

საქართველოს სსრ მემწიერებათა აკადემია
საქართველოს უმსახავ არსებულნი უცხოური წყაროების კომისია

ეკისტოლეთა წიგნი

**სომხური ტექტი ძაბთული თაგგანით,
გამოქველვითა და კომენტაციით გამოცდა
ჯაჯა ალექსიძე**

უცხოური წყაროები საქართველოს შესახებ
წიგნი XXI

„ეპისტოლეთა წიგნი“ უმნიშვნელოვანესი წყაროა საქართველოსა და სომხეთის ისტორიული ურთიერთობის შესასწავლად. მასში თავმოყრილია მემოწერა VII ს. დაძდგეს ქართველ და სომეხ მოღვაწეთა შორის.

წინამდებარე ნაშრომის პირველ ნაწილში ქვეყნდება „ეპისტოლეთა წიგნის“ სომხური ტექსტი, კრიტიკულად დადგენილი X საუკუნის სომეხი ისტორიკოსის უხტანესის ნაწარმოებში („იტორია განყოფისა ქართველთა სომეხთაგან“) დაცულ რედაქციასთან შედარების საშუალებით. გამოკვლევასა და კომენტარებში განხილულია „ეპისტოლეთა წიგნის“ ტექსტის კრიტიკის უმთავრესი საკითხები. წიგნის მეორე ნაწილში მოცემულია VII საუკუნის პირველი ნახევრის ქართლში პოლიტიკურ-იდეოლოგიური ვითარების შესწავლის ცდა.

მთავარი რედაქცია: ი. აბულაძე, ვლ. ფუფურაძე, ს. ყაუხჩიშვილი
გ. წერეთელი (მთ. რედაქტორი), ს. ჩიქია
სომხური წყაროების
სერიის რედაქტორი
ილ. აბულაძე

წინასწარმოება

1. ქართული ნარატიული წყაროები განააკეთებრებით ნაკლებია VII საუკუნის I ნახევრისათვის. „მოქცევაჲ ქართლისაჲ“ და ჭუნშერი თუ გუარამ კურაპალატამდე კიდევ რამდენადმე ვრცლად მოგვითხრობენ, გუარამიდან მოყოლებული სიტყვაძუნწი ხდებიან. ამასთან ეს წყაროები გვიანდელია. არა გვაქვს არც ერთი აგიოგრაფიული თხზულება, რომლითაც ასე მდიდარია წინა და მომდევნო ეპოქა. მცირეა უცხოური წყაროების ცნობებიც. სომხურის გარდა ყველა წყაროში (მათ შორის ქართულში) სრულიად სუფთაა ის ფურცლები, სადაც ასახული უნდა იყოს სომეხ-ქართველთა საეკლესიო განხეთქილების ისტორია, ხოლო საეკლესიო განხეთქილება პირველ რიგში არის მნიშვნელოვანი პოლიტიკური აქტი, საგარეო ორბენტაციის გამოხატულება.

2. VI—VII სს. მიჯნა ალტერნატივის წინაშე აყენებს ქრისტიანული აღმოსავლეთის ქვეყნებს. ქალკედონიანობის აღიარება ბიზანტიის იმპერიაზე კურსის აღებას ნიშნავს, მონოფიზიტობა — სპარსეთის ქვეშევრდომობის აღიარებას. მალე მესამე ძალაც (ისლამი) ჩაერევა საქმეში. ასეთ ვითარებაში სწორი საგარეო და საშინაო პოლიტიკა დიდ როლს ითამაშებს ქვეყნის შემდგომ ბედში. აღმოსავლეთის ქრისტიან ქვეყნებს შორის ერთადერთია ქართლი. რომელიც ბიზანტიის მხარეზე გადაჭრით დგება სწორედ მაშინ, როცა სპარსეთის უპირატესობა სავსებით აშკარაა.

VII საუკუნის დამდეგს აღებულ კურსი, ქალკედონური მრწამსის ქვეყნის ოფიციალური იდეოლოგიად გამოცხადება და ამ გეზის განუხრელი გატარება, საშუალებას აძლევს ქართლს ძლიერების ზენიტში თავი ბიზანტიის პოლიტიკური დეოლოგიურ მემკვიდრედ გამოაცხადოს.

VI—VII საუკუნეების მიჯნაზე ქართული წყაროებით ქართლში დიდი შინაპოლიტიკური აღმავლობა იგრძნობა: აღდგება „ყოველი

ქართლი“ (შესაძლოა ფარნავაზის მიერ განწესებული 8 საერისთავოს ფარგლებშიც კი). დღემდე უცნობია ქართული წყაროების ასეთი ჩვენების მიზეზები და მათი რეალურობის ხარისხი.

VII საუკუნის დამდეგი ერთი ბრწყინვალე ფურცელია საქართველოს სამშენებლო საქმის ისტორიაში. თითქმის ერთდროულად (დაახლოებით 30 წლის მანძილზე) მცხეთაში, ატენში, შუამთასა და მარტვილში შენდება ერთი ტიპის (ჯერის) ტაძრები.

3. ასეთ ვითარებაში, მიუხედავად მათი ტენდენციურობისა, განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება სომეხ-ქართველთა საეკლესიო განხეთქილების ისტორიის ავსახველ წყაროებს. ისინი ყველაზე ვრცლად და დაწვრილებით ეხებიან VII ს-ის დამდეგის ქართლის ცხოვრებას. აღნიშნულ წყაროთაგან ყველაზე უფრო ნაკლებტენდენციური და ყველაზე უფრო სანდოა კრებული, რომელსაც „ეპისტოლეთა წიგნი“ (Liber epistolarum) ეწოდება. იგი წარმოადგენს რელიგიის საკითხებზე სომხეთის ეკლესიისა და სახელმწიფოს მოღვაწეთა მიმოწერის კრებულს სხვა ეკლესიების მეთაურებთან V—XIII საუკუნეების მანძილზე.

ქართველ სპეციალისტთა განსაკუთრებულ ყურადღებას იპყრობს „ეპისტოლეთა წიგნის“ ის ნაწილი, რომელიც ქართლისა და სომხეთის ურთიერთობის საკითხებს ეხება (ჩვენს წიგნში, სადაც ლაპარაკია „ეპისტოლეთა წიგნის“ შესახებ, ჩვეულებრივ მხოლოდ ეს ნაწილი იგულისხმება).

„ეპისტოლეთა წიგნი“ დღემდე თარგმნილი არ არის არცერთ ენაზე. მკვლევრებს, რომლებიც ძველ სომხურ ენას არ ფლობდნენ, უხდებოდათ ესარგებლათ იმ ექსცერპტებით, რომლებიც მოცემულია ივ. ჯავახიშვილის შრომებში ან კიდევ უხტანესის ნაწარმოების („ისტორია განყოფისა ქართველთა სომეხთაგან“) მ. ბროსესეული ფრანგული თარგმანით. ცხადია, ამის გამო სრული წარმოდგენა არ პქონდათ თვით კრებულზე და მუშაობის დროს მათ ზღუდავდა გასაგები სიფრთხილე: „ეპისტოლეთა წიგნში“ შეიძლებოდა ყოფილიყო ისეთი მასალა, რაც არ აისახა ივ. ჯავახიშვილის შრომებში, ხოლო მასთან უხტანესისეული რედაქციის მიმართება დადგენილი არ იყო.

ივ. ჯავახიშვილი წერდა: „1901 წელს თბილისში გამოიცა *Épîtres des Arméniens*—„ეპისტოლეთა წიგნი“, სწორედ ის წყარო, რომელსაც უხტანესი ემყარებოდა. აპირადან მკვლევარს სომეხთა და ქართველთა მმართველ წრეებს შორის ატეხილი უთანხმოებისა და მიწერ-მოწერის შესწავლა უშუალოდ შეეძლო, რადგან იქ ამ ამბავთან დაკავშირებული ეპისტოლეებია მოთავსებული. სამწუხაროდ, ეს ძველი კრიტიკულად გამოცემული არ არის: უხტანესის ნაშრომისა და „ეპისტოლეთა წიგნის“ შედარება კი ცხადპყოფს, რომ მიწერ-მოწერის ტექსტი ამ კრებულში სრულად არ ყოფილა დატული და საერთოდ, მეტადრე კი ზოგიერთის

აღსადგენად ჯერ კიდევ წინასწარი მუშაობაა საჭირო, რომელიც აქამდე არავის გაუწევია...“ „პირადად ასეთი შრომა დამზადებული მქონდა, მაგრამ 1918 წ. მთელ ჩემ პეტერბურგიდან მომავალ წიგნთსაცავთან ერთად დამეკარგა. ამ მიწერ-მოწერის კრიტიკულად აღდგენა აუცილებელი, მორიგი საკითხია“ (ქართველი ერის ისტორია, I, 1960, გვ. 376).

ი ვ. ჯ ა ვ ა ხ ი შ ვ ი ლ ი ს მიერ დასახული გეგმის შესრულება ამ წიგნის ავტორს მიენდო. სიძნელები უფრო მეტი აღმოჩნდა, ვიდრე პირველი შეხედვით ჩანდა: 1. ტექსტის კრიტიკულად დასადგენად ის საშუალებები, რაც დღეს ხელთა გვაქვს (ამის შესახებ გამოკვლევებშია საუბარი). მეტი რომ არ ვთქვათ, უქმარია. 2. ვიკისრეთ ტექსტის სრულიად თარგმნა და გამოცემა. რასაკვირველია, წმინდა დოგმატიკური საკითხებისაგან მისი განტვირთვის შემდეგ ამოცანა გაადვილებოდა: როცა საქმე გვაქვს ისტორიულ მოვლენებთან, დაზიანებული ტექსტის აღდგენა და შინაარსის მიხედვრა უფრო ადვილია. მაგრამ ასეთი „ოპერაცია“ „ეპისტოლეთა წიგნის“ გამოცემასა და თარგმანს საგრძნობლად დააზიანებდა და ღირებულებას შეუპოვებდა. საქმე ის არის, რომ სომხური და ქართული სარწმუნოების აღსარების ისტორიულ ცვალებადობაში გასაარკვევად „ეპისტოლეთა წიგნი“ პირველხარისხოვანი წყაროა. მარტო ის რად ღირს, რომ მანამდე გავრცელებული შეხედულების საპირისპიროდ „ეპისტოლეთა წიგნზე“ დაყრდნობით ე. ტ ე რ - შ ი ნ ა ს ი ა ნ მ ა და-ამტკიცა, რომ სომხური ეკლესია VI—VII საუკუნეებში მაინც იულიანე ჰალიკარნასელის მიმდევარია. ასეთ საკითხებში გარკვევას გადამწყვეტი პნიშენელობა შეიძლება ჰქონდეს ისტორიული ნოვლენების ასახსნელად. ჩვენ უნდა ვიცოდეთ რას წარმოადგენდა ის „სომხური სარწმუნოება“, რომელიც ხოსრო II ე. წ. „სპარსულ კრებაზე“ ერთადერთ-სავალდებულო აღსარებად გამოაცხადა; უნდა ვიცოდეთ რა იდეოლოგიის მქონე წრეებში აღიზარდა კირონ მცხეთელი, რამდენად მოქნილი და ტევადი იყო მისი მრწამსი, რომ თითქმის შეუძნეველად (პირველ ხანებში) გადასულიყო დიოფიზიტობიდან მონოფიზიტობაზე და მალე კვლავ ქალკედონიანობას დაბრუნებოდა, ცდილიყო კავშირი არ გაეწყვიტა არც ნესტორიანებთან და არც მონოფიზიტებთან. ყოველივე ანან გადაგვაწყვეტინა, „ეპისტოლეთა წიგნში“ დაგვეტოვებინა წმინდა საღმრთისმეტყველო და ქრისტოლოგიური საკითხები, მიუხედავად იმისა, რომ მათი შენარჩუნება თარგმანს საგრძნობლად აძნელებდა და აფერხებდა.

4. „ეპისტოლეთა წიგნში“ ასახული მასალა მოიცავს ქართველ-სომეხთა საეკლესიო ცილობის პირველ (განხეთქილების) ეტაპს. კამათის მეორე და მესამე ეტაპზე იქმნება არანაკლები მნიშვნელობის (ორივე მხრივ) პოლემიკური თხზულებები. მათგან უმნიშვნელოვანესი — უხტანესის „ისტორია განყოფისა ქართველთა სომეხთაგან“

და არსენი საფარელის „განყოფისათვის ქართლისა და სომხითისა“ — უკვე მზადა გვაქვს სათანადო აპარატითა და გამოკვლევით (უხტანესი თარგმანით) გამოსაქვეყნებლად. დაწყებული გვაქვს მუშაობა მესამე ეტაპის ძეგლებზედაც. VII—XIII სს-ის ყველა ჩვენთვის საინტერესო წყარო ერთმანეთთან მჭიდრო კავშირშია და კამათის ისტორიის რამდენადმე სრულად ამოწურვა შესაძლებელი იქნება მხოლოდ თითოეული მათგანის კრიტიკულად შესწავლისა და გამოქვეყნების შემდეგ. ამის გამო, ვიტოვებთ უფლებას, ხელახლა მრავალჯერ დაეუბრუნდეთ ამ წიგნში წარმოდგენილ საკითხებს და სხვადაც (განხეთქილების შესახებ არსებული გვიანდელი წყაროების ურთიერთმიმართება, ქრონოლოგია და სხვა), რასაც დღეს აქ შეგნებულად გვერდი აუუარეთ.

ედგინა, რადგან სწორედ მის დროს შედგა *Կանոնագիրք*-ი⁶, ხოლო ზოგი კი ასეთ ღვაწლს კომიტას კათალიკოსს (615—628) მიაწერს⁷.

ჟ. „ეპისტოლეთა წიგნის“ პირველი ნაწილის ხელნაწერები

კენელი მხითარისტების „მატენადარანში“ 610 ნომრით დაცულია ხელნაწერი, რომელიც შეიცავს აბრაამისა და კირონის მიმოწერას. სამწუხაროდ ჩვენ ამ ხელნაწერზე არ მიგვიწვდება ხელი. ნ. აკინიანის შენიშვნით, მას საკითხის შესწავლისათვის დიდი მნიშვნელობა არა აქვს, რადგან იგი გადაწერილია ანტონიანთა ძმობის ხელნაწერიდან⁸.

ასეთივე ღირებულებისაა საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის კ. კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ინსტიტუტის აღმოსავლურ ობინდში დაცული № 33 სომხური ხელნაწერი, რომელიც შეიცავს მხოლოდ აბრაამ სომეხთა კათალიკოსისა და კირონ ქართლის კათალიკოსის მიმოწერას. ეს ხელნაწერი გვიანია (XIX ს.) და, ჩანს, ანტონიანთა ძმობის ნუსხაზეა დაპოკიდებული. მას სწორედ ის ადგილები აკლია, რაც არ არის ანტონიანთა ნუსხაში.

აბრაამ კათალიკოსის მიერ კირონ მცხეთელისათვის მიწერილი მესამე ეპისტოლეს დიდი ნაწილი შესულია კრებულში, რომელსაც „სარწმუნოების ბეჭედი“ (*Կնիք հաստույ, Sigillum fidei*) ეწოდება⁹. ხელნაწერს XIV—XV სს-ით ათარიღებენ¹⁰ და ესეც დამოკიდებული უნდა იყოს (შესაძლოა სხვა ნუსხის მეშვეობით) ანტონიანთა ძმობისეულზე. სამწუხაროდ მასში არ შედის სწორედ ის ადგილი, რომელიც ჩვენთვის ყველაზე უფრო საინტერესო იქნებოდა, სადაც ჩამოთვლილია ქართლის საეპისკოპოსოები. „სარწმუნოების ბეჭედის“ პუბლიკაციაში ორივე ნუსხა შედარებულია.

არცერთი ჩამოთვლილი ხელნაწერი „ეპისტოლეთა წიგნის“ ტექსტის დასადგენად ღირებული არ არის. იმ ხელნაწერებს, რომლებზეც ჩვენ ხელი მიგვიწვდება („სარწმუნოების ბეჭედი“, ხელნაწერთა ინს-

⁶ Գրք բգրայ. շք 5; Մ. Օրմոնեան. Ազգայնաօրում. Կատանցնակայիս. 1912, 6 569.

⁷ Կնիք հաստույ. շք. XXV — XXVI; Н. Адопц, Амвросий. епископ Херсонский (К критике армянской Книги посланий), Христианский Восток, II, 1913, стр. 175 — 176; ლ. შელიქსეთ-ბეგი. „ჩრდლო შხარეთა სომეხთა მოძღვარნი“ და მათი ვნება. ტფლისი, 1928, გვ. 72.

⁸ Ն. Ակինյան. Կնիքին..., გვ. 41, M. Tallon. Livre des lettres, გვ. 18

⁹ Կնիք հաստույ. շք. 139 — 142.

¹⁰ იქვე. გვ. VII.

ტიტუტი № 63), საქოქმანო შემთხვევებში უყურადღებოდ არ ვტოკებდით, მაგრამ საგულისხმო ჩვენებებს არ გვაძლევდნენ და არც სქოლოში შეგვიტანია*.

II

„ეპისტოლეთა წიგნის“ რელაქსიები

„ეპისტოლეთა წიგნის“ რელაქსიებად დაჯგუფება პირობითია. იმ კრებულს, რომლის შესახებაც ზემოთ გვქონდა საუბარი, ვუწოდებთ A რელაქსიას. მეორე რელაქსია, რომელსაც B ლიტერით აღვნიშნავთ, დამოუკიდებელი კრებულის სახით არ შემონახულა. იგი დატულია X საუკუნის სომეხი ისტორიკოსის ეპისკოპოს უხტანესის ნაშრომში „ისტორია სომხეთისა და განყოფილება ქართველთა სომეხთაგან“.

უხტანესი ცნობილია როგორც ავტორი სამი ერთმანეთისაგან დამოუკიდებელი ნაწარმოებისა, რომლებიც გაერთიანებულია ერთი წინასიტყვაობით. ესენია: 1. სომხეთის მამამთავართა და მეფეთა ისტორია (აღამიდან მოყოლებული გრიგოლ განმანათლებლამდე), 2. ისტორია განყოფისა ქართველთა სომეხთაგან, 3. წათების ნათლისღება. უხტანესის მესამე ნაშრომი დაკარგულია.

უხტანესის მეორე ნაწარმოები გაცილებით უფრო საყურადღებო და ანგარიშგასაწევეია, ვინემ პირველი. სამწუხაროდ ესეც არასრულად არის მოღწეული: თხრობა წყდება აბრამ სომეხთა კათალიკოსის საყოველთაო ეპისტოლეზე. უკეთ, ეს წერილი მოტანილია. მაგრამ ბოლოში აკლია ის ნაწილი, რომელიც „ეპისტოლეთა წიგნის“ საშუალებით ცნობილია და უხტანესის თხზულებაში აუცილებლად უნდა ყოფილიყო. ისიც საფიქრებელია, რომ უხტანესი თხრობას აბრამის ენციკლიკით არ დაამთავრებდა და თავის კომენტარებს დაურთავდა, სადაც მოსალოდნელია იქნებოდა მსჯელობა ქართველთა რეაქციის შესახებ სომეხთა კათალიკოსის წყევლაზე.

* ერევნის სახელმწიფო „მატენაღარანის“ ორ კრებულში (ხელნაწერები №№: 2766, 2862) დატულია აგრეთვე რამდენიმე ნაწყვეტი „ეპისტოლეთა წიგნიდან“, რომელიც არსებობს. სამწუხაროდ, გვიან შევიტყუეთ „მატენაღარანის“ ხელნაწერთა აღწერილობის საშუალებით. იხ. *Մայրցակ ձեռագրաց Խոշորոցի անվան Մատենադարանի*, №, 1965.

უხტანესის „ისტორიის“ მეორე ნაწარმოების ძირითადი წყაროა „ეპისტოლეთა წიგნი“. იგი მას ბევრგან ასახელებს ამ სახელწოდებით (II, გვ. 6, 23, 54 და სხვ.). ძირითადად უხტანესის ნაშრომი შედგება ქართველ და სომეხ საეკლესიო მოღვაწეთა შორის მიმოწერისგან, რომელთაც ცალ-ცალკე დართული აქვთ ვრცელი კომენტარი. ამ კომენტარში ხშირად ისეთი ცნობებიც არის მოცემული, რომლებსაც სხვა წყაროებით არ ვიცნობთ და საკითხის გარკვევისათვის დიდი მნიშვნელობა აქვს.

61-ე თავში ისტორიკოსი განმარტავს იმ მეთოდს, რომლითაც შემოაქვს მას ეპისტოლეები თავის „ისტორიაში“:

*ღადასათხნ ირჯაჲს ღარაფსაჲს
 ჯ რაჲმანუ ღნარსაჲს რანხჲჲ ღარ-
 უსუაჲს ჯ ქოჲსი ქაჲსიჲსი, რაჲც
 ჯ რაჲთჲმ ჯ აჲს ჯნჲს ღჲსიჲს მჲიჲს
 ჯ ღჲსიჲსი ჯ ჯ მჲიჲსიჲს ჯ რაჲფან-
 ჯ ჯ რიჲსი იჲს აჲსათჲსიჲს რანჲს.
 ღიჲს იჲს ღარსიჲსი რანჲსაჲს მჲს
 ჯ იჲს რანჲსიჲსი, აჲს ღღადასათხნ
 ჯ ღაჲსათხანხნ მჲს ღარსუაჲსი ღჲსიჲს-
 იჲს მსჲსიჲს ჯ ღჲსაჲს ღრსიჲსი.*

რამდენადაც შესაძლებელი იყო, მრავალ შერჩეულ სიტყვათაგან ჰეშმარიტი შევიტანეთ ამ წერილში. იყო სხვაც ბევრი თითოეული სიტყვის ბოლოს და შუაში, რაც არ მივიჩნიეთ საჭიროდ და აუცილებლად. ჩვენთვის სარწმუნო და საჭირო კი ბევრი ერთხელ და ნაწილი ორჯერ დავეწერეთ¹¹.

უხტანესის შემოკლებები ძირითადად ქრისტიანული ეკლესიის ისტორიისა და დოგმატიკის საკითხებს შეეხა. ყველაზე უფრო ძლიერ ისტორიკოსს შემეცირებული აქვს კირონის წერილები. ალაგ-ალაგ იგი ცალკეულ წინადადებებსაც უმატებს სომხური საეკლესიო წრეების პოზიციებს განამარტებლად. ამ საკითხებს კომენტარებში უფრო კრცლად ვეხებით და ამიტომ აქ აღარ შევჩერდებით. B რედაქციას სათანადო ანგარიში უნდა გაეწიოს ყოველთვის, როცა „ეპისტოლეთა წიგნის“ ცნობებს ვიყენებთ. საქმე ის არის, რომ უხტანესმა „ისტორიის“ დაწერის წინ და მისი შექმნის პროცესში სერიოზული (რამდენადაც X საუკუნის ისტორიკოსს შეიძლება მოვთხოვოთ) ტექსტოლოგიური ძიება ჩაატარა. იგი, როგორც ჩანს, უკეთეს პირობებში იმყოფებოდა, ვიდრე ახლა ჩვენა ვართ და მას გონივრულადაც იყენებდა. ისტორიკოსის ხელთ იქნებოდა საპატრიარქო ბიბლიოთეკა, ხოლო „ეპისტოლეთა წიგნის“ ნუსხები მაშინ მეტი იყო, ვიდრე დღესა გვაქვს.

როგორც ჩანს, უხტანესის „ისტორიის“ ხელნაწერების რაოდენობა ძველადვე მცირე იყო, თუმცა მისი ავტორი საკმაოდ პოპულარულია

¹¹ ი. ხ. ა. ა. ნ. ე. II, ჟამთაიქან რამანანონ վրաց ի նայց. Վազարշա-
 Կառ. 1871, გვ. 103.

ჯან მთხალ' ჩაყილ კარაუად
 ყოთანხი, ზანფიქ ქაღ იურსმს ლოს-
 ალ ზე რქ ლოსამნათხრავ იმ-
 ზღუ' ხქტ სქიღრს 'ჩირონი ლირა-
 თსანს რ 'წოქსიხი ქამანსიქს
 ხიქ. ვირ აყა საყალ რნჯ ჟყასო-
 დათს თაქ 'ჩირონი ქათაქრს აყ-
 თათხანთმს ჩიროქ ქეჭჩინ' ირ
 ათ ორრანამ ლაქიე ქაქოღქიის.
 ხ თატ აქსაქა. 'წოქსა ჩაქრ-
 აქსთს ჩაქიე, თატ, ირ ზაქა ჟან
 ვდსქ ქაქიიქ კაქი' ვრსავ ათ
 მსქ ქასანს ხოქსიქს ხ იჯ ქასან
 ჩადათიე რნჯ რიავ. ვირ აყა
 რქსხინოქ ქიქრ რსქ რ ქეჭჩი
 ანჟი, ორქ' მსქ რ რანქქ კაქი-
 მანქ ოსხაქდ ქაქაყა ქეჭჩიიქ,
 ხ ლოსალ რ ჩადათარქმ მარღოქ'
 ირქაქა ასავად, რ რნჯირ ხქსაქ'
 ვთად რ შიქსიქა ზაქადქი, ირ ზ
 რ 'ქრავ ზანანჟი' მხრბ ათ სთი-
 რთიიქ ქჩჩინს 'წოქსათი' რ ქს-
 როქ ვხთიქს ირ ლიქი ზირი, ზან-
 ვი ზე ჟანანაქი მჩიქ ვთხალ რ
 ვქრს 'ქრავ, ირიმ ანთონ ჟან-
 ნაქს 'ჩირაქიის ლიქიქი: ირ ხ ზა
 მხბალ აქსათიქსამქ ვრსალ ხ
 ქარქამანხალ რ მსრა ქსოლ' სთ
 მსქ ვრიიქ: 'ქასან ვქ რნჯნს რსქ
 ლარქ ჟაჯ ვქათქ ვქჩი ხ ვქსოლ
 ქრავ;

სომხურ ისტორიოგრაფიაში უხტანესის მიერ დამატებული ორი ეპისტოლე სადავო არ გამხდარა არც „ეპისტოლეთა წიგნის“ გამოქვეყნებამდე, არც შემდეგ.

და ძლიეს შეეძელით აღმოჩენა, რადგანაც აღრევე გამეგო ვინმე სიბრძნისმოყვარისაგან, რომ კირონის წარწყმედის დასაწყისი მოსეს დროს იყო, რის საბაბსაც რამდენამდე იძლევა კირონი თავისი წერილის პირველ პასუხში აბრაამ სომეხთა კათალიკოსისადმი. [იგი] ასე ამბობს: მოსე სომეხთა მამამთავარმა, რომელიც მაგ საყდარზე შენამდე [იყო], მოგვწერა ზუეიკის შესახებ და არა რაიმე სარწმუნოების გამო — რასაც წაიკითხავთ მისსავე ეპისტოლეში, ხოლო ჩვენ მაგ სიტყვებიდან შევიტყუეთ მაგ ეპისტოლეს შესახებ და სანდო კაცთაგანაც გვესმა, როგორც ვთქვით. ვეძიეთ [და] აღმოვაჩინეთ ქალაქ ტფილისს, რომელიც ქართველთა ქვეყანაშია, კავკასიის მთის მახლობლად, მდინარეზე, რომელსაც მტკვარი ეწოდება. ერთ მღვდელს, რომელსაც მღვდლობის სახელად კირაკოზი ერქვა, ეპოვა ქართულად (ქართულ წიგნში? — ზ. ა.), რომელიც მას ჩვენს ენაზე გადმოიწერა და ეთარგმნა [და] ჩვენ მოგვცა წერილობით, რადგან თვითონ ძლიერ კარგად იცოდა ქართველთა წიგნი და ენა¹⁹.

¹⁹ მ. ქ. მ. ა. ნ. ხ. II, გვ. 14. ილ. აბულაქეს ნაჩვენები აქვს, რომ უხტანესი იცნობს ქართულ მასალას შუშანიკისა და ცურტავის შესახებ (მარტყოზა შუშანიკისი, გამოსცა ილ. აბულაქემ, თბილისი, 1938, გვ. 116—117). შეიძლება უხტანესის სიტყვები („თვითონ ძლიერ კარგად იცოდა ქართველთა წიგნი და ენა“) იმას ნიშნავდეს, რომ მან იცოდა ქართული, მხოლოდ ისე არა, რომ თარგმნა შესძლებოდა.

ქართველ მეცნიერთაგან არავის უცდია უხტანესის ნაშრომის კრიტიკულად შესწავლა ივ. ჭავჭავაძის ვარდა. იგი უნდობლად მოეკიდა უხტანესის ეპისტოლეებს და ტენდენციურად შეთხზულად ჩათვალია²⁰. მკვლევარს წარზოდგენილი აქვს ორი არგუმენტი:

1. ძირითადი არგუმენტი: წერილების შინაარსი არ ემთხვევა იმას, რაც ვიცით მათ შესახებ „ეპისტოლეთა წიგნში“ შენახული მიმოწერიდან. ერთანეს ქერდოლი წერს პეტრე ეპისკოპოსს: „როგორც წინათ ჩვენმა ნეტარმა მამამთავარმა მოსემ მისწერა მაგ ქვეყანას, რომ განეშორეთ მაგ ხუციკი ეპისკოპოსის სიცრუესო, უფრო მეტად კი გვმართებს უსჯულო ქალკედონის კრების გინებათაგან გაქცევა“²¹.

ივ. ჭავჭავაძის თვლის, რომ მოსეს წერილში ლაპარაკი იყო მხოლოდ ნესტორიან ეპისკოპოსთან მეგობრობის საფრთხეზე. ხოლო ქალკედონის კრების შესახებ სიტყვები ერთანეს ქერდოლის დამატებულია.

ასევე ვითარებას ხედავს ივ. ჭავჭავაძის ერთანეს ქერდოლის წერილში კირონისადმი: „წინათ თქვენს პატიოსნებას მოსწერა ჩვენმა ნეტარმა მამამთავარმა მოსემ ეპისკოპოსად სახელდებული ხუციკის სიტყვის შესახებ, რომ არ იყოსო ჩვენ ორ ქვეყანას შორის ახალაახიობა სარწმუნოებისა... ხოლო ჩვენ მცნება გვაქვს მამათა და ჩვენ მართლმადიდებელ მოძღვართაგან, არათუ მხოლოდ ნესტორის ცომისაგან განეშორეთ და დავწყევლოთ, არამედ ევტიქე, ევნომოსი, სევეროსი, მარკიონი, საბელიონი და სხვა მათი მსგავსნიც, უმეტესად კი ქვეყნის დამახობელი და უხსენებელი ქალკედონის კრება... ახლა შევიტყუეთ, რომ თქვენ ქალკედონის უსჯულო კრებასა და ლეონის ტომარს მართლმადიდებლურად და განდიდების ღირსად თვლით“²². ივ. ჭავჭავაძის განსაკუთრებულ ყურადღებას აქცევს ბოლო ფრაზას, საიდანაც ირკვევა, რომ ერთანეს კირონისაგან ქალკედონის კრების განდიდება ახალა შეუტყვია და ამის შესახებ მოსეს წერილიდან არ სცოდნია. ივ. ჭავჭავაძის აზრით, ამასვე ამტკიცებს თვით კირონის სიტყვები: „სანამ კურთხეული მოსე ცოცხალი იყო, მომწერა, რომ არ შეიძლება ზიარება მაგ ხუციკებთანო და ვიცოდი, რომ მართალია. მისი ბრძანებისამებრ განეშორეთ იგინი ჩვენგან“²³. მიუხედავად ასეთი ჩვენებისა, მოსე კათალი-

²⁰ იხ. И. Джавахов, История церковного разрыва между Грузией и Арменией в начале VII века, Известия Императорской Академии Наук, VI, № 5, 1908, стр. 440—444. ივ. ჭავჭავაძის გამოკვლევაზე დაყრდნობით უხტანესის მიერ დამატებულ ეპისტოლეებს უნდობლად უყურებს მ. თარხნიშვილიც. იხ. მისი Histoire ancienne de l'église de Géorgie, Le Muséon, 1947, LX, 1—2, გვ. 43.

²¹ ეპისტოლეთა წიგნი, გვ. 38—39.

²² იქვე, გვ. 40—41.

²³ იქვე, გვ. 88.

კობის წერილში, რომელიც უხტანესმა შეიტანა თავის ისტორიაში, ლაპარაკია სწორედ ქალკედონიანობის შესახებ. წერილის ავტორი ამბობს: „გაიქეცი უზომოდ შორს ქალკედონის ბილწი კრებულისა და ლეონის შეუწყნარებელი ტოპარისაგან და შეაჩვენე ყველა მწვალებელი“²⁴.

2. მეორე არგუმენტი ივ. ჭავჭავაძის არ მიაჩნია ძირითადად. მას ეკვი შეაქვს იმაში, რომ მოსე და კირონ კათალიკოსის წერილები აღმოაჩნდა ვიღაც სომეხ მღვდელს თბილისში. ეს უკანასკნელი მოტივი ცქვის აღსაძვრელად შეიძლება გამოდგეს, მაგრამ, როგორც თვითონ ივ. ჭავჭავაძის მიერ ხედავს, წერილების სრულიად უარსაყოფად დახმარებას ვერ გაგიწევს²⁵. მთელი ოთხი საუკუნის მანძილზე, ვინ იცის, ამ კორესპონდენციებმა რა თავგადასავალი გაიარეს და ვის ხელში არ მოხვდნენ. არაბობის პერიოდში, ვინ იცის, რა დაეპართა საქათალიკოსო საზღვიანოს. ისე, რომ აქ არავითარმა მოულოდნელობამ არ უნდა გაგუკვირვოს. პირიქით, უხტანესის მიერ აღწერილი მღვდოპარეობა მეტად რეალურ ელფერს ატარებს. ხომ აშკარაა, რომ „მოქცევაჲ ქართლისაჲ-მ. „ქართლის ცხოვრებამ“, არსენი საფარელმა და მით უფრო სხვა ქართულმა წყაროებმა აღარაფერი იციან ნათლად არც კირონისა და არც მისი სომეხებთან მიმოწერის შესახებ. ცხადია, „ეპისტოლეთა წიგნის“ ქართული ვარიანტი აღრევე დაკარგულა ან შეგნებულად მოუსპიათ ქართული ეკლესიის მესვეურებს. უფრო ძლიერია პირველი მოსაზრება და ქვემოთ მის განხილვას შევეცდებით.

პირველყოვლისა საჭირო იქნება გავარკვიოთ. რა რეალურ შინაარსს დებენ და რას გულისხმობენ სომეხი მონოფიზიტები, როცა ნესტორის ან ქალკედონის კრების მრწამსის შესახებ ლაპარაკობენ. საქმე ის არის, რომ მონოფიზიტები მათ შორის განსხვავებას არ ხედავენ და ქალკედონის კრების მიმდევრებაც ნესტორიანებად თვლიან. ასეთი გაიგივება ცხადად ატყვია როგორც თვით ეპისტოლეებს, ისე უხტანესის „ისტორიას“. „ეპისტოლეთა წიგნში“ დაცული -IV კრების მიზეზნია: „რომელიც მოსე ცურტავის ეპისკოპოსს მიეწერება. ცხადად აჩვენებს ა? გარემოებას: „თეოდორიტე, რომელიც ქალაქ კიროსის ეპისკოპოსი იყო [და] ნესტორის თანამოაზრე. რომელიც განკვეთეს ეპისკოპოსობისაგან ეფესოს კრებაზე, [ხოლო] უსჯულო მარკიანეს ბრძანებით შეიწყნარეს ქალკედონის კრებაზე“...²⁶ „იუბენალი ნოვიდა ღმრთის-ნაგებ ქალაქში ჰეფის ჭარით. თავდაყირა დაამხო საღმრთო და სამოციქულო სარწმუნოება და წესი წმინდა ეკლესიისა, და დაამ-

²⁴ ეპისტოლეთა წიგნი, გვ. 127.

²⁵ И. Джаваян, История церковного разрыва..., გვ. 441-444.

²⁶ ეპისტოლეთა წიგნი, გვ. 16.

ტკიცა ნესტორიანული გმობა ქალკედონის კრებინა²⁷.

ასევე უხანის ვრთანეს ქერდოლი მოსე ეპისკოპოსს: „ხელისუფლება დაიმკვიდრა საძაგელმა და უსჯულო კაცმა, თესტინედ წოდებულმა. რომელიც განსწავლული იყო ნესტორის მოძღვრებით და მანაით იყო შემწიკვლული და განმტკიცებულ... უბრძანა საყოველთაო წერილით ამაყ და უწყალო მთაერებს, რომ მაშინვე დაემტკიცებინათ მათგან დარღვეული ლეონის ტოპარქა და ქალკედონის კრება“²⁸.

განსაკუთრებით საყურადღებოა ვრთანეს ქერდოლის ენციკლიკა, სადაც იგი წერს, რომ ღვინის 506 წლის კრების კანონების მიუსვდავად — ჩვენამდე მოაღწია უსიამოვნო ამბავმა, რომ ნესტორისა და ქალკედონის კრების წვალებას... ეგ კათალიკოსად წოდებული (კირონი — ზ. ა.) ეპისკოპოსთა თანადგომით, მთავრებთან ერთად იწყნარებს და განაღვილებს²⁹.

საგულისხმოა, რომ ღვინის საეკლესიო კრების დადგენილებაში ქალკედონის კრება და მისი წვალება არსად იხსენიება. მაგრამ ვრთანისათვის ამ ორ მრწამსს შორის არ არის განსხვავება; იქ, სადაც ნესტორიანობაა დასახელებული. მისთვის ქალკედონიანობაც იგულისხმება.

სწორედ ასევე უყურებს ნესტორიანობასა და ქალკედონიანობას შორის დამოკიდებულებას ცურტაეის ყოფილი ეპისკოპოსი მოსეც. როდესაც კირონისა და ქართლის ეკლესიის დანაშაულის ჩვენება და დასაბუთება უნდა. იგი ენციკლიკურ წერილს უგზავნის თავის საპყსოს და ცდილობს მათ გარკვევას წვალებათა ნიუანსებში: „იქ კრების (ქალკედონის — ზ. ა.) წინამძღვარი ნესტორის წვალების მოზიარენი იყვნენ, ეკლესიიდან დევნილნი, რომელთაც შემწედ აღმოუჩნდათ მეფე მარკიანე და მისი ცოლი პოლქერიანე. ისინი შურისმაძიებელნი იყვნენ ნესტორისთვის, გადააბრუნეს და დაამხეს ნეტარ მოძღვართა პირველი განსაზღვრებანი და აღარ დარჩა აღსარება მოციქულთა რომელნიც დასაბამითგან თვითმხილველნი და მსახურნი იყვნენ სიტყვისა, და სხვა განაზღვრება დაამტკიცეს — სხვა სახისა, ვადრე ნესტორისა. და იმავე აზრისა, როგორც მისი, რათა აღვიღოთ შეძლონ დაღუპვა გულმართალთა“³⁰. ამრიგად, მოსე ხედავს, რომ ქალკედონიანებსა და ნესტორიანებს შორის არის გან-

²⁷ ეპისტოლეა წიგნი, გვ. 18.

²⁸ იქვე. გვ. 46.

²⁹ იქვე, გვ. 32.

³⁰ იქვე, გვ. 10.

ნიანობის შესახებ საუბარი მოულოდნელს არაფერს შეიცავს. მაგრამ ამავე დროს სრულიად მართალია ივ. ჯავახიშვილი, როცა შენიშნავს. რომ ერთნაეს ქერდოლი კირონს ქალკედონის კრების მრწამსის აღიარებას უკიყინებს და მოსეს წერილზე კი არ უთითებს. ნიშნავს ეს გარემოება, რომ მოსეს წერილში ქალკედონის კრების შესახებ ლაპარაკი სრულიად არ იყო? ჩვენ ზემოთაც აღვნიშნეთ, რომ შეუძლებელია მონოთეიზიტი იან ლაპარაკობდეს ნესტორიანობის შესახებ, რომ იქვე ქალკედონის კრებასაც არ აგინებდეს. მაგრამ საქმი კიდევ შემდეგშია: მოსე სომეხთა კათალიკოსი კირონს უჩივის, რატომ ეზიარე ზუჟიკ-ნესტორიან ეპისკოპოსსო და იქვე აფრთხილებს, რომ ნესტორიანთან ამ თანამშრომლობამ ქალკედონის კრების აღიარებაზე არ მიიყვანოს. მოსე არ ფიქრობს, რომ კირონი თვითონაც უკვე ქალკედონიტია. სხვა ვითარებაა ერთნაესის წერილში. იგი აღნიშნავს. რომ თუ კირონი ნესტორიან ეპისკოპოსთან წინათ მხოლოდ თანამშრომლობდა, ახლა იგი უკვე თვითონაც აღიარებს ქალკედონის კრებას და ლეონის ტომარს. ამიტომ უსვამს იგი ხაზს: „იხლა შევიტყუეთ, რომ თქვენ ქალკედონის უსჯულო კრებასა და ლეონის ტომარს ნაართლმადიდებლურად და განდიდების ღირსად თელით“³⁵. სწორედ ეს განსხვავება დაინახა კირონმაც მოსე კათალიკოსისა, ერთი მხრივ. და ერთნაეს-აპრაპის წერილებში. მეორე მხრივ, რასაც ცხადყოფს მისი პასუხი აბრაამ სომეხთა კათალიკოსისადმი: „ერთ დროს იგი (მოსე კათალიკოსი — ზ. ა.). ჩემზე გულნაკლულა იყო ნესტორიანთა შეწყყნარებისთვის. მაგრამ სხვა არაფერი მოუწერია ჩემთვის სარწმუნოების შესახებ, რომ არა ხართ მართლმორწმუნეო. როგორც თქვენ მწერთ“³⁶.

დავასკვნით: უხტანესის მიერ თავის „ისტორიაში“ შეტანილ მოსე კათალიკოსის წერილის შინაარსსა და იმას შორის, რაც ამ წერილის შესახებ ვიცით სომხეთის ეკლესიის მისევეურთა და კირონს შორის ბიპოწერიდან. არ არის წინააღმდეგობა. პირიქით, ყველაფერი ისეა აღნიშნულ წერილში, როგორც მოსალოდნელი იყო.

წერილის ავტორის დასადგენად საჭირო იქნებოდა საეკვო ეპისტოლეს შედარება კირონის იმ წერილებთან. რომლებიც არავისში ექვს არ იწვევენ.

კირონის წერილები ყველა ეპისტოლესგან გამოირჩევა დიპლომატიკის ხელოვნების ცოდნით, საპოლემიკო მასალის დალაგებით და რწვიათი ლაყონაიურობით. წერილის შედგენისას კირონი ხელმძღვანელობს რამდენიმე ძირითადი პრინციპით: 1. მოწინააღმდეგის წერილში

³⁵ ეპისტოლეთა წიგნი. გვ. 41.

³⁶ იქვე. გვ. 101.

გამოყოფს უწინაშენლოვანეს საკითხებს. 2. გამოყოფილ საკითხებს აჯგუფებს, გადმოასცემს აღრეანტის სიტყვებით და განალაგებს მნიშვნელობის მიხედვით. 3. თითოეულ საკითხზე პასუხობს უაღრესად ლაკონურად და ამოწურავად, 4. არაად არ აპყვება დოგმატიკურ საკითხებში კამათს და არ იშველიებს წმინდა წერილებს (გარდა მესამე წერილისა აბრაამისადმი, სადაც ასევე ნათლად და ლაკონურად აქვს გადმოცემული ოთხი მსოფლიო კრების სარწმუნოების აღსარება), 5. არ ამბობს არცერთ ზედმეტ სიტყვას, რაც მოწინააღმდეგეან წამოჭრილ საკითხებს არ ეხება, 6. ეპისტოლეს თავსა და ბოლოში ურთავს ეთიკეტისათვის აუცილებელ მეტად ზრდილობიან მოსაკითხს და ჭანმრთელობის სურვილს. ასეთი პრინციპების დაცვის თვალსაზრისით თვით კირონის წერილებს შორისაც კი სანიშნუშოა მისი პასუხი მოსე ელივარდელისადმი. ამ გეგმის მიხედვით თუ განვიხილავთ კირონის წერილებს მოსე ელივარდელისადმი და აბრაამ სომეხთა კათალიკოსისადმი, დავინახავთ, რომ ისინი უცრობლად ერთი და იმავე ადამიანის ნაწერია:

მოსე ელივარდელი-
სადმი

აბრაამ კათალიკო-
სისადმი

მოკითხვა

ქეშმარიტების მოყვარე და პატიოსან ჩემს უფალს მოსე სომეხთა კათალიკოსს და ყველა შენ თანამოსაყდრე ეპისკოპოსს, კირონ ქართველთა კათალიკოსისგან ღრმა თაყვანისცემითა და სიყვარულით მოკითხვა და ყველა ჩემი თანამოსაყდრე ეპისკოპოსისაგან ავლავ მდაბლად და თაყვანისცემით მოკითხვა და აურთხევა თქვენ ამ წმინდა ჭვრისაგან.

სიწმინდისმოყვარე და პატიოსან უფალს, აბრაამ სომეხთა კათალიკოსს და ყველა შენ თანამოსაყდრე ეპისკოპოსს, კირონ ქართლის კათალიკოსისა და ჩემი თანამოსაყდრე ყველა ეპისკოპოსისაგან ამ წმინდა ჭვრის კურთხევით მოკითხვა.

ეთიკეტი

წერილი, რომელიც მოგიწერიათ. მივიღეთ და შევიტყუეთ, რაც გვამცნეთ. მოვისმინეთ ამ ეპისკოპოსისგან წერილით და სიტყვით,

წერილი რომ მოგიწერიათ. ვნახე და რაც ეწერა, შევიტყუე. თქვენი, უფლისა, ღირსად მყოფობის, ნეტარი გრიგოლის წმინდა საყდრის

რომ ზრუნავდით ჩვენთვის
შწვრთნელი სამოძღვრო სიტყ-
ვით; აგრეთვე გვაძხილებდით
როგორც უფალი. მოძღვარი და
სულიერი მამა. როგორცა ხართ
კიდევ. თაყვანი-გეც და შაღლიე-
რი ვარ თქვენი სულიერი სიყვარ-
ულსა.

დამტკიცების და თქვენი სიმრთე-
ლის გამო ფრიად განვიხარე და
ღმერთს მადლი შევწირე.

ძირითადი საკითხები

1. ქართლში მწველებლები ის შესახებ

მე ჩემ ეპისკოპოსებთან და ამ
ქვეყნის წარჩინებულებთან მოვი-
თათბირე [და] კანონიერად მივიჩ-
ნიე. რომ არ დამებრკოლებინა
მოსვლისას ყველა ისინი, რომლე-
ბიც მოდიან სინანულითა და მო-
ნანიებთ. ხოლო. როცა შევიტყუეთ
ისი ბოროტება. კვლავ განვიშო-
რეთ ჩვენგან და ავუკრძალეთ
ხალხს მისი მოკითხვა. რომ მოგი-
წერიათ. წვალებანი არიან თქვენ-
თან და ჩვენ [ჯერ] არ ვირწმუნეთ.
მაგრამ შემდეგ ვიწამეთ სანდო
მოწმეთა გამო. აჰა. ჩვენ თეო-
ტონ გიოთხარით ჩვენგან ჩაღუნე-
ლი [საქმენი].

1. ქართლში ნესტორია- ნების შესახებ

რომ ეწერა, წინათ ჩვენმა ნე-
ტარმა ჩამამთავარმა მოსემ მოგ-
წერათ ბრალდება თქვენი ზიარე-
ბის გამო მათთან, რომლებთანაც
არ იყო წესიო, უკეთუ ხუციკთა
შესახებ ამბობთ, ჩვენ მაშინ ჩემი
თანამოსაყდრე ეპისკოპოსებით
და წარჩინებულებით ქვეყანას-
თან ერთად ვიწრახეთ, რომ რო-
გორც სჯული გვიბრძანებს, არა
თუ გაგვევლო, არამედ შეგვეწყ-
ნარებინა [ისინი], რომლებიც მო-
იქცევიან უკეთურებიდან ანდა
წვალეებიდან სინანულად. იგი
მართლაც შევიწყნარეთ. მაგრამ,
როცა შევიტყუეთ, რომ აღსარება
სიცრუით ჰქმნეს და იქვე მათი
უკეთურების წუმპეს მიიქცნენ,
დაეძახეთ, დაეწყველეთ და განვა-
ძვეეთ კათოლიკე ეკლესიიდან და
ჩვენგან. ქრისტეანეთაგან. ეხლა
ვერავინ იკადრებს მათ მოკითხ-
ვას.

2. კავალ მეფეთა-მეფის დროის შესახებ

კავალ მეფეთა-მეფის დროის შესახებ რომ მოგიწერიათ, ვიცი, რადგან ისე იყო, როგორც მრავალჯერ გვსპენია.

2. ცურტავის ეკლესიის შესახებ

რომ ეწერა, ცურტავის ეკლესია იქნა ჩვენ ორ ქვეყანას შორის დამტკიცებული სულიერი ზიარებისა და ზორციელი სიყვარულისთვის და ეხლა ცურტავის ეპისკოპოსი მართლმადიდებლობის გამო დევნილია და სომხური მსახურება შეეცვლილი, ჩვენ მსახურება არ შეგვიცვლია.

3. სომხებთან ერთობის შესახებ

ჩვენი და თქვენი მამების ერთობის, აღთქმის და სარწმუნოების დამტკიცების შესახებაც რომ მოგიწერიათ და გითქვამთ ერთობის გამო, რომელიც ჩვენ დროს არის, ჩვენ იგივე ერთობა გვაქვს და არ შეგვიცვლია.

3. სარწმუნოების საკითხები

ხოლო ის, რაც სარწმუნოების კრებისა და ტომარის შესახებ ეწერა, და ისიც ეწერა, რომ მეფეთა-მეფის მონათაგან უცხო მეფის მონებთან საწყისად ერთად ქონება და მკვიდრი თანამოაზრის უარყოფა ფრიალ წარმოუდგენლად მიმაჩნიაო...

4. ხუეიკი ეპისკოპოსის შესახებ

ხოლო ხუეიკის შესახებ რომ დამტკიცებიათ ბრძანება წერილით და სიტყვით, როგორც ზემოთ მოგწერეთ. აღრევე განვიშორეთ იგი ჩვენგან და ეუბრძანეთ ჩვენებს, რომ არ შეიწყნარონ იგი.

4. ეპისკოპოსების ქართლში გაგზავნის შესახებ

რომ მწერდით, გვსურდა ეპისკოპოსები გამოგვეგზავნა. რათა მოსულიყვნენ და ისწავლებინათ, თუ გსურთ გამოგზავნეთ. დაემოციდნენ, რომ გვასწავლონ და ისწავლონ...

ეთიკეტი

ხოლო ჩვენ ყველაფერში თქვენი და თქვენი ბრძანების მორჩილი

მრავლად იყავით დაცულნი ჩვენი ქრისტე ღმრავით და ამ წერი-

ვართ. იყავით მრთელი უფლის ღმრთის სურვილია-
მიერ და ჩვენთვის ილოცე³⁷. ღმრთი გვესმას თქვენგან³⁸.

მართალია, უხტანესი აშკარად ტენდენციური ისტორიკოსია, მაგრამ წყაროების ასე სერიოზულად გაყალბებას მაინც ვერ დაეწამებთ. იგი ყველგან კეთილსინდისიერად აღნიშნავს, თუ რა წყაროთი და როგორ სარგებლობს. ისიც ხაზგასასმელია. რომ უხტანესი ცდილობს ზეპირსიტყვიერი მასალა არ შეუერიოს წერილობითს და მას მოიხმობს ნხოლოდ იმის შემდეგ. რაც უკვე დაამთავრა სხვა სანდო ჩვენებების განხილვა. რასაკვირველია, ამ მასალას ანალიზს იგი უკვე სუბიექტურად და ტენდენციურად უკეთებს, მაგრამ ჩვენს მოცუებას და ყალბი წყაროების შემოტანას იგი არ ცდილობს. ჩვენ არ გვეუკუება, რომ უხტანესმა შემოგვიჩაბა ნაპღვილად მოსე კათალიკოსისა და კირონის მიჰონწერის ძვირფასი ნაჰუშები. მიუხედავად ამისა, ჩვენ ისინი მაინც დამატების სახით ჯაუურთეთ „ეპისტოლეთა წიგნს“ და შიგ არ შევიტანეთ. ასე იმიტომ მოვიქეცით, რომ ვფიქრობთ, ამ წერილების სომხური ვარჯანტები აღრევე იყო დაკარგული და უქველეს რედაქციაში არ შედიოდა.

V

„ეპისტოლეთა წიგნის“ ტექსტის კრიტიკისათვის

1. შედგენილობის შესახებ

ივანე ჭავჭავიძეილმა უადრესად ზღბტად შეაჯასა „ეპისტოლეთა წიგნი“, როგორც ტენდენციურად შედგენილი კრებუღი³⁹. განააკუთრებით საგულისხმოა ის გარემოება, რომ ამას კარგად გრძნობდა უხტანესი ეპისკოპოსი და არც მალაუდა:

³⁷ ეპისტოლეთა წიგნი, გვ. 129—131.

³⁸ იქვე. გვ. 69—72.

³⁹ „Вполне понятно, что иереписка, имеющаяся в „Книге писем“, не могла сохранить всех материалов, относящихся к данному вопросу. „Книга писем“ представляет из себя как бы опрощенный документ для армянской церкви; вследствие этого, письма в ней должны были быть позобрны с определенной тенденцией; все материалы, которые так или иначе могли служить не в пользу армянской церкви, очевидно, не были помещены в сбор-

„*ძეგწიყს აკათიქსი*“ ირ ყრსუანს ზ
„*ღ.ქმანხიანტ* აა ზიარინს“ ლ ათ
ქეჩიანის აჯიარინს“ ლ ათ *ღსა-*
რიოს“ ზ ზინყიო ლაქიხიოყიოხის
წიოქიქისი“ აყათაასიანსი იჯ ყითაჲ
ყრსალ ზ *ზირა ქეჭიოყს*, იჯ ზ
კაროყი. ლ იჯ ქაქიომ ანღიოჯ, ზას
იჯ აქ იორღ კარაყაჲ ყათანსი...
ღრე“ ქიოქი ხნბ იჯ არძანსი ზ
ყითოჯან ზამარსალ ყანარძან
ლ *ყანღნეოთნასი* ზიოყა აყათათი-
ქანსიანს ყრსი ზ *ზირა ქეჭიოყს*.
ლ *ქასან* აჯნორქსი ანღილას ლ ან-
ყისი სეგს ზ *მღნე*. ზას ანჯიჯა-
თასი ლ ანჯიჯელსი ზიოყა ლ *მღე*
ქაიე კარბსამ“ ზ *ზიარინტ* ქსალ
აჯნ ამსინაჯნ“ იორაქთ სეგსი ქიოქი.
ყი იჯ *მქან* ღიარინს ლ *ქეჩიო-*
ნაყინ ზითიანსალ აყათათიანსი,
აქსი *ღღსარიოქინ*... *ქაიე* აყათათ-
ნანსი ათოყი. იჯ *ყიანსი*, *სქტ*
ყინტ ლ *ქამ* ღქი *ქასან* იჯ *ყრხაყ*
ღსარიოს აყათათიანსი *ქეჭიოყს*
„*ღ.ქმანხიანტი*“ ირ ათ ზარ. *ქეყტათ*
ლ *კარბსი* *ღე* *ზიარინტ* ათაყაჲ.
იოჯ *კარბსამ* *ქტ* იჯ *ქინა* *ყათა*
ყრსალ აყითანსი *ქინტ* *მღე*, *ყან-*
ყი ანღილანსი ყრსი *სახა* ათანა-
ლიქიანსი *ქეჩიანსი* ლ *აყათათამ-*

ამ წერილთა (რომლებიც მისწე-
რა ვრთანესნა კირონს. იმ ქვეყ-
ნის მთავრებს და პეტრეს მოსე
ეპისკოპოსის თხოვნით) პასუხი
„ეპისტოლეთა წიგნში“ ვერ ვნა-
ხეთ დაწერილი ვერც რიგზე.
ვერც სხვა ადგილას და ვერც
სხვაგან სადმე შევძელით. რომ
გვეპოვნა... ხოლო მგონია. რომ
არ ჩათვალეს ღირსად და შესაფე-
რისად მათი უღირსი და შეუწყ-
ნარებელი პასუხის დაწერა
„ეპისტოლეთა წიგნში“. იმიტო-
მაც ვერ ვიპოვეთ და ვერ დაე-
წერეთ ჩვენ ჩვენგანაც აგრე-
თვე მოუხსენებელი და არ მო-
სახსენებელი. მაგრამ მგონია,
კირონისაგან იქნა ეს ყოველივე.
როგორც მოხდა კიდეც. რადგან
არა მხოლოდ თვითონ ქარ დაწე-
რა. მთავრებსაც დაუბრკოლა პა-
სუხი. აგრეთვე პეტრეს... მაგრამ
მიზეზი ნამდვილად არ ვიცით.
თუ რატომ ან რისთვის არ მის-
წერა პეტრემ პასუხი ვრთანესს
წერილზე მისლამი. თუმცაღა ეპ-
ვით კირონის შესახებ ვთქვი, მაგ-
რამ. ვფიქრობ, სრულიად არ აღ-
მოჩნდა რაიმე ჩვენთვის სასარ-

ინსე. И действительно, в „Книге писем“ имеются далеко не все письма грузин, так напр., там пропущены ответы католиков Киррона и грузинских великож заместителю армянского католика Вртанесу (на это обстоятельство своевременно обратил внимание и Ухтасе); отсутствует там и ответ грузинского духовенства на окружное послание армянского католика Авраама, которым запрещается верующим армянам изжидаться в общении с грузинами. Но не может быть, чтобы такое распоряжение армянского архиепископа осталось без ответа с противоположной стороны. Таким образом в „Книге писем“ мы имеем односторонний подбор материалов“. И. Джанахов, История церковного разрыва, гл. 40—41, შპრ. М. Tarchnitsvili, Sources arméno-georgiennes de l'histoire ancienne.... гл. 45 - 46.

წერილები, რომლებიც მათთვის იყო „სასარგებლო“, „ღირსი“, „შესაფერისი“, „შესაწყნარებელი“.

მაგრამ ხომ არა ცდება უხტანესი? უნდა ყოფილიყო კი ნამდვილად „ეპისტოლეთა წიგნში“ ის წერილები, რომლებსაც იგი ეძიებდა? მოსე ცურტაველისა და ვრთანესის მესამე მიმოწერა სრულიად უეჭველად გვიჩვენებს, რომ ქართველ აზნაურებს მართლაც ნიუწერიათ წერილი ვრთანესისათვის და ამ ეპისტოლეს ადრესატამდე მიუღწევია⁴³. მოსე წერს ვრთანესს: „ზოგიერთმა ვინმემ გვიპაუხა და გამოვატანე უფალთან. ბრძანეთ [და] წაიკითხეთ. ჩვენც გვაცნობეთ, რა წერია“⁴⁴. ვრთანესს მართლაც წაუკითხავს ქართველ აზნაურთა ეპისტოლე და თავზარდაცეპული ატყობინებს მოსეს: „აზნაურთაგან ზოგიერთებმა რომ მომწერეს, ისეთია, როგორც რაღაც სნეულებასში ბოღვით ჩავარდნილებისა, რომელთაც არ იციან, რას ლაპარაკობენ... მაგრამ ჩვენი ქვეყნის დაწყევლასა და გინებია გამო, როგორც სხვა [ასეთის გამო], დაღუპვისა და ღმრთისმოკლენილი რისხვის მასპინძელი შეიქმნენ; თუმცაღა ეგ თავხედობა ჩაიდინეს და თავის თავს განუკურნებელი წყლული განუშხადეს. თვითონ დაკოლეს თავისი თავი და ჩვენ შორს ვართ იმ წყევლისაგან“⁴⁵.

ცხადია, ასეთი წერილი „ეპისტოლეთა წიგნში“ ადგილს ვერ იპოვიდა; მით უფრო, თუ მისი პირველი რედაქტორი და შემდგენელი მართლაც მოსე ცურტაველი იყო.

უხტანესის „ისტორია განყოფისა ქართველთა სომეხთაგან“ საშუალებას გვაძლევს რამდენადმე წარმოვიდგინოთ „ეპისტოლეთა წიგნის“ X საუკუნემდელი რედაქცია და მისი შედგენილობა. კრებულში წერილების რიგი ქრონოლოგიურ პრინციპს ემორჩილება. როგორც ჩანს, ასეთი რიგი დაცული იყო ყველა რედაქციაში და სავალდებულოდ ითვლებოდა. მე-9-ე თავში უხტანესი წერს:

ჴამლქი თასღ ქაქამ აყამთქსანთ მინდოდა მეტქვა ამ ისტორიაში
ქ ჴარაქი ნაიქი, რაქი რახუქი იქ თავების რიგზე, მაგრამ არ იქნე-

43 მ. თარხნიშვილი თვლის, რომ „ეპისტოლეთა წიგნში“ აქლი აგრეთვე კირილის წერილები ვრთანესს ეძღვრება და სმბატ მარზპანისაღი Sources armeno-géorgiennes de l'histoire ancienne de l'église de Géorgie, გვ. 46. მაგრამ ასეთი ვარაუდი მართებული არ არის. მიმოწერიდან სრულიად უეჭველად მოჩანს, რომ კირილს ვრთანესისათვის ეპისტოლე არ გაუგზავნია. რაც შეეხება სმბატთან მიმოწერას, ასეთი ეპისტოლე კრებულში დაცულია.

44 ეპისტოლეთა წიგნი, გვ. 43-44.

45 იქვე, გვ. 45.

სიღს ათსი, ვი ძი ქორიარყა რნი.
მქიხსეი' ირ ქიარყთა, ვირ ყათ-
მქი ზირა ქიქიონ, თათვი
ქათი ქაქომ თსილი:

ბოდა [ისე] თქმა, რომ ჩემი ზრახ-
ვა არ შექრილიყო რიგში, რომე-
ლიც იუწყება ეპისტოლეთა წიგნ-
ში; შემდეგ ვიტყვი, სხვა ადგი-
ლას⁴⁶.

რიგის დაცვაზე ზრუნავს უბტანესი 40-ე თავშიც⁴⁷, ხოლო 54-ე
თავში ხომ „ეპისტოლეთა წიგნში“ წერილების თანმიმდევრობაზე
თავისი დაკვირვების შედეგებსაც გვამცნობს:

სიქ ვქილიქს მარათაქ ოქიან
მაროყათნი იქ ყათ ქიარყი
ყრსაქ ქი ზირა ქიქიონ, ქორამ
ნათიქიქსეარ. ნიქსაქს აყათ ლ
ათათ სიღს თსეთსიქ მქიანყათმან.
ს მითაყსიქ სიღს. ჟანვიქ კარბქს
ათარ მსიქ ქორიარყ რანსი, სქქ
ყქსი თათსიქს ქიქიქს სკრანა-
მთ ღქ' ირ თათ. სქიქიონ ქიქიქს
ათათ: ზანვიქ ქიქიქსაქ ქაქ ირ-
ნათქ' თათჟ თსიქსა' ირყათ კარ-
ბსარქ:

ხოლო სმბატ ვრქანის მარზპანის
ეპისტოლე ვერ ვნახე რიგზე და-
წერილი ეპისტოლეთა წიგნში,
რომელიც შეწვდდა [ხელში]. აქაც
აგრეთვე გადაცდენილი და იმავე
დროს დაეიწყებული იყო. რად-
გან მაუქვებდა სიტყვების შინა-
არსი, რომ აბრაამის პირველი წე-
რილის (რომელიც მისწერა კი-
რონს) შემდეგ უნდა ყოფილიყო
ეს წერილი, მოვიძიეთ სხვა ცალ-
ში და კიბოჯეთ იქ, როგორც
ვფიქრობდით⁴⁸.

უბტანესის ეს სიტყვები ორმხრივ არის საინტერესო: 1. წერილების
შინაარსის და იმ საერთო წესის მიხედვით, რომლითაც „ეპისტოლეთა
წიგნში“ წერილები გარკვეული თანმიმდევრობით იყო დალაგებული.
შეიძებოდა დადგენა ნაკლები ეპისტოლესი. 2. უბტანესს შესაძლებ-
ლობა ჰქონდა გასცნობოდა სხვადასხვა ნუსხას. შესაძლოა, ის „მეორე
ცალი“ „ეპისტოლეთა წიგნისა“, რომელშიც უბტანესმა იპოვა სმბატის
წერილი, ჩვეულებრივი ნუსხა კი არ იყო. არამედ რედაქციულად
(შედგენილობის მიხედვით) განსხვავდებოდა უბტანესის ეგზეგზლარის-
გან. ამრიგად, უბტანესი, როგორც ტექსტოლოგი, გაცილებით უკე-
თეს ვითარებაში იმყოფებოდა, ვიდრე დღეს ჩვენ ვართ და მისეული
„ეპისტოლეთა წიგნის“ ჩვენებები ფრიად ანგარიშგასაწევი.

მიუხედავად იმისა, რომ უბტანესი ასე გულმოდგინედ იცავს
„ეპისტოლეთა წიგნის“ რიგს, A და B რედაქციებში წერილების თან-

⁴⁶ ი. ს. ა. ნ. ს. II გვ. 24.

⁴⁷ იქვე, გვ. 68.

⁴⁸ იქვე, გვ. 92.

ქართულ ჰეფეს ფარნავაზს, როპელიც მეფობდა III საუკუნის დაწყებამდე. წ. მეორე ვერსია ქართული ანბანის გამოგონებას მიაწერს V საუკუნის დამდეგის ცნობილ სომეხ საეკლესიო მოღვაწეს მაშტოცს (მესროპს). ქართული ლეგენდა ერთ ხანს აღარ სარგებლობდა წარმატებით ჰეცნიერთა შორის. მან ჩვენამდე მოაღწია XI ს. ქართული ისტორიკოსის ლეონტი მროველის მეოხებით⁵⁰. ლეონტი მროველის მიერ გადმოცემული ლეგენდა სხვა რომელიმე ლეგენდაზე ნაკლები ყურადღების ღირსი არ არის. ლეონტი არ იცნობს სომხურ ვერსიას და ამაში მისი ნაციონალური განწყობილება არაფერ შუაშია. პირიქით, ძნელია ლეონტი მროველზე უფრო მეტად ინტერნაციონალურ გრძობებით გამსჭვალული ისტორიკოსის მოძებნა. მისი ისტორიული კონცეპციით საქართველოს ისტორიის აღრიხდელ ეტაპზე უპირატესობა ენიჭება სომეხ ხალხს და კულტურას. ამასთან, ხშირად სწორედ რომ დაუჭერებელ, ლეგენდარულ ამბებში. ძნელია უარყო ის გარემოებაც, რომ ქართული დამწერლობის შექმნისათვის ეპოქა ისტორიკოსმა მეტად მოხერხებულად შეარჩია. ლეონტი მროველს ისტორიკოსის შესანიშნავი ალღო და გამართული კონცეპცია აქვს: დამთავრდა ქართული ეროვნული სახელმწიფოებრიობის შენება და მპართველობის სრულიად ჩამოყალიბებული აპარატი საჭიროებს დამწერლობას. სხვა საქმეა ის, როგორია ეს დამწერლობა, ორიგინალური თუ ნასესხები. ერთი რამ ნათელია: ლეონტი მროველმა (ან მისმა წყარომ) სწორად გაიგო ფარნავაზის ეპოქის ამო-

посланий». Тезисы докладов Седьмой всесоюзной конференции византинистов в Тбилиси, Тбилиси, 1965, გვ. 121.

⁵⁰ ლეონტი მროველის ცნობას სარწმუნოდ თვლიდნენ: ვახუშტი ბაგრატიონი (საქართველოს ისტორია, ტფილისი, 1885, გვ. 38), მ. ბროსე (Histoire de la Géorgie, I, SPB. 1849, გვ. 43; საქართველოს ისტორია, I, ტფილისი, 1895, გვ. 65—67), ილ. ოტროშკედლიშვილი (Об изобретении грузинского алфавита, Труды V Археологического съезда в Тифлисе, 1881, стр 222—225; ვინ მოიგონა ქართული ანბანი, „ივერია“, 1881, № 10), Allen-ი (A History of the Georgian People, London, 1932, გვ. 309).

დ. ბაკრაძე (Грузинская палеография. Труды V археолог. съезда, გვ. 208) თვლიდა, რომ ქართული ანბანი შეიქმნა „под влиянием греческой культуры, вероятно еще во времена черноморских греческих колоний“, ე. ი. ფარნავაზზე უფრო ადრე. ქართული დამწერლობა ფარნავაზამდე შექმნილად (VII ს. ძვ. წ.) მიიხნდა ს. გორგაძეს (წერილები საქართველოს ისტორიიდან, ტფილისი, 1906, გვ. 67—75). ამავე აზრს ადგა მ. ქანაშვილი (საქართველოს ისტორია, I, ტფილისი, 1906, გვ. 70—71) ოღონდ წარმოშობის თარიღის განსაზღვრის არ კისრულობდა. გადაჭრით უარყო ლეონტი მროველის ცნობა ივ. ქავთახიშვილმა (ქართული პალეოგრაფია, თბილისი, 1949, გვ. 194), რომელმაც პალეოგრაფიული ანალიზის შედეგად ქართული ანბანის ძველი წესობრივების VII საუკუნეზე უფრო გვიან ჩამოყალიბება შეუძლებლად სცნო.

ცანა და სრულიად სამართლიანად ქართული სახელმწიფოებრიობის წარმოშობა არ დააცილა მის ერთ ყველაზე უფრო დამახასიათებელ ნიშანს — დამწერლობის შექმნას⁵¹.

გაცილებით უკეთესი ხედრის აღმოჩნდა (ამაში დიდი ღვაწლი მიუძღვის ქრისტიანულ ეკლესიას) მეორე, სომხური ვერსია. იგი პეტრე ბეგლმა შემოინახა და ამით სინამდვილის ელფერი უფრო მიეცა. უნდა ითქვას, რომ სომხურ ვერსიასაც საკმაოდ დამაჯერებელი ხანა აქვს შერჩეული მაშტოცის მოღვაწეობის გასამართლებლად: წარმართობისა და ქრისტიანობის მიჯნაზე, ცხადია, დიდი კულტურულ-პოლიტიკური ძვრები და ცვლილებები იყო მოსალოდნელი⁵². მაშტოცის მიერ ქართული ანბანის გამოგონების საკითხი დღემდე რჩება პოლემიკის საგნად⁵³.

⁵¹ ჩვენთვის ამჟამად არა აქვს მნიშვნელობა იყო თუ არა ფარნავაზი მართლაც პირველი ქართული მეფე. არც იმას, თუ ნამდვილად როდის ჩამოყალიბდა საქართველოს ტერიტორიაზე უძველესი სახელმწიფო ორგანიზმი. ჩვენთვის გადაწყვეტი მნიშვნელობა იმას ენიჭება, თუ როგორ წარმოვადგინა ლეონტი მროველს ეს მოსაბრუნე ეტაპი საქართველოს ისტორიაში და რა შინა კულტურულ-პოლიტიკურ ცვლილებებთან აკავშირდება.

⁵² სწორედ ამ მომენტების გათვალისწინება იწვევდა ქართული და სომხური ვერსიების შორეულების ცდებს: მ. ბ რ ო ს ე თ ე ლ და, რომ ფარნავაზის დროს შეიქმნა მხედრული დამწერლობა, ხოლო შესრობმა ზუსტური ანბანი გამოიგონა საკლესიო საქაროებისათვის (Histoire de la Géorgie, I, 1849, გვ. 43; Eléments de la langue géorgienne, Paris, 1837, გვ. 6—9). ნ. მ ი რ ი არ მიუთითებდა ანბანის შემოქმედზე, მაგრამ თვლიდა, რომ „ზუსტური“ დამწერლობა ქრისტიანული კულტურის პროდუქტია, ხოლო „მხედრული“ წარმართულსა (Грамматика древне-литературного грузинского языка, Ленинград, 1925, გვ. 2). რაც შეეხება მაშტოცს, ნ. მარი მას სომხური ანბანის შექმნელადაც არ თვლიდა. მისი აზრით, მაშტოცმა სრულწმინდა სირიული წარმოშობის ძველი სომხური დამწერლობა და ბერძნული ნორმების მიხედვით გააწყო (Крещенные армяны. Грузины, аяанов и аххазов, ЗВО, 1905, XVI, გვ. 157). ს. კ ა ე ბ ა ძ ე შესრობის თვლის არაბულ და ფალსურ ანბანთა საფუძველზე შემუშავებული უკვე არსებული ქართული დამწერლობის რეფორმატორად, რომელმაც „ნაკლებუფიანი ქართული ანბანი შეავსო ხმოვნებითა და ზოგი თანხმოვანით“ (საისტორიო ძიებანი, 1924, გვ. 28—29). Allen-ი სარწმუნოდ თვლის ზუსტური ანბანის შექმნაში შესრობის (მაშტოცის) მონაწილეობას (მხედრული ფარნავაზის დროს წარმოშობილად მიაჩნია), მაგრამ ხაზს უსვამს სწორედ მონაწილეობას და წარმოუდგენლად მიაჩნია უცხო კაცის მიერ მისი შექმნა (A History... გვ. 310). სამართლიანი ჩანს გ. წერეთლის ვარაუდი: „Возможно, что в армянских сообщениях о деятельности Месропа (Маннопа) сохранились отголоски того события, которое произошло при реформе письма в связи с христианизацией Грузии“ (Армянское письмо и проблема происхождения грузинского алфавита, II, Эпиграфика Востока, III, 1949, გვ. 71).

⁵³ ივ. ჭ ა ე ა ხ ი შ ე ი ლ ის (ქართული პალეოგრაფია, 1949) და გ. წერეთლის (Армянское письмо и проблема происхождения грузинского алфавита, Эпиграфика Востока, II, 1918 и III, 1949) ნაშრომებმა ქართული დამწერლობის წარმოშობის საკითხის პალეოგრაფიული მხარის შესწავლა ისეთ მუცნობრულ დონეზე დააყენეს,

ჩვენ არ ვისახავთ მიზნად გავარკვიოთ ამ ორი ლეგენდიდან რომელი უფრო ახლოა ჭეშმარიტებასთან. მხოლოდ ვცდილობთ ვაჩვენოთ ღირებულება „ეპისტოლეთა წიგნის“ A რედაქციის ჩვენებისა, რომელიც მხარს უჭერს სომხურ ვერსიას.

„ეპისტოლეთა წიგნის“ წყაროთმცოდნეობითი ფაქტი მხოლოდ იმ ცნობებით არ განისაზღვრება, რასაც იგი იძლევა სომეხი და მისი მეზობელი ხალხების ისტორიის შესაწავლად. VII ს. დამდეგს ქართ-

რამ დღეს მამტოცის საკითხი საერთოდ მოსწყდა ქართული დაწერლობის წარმოშობის პრობლემას და მხოლოდ ისტორიოგრაფიის საგნად დარჩა. მიუხედავად ამისა, მამტოცის პრობლემა მაინც მიგვაჩინა მეცნიერული ღრუბლების პრობლემად. თუ ვაირკვა, როდის, რა წრეებში და რა წიდაგზე შემუშავდა ეს ლეგენდა, გაირკვევა სხვა ზეჯრი საკითხი გართულ-სომხური ერთეულობის ისტორიოდან.

ლეონტი მროველის ცნობას ნდობის ღირსად არ თვლიდა ა. კეკელიძე. მათთვის ამოსავალი იყო საერთოდ იმ ხანების პიქტოგრაფიული დამოკიდებულება ლეონტიდან (ძველი ქართული ლიტერატურა, I, 1923, გვ. 23—25). მან წარმოადგინა თავისებური ვარიანტი ქართული ანბანის წარმოშობის შესახებ: იქნება ანბანის შემქმნელი კომისია, რომელშიც შედიან მამტოცი და სომხური ენის მცოდნე ქართველი ჯალი. რომელთაც სახელმძღვანელოდ წინ უდგეოა სომხური ანბანი (ს. ქართ. ლიტ. 1923, გვ. 29—30). შემდეგში ა. კეკელიძემ (ივ. ჭავჭავაძის სპეციალური შრომების გამოქვეყნების შედეგად), ჩანს, ხელი აიღო ამ შეხედულებაზე. რადგან „ქართული ლიტერატურის ისტორიის“ ბოლო გამოცემაში აღარ შეიტანია.

ლ. მელიქსეთ-ბეგს მამტოცი სომხური ანბანის რედორმეტირად მიაჩნდა (ს. ძველი სომხური ლიტერატურის ისტორია, თბილისი 1941, გვ. 77—78;

О генезисе армянского, грузинского и абхазского алфавитов, Труды Музея истории Азербайджана. т. II, 1957, გვ. 52—60; ლეონტი მროველის ცნობის შესახებ იხ. მისი შრომათა კრების წიგნი „საქართველოს ისტორიის ძეგლები“, I, 1934, გვ. 180—181). გ. ბერიძემ იკონიანი ქართული ანბანის წარმოშობისათვის მიიღო სპეციალურ წერილში წერს: „ადრეული შუა საუკუნეების სომეხ ავტორებს, როგორც ცნობილია, ქართული ანბანის გამოგონებას მესტრომამტოცს მიწერდნენ. მეკლევარებო, რომელნიც ქართული ანბანის წარმოშობის პრობლემებს სწავლობენ, ამ ვარაუზებს, როგორც წესი, ყურადღებას აქცევენ. აქ უნდა აღინიშნოს, რომ სომეხი პრობლემების ამ მტკიცების (რომელიც ყველა მეკლევარის მიერ არ არის გაზარებული, როგორც მეცნიერულად დაუდასტურებელი) არ შეუძლია შეცვალოს, ან გააბათილოს ამ წერილში მოყვანილი ფაქტები და დასკვნები. პირიქით. ჩვენი დასკვნები არსებითად უპირისპირდება მათ“ (ქართული ანბანის წარმოშობის საკითხისათვის, მნათობა, 1956, № 9).

ს. ჭანაშვილი საკვებით იზარებდა ივ. ჭავჭავაძის გამოკვლევების შედეგებს: ქართული ანბანის წარმოშობის შესახებ. იგი ლეგენდარულად თვლიდა როგორც ლეონტი მროველის, ისე კორიუნის ცნობებს, ხოლო მამტოცის მიერ ქართული ანბანის შემქმნის შესახებ გადმოცემა VI საუკუნის პირველ ნახევარში შეთხზულად მიაჩნდა (საქართველოს ისტორია, I, 1950, გვ. 92—93; შრომები, I, 1949, გვ. 116; „История СССР“ и история нар. Кавказа, Известия. 1940, № 158). ვკითხულობთ კორიუნის ცნობებს ა. კეკელიძის (სომეხთა ეროვნულ დღესასწაულზე, საბჭოთა ლიტერატურა, 1962, № 7).

ლისა და სომხეთის სახელმწიფოს მესვეურთა შორის მიმოწერა საშუალებას გვაძლევს გავაკონტროლოთ სხვა წყაროების ცნობებიც. ამიტომ, ბუნებრივია, „ეპისტოლეთა წიგნის“ კრიტიკა ჩავთვალოთ უფრო ადრინდელი თუ თანადროული სომხურ-ქართული წყაროების ირიბ კრიტიკად.

მაშტოცის ცხოვრებისა და მოქალაქეობის პირველი აღმწერი იყო ეპისკოპოსი კორიუნი, რომელიც სომხურ ისტორიოგრაფიაში მიჩნეულია ანბანთა შემოქმედის თანამედროვედ და მის უპიკროს მოწაფედ⁵¹. მისი ნაშრომი და აგრეთვე იმ სომხური წყაროების ცნობები, რომლებიც მაშტოცს მიაწერენ სომხური და ქართული დამწერლობის შექმნას. სომეხ არქეოლოგთა უყოყმანო ნდობას იმსახურებენ⁵².

ერთადერთი მეცნიერი, რომელმაც კორიუნის ნაშრომი კრიტიკულად განიხილა, შეუდარა სხვა წყაროებს და ანბანთა გამოგონების შესახებ ცნობები სერიოზული ეჭვის ქვეშ დააყენა, იყო ივ. ჭავჭავაძე. მან უაღრისად დამაჯერებლად აჩვენა ის რედაქციული ცვლილებები, რომლებიც მაშტოცის ცხოვრების ამსახველ წყაროებს ამჩნევია იმ საერთო კულტურულ-რელიგიური თუ პოლიტიკური განწყობილებების მიხედვით, რაც სომხეთში სხვადასხვა ხანაში სუფევდა⁵³. ივ. ჭავჭავაძის გამოკვლევის შედეგად ცხადი გახდა, რომ ანბანის გამოგონების საითხში ძველი სომხური ძეგლების გადაკეთება-გადაშუშება სრულიადაც არ არის გამონაკლისი მოვლენა: „ანბანისა და დამწერლობის გამოგონების ამბავშიც სომეხთა მოქცევის აზრის მსგავსი და ანალოგიური მოვლენა გვაქვს: როგორც იქ ჭერ სომხეთის პირველ მქადაგებლად ასურთა მოციქული თადეოზი იყო მიჩნეული. ისევე აქაც სომხეთისათვის ანბანის პირველ შემდგენლადაც უძველესი,

⁵¹ სპეციალურად კორიუნისადმი მიძღვნილი ნაშრომებიდან შეიძლება დავასაზღვროთ: ზ. მკვირი, *Կորյունի մատին, Հանգ. Ամս., 1928*; Ք. Ավդալբեգյան, *Նորից՝ Կորյունի վրաստանի եպիսկոպոս չի եկել, Հանգ. Ամս., 1926*; Ն. Գաբրիելյան, *Հեղհեղորդ դարի յորս նայ պատմագրաբանի յամանակները, Ա. Կորյուն, Հանգ. Ամս., 1887*; Ն. Պրիստյան, *Համառոտ օրհուրյան Կորյունի յուր գրաբան վրա, Ռազմավեպ, 1897*; მისვე, *Փანի վր խնդրական կետեր կორյან գրքին վեր, Ռაզմավեպ, 1931*; Մավական, *Կորյունը և Մոկարայեցից հայ բողոքածուի, Սին, 1935*; F. Müller, *Lazar Pharpetsi und Koriun, Wiener Zeitschrift f. d. Kunde d. Morgenlandes, 5 (1891)*.

⁵² ამთავან მხოლოდ უმთავრესზე მიუთითებთ; Ն. Աნთայან, *Հայոց գրերը, Վ. Խենկ, 1928*; Մ. Աբելյან, *Մსարայ Մաշայց և նայ գրի ու գրականության սկիզբ, Մավსოսական գրականություն, 1941*, სერსან. № 1, 2; იგივე შეტანილია კრებულში *Մსարայ Մաშայց, სერქան, 1962*.

⁵³ კორიუნის თხზულებაში მერმინდელი დანართის კარგი მავალითი აქვს ნაჩვენები ლ. ჭანაშვიას. იხ. ლაზარ ფარაბეის ცნობები საქართველოს შესახებ, თბილისი, 1962, გვ. 183—184.

ასურთ-მომხრეთა თეორიით ასური დანიელი ყოფილა დასახული. როგორც იქ შემდეგში ქრისტიანობის დამფუძნებლად იერუსალემის სარწმუნოების მომტანი გრიგოლ განმანათლებელი აქციეს, ისევე აქაც დამწერლობის გამომგონებლად იერუსალემის მოღვაწევე მამტოცი გამოუცხადებიათ, მისი სამოქმედო ასპარეზიც იმნაირადვე გაუფართოვებიათ და, სომხურის გარდა, ქართულისა და ალბანური დამწერლობის გამომგონებლად უქცევიათ. დასასრულ, როგორც იქ გრიგოლი მერვე კესარიელ მოღვაწედ და საბერძნეთთან განუყრელი კავშირის დამამყარებლად გაუხდიათ, ისევე აქაც უკვე მესროპად სახელდებული მამტოცი სომხური ანბანის საბოლოო დამუშავება-შესესებისათვის საბერძნეთში გაუსტუმრებიათ. მესროპის ცხოვრების უკანასკნელს ეროვნულ რედაქციაში-კი ასურული და ბერძნული თეორიების ანარეკლი საგრძნობლად დაჩრდილულია და სომხური დამწერლობის მთავარი დამახასიათებელი თავისებურება ღუაურ ნაბოძებად არის აღიარებული⁵⁷.

სქემატურად რომ ვაჩვენოთ, ივ. ჭავჭავაძის მიერ ასე მსჯელობდა: კორიუნის ცნობები იმდენად ბუნდოვანი, დაუჭერებელია და ხშირად ერაზმანტის საწინააღმდეგოა, რომ უკრიტიკოდ და პაქალელურ მასალასთან შეუდარებლად მათი ნდობა შეუძლებელია⁵⁸. V საუკუნის სომეხი ისტორიკოსის ლაზარე ფარაბელის ნაშრომში ვრცლად არის საუბარი მამტოცის ცხოვრების შესახებ და ერთადერთ წყაროდ კორიუნის თხზულებაა დასახელებული. მიუხედავად იმისა, რომ ლაზარე ფარაბელი უხვად სარგებლობს კორიუნით, მან არაფერი აცის მამტოცის მიერ ქართული და ალბანური ანბანების გამოგონების შესახებ. ცხადია, ასეთი რამ არ ეწერა მის წყაროშიც⁵⁹. ტრადიციულად V საუკუნის ავტორად მიჩნეული სომეხი ისტორიკოსი მოსე ხორენელი ლაპარაკობს მამტოცის მიერ როგორც სომხური, ისე ქართული და ალბანური ანბანების გამოგონების შესახებ, მაგრამ მას ნახშირი აქვს ანბანთა შემოქმედის სახელის ის ფორმა (მესროპი), რომელიც გვიანი ხანის წყაროებში მიუთითებს და VII საუკუნეშიც კი არ იხსარებოდა⁶⁰. „მარტო ეპისტოლეთა წიგნში“ მოთავსებული აბრაამ სომეხთა კათალიკოზის კირიონ ქართლის კათალიკოზისადმი მიმართულ შესაქვე წერილში მოგვეპოვება ჩვენთვის საგულისხმო საკითხისათვის მნიშვნელოვანი ცნობა. აბრაამს აღნიშნული აქვს, რომ ქრისტიანობა ორსავე ქვეყანაში, სომხეთსა და საქართველოშიც, ერთი და იმავე წყაროთგან მომდინარე-

57 ივ. ჭავჭავაძის მიერ, ძველი სომხური საისტორიო მწერლობა, გვ. 230.

58 იქვე. გვ. 162—167.

59 იქვე. გვ. 181—182.

60 იქვე. გვ. 159.

ობდა იმ პირთაგან, რომელთაც ლეთისმსახურება ჩვენცა და თქვენც საერთო ჩაგვითესეს: „ქერ ნეტარმა წ“ა გრიგოლმა და შემდეგ მაშთოცმაც საჩწმუნოების განააპტიკიებლად მწიგნობრობის ცოდნაცაო“. მაშასადამე, აბრაამ კათალიკოზი ამტიკიებდა, რომ სოხხეთსა და საქართველოს ლეთისმსახურებისა და ქრისტიანობის დამწერგავი საერთო მოძღვრები ჰყავდათ: ქერ ნეტარი წ“ა გრიგოლი, ხოლო შემდეგ მაშთოცი, რომელმაც საჩწმუნოების სიმტიკისათვის წერის ხელოვნებაც შეასწავლა. რაკი ეს წერილი 607 წელს არის დაწერილი* და არ ჩანს, რომ მაშთოცის შესახები ცნობა პირველად სწორად აქ იყოს გამოქვეყნებული, ამიტომ უნდა დავასკვნათ, რომ უკვე VI ს. დამლევს მაშთოცი საქართველოსა და, საფიქრებელია, ალბანეთი მოღვაწედაც და ქართულისა და ალბანური ანბანის გამოგონადაც ყოფილა დასახელი“⁶¹.

ამრიგად, ივ. ჯავახიშვილის მიერ შესრულებულ კრიტიკულ ნაშრომში „ეპისტოლეთა წიგნის“ ცნობა გადაულახავი დარჩა. რასაკვირველია, ძნელი წარმოსადგენია, რომ ლეგენდა მხოლოდ VI საუკუნის დამლევს წარმოშობილიყო და VII საუკუნის დამდეგს ქართლის კათალიკოზის მისი უარყოფა არ შესძლებოდა, ან არ მოეუბრებინა შინც⁶². გარდა ამისა, წინააღმდეგობაში მოექცა ლაზარე ფარპელისა და „ეპისტოლეთა წიგნის“ ცნობები ქართული ანბანის გამოგონების შესახებ. ივ. ჯავახიშვილი თვლიდა, რომ ლაზარე ფარპელის „ისტორიის“ პირველი წიგნი, სადაც მაშთოცის შესახებ არის საუბარი, გვიანი ხანის დანართია. მაშასადამე, მანი აეტორის ხელთ არის კორიუნის ნაშრომის ისეთი რედაქცია, რომელშიც არაფერია ნათქვამი ქართული ანბანის

* ნ. აკინიანის ვარაუდით, რაც სომართლესთან უფრო ახლოს უნდა იყოს. აბრაამ სომეხთა კათალიკოსის შესახებ ეპისტოლე დაწერილია 608 წლის შაისში (Исидор... გვ. 46).

⁶¹ ივ. ჯავახიშვილი, იველი სომხური..., გვ. 182.

⁶² ამ სუსტი ადგილის გამოსწორება სცადა ს. ჯანაშიამ. მისი იხრით, „VI საუკუნის მანძილზე სომეხი მონოფიზიტების პრიმატობის წყალობით იქმნება ლეგენდა გრიგოლის მიერ აქაეკასიის განათლების შესახებ. ამასთან ერთად, საკვიროდ იყო მიჩნეული, აგრეთვე, დამტიკიებულები ერთიანობა არა მარტო ქრისტიანობის წყაროსი, არამედ ქრისტიანობის უმთავრეს იარაღთაგანის მწერლობის წარმოქმნადაც. ამ ნიადაგზე შეთხზულ იქნა (როგორც ჩანს, VI საუკუნის პირველ ნახევარში) ასეარად ტენდენტური თხზულება იმის შესახებ, რომ სომეხი, ქართული და ალბანური ანბანები ერთი პირის, კინმე მესროპის თუ მაშთოცის პირადა გამოგონებული V ს. დამლევს. პრიმატობა აქაც სომხურ ანბანსა აქვს მიკემებული“ (შრომები. I, გვ. 116). ლეგენდის შექმნის დროდ VI საუკუნის I ნახევრის ჩათვლამ ის სიძნელე კი მოხსნა, რაც ივ. ჯავახიშვილის ვარაუდს ჰქონდა, მაგრამ ანბანის შექმნა და ლეგენდის წარმოშობა ისე დაახლოვა ერთმანეთს. რომ კორიუნის ცნობების კრიტიკა გაძნელდა.

შესახებ. ამის გვერდით და პარალელურად (სამწუხაროდ ივ. ჯავახი-
შვილს არა აქვს ნაჩვენები, კონკრეტულად როდის უნდა შექმნილიყო
ლაზარეს ისტორიის პირველი წიგნი) უკვე არსებობდა ლეგენდა მამ-
ტოციას მიერ ქართული ანბანის გამოგონების შესახებ, რომელიც ასა-
ხულია „ეპისტოლეთა წიგნში“. „ეპისტოლეთა წიგნის“ ცნობაში ექვის
შეტანა თითქოს შეუძლებელი ჩანდა და ის სურათი. რაც ასეთ ვითარე-
ბაში მოგვცა ივ. ჯავახიშვილმა, ერთადერთი შესაძლებელი და ლო-
გიკური გზა იყო აშუშვად განსხვავებულ ჩვენებაში გასარკვევად.

„ეპისტოლეთა წიგნის“ ანტონიანთა ძმობის ნუსხაში, რომელსაც
ჩვენ A რედაქციას ვუწოდებთ. ეკითხულობთ:

*ჩაყე სიჲ მქ' ნიჲყააჲყოჲ, ეღი-
ტრნ ნიჲსიი' იო ჯაჲე ქ მტე სე-
ჲაჲ აჲყოჲჲ' ნიიიჲსეჲ ვაჲნი, იო
ქ მქიჲჲე სიჲრტე ათხაჲ ღი ვიჲარ-
გაჲჲსიოჲქიჲნი, იო ნაჲი ქნ.გ.ს.ან.გ.
ყქსნიჲთნიჲქიჲნი ლიჲა ათიჲნი, იო-
ჲქი ოსიიჲნი მარჲყარტ.ღნი & ათა-
ტხაჲღნი & აჲჲა მსე & ღხე ჲაჲაჲ-
რაჲსი ისრამანიჲსიჲნი Პაჲაჲთაჲ-
ჲაჲაჲთიჲქიჲნი ნაჲი სრთნიჲსიჲნი
სიჲრნი ჴრქიჲოჲ & აჲჲა Პაჲაჲთიჲ,
& ეჲრეჲე ბანიჲქიჲქიჲნი ქ აჲნიჲა-
ქიჲნი ჲაჲაჲთიჲ*

მაგრამ ეხლა ნუ დავიზარებთ.
რომ განვაახლოთ სულიერი სიყ-
ვარული. რომელიც ორივე
ხალხს შორის იყო, ის მოძღვრე-
ბა. რომელიც ერთი წყაროდან მი-
გვიღია. ჯერ თვითონ მოიღეს
ცხოვრების ნათელი, როგორც
გვასწავლეს წინასწარმეტყველებ-
მა და მოციქულებმა, და შემდეგ
ჩვენცა და თქვენც საერთო
ღმრთისმსახურება დაგვიტესეს
ჯერ ნეტარმა წმინდა გრიგოლმა
და შეჰდოგ მამროცმა: და წიგ-
ნის ცოდნა სარწმუნოების განსა-
მტკიცებლად⁶³.

თუ მოტანილ ციტატას გულდასწრით წაეკითხავთ, შევამჩნევთ
რომ მისი ბოლო ნაწილი „და წიგნის ცოდნა სარწმუნოების განსამტკი-
ცებლად“ (*ს ეჲრეჲე ბანიჲქიჲქიჲნი ქ აჲნიჲაქიჲნი ჲაჲაჲთიჲ*) მთელი
წინადადებისათვის ორგანული არ არის და მიტმასწვებულია. რასაკვირ-
ველია, მის გარეშე ტექსტი უფრო გამართული და დასრულებული
იქნებოდა:

*...იოჲქა ოსიიჲნი მარჲყარტ.ღნი &
სიჲარტხაჲღნი & აჲჲა მსე & ღხე
ჲაჲაჲრაჲსი ისრამანიჲსიჲნი Პაჲაჲთა-
ბაჲაჲაჲთიჲქიჲნი, ნაჲი ს.გ.ან.სიჲნი*

...როგორც გვასწავლეს წინასწარ-
მეტყველებმა და მოციქულებმა.
და შემდეგ ჩვენც და თქვენც სა-
ერთო ღმრთისმსახურება დაგვი-

ათორნ ზრტიყორ, ჸ აყყა შაჲ-
ათიჲ

თენეს ჳერ ნეტარმა წჳინდა გრ-
გოლმა და შემდეგ მაშტოცმა.

წინადადების მომდევნო ნაწილი („წიგნის ცოდნა სარწმუნოების განსამტკიცებლად“) გრიგოლისა და მაშტოცის წინ რომ გადავიტანოთ, ტექსტი უკეთ გაიმართება, მაგრამ აზრი დაირღვევა. გამოვა, რომ სომხური და ქართული დამწერლობა ჳერ გრიგოლს შეუქმნია და შემდეგ უკვე მაშტოცს:

...იწყეს ოათიენ შარყარტენ
ღათანსაღენ ჸ აყყა მსყ ჸ ბსყ
ღათარაჲ ახრმანსხენ ოათით-
ათაყაჯოთქიღს ჸ ოყრიფ ძა-
ჯოღოქიღს ჸ ახნყოქიღს ჸაღა-
ათი. ზაღი სრანსქიღს ათორნ ზრტი-
ყორ, ჸ აყყა შაჲათიჲ.

...როგორც გვანწავლეს წინანწა-
მეტყველებმა და მოციქულებმა.
და შემდეგ ჩვენცა და თქვენც
დავეითესეს საერთო ღმრთისმსა-
ხურება და წიგნის ცოდნა სარწ-
მუნოების განსამტკიცებლად ჳერ
ნეტარმა წჳინდა გრიგოლმა და
შემდეგ მაშტოცმა.

ამჳარაა, რომ წინადადება ახლა გაცილებით უკეთ არის გამართუ-
ლი, მაგრამ მისი შინაარსი აღარ ასახავს იმას, რის თქმაც დამწერს
სურს, რადგან აბრაამის აზრით, რასაკვირველია, მხოლოდ მაშტოცა
უნდა ყოფილიყო ანბანთა შემქმნელი.

„ეპისტოლეთა წიგნმა“ შემოგვინახა კირონ ქართლის კათალიკო-
სის პასუხი აბრაამის შესამე ეპისტოლეზე. მასში არც ერთი სიტყვა არ
არის ნათქვამი ქართველი ხალხის წინაშე მაშტოცის აჲ დიდი დანახუ-
რების შესახებ. კირონი სომხეთის ეკლესიის ლიდერის ამ უქლიერეს
არგუმენტს არც უარყოფს და არც სცნობს. ყველას, ვინც იცნობს კი-
რონ მცხეთელის დიპლომატურ ოსტატობას, გააოცებს ქართლის კა-
თალიკოსის სიჩუმე ანბანის შექმნის საკითხზე. ჩვენ ზემოთ უკვე ვაჩვენ-
ეთ, რომ კირონი, როგორც წესი. გულმოდგინედ იკვლევს ადრესა-
ტის ეპისტოლეს, გამოყოფს და აჯგუფებს მის არგუმენტებს და მხო-
ლოდ ამაჲ შემდეგ პასუხობს თითოეულ საკითხზე თანმიმდევრობით.
მნიშვნელობის მიხედვით. კირონი არ უარყოფს სომხებთან რელიგიურ
ერთობას. ამის უარყოფა, როგორც ჩანს, არ შედის მის რელიგიურ-
პოლიტიკურ პროგრამაში და ამის შესახებ ჩვენ საუბარი ცალკე გვექ-
ნება. შეიძლება თამამად ითქვას: კ ი რ ო ნ მ ც ხ ე თ ე ლ ს ა რ კ ქ ო ნ-
და ს ა ფ უ ძ ე ე ლ ი ყ უ რ ი ვ ო ე ყ რ უ ე ბ ი ნ ა ქ ა რ თ უ ლ ი ა ნ-
ბ ა ნ ი ს შე ქ მ ნ ი ს ს ა ქ მ ე შ ი მ ა შ ტ ო ც ი ს დ ა მ ს ა ხ უ რ ე ბ ა-
თ ა გ ა მ ო .

ამის შემდეგ გვრჩება ერთადერთი გამოსავალი: კირონ მცხეთელის ზიზის ასახსნელად მოვძებნოთ სხვა რაიმე სერიოზული საფუძველი. ვნახოთ, რას იძლევა ამისათვის არსებული ნუსხების შედარება.

ზევით უკვე აღვნიშნეთ, რომ აბრაამის მესამე ეპისტოლე შეაუღლია იმ კრებულში. რომელსაც „სარწმუნოების ბეჭედი“ ეწოდება. ამათი ტექსტები ერთმანეთისაგან მხოლოდ იმით განსხვავდება, რომ „სარწმუნოების ბეჭედს“ უფრო უარესი გადაწერილი ჰყავს და „ეპისტოლეთა წიგნის“ ტექსტს ზოგჯერ აშკარად ამახინჯებს: თან ისე, რომ ჩანს, პირველი მეორიდან არის გადაწერილი. „სარწმუნოების ბეჭედის“ ხელნაწერიც შედარებით გვიანია და, ცხადია, იგი საკითხის გასარკვევად მნიშვნელოვანს არაფერს ამბობს.

ვნახოთ, რას გვაძლევს ჩვენთვის საინტერესო საკითხისათვის უხტანეს ეპისკოპოსის ხელიდან გამოსული „ეპისტოლეთა წიგნის“ რედაქცია. უხტანესის რედაქციული მუშაობა ძირითადად ტექსტის შემოკლებაში მდგომარეობს. იგი იმ ადგილებს ტოვებს, სადაც ვრცლად არის ლაპარაკი მსოფლიო ეკლესიის ისტორიის შესახებ, ან კიდევ წმინდა დოგმატურ საკითხებზე. გამოცდილი ისტორიკოსი ტექსტს ბრმად არ ამოკლებს. იგი ცდილობს შეინარჩუნოს მოპაექრეთა (უფრო ზუსტად სომეხთა) არგუმენტები. ალაგ-ალაგ უხტანესი ჩანართებსაც აკეთებს და მაშინვე ცხადი ხდება მისი განზრახვა: დამატებები ემსახურება სომხეთის ეკლესიის მეთაურთა პრეტენზიების გამართლებას. ამრიგად, X საუკუნეში კვლავ წამოიჭრა კამათი დოგმატიკის საკითხებზე. ქართველებისთვისაც და სომეხებისთვისაც დღის წესრიგშია ერთი მიზანი: საეკლესიო განხეთქილების ისტორია აჩვენონ თავისთვის მომგები ჰხრიდან. ქართლში არსენი საფარელი წერს ტრაქტატს „განყოფისათვის ქართლისა და სომხეთისა“⁶⁴, ხოლო სომხეთში უხტანეს ეპისკოპოსი — „სომეხთაგან ქართველთა განყოფის ისტორიას“. ორივე ტენდენციურია, ორივე ეძებს ერთმანეთის ყველაზე უფრო სუსტ ადგილს. უხტანესს შეაქვს თავის „ისტორიაში“ აბრაამ სომეხთა კათალიკოსის მიერ კირონ მცხეთელისადმი მიწერილი მესამე ეპისტოლე, სადაც ლაპარაკია გრიგოლ განწანათლებლისა და მაშტოცის დამსახურებაზე ქართლში ქრისტიანობის დანერგვაში, სადაც ლაპარაკი უნდა იყოს მაშტოცის მიერ სომეხი და ქართველი ხალხებისათვის ანბანის შექმნაზე და იმის შესახებ, რომ ქართველებმა დაივიწყეს სომეხ მოღვაწეთა დამსახურება და განუდგნენ მართლმადიდებლურ სომეხურ ეკლესიას. უნდა ითქვას, რომ არგუმენტაცია სერიოზულია. რომელი თავისი თავის პატივისმცემელი პოლემიკოსი აიღებს ხელს ნებით ასეთ იარაღზე? ვნახოთ, როგორ გამოიყენა იგი ეპისკოპოსმა უხტანესმა.

⁶⁴ თ. ყორღანიძე, ქრონიკები, I, გვ. 313—322.

ინტორიკოსმა და პოლემისტმა, რა სახე აქვს მისი რედაქციის ორ არსებულ ნუსხაში ზემოთ ციტირებულ ნაწყვეტს აბრაამ სომეხთა კათალიკოსის მესამე ეპისტოლედან:

*ის არიჲ' მი' ჩიყყაყოღ ვაჲრ
ნოღსორ, [ორ] ჯაჲრ ქ' მჯ სრქოჲ
აღყაჲ' ზორიჲსჲ ჯ ვაჲნ, ორ ქ
მჩიოჯ აფრქრტ აისაჲ ჲ ყქარ-
ყაჲსათოქჩინ, ორ ზაქს ჩნკს-
ანგ თოჩნ ყქსნყანოქსან ლიჲნ,
ორჲჲს ოსაჲჲნ მსჲ მარყარტგნ
ჯ თოიჲსაჲღნ, ჯ აჲჲს მსჲ ჯ
მსჲ ასრმანსჲჲნ ათიჲსარჲს
ფოსფაჲჲთი ოსოთოთბაჲჲჲთი-
ქჩინ, ზაქს სრანსქინ ასორ ჴრქ-
ფორ, ჯ აჲჲს მჲჲჲთი:*

ხოლო ნუ დავიზარებთ სულიერ სიყვარულს, რომელიც ორივე ხალხს შორის გვექონდა, რომ განვაახლოთ ის, რაც ერთი წყაროდან მივიღეთ: მოძღვრება, რომელიც ჭერ თვითონ მიიღეს. ცხოვრების ნათელი — როგორც გვასწავლეს წინასწარმეტყველებმა და მოციქულებმა და შემდეგ თქვენ და ჩვენ დაგვიტეაჲს საერთო მართლმადიდებლური ღმერთანაზახურება, ჭერ ნეტარმა წმინდა გრიგოლმა და შემდეგ მაშტოცმა⁶⁵.

როგორც ვხედავთ, ამ ადგილას B რედაქციის ტექსტი თითქმის სიტყვასიტყვით მისდევს A რედაქციას, ოღონდ აქ უკვე აღარა გვაქვს ის სიტყვები, სადაც ლაპარაკი იყო სომხური და ქართული დამწერლობის შექმნის შესახებ. ამის შემდეგ B რედაქცია კვლავ იმეორებს A-ს. ამრავალ უხტანესიხეულ ტექსტს სწორედ ის გაუშართავი და მიტმასნებელი ადგილი აკლია, რომელიც ზემოთ ჩვენ „ეპისტოლეთა წიგნის“ ანტონიანთა ძმობის ხელნაწერისათვისაც არაორგანულად მივიჩნიეთ⁶⁶.

თავის ადგილას ჩვენ ვილაპარაკეთ იმის შესახებ, რომ უხტანესმა „ინტორიის“ დაწერამდე ჩაატარა წინასწარი ბეჭითი ტექსტოლოგიური კვლევა. მის ხელთ იყო „ეპისტოლეთა წიგნის“ სხვადასხვა ნუსხა და სხვადასხვა რედაქციაც კი. ცხადია, არც ერთ მათგანში არაფერი ეწერა მაშტოცის მიერ სომხური და ქართული დამწერლობის შექმნის შესახებ. უფრო მეტი თქმანაც გავებედავდით: უხტანესს მაშტოცის

⁶⁵ მ. ს. ა. ო. ს. II, გვ. 84.

⁶⁶ უხტანესისეული რედაქცია უფრო სარწმუნოდ იმპრონაც მიგვიჩნია. რომ იგი დამლომატორი ურთიერთობისათვის აუცილებელ ეთიკურ უკეთ იყავს. თუ A რედაქციაში, როგორც წესი, სომხებ მოღვაწეთა წერილებში ჭერ ეპისტოლეს ეტლორია დანახვებელი (ჩვენ ან მე), ხოლო შემდეგ ადრესატი (თქვენ ან შენ), B რედაქციაში ხშირად პარიჭით არის ასეა მოტანილ ნაწყვეტში. A რედაქცია: „ჩვენ და თქვენ საერთო დაგვიტესეს...“, B რედაქცია: „თქვენ და ჩვენ საერთო დაგვიტესეს...“.

ასეთი საქმიანობის შესახებ არც სხვა წყაროებიდან სცოდნია რაიმე. თორემ ეპისტოლეებისადმი დართულ თავის კომენტარებში, სადაც ხშირად საქართველოს ისტორიისათვის მეტად მნიშვნელოვანი და სხვა წყაროებით უცნობი მასალაა მოცემული. ამის შესახებ აღნიშნავდა. მით უფრო, რომ „ეპისტოლეთა წიგნში“ მაშტოცის სახელი ნახსენებია იყო და არ გამოჩნებოდა.

დასკვნა: „ეპისტოლეთა წიგნის“ ძველ რედაქციებში (X საუკუნემდე) არ ყოფილა ცნობა მაშტოცის მიერ ქართული და სომხური დამწერლობის გამოგონების შესახებ და იგი გვიანდელი ინტერპოლაციაა.

ამის შემდეგ კვლავ უნდა დავებრუნდეთ იმ დასკვნებს, რომლებიც მიიღო ივ. ჭავჭავაძემ კორიუნის თხზულების კრიტიკის შემდეგ: 1. ცნობა მაშტოცის მიერ ქართული ანბანის გამოგონების შესახებ შეტანილია კორიუნის თხზულებაში VI საუკუნის მეორე ნახევარსა და დამლეკს. 2. ლაზარე ფარპელის „ისტორიაში“ პირველ წიგნს გვიან ჩამატებულია და „მე-VI საუკუნის დამლეკის შემდგომ კარგა ხანსაც კორიუნის ნაშრომის ისეთი რედაქციის არსებობის დამამტკიცებელია, რომელშიც მაშტოცი ჯერ კიდევ ქართული და ალბანური ანბანის გამოგონებლად არ ყოფილა დასახული“⁶⁷. 3. მაშტოცისა და გრიგოლის მნიშვნელობის მთელი კავკასიისათვის განზოგადება ერთი და იმავე წრისა და თითქმის ერთი და იმავე მწერალ-გადაამკეთებლის საქმე უნდა იყოს.

„ეპისტოლეთა წიგნის“ ტექსტზე ჩვენი დაკვირვების შედეგად ამდებულეებზე ასეთი კორექტივი შეიძლება გაუკეთდეს: 1. არ არის საფუძველი ვიფიქროთ, რომ კორიუნის თხზულებაში ქართული ანბანის შექმნის შესახებ ცნობა შეტანილია VI საუკუნის დამლეკს. ასეთი რედაქციული ცვლილება შეტანილი უნდა იყოს გაცილებით უფრო გვიან. 2. ლაზარე ფარპელის „ისტორიის“ პირველ წიგნში გადმოცემული მაშტოცის მოღვაწეობა და მის მიერ მხოლოდ სომხური ანბანის შექმნა არ უპირისპირდება „ეპისტოლეთა წიგნის“ ცნობას. არ არის საჭირო ვივარაუდოთ პარალელურად კორიუნის ორი რედაქციის არსებობა: ერთი, რომელიც ხელთა აქვს ლაზარეს და მეორე, რომელსაც უცნობს აბრაამ სომეხთა კათალიკოსი. 3. მაშტოცისა და გრიგოლის

67 ივ. ჭავჭავაძის შვილი, ძველი სომხურ... გვ. 162. კორიუნის თხზულების ამ რედაქციას, რომელსაც ლაზარე ფარპელს ჰქონდა ხელთ, უძველესად თვლიან ივ. ჭავჭავაძის შვილთან ერთად M. Tarchnizvili, Sources arméno-georgiennes de l'histoire ancienne de l'église de Géorgie. Le Muséon, 1947, № 60, 1—2, გვ. 44—45; K. Salia, Note sur l'origine et l'âge de l'alphabet géorgien, Bédé Kartlisa, XV—XVI (№ 43—44), 1943, გვ. 13—14.

მნიშვნელობის მთელი კავკასიისათვის განზოგადება ერთი წრისა და ერთი მწერალ-გადამკეთებლების საქმე მართლაც შეიძლება იყოს, მაგრამ ეს მნიშვნელობა VII საუკუნის დამდეგს ჭერ კიდევ არ სცილდება ქრისტიანობის ქადაგებისა და განმტკიცებისათვის ზრუნვას.

ლაზარე ფარპელის თხზულების პირველი წიგნის საკითხით დაინტერესებული იყო ცნობილი სომეხი ფილოლოგი ნ. აკინიანი. მისი დასკვნით, იგი არ ეკუთვნის ლაზარე ფარპელის კალამს და შეთხზულია VIII საუკუნის პირველ მეოთხედში⁸⁸. ნ. აკინიანის ეს ვარაუდი უაღრესად ანგარიშგასაწევია. ირკვევა, რომ მანაზკერტის 726 წლის კრებამდე (რონელზედაც საბოლოოდ გაიმიჯნა ქართლისა და სომხეთის ეკლესიები) არ ყოფილა ისეთი რედაქცია კორიუნის თხზულებისა, სადაც ქართული და ალბანური დამწერლობის გამოჯონების შესახებ იქნებოდა საუბარი⁸⁹. ასეთი ვარაუდი არ მოგვეჩვენება უსაფუძვლოდ, თუ

⁸⁸ ნ. აკინიანი. *Գիտմական աղբյուրներ* 380—450 շրջանի համար. 2-րդ. համ., 1935, გვ. 459.

⁸⁹ ვე-ქრობთ. „ეპისტოლეთა წიგნის“ ტექსტის კრიტიკა ერთხელ კიდევ გვიჩვენებს, რომ მამტროს მიერ ქართულ ანბანის შექმნის შესახებ ცნობებზე შემოკლებული სომხური წყაროების კრიტიკა ობიექტური სურათის აღსადგენად არა მხოლოდ შესაძლებელია, არამედ საჭიროცაა. ასეთ ვითარებაში როგორ არ გავგახსენდეს სომეხი მეცნიერის კ. მელიქ-ოჰანესიანის სიტყვები. ნათქვამი იგი. *Գագაბიშვილისა და ს. ჭანაშაძის მოსაზრებით: Между тем некоторые „специалисты“, исходя из ненаучных позиций, отвергают аутентичность армянских первоисточников. единственных по данному вопросу, истинно понимаая смысл текста первоисточников. Так, например, в одной публичации говорится: „Наиболее достоверный из древнейших армянских историков, Лазарь Парбский, очень подробно излагая биографию Маштоца-Месропа, ни слова не говорит о какой бы ни было его деятельности в Грузии и Албании. Таким образом, утверждения об изобретении грузинских и албанских письмен в первоначальной редакции рассказа, вовсе не имело“ (История Грузии, т. I, под редакцией С. Джанашия, Тбилиси, 1946, стр. 95).*

Автор вышеприведенных строк прав, когда утверждает, что „достоверный историк Лазарь Парбский ни слова не говорит о какой бы то ни было его (т. е. Маштоца — К. М. О.) деятельности в Грузии и Албании“, но он забывал, что наш историк вообще мало говорит и о Маштоце и о его творческой деятельности по созданию письмен. Л. Парбский своего читателя отсылает к труду Корюна: „Если кто желает все это достоверно знать, пусть он осведомится из истории желанного мужа Корюна, ученика блаженного Маштоца, прочитав историю жизни его... письмен... что и мы многократно читая, достоверно познали“.

Имеется и другие возражения против участия Маштоца в деле создания грузинских и албанских письмен, которые сводятся к следующему: „Месроп естественно должен был предложить соседним народам уже готовые армянские письмены“. Это никак не вяжется с думами и планами Месропа-Всликий народолюбца вел борьбу именно против иноземного, чуждого вли-

გავიხსენებთ, რომ არის კიდევ ერთი წყარო VII საუკუნის დასაწყისში. რომელიც მას მხარს უჭერს. მხედველობაში გვაქვს „ანონიმური ქრონოგრაფია“. იგი სომეხი მეცნიერების საერთო აზრით დაწერილია 685 წლის ახლოს.

яши даже в культурном отношении, как же он мог предложить соседним братским народам, борющимся вместе с армянским народом за обретение свободы и независимости родного народа против иноземных захватчиков армянские письмена, mutatis mutandis, те же чужеземные письмена... (Корюш и. Жизнь Маштоца. Ереван, 1962, стр. 12—13).

საქართველოში ამონაწერის მოტანა მოგვიხდა იმის სახეზედა. თუ როგორ ამოეთარებინა ხოლმე ზოგჯერ მკვირალა ფრანგებს არგუმენტაციის უმართობის შემთხვევაში. ჟერ ერთი, ქართული ანბანის გამოგონების საქმეში მამრტოცს მონაწილეობის მოწინააღმდეგეთა საბუთები სრულიად: არ ამორწურება იმით რასაც პროფ. ე. მელიქ-ოჰანჯანიანი აწვდის მკითხველს; და მეორეც mutatis mutandis, ცხადია, საქმეს ვერ უშველის და მხოლოდ ღიმილი შეიძლება მოჰგვაროს მეცნიერებს მკვლევარის ვარაუდმა: მამრტოცის სპეციალურად განახლებულ ანბანს უქმნიდა ქართველთ. რომ ამ უკანასკნელებს თავი ეროვნულად დაზარალებულად არ წაჩაღებდნათ. V საუკუნეში სომხეთს არ შეეძლო ქართლის დამპყრობლის პრეტენზიები ჰქონოდა და. ცხადია, ასეთ კეთილშობილურ ფესვს (სომხური ანბანის გადარქვა ქართველთათვის ნოსახმარებლად) ძალადობის აქტად არავინ შეუთვლიდა წაგრა. ასეთი მკვლევარ-ლოვანი მსჯელობა ვერაფერს შესძენს მეცნიერებს. საქმეს აქვს მხარე აქვს. ე. მელიქ-ოჰანჯანიანი ირანითი იხსენიებს და უწოდებს სპეციალისტებს ბრძოლებში იგი. ჟავახიშვილსა და ს. ჟანაშვილს. ამასთანავე. თურმე ამ მეცნიერებს, როცა ქართული ანბანის წარმოშობის შესახებ მსჯელობდნენ. რაღაც არაქმნიერული ზრახვები ამოძრავებდნენ. მრავალტარაქიან გამოცემაში რომ არ იქონიდა სიტყვები, ანელი დასაქრებელი იქნებოდა, რომ ქართველილოგიასა და არმენოლოგიაში მცირედ მაინც ჩახედულ მეცნიერს გულწრფელად შეეძლო დასაჯებულ მეცნიერთა ამნაირად მოხსენება. არ იქნებოდა ურიგო სიტყვა: ე. მელიქ-ოჰანჯანიანს. რომ იგი. ჟავახიშვილი ავტორია ფუნდამენტალური და ღრმად მეცნიერული წიგნის „ქართული პალეოგრაფია“. სადაც განხილულია ქართული დამწერლობის წარმოშობის მთელი პრობლემა და შესაბამისი წყაროები. რააკურთხელია, შეიძლება შეკამათება იგი. ჟავახიშვილთან. მაგრამ წინასწარ ხომ საჭიროა გაეცნო მის ნაშრომს. არც ის იქნებოდა ურიგო. რომ ზემოთ მოტანილი სიტყვების ავტორის წაჯივთება იგი. ჟავახიშვილის მეორე წიგნის. სახელდობრ, ძველი სომხური სისტემითი მწერლობის ისტორია, სადაც მისაბამი გამოწველილია და ობიექტურობითაა ემსახურებული ძველი სომხური წყაროება ქართული ანბანის წარმოშობის შესახებ. ეს ხაზრობები ქართულ ენაზე დაწერილი და. რასაკერაველია. უველასათვის მიწვედომი არ არის, მაგრამ ამაში დამნაშავეები არ არიან ისინი, რომლებსაც ე. მელიქ-ოჰანჯანიანი თავის საქმეში ჩაუხედაობის მთელ ზრალს ახვევს თავს. იგი წერს: „Некоторые „специалисты“ исходя из ненаучных позиций отвергают аутентичные свидетельства армянских источников, единственных по данному вопросу“. ჩვენ შემთხვევა გვჭირდა ზემოთ აღვკვირებინა, რომ ქართული ანბანის წარმოშობის საკითხში ერთმანეთს ეტოლება ორი ვერსია—სომხური და ქართული. ქართული ვერსია შემოგვიანა ლეონტი მროველი: მისი თარგმანი ძველ სომხურ ენაზე ორჯერ არის გამოცემული (Համառոտ պատմութիւն վրաց ընծայեալ Քրիստոսի 1000 թ. 1904; ქართლის ცხოვრების ძველი სომხური თარგმანი, გამოსცა ილ.

„ანონიმური ქრონოგრაფიის“ ცნობა მით უფრო საყურადღებოა, რომ იგი დაცულია უძველეს (971 წლის) ხელნაწერში. სომხეთის ისტორიის ეს წყარო მამუტოცის დამსახურებად თელის სომხური ანბანის რეფორმას, ზუსტად რომ ეთქვათ, უკვე არსებული ანბანისათვის შვიდი ასოს დამატებას და არც ერთი სიტყვიით არ აღნიშნავენ მამუტოცი, ლეაწის ქართული და ალბანური დამწერლობის შექმნაში. 1741

ბ ზ ლ ა ძ ე მ, თბლსი, 1953 წ. ახალ სომხურ ენაზე შესაბამისადგოლი თარგმნილი აქვს ლ. მელქეთ-ბეგს რ. ჟღაფ აფიკიანსკს... I, გვ. 151). ცხადია, მისი ცოდნა სპეცილისტ არმენოლოგს მოეზოვება და ენის უცოდინარობის მომზებება საპატიო აღარ იქნება. ის ხომ მაინც უნდა სცოდნოდა პროფ. მელიქ-ოპანჯანიანს, რომ XIII საუკუნის სომხები ისტორიკოს მხითარ აირვიანელი ქართული ანბანის წარმოშობის საკითხში მხარს ქართულ ვერსიას უჭერს (ს. ჟღაფ აფიკიანსკი რეკლამაჟი ჟურნალში „საქართველო“, 1937 წ. № 1, გვ. 151). ცხადია, მისი ცოდნა სპეცილისტ არმენოლოგს მოეზოვება და ენის უცოდინარობის მომზებება საპატიო აღარ იქნება. ის ხომ მაინც უნდა სცოდნოდა პროფ. მელიქ-ოპანჯანიანს, რომ XIII საუკუნის სომხები ისტორიკოს მხითარ აირვიანელი ქართული ანბანის წარმოშობის საკითხში მხარს ქართულ ვერსიას უჭერს (ს. ჟღაფ აფიკიანსკი რეკლამაჟი ჟურნალში „საქართველო“, 1937 წ. № 1, გვ. 151).

კ. მელიქ-ოპანჯანიანის მიერ ლაზარე ფარბელს პირველი წიგნის ცნობების შეფასებაც არ გუჯიენება სწორი. თუკია ლაზარე მუთოიებს მკითხველს კორიონის ნაწარმზე. მაგრამ ეს სრულიად არ ნიშნავს იმას, რომ თვითონ საერთოდ ცოტას ლაპარაკობს მამუტოცის მოღვაწეობის შესახებ. ლაზარეს მოწამობი არსებითად გასხვავდება კორიონის ნაწარმების დღემდე შემონახულ რედაქციასაგან და ამას ამჩნევდნენ არმენოლოგები, მაგრამ შესაბამისი დსკენები გააკეთა მხოლოდ ი. ჭავჭავაძემ: ლაზარე ფარბელს ხელთ ჰქონდა კორიონის თხზულების ისეთი რედაქცია. სადაც მამუტოცის მიერ ქართული და ალბანური დამწერლობის გამოყენების შესახებ საუბარი არ ყოფილა. კ. მელიქ-ოპანჯანიანს მოჰქვს მრავალწიგრიანი ძლიერ დამაბინჯებელი ტექსტი ლაზარე ფარბელის ისტორიად: ნახოთ, რა სახე მიიღო ისტორიკოსის სიტყვებმა კ. მელიქ-ოპანჯანიანის გადმოცემით „Если кто знает все это достоверно знает, пусть он осведомится из истории жезашинго мужа Корюна, ученика блаженного Маштоца, прочитав историю жизни его... письменно... что и мы многократно читая, достоверно познали“.

ბ. რას წერს სინამდვილეში ლაზარე ფარბელი: „თუ კი ვისმეს ხერს სწორად შეიტყობს ყოველვე ეს ნეტარი მამუტოცის მოღვაწის. სასურველი კაცის კორიონის ისტორიის წიგნში წაიკობოს და გაიგოს მისი ცხოვრების ამბავი და სად, როდის ან ვინ აღმოაჩინა სომხური ასოები სომხეთის მეფის ვრამშაპუას სურველს ედრებით“ (ს. ჟღაფ აფიკიანსკი, გვ. 13).

ბ. როგორი სამსახური შეუძლია გაუწიოს მრავალწიგრიანი არაბ-ეგვიპტურ მკვლევარს. კ. მელიქ-ოპანჯანიანმა გამოტოვა სწორედ საკმაო სიტყვები (რა ასრი ჰქონდა დანარჩენის მოტანას?). ის სიტყვები, რომელთაც მკითხველი სათუთს შეიძლება მოეცა ეთქვათ: კორიონის ნაწარმში სიტყვაც არ ყოფილა ქართული დამწერლობის შესახებ და საუბარი იყო იმაზე. თუ სად და როგორ აღმოაჩინა მამუტოცმა სომხური ანბანი. ლაზარეს მთელი დანარჩენი ძრობა მხარს უჭერს და ამ გრებს ზემოთ მოტანილ ციტატას.

ბ. ეს სარა მთავრს სე სარე მანას ლაიფ ნაიკიასკო. კირი მთავრ-ყიკიანს ნაიქსი სკიფი სხ ვრიქ სხონისსე ქიქსიქიასკო. კაიკი სე ხორეს-კორეს

V.—XIII საუკუნეების მანძილზე, არაერთგან ვხვდებით მამტოცის სახელს. ყველგან საუბარია მის შესახებ, როგორც ქრისტიანული მოძღვრებთა მქადაგებლია და სავაჟ კათალიკოსია თანააქებრძოლზე და არსად არ არის რაიმე ნათქვამი მის მიერ თუნდაც სომხური ანბანის გამოგონების შესახებ. მხოლოდ ერთგან XIII საუკუნის პოლვაწი სომეხი ვარდაპეტი ავბოვს: „...შენროშა მისცა მათ (ქართველებს) % ა.) ანბანი და შესროშავე უყურთხა ვარძიის ჭვარი“⁷⁹. განაოცარი ანაქრონიზმი (შესროშა აყურთხა ვარძიის ჭვარი) სრულიად არ აწუხებს სომეხ ვარდაპეტს. ცხადია, ასეთი რედაქტორები ან გადაამწერლები ვერ გაუძლებდნენ ცოუნებას და ძველ ტექსტებს თავისი შეხედულებებისა და სურვილისამებრ შეაკეთებდნენ.

VI

ქართული და სომხური ეპლესიების იერარქიული და ეკონომიკური სპითისისათვის

დღემდე საცილობელია, თუ რომელ პატრიარქს ეპარქილებოდა ქართული ეკლესია იერარქიულად VII საუკუნის დამდეგამდე — კონსტანტინეპოლის, ანტიოქიისა თუ სომხეთისას. სინჯ მკელევეართა უმრავლესობა მეტ-ნაკლები კატეგორიულობით ამ სომხური წყაროების ცნობებს იზიარებს, რომელთა მიხედვითაც ქართული ეკლესია იერარქიულად დღინის კათალიკოსს ექვემდებარებოდა. ქართულ სპეციალისტთაგან ამ შეხედულებას ერთხანს იზიარებდნენ კ. კეკელიძე და ს. კაკაბაძე⁸⁰. ქართული ეკლესიის სომხურზე დამოკიდებულების თეორია

⁷⁹ «ქიქე აჟი ნაქათასი გიხე კ იქანანი: შსილიო ხო ნიგო გიქ ს გლარბიჟი ქათან შსილიო ჭ ირინსი» (ქიქე რეგეგ, გვ. 534).

⁸⁰ კ. კეკელიძე, კანონიერი წყობილება ძველ საქართველოში, ტფილისის უნივერსიტეტის მოამბე, 1929, I; ს. კაკაბაძე, წმინდა ნინო და მისი მნიშვნელობა საქართველოს ისტორიაში, თბილისი, 1912, გვ. 10. მართალია, კ. კეკელიძემ შემდეგში მნიშვნელოვნად გადააკეთა თავისი ნაშრომი (ტრულები, IV, გვ. 326—357) და ლაპარაკობს მხოლოდ ქართული და სომხური ეკლესიების კავშირის შესახებ VII საუკუნემდე, ჩვენ მაინც მხედველობაში ვიქონიებით მისი გამოკვლევის აღრინჯელ ვ. როსტასი. ვიშედოვნებთ, ამნაირად რამდენადმე ცხადი გახდება, რატომ

საფუძვლიანად აქვს განხილული და გაკარტიკებული ივ. ჭავჭავაძის⁸¹, რაც ჩვენ გვათავისუფლებს ბევრ საკითხზე მსჯელობისაგან. რამდენადაც მხარეთა არგუმენტაციის სიმძიმე ჩვეულებრივ „ეპისტოლეთა წიგნის“ და მასზე დამოკიდებული წყაროების ცნობებზე მოდის ხოლმე, ჩვენც აქ მხოლოდ მათ შევხებით.

ქართლისა და სომხეთის ეკლესიებს შორის მომხდარი განხეთქილების შესახებ არსებული წყაროების საფუძველზე სომხური თეორიის მომხრენი 5 ძირითად არგუმენტს ეყრდნობიან: 1. X საუკუნემდე ქართველები და სომხები აღიარებდნენ, რომ ადრე მათ შორის სარწმუნოების ერთობა არსებობდა და რჯული ორივეს გრიგოლ განმანათლებელმა ბისცა. „ეს იყო ურყევი რწმენა ორისავე ეკლესიისა“. 2. „კირიონ კათალიკოზი პირდაპირ სწერს აბრაამ სომეხთა კათალიკოზს: ზოგი ქართველი ეპისკოპოზთაგანნი სომხეთში იყვნენ განსწავლულნი... თქვენი და ჩვენი მოძღვარნი ერთმანეთთან მშვიდობიანად ცხოვრობდნენ, ერთმანეთისგან სწავლობდნენ და ერთმანეთს ასწავლიდნენ“. 3. კირონ ქართლის კათალიკოსი. იოანე დრასხანაკერტელის ცნობით, აკურთხა და იბერიასში გამოაგზავნა მოსე სომეხთა კათალიკოსმა. 4. სომეხთა იერარქების წერილები კითხვა-დატუქსვის კილოთი არის დაწერილი, ხოლო კირონი ერთგვარად თავს იმართლებს. 5. იბერიის სომხეთზე ეკლესიურ დამოკიდებულებას არ უარყოფს არსენი საფარელიც, რომელიც წერს: „ქართლი ყოველი და მეოთხედი სომხითისაჲ განეყენეს ჭელდასხმასა მღვდლობისასა სომეხთაგან“⁸².

შევეცდებით, ყველა ეს საკითხი ზემოთ მოცემული თანმიმდევრობით განვიხილოთ:

1. პირველ არგუმენტს ვრცლად არ შევხებით. ვფიქრობთ, იგი არც არის არგუმენტი: სარწმუნოების ერთობა და ერთი განმანათლებლის კულტი არ შეიძლება ეკლესიების იერარქიული დამოკიდებულების მოწმობა იყოს, მით უფრო, მოქცევიდან სამი საუკუნის შემდეგ. ამას გარდა, ჩვენ არსაიდან არ ვიცით, იყო თუ არა ქართველთა ურყევი

უნდა შეეცალა ავტორს თავისი შეხედულებები ზოგ საკითხზე. ამასთან ცალკეული მკვლევარები საყრდენად ზოგჯერ სწორედ ე. კეკელიძის იმ მოსაზრებებსა და მის ნაშრომთა იმ გამოცემებს იყენებენ ხოლმე, რომელიც მათ აწყობთ, ხოლო იკით ავტორმა კი შეეცალა.

⁸¹ ივ. ჭავჭავაძის შვილი, ქართველი ერის ისტორია, I, თბილისი, 1960. გვ. 313—329. ი. აგრაძე M. Tamarati, L'église géorgienne, Rome, 1910; M. Tarchnitsvili, Die Entstehung und Entwicklung der kirchlichen Autokephalie Georgiens, Le Muséon, 1960, LXXIII, 1—2; მისივე, Die Legende der heiligen Nino und die Geschichte der georgischen Nationalbewusstseins, Byzantinische Zeitschrift, 40, 1940.

⁸² არგუმენტები დაგუფებულია ე. კეკელიძის ნაშრომის — „კანონიკური წყობილება ძველ საქართველოში“ — მიხედვით (უნივერსიტეტის მოამბე, 1929. XI).

რწმენა, რომ ორივე მეზობელი ხალხი გრიგოლ განმანათლებლის მოქცეულია. სომხური ეკლესია რომ სრულიად არ ექცობდა ამ საკითხში, ეს საესებით აშკარაა თუნდაც მხოლოდ „ეპისტოლეთა წიგნის“ მიხედვით. მაგრამ იმავე „ეპისტოლეთა წიგნის“ მიხედვით ჩვენთვის არ არის სათელი, რას ფიქრობდა ქართული ეკლესიის მეთაური ასეთ მნიშვნელოვან საკითხებზე. ერთი რამ ჩვენთვის უეჭველია: კირონ მცხეთელი სომხებთან სარწმუნოებით ერთობას არ უარყოფს და ეს სარწმუნოება იერუსალიემიდან შემოსულად მიაჩნია. რაც შეეხება აბრაამ სომეხთა კათალიკოსის, სმბატ მარზპანისა და კირონის მიწოწერაში დაცულ ცნობას გრიგოლ პართელის მიერ ქართლის მოქცევის შესახებ, იგი ექვის ქვეშ დააყენა ჟერ კიდევ 1947 წელს ჟურნალ *Muséon*-ის ფურცლებზე გამოქვეყნებულ ნაშრომში მიქელ თარხნიშვილმა⁸³. იგი, მოკლედ რომ გადმოვცეთ, ასე მსჯელობდა: აბრაამ სომეხთა კათალიკოსი თავის მეორე ეპისტოლეში დაძმაბატ მარზპანი მოსცე ეურტაველისთვის გაგზავნილ წერილში აღნიშნავენ. რომ კირონის სატყვიით სომეხება და ქართველებს იერუსალიემის სარწმუნოება გრიგოლ განმანათლებლის მიერ აქვთ მიღებული. ამის თქმისათვის საფუძველი, რასაკვირველია, კირონს უნდა მიეცა აბრაამის პირველი ეპისტოლეც პასუხში. აღნიშნულ წერილში კი ლაპარაკია მხოლოდ იერუსალიემის სარწმუნოებაზე და ნახსენები არ არის გრიგოლი. ქართულ ეკლესიის მკვიდრო კავშირი იერუსალიემთან უეჭველია, ხოლო სომეხებმა ისტორიულმა ტრადიციამ აშკარა არაფერი იცის. არც კირონისათვის უნდა ყოფილიყო მომგებიანი სომეხებთან კმათში გრიგოლის ავტორიტეტის მოშველიება. ყოველივე ამის გამო, მ. თარხნიშვილის ჯარაუდით, აბრაამ სომეხთა კათალიკოსის და სმბატ მარზპანის ეპისტოლეებში ცნობა გრიგოლ განმანათლებლის მიერ ქართლის მოქცევის შესახებ გვიანდელი დანამატია. ახლა ძნელია გადაჭრით თქმა, რამდენად სწორია მ. თარხნიშვილის დაკვირვება, მაგრამ კირონის პირველ პასუხსა და აბრაამის მეორე ეპისტოლეს შორის შესაბამობა ასეთი ექვრს გამოსათქმელად საფუძველს მაინც იძლევა. ამასთანავე, სწორედ ამ ნაწილში, როგორც ჩანს, „ეპისტოლეთა წიგნის“ მნიშვნელოვანი ცვლილებები განუცლია. მაგალითად, „ეპისტოლეთა წიგნის“ იმ რედაქციაში, რომელიც ხელთ ქონდა არსენი საფარელს. ლაპარაკი ყოფილა გრიგოლის მიერ სარწმუნოების შემოტანაზე არა იერუსალიემიდან, არამედ საბერძნეთიდან („ქართველნი ეტყოდეს, რამეთუ წმიდამან გრიგოლი საბერძნეთით მოგუცა ჩუენ სარწმუნოებაჲ“⁸⁴). ყურადღებას იპყრობს ის გარე-

⁸³ M. Tarchnitchvili, Sources armeno-georgiennes de l'histoire ancienne de l'église de Géorgie, გვ. 47-48.

⁸⁴ ქრონიკება, I, გვ. 319.

მოგბაც, რომ აბრაამ სომეხთა კათალიკოსის მეორე ეპისტოლეში იმ ადგილას, რომელიც მ. თარხნიშვილის ექვს იწვევს, გრიგოლ განმანათლებლის სახელი მოცემულია ბერძნული ფორმით—„გრიგორიოს“. მთელ მიმოწერაში ეს სახელი ამ ფორმით არსად არ გვხვდება და წერილის ავტორისთვის არ არის ბუნებრივი. შეიძლება ეს გარემოებაც მხარს უჭერდეს ვარაუდს აღნიშნულ კონტექსტში იერუსალემის გვერდით გრიგოლ პართელის სახელის გვიან შეტანის შესახებ. რაც შეეხება არსენი საფარელს, მისი სიტყვები — „ქართველნი ეტყოდეს, ვითარმედ წმინდამან გრიგოლი საბერძნეთით მოგუცა ჩუენ სარწმუნოებაო“ — სრულიადაც იმას არ ნიშნავს, რომ მას გრიგოლ პართელი მიიჩნია ქართლის განმანათლებლად. უბრალოდ იგი იცნობს „ეპისტოლეთა წიგნს“ (უკეთ, „ეპისტოლეთა წიგნის“ ისეთ რედაქციას, სადაც იერუსალემის მაგიერ საბერძნეთი ეწერა) და ამბობს იმას, რაც მასში ამოიკითხა. სხვაგან ყველგან, სადაც კი თხრობას თავისი სიტყვით გადმოსცეპს, არსენი საფარელი გრიგოლს მხოლოდ სომხეთის განმანათლებლად სახავს. ამრიგად, დღეს არა გვაქვს საკმაო საბუთი იპიხათიის, რომ ვამტყიცოთ, თითქოს გრიგოლ განმანათლებლის მიერ ქართლისა და სომხეთის მოქცევა „ორივე ეკლესიას ურყევი რწმენა იყო“. შესაძლოა, გრიგოლის კულტი სამხრეთ საქართველოს საეკლესიო წრეებში შეიტანა გაქართველებულმა სომეხმა ქალკედონიტმა მოსახლეობამ.

2. კ. კეკელიძეს მოაქვს ციტატი კირონ ქართლის კათალიკოსის ეპისტოლედან, რომელსაც იგი სწერს აბრაამ სომეხთა კათალიკოსს: „ზოგი ქართველი ეპისკოპოზთაგანნი სომხეთში იყვნენ განსწავლულნი... თქვენი და ჩვენი მოძღვარნი ერთმანეთთან ჰშვიდობიანად ცხოვრობდნენ, ერთმანეთისაგან სწავლობდნენ და ერთმანეთს ასწავლიდნენ“. მოტანილი ციტატით ისეთი შთაბეჭდილება რჩება, თითქოს ეს სიტყვები საერთოდ ქართველ ეპისკოპოსებს შეეხებოდეს, ან მხოლოდ მათთვის იყო საველდებულო სომხური განათლების მიღება. საქმე ის არის, რომ კირონი ცურტავის ეპისკოპოსების შესახებ ლაპარაკობს, ხოლო ცურტავის საეპისკოპოსო ორ თემად იყოფოდა — სომხურენოვან და ქართულენოვან თემებად. ეპისკოპოსებად ცურტავში ხან ქართველები იხზდნენ, ხან სომეხნი და მათ თანაბრად მოეთხოვებოდათ როგორც ქართული, ისე სომხური ენისა და მწერლობის ცოდნა. კირონი წერს: „ეპისკოპოსები, რომლებიც ცურტავს იყვნენ, შუშანიკიდან აქეთ, აფოცი... იოანე და სხვა ეპისკოპოსები სომეხთაგან და ზოგნი ქართველთაგან სომხეთში იყვნენ განსწავლულნი მეცნიერნი და მოძღვარნი“⁸⁵. ცხადია, კირონი ლაპარაკობს იმის შესახებ, რომ სომხური ენისა და მწერლობის უცოდინარ ქართველს ეპისკოპოსად ვერ დასვაბდნენ

⁸⁵ ეპისტოლეთა წიგნი, გვ. 89.

ისეთ საშუალებაში, სადაც მრევლი ორენოვანი იყო. ამიტომ ქართველთაგან ისეთ პირებს არჩევდნენ, რომელთაც სომხური ენა და მწერლობა ან ქართლშივე შეინაწავლეს, ან კიდევ სომხეთში გაიარეს სკოლა. ასევე სავალდებულო ყოფილა სომეხი ეპისკოპოსებისთვისაც ქართული ენისა და მწიგნობრობის ცოდნა. სწორედ ამას გულისხმობს მოსე ტურტაველი, როცა სწერს ვრთანეს ქერდოლს: „მომიხდა მე სიყარმის დღეებში შივსულიყავ ტურტავის საეპისკოპოსოს, რომლის მოწაჟეც ვიყავ ეკლესიის წესისამებრ, სადაც აღვიზარდე და ვისწავლე სომხური და ქართული მწიგნობრობა“⁸⁶. ამრიგად, ტურტავის ეპისკოპოსს უნდა გვევლო გარკვეული სკოლა ეკლესიის წესის მიხედვით და ეს წესი გულისხმობდა როგორც ქართულის, ისე სომხურის ცოდნას. როდესაც კრონჰა მოსე ტურტავის საეპისკოპოსო საყდრიდან გადააყენა და მის საგიერ „ხუეიკი ნესტორიანი“ დანიშნა, ამ უკანასკნელს პრალდებდა სწორედ ის წამოუყენეს, რომ ქართული მწიგნობრობაც კი არ იცის ხეირიანად. არაპეტუ სომხური⁸⁷. მოსე ტურტაველის ამ სატყვებიდან ჩანს, რომ ტურტავის სამშუასოში უპირატესობა მაინც ქართულს ეძლეოდა სომხურთან შედარებით. ამრიგად, კირონ ქართლოს კათალიკოსი იმეტომ უსკამს ხაზს, ტურტავის ქართველ ეპისკოპოსთაგან ზოგი სომხეთში იყო გაწერთნილიო, რომ მათგან სომხურის ცოდნა თავისთავად ცხად: არ არას და საჭირო ხდება საგანგებოდ აღნიშვნა. სომეხი ეპისკოპოსის მიერ ქართულის ცოდნის აუცილებლობა კი საკუბით გაააგებია (მათ ქართლის სამეფოში უხდებათ მოღვაწეობა) და სომეხთა კათალიკოსს ეს არც აინტერესებს. მისთვის მთავარია ქართველმა იცოდეს სომხური, რომ სომხურენოვანმა მრევლმა რაიმე წევიწროება არ განიცადოს.

3. იოანე დრასხანაკერტელისა და უხტანესის ცნობით, კირონ ქართლის კათალიკოსი ხელდასხმულია მოსე ელივარდელის მიერ. თვით „ეპისტოლეთა წიგნიდან“ არათერი ამის მსგავსი არ ჩანს და პოლემიკის დროს, ივ. ჯავახიშვილის შენიშვნით, სომხები კირონს არსად არ უყიენებენ: „ჩვენი დასამული ხარ და რატომ გვდლატობო“⁸⁸. იმის გამო, რომ უხტანესისა და იოანე დრასხანაკერტელის ცნობები „ეპისტოლეთა წიგნი“ დასაყრდენს ვერ ნახულობენ, ივ. ჯავახიშვილი მათ სრულ უნდობლობას უცხადებდა. ამავე დროს, ივ. ჯავახიშვილი ნაყალბევიად ავლიდა უხტანესის მიერ შემონახულ მიმოწერას მოსე ელივარდელისა და კირონ მცხეთელს შორის⁸⁹, სადაც მოსე პარდაპირ

⁸⁶ ეპისტოლეთა წიგნი, გვ. 1.

⁸⁷ იქვე, გვ. 82.

⁸⁸ ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, I, გვ. 327.

⁸⁹ ი. ა. Джавахов, История церковного разрыва, გვ. 441—444.

ტასი მლდელ-მოწამისა ანტიოქელ პატრიარქისა არა კურთხეულ არა მათდა კათალიკოსი მთავარეპისკოპოსი სიძნელისათს გზისა, რამეთუ აგარიანთაგან ვერენ იკადრებს სლუად⁸².

მოტანილი ცნობიდან ირკვევა, რომ ქართველებს კათალიკოსი ხელდასახველად ანტიოქიაში ანასტასი პატრიარქის სიკვდილის შემდეგ უკვე აღარ გაუგზავნიათ. ანასტასი კი ანტიოქიის პატრიარქის საყდარზე 561—599 წლებში იჯდა. ამრიგად, იგი გარდაიცვალა სწორედ მაშინ, როცა ქართლის კათალიკოსის ტახტი თავისუფალი იყო და კირონი მის დასაკავებლად ემზადებოდა. კირონი ხელდასახვის ანტიოქიაში ველარ მიიღებდა და საჩქაროდ უნდა გამოძებნილიყო მისი კანონიერი გზით დამტკიცების სხვა საშუალება. არც თუ დიდი ხნის ავტოკეფალიის შქონე ეკლესიის მესვეურთ, ცხადია, უნდა გაეხსენებინათ „პირვანდელი წესი“, როცა მეზობელი ეპისკოპოსი (ან ეპისკოპოსები) ხელს ასხამდა მეზობელი კათედრის მეთაურს⁸³. იოანე კათალიკოსი გვამცნობს: „ამ მოსესჲა კათოლიკე საკრებულოა უხუცესა კირონს ხელი დაასა ქართლის სამწყსოს, გუგარეთისა და ეკრისა ატიქიპაკოპოსად წინანდელ წესთა მაგალითისაებრ“⁸⁴. ეფექტურად, „პირვანდელ წესში“ სწორედ ხელდასხმის ეს საერთო წესი იგულისხმება, რაც ავტოკეფალობის მიღებამდე ჰქონდათ ამიერკავკასიის ეკლესიებსაც და არა სომხურ-ქართული ეკლესიების იერარქიული მიმართება⁸⁵.

⁸² უწყებამ მიზეზსა ქართველთა მოქცევისასა, თუ რიგელთა წიგნთა შინა მოცხადების. ტექსტი გამოსცა, შესავალი და ლექსიკონ-საძიებლუბა დიეგო თ. ბრეგაძემ. თბილისი, 1959, გვ. 9. ივ. ჯავახიშვილი. ქართველი ერის ისტორია, I, გვ. 316—318.

⁸³ ღაუსტოს ბუზანდის ერთი ცნობის ანალოზის შინაგვ. ნ. აღონცი წერს: „Армяне не имели возможности ставить себе епископов или католиков, не обращаясь к соседним церквям“ (Армения в эпоху Юстиниана, С. Петербург, 1903, გვ. 366).

⁸⁴ იოანე დრასხანაკერტელი, თარგმან: შინაგვ. ნ. აღონცი და საძიებლუბით. თბილისი, 1937, გვ. 9.

⁸⁵ ლეონტი მროველი გვამცნობს, რომ მირიან მეფის შვილიშვილის მირდატის მეფობაში ქართლის ეპისკოპოსად „დაჲდა იობ სომეხი, წერსჲ კათალიკოსისა დიკონი“ (ქართლის ცხოვრება, გვ. 132). უკველია, ნერსე კათალიკოსი უნდა იყოს: ნერსე I დიდი სომეხთა კათალიკოსი, რომელიც 353—373 წლებში მოღვაწეობდა (კ. მ. ხაჩიკიანი, ԱճճԱՆՄԱՆՆԵՐԻ ԲՈՒՅԱԿՈՒՄ, IV, გვ. 25). ლეონტის ცნობიდან არ ხან, იობა ნერსეს ხელდასხმული იყო, თუ რაიმე გარემოების წყალობით მოხვდა ქართლის ეპისკოპოსის საყდარზე. ამის მიუხედავად, ქართლის ცხოვრების ძველ სომხურ თარგმანში პირდაპირ არის ნათქვამი: „სომეხთა კათალიკოსმა ნერსესმა ხელდასხმა უყო თავის დიკონს — იობს ქართლის ეპისკოპოსად და გამოგზავნა“ (ქართლის ცხოვრების ძველი სომხური თარგმანი, გვ. 132). ცხადია, იობის გამოგზავნის ისტორია სომეხი მთარგმნელის შეთხზულია და დედნის თავისებურ კომენტარს წარმოადგენს.

ამრიგად, უხტანესისა და იოანე დრასხანაკერტელის ცნობებში მოსეს მიერ კირონის ხელდასხმის შესახებ ჩვენ ვერაფერს ვხედავთ განსაკუთრებულს და ეს ფაქტი იერარქიული დამოკიდებულების გამომხატველადაც არ მიგვაჩნია⁹⁶.

4. ეს არგუმენტი სრულიად არაფრის მთქმელია და მისი საშუალებით რაიმე იერარქიული მიპართების გარკვევა შეუძლებელია. ხაზგასმით უნდა ითქვას, რომ ქალკედონის კრების მომდევნო პერიოდში კარგა ხანს დიოფიზიტებს საერთოდ ყველგან თავდამცველის როლში უხდებოდათ გამოსვლა მონოფიზიტების წინააღმდეგ. ისეთი საეკლესიო მოღვაწეც კი, როგორც იყო ეფრემ ანტიოქელი, თავის საკუთარ სამწყსოში, თავის ქვეშევრდომ მონოფიზიტთა წინაშე იმართლებდა თავს და ამტკიცებდა, რომ ქალკედონიანებსა და მონოფიზიტებს შორის არც ისე დიდი განსხვავებაა და ქალკედონის კრებას ისეთი საშინელი არაფე-

იოანე დრასხანაკერტელს „სომხეთის ისტორიაში“ შემონახული აქვს კონსტანტინეპოლის პატრიარქის ნიკოლოზ მისტოქოსის მიერ მისთვის 915 წელს გამოგზავნილი ეპისტოლე. სადაც ეკითხულობთ შემდეგს: „უფალო ჩემო, შენი ღმრთისმოყვარეობისთვის, ვგონებ, არ არის გაუგებარი ჩვენი გულის დიდი წოხილი და დუნელებელი ტკივილი სომეხთა, ქართველთა და ალბანელთა შენდამის რწმუნებულ ეკთობლივი სამწყსოსათვის“ (გ. 189). „უპარველესად ყოვლისა, საკიროა ღმრთის მოხილისა და შექმნობის ყოველ ეამს მოხმობა ხელთა ზე ასყრობა და მოწყალებისა და შებრალებისათვის მთელი გულით ყოვლისმპყრობელი ღმრთის მიმართ ვედრება სომეხთა, ქართველთა და ალბანელთა შენი სამწყსოსათვის“ (იოანე დრასხანაკერტელი, სომხეთის ისტორია, გამოსცა ე. ცაგარეიშვილმა, თბილისი, 1965, გვ. 190). საქართველოს და სომხეთის ეკლესიების ისტორიაში სულ მცირეჯ ზახედული მკითხველისათვისაც კი იმდენად აშკარაა ამ ცნობის სრული შესუბამობა რეალურბასთან, რომ მის კრტიკას აზრი არა აქვს. ვერც კონსტანტინეპოლის პატრიარქს დაეწაშებთ ისეთ უვიცობას ისეთ საკითხებში, როგორცაა ამიერკავკასიის ეკლესიებბს ურთიერთობა, რომელშიც ბიზანტიის ეკლესია აქტიურად და უწეალოდ იყო ჩაბმული. ცხადია, მოტანილი წინადადებები იოანეს შეთხზულია (დაატებულია მხოლოდ „ქართველთა“?) ან კიდევ გვიანდელი ინტერპოლატორის ნამოქმედართან გვაქვს საქმე, ასეა თუ ისე, დღეს ამ ცნობაზე დაყრდნობით არაინი ცდილობს დაამტკიცოს X საუკუნის დამდეგს ქართლის ეკლესიის იერარქიული დამოკიდებულება სომხეთისაზე. მაგრამ ძა უნდა გვექნას მაშინ, თუ ასეთივე ინტერპოლატორი გაკეთებული იქნებოდა უფრო აღრინდელი ხანის ამსახველ მოვლენებთან დაკავშირებით? მაშინ ხომ ძალიან გაკირდებოდა კრიტიკა? ამიტომ, ვფიქრობთ, ზემოთ მოტანილი ორი მაგალითი ნათლად გვიჩვენებს, რომ სიფრთხილით უნდა მიდგომა წყაროებს ისეთ შემთხვევებში მაინც, როცა ტენდენციურბა განსაკუთრებით მოსალოდნელია.

⁹⁶ ჩვენ აქ აღარ ვეხებებით სომეხ-ქართველთა საეკლესიო განხეთქილების ორ შესაძლო მიზეზს. რომელიც მოთხრობილი აქვს უხტანეს ეპისკოპოსის და სადაც ქართლის ეკლესიის მეთაური სომხეთის პატრიარქზე დამოკიდებული ჩანს. უხტანესის ამ ცნობების ამომწურავი კრიტიკა მოცემული აქვს ი. ე. ქაჯახიშვილს (ქართველი ერის ისტორია, I, 1960, გვ. 326—329).

რი განუსაზღვრავს, როგორც ამას მონოფიზიტები ხატავენო⁸⁷. ცხადია, რომ ამ შემთხვევაში არავითარი იერარქიული დამოკიდებულების შესახებ ლაპარაკი არ შეიძლება. მეტად დამახასიათებელია ამ მხრივ სოსთენისა და ექვთიმე გრძელნი პაექრობა და 1046 წ. ღრტილას კრება. მაშინაც ხომ გამოძიებისა და ბრალდების ინიციატივა სომხების (მონოფიზიტების) მხარესა: „დიდი მოძღუარი სომხეთისა სოსთენა მოვიდა დისწულისა მისისა თანა და გამოძიებასა ჰყოფს წინაშე მეფისა სჯულისათჳს ჩუენისა და მათისა და ვერვინ წინააღუდგა მას“⁸⁸. ამ დროს ხომ აღარ შეიძლება ლაპარაკი ქართული ეკლესიის სომხურზე იერარქიული დამოკიდებულების შესახებ, ხოლო პოლიტიკურად თვით სომხეთია დამოკიდებული. პოლიტიკური უპირატეაობის შეგრძნება შესაძლებლობას აძლევს ექვთიმეს სოსთენის მოთხოვნაზე წინ წარუდგეს და შემდეგი მიუგოს: „არა ვიდრემდე ეგრეთ განაგო ჰეშმარიტებამან ღმრთისამან, რაჲთა მართლმადიდებელნი წინაშე მწვალებელთა წარმოვიდგინოთ, არამედ შენ წარმოდგე უფროჲსლა, ვითარცა განააკითხავი და დასასჯელი, რამეთუ ესრეთ არს წესი, რომელ მეფენი თქუენნი წინაშე მეფეთა ჩუენთა და მლუდელთ-მოძღუარნი მლუდელთ-მოძღუართა და მთავარნი მთავართა შიშით და ძრწოლით წარმოდგებიან და შევრდომით თაყუანის-ცემენ და უკეთუ არა გნებავს, ვსხდეთ აჲა და შენ მკითხავდი და მე მოვიგებდე“⁸⁹.

მონოფიზიტების შემტევ განწყობილებაში საოცარი არაფერია. პირველ ოთხ მსოფლიო კრებათაგან ქალკედონის კრება უკანასკნელი იყო და მონოფიზიტები მისი სარწმუნოების სიმბოლოს ებრძოდნენ. მათ საშუალება ჰქონდათ ემტყიკებინათ: ჩვენ პირველი კრებების განსაზღვრებას ვიცავთ, ხოლო თქვენ მას ამახინჯებთო. ამასთან ქალკედონის კრების დადგენილებები პირველ ხანებში ნესტორიანობის გამარჯვებად მოჩანდა (ასე ესმოდათ ნესტორიანებსაც და თვით კრების მესვეურებსაც). ეს მეტად ძლიერი არგუმენტი იყო მონოფიზიტების ხელში და სწორედ მათმა შეტევამ აიძულა ქალკედონის კრების მომხრენი გაიჩნოდნენ ნესტორიანებს. მონოფიზიტთა თავდასხმისაგან დაცვის პროცესში მოუხდათ დიოფიზიტებს გადაეხედათ თეოდორე მოფსუესტელის, იბა ედესელის და თეოდორიტე კვრელის შიფასების საკითხისათვის და V მსოფლიო კრებაზე კიდევ გაეწირათ ისინი. მთელი V—VII საუკუნეები აღმოსავლეთის ეკლესიაში მონოფიზიტთა შეტევის ნიშნით (თეორიულ სფეროში მაინც) მიმდინარეობს და ცნობილი უნიები, ეკ-

⁸⁷ В. В. Болотов, Лекции по истории древней церкви, IV, 1918, гл. 382.

⁸⁸ საქართველოს სამოთხე, გვ. 616.

⁸⁹ იქვე, გვ. 617.

თეზისები და მსოფლიო კრებაზე დათმობები სწორედ ამ შეტევებზე პასუხისა და თავდაცვის გამოვლინების სხვადასხვა სახეა. სომხური და ქართული ეკლესიები ამ მხრივ საერთო ვითარებიდან არავითარ გამო-
 ნაკლისს არ წარმოადგენენ. ქართული ეკლესია გადაუდგა მონოფიზიტურს, ალიარა ქალკედონის კრება და მოხდა ის, რაც უნდა მომხდარიყო. მეზობელმა ეკლესიამ სცადა მისი შენარჩუნება მონოფიზიტურა სამყაროსათვის, რაც არ იყო სომეხთა კაპრიზი. ეს იყო სპარსეთის ხელისუფალთა ნება და ეს ნება ე. წ. სპარსულ კრებაზე ოფიციალურად იქნა განცხადებული. არსად, კამათის არც ერთ ეტაპზე, სომხურ ეკლესიას თავისი იერარქიული პრეტენზია არ წამოუყენებია. მუქარასა და პრეტენზიას იგი მხოლოდ სპარსეთის საძეფოს სახელით აცხადებდა და ამის სრული უფლებაც ჰქონდა. ეს იცოდა კირონ ქართლის კათალიკოსპაც და ერესების მიმართ ტოლერანტულ განწყობილებას ინარჩუნებდა. ანგარიშგასაწვევია კირონის სიტყვები, მიმართული აბრაამ სომეხთა კათალიკოსისადმი: „რომის მამამთავარი წმინდა პეტრეს საყდარზე ზის, ალექსანდრიელი — წმინდა მარკოზ მახარებლისა, ანტიოქიისა — წმინდა ლუკა მახარებლის, კონსტანტინეპოლელი — წმინდა იოანე ნათლისმცემლისა და იერუსალემელი — უფლის ძმის წმინდა იაკობისაზე. რა სარწმუნოებაც მათ ეპყრათ, ჩვენც ის მოგვცეს და ჩვენ და ჩვენი მამები აქამდე ვიცავდით, ეხლა რისთვის დავტოვოთ იგი და თქვენ გერწუნოთ? სხვა მართლმადიდებელი ეპისკოპოსებიც. რომელნიც ურიცხვნი არიან, მეფენი და მთავარნი და მთელი მართლმადიდებელი ქვეყნები, ყველა ესენი როგორ უნდა მივატოვოთ და მხოლოდ თქვენ შეგიერთდეთ?“¹⁰⁰ ნათქვამიდან სავსებით აშკარაა, რომ კირონისთვის უმაღლეს იერარქიულ საფეხურზე მდგომი მხოლოდ ხუთი პატრიარქია და სომხეთის ეკლესიის მწყემსმთავარი თავის თანაწორად მიაჩნია. იგი მხოლოდ ამათ ავტორიტეტს შეიძლება სცნობდეს, მხოლოდ მათი მიხედვით შეიძლება მოქმედებდეს. ხოლო თუ ხუთი საპატრიარქოსა და ქართლის ეკლესიის მრწამსი ერთმანეთს ემთხვევა, მამ რატომღა უნდა გაუწიოს ანგარიში სომხეთის ეკლესიას? ქართლის კათალიკოსი გაცირვებულა და სომეხთაგან ელის მათი პრეტენზიის დასაბუთებას. მოსალოდნელია, რომ აბრაამ სომეხთა კათალიკოსი უპასუხებს: ქართული ეკლესიის საჭეთმპყრობელი დამოკიდებულია სომხეთის ეკლესიის პატრიარქზე და მის სარწმუნოების აღსარებას უნდა იზიარებდეს. ვხედებით „ეპისტოლეთა წიგნში“ ამის მსგავს რაიმეს? — ვერა!¹⁰¹ სომხეთის

¹⁰⁰ ეპისტოლეთა წიგნი, გვ. 90.

¹⁰¹ ამას კარგად ხედავს ნ. აკინიანი და ცდილობს შეუსაბამობა ისე გადალახოს, რომ სომხეთის პატრიარქის უზენაესობაზე (ვარკვეულ პერიოდში მაინც) ხელი არ ა-

ქართლის კათალიკოსს. დამახასიათებელია, რომ ვრთანესი ვერ ბედავს პირდაპირ კირონთან გაავზავნოს წერილი თავისი მოციქულის ხელით და ჰოვანავეანქში დაბანაკებულ მოაეს გადაუგზავნის. დიდხანს ვერავინ კისრულობს კირონისთვის წერილის მიტანას და არა მხოლოდ იმიტომ, რომ იციან მისი მკაცრი ხასიათი (ასეთი დაბრკოლება აბრაამ კათალიკოსის ან მოსე ელივარდელის წერილებს არ გადალობებია წინ). საქმე ის არის, რომ ყველასათვის ცხადია: ვრთანეს ქერდოლი არ არის კირონის სწორი და მისგან დაწერილი მამხილებელი ეპისტოლე არ შეიძლება ქართლის კათალიკოსმა შეურაცხყოფად არ მიიჩნიოს¹⁰². ასეც მოხდა. იქამდე განრისხდა კირონი, რომ თვითონ ვრთანესის გინებას არ დასჯერდა და მთელი სომხეთიც ათრიაო, იტყობინება მოციქული. შეიძლება თუ არა ასეთი სიტუაცია შექმნილიყო, თუ ქართლის საკათალიკოსო სომხეთისაზე იერარქიულად დამოკიდებული იქნებოდა, ხოლო კირონი მხოლოდ მიტროპოლიტის წოდების მატარებელი? რასაკვირველია, არა. თუ შემდეგში თავისი სწორი კათალიკოსისგან მოწერილ ეპისტოლეებზე კირონი სამაგალითო თავშეკაცებით პასუხობს და თავისი პოზიციების დაცვას მშვიდობიანად ცდილობს, ახლა სომხეთის კათალიკოსის მოადგილეს არამცთუ თავისი პასუხის ღირსად არ ზღის, არამედ პეტრე ეპისკოპოსსა და მთავრებსაც უშლის პასუხის გაცემას. საბოლოოდ ვრთანესს პასუხს აძლევს (ღიდად შეურაცხყოფელს თვით ვრთანესის შეფასებით) მხოლოდ ზოგიერთი აზნაური და ეპვი არაა, რომ მათ შორის არ არიან მთავრები: ადარნასე, ვაჰანი და ბუზნირი.

მოსე ეპისკოპოსისთვის და თვით ვრთანესისთვისაც სრულიად აშკარაა, რომ, თუ კირონთან პირისპირ შეხვედრა გახდა საჭირო, ვრთანესი თვითონ უნდა ეახლოს და რაიმე ადგილის დათქმაზე ლაპარაკიც კი არ შეიძლება იყოს. მოსე სწერს ვრთანესს: „როცა პასუხს მიიღებთ,

ეს თარგმანს (ამავე შეცდომა იშვორებს მ. საბინინი, იხ. М. Сабинин, История грузинской церкви до конца VI века, СПб, 1877, გვ. 128) სხვა შემოხვევაშიც და წერს: „ვრთანესი წერს მოსე ტურტაველს: „შე მივწერ ქართლს მთავრებს და თუ ლეთს ნება იქნება, ისინი მალე ახალ კათალიკოსს იარჩევნო“ (გვ. 336). ისე გამოდის, თითქოს ქართლის მთავრები კათალიკოსს ვრთანეს ქერდოლის ბრძანებითა და მითითებით ირჩევდნენ. სინამდვილეში კი „ეპისტოლეუა წიგნი“ სულ სხვა რამ წერია (მოტანილი წინადადება მედარი თარგმანის უხტანესის მიერ ინტერპოლაციებული ტექსტისა). ვრთანესი წერს მოსე ტურტაველს, რომ უახლოეს ხანებში სომხეთში კათალიკოსის არჩევნები უნდა ჩატარდეს და როცა იარჩევნა, შენ საქმესაც ის რტვირთავსო. ქართლის მთავრები „ეპისტოლეუა წიგნი“ ნახსენებაც არ არიან, ხოლო „კათალიკოსის დამაში“ მხოლოდ სომხეთის კათალიკოსი ივულისხმება.

102 კირონს რომ თავი სომხეთის კათალიკოსის მოადგილის ტოლად არ მიიჩნდა, კარვალ იმჩნევს მ. ორმანიანი (Ազգայնագիտ., § 403).

თუ აქვე ენ მოგიხდებათ წასვლა (ქართლს — ზ. ა.), გაისარჯეთ და მოიგონეთ უფლის დარიგება წინასწარმეტყველის პირით...“¹⁰³.

როგორც ჩანს, ვრთანესს სომხეთის მთავრების ნებართვის გარეშე არ შეუძლია ქართლში წასვლა რელიგიურ საკითხებზე მსჯელობისათვის და სთხოვს მოსე ეპისკოპოსს: „უბრძანე თქვენს ნაცნობ და საყვარელ მთავრებს, მოსწერონ ჩვენი ქვეყნის დიდებულ მთავრებს, რომ ჩვენვე წამოვიდეთ ამათი ბრძანებით და ქრისტე ღმერთის შეწევნით ვაძხილოთ“¹⁰⁴.

ვრთანესი ასევე სთხოვს პეტრე ეპისკოპოსს: „მოსწერეთ ჩვენი ქვეყნის დიდებულ მთავრებს, რომ მანდეთ გამოგვიშვან და იყოს ისე, როგორც ღმერთს პნებაეს“¹⁰⁵. თუ მოსე ცურტაველიააღმა მიწერილ წერილში ვრთანესი ქართველთა მხილებით იმუქრება, კირონის წინაშე თავდაცვაზე ზრუნავს: „მოსწერეთ ჩვენი ქვეყნის დიდებულ მთავრებს ერთად. რათა მოვიდეთ მანდ და როგორც შორიდან წერილია ვცნებებით, ეგრევე წმინდა წერილის პირისპირ მოწინობით, ჩვენი სიტყვების ქეშმარიტება ცხადეყოთ“¹⁰⁶.

მოტანილი ნაწყვეტიდან სრულიად აშკარაა, რომ ქართული ეკლესია VII ს. I ნახევარში მაინც არაფრით არ არის სომხურზე დამოკიდებული და სომხეთის კათალიკოსის მოადგილეს არ ძალუძს ქართლის კათალიკოსის ბრალმდებლის როლი იკისროს. კირონის ჩასვლაზე დღინში ლაპარაკიც კი არ შეიძლება და სომხეთის კათალიკოსის მოადგილე ქართლის კათალიკოსს თვით უნდა ეახლოს.

მას შემდეგ, რაც დავინახეთ, რომ სომხეთის კათალიკოსის მოადგილე თავის სწორად არ უცნია კირონს და მისთვის თავი არ გაუყადრებია, ბუნებრივია, ველოდით, რომ თვითონ კათალიკოსები თანაბარი ხარისხის მქონენი იქნებოდნენ. ამ თვალსაზრისით საჭიროა მათი ოფიციალური მიმოსწერის პრეამბულა იქნეს გულდაამით განხილული.

აბრაამისგან კირონის მოკითხვია ფორმა ასეთია: „სიწმინდისმოყვარე უფალს კერონ ქართლის კათალიკოსს და სხვა თანამოსაყდრეთ შენთა, აბრაამ სომეხთა კათალიკოსისგან და სხვა ჩემი თანამოსაყდრე ეპისკოპოსებისგან უფლით მოკითხვა“¹⁰⁷.

კირონი პასუხობს: „სიწმინდისმოყვარე და პატრონან უფალს, აბრაამ სომეხთა კათალიკოსს და ყველა შენ თანამოსაყდრე ეპისკოპოსს,

¹⁰³ ეპისტოლეა წიგნი, გვ. 35.

¹⁰⁴ იქვე, გვ. 37—38.

¹⁰⁵ იქვე, გვ. 40.

¹⁰⁶ იქვე, გვ. 42.

¹⁰⁷ იქვე, გვ. 66.

კირონ ქართლის კათალიკოსისა და ჩემი თანამოსაყდრე ყველა ეპისკოპოსისაგან ამ წმინდა ჯვრის კურთხევით მოკითხვა¹⁰⁸.

„ეპისტოლეთა წიგნში“ შემონახული კირონის პირველი პასუხის ეს მოსაკითხი ნაწილი უფრო სრულად უბტანესსა აქვს მოცემული: „სიწმინდისმოყვარე ჩემს უფალს აბრაამ სომეხთა კათალიკოსს და ყველა შენ თანამოსაყდრე ეპისკოპოსს, კირონ ქართველთა კათალიკოსისგან ღრმა თაყვანისცემით და სიყვარულით მოკითხვა და ყველა ჩემი თანამოსაყდრე ეპისკოპოსისაგან ასევე სიმდაბლით მოკითხვა და წმინდა ჯვრისაგან კურთხევა“¹⁰⁹.

კირონისგან აბრაამის მოკითხვის უბტანესიანეული ფორმულა ამ ადგილას დამატებული ჩანს (იხ. კომენტარები, I, შენ. 1), მაგრამ საერთოდ „ეპისტოლეთა წიგნისთვის“ სანდოდ მიგვაჩნია იმიტომ, რომ კირონი ამ ფორმას სხვაგან არსად არ ლალატობს და არ იეიწყებს „ღრმა თაყვანისცემით მოკითხვას“. როგორც ვხედავთ, კირონისა და აბრაამის მოსაკითხებს შორის განსხვავებაა, მაგრამ ეს განსხვავება სრულიადაც არ არის ქართლის კათალიკოსის დამოკიდებულებების მიხედნებული და მხოლოდ კირონის ზრდილობასა და დიპლომატიურ მოქნილობაზე ლაპარაკობს. ასე მდებლად მოკითხავს კირონი სომხეთის მთავრებს და აზნაურებსაც, თუმცა მათ შორის რაიმე იერარქიულ დამოკიდებულებაზე (საერო და საეკლესიო პირებს შორის) ლაპარაკი შეუძლებელია. ამასთან, სომხეთის მთავრებიც სწორად ისეთივე გამოთქმებით მოკითხავენ ქართლის კათალიკოსს: „სიწმინდისმოყვარე უფალ კირონ ქართლის კათალიკოსს, სხვა თქვენ თანამოსაყდრე ეპისკოპოსებს და მაგ ქვეყნის მთავრებს ატრნერსეს და ყველა წარჩინებულს სმბატ გურჯანის მარზპანისა და უფალთა მხედრისგან, გიგ დაშტარანისგან, სომეხთა მოძღვრის შარსალარისგან და სხვა აზნაურთაგან სიმდაბლით და სიყვარულით მოკითხვა“¹¹⁰.

კირონი პასუხობს: „დიდებულ უფალს სმბატ გურჯანის მარზპანს და უფალთა მხედარს, გიგ დაშტარანს, სომეხთა მოძღვარს შარსალარს და მაგ სომეხთა ქვეყნის სხვა აზნაურებს წმინდა ჯვრისაგან ლოცვა და კირონ ქართლის კათალიკოსის, ყველა თანამოსაყდრე ეპისკოპოსისა და მთავრების — ატრნერსეს... და ქართლის ქვეყნის ყველა წარჩინებულისგან ღრმა (მდაბალი — ზ. ა.) თაყვანისცემითა და სიყვარულით მოკითხვა“¹¹¹.

ამრიგად, ვფიქრობთ, აშკარაა, რომ „ღრმა თაყვანისცემითა და სიყვარულით მოკითხვა“ კირონის ინდივიდუალური სტილია ურთი-

108 ეპისტოლეთა წიგნი, გვ. 69.

109 იქვე, გვ. 69, იხ. სქოლიო.

110 იქვე, გვ. 72—73.

111 იქვე, გვ. 76.

ერთობისა და რაიმე იერარქიულ დამოკიდებულებაზე არ მიუთითებს. ამ გარემოებას განსაკუთრებით ნათელს ხდის კირონის პასუხი აბრაამის შესაძვე წერილზე. კირონს უკვე გადაწყვეტილი აქვს შეწყვიტოს რელიგიის შესახებ კამათი და საკმაოდ მკაცრად აცნობებს აბრაამს: „ამ მსჯავრის შესახებ ნულარას ჩომწერ და ნუ დაშვრები, თორემ პასუხს არ მიიღებ... უნდა თუ არა ვისაქა, ჩვენი ჰარწმუნოება ეს არის“¹¹². ვის შეუძლია ეპვი შეიტანოს იმაში, რომ ამ სატყვეებს თანაბარი რანგის მქონე საეკლესიო მოღვაწე ავბობა, მაგრამ მოკითხვის ფორმა ამ წერილსაც სწორედ იგივე აქვს, რაც ჰქონდა პირველს. კირონისა და აბრაამის სრულ თანანწორობაზე მიუთითებს აბრაამის შესაძვე წერილის დასაწყისიც: „რა ვქნათ, ჰოი, პატროსანო ძმარ!“¹¹³ მიმართავს იგი. გაააგებია, რომ ასეთი გამოთქმით კათალიკოსი მხოლოდ თავის სწორს მიმართავდა.

ზემთ ჩვენ ვნახეთ, რომ ვრთანეს ქერდოლისათვის კირონთან შეხვედრის ერთადერთი საშუალება არსებობდა: იგი თეო უნდა ხლებოდა ქართლის კათალიკოსს. ამ გარემოებაში ის დასკვნა გაგვაკეთებინა, რომ სომხეთის კათალიკოსის მოადგილე ქართლის კათალიკოსის სწორი არ არის. ახლა ვნახოთ იმავე შემთხვევაში რა პოზიციას იკავებს სომხეთის კათალიკოსი აბრაამი.

აბრაამი საკათალიკოსო საყდარზე ავიდა. საერთაშორისო ეთიკეტი მოითხოვს მეზობელი ქვეყნის კათალიკოსი დაესწროს ცერემონიას. კირონი არ მონაწილეობს მის კურთხევაში. გაააგებია, რომ აბრაამი შეიძლება უკმაყოფილო იყოს ამ გარემოებათ. ხოლო, თუ კირონი მისი ხელქვეითი არქიეპისკოპოსი იქნებოდა, აბრაამს შეუძლია მისი შერისხვაც კი. ვერაფერს ამის მსგავსს ვერ ვხედავთ აბრაამის პირველ ეპისტოლეში. იგი არც ერთი სიტყვით არ ახსენებს კირონის მასთან გამოუცხადებლობას და, პირიქით, სურვილს გამოათქვანს სადავო საკითხებზე მოსალაპარაკებლად თვითონ გაუგზავნოს ეპისკოპოსები: „გვსურდა თქვენ სიწმინდესთან გამოგვეგზავნა ეპისკოპოსები და წმინდა წერილთა მკოდნენი, რომ გაეცნოთ თქვენთვის ქალკედონის კრებისა და ლეონის ტომარის ვნება, საბილონის ბილწი სჯული და უწმინდური ქცევა, რაც აპიერიდან შემოვიდა მაგ ქვეყანაში, რისთვისაც სიწმინდისმოყვარე ეპისკოპოსი ღვენილია“¹¹⁴.

კირონი თავდაპირველად პასუხობს. მას არ ავიწყდება, რომ მოკალე იყო სომხეთის კათალიკოსის კურთხევაზე გამოცხადებულიყო (საერთაშორისო ეთიკეტი) და ბოდიშს იხდის. რაც შეეხება ეპისკოპოსების გაგზავნას, იგი თანახმაა მიიღოს ისინი. მაგრამ იმ პირობით კი, რომ

¹¹² ეპისტოლეა წიგნი, გვ. 102.

¹¹³ იქვე, გვ. 91.

¹¹⁴ იქვე, გვ. 68.

არა მარტო ასწავლიან ქართველებს, არამედ მათგანაც ისწავლიან: „რომ მწერდით, გესურდა ეპისკოპოსები გამოგვეგზავნა, რათა მოსულიყვნენ და ესწავლებინათო, თუ გსურთ, გამოგზავნეთ. დაე, მოვიდნენ, რომ გვასწავლონ და ისწავლონ. მაგრამ მე უნდა მოვსულიყავი და მელოცა მაგ წმინდა ეკლესიაში და თქვენგან მიმელო კურახევა. ან გამოგვგზავნა ჩემი მოწაფეები, რომ თქვენი სიწმინდის მოკითხვა ჩემთან მოეტანათ. მაგრამ უყეთურმა ღრომ და ქვეყნის საჭიროებამ შეგკაფერხა“¹¹³.

საინტერესო კიდევ ის გარემოებაა, რომ კირონი არათუ სომხებისგან გამიჯენის, არამედ რელიგიის საკითხებზე კამათის სურვილსაც კი არ აჰელავენებს.

აბრაამი შემდეგ თავის წერილში კირონზე გავლენის მოსახდენად უფრო რადიკალურ საშუალებას მიმართავს; იგი მასთან პირადად შეხვედრის სურვილს გამოთქვამს: „მაუწყე ადგილის შესახებ შენს საზღვარში, გინდა ჩვენსაში, სადაც წმინდა აღდგომის შემდეგ ენახავთ ერთმანეთს, და თუ მასთან რაიმე სიმრუდე აღმოჩნდება, და: საქვეყნოდ იქნეს მხილებული“¹¹⁴.

აბრაამი არ უყენებს რაიმე ულტიმატურ წინადადებას კირონს. მას ფიქრადაც არ მოსდის, რომ შეუძლია მისი დვინში გამოძახება და კირონის სურვილის მიხედვით, მზად არის ქართლშიც კი ჩამოვიდეს. აშკარაა, აბრაამმა არაფერი იცის ქართლის ეკლესიის სომხურზე იერარქიული დამოკიდებულების შესახებ. იმის შესახებ, რაც ასე „ქარგად იცინა“ მოგვიანო ხანის სომეხმა ისტორიკოსებმა.

კირონი არ გამოთქვამს აბრაამთან შეხვედრის სურვილს, თუნდაც საპაექრო აღგილად ქართლი იქნეს არჩეული. მას ადვილად შეუძლია უპასუხობს სომხეთის კათალიკოსს, ღრო არა მაქვს, თორემ შენი ნახვა მეც მინდაო. კირონის პასუხი მეტად მოკვეთილი და ცივია იმისათვის, რომ იგი იერარქიულად დაქვემდებარებული პირისგან გაცემულად გამოვაცხადოთ: „ახლა, თუ გსურს, რომ ერთობა და სიყვარული დავიცვათ და ჩვენს მიმართ მშვიდობით ცხოვრობთ, როგორც ჩვენი და თქვენი მამები ცხოვრობდნენ, ჩვენ მზადა ვართ მშვიდობისათვის. ხოლო, თუ სხვაგვარად გნებავთ იფიქროთ, მეტს ნუ გაირჩევით და ამისათვის მეტად ნულარ მოგვწერთ. თუ შემდეგ მე სომხეთზე გზით გავლა მომიწევს ოდესმე — ღმერთი მალირსებს, რომ იერუსალემს წავიდე. წმინდა ადგილთა თაყვანის საცემად, თორემ სხვა რამ საქმე არა მაქვს — ჩემი და თქვენი ერთ ადგილას მოსვლის

¹¹³ ეპისტოლეა წიგნი, გვ. 72.

¹¹⁴ იქვე, გვ. 87—88.

შესახებ რომ ეწერა, ჩემთვის თქვენი ნახვა ძლიერ საჭიროა, მაგრამ დროის გამო მოუცლელი ვარ; ბრალს ნუ დადებთ“¹¹⁷.

თავის მესამე წერილში კირონისადმი აბრაამი ერთხელ კიდევ ეღი-
ლობს დაღებიზაღ გადაწყვიტოს კირონთან შეხედრის საკითხი. იგი,
მიუხედავად პირველი მარცხისა, დროისა და ადგილის დანიშვნის ინი-
ციატივას კვლავ კირონს ანდობს და მის ხმაში ერთგვარი მუდარაჲ კ-
ისმის: „ამჯერად ჭეშმარიტად და ნამდვილად მიპასუხეთ წყეული
კრებია და ბილწი ტომარის შესახებ, თუ როგორ იწყნარებთ. თუ
ღმერთი ინებებს და ერთობის სატყვეს მომწერთ, ე გ ე ბ ი ს, დ რ ო
დ ა მ ი ნ ი შ ნ ო თ, რომ თქვენ და მე ერთ ადგილას მოვიდეთ“¹¹⁸.

დიდი დაკვირვება არ უნდა, რომ მიხედეს ნკითხველი: აბრაამი არ
გრძნობს თავს კირონის ხელისუფლად და მასში სწორს ხედავს. კირო-
ნის პასუხი მესამე წერილზე ამ აზრს კიდევ უფრო აყვარებს: „ახლა. თუ
ჩემი სიყუარული გაქვთ, ნებსით ან უხუცესობით, უმრწემესობით ან
მოძღვრებით, ამის შემდეგ თუ რაიმე წერილს მომწერთ — იქნება ის
მოკითხვის თუ სხვა რამ საჭიროებისათვის, როველსაც სიყვარულით
ნაწილობრივ შევიწყნარებთ — ამ მსჯავრის შესახებ ნულარას მომწერთ
და ნუ დაშვრები, თორემ პასუხს არ მიიღებ... უნდა თუ
არა ვისმეს, ჩვენი სარწმუნოება ეს არის“¹¹⁹.

ამრიგად, ვრთანეს ქერდოლის ეპისტოლე კირონისადმი და ქართ-
ლისა და სომხეთის კათალიკოსების მიმწერა ცხადად გვიჩვენებს. რომ
VII საუკუნის დამდეგს მაინც ქართლის ეკლესია სრულიად დამოუკი-
დებელი იყო სომხურისაგან. „ეპისტოლეთა წიგნში“ ასეთი დამოკიდე-
ბულების არსებობის კვალიც არა ჩანს!²⁰.

117 ეპისტოლეთა წიგნი. გვ. 91.

118 იქვე, გვ. 100.

119 იქვე, გვ. 102.

120 ქართული და სომხური ეკლესიების ურთიერთობის გასარკვევად არაფერს გვაძ-
ლევს უხტანეს ეპისკოპოსის ნაშრომის სათაურით — „სტორია განყოფისა ქართულ-
თა სომხეთაგან“, რომელიც ერთი შეხედვით თითქოს მრავლისმთქმელია. საქმე ის
არის, რომ არსენი საფარელის თხზულებაში ამის საპირისპირო პოზიციაა გვაოცე-
მული და ატორი აცხადებს: „განყოფა სომხეთა ქართლისაგან უეჭველად აღწარ-
წიგნსა ამას შინა“-ო ცხადია, როგორც არსენი, ისე უხტანესი (დაახლოებით ერთი
ხანის მოღვაწენი უნდა იყვნენ) სარწმუნოებრივი ერთიანობისგან გამოყოფას გულისხ-
მობენ და იერარქია აქ არაფერ შუაშია. თუ არა, უნდა გვეფიქრას: X საუკუნიდან მო-
ყოლებული ქართული მოღვაწეებს სომხეთის ეკლესია აძრე ქართლის კათალიკოსზე
დაქვემდებარებულად მიაჩნდათ. ხოლო სომხებს — პირიქით. მართალია. უხტანესს
ქართლის ეკლესიის დამოკიდებულების დამადასტურებელი ხალხური გადმოცემებიც
მოაქვს. მაგრამ არსაიდან არ ჩანს, რომ იგი მათ რეალურად ღირებულ ცნობებად
თვლიდეს. პირიქით, ხაზს უსვამს, ასეთი რამ მხოლოდ ზეპირად გამოგონია და რამ-
ღეოდ სარწმუნოა, არ ვიციო.

5. არსენი საფარელის ტრაქტატში „განყოფიანთუს ქართლისა და სომხითისა“ ნათქვამია: „ხოლო არამცირედი აღთქუმად-ყო ხუარო მეფემან ნერსე კათალიკოზისა მომართ, რომელსა ეწოდა შუა (ესრე არს სომხურად მიჯინ), რომლითა შეარყია უგულისქმოა გული მისი. ქმნა კრებაჲ პირველი დვინს და განეშორნეს სჯულითა ბერძენთა და იერუსალმსა. ხოლო ქართლი ყოველი და მეოთხედი სომხითისაჲ განეყენეს ჯელთდასხმასა მღვდელობისასა სომეხთაგან. არამედ ჰერნი და სიენელი ეჲმ ერთ განეყენეს და კუალად შეერივნეს ნერსეს ვისმე, რომელი წუერთ ოქროცხებულ ჰყოფდა“¹²¹.

არსენი საფარელი სიტყვა-სიტყვით იმეორებს ჩვენებას იმ სომხურად წყაროსი, რომელსაც ეწოდება „წმინდა გრიგოლისგან დაწყებული სომხეთში შემდგარი წმინდა კრებების შექახებ“. აღნიშნულ წყაროში ვკითხულობთ:

*„ღებრიოჲ ძიოიჲ არარ სერატს
 შჩეჲნ ჯ ჴღნჲს ჯ რათანხაჲ
 გღაჲს ჯ ჴითმიჲს ჯ სრათაღტმ
 გზაღიჲ, კირთმ ჴითთამონჲს მსტ
 არარ მითრიჲ, მადალირს ჳარ-
 აჩჲ, სერატსჲ, ჯ ჯ ძინჲს აჲს
 ძიოიჲიჲ Ⴑჲრჲ ჯ მირიოჲ ჴაღჲ
 ირიღჲს ჯ ჴაიოჲ მსინაჲგრო-
 მსნჲ. ჴსჲ მჲოღანჲ ჯ შჩნჲრჲ
 ათ ძამანხაჲს მჲ ჯ გარბსაჲ
 მჩათგანჲ“*

მეექვსე კრება მოიწვია ნერსე მიჯინმა დვინში და გამოეყო სომხეთი საბერძენთა და იერუსალემში წაქელა, რისთვისაც დიდად აღუთქვა ხოსრომ, სპარსეთის მეფემ, ნერსეს და ამ კრების მიერ განეშორა ქართლი და მეოთხე სომხეთი სომეხთაგან ხელდასხმას, ხოლო აღბანელი და სიენიელი — ერთბანს [განეშორნენ] და კვლავ შეუერთდნენ¹²².

როდის უნდა იყოს დაწერილი არსენის წყარო და რამდენად ჭეშმარიტ სურათს ასახავს იგი? ამ საკითხის გარკვევას განსაკუთრებული მნიშვნელობა აქვს. ვინაიდან ის მკვლევარნი, რომელნიც ქართულ ეკ-

¹²¹ ქრონიკები, I, გვ. 522.

¹²² 536 წ. იუსტინიანეს წოველით ჩამოყალიბებული აღმინისტრაციული ერთეული სომხეთის სამხრეთ-დასავლეთ ნაწილში (Armenia Quarta, შუროჲ ჴაჲს. მკ. ქართ. მეოთხედი სომხითისა).

¹²³ ლ. მსქიქსი-ჩსკ. Ⴑჲრჲ Ⴑჲრჲიჲსნჲრჲ... გვ. 57. ლ. მელიქსეთ-ბეგს ეს ცნობა ამოღებულა აქვს კ. ტერ-მკრტიჩიანის გამოკვლევიდან. რომელიც წინ უძღვის მის მიერ გამოკვლეულ ითანე იერუსალიმელის ეპისტოლეს აბაზ აღბანთა კათალიკოსისადმი. კ. ტერ-მკრტიჩიანს იგივე ეპისტოლე გამოქვეყნებულა აქვს ჟურნალ „არარატში“ (1896 წ.), მაგრამ მას შესავალი წერილი არ უძღვის, ცალკე გამოემა კი ხელთ არა გვექვს. ლ. მელიქსეთ-ბეგის შენიშვნიდან არც ის ჩანს, საიდანა აქვს ავტორს აღებული ეს ცნობა და არც ეს, თუ რამდენად კრიტიკულად აქვს მას იგი შესწავლილი.

ლესიას VII საუკუნის დამდგამდე იერარქიულად სომხურზე დამოკიდებულად თელიან, არსენი საფარელის ცნობას უტყუარი არგუმენტის მნიშვნელობას ანიჭებენ.

არსენის წყაროს ერთი მნიშვნელოვანი ანაქრონიზმი აქვს დაშვებული: მისი ცნობით ქართველები, ალბანელები და სივნიელნი სომეხთა ეკლესიას ნერსე მიჯინის დროს, VI საუკუნის შუახანებში გამოეყვნენ. ეს ცნობა ეწინააღმდეგება ყველაფერს იმას, რაც ვიცით დღემდე სომეხ-ქართველთა საეკლესიო ურთიერთობის შესახებ. ამათ გამოყოფაზე სომხური წყაროები ჩვეულებრივ აბრაამ სომეხთა კათალიკოსის დროს, VII საუკუნის დამდეგს მიუთითებენ. ცხადია, არსენის წყარო მართალია რომ იყოს ქართული ეკლესიის სომხურზე დამოკიდებულების საკითხში. იმდენად ანაქრონულ ცნობას იძლევა, რომ განხეთქილებაზე გაცილებით უფრო გვიან შექმნილად უნდა ჩავთვალოთ. იგი წერს: „ალბანელნი და სივნიელნი [სომხურ ეკლესიას] ერთხანს [ვანეშორენე] და ეკლავ შეუერთდნენ“. ამიერკავკასიაში მონოფიზიტობა საბოლოოდ მანაზკერტის კრებაზე აღდგა 726 წელს. ამდენად, არსენის წყარო დაწერილია, ყოველ შემთხვევაში, 726 წლის შემდეგ მაინც. მაგრამ ჩვენ ხელთაა მანაზკერტის კრების შემდეგ შექმნილი ძველი სათაურით „იმ კრებათა შესახებ, რომლებიც შედგა სომეხთში“¹²³. თხზულების ავტორია სომეხთა კათალიკოსი იოანე ოძუნელი. მანაზკერტის 726 წლის კრების მონაწილე და ხელმძღვანელი. იოანე ოძუნელი ამ ძველში სპეციალურად ჩერდება ნერსე მეორის მიერ დეინის კრების მოწვევაზე, კრების მიზნისა და შედეგების შესახებ. იგი არცერთი სიტყვით არ ახსენებს არც ქართველთა, არც ალბანთა და არც სივნიელთა განდგომას სომეხთა ხელდასხმისაგან. ეს იმ დროს, როცა დეინის 506 წლის კრებაზე ბაბგენ კათალიკოსის დროს ამავე ეკლესიების ცნობილი თანხმობის შესახებ ლაპარაკობს. ძნელია, იოანე ოძუნელზე უფრო დიდი ავტორიტეტი მოვძებნოთ სომეხთა ნაციონალური პირველი შვიდი კრების ისტორიის საკითხებში. ისიც ცხადია, რომ ამ ავტორიტეტმა არაფერი იცის ქართველთა კათალიკოსის სომეხთაგან ხელდასხმის მოწმის შესახებ. დასკვნა ერთია: არსენი საფარელის წყარო — „წმინდა გრიგოლისგან დაწყებული სომეხთში შემდგარი წმინდა კრებების შესახებ“—აშკარად გვიან (VIII საუკუნის შემდეგ) ტენდენციურად შედგენილი თხზულებაა, ან კიდევ ის ადგილია დამატებული, სადაც ქართველთა და ალბანელთა სომეხთაგან ხელდასხმის ცნობაა მოცემული. თხზულების ავტორს თუ ინტერპოლატორს მეტისმეტად ბუნდოვანი ცოდნა ჰქონია სომეხ-ქართველთა საეკლესიო ურთიერთობის შესახებ.

¹²³ ზიქე რეგ. გვ. 221.

ამრიგად, ვფიქრობთ ცხადია, რომ არსენი საფარულს სომეხ-ქართულთა საეკლესიო განხეთქილების შესახებ ქართული მასალა ხელთ არა აქვს (ასეთი მასალა არა გვაქვს დღესაც და ალბათ აღარც არსებობს). იგი იყენებს ტენდენციურ სომხურ წყაროებს და იყენებს (ისევე როგორც სხვა შემთხვევებში) უკრიტიკოდ. ამიტომ ეს „შემცდარი აზრები“ (ივ. ჭავჭავაძის), არსენის, ან მისი ხანის საეკლესიო წრეებისათვის კი არ არის დამახასიათებელი, არამედ სომხური წყაროდანაა შექანიურად ამოღებული.

დასკვნა: VII საუკუნის დამდეგს, სომეხ-ქართულთა საეკლესიო განხეთქილებამდე ქართული ეკლესია ანტიოქიელი იყო. „ეპისტოლეთა წიგნის“ ცნობები სხვა დასკვნის გაკეთების საშუალებას არ იძლევა.¹²⁴

124 ქართული ეკლესიის იერარქიულად სომხეთის კათალიკოსზე დამოკიდებულების შესახებ სომხურ წრეებში შექმნილი შეხედულების ასახნულად ანგარიშგასაწევია ს. ჭავჭავაძის მოსაზრება: „506 წ., რა თქმა უნდა, სწორედ ირანელების კარნახით, მოწვეულ იქნა სომხეთის, ქართლის და ალენეთის გაერთიანებული კრება, რომელმაც აშკარად დაგმო ქალკედონის აღსარება და მონოფიზიტებს მიემხრო. ამ კრებაზე, ისე როგორც მთელს მომდევნო პერიოდში, ინციკატოვას სომხები ჩემულობენ, როგორც უფრო ძველი მონოფიზიტები და ირანის პოლიტიკურ ცენტრებთან უფრო დაახლოებულნი. შესაძლოა, უკვე ამ დროს, ირანელებისავე მოთხოვნით, შექმნილიყო ერთგვარი ორგანიზაციული ცენტრი სომხეთის, ქართლისა და ალენეთის ეკლესიების კოორდინაციისათვის. მაგრამ ეს საკითხი ჯერ საბოლოოდ გადაწყვეტილი არ არის“ (შრომები, I, გვ. 115).

ფეხსიან და თარგმანისათვის

„ეპისტოლეთა წიგნი“ არ არის ერთი ნაკონალობის, განათლების და ტალანტის მქონე ადამიანის ნაწერი. ცხადია, ეპისტოლეები, რედაქტორის ხელის მოხვედრის ნიუხედავად, ერთმანეთისაგან ენობრივად უნდა განსხვავდებოდეს. კირონ მცხეთელი ქართველია და, შესაძლოა, მისი ეპისტოლეები ქართულიდან არის თარგმნილი, სმბატ ბაგრატიანი სომეხია, მაგრამ თავისი ცხოვრების დიდი ნაწილი უცხოეთში აქვს გატარებული, მოსე ცურტაველი ორენოვან სამყაროშია გაზრდილი, ქართული და სომხური თანაბრად იცის, ერთანესი და აბრაამი სხვადასხვა კუთხიდან არიან წარმოშობით. ამ მომენტების გათვალისწინებამ შეიძლება ჭაინტერესო სურათი წარმოგვიდგინოს (მოსე ცურტაველის ეპისტოლეში ენობრივი თავისებურების შემთხვევა მითითებული გვაქვს კომენტარში). თუ ასეთი ინდივიდუალური ნიშნები ტექსტში ნიველირებულია და აღარ შეიმჩნევა, მაშინ ცხადი გახდება, რომ საუკუნეთა მანძილზე „ეპისტოლეთა წიგნი“ დიდი ცვლილებები განუცდია, რედაქტორებს თავის გემოზე გაუმართავთ. ამის გარკვევა კი მნიშვნელოვანი იქნებოდა „ეპისტოლეთა წიგნის“ ტექსტის კრიტიკისათვის. მკითხველი ადვილად მიხვდება, რომ ასეთ დონეზე მუშაობას ბევრი რამ შეუშლის ხელს, პირველ რიგში კი ის, რომ ერთი ნუსხის ამარა ვართ დარჩენილი.

შესადარებლად მხოლოდ უბტანესისეული „ეპისტოლეთა წიგნის“ რედაქცია გვქონდა. თავის მხრივ, ჯერ არც უბტანესის ტექსტია კრიტიკულად დადგენილი. უბტანესის რედაქცია ჩვენ B ლიტერით აღვნიშნეთ, ხოლო 1901 წელს გამოცემული „ეპისტოლეთა წიგნი“ ძირითადად მივიჩნიეთ და A ლიტერი მივაკუთვნეთ. A და B რედაქციებს შორის რედაქციულ განსხვავებებს გარდა მრავლად არის ენობრივი და ორთოგრაფიული განსხვავებები. B-ს ჩვენებები ტექსტში მხოლოდ აშკარა შეცდომების ან ორთოგრაფიული ნორმების დარღვევის შემთხვევებში შეგვქონდა. სხვა ყველა შემთხვევაში, თუნდაც B რედაქციის წაკითხვა უკეთესად მოგვჩვენებოდა, მაინც სქოლიოში ეტოვებდით და ტექსტში არ აგვქონდა. აქაც ერთი პრინციპით ვხელმძღვანელობდით: 1. ის, რაც

დღეს ჩვენ ნორმიდან გადახვევად გვეჩვენება, შესაძლოა, ეპისტოლეს ავტორის ენის (დიალექტის) თავისებურებაა. 2. B რედაქცია გამოვიდა გამოცდილი ტექსტოლოგის (იმ დროის კვლობაზე) ხელიდან დიდი რედაქციული ცვლილებებით. წაკითხვებში შესწორებები შესაძლოა უხტანესს ეკუთვნის და მისი დროის ნორმების მიხედვით იყოს გაკეთებული. 3. VII საუკუნის დამდეგის სომხური ენა, უეჭველია, ის აღარ არის, რაც V საუკუნის კლასიკურ სომხურად არის ცნობილი და მის მიხედვით ტექსტის შესწორება არ იქნებოდა გამართლებული.

ჩვენს მიერ გამოცემულ ტექსტში გათვალისწინებულია ის კორექტურული შეცდომები, რაც 1901 წელს თბილისში „ეპისტოლეთა წიგნის“ ბეჭდვის დროს არის დაშვებული. ის გასწორებები, რაც გამოცემლებს გაკეთებული აქვთ შინაარსის მიხედვით. ჩვენ შეტანილი გვაქვს მხოლოდ იქ, სადაც B რედაქციაც უჭერს მხარს. საგრძნობლად არის შეცვლილი სასვენი ნიშნებიც.

„ეპისტოლეთა წიგნი“ არ არის ლიტერატურული ნაწარმოები. იგი დოკუმენტების კრებულია, ამიტომ მთარგმნელი მიზნად ისაბავდა სომხური ტექსტის გვერდით რაც შეიძლება უფრო ადეკვატური ქართული თარგმანი დაეყენებინა. იგი ცდილობდა შეენარჩუნებინა თვითული ეპისტოლეს სტილისტური თავისებურება და სიძველის ელფერი, ამასთანავე ქართული ტექსტი მკითხველისათვის რაც შეიძლება უფრო ნათელი გაეხადა. ყველგან ეს ვერ მოხერხდა. თვითონ დედანში სხვადასხვა ავტორის მიერ ნაწერი სხვადასხვა ეპისტოლე ერთი ოცტატობით და მანერით არ არის შესრულებული. უაღრესად ნათელია და დახვეწილი გემოვნებით დაწერილი ეპისტოლეების (კრონოს, კრთანეს ქერდოლის) გვერდით გვხვდება მეტად ბუნდოვანი და გაუმართავი წერილებიც (აბრაამ სომეხთა კათალიკოსის). არის ადგილები, რომელთა ყოველმხრივ დაძლევაც ვერ მოხერხდა (ტექსტის სავარაუდოდ შინაარსი და გრამატიკული ნორმები წინააღმდეგობაში აღმოჩნდა). ასეთ შემთხვევაში (საკითხი ჩვეულებრივ ეპისტოლეების დოგმატურ მხარეს ეხება) მთარგმნელი უპირატესობას ხან აზრობრივ მომეწიან აძლევს (თუ კი მასში ეჭვის შეტანა არ შეიძლება), ხან კი გრამატიკულ მხარეს (თუ კი აზრობრივი ბუნდოვანია, ან კიდევ მის ასეთ თუ ისე გადმოცემას ცვლილების შეტანა შეუძლია ეპისტოლეს ავტორის პოზიციის გაგებაში).

ციტატები ძველი და ახალი აღთქმიდან სომხურ გამოცემაში აღნიშნული არ არის. იმინი ქართული თარგმანისათვის ჩვენ დავეძინეთ და საჭირო ადგილებზე კომენტარში მივუთითეთ. ციტატების თარგმანს ჩვენით არ ვიძლევიტ და ძველი ქართული თარგმანებიდან ვიღებთ. თუ „ეპისტოლეთა წიგნი“ მოტანილი ციტატი მთლიანად ემთხვევა ძველ ქართულ თარგმანს, ან კიდევ განსხვავება მხოლოდ სიტყვების ან ფრა-

ზების გადაჭგუფებაშია, ჩვენ ქართულ ვარიანტს უცვლელად ვტოვებთ. ზოგჯერ ეპისტოლეს ავტორს (განსაკუთრებით მოსე სომეხთა კათალიკოსს) ციტატები ზეპირად შეაქვს ტექსტში და იგი საგრძნობლად სცილდება იმას, რაც ლიტერატურულად ცნობილია. ასეთ შემთხვევაში სომხურიდან ჩვენი სიტყვებით ვთარგმნით და კომენტარში შესაძარებლად ვუჩვენებთ შესაბამის ადგილს.

၆၅၂၆၆၆

ელად¹ ემრეცხს² მსათობი³. ვან-
 ყი ქსო⁴ აქჯაჲ⁵ ანგელი⁶ მათ-
 მანასაჲ ააყა⁷ სს⁸ ნასი⁹ ჰი¹⁰ ქს-
 რაჲ. **ქ**ე ირყეს¹¹ ოქრე¹² ეკანაჯა-
 ესე¹³ ოსრეს¹⁴ მქაჲს¹⁵ ონტქს¹⁶. იასთ¹⁷
 ათანე¹⁸ ათოი¹⁹ ილსელი²⁰ ქინტს-
 ანა²¹, ესთ²² აღრინასი²³ საგარ-
 ქაქი²⁴ **ქ**ელსელი²⁵ ირომ²⁶ ათოი²⁷
 იჯ²⁸ სეჲს²⁹ **წ**ქრს³⁰, აქ³¹ ოსრს³² მქ-
 აჲს³³. ესთ³⁴ ირომ³⁵ ს³⁶ აქსოქი³⁷ ჰი³⁸
 ნანოჲს³⁹ მარეჲს⁴⁰, ყამსნაჲს⁴¹
 ათაჲს⁴² ი⁴³ ს⁴⁴ კათარსა⁴⁵ სარ-
 ძსოჲს⁴⁶ ანტქს⁴⁷ ეოგანს⁴⁸ **ქ**ო⁴⁹ **ქ**ო⁵⁰
 იოქამ⁵¹ ძანსა⁵² **ქ**ემსარანს⁵³
 ნრტქანს⁵⁴ საანს⁵⁵ მქოქი⁵⁶
 წაქსი⁵⁷ სი⁵⁸, ს⁵⁹ ენაქსოქს⁶⁰ **ქ**ქანს⁶¹
 იოქ⁶² ემრეცხს⁶³ მსათობი⁶⁴. ნა⁶⁵ ს⁶⁶ იჯ⁶⁷
 ოსრეს⁶⁸ კანაჯ⁶⁹ ეოქ⁷⁰ ჰი⁷¹ იოსა⁷². ეას⁷³
 იოქ⁷⁴ ვრანს⁷⁵ ჰი⁷⁶ ქს⁷⁷ ოსსა⁷⁸
ქქნამ⁷⁹ ს⁸⁰ სე⁸¹ კაქსოქსი⁸²
 ანთანს⁸³, ს⁸⁴ ამსნაჲს⁸⁵ **ქ**ქსანს⁸⁶
 ენ⁸⁷ ს⁸⁸ აქსარს⁸⁹. ს⁹⁰ ექსანს⁹¹
 ნაქს⁹². ს⁹³ **ქ**ქს⁹⁴ ექს⁹⁵ ეას⁹⁶ **ქ**
 მსე⁹⁷. **ქ**ოქ⁹⁸ მამო⁹⁹ **ქ**ოქ¹⁰⁰
 ნოქ¹⁰¹ **ქ**ქს¹⁰² ვრს¹⁰³ **ქ** აქს¹⁰⁴
 ჯაქ¹⁰⁵, ნარს¹⁰⁶ ნამარს¹⁰⁷ ექ¹⁰⁸
 ძანთ¹⁰⁹ ანს¹¹⁰ ს¹¹¹ ს¹¹² ს¹¹³ **ქ**ქს¹¹⁴
 ექს¹¹⁵ ოს¹¹⁶ ათ¹¹⁷
 ს¹¹⁸ **ქ**ქს¹¹⁹ **ქ**ქს¹²⁰ **ქ**ქს¹²¹
 ექს¹²² **ქ**ქს¹²³ **ქ**ქს¹²⁴ **ქ**ქს¹²⁵
ქქს¹²⁶ **ქ**ქს¹²⁷ **ქ**ქს¹²⁸ **ქ**ქს¹²⁹ **ქ**ქს¹³⁰

ბლად ღმრთის ძის უარსმყოფე-
 ლთა¹⁶; რადგანაც ესოდენ გარდა-
 სულ დროთა შემდგომ ეხლად
 მივხვდი, რომ ქართულთ მხო-
 ლოდ მწკანით შეფერილი ფოთ-
 ლები ჰქონიათ, აქეთ რა უნა-
 ყოფო რტონი მსგავსად ხშირფოთ-
 ლოვანი ლელისა, რომელზედაც
 უფალმა ფურცელს გარდა ვერ
 იპოვა ნაყოფი¹¹. ასევე ესენი
 კაცთა მოსაწონისად ცდილობდ-
 ნენ მთელი მსახურება სრულად
 და სავსედ წარმოედგინათ. ხოლო,
 როცა შევიტყუეთ ქალკედონის
 კრების¹² ურთული განსაზღვრების
 განდიდება და გინება ღმრთის
 ძის მიმართ, აღარც მწკანე ფო-
 თოლი აღმოაჩნდათ მაშინ. ამი-
 ტომ ხმა ავიძაღლეთ და მტერი
 გავხდით კათალიკოსად წოდებუ-
 ლისა¹³, ყველა მთავრისა და იმ
 ქვეყნისა; და ბოლოს ვიდევნე,
 შესაძლოა, ჩემი ცოდვებისათვი-
 საც. ამ დროს, როდესაც სომეხ-
 თა ეს ქვეყანა მოკლებულია წი-
 ნამძღვარს¹⁴, საჭიროდ ჩავთვალე,
 მოვსულიყავ და მეცნობებინა
 თქვენი სიწმინდისათვის იმ ქვეყ-
 ნის დაღუპვა და ჩემი გაპირება.
 თუ როგორ შემადგერბა ზამთრის
 სიფიცხემ და ზევეებმა წმინდა
 იოანე ნათლისმცემლის მონასტე-
 რში¹⁵, არაგაწის ძირას რომ [არის]
 და მივიღო ნეტარმა უფალმა ბა-

¹ იერუსალიმის B. ² ქსო — A. ³ აქსაჲს A. ⁴ ოსყაჲ + ს B. ⁵ სო] ს B.
⁶ რათ B. ⁷ ქინსან B. ⁸ საგარქაქს B. ⁹ ექსელი ექ ნაჲს B. ¹⁰ ეოგანს] — B. ¹¹ ძანსაქ + ჰი სქრინს B. ¹² ექსარანს] + მათოგანს B. ¹³ ენაქსი-
 იოქს B. ¹⁴ ოს] + ს ჰ B. ¹⁵ სე] B. ¹⁶ **ქ**ქსანს] + ნაქსარანს ს¹⁷ ოსს-
 ნაჲს B. ¹⁷ ექსანს] + ოსი ს¹⁸ ექ B. ¹⁸ ძანს B. ¹⁹ ექსაქ B. ²⁰ ექსაქსი-
 თან B.

տեսնոն Ռարիւլասայ¹ վանից² և ր-
 իցու³ զայլ⁴ ի մանկանդ լսէք:
 Բայց առ ժամս գրեցի և⁵ ևս
 ի հայկալիցու ցիշխանութիւնն⁶
 Յարտաւալ և Կիզիկոյն: Հրամայ-
 եցէք գրել և դուք զի նախանձաւ-
 որ ևն ուղղափառ հաւատով. թո՛ղ
 զի լաղանդոյն⁷ առանկ զգուշան-
 ան⁸: Եւ ինձ⁹ ի ձեռն թղթոյ իրատ
 տո՛ք ընրել. և զողջոյն սրբութե-
 ան ձերոյ ժանուցէք: Եւ դուք
 ողջ լի՛րուք ի աւեր¹⁰:

Բուլասմա¹⁶. Մոնաստրիս Գրեմեմ-
 վարմա, մագան Մեդիտոբոտ մագ Կրմո-
 սագան¹⁷. մագրամ քեր-ննոբոտ մե մեյ-
 վերեւ Եւրոպայիս Եվլեսիոսի սոմ-
 նիւրեոյան սամբսոս¹⁸. տէրեւ
 Երմանեւտ և միսնիւրեւտ, Կադգանաւ
 տաւգամոլեմեւլնի արիան մարտ-
 մալիլեմեւլի սարմբմեւրոբոմսա-
 տոյի. ևայ, իմ վեւալեման լիւրո մո-
 յերիլեմեւ. մեւ վերիւրիւտ Կիւլեւ-
 Կարիլեւմա ցամոմիցեւեւեւտ և
 տէրեւնի սիմֆոնիլիս սինրոտեւլե մաւ-
 նոբոմեւտ¹⁹. տյաւտո մրտեւլալ լիւ-
 լիսա մեյր²⁰.

II. ՊԱՏՄԱՆՈՒՄ Ի ԿՐԹԱՆԻՍԻՆ

ՅՐՏԱՆԵՍԻՍ ԿԱՆՍՏԱՆԻ ՄՈՍԱՍ ՆԱԿՍՏՈՒԼԵՄ

Զգիրս ողջունի սրբութեան քո
 ընկալեալ¹¹, գործաւորով զհատու-
 ժով ուրախացալ. զի նախանձաւ-
 որ էք աւղղափառ հաւատով¹². և
 ապաշնչական սուրբ հարցն ճշմա-
 րիտ վարդապետութեանն, որ
 տնկեցաւ¹³ յաշխարհս մեր ի ձեռն
 Կրիստոսի¹⁴ Կրիստոսալ սուրբ և քաջ, և
 տնջանդիտով նախատակին տե-
 առն¹⁵ Գրիգորի, և զի լաղատամ-
 բող¹⁶, և ի վերջին ժամանակս
 հասեալ եմք, ոչ ինչ¹⁷ ևն գար-
 մանք տեսանելի՞ գոր սրբութիւնդ
 ձեր գրեաց¹⁸, Քանզի տակաւին
 ևս տեսանեմք զգուշակութիւն¹⁹
 նախարական առաքելոյն²⁰, թէ
 Հերմոսեմք լինելոց ևն ի ձեզ, և

մեյլեւ Մենի սիմֆոնիլիս մոյկո-
 տեւիս վիցնի. Լմերտս մալիլ Մեյ-
 վերեւ [ևայ] ցաւիսարեւ, Կադգան տա-
 ցամոլեմեւլի Երտ մարտլեմալի-
 լեմեւլի սարմբմեւրոբոմսա-
 տոյի մասնիլեւլի վմիլեմա մամատա քեւմե-
 րիլի մոլեւրեւլիս, Կոմեւլիլ
 Կալեւրեւ Կեւնս քեւլեւանաւի սամ-
 ցիս նեւրարիս, վմիլեմա և մամ-
 տոյի, լիւմիլեւրի մոլեւմիս լիւրալ
 ցրիլեւրոյի մեյր. Կադգանաւ ամ
 արեւլոլեմա և Կալեւրեւլիս
 քամս մեյալեւլիլեւտ, սալեւրեւլի ար
 արիս [միլիս] Եւլեւա, Կաւ տէրեւմա
 սիմֆոնիլեմ մոլեւրեւա. քեր Կոլեւ
 քեւլեւաւ վմիլեմա մոլեւլեւլիս ցա-
 տրոտիլեւման, Կոմ վեւալեւմանիլա

1 Ռարիւլասայ B. 2 վանց B. 3 Կրիկոս A. 4 զայլ B. 5 և]—B. 6 ցիշխանու-
 ընկալեալ B. 7 յաղանդոյն B. 8 զգուշանեմք+գրեցէք առ Կիրիս և առ Կիւսան աշ-
 խարհին B. 9 ինչ]—B. 10 ևս զար ողջ լիւրեւ ի աւեր]—A. 11 Կրիկոսայ B. 12 հաւա-
 տով B. 13 տնկեցալ աւանդեցաւ B. 14 Կրիստոս]—B. 15 ուստան]—տրիլեւ B. 16 լաղա-
 տամբ B. 17 ոչ ինչ] ոչ B. 18 գրեցալ+առ մեզ B. 19 զգուշակեւ B. 20 առաքելոց B.

„**გხაღე** არრი¹ **ორიორეთიქსანს**² **ჭრქათათხან** **ზადათიენ** **აქრს-**
ლაქჩხამრ **ღნეთნაღე**. **ქ** **ძღნ**
ხრქეა³ **სრანხლო** **ანღანღეთი**
ზარათათქინ **ათან** **არრი**
ჭრქეთი **ზაქაქღე** **ქქიანთქს-**
ან⁴ **ზორათაღე** **სქსღესღი**⁵, **ათ**
არა **ათაღს** **ზარქ** **ზამარხეა**
ვრს **ქს** **ქაღართიქსამრ** **ქათ-**
ღათ, **ათ** **ზასარათ** **ამხნაქ**
ყაჯათანსქი **არრი** **სქსღესღი**
ზანღებ **მჩარანსკან**⁶ **ძიოქი-**
რქამრ. **ქ** **წიქს** **ანარათნქ**
შსრამრ **იღი**. **ღნ** **არრი** **ხ**
ათაღს **ქ** **ქათყათიქსან** **ყარ-**
ყანსაღე **ქქი**⁷, **ქათი** **არრი**
ბერიორეთიქსანს:

შქრქიღე. **ქ** **სქვრანს**⁸ **ქს** **ღნ**
არა **ზანსეა** **სათით** **ხ** **კიჯ-**
ათ **ქ** **საქათორთქინ** **მსქ**
ათროქსან **ქარი**, **ვქი** **ღ-**
ჯარანთიან **ღსარსა**⁹ **ქამრქსა**
თსანსამრ, **ორი** **ვქსრსკათ-**
ქინ **ძიოქი** **ღნან** **ზორსათ**, **ხ**
კამ **ორი** **ღმარყარქიქსან**
ზორს¹⁰ **ათაქი** **ღარქ**¹¹; **წამან**
თსქი **ხათ** **ხ** **ქაღართიქსამრ**
ქათ **კიჯანს**, **ხ** **კეს** **ქათ-**
ღსქ **ვზორს**¹² **ხ** **რამრათქინ**¹³ **ხ**
იჯ **მქ** **იჯ** **ქ** **ზიენსქ**, **ქათ** **ვქ**
კეს **ქ** **საქათორთქსანს**
მსქთქსნქ **ვარართსა** **ხრქსქქინ**,
აქღ **ზადათიქინ** **ზამარბ-**
კსაღე **კიჯათქინ** **ღისა** **კიჯან**
ქათ **არრი** **იამან** **ზარამარ-**
მამრ **ვვართქქინს** **ზანან**
ყარანს **ორ** **ქიქათათინ**, **ხ** **აქღ**

ნდით თაყვანისმცემელნო, სამ-
გზის ნეტარისა [და] უშიშარი მო-
წამის, უფლის წმინდა გრიგო-
ლისგან ქრისტეს სარწმუნოების
სიყვარულით შემწყნარებელნო,
სომხურენოვან თემს მაგ ტურტა-
ვის ეკლესიისას (რომლის მი-
მართ ფრიად საჭიროდ მივიჩნიე
მომეწერა—გულმოდგინედ მსმე-
ნელთათვის და საზოგადოდ წმინ-
და ეკლესიის ყველა მსახურთა-
თვის ერთობლივი კრებული-
თურთ), უღიროს მოსესგან მო-
კითხვა უფლით, რომლის ქვეშ
უფრო მშვიდობით აქმნეთ და-
ტული წმინდა სამების სასოე-
ბით.

საყვარელნო, დასაბამიდანვე,
რომელნიც სათნოდ იჩინა ღმერ-
თმა და მოუწოდა სამაზღვრებლად
თავისი ღაღი სამფლობელოსი,
[მათგან] ფრიად სათნონი შეარჩია
— ვიცი [და] ვხედავთ—რომე-
ლთაც მოჰქადლა ზემდგომობა ხა-
ლბზე და მადლი წინასწარმეტყ-
ველებიდა უბოძა. ზოგნი დაემორ-
ჩილნენ და გულმოდგინებით ის-
მინეს მოწოდება, ზოგნი დააყო-
ვნებდნენ მადლს და ძვირს [არ]
იტყოდნენ არც ერთ ვინმე მათ-
განზე, რადგან ზოგს სამსახუ-
რის პატივისგან ზარი დაეცა და
კრთებოდა, სხვებს კი სარწმუნოე-
ბით გული მოეცათ და მწოდე-
ბელთ გაჰყვენენ. ამის გამო ზოგნი
განდგომით ითხოვდნენ სასწაულ-
თა ძალას, ეგვიპტეში რომ [იყო],

¹ ხრსე A. ² ქქანთიქსანსი A. ³ სქსღესღი A. ⁴ მჩარან B. ⁵ ქქინქი B.

⁶ სქრქიქი ქ სქვრანსი—D. ⁷ ღნქსა A. ⁸ ვზორს B. ⁹ არქ D. ¹⁰ ვზორს B.

ქალბარიოქსამარნ ზადათიყენ
აქლიე რსრან ქინსქ. ზ იმანდ ზა-
მარბაკოქსამარნ ი ბინს ასროქ-
რქჩნს კაქბოქსამარნ სრრხეანს, ზ
აქედ სრქვითოქსამარნ ვადასოქინს
აყანანდუნს¹ ქტ ქარფანფი ქისქ
სრრსეჩი, მაქე ვარბხალ ასსა-
ნსმარ ზ აქს იმანსა კოქსეხსაქს
ღ ზ ი სოქინს აყათასალოქინს კარ-
ფსაქს. ვიმანსა ადაბხალ ი ქსა-
ვადლოქინს ი სრამანსტ სსოთ-
ბოქ. ზ ვიმანსა ვასხალ ქადადს-
ლოქინსა ზ სოქინს. ზ ვი ქსათონ
ვქინფხანსა რიქანფასქ ზივლიქინ
სრროქ. ზ ვი იქ ვოვქინ ვნავეს
არქმანსალოქინს ლსოთ კოქმანე კოქი-
ქინს, იქ მქიქინს ზადავახეანს ქინქ
ი ზ სოქინს, აქ ვი ზ აყათბსეანს.
სა ზ აყათბსიქინს სნ ზარჯარო
წარჯაქაქსა ზ ამსსსსეონ ვი სსა-
თოდაბ მსქ იმანსე ზ ქოქსა. მაქე
იმანსე სოქინს, ლსოთ ქირაქმანქქარ
ნქინსქოქინს ირქქინსოქსინს. აყათ
ოქინსა ვათავეთაბ ვიქინს აქსოქ-
სე მქქინს ქალანსე, აყაროთ ზ სრქქინ-
ქინს ვვოქინსაქს ზ აყანსქ, ზ ათთ-
ასქ სსა ანსსეიქინსაქს. აქ იქ სსა
კოქინსაანსქ. ვი აყარფსე სსათო-
ბოქ ათანსე ზამაროქინსა სან-
ფქინს იქ იქინს ვქინსაქს, აქ
ორქქინს ათისაქინს ქინს ათათო-
ქსამარ ლსოთ სქინს ზ ზათიქინს-
ანსქინს ზ ანსსეოქსამარ. მანსაანსე
ვათაქინსოქინსა ათათიქინსა
ვათქინსალოქინს, იქოქინს იქინს ზ რარ-
ბოქინს² სოქინსაანს ზ ქოქინს.

იქ იქ ზანსაქინს კათარსქ
ვქინსაქინსაქსა რიქანფასქ, იქ
საქინსიქინსაანსე ზ სრქქინსე კარ-
ფსეანს, აქქინსიქინს იქქინსაქინსა ქინ-

ზოგმა ხალისით ირწმუნა სხვათა
პირი ყოფილიყო. ზოგნი გაბე-
დულად სერაბინის მიერ ნაკვერ-
ცხლით განიწმინდნენ და სხვანი
შიშით ხარებას ითხოვენ, რადგან
საშოშივე განვიწმინდეთ. მაგ-
რამ კვლავ ვხედავთ, რომ სხვებ-
საც ვინმეს წოდებულთ და იმავე
მსახურებაზე განწმინდებულთ, ზოგს
სცხეს მეფედ ღმრთის ბრძანებით,
ზოგნი განაწმინდეს მოციქულობის
მადლით და რადგან არ მისცეს
თავი თვისი სრულად სული წმინ-
დას და არ უჩვენეს ღირსეული
ქცევა ნებისაებრ მწოდებელისა,
არა თუ ისარგებლეს რაიმე მად-
ლისაგან, არამედ დაისაჩვენ და
უნდა დაისაჩონ კიდეც მკაცრად.
ყველაათვის კარგად ცნობილია,
რომ ჩვენი ღმერთი ზოგისათვის
სინათლეა, ზოგისათვის — ცეცხ-
ლი თვითეული ნივთის თვი-
სებრისამებრ. მაშასადამე, მონა-
გებს, რომელსაც აძლევს ვისმეს
ღმერთი ანაბრად, ჭერ არს, რომ
შიშით გაუფრთხილდეს და დაიც-
ვას; უფრო მეტიც, [უნდა] გაამრავ-
ლოს და არ დაკარგოს, რადგან-
ნაც ღმრთის ძლევნს ანაბარიშის
გარეშე არ აქვს სარგებელი. არა-
მედ, რამდენადაც უხვად მოგვეცე-
მა, იმდენად მრავალია მისაგებე-
ლიც, განსაკუთრებით წინამძღ-
რობაში კანონიერად მიღებულთ,
რომელიც რამდენადაც მალალია,
იმდენადვე საშიშარია.

ისინი, ვინც ეცდებიან სრულად
აღასრულონ ნაბრძანები, დადგე-
ნილ იქნებიან ეპისკოპოსებად და
წინამძღვრებად, რომ იყვნენ მხნე

ათათურ ყოისალ ექსაყაიურს მარ-
ქიანთა ხ ექსნ ნორქს შათგდ-
რქანს¹. ათრა ქრნაქრნეყირა ხელ-
თაქ ზსათორქი, ქცესალ ქ რთყ თა-
ყარქეყრნ ყათაჯრნ თანამანთ ყს-
რანსქი ქარყთაყსათაყნ. ხ იჯ
მნათყ ქათათაქანთქქინ თთარხ-
ლეყნ, ირქ: ქ სქყრანსქ სქსანა-
სსორ ხ თაყათათორქ ხელს რანქინ,
ხ აქ თანამან ზათათათსეყრნ,
თქქაბს რან ყსსათორქინ. ხ ნიქ-
ნამქათ ირაქს ყნორქინ, ყი ყი-
რთ ლორთათანსქ მორქსათყინ
ყაყარყამქათ: ღირთყ ექსება-
თორთქინ, ზიყრნ ქსქ ყრსალქრ
ქაქათ თანსნ. ყი ქს ზრაჯაქი
ქათონმანს ხ ზამარქათ მქათი-
რთქსანს, ხრქათ რნთქქინთ
თანამანსეყრნ ქ ქსრთქ მქიქ ჭრქი-
თთიქ, რამანსალ ხ ანჯათს-
ალა ქ მქმსანთ. ხ ქრქაყსეყთა-
ნსქოქ, მხრქ თანს ქი ჯ ხ მქ-
აჯამ. ხ ნიქნ ჭრქათონ² მრყქ
ლსათობიქ ხ მქრ ხ მქამქინ: ს-
ანჯექნ ყარბსალ თანს, ხ ქსრ-
ლთყ რნთქქინთ ანქათონსქი ჯ,
ხ ირქ ქათონსქ ზამარქინ³ თანს
ეხრქათ რნთქქინან ჭრქათთიქ
აქქინქნ ემარყელთქინ ქირ რი-
ქანთაყიქ, რნთ ქრთამ ლსათობა-
ქსანს, ყნითათ ზეოქსამქ თანს,
ქათნ ირთქ ქსქ ხ ქსრქათ ეჯამ
ხ ქსრქათ ყათრთქქინთ რამანს
ეღრანთ ყირთყ ირთყ. ხ ირ ქი-
ნარჩათიქრ თათყსალ⁴ მქათ
რნთქქინან თათანქინ ირთქს. ხ
ეღრარბრათიქინ⁵ მქათ ხა რნთ-
ქქინან თათანქინ ყათათყანსნ:

წვალეზის მოზიარენი იყვენ. დევენილნი ეკლეპიიდან, რომელ-
თაც შემწედ აღმოუჩნდათ მეფე
მარკიანე⁶ და მისი ცოლი პოლქე-
რიანე⁶. ისინი შურისმაძიებელნი
იყვენ ნესტორისთვის, შეცვალეს
და დაამხეს ნეტარ მოძღვართა პი-
რველი განსაზღვრებანი⁸ და აღარ
გადარჩა აღსარება მოციქულთა.
რომელნიც დასაბამითგან თვით-
მხილველნი და მსახურნი იყვენ
სიტყვისა, და სხვა განსაზღვრება
დაამტკიცეს — სხვა სახისა, ვიდრე
ნესტორისა და იმავე აზრისა,
როგორც მისი, რათა ადვილად
შესძლონ დალუპვა გულმართალ-
თა. მათ სიყალბეს მათივე ნაწერ-
ნი ცხადს ხდიან, რადგან საოცარი
შერევისა და ქვეშაირიტი შეერთე-
ბის შემდეგ ერთ ქრისტეში ორი
ბუნება განსაზღვრეს, გაყოფილი
და განცალკევებული ერთმანეთი-
საგან. ცთუნებით ზოგჯერ იტყვი-
ან: ერთ არს და ერთ პირი იგივე
ქრისტე ძე ღმრთისა, უფალი და
მხოლოდშობილიო, და იქვე იმეო-
რებენ: ორივე ბუნებისაგან შეუ-
რევენელიო. რომელთაც მიაჩნი-
ათ, რომ შერეულია (ამბობენ
ქრისტეს ორ ბუნებას, ესე იგი მის
სრულ კაცობას მისსავე ღმრთე-
ებასთან ერთად), მათ ვწყველი-
თო. ამის გამოც ორ სახედ და ორ
ძალად განყოფენ წმინდა წერი-
ლის სიტყვებს: მდაბლად თქმუ-
ლი — ერთ ბუნებას ცალკე გა-
მოპყოფენ და მაღლად — მეორე
ბუნებასაც ცალკე განაშორებენ.

¹ წათყსქქანსქ ირთამ ანინ წიქსქ კიქქირ მ.

თარხნისკ აღნიცა ჩიხსანს, ვისკაქ
ნიქს ჩხე' ათნტ ვნა ანააქ
ყაათოაკანს, აქნაქა მათოთა-
ბოქსხანს ვისკაქ ვარგანგ კო-
აქნ ათორე კ ამრქბ, არარ ჩხმა
ათ, ვმარგნ ვორ ვეგეა კ ძნა
ქ კოთენ: ნა ვარბხაკ, ვქ ვარ-
მანათ, ათ. ო'ვ აქი ვთ, ვქ ვორ
თარხნისკ ვქჩნს ქ კოქჩე ათნს
ათნებ, ითენაქა კ ვაქჩნ ქარ-
ვანგქ კოაქნ არარ ათ, ვორ
ვეგეა კ ძნა ქ მნოქენ: ნა ქა-
ქლამ თსგოქ ათ, კ ოჯ ამააქ
ნამარხეა ვქ ორ არარსაკ
ვმარგნ' ვქჩნთ კ ძნანს ქ
კოთენ. კ ვორ მქანგამ ხრანს-
ქქ ვარგაყსათენ ვქთოქქი თს-
აქ კ ლარეგეჭ' ვორ ქაყაგა
ხრავთქ ქათნმანს კ ანდათ
მქოქსხანს ღრ ათაგესაკ, ვამი-
ნაქნს ქაქაქაქი ნაქნიქოქნი
ქოქიქისაკ თსაქ:

ქსკ ვის ათთსკ ხრესაქანს აარ-
ათქსქი ნაქნიქოქქიანს ნიყა, ვქ-
ბხიქიქი მსრქათოესაკ ვარმა-
ნათაგ. ქქ ორაქა ამანსქორ
ქსკ არათოქიქ სერორეგოქსანს,
აქ კ ხქ ვთმს ვქთაქსანს ზქი-
ათთ, ხრესარარ ნაქნიქს: სრე
ვთაქ ამანთაქი ქათაგესაკ, ოქი-
ქქ, ვდანთაყარარ არქანსქი ვნათ-
თაგ. მქ' ქაქ ქითორესათ, კ
მქ' ქანსაკ: მამანთაქი მათოქ
ქრათათ ქათათოქ კქრქეთ, ვ
ათქსქნს ათრ კ ათორე აჯაგ
მთაგნს ხოქს ქამანთაქი ქ ათორ
ხქსგესაქსანს ვორე კ ქაგეათათ
ვარგაყსათენ დავთქსათ, ვ
ქრანს მათათოქ კ კსეგეთ: ქსკ
ორ ათარათათან ქსრსნ ქ მქ,

ქურქლად. ასევე ღმრთებამ იპო-
ვა წმინდა და უბიწო საშო ქალ-
წულისა, შექმნა მასში კაციო,
რომელმაც [ხორცი] შეიმოსა და
იშვა ქალწულისაგან. და მერე,
რად გიკვირო, ჰოი, შენ, კაცი,
რომ როგორც, მაგალითად, დე-
დაკაცი კაცის გვერდისაგან შექმ-
ნა, იპევე კაციც დედაკაცის სა-
შოში გაეკეთებინა, რომელმაც
[ხორცი] შეიმოსა და იშვა დედა-
კაცისაგანო. სხვა ადგილს კი ამ-
ბობს: სასიოცხვილოდ არ ჩაითვა-
ლა, რომ ვინც შექმნა კაცი, იგივე
შეიმოსა და იშვა ქალწულისაგან-
ო. რაც ერთხელ ნეტარ მოძღვა-
რთა წერილები ვნახე და წავიკი-
თხე, საკვირველი შერევისა და გა-
მოუთქმელი შეერთების გამო
რომ იყო თქმული, ყოველივე ის
ასეთი გმობით შეცვლილი ვიხი-
ლე.

ხილო უფრო კი მათმა ცილო-
ბით გაშიშვლებულმა ურთულმა
საშინელმა გინებამ გაგვაკვირვა,
თუ როგორ [იყო] სრულიად გარე-
შე სამებისა, ხოლო ჭვარცმულ
ვინმე ქრისტეს ურთაებრ გმობდ-
ნენ. აწ ვესე ყოველი ვიცით რა, სა-
ყვარელნო, ვიაროთ სამეუფო
გზით, ნურც მარჯვნივ გადაუხ-
ვევთ და ნურც მარცხნივ. ღმრთის
სამოთხის ყოველი ხისაგან ვქა-
მობთ, ე. ო. მახვილი და წმინდა გო-
ნების თვალთ შევხედოთ ყოველ-
ივეს, წმინდა საეკლესიო წერილში
და მართლმადიდებელ მოძღვართა-
გან ღმრთის სიტყვის გემო ვიხი-
ლოთ და ვცხოვრდეთ. ხოლო რაც
ჩვენს შორის უცხო შემოაქვთ, მათ-

ქ ნიყანტენ ათაყ მათოთბ იჯ
დაჯაქს მსე, ყი მქ' მსიყოფ.
ქანყი ზათორ სნ ამქნაქნ
ქარსაყ ეთქბიყ ექსათორთ-
ქჩან. ხ თანყ თყიყ ზაათთყ'
ანზნარ ჿ ზანთქ ქჩნქ მათობიყ
ჭანყჩნ ზიქა სრრთქსამრ, ხ
მქ' იქ ყეჭსიყქ ეზთაა. ქანყი
ჩქან სრრთქსან ზაათთიყ აქქმ,
თქ იქ იჯ ჯარქ ეზსქ ქან ექეს-
აქნ ირ ჿ მქათა მქრითთა,
მქ ქსრრთიქთქსნქნ. მქმათინ'
ქათი მქრ თექათაყსაქნ, ირიქ
ამქნაქნქნ რით ჭაღიყი. ეთრ-
მქ ხ მთქანზნქან ასქ. ქქ მქ
ქრნ ქ სქქრანზქ ჩანზნ ქსნაყ'
ათანყ ირიქ სქსნ ხ იქჩნჯ. ეზა'
აჯრ ქსქ მქრ თსაქნ, ასქ. ხ
ძსიქ მქრ ჯაჯაქსიქსნ; მქრ' ქქ
სთსქ მარე ჿ ძნსაქნ ქ ჯათქნ
ღთი რანქნ ზიყა, ქორმქ მქბო-
ქსნქ არქსაქ თექათათაყთ, ხ
ქამ ამქნაქნქნ ზიქათ. ყქ'არე
სქსნ, ხ ქქ იჯ რნთქსამრ ჿრ
ქათინსაქ ხ მქათიყსაქ მათ-
თაძან ჩანქ ერიქანჯაქ მარე-
ქთქჩან ქრ. აქსიქნქ მარქჩნ
ხ ზიყი ხ მქათ ხ ექჩნჯ ქ მარე
ქ ღნე ქრთმ მათობთქსანზნ.
ირყქს ექთქ მქათნ სრრთიქ-
ქჩანზნ ეანთსათანსქქ ერანზ. ყქ-
თარე თრექსაქ თსათანქჩნ. ხ ქამ
ეანსრსიქქნ ყქ'არე ჯაჯაქსიქქნ;
მქ ყქ ქაეაყა აქაყჩისაყა ქსქ
იქრ ასქჩნ. ქქ იჯ სქნ მქჩნ
მარქნიქ, მთქთქ ანეეთქსამრ
ეღამათათ ერქ ათაქსაქნ ხ
ათსთარანქჩნ ასსიქთქ' ქქ ექ'
სქქრანქ ჩანზნ' თანყ ირიქ სე-
ქნ ხ იქჩნჯ. თექ მქრ ქსქ თსაქნ,

გან, გვიტბრა ღმერთმა, არა ექა-
მთ, რათა არ მოეკედეთ, რადგან
სარწმუნოება არის ყოველ კეთილ
საქმეზე უმთავრესი და მართალი
სარწმუნოების ვარეშე შეუძლე-
ბელია ღმრთის სათნო' იყო. და-
ცევს მათ სიწმინდით და არაენ
შევილწოს იგინი, რადგან ანეა-
მად სხვას არაენის ძალუქს დად-
ვას სარწმუნოების სიწმინდის სა-
ფუძველი [იმზე მეტი], ვიდრე და-
დებულია. ეს არის იესუ ქრისტე,
ერთი სამებისაგან, მდიდარი, ჩვენ-
თვის დაგლანაქებული, რომლისა-
გან ყოველიევა, ჰავლეს მიხედ-
ვით; რომლის შესახებ იოანეც ამ-
ბობს: „როქელ-იგი პირველითგან
იყო სიტყუაჲ ცხორებათაჲ და
თვნიერ ზიან არცა ერთი რაჲ იქ-
მნა“¹⁰; „რომელი ვეჩილეთ თუა-
ლითა ჩუენითაო და ქელნი ჩუენ-
ნი ჰქსახურებდეს“¹¹ ხოლო, თუ
მხოლოდ კაცი იშვა ქალწულისა-
გან, მათი სიტყვის თანახმად, რო-
მელი სძლდღრისაგან დაგლანაქ-
და ან ყოველივე მისით როგორ
იქმნა? და თუ ბუნებით არ შე-
რა და შეუერთა ღმერთმა სიტყ-
ვას მთელი თავისი კაცობა, ესე
იგი ხორცი, სული და გონება, რა
არის კაცში მის ღმრთეებასთან
ერთად? როგორ იცის მხოლოდ
სამებამ უხილავი სიტყვა? რო-
გორღა ხედავდნენ, ან უჩინოს
როგორ ეხებოდნენ? ასეთათ-
ვისვე, რომლებიც ამბობდნენ,
რომ ხორციით არ მოვიდა უფა-
ლიო, სწრაფად, სიმტკიცით და
მოკლედ წერს მოციქული და მა-
ხარებელი, და ამბობს, რომ „პირ-

ասէ, և ձևիք մեր շաշափեցին,
և որ ինչ այլ այսպիսիք:

Լիրք մեք, սիրելիք, պարտա-
կան գիժով շարմեցեալք ի վերայ
կերպրական կորստեանն, վախ-
ճանի անձանց զգուշասցուք որ-
պէս և պարտ է, և ի վերայ նոցա
աղաւթն արասցուք որպէս ար-
ժան է. դառնալ նոցա ի վրիպեալ
մտացն և զալ լուրհե հաւատս, որ
ստուակ են ի սկզբանէ լեկեղեցիս,
յատուածատես առաքելոցն, և
լերանելի վարդապետացն: Եւ
զալս այսչափ փորք ի շատէ հարկ
համարեցաք զրկէ ձեզ, և զմե-
զանս լանձանց ի բայ թափել
առաջի Աստուծոյ և մարդկան, և
կառ. բերել զպատեհոս ժողո-
վոցն, և այլ հաւասարս հաւատոց
զերանելի վարդապետացն, և
զընդդիմակաց հերձուածողացն,
զլուրվագոյնն այսի տեղեկացիք:
Եւ որք լստ այս պատուիրանի
անփոյթ սոնելով անխրատարար
վարեացի ի հողորդութիւն ազ-
անդին, ինքն բարձցէ զգատաս-
տանն ի Տեառնէ և զապիս և
զանդին ո՞ ոք և իցէ¹, և մեք
անպարտ լիցուք: Ողջ լե՛րուք ի
Տէր մեր Յիսուս Քրիստոս²:

ველითგან იყო სიტყუაჲ, თუნიერ
მისა არცა ერთი რაჲ იქმნა¹⁰.
„რომელი ვინილეთ თუალითა
ჩუენითა და ხელნი ჩუენნი ჰმსა-
ხურებდეს“¹¹ და სხვაჲ მსგავსი.
აწ ჩვენ, საყვარელნო, ჳეროვა-
ნი სიბრალულით აღძრულნი ძმე-
რი წარწყმედისა [და] აღსასრუ-
ლისა მიპართ, გავუფრთხილდეთ
როგორც ჳერ არს და მათთვის ვი-
ლოცოთ, როგორც წესია, რამ
მოვაქციოთ ისინი შემცდარი გო-
ნებიდან და მოვიღწენ წრფელ-
სარწმუნოებაზე, რომელიც მოცი-
მულია დასაბამითგან ეკლესიისა.
თვის ღმრთიანბილველ მოციქულ-
თაგან და ნეტარ მოძღვართაგან.
ასე, ეპოდენ მცირე მრავალთაგან
თავს ვიდეუ მომეწერა თქვენთვის
და ცოდვანი თავიდან განწმენბი-
აღმრთისა და კაცთა წინაშე. და
მოვატანიზე მიზეზნი კრებათა და
მსგავსი [წერილნი] ნეტარ მო-
ძღვართა სარწმუნოებისა და მო-
წინააღმდეგე მწვალებელთა, უმე-
ტესი აქედან შევიტყვეთ. ვინც
ამ მცნების შემდგომ უზრუნვე-
ლად მოჰყრობით უგუნურად გა-
ემართება იმ მოძღვრებასთან შე-
საერთებლად, თვითონ იტვირ-
თოს სასჯელი უფლისაგან აქაცა
და იქაც, ვინც უნდა იყოს და
ჩვენ უდანაშაულო ვიყოთ. იყ-
ავით მრთულად ჩვენი ღმრთის-
იესუ ქრისტესს მიერ.

¹ თანსლიქ... որ և իցէ] თანք. ինքն თავնք. պատուիրանի Աստուծոյ D. ² ողջ-
լիրուք... քրիստոս] — A.

ჯარჯარიქ ქა ზამარსგან ჯან
ზნაფანჯელ და ზაანხელ სერკარნასქ
სამამანაგროქსანან ძიგიძიქ
ზოგელგონხი: სე რაგამ ჯიოძი-
ქინჲ ქ ძიგიძიგასინაგ ქსაქ,
ქაგაგა ჯრნგონხელიქ ყნრბოა-
ბიგ ყსაქსიყოთონან, და ქჯნა-
მანხელიქ გქაგაიორნ შარქი-
ნოს: სე ჯე ავიმასქ მხბ და ამ-
რიქ ქიქ ქაქსარჩინ ზიიმიიგ. გი
მანხიონჲ სქსგხელიქ ქანხსაქ ქი-
ნჯჩინ ალარათიქსამე და ყქს
ყქს იანჯანადა და ქარეგასიგ
სორგჲ ზაქაბსაქქ ქსქსგელიქ,
ზიქსყქს და ქასათობასქსეთ გ-
გაგქნ სროსაიქქმ სქსაქ შორ-
ნაგ არგონხი გარასქანადაქ ქსე
ქ ქაქი თაქაქსაგ ვასათი-
ბაქინ და ვათიგქსქსან ზაანთნ,
და გქარეგ სქსგხელიქ სერიქ, და ზა-
სათათსაგ გნსათორასქან ზაქ-
ნიქსქსინ ძიგიძიქნ ზოგელგონხი:
სე ჯე იოგ თრომიქსან მსბქ
სორე გაგაგქნ. გი სქსე არს-
ამე ბაქი ხორე ქაორან შა-
ნასქქ, გი იქ კამსგან ნამარ-
ხორჲ რნგონხელ ვათასაქსქარან
ზაქნიქსქსინ თიამარჩინ კინხი:
ზიქსყქს და სქსგანგარაველიქ გ-
გაგქნ გქნჯასქ სიგიქსამე გ-
გამ კითორამი რსქსაქ ქამ-
ყარჩუბთ შარქიანთს, ქაგაგა
ჯრნგონხელიქ ვსაქსიყოთნ გრი-
თორჲ, გი ქ სქსგანჯ ქსქ იოგა-
ქათიგ ქჩინ და ზნაგანგხგან აგ-
ბაქიგბ ქრანხჩენ და ათსქი კარ-
გაგე ი და ს.ჩენ სგხელიქ;

არე ვაქს ვითასგქ ბე სქსინ-
ქიქსინგ. გი იგიომსქინ სსათორ,
ქქყქს და ამაყარჯათსაგ, აქქ

დამორჩილება და ქალკედონი
კრების ორბუნებოვანი საზღვარ-
დებულების შეწყნარება. დიდი
არეულობა შეიქნა ხალხში
მწვალებელ ეპისკოპოსთა შეუწყ-
ნარებლობის გამო და აგინებდნენ
მარკიანე მეფეს. ატყდა დიდი
ალიაქოთი და ფრიალი ჯანეი რი-
მაელთა¹¹ ქვეყანაში. და ეკლესიის
ყრმანი¹² განიდევნენ წარტყვე-
ნითა და ნაირნაირი გვემით, და
წმინდა მოძღვარნი დევნილ იქნენ
ეკლესიიდან. ასევე იუბენალი
მოვიდა ღმრთის-ნაგებ ქალაქში
მეფის ჯარით, თავდაყირა დააჩო-
სალმრთო და სამოციქულო სარწ-
მუნობა და წესი წმინდა ეკლესი-
ისა და დაამტყიცა ნესტორიანუ-
ლი გმობა ქალკედონის კრებისა.
იყო გლოვა და წუხილი დიდ
წმინდა ქალაქში, რადგან სისხლით
ალიგო კიდით-კიდემდე [იგი],
როგორც მანასეს¹³ დღეებში, ვი-
ნაიდან არ ისურვეს მართალთა
ლეონის ტომარის ზღაპრული
გმობის შეწყნარება. ასევე აღექ-
სანდრიელთა ქალაქმა მწარე შე-
პირებებით მრავალი ქლეტა მი-
ილო უღმრთო მარკიანესგან
პროტორე ეპისკოპოსის შეუწყნა-
რებლობის გამო, რადგან დასაბ-
მიდანვე მართლმადიდებელნი იყ-
ვნენ და [მერე კი] დაემორჩილ-
ნენ ბილწ სჯულს და საძულ-
ველ 630-თავან დადებულ წესებს.

აწ უწყოდეს ეს თქვენმა მოყვა-
რულობამ, რომ საბრალბელმა
ნესტორმა, თუმცაღა უსჯულობ-

აღუძნ ქაქო ათხსნი; შერქ ათხსნი
მჩ ზე ზ მჩაყტმ. ზ ზოქნ ზრქათ-
თონან ირქქ მათობოქ ზ დღე შრ-
ათქნ. ზ ანდრქნ ღარბხალ ათხსნი
ქსრქოქ რნოქქსანდუ ანქათანსქქ,
ღ ირ ქათონსაქნ ზამარქნ ათხსნი
ღსრქათ რნოქქქსან ზრქათათქ.
ღმარქოქქქსანს ქორ ქოქანდუაქ
ღნდ ქორამ მათობოქქსანს,
ღნოთა ზღოქსმდ ათხსნი; სრქ სქტ
ხრქოქ რნოქქქსანს ანქათანდ ზ
ანქოქოქოქსქქქ სნ, ირქუა სქტ სრ-
რქმან მარქ, ზ ხრქმან მათობა,
ათუა ჯორქოქოქქსანს ღაღანსქ;
სქქ ათორ ჯარღნ მჩ ზ ლ, ირ ქ
ზქქქათ ზაღათაღსაქ ასაღქნ, ქ
მჩ დქრ მქათა ზრქათათ, ირქუა
ოთანს ზამარქოქქსანს ი ათორ
ათაღსქოქნ ღარქოქქსანს. ზ
ღორქქ მჩ ქორქოქოქქსანს ზქს-
აქ ზ მარქანაღსაქ. მჩ ქსაქ
ღარქოღსქნ; სნ ათხსნი აქაქუა.
ქქ შრ ზ დქრ მჩ მქათა ზრქათ-
ათათ; სნ ღარბხალ სქტ მორქ ზ
ზრქათათ, ირ ზ ქ ქსრქამანს-
ღონ მათობა აღრქსაქ ქაქ-
თხანს ამქნ; სნ ქ ქაქოქოქქქქ
ათქ. შა ზ ზამარქოქ მათობა
ღ ქსანდ ქაქოქსანსაქ; სნ იქ
ათრქ ასაღქნ სრქოქ რნოქქქსანს.
ღ ირ ასაღსაქნ ზ ქაღაღა ზღ-
მარქოქ მარქანსაქ; სქტ მარ-
ღოქ ხეღ ქარქქსანს მსქქოქ.
ღამ სქტ სრქორქ მარქნ დქრ ქსრქ-
ნქ. იქ სქტ ღრქოქქსანს იქ
ღათხანს, აქ ღნოთა; ღათამქ,
ორქ ათხსნი სქტ იქ ღათ ზამარ-
ოქქსანს მარქქნ ზ ღოქ ქ
ათორ ქოქსანს ზ მათობამანს;
შოქაქსა ზ ქაღაღა ამანსაქსქოქ

იტყვიან: „ერთია და ერთპირი იგი-
ვე ქრისტე ძე ღმრთისა და მხო-
ლოღმობილი უფალი“; და იქვე
კვლავ ამბობენ, რომ ორი ბუნე-
ბისაგან შეუტრევენლიაო; რომელ-
ნიც შეტრევენილად თვლიან, ამბო-
ბენ ორ ბუნებას ქრისტესას, მის
სრულ კაცებას თავის ღვთაებრი-
ობასთან ერთად, ვწყველითო, ამ-
ბობენ. უკეთუ ორი ბუნება შეუ-
ტრეველი და უცვლელია, თითქოს
ხან კაცი [იყო] და ხან ღმერთი,
მაშინ ოთხებას მოძღვრებენ. ხო-
ლო წმინდა 318 მამამ, რომელ-
თაც ნიქეას მრწამსი თქვეს, ერთ
უფალ იესუ ქრისტეში, როგორც
ქეშმარიტებით ისწავლეს წმინდა
მოციქულთა ქაღაგებისაგან, ძეც
ერთი სამებისაგანი, გარდამოსუ-
ლი და განხორციელებული ერ-
თიაო, იქადაგეს. ასე ამბობენ,
რომ ერთიაო უფალი ჩვენი იესუ
ქრისტე. და კვლავ, „რომელთაგან
ქრისტე ქორციელად, რომელიც
არს ღმერთი ყოველთა ზედა, კუ-
რთხელ უქუნისამდე, ამინ“¹⁴. და
კათოლიკეში ამბობს: „ესე არს
ქეშმარიტი ღმერთი, ცხორებად
საუქუნოა“¹⁵. არც საღმე ამბობენ
ორ ბუნებას და რაც თქვეს ქეშმა-
რიტი განკაცების შესახებ, რომ
მკვდართა აღდგომა კაცით იყო
ან, რომ მეორე კაცია უფალი ცა-
თა შინა, არათუ ბუნებათათვის
თქვა რაიმე, არამედ მათ ჰკიცხავს,
რომლებიც ამბობენ, რომ წმინდა
ქალწულისა და ღმრთისმშობლისა-
გან არ მიუღია ქეშმარიტებით
ხორცი და სული. ასევე ყოველთა
მაცხოვრებელი ჯვარცმის შესა-

ქაჯელიძისაჲს' ვი'აჲ ჯ ჯერ-
კოანაჲ. ირ ხ ზაჲი ქსრქსჲ ქსჲ
ხჲსჲ ჯაროჲ. ვმხითოა ჯნჲრქჲ
ჯნაჲიქსჲსჲსჲ ვქაჯელიძისაჲს. ხ ჳა-
გოა. იჯ სქჲ ქ მათი სჲი ვქათსჲ
ქსჲ ჰსჲ, რაჲჲ მქოჲს ვმხითოა
ქრქათოა. ხ ჯნოჲს ქ ქაჯელიძისაჲს
ს. ჳსართოა, ქრქათოაჲს ჯარჯარ-
ხსჲს მარძნოჲქ ქათსჲს მსრ. ხ მარ-
ძქს ზოროა იჯ სოთსა ვაჲაჲსაჲსო-
ქქს. ხ ჯარძსაჲს აასჲ. ჰჯმარქო
მათოაჲს ხ ჯსანჲ ქათქათსა-
ჲსანჲ. მაჲა ააჲსაჲსსჲსჲს ჯრ. ხ
ღნჲათსანჲს აჲს ჯაროჲსქქს
ათაჲსსჲს. ვქ ზოჲაჲს მათოაჲს
ჯჯმარქო, ხ ჰჯრ ითოთაჲს. ხ ჯს-
ანსა ქათქათსაჲსანჲს, ხ ჯნოჲს ქ
ქათს ჯსჲს ჯაროჲსსჲს, ს. ირჲ
ქქსსჲსჲს მასჲ სრსჲს ააჲსა-
ზაჲო. ზოჲიქს ჯნოთაა ითორ
ზარჲს ხ თასს აჲსაჲს. ირ აასჲ
ჯმანს ჰსათს ჯსნჲანაჲსაჲსიქჲ ხ
ჯჯარჯარანსაჲს იქრქარო' ააჲს-
ჲსანაჲს. ქრქს ათსქი მაროჲს, ხ
იჯ ათათსჲს ქათათოჲსანსაჲს, სქჲ
ჯარჯარანსაჲს. ანჯარჯარსქქს. ხ
მაროაჲს ანმარ ირჲქი მს-
ათოაჲს' იროჲს თმანაჲსს ინჯ ვქ-
რქს ჯ. სჲქსჲს ზოჲიქსაჲს, ვქ აა-
ჲარჯათოჲსქქს მსჲ ჯ ოსათოჲს
მაროჲსაჲს ჯარბს. ქჲს აარსჲს ჯ
ხ თარსჲს იჯ. სქჲ ჰჯმარქო ჯათოა
აჲს ჯ. ჰჯსაჲს ქ ქსქსჲს ხ რსა-
ჲსაჲს ქ ქაროჲსანჲს ჯათსჲს იროჲს.
ხ იჯ მსსსაჲს ქ ბოჲო ჯარ.
ჯრჯსაჲს ჰნჲ მაროჲსანს ქსრქს. ხ
ქ ოთარქსოჲს აჲაჲთსაჲს ქ ქსრ-
ქსს. ქ ქსრჲს ქაჯქს თარათს-
აჲს, ხ იჯ ჯსათსაჲს ქ ჯარქ.
ჯჯმაროჲსქქსაჲს იჯ ჯარბსაჲს

ხებ; როგორ შეიძლება დაეკვება
[მათში], რომლებიც აღრევე
ზეგარდამო იყვენენ მქადაგებე-
ლი: იესუს ეძებთ ნაზორეველსა:
ჯვარცჲულსა, და პაჲლე [ამ-
ბობს]: „რამეთუ არარაჲ სსუაჲ დავიდე
გულსა ჯემსა უწყებად თქუენდა,
გარნა ქრისტე იესუ და ესეცა
ჯუარცჲული“¹⁶. პეტრეც [ამ-
ბობს]: „ქრისტემან რაჲ ივნო ჯუენ-
თვს კორცითა“¹⁷, „არცა კორცთა
მისთა იხილეს განსახრწნელი“¹⁸.
და კვლავ ამბობს: „ქეშმარიტი
ღმერთი და ცხორებაჲ სა-
უჲენოა“¹⁹. მაშინ. [თუ] ხრწნადი
იქნებოდა, აჲოა იჲ ქადაგება მო-
ციქულთა, რადგან მათ ქეშმარი-
ტი ღმერთი, უფალო ღიდებათა და
ცხორება საუჲენო და იგივე ჯვარ-
ცჲული იქადაგეს. რომლებჲც
გაბედეს ეთქვათ. ზოგჯერ ხრწნა-
ლიაო, წყევლიან მათ წმინდა მამა-
ნი და ასე ამბობენ: ვინც იტყვის,
უფლის მაცხოვარო სიკვდილი და
მსხნელი ვნება ხრწნადიაო. რო-
გორც ლიტონი კაცის და ვინც
უფრო მეტად არ აღიარებს, რომ
ვნებით უენებელია. სიკვდილით
უკვდავია, როგორც ღმერთი. რომ-
ლისათვის ყოველივე ადვილია,
წყეულიმც იყოს. რადგან ღიდი
უსჯულოებაჲ ღმრთის კაცისებრ
წარმოდგენა, თუ საღჲე არის და
სადმე არა. სოლო ქეშმარიტი
სარწმუნოება ეს არია: გარდამო-
ვიდა იგი ზეციით და დაემკვიდრა
საშოსა შინა წმინდისა ქალწული-
სასა და არ განეშორა წიაღსა მამისასა,
იმყოფებოდა ქვეყანაზე
კაცთა შორის და ანგელოზნი

აკიყტა ღარიღსგალ ზ სორე
ათადრსიღენ სიოსალღ ზ სორე
ღაღადღენ; ღათ აქნამ Ⴀარღენღ ზ
შჩინღ სღსენ, ჸ რან ღხათნ ჯრ-
ოსაღსამღ; სღ ღღამართაღაღათამ
სორენ ზრჩღორჩიღ გნღღაქნ თ-
სიღე მსღ, ჸ Ⴀ ჸმღ ქანღღენ ჸნღ,
ნოქნაქტა სორე ამღნაღოღ ჸარღენ
ძიღოქხაღღ ზ სორე ღიღღღენ Ⴀ Ⴀრ-
იღ განაღღოქს ღრ ანსრჩიოქსო-
ქხამარ ჸნღნ ზრჩსათი, ღსათ
აღენამ, ძიღოქსიღე ქანთნ ჸმ
ანღ სმ ხა ზ მღღ ნიღა. აქიყტა
ღასათათსღენ;

არღ Ⴀღანსიღი თა თნარა-
თოქსამარ, ჸ მჩ Ⴀღ აღღსსღღ
ნოქანღანოქსამარ ჸრჩს, გალღ-
თიღ ძიღოქს ზარღსღღენ; ზანღი
ღარღ ღ გღნჩ Ⴀნქსინღღ სორე
აღსთარანჩნ Ⴀამღნაღჩ სღსღს-
ღჩა ზრჩსათიოქ ჸალათნ Ⴀრ ზ
სჩსჩა თანღღსღალ. თოსალ აღ-
თსღღ Ⴀთსღ გნღღთნ ს აღათა-
რონ, ჸ Ⴀღ ქანაღჩსღ, ჸ Ⴀღ აღ-
ღათიღოღსანსღ. თქ Ⴀთსღაღჩ
ნღოქღღღ ჸრჩს განსღოღ ჸნღ Ⴀა-
ღხაღ; ნოქნაქტა ჸ სრჩეღ სრჩათა-
ღოქსამარ Ⴀრ Ⴀარღსღარ ჸრ-
ამაღსღენ მსღ Ⴀათღ ანღანღაღ
ქარღმაღ სორე თათალათღ ჸ
სრჩღორჩ. Ⴀსღ ზ ქაროქსანს
ათალათღ ს სრღღ Ⴀამაღ ჸ სრ-
სღორჩ. სრჩეღ სორე Ⴀსათათ. Ⴀ
სორე ჸ ჸღარ, სორე ანამაღ Ⴀ
Ⴀრ Ⴀარღსღარ Ⴀათნ მსრ Ⴀღღრ-

მსახურებდნენ ცათა შინა, ჭვარ-
ზე განერთხა და არ განეშო-
რა მამას ჸეშმარიტად და არც
წარმოდგენით. ასე იქადაგეს
წმინდა მოციქულებმა, რომ-
ლებიც გაბნეული იყვნენ წმინდა
ქალაქიდან. ანნაირად, სჯულნი სი-
ონიდან და უფლის სიტყვა იერუ-
სალიმიდან გამოვლენ. მართლის
მთხრობელმა წმინდა გრიგოლმა
მათგან გვასწავლა ჸვენ და არა
თავისდათავად რამე. ასევე სუ-
ლი წმინდისაგან შეკრებილმა ყო-
ველად ქებულმა მამებმა, რომელ-
თა თავქვლომარე უჩინრად თვით
ქრისტე იყო, მსგავსად ამისა:
„სადაცა იყვნენ... შეკრებულ სა-
ხელისა ჸემისათჳს მუნ ვარ მე შო-
რის მათსა“²⁰, ასე დაამტკიცეს.

აწ დატულ იქნას ეს უბიწოდ
და არავინ შებიღწოს ახალსიტყ-
ვაობით. როგორც გამოიშველმა
ქალკედონის კრებამ [ჩაიღინა].
რადგან საჭიროა წმინდა სახარების
წაქითხვის შემდგომ ქრისტეს ყო-
ველ ეკლესიაში სარწმუნოება,
რომელიც ნიქეას გარდამოიცა,
მოიტანო, თქვა სრული და სავსე
მცნება, არც მიუმატო და არც და-
აქლო რა, არამედ საშინელი წყე-
ვლით როგორც ზღუდით დახშო.
ასევე სამწმიდაობით „რომელი
ჭუარს ეცუ“ გვიბრძანეს, რომ
ვთქვათ დაუყოვნებლივ ხნნილში.
დილანა და საღამოს; ხოლო
აღღგომას — დილას, სამ საათ-
ზე და საღამოს: სამგზის წმი-
დაო ღმერთო, წმიდაო და ძლიე-
რო, წმიდაო და უკედაეო, რომე-
ლიც ჭვარს ეცვი ჸვენთვის, შეგ-

მსა მსო: 'სსკ რაგომე ზანგებრბ
რნსკეაი.ე არიო ქაგატიზ' იე
კაყინ ზ სიქიტოსან საანმანჩინ, ლ
ორაუთან გრეატიქი სოთნომან ლ
განნათ მქაორიქჩინ, ლ გა-
მსნასიყიყი სოაქლიქჩინ. ზრრ
თოსიქი მარგიო ზამრალეჩინ. ლ
ქანან აქნორიქ იე ზ რაოთ 'ჩინ
ზეოქინ, ლ იე ზ არრათაყიქსანს'
ორ სოაქეყარ ასსინ. ლ აქათ ზა-
ლანსიყიყიგანსიე ღეყარგამქათი, ქ
სოაქეყარს თასიქ' თორე ვსრირი-
გოქჩინ სოაქიქ ლ. იე მქი ქიყი
კარბსიქ, აქქ ირეკი თნარქნო-
ქჩინს. ირეი.იქ მქაქან თოთნბჩინ
ქ. ზიქიყქი ლ სოაქლიქჩინს. ლ
ქანან იქი ლსათობ ქ ნემარქით
ორ სოაქეყანს: ღარათ ლ ზ რარქ
სოთთოქანსიქ ღნექამ ირთიყი-
აგე: ქქ ლსათობ სს. ლ ზყარ
სს. ლ ანმან სს. ლ ქანან მსკ
სოაქეყარ. იეიომსა მსო: სს იე
თასიქ მარე ლქი

იქი' ღთორე ლ ღეყარქსიქო ზა-
თან თოსიქიქი ზეოქიქიქ ლ ვსრირი
არრათაგოქჩინსან ირ სოაქეყარს
თასიქიქ' ზრრ ღქნეკიქ ჩინე ეან-
სიქიქიქიქიქ' ლ მქი იქი სოთამ-
თასიქიქ. თაქიქ ქქ იე იქინ რიეიქქ.
იქი ქრსიქ, თასიქ, იეგანსიქ' ზორე
იქი თს. აქიქინღნ ღამორე აყ-
რიყი ზალათიქს. ლ იქი ვქქ ვქქამ,
თქიქინღნ გზასათათიქს ჩქინ ნე-
მარქით სოთთოქანსიქსან, ზ ქი-
რსიქ თნბჩინ ქიქიქიქიქიქიქ: სს
ღეყარ თსიქსიქსიქიქიქიქიქიქ. იქი
რათიქიქიქიქიქიქიქიქიქიქიქიქ

ვიწყალე ჩვენ. ხოლო ჰრავალსი,
[რომელნიც] წმინდა ქალაქის
მკვიდრებთან ერთად არ დაადგ-
ნენ ნიკეის განსაზღვრებას და
უარყვეს საოცარი შერევნა და გა-
მოუთქმელი ერთიანობა და ყო-
ლისშეცხვებელი ჭვარცხა გან-
თქვეს ვითარცა ლიტონი კაცი
და ამითვის არც სარწმუნოებაში
რასმე წყევლიან და არც წმინდა-
სიტყვაობაში ამბობენ „რომელი
ჭუარს ეცუ ჩუენთს“ და ამით
არწმუნებენ გულუბრყვილოთ,
რომ თქმა „რომელი ჭუარს ეცუ“
წმინდა სამების ჭვარცხაა, რასაც
ნუ ჰგონებთ. არავედ როგორც
[ვანკაცებისა] განგებულებაში ძისა
მხოლოდ ცალკეა, ასევე ჭვარ-
ცხაც, რადგან ღმერთთა ჰეშმარ-
ტი, რომელიც ჭვარს ეცვა. საქი-
როა იძულებით აღიარება უა-
რისყოფელთა სანინალმდეგოდ,
რომ ღმერთი ხარ და ძლიერი ხარ
და უკვდავი ხარ და ჩუენთვის
ჭვარს ეცვი — შეგვიწყალე ჩვენ,
და არა — ლიტონი კაცი იყო.

აწ წმინდა და ჭეროვანი სარწ-
მუნობა საშინელი წყევით სამწ-
მიდაობისა და „რომელი ჩუენთს
ჭუარს ეცუ“-ს თქმით, როგორც
მაგარი ზღუდით დაბჭული, არავინ
დაარღვიოს! თუ არა და წიგნი
წამებს: „დამარლუეველსა ლობი-
სასა (ესე იგი სარწმუნობის
ზღუდის) სცეს მას გუელმან“²² და
„რომელი აგორეებდეს ლოდსა
(ესე იგი მტყიცე საფუძველს ჰეშ-
მარტი აღთქმისა) თავსა ზედა თვ-
სსა აგორეებს“²³. ესეც შეიტყუეთ
და იცოდეთ, რომ მოღწეული

ქანთარის ამითი ქ ქსენ კათარ-
რს. ეორ კანონსაჲ ჩინ ღნქსრ-
გოაძიე, ქსან ვქ მქ რარ ვქ-
ყხგა. ძნონღჲნ ჲ მქროთქჩინ;
სა ოჯ ჲაღასარსკ ღნქ ნოთა, ჲ
ოჯ ღნქ მხგ ჲაღორქსკ ჲაღასოქ,
ღ ოჯ ოაქსონსკ ვქრორარე სკქნ
ჯარაქოგნ აქანიე. აქქ ღნოქ
გოთორ ჯოთანსკროგან, ჩინგაღ-
რხაქ ქათაჯოთორ აქანიქქნ; Ⴀჩინ
ღ სოქამოქსამარ ჲ სოქამოქსამარ
თანსკ ქ ექოქს ვოთორ ჯოთა-
სკროგანე აქანა, ჲ ოჯ ქაქრა-
ქარ ქათორა აქანიეგნ ჯაროქსკ
აღსოქარან ჲ მათოთგანსკ აქ-
თარათე რქამაქსეჩინ. ქქ ჲ ქქჯა-
თოქ ოროქ ვქყხეგე, ოაქქ ქ
ჯარაქოღ ჲ ქ სქოქარსკქქი სკ ოაღ-
მანსეჩინ ოქოქქა. სქქ ოქ კა-
თარსაქ ჲაღასკო, ათოქქ მარ-
მნოქ, ჯოქსათინსაქ ანთონ ქ ქქ-
რაქ, ჲ ექათანსაღრხაქ აქანს
ქ ექოქს ოჯ თანსეჩქ, ნეოქსაქ ქქ-
ეჩქ სკ სქქ ქაღაქ ჯარაქოგნ ქ
ჩინეჯოქარაქქინ ოაღ ოან ოჯაღორ-
ქსკ სოქორ ქოქრარქსან^ღ ოქრან ოქ
ქოქქ, ნეოქსაქ ქქეჩ ჲ ამსნაქნ
აქარ ჯოთანსკროგანე ოქოქ-
საქნ ქქეჩინ;

Ⴀჩიქ^ღ მქ აქათრისეოქ ჲაქსკოღ-
ოქ ჲ თსნეაქქ ონოთამარ სოქოქ
ქაქარქინ, ჲ მქ აქაჯოქარსეოქქ
ათოთოქამაქარაქსკ ოქოქსკოქ Ⴀქ-
ოთე ოოქორ Ⴀოთაღქოქინ. ვქ ოქ-
აქა Ⴀაქქოგნ Ⴀოქაქსაქ ნოთან
ქანანაქოქსკოქნ ჲ ოქქოქ, ჲ
ქოქსანსაქ მსქქ სოქოქსაქნ
გოთოქქ Ⴀქქოთეგნ ქ Ⴀოქ ჲანსქნ,
ნოქსაქსკ Ⴀან ჲ Ⴀოქოქოქოთა ჲ
Ⴀოქნაქ ჲ Ⴀოქარქანოთა ჲ აქქ

ბული ყოვლადწმინდა შობა) —
რომ აღსრულდეს იანვრის თვის
ექვსს, რომელიც ძველმა საკითხა-
ვებმა დააქანონეს, რადგან ერთ
დღეს მოხდა შობა და ნათლისღე-
ბა. არ ვესწოროთ მათ და ნურც
ჩვენ ვიზიარებთ [მათ] სარწმუნოე-
ბით და ნურც შევრყვნით შველკვი-
რიან მარხვის საიდუმლოს, არამედ
აღვასრულოთ წმინდა ორმოცი
ხუთდღიანი ალაჯორის მარხვით.
გვიბრძანება, რომ შიშით. წუხილით
და სიწმინდით აღვასრულოთ
წმინდა ორმოცდღეთა მარხეა
და არ ვიქადაგოთ ანოღ მარ-
ხვის დღეებში სახარება და არ ვუ-
წიროთ წირვა. უკეთუ საღქე დაემ-
თხვეს ხსენება — მხოლოდ შაბათ-
სა და კვირას. და განსაზღვრეს ასე:
უკეთუ ვინმე ასაკით სრული და
სხეულით მრთელი, ქრისტეანედ
სახელდებული, ორმოცი დღის
მარხვას არ აღასრულებს. წყეუ-
ლიმც იყოს. ენების კვირის ხუთ-
შაბათ დღეს, ვიდრე ეზიარებო-
დეს წმინდა საიდუმლოს, თუ პი-
რი ვინმემ იხსნას. წყეულიმც
იყოს და მთელი ორმოცი დღის
მარხვა უქმი იყოს.

არ მოიხიბლოთ წმინდა ქალა-
ქის განთქმული და სანატრელი
სახელით და ნუ იქნებით მო-
ცული წმინდა მოციქულთა
ღმრთიემონიქებული საყდრებით.
ვინაიდან, როგორც მოსეს საყ-
დარზე დასხდნენ მღვდელთმოძ-
ღვარნი და მწიგნობარნი და ნაც-
ულად დიდი კეთილმოქმედებისა
საყდართა მომცემელი ჯვარს აც-
ვეს, ისევე წმინდა მოციქულთა

համախորհակց նոցան վից հարիւր
և երեսունքն. նոտիակ յաթոս
սուրբ ատաքելոյն, որ պատելով
ղնաւատն, վերստին ի խաչ հա-
նին անձանց զմրդին Աստու-
ծով, և դարձեալ խաչատասակեցին:
Այլ զուք, եղբարք իմ սիրելիք,
հաստատուն եղևրուք, անշարժ
կայէք, առանկ լերուք ի գործ
տետուն յամենայն ժամ. դիտաս-
ջիք զի վաստակքն ձեր՝ ոչ են
ընդունալն առաջի Աստուծով. և
Պետրոս. Պատրաստ լինել միշտ
առ ի պատասխանատուութիւն
ամենայնի որ խնդրէ ի ձեռք զը-
բանն որ վասն յոստն ձերով է,
նա եթէ դիպեացի ձեզ յախտա-
կութիւն ընչից ձերոց. խնդովե-
ամբ ընկալարուք: Դիտասցիք թէ
որպիսի ստացուած ընդունելոց
եք, այլ թէ և կապանք և նախա-
տինք և չարչարանք ևս յաւժա-
րութեամբ մատուցուք զանձինս.
զի եթէ չարչարանացն Քրիստոսի
կցորդ լինիմք. և վատացն հաղորդ
լինելոց և՛ մ. և՛ զտալ հաւաստեալ
քննեալ ժանիչիք, թէ յետ երկուս
րնութիւնս խոստովանելով, գինչ
մուրթութիւն յաշխարհ և՛ մատ, և
առ ոսն հարկանել զմրդին Աս-
տուծով, և զարկն նորով ուխտին
խառնակ համարել, որով սրբեց-
աւն, և զնոցն շնորհաց թշնամա-
նեակ, ըստ գրեցելումն, ալխինքն
անկարգ կրանելք զհանդ և զսոս-
կալի և զսուրբ խորհարդն յան-
պարտ և յանպատշաճ տեղիս կա-
տարել, և անարժանութեամբ հա-
ղորդել, ընդդէմ ատարեական

საყდარზე ისხდნენ ლეონ, თეო-
ლორიტე, იუბენალი და ფლაბი-
ანე და სხვა მათი ექვსასოცდა-
ათი თანამოაზრე, რომლებიც გან-
სჯიდნენ რა საჩუქუნობას,
ისევე ჯვარს აცვეს თვით ძე
ღმრთისა და შემდეგ შეარცხვინეს.
ხოლო თქვენ, ძმანო ჩემო საყ-
ვარელნო, მტკიცედ იყავით, ურ-
ყევად იდექით, მარადის უფრო
მეტად იყავით [მზად] უფლის
საქმისათვის. უწყოდეთ, რომ
თქვენი გარჯა ამაო არ არის
ღმრთის წინაშე. პეტრე [ამ-
ბობს]: „განმზადებულ იყვენით
მარადის სიტყვს-მიგებად ყოვლი-
სა, რომელი ეძიებდეს თქუენ შო-
რის სასოებისა მისთვის“²⁷. თუ
შეგემთხვიათ თქვენ თქვენი ქო-
ნების მიტაცება, სებარულით მი-
იღეთ. იცოდეთ, თუ როგორი ქო-
ნების მიშლებელი ხართ, თუნდაც
გულმოდგინებით შეამთხვიოთ
თავს ციხენი, ყვედრებანი და
ვენბაც კი. თუ მოზიარე ვართ
ქრისტეს ვენბათა, მის დიდებ-
მონაწილეც ვიქნებით. მტკიცედ
გამოიძიეთ და იცოდეთ, თუ ორი
ბუნების აღიარების შემდეგ რა
ცთუნება შემოვიდა ქვეყანაზე
და ფეხქვეშ გათელეს ძე ღმრთი-
სა და აღრეულად მიიჩნია ახალი
ალთქმის სისხლი, რომლითაც
განიწმინდა, და აგინეს მადლი წე-
რილთა მიხედვით; ეს იგივეა, რომ
უწესო სჯულთ საშინელი, შე-
შაძრწუნებელი და წმინდა საიდუმ-
ლო შესრულდეს უჯერო და უმს-
გავს ადგილს და უღირსად ეზი-
ა-

თაკი უძიოთ: ჭანჭი თორ
 ზარტნ მთ. ს ლ. ნ. თრ ჯ ზიქიას
 დამარსაღ ჯ თორ ზოციონ.
 თ ზრამაქსეჩი ქაქრაყარ თრ-
 სღ მათოყანსი ს ანქითი ზა-
 ყორღს თორ ჯორღოთ. თქ
 ღნორსაღ ყარყაროქიან ჯ მხ-
 ყაყ, ს აანამან სეღსაღ თ ზინყა-
 ზსღ ღათ აჯი: თიქ ღნყონოღღ
 ჭაღყიღინი ძიღოქიონ. ქღ ს ჯარქ
 ყანღსაღ ს ჯაყაქისაღ ჯ მხღს
 ანზორჩინა ჯგზნ, ღორ ძანრ
 თაყაჯითოროქსამღ ზაყიღ თრ ჯა-
 რაყე: ღათ. სღ. ზინთაყაყ თნქითი
 ღაღასღს ჯ თაითოთისან მარმ-
 ზიონ ს ჯარზნღს ზსათონ, ღარჩღს
 ზორი თქითინ ჯათნასღ ზამარს-
 ღი: Ⴀრე' ღთ. ზაქითანძათორღ
 თათოღაძათნოთ. ღნსიღიღ ღაყა.
 თაყა ყეო' ჯღ. ყი Ⴀღ მსღ ღ ანქან-
 სღ ჯ ძღთ Ⴀათოთიღ ჯინყანსიღ.
 ყი თმ სნ თქღქანყროქიანღ ს
 სთ ზათოღიყ თაღ, Ⴀღ:

სღ თრ ჯანჭიმანსს ს ზეოქსნ
 ღიღოქიონ ს ღათამარს' ქოღქს
 Ⴀსნინი თღღაქათთ ქაღათორქი,
 თრ ჯიქი ზსნათიქინ ს ქოღქს
 სრანსიღ Ⴀნათათათაღ ქაღათო-
 რქი, ს ღიქღ Ⴀქამოქღთი Ⴀღსღს-
 ანყარაყღი. ს ქოღქ Ⴀიქანზნო
 საქისიყათათაქსი. ს ქოღქს
 Ⴀსართი Ⴀნათიღყოყღი. ს ყათ-
 ნათნ ჯსღ. ს თქ რაყომ ქოღქღ
 თღღაქათათაყ: სღ მქ ღარმანარ.
 თიქსი. ქღ ყი ძათაქსიღ თათ-

ხალხს სწორად მიაჩნია, მაგრამ
 მათი ბოლო ჯოჯობეთის ფსკერი-
 საეენ იცქირება. რადგან 318 წმინ-
 და მამას, რომლებიც ნიქეას შე-
 იკრიბნენ სული წმინდისაგან, არ
 უბრძანებიათ, ამოდ საღმე რომ
 შეეწირათ და განურჩევლად ზი-
 არებუღიყვენ წმინდა საიღუმ-
 ღოს. არამედ გამოარჩიეს სიმართ-
 ლე ცოდვისაგან და საზღვარი და-
 უღვეს, რათა არ გადავიღნენ მას.
 ხოლო ქალკედონის კრების შემწყ-
 ნარებულნი ძლიერ შესვარულნი
 და შეთხერილნი წარმოუღვენელ
 ცოდვაში არიან, რათაც მძიქე სი-
 ნანულთ ძნელად თე ვინჲ შესძ-
 ლებ მონინიოს. მუღამ განურ-
 ჩევლად გემოს იბიღავენ უფლის
 პატრონანი ხორციანა და სისხლიან-
 გან, თელიან რა აღრეულად ახლო
 აღუქმის სისხლს. ხოლო შენ.
 ღეთაებრივისა მოშურნე, გამოი-
 ძიებ რა აჰას, მამინ ფრთხილად
 [იყავ]. რადგან „სამინელ არა შეე-
 რღომა ჯელთა ღმრთისა და ცხო-
 ველისათა“²⁸, რადგან „ჩემი არს-
 შურის-გებაა და მე მივაგო“²⁹,
 იტყვის უფალი.

ხოლო რომლებიც ამხილებენ
 და წყევლიან იმ კრებასა ღატო-
 მარს, [უნენია]: ზენონ მართლმა-
 დიდებელი მეფის წერილი, რომელიც
 პენოტიკონად იწოდება³⁰; ნეტარი
 ანასტასი მეფის წე-
 რილი, წიგნი ტიმოთე აღექსან-
 დრიელისა, წერილი იოანე მთ-
 ვარეპისკოპოსისა, წერილი პეტ-
 რე ანტიოქელისა და მიზეზიც,
 და სხვა მრავალი წერილი მართ-
 ლმადიდებელთა. ნუ გიკვირს, სა-

ქრისტიანული და სოციალისტური
 იდეოლოგიის მიხედვით, რომელიც
 ადამიანს უფრო მეტად ახლოს
 ატოვებს სხვა ადამიანთან, ვიდრე
 მისივე სახეობის სხვა წევრს.
 ეს იდეოლოგია უფრო მეტად
 ახლოს ატოვებს ადამიანს
 სხვა ადამიანთან, ვიდრე მისივე
 სახეობის სხვა წევრს. ეს იდეოლოგია
 უფრო მეტად ახლოს ატოვებს
 ადამიანს სხვა ადამიანთან, ვიდრე
 მისივე სახეობის სხვა წევრს.
 ეს იდეოლოგია უფრო მეტად
 ახლოს ატოვებს ადამიანს
 სხვა ადამიანთან, ვიდრე მისივე
 სახეობის სხვა წევრს.

ყვარელო, თუ როგორ გავრცელ-
 და სიცრუე და შესუსტდა ჰემ-
 მარიტება. მერვე საუკუნეშიც
 მხოლოდ რვა სული აღმოჩნდა
 ღმრთის სათნოთაგან, ვოლდის
 შენებისას — მხოლოდ ფალეკ-
 ხოლო ნოესგან მეთათე საუკუნე-
 ში — მხოლოდ აბრაამი. ური-
 ასტანში ჰემმარიტი წინასწარ-
 მტყუველები მცირენი არიან,
 ცრუნი არა მცირედნი. ისევე.
 როგორც „მრავალნი არიან ჩინე-
 ბულ. ხოლო მცირედნი რჩე-
 ულ“¹. გვედრები თქვენ, ძმანო
 ჩემნო საყვარელნო, რათაელ და
 ნათანაელ. მშვიდად მიიღეთ სი-
 ტყვა, რომელსაც შეუძლია თქვე-
 ნი სული აცხოვნოს. ნუ ცილობთ
 მაღალფარდოვნად, რათა თქვენ
 თაენი მეცნიერად ჩათვალთ
 და მოყვასზე იამაყოთ. არაბედ
 ჯერ ლოცვით ითხოვეთ ღმრთი-
 საგან. რომელიც უხვად იძლე-
 და არ აყვედრებს, რომ მოავლ-
 ნოს სული წმინდა თქვენ შემწედ.
 ხოლო თქვენ სიწყნარითა და მო-
 კრძალებით ნოათმინოთ ყოველი
 სიტყვა და სჯული წმინდა მოცი-
 ქელთა მოწაფეებისა, მოერიდოთ
 ლაპარაკს ზვიადობითა და სიმკაც-
 რით, რომელიც არის დასაბამი
 შტოთისა.

**V. ვასილსასი-ბუბიძის
 ინიციატი-სტრუქტურა**

**მოსა ეპისკოპოსის
 ეპისტოლეს პასუხი**

მკითხველს უნდა ახსენებდეთ
 რომელიც უფრო მეტად ახლოს
 ატოვებს ადამიანს სხვა ადამიანთან,
 ვიდრე მისივე სახეობის სხვა წევრს.

შენი სიწმინდის მოკითხვის წიგ-
 ნი, დამარცხებული და გამაფრთხი-
 ლებელი, მივიღეთ მთელმა ძმობამ.

¹ ქართველთა ეპისკოპოსის B.

აქხონა, ყოჩანაქილ ვლათობი
მხბალ ორახოქხამარ ევად, ორ
მქერ¹, არიოქ სერირეფოქხანს
ყარაქანოქხამარ, იყვ ღ:

სა ორ² მნახელაქ ი მქნე ყა-
ქარან ზოგაქ ორატან არძან
ქსე ღ, ამნნაქნ ორეფაქანა ქიოს-
ათოქანოთოყ აგაქქე ქიქე მს-
ათათ. ხ ათოგხსეც ვლიქინ
ათორქ ი რეყ თქერ, ხ ქაღნა-
ქონსა რი, ვარაყოყანსქიქ ვბე
მ³ ქინსქიქ ქერსიქეოქ ხ აღნა-
ქანს ვარათოგხელ ქიქამნეი მ-
რიო, ხ ქერსაქინ ი ბინ მსერ მქერ⁴
თსერანე ათორქ ლიქინ ფარიქსა-
გე⁵, ხ ზათათოთსეც ქაქქარქა⁶
მხროქ ვღნღანოქ რანს ქინსაგ⁷
ორ ქათაქ ფან ვქაქთონსაქ ი
ლაქრქ ხ ღნე ლარქ:

სა ი ქანანან ქამანსიქაყა
ქანს მხროქ ქიქიქხანს ი არიოქ
ქილან⁸ მარამნახელაქ ქინსქიქ
ამნნაქინა ორატან ვამიქ რაგ⁹ ი
მხეყან მნაქიქ ხ აქნაქე მს-
ათათ ორატან ღინ ქათაქ ღნე
ლაქრქ ქერქ ხ ათორქ ლიქინ.
ვირ ხ ქათაქაქათათაქ ათორქ
მარეფარქქინ ვბამქიქქ ქორქ-
ვიქინ ორ ქაქთონსიქ ღნე ლარქ
მარეფარქაყხელ. ვირ¹⁰ ხ სერანს-
ქინ ვალღი მსქინ. ქქ ორ აქამ
ქაქთინხელ ვრიქქ არეიქქ:

სა ამნნაქნ ორეფაქათაყ
ღნექანსელ ზათათოთსელ¹⁰ ი სერ-
ქინს ზიქვიორქ ი ლაქათათანს-
აქან¹¹ ზაღათინ, ხ ქიქინ, ხ თქინ,

ღმერთს ვმადლობდით, დიდი სიხა-
რულით აღვივსეთ, რადგან თქვენ,
უფალი, წმინდა სამების დაცვით
მრთელად ხარო.

თქვენგან ობლად დარჩენილ ამ
ქვეყნისათვის ვიზრუნეთ რო-
გორც ჭერ-არს. ყოველი მართლ-
მადიდებელი აღმსარებლის ლო-
ცვას უსმინოს ღმერთმა და მო-
გივლინოს შენ უფალმა სული-
წმინდა შემწედ; გაგაძლიეროს
თქვენ და გყოს ზედამდგომელად
და შემწედ ჩვენ გზას აცდენილ-
მხარეთა; კვლავ იქადაგოს თქვენ
ჰიერ უფალთა უფალმა სული
წმინდამ და დაამტკიცოს ჩვენსა
ქვეყანაში საყოველთაო სიტყვა
ცხოველი, რომელიც [იყო] უწი-
ნარეს საუკუნისა მამისაგან და
მამასთან.

ამ დღეთა აღსასრულს ჩვენ-
ისნისათვის წმინდა ქალწულისა-
გან ხორცი შეისხა რა ყოველადვე
ჩვენს მსაგავსად, ცოდვათა გარეშე
დარჩა ისეთივე ღმერთი, როგო-
რიც იყო წინათ თავის მამასთან და
წმინდა სულთან, საიდუმლო სა-
ბურველი, რომელიც საუკუნიდან
მამასთან [იყო], რაც წინათ მამე-
რალმა წმინდა წინასწარმეტყვე-
ლებმა იწინასწარმეტყველეს, რა-
საც ნეტარი პავლე განმარტავს:
რომელიც ეხლა გამოჩნდა წმინდა
წერილით.

ყოველმა მართლმადიდებელმა
მიიღო და განმტკიცდა წმინდა
გრიგოლისგან ჩვენ სომხეთში სა-
რწმუნოება, სასოება და სიყვარუ-

¹ მქერ A. ² ორ A. ³ ხ|—B. ⁴ მქერ|—A. ⁵ ფარიქსეი A. ⁶ ვარქარქი B. ⁷ ზილან
+ შარქათი B. ⁸ რაგ B. ⁹ ვირ|—B. ¹⁰ ზათათონგან B. ¹¹ ზაქათათანსიყა B.

რანტნი თნიხად ვნძმარით ზალათნი. ვი ხ აყოყსაყნი ლათობიო არძანხი ქინხეხიძე¹. ყოყე ბნი ვმანოი არისაი² ღრანხეხიძე აჯათხიოი ლამ ვანფითხიოი ჟიმაზღე, ჟიანი ირიო ვაი რარქოქიანნი ლათობიო, სქე ვი ზიყაყეძე, ირყესა ქე ვინე ჟალსიხეძე ღნი ზალათიოი³, სე სქე თსიქი ხინე ვქსაი ხეხეხინ⁴ ზოქათხიოქიანნი ხ აჯათათიანაჲ⁵, ზიამაქსეღე ვრეღე თა მიე შროქიანე ბსე. ხ ვნიორქი ამხნათორე ირეორეოქიანნი ზათსაღე თა ბსე⁶ აჯათანიბესიოი ვრეანნი⁷, ღრანხიოი⁸, იღე ლ'რ ქი ბქე⁹.

არამედ ვაპზედობით ის ქეშეპრიტი სარწმუნოება ვამოვიკვლიოთ, რაც დასაბამიდან გვერნდა, რათა ღირსი ვიქნეთ ღმრთის ნიქთა. ეგებინ ხელი სახენელს დაედოთ და დავექლურდეთ თვალხმით ან შიშით ვინმეზგან, რისთვისაც ვევეწევა ღმრთიანი რისხვა. გულზე დაიდეთ ვაპაბხენევებელი სიტყვა ზენი მაცხოვრის უფლის იესუ ქრისტე ღმრთისა: „ნუ ზრუნავთ ვითარამე ანუ რასამე იტყოდით წინაღმდეგობთა მიმართ¹, „რამეთუ მივცეს თქვენ სულმან ზემმან, რად სთქუათ“². და თუ კიდევ რაიმე იქნება საჭირო წინაღმდეგობისა და პასუხთათვის, თქვენმა სიწმინდემ ბრძანოს და მოვეწეროს, რომ თქვენზე მოწეული ყოვლად წმინდა საპებოს მადლათ შევექლოთ და დავადუმოთ ბაგეანი გჰოზიანი სიტყვათა მქადაგებელთა. იყავით მრთელი უფლისა მიერ.

VII. ვისღასაღი ბეჭობენ სიღათნი იქობილსი

უზალ ვრთინისის ეპისტოლეს პასუხი

ბესად ვქათიქ იღეოქითი ზალათიოი ბსიოი¹, ხ ჟალსი ვიოვინი ბსე ხ ვამხნაყნი აჯათათნიხე ირეოი სეხეხეღიოი² მხბალ ირათოქიანთარ ჟესაღე ვიანაჲ ვქრითოთიხე ლათობიო მსრამ³, ხ ირყესა სრქერ ბარაღი⁴ ქი რავიომ სრავათოქინე აჯათსაღე, ღნიოთნიქიოი

თქენი მართლმადიდებელი სარწმუნოების ეპისტოლე ვიხილეთ და თქენი და ვაგ წმინდა ეკლესიის ყველა მსახურთა მოკითხვა ვეესმა. მადლი შევეწირეთ ზენს ქრისტე ღმერთს და დიდი სიხარულით აღვივსეთ, როგორც [ვიწა] მწყურვალე დიდი გვალვე-

¹ ქევირ ბ. ² ვისღ... ბსე ჟალსიქი — ბ. ³ სეხეხინ ქინხე ბ. ⁴ აჯათათიანაღეი ბ. ⁵ ბნიან ა. ⁶ რანი ჟალსიოაყენი აჯათათიანაღეი ბ. ⁷ იღე... ბსე — ა. ⁸ ბსიოი ბ. ⁹ მსრამ ბ.

ანბრს ჯარსკან¹ ვოსარნაყსაჲ
 ქინკსან უოსანს: ვყაქარო-
 ქჩინ², ღანოჯანოთა ძაღჩქანს ხრ-
 სვოსანსსიჲ თსთაღოყენ, ჟი ჳჳ
 ჩასკ ჳნორჩინს ჳრჩათთის ღოთ
 ანოქ, ჳსთ ვრსესქოთნ, კსნაყ ჩ
 კსანსა ოჯ მჩაქს ჩ ბსრომ აჯ-
 ჩორჩი³. აჲ ჳ ამსნაქს ჩრსაჩ-
 სააქჩს კოქმანსა⁴, ჳორ მსრ ჳნკა-
 კსაჲ ვყრსაქს⁵ ჩ ბქნჯ⁶. ვოყსაჲ
 ამსნაქს სეჯაროქსანს⁶ მს-
 როთ⁷, ვორ აჩორმსიჲქოქ ჳოსაჲ
 სთონს ვინოქჩინს⁸ ქარჯაყსთო-
 ქსანს ბსრომ ჩოვქოქიჲ ვაჯჩარჩა
 მსრ, ქიჯვოყსანსსიჲ თორჩ ჳ ვო-
 ჟიჲ ჩაღსათნს ვორ მსბქნს სრჩოქნ
 ჳრჩიჲორჩ სსრმანსსაჲ⁹ ჳრ ქაქა ჩ
 ჳსაქაოთაქჩს კოქმანსა: Ⴀრჲ ჩა-
 მარბაქჩმჲ ჳ Ⴀარჩნსმჲ Პქჳ
 Ⴀრქმანსკა. ჳ სეჩყჩა Ⴀარჩნსაჲ
 ამსნაქს Ⴀჩაჩაჲჲ ჩანსჲსრბ, ჳ
 აყარაყანსსაჲ ქიქიჲ ჩოვქოქნს სრ-
 რიჲქოქ ქაქა ჩ ბოქმბოქიჲ კსნყა-
 ჟჩა¹⁰, Ⴀგაღსქმჲ¹¹ მჩქთ ნორო-
 ვს ჳ სრჩოქ¹² Ⴀქოთოქ¹³ ჳრჩიჲო-
 რჩ. ჟი Ⴀრჩაყსქ სანჲქჩრ მოქორჩაჲ
 აჯჩარჩაჩა მსრომ ჳსთ Ⴀარჩნა-
 კჩ Ⴀაღაჯნოყ ქარჯაყსთაყსნ. ჟი
 მსღ Ⴀოთანს აქოქ Ⴀაღყნაქსანო-
 ქსანს ჳ ქჩქანსჲ¹⁴ Ⴀოთა ჳმარქჩ
 კაჲ. ჟი Ⴀინაქჩაჩიჲ Ⴀანსაღორ ვო-
 თოქჩ Ⴀორ ჩაქოთაყსათა ანოთანჩ
 ჟიქსაჲ სმჲ¹⁵, რაქჲ¹⁶ ქოქოქ
 ვაჯჩარჩა ჳ Პნაჲ: Ⴀიჲქ ჳჩ'რ ჩ
 Ⴀქრს მსრ¹⁶,

ბისაგან გამბმარი, ნაყოფიერ წვი-
 მას რომ მიიღებს, გამსიარულდე-
 ბა თვით და გამოაჩენს სიმწვანეს,
 უჩვენებს მხილველთ სურნელოვან
 ყვავილთ, რადგან თქვენ ხართ,
 ქრისტეს მადლით, „სული სულნე-
 ლი — [წმინდა] წერილის მიხედ-
 ვით — ცხორებითი ცხორები-
 სამდე“¹ არა მხოლოდ თქვენს
 ქვეყანაში, არამედ მთელ ჩრდი-
 ლო მხარეში. ჩვენ რომ მივი-
 ლეთ წერილი თქვენგან, ვუჩვენ-
 ნეთ მთელ ჩვენ ძმობას, რო-
 მელმაც კმაყოფილებით მოიპყინა
 და მადლობა უძღვნა თქვენს მოძლ-
 ვრებას, რადგან ჩვენს ქვეყანაზე
 ზრუნავთ, მოგვაგონებთ რა წმინ-
 და და წრფელ სარწმუნოებას,
 რომელიც დათესილია კავკასიის
 ამ მხარეში დიდი წმინდა გრიგო-
 ლისგან. ვკადნიერდებით და ვა-
 ქებთ უფალ ვრთანესს და იყავ
 კურთხეული მთელ მაგ შენ ძმო-
 ბასთან ერთად და გფარვიდეს სუ-
 ლი წმინდა ამ მღელვარე ცხოვრე-
 ბაში. მუდამ ელოცულობთ, რომ
 განახლდეს წმინდა გრიგოლის ეგ
 წმინდა საყდარი, რათა მოჰკით-
 ხოს ცთუნებულ ჩვენს ქვეყანას
 პირველ მოძღვართა მსგავსად,
 რადგან ჩვენთვის მანდედან დაბ-
 მარებისა და ზურგის გარეშე შე-
 უძღლებელია ყოფნა—ისეთ მძლავრ
 ამაყს, რომელიც მამამთავრად
 იწოდება, შევეყრივართ. თუ არა,

¹ ვაქოქოქჩინს A. ² აქჩარჩიჲ B. ³ კოქმანს B. ⁴ ვრსაჲ B. ⁵ ბქნჯ + ჳ
 B. ⁶ ხეჯაროქსანს B. ⁷ მსრო B. ⁸ ვინოქჩინს + Ⴀსთოქოქიჲ ჳ B. ⁹ Ⴀანმანს-
 საჲ B. ¹⁰ კსნყაჟაჲ B. ¹¹ თოქოქჩ B. ¹² სრჩაჲ B. ¹³ Ⴀარჩოქიჲ + სრჩოქ B.
¹⁴ სმჲქ] ჳ Პ B. ¹⁵ რაქჲ] ჳ მსღ რაჲ B. ¹⁶ Ⴀიჲქ... მსრ] — A.

უნდა] დავტოვოთ ეს ქვეყანა და წავიდეთ. იყავით მრთული ჩენი უფლის მიერ.

VIII. **ԹՈՒՂԹ ԵՐԿՐՈՐԴ Ի ՄՈՒ-
ՍԻՍԷ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԷ ԱՌ
ՎՐԹԱՆԷՍ ՔԵՐԴՈՂ**

**ՄՈՍԿ ԵՅԻՏԱՌԱՅԻՆՈՍԻՆ ԹԵՄԻՐԱ
ԵՅԻՏԱՌՈՒՄ ԶՐԹԱՆԵՏ
ՎԵՐԸՈՒՆՏ**

Տեսի պիր ողորմարեր¹ սրբու-
թեան ջո, և լուսալ զբանս մի-
թարթեան որ ի սմա, զհա-
նալով զՔրիստոսէ Աստուծոյ ան-
հոգացալ: Զի ձեր ի ձևն ասնե-
լով զիս², ահա կրկին կենաց դի-
պչեալ, հոգալով զիս և դաշխար-
հըն որպէս արժան իսկ է. և իմ
վստահութիւն էր: Արդ³ որպէս
զսկիզբն յաւժարութեամբ արա-
բէք, ազաչեմ բարեխառնութեամբ
սրբոց շանապոզ⁴ և ի զլուխ
տանել: Այս անգամ հրամայեցէք
զրել թողի մի առ կաթիլգիկոս
անտնն, և առ Ատրեսբան⁵ և Վա-
նան և Բրգմիր⁶. յանդիմանելով
զժողովն Գաղկեդոնի. և թողի
մի առ Պետրոս յանձնատութեան⁷.
և ամէն⁸ աւրինակ ի ձեռն ձերոյ
աշակերտի առաջեցէք որ իմ մա-
նուկս տանի և ամէ խաղաղութե-
ամբ⁹ շնորհին Քրիստոսի Աստու-
ծոյ: Եւ յորժամ զպատասխանի-
սըն ընդունիք, ապա թէ¹⁰ ձեզ
պիտի երթալ, թող զի լինիք աշ-
խատ, լինելով զյորդորականն
Տեառն՝ բարբառով մարգարէին.
Թէ երթալք ի դրոնս իմ, զաք
որ կարող էք¹¹ և զբարինսն ի
ճանապարհն ի բաց ընկեցէք:

ენახე შენი სიწმინდის მოკითხ-
ვის წერილი და ვისმინე რა გამბ-
ნევების სიტყვა, რომელიც მას-
შისა, ქრისტე ღმერთს მადლი შეე-
სწირე და უნაღვლოდ ვარ. ამა,
მეორედ სიცოცხლეს შევეყარე;
რადგან ხელი გამომიწოდე, ზრუ-
ნავთ რა ჩემთვის და ქვეყნისათ-
ვის როგორც ჭერ-არს და ვიმე-
ლოვებდი. აწ, როგორც გულმო-
დგინედ იწყეთ, გვედრები, წმინ-
დათა ჰეობებით ეცადოთ და და-
ამთავროთ. ამჯერად ბრძანეთ
და მოსწერეთ ერთი წიგნი კათა-
ლიკოსად წოდებულს, ატრანერ-
სეს, ვაჰანს და ბრზმიპრა ქალკე-
დონის კრების მხილებით და:
ერთი დავალების წიგნი — პეტ-
რეს. თვითეული მათგანი თქვე-
ნი მოწაფის ხელით გამოავაზე-
ნეთ, რომ ჩემმა ყრამამ წაიღოს
და მიიტანოს მშვიდობით ქრისტე
ღმერთის მადლით. როცა პასუხს
მიიღებთ, თუ თქვენ მოგიხდებათ
წასვლა, გაისარჩეთ და მოიგონეთ
უფლის დარიგება წინასწარმეტყ-
ველის პირით: „განვედით ბჭეთა-
გან ჩემთა თქვენ, რომელთა
ძალ-გიბთ ეგე და ქვეები გარდასთ-
ხიეთ გზისაგან, რადთა არა რაჲ-

¹ ողորմարեր B. ² ვი B. ³ արդ — B. ⁴ շանապարուք A. ⁵ Ներսէ B. ⁶ Բրգ-
միր B. ⁷ յանձնութեան A. ⁸ ամենայն D. ⁹ թէ] Եթ ոչ և B. ¹⁰ էք B.

գի մի իւիք սակապիցեն¹ ժողո-
 վորդ² իմ: Զի և մեք թէպէտ և
 կամ³ վասն սոքիտութեան և մի-
 ախտութեան, կամ վասն չարութե-
 ան⁴ առաջնորդին մերոյ զանդի-
 տեցաք ինչ⁵ յոյս ի ձեզ կգաք,
 զի և նա և⁶ իսկ այգբ սրբոյ Աթո-
 սոյ աշակերտ է⁷ մեք հանդերձ,
 թէպէտ և ի ժամուս ի սնոսի մե-
 ծութենէն իբրև զգետ ինչ ի բա-
 զում ուիից է յարողեսալ. և⁸ իբ-
 րև զգապան ինչ զմիզակ նիրա-
 նաւքն⁹ և մաղլաւքն¹⁰ է սասու-
 կացեսալ, զոր ամաչեսցուցէ Տէր
 Աստուած աղաւթիւք սրբոյն Դրի-
 դորի, և ըստ¹¹ սուաչնոց վարդա-
 պետացն ի ձեռն ձեր իղկլ զայդ
 վարմ խորամանգ¹² ւաճին, և եր-
 գակցել¹³ ընդ երանելոյն Պաւղո-
 սի, թէ լկզուանից մինչև յաշ-
 խարնն Վրաց, մեզ ևհաս լի առ-
 նել զաւետարանն Քրիստոսի: Իւ
 լսել զուրախարար զբարբառն
 զհրաւիրական, թէ Բարի մշակ և
 հաւատարիմ, հանդերձ ընդ քեզ
 փրկեսալ պնդաւդ, ևկ մուտ յորա-
 խութիւն Տեսան զո. որոյ լիցի
 ձեզ հասանել, Տէր Վրթանէս,
 հանդերձ ամենախ ուխտիւդ. ի
 ձեռն ձեր և մեզ՝ շնորհիւն Քրիս-
 տոսի Աստուծոյ մերոյ: Ողջ լի՛ր
 ի Տէր. և մեզ աղաւթա արա՛ւ¹⁴,

տալիք զաւետարանս զի ինչ¹⁵.
 Իշեւց. տղմցաւ ան շեմե-
 րեմիս և մարտոմբոյտոմիս,
 ան հշենի ճինամբերիս Զորոտե-
 միս ցամո, Մեյքրոտո, իմեմ
 տէյեմնե զաւամբարետ, րաճ-
 ցան իշեւց մաջ ճմինը ևսպըրիս
 մոնաղեմ² հշենտան րետաճ, տղմ-
 ցա ղեւա ամառ զմեմիսաջան,
 րոջորոց մմինարե ճյաւմմմմմմ-
 սաջան, ամմմմմմմ և ղետարոց
 մնեցո րամ ղճյաւո, յկանճեմմմ
 և Զրոյաւեմմմ, ցանրիսնեմմմմմ.
 Մեարոցեմմմմ իշո ղեմալմա ճմեր-
 տմա ճմինը ցրիցոլոն ևոլոցեմ
 և Յիրեւ ճոմմմմմմ մսցաւսաճ
 մոյեցլոյոն տէյեմնի քելոմ Զաճ
 մնալար ցեւոլ, և իցալոմմմ
 նեմար Զաւլեստան րետաճ, րոմ
 ամմմմմմմմմմմմ յարտոլիս յեյեմնա-
 մմմ հշեն ցեքեւա [ճիլաճ] Մեցեւ-
 րաւեմմմմ ևսնարեմա յրիստեմնի և
 մոցեւսմմմմ ցամմմմմարաւեմմմմ
 նմա մաճեյեւլո: րեյեմմ, մոնառ
 ևսնիցո և ևարճմմմմո! Մենտան
 րետաճ քննիլո ցմմմմմ մոյեւ.
 և Մեյեւ ևնարաւլեսա ղեմմմմ
 Մեննսա³—հասալ րեմո Մեն,
 ղեմալո րետանց, մեմլ մմմմմ-
 տան րետաճ և տէյեմն միցար —
 Իշեւց. հշենի յրիստե ճմարտիս
 մաճլոմ. իցաւո մրեմլո ղեմմմմ
 միցար և հշեննե իլոլոց.

¹ սայրաքսցին B. ² ժողովորդք B. ³ կամք B. ⁴ կամ վասն չարութեան] —
 B. ⁵ ինչ] + և B. ⁶ նա և [ճախ Ա. ⁷ լ] — A. ⁸ և] — B. ⁹ նիրանաբքն Ա. ¹⁰ մաղ-
 լամբքն Ա. ¹¹ ըստ] + սուրինակի B. ¹² խորամանկ B. ¹³ ևրկապցեսալ B. ¹⁴ ողջ...
 արա՛լ — A.

დღეს იგივენი¹ სეროქსანს კი
დღესკაცელ² ვსათაოთი³ ყონაყა⁴ და
თრახ⁵ ხეხარ, ირ დღე⁶ ყა-
თანობსამ⁷ თანსათორ⁸ სერ-
ოქოქსანს⁹ ივე¹⁰ ზე¹¹;

ილა¹² ვთ¹³ ყრსა¹⁴ ზე¹⁵ თთ¹⁶ ნო-
ათობსანს¹⁷ მს¹⁸, რადთანათის¹⁹
ჯთრნასათობსამ²⁰ და ს²¹ არქი-
ნათ²² თა²³ რნათობსამ²⁴ ზე²⁵ თა²⁶
ათარინ²⁷; **დ**ქათ²⁸ დ²⁹თ³⁰ ქან³¹ჯ-
ვ³² და³³ თა³⁴ კ³⁵ათ³⁶ოქ³⁷ის³⁸თ³⁹ თ⁴⁰
ანათ⁴¹ანს⁴² ხათ⁴³, ხ⁴⁴ თთ⁴⁵ თ⁴⁶ქ⁴⁷
ქ⁴⁸სანს⁴⁹ თ⁵⁰ქ⁵¹ათ⁵²არ⁵³ის⁵⁴,
თ⁵⁵რ⁵⁶ათ⁵⁷ თ⁵⁸რ⁵⁹ათ⁶⁰ თ⁶¹რ⁶²ათ⁶³ ზე⁶⁴ რ⁶⁵
ათ⁶⁶ თ⁶⁷ათ⁶⁸ მ⁶⁹ანს⁷⁰ თ⁷¹რ⁷²ათ⁷³ ზე⁷⁴,
მ⁷⁵ქ⁷⁶ თ⁷⁷ათ⁷⁸ თ⁷⁹ათ⁸⁰ოქ⁸¹სანს⁸²,
ხ⁸³ მ⁸⁴თ⁸⁵ თ⁸⁶ქ⁸⁷ქ⁸⁸სანს⁸⁹ თ⁹⁰ქ⁹¹
ათ⁹²არ⁹³ის⁹⁴, თ⁹⁵რ⁹⁶ათ⁹⁷ თ⁹⁸რ⁹⁹ათ¹⁰⁰ ზე¹⁰¹ რ¹⁰²
ათ¹⁰³ თ¹⁰⁴ქ¹⁰⁵ქ¹⁰⁶სანს¹⁰⁷ თ¹⁰⁸ქ¹⁰⁹ათ¹¹⁰
არ¹¹¹ის¹¹² თ¹¹³რ¹¹⁴ათ¹¹⁵ თ¹¹⁶ქ¹¹⁷ქ¹¹⁸
სანს¹¹⁹ თ¹²⁰ქ¹²¹ათ¹²²არ¹²³ის¹²⁴,
თ¹²⁵რ¹²⁶ათ¹²⁷ თ¹²⁸ქ¹²⁹ქ¹³⁰სანს¹³¹ თ¹³²ქ¹³³
ათ¹³⁴არ¹³⁵ის¹³⁶ თ¹³⁷რ¹³⁸ათ¹³⁹ თ¹⁴⁰ქ¹⁴¹
ქ¹⁴²სანს¹⁴³ თ¹⁴⁴ქ¹⁴⁵ათ¹⁴⁶არ¹⁴⁷ის¹⁴⁸,
თ¹⁴⁹რ¹⁵⁰ათ¹⁵¹ თ¹⁵²ქ¹⁵³ქ¹⁵⁴სანს¹⁵⁵ თ¹⁵⁶ქ¹⁵⁷
ათ¹⁵⁸არ¹⁵⁹ის¹⁶⁰ თ¹⁶¹რ¹⁶²ათ¹⁶³ თ¹⁶⁴ქ¹⁶⁵
ქ¹⁶⁶სანს¹⁶⁷ თ¹⁶⁸ქ¹⁶⁹ათ¹⁷⁰არ¹⁷¹ის¹⁷²,
თ¹⁷³რ¹⁷⁴ათ¹⁷⁵ თ¹⁷⁶ქ¹⁷⁷ქ¹⁷⁸სანს¹⁷⁹ თ¹⁸⁰ქ¹⁸¹
ათ¹⁸²არ¹⁸³ის¹⁸⁴ თ¹⁸⁵რ¹⁸⁶ათ¹⁸⁷ თ¹⁸⁸ქ¹⁸⁹
ქ¹⁹⁰სანს¹⁹¹ თ¹⁹²ქ¹⁹³ათ¹⁹⁴არ¹⁹⁵ის¹⁹⁶,
თ¹⁹⁷რ¹⁹⁸ათ¹⁹⁹ თ²⁰⁰ქ²⁰¹ქ²⁰²სანს²⁰³ თ²⁰⁴ქ²⁰⁵
ათ²⁰⁶არ²⁰⁷ის²⁰⁸ თ²⁰⁹რ²¹⁰ათ²¹¹ თ²¹²ქ²¹³
ქ²¹⁴სანს²¹⁵ თ²¹⁶ქ²¹⁷ათ²¹⁸არ²¹⁹ის²²⁰,
თ²²¹რ²²²ათ²²³ თ²²⁴ქ²²⁵ქ²²⁶სანს²²⁷ თ²²⁸ქ²²⁹
ათ²³⁰არ²³¹ის²³² თ²³³რ²³⁴ათ²³⁵ თ²³⁶ქ²³⁷
ქ²³⁸სანს²³⁹ თ²⁴⁰ქ²⁴¹ათ²⁴²არ²⁴³ის²⁴⁴,
თ²⁴⁵რ²⁴⁶ათ²⁴⁷ თ²⁴⁸ქ²⁴⁹ქ²⁵⁰სანს²⁵¹ თ²⁵²ქ²⁵³
ათ²⁵⁴არ²⁵⁵ის²⁵⁶ თ²⁵⁷რ²⁵⁸ათ²⁵⁹ თ²⁶⁰ქ²⁶¹
ქ²⁶²სანს²⁶³ თ²⁶⁴ქ²⁶⁵ათ²⁶⁶არ²⁶⁷ის²⁶⁸,
თ²⁶⁹რ²⁷⁰ათ²⁷¹ თ²⁷²ქ²⁷³ქ²⁷⁴სანს²⁷⁵ თ²⁷⁶ქ²⁷⁷
ათ²⁷⁸არ²⁷⁹ის²⁸⁰ თ²⁸¹რ²⁸²ათ²⁸³ თ²⁸⁴ქ²⁸⁵
ქ²⁸⁶სანს²⁸⁷ თ²⁸⁸ქ²⁸⁹ათ²⁹⁰არ²⁹¹ის²⁹²,
თ²⁹³რ²⁹⁴ათ²⁹⁵ თ²⁹⁶ქ²⁹⁷ქ²⁹⁸სანს²⁹⁹ თ³⁰⁰ქ³⁰¹
ათ³⁰²არ³⁰³ის³⁰⁴ თ³⁰⁵რ³⁰⁶ათ³⁰⁷ თ³⁰⁸ქ³⁰⁹
ქ³¹⁰სანს³¹¹ თ³¹²ქ³¹³ათ³¹⁴არ³¹⁵ის³¹⁶,
თ³¹⁷რ³¹⁸ათ³¹⁹ თ³²⁰ქ³²¹ქ³²²სანს³²³ თ³²⁴ქ³²⁵
ათ³²⁶არ³²⁷ის³²⁸ თ³²⁹რ³³⁰ათ³³¹ თ³³²ქ³³³
ქ³³⁴სანს³³⁵ თ³³⁶ქ³³⁷ათ³³⁸არ³³⁹ის³⁴⁰,
თ³⁴¹რ³⁴²ათ³⁴³ თ³⁴⁴ქ³⁴⁵ქ³⁴⁶სანს³⁴⁷ თ³⁴⁸ქ³⁴⁹
ათ³⁵⁰არ³⁵¹ის³⁵² თ³⁵³რ³⁵⁴ათ³⁵⁵ თ³⁵⁶ქ³⁵⁷
ქ³⁵⁸სანს³⁵⁹ თ³⁶⁰ქ³⁶¹ათ³⁶²არ³⁶³ის³⁶⁴,
თ³⁶⁵რ³⁶⁶ათ³⁶⁷ თ³⁶⁸ქ³⁶⁹ქ³⁷⁰სანს³⁷¹ თ³⁷²ქ³⁷³
ათ³⁷⁴არ³⁷⁵ის³⁷⁶ თ³⁷⁷რ³⁷⁸ათ³⁷⁹ თ³⁸⁰ქ³⁸¹
ქ³⁸²სანს³⁸³ თ³⁸⁴ქ³⁸⁵ათ³⁸⁶არ³⁸⁷ის³⁸⁸,
თ³⁸⁹რ³⁹⁰ათ³⁹¹ თ³⁹²ქ³⁹³ქ³⁹⁴სანს³⁹⁵ თ³⁹⁶ქ³⁹⁷
ათ³⁹⁸არ³⁹⁹ის⁴⁰⁰ თ⁴⁰¹რ⁴⁰²ათ⁴⁰³ თ⁴⁰⁴ქ⁴⁰⁵
ქ⁴⁰⁶სანს⁴⁰⁷ თ⁴⁰⁸ქ⁴⁰⁹ათ⁴¹⁰არ⁴¹¹ის⁴¹²,
თ⁴¹³რ⁴¹⁴ათ⁴¹⁵ თ⁴¹⁶ქ⁴¹⁷ქ⁴¹⁸სანს⁴¹⁹ თ⁴²⁰ქ⁴²¹
ათ⁴²²არ⁴²³ის⁴²⁴ თ⁴²⁵რ⁴²⁶ათ⁴²⁷ თ⁴²⁸ქ⁴²⁹
ქ⁴³⁰სანს⁴³¹ თ⁴³²ქ⁴³³ათ⁴³⁴არ⁴³⁵ის⁴³⁶,
თ⁴³⁷რ⁴³⁸ათ⁴³⁹ თ⁴⁴⁰ქ⁴⁴¹ქ⁴⁴²სანს⁴⁴³ თ⁴⁴⁴ქ⁴⁴⁵
ათ⁴⁴⁶არ⁴⁴⁷ის⁴⁴⁸ თ⁴⁴⁹რ⁴⁵⁰ათ⁴⁵¹ თ⁴⁵²ქ⁴⁵³
ქ⁴⁵⁴სანს⁴⁵⁵ თ⁴⁵⁶ქ⁴⁵⁷ათ⁴⁵⁸არ⁴⁵⁹ის⁴⁶⁰,
თ⁴⁶¹რ⁴⁶²ათ⁴⁶³ თ⁴⁶⁴ქ⁴⁶⁵ქ⁴⁶⁶სანს⁴⁶⁷ თ⁴⁶⁸ქ⁴⁶⁹
ათ⁴⁷⁰არ⁴⁷¹ის⁴⁷² თ⁴⁷³რ⁴⁷⁴ათ⁴⁷⁵ თ⁴⁷⁶ქ⁴⁷⁷
ქ⁴⁷⁸სანს⁴⁷⁹ თ⁴⁸⁰ქ⁴⁸¹ათ⁴⁸²არ⁴⁸³ის⁴⁸⁴,
თ⁴⁸⁵რ⁴⁸⁶ათ⁴⁸⁷ თ⁴⁸⁸ქ⁴⁸⁹ქ⁴⁹⁰სანს⁴⁹¹ თ⁴⁹²ქ⁴⁹³
ათ⁴⁹⁴არ⁴⁹⁵ის⁴⁹⁶ თ⁴⁹⁷რ⁴⁹⁸ათ⁴⁹⁹ თ⁵⁰⁰ქ⁵⁰¹
ქ⁵⁰²სანს⁵⁰³ თ⁵⁰⁴ქ⁵⁰⁵ათ⁵⁰⁶არ⁵⁰⁷ის⁵⁰⁸,
თ⁵⁰⁹რ⁵¹⁰ათ⁵¹¹ თ⁵¹²ქ⁵¹³ქ⁵¹⁴სანს⁵¹⁵ თ⁵¹⁶ქ⁵¹⁷
ათ⁵¹⁸არ⁵¹⁹ის⁵²⁰ თ⁵²¹რ⁵²²ათ⁵²³ თ⁵²⁴ქ⁵²⁵
ქ⁵²⁶სანს⁵²⁷ თ⁵²⁸ქ⁵²⁹ათ⁵³⁰არ⁵³¹ის⁵³²,
თ⁵³³რ⁵³⁴ათ⁵³⁵ თ⁵³⁶ქ⁵³⁷ქ⁵³⁸სანს⁵³⁹ თ⁵⁴⁰ქ⁵⁴¹
ათ⁵⁴²არ⁵⁴³ის⁵⁴⁴ თ⁵⁴⁵რ⁵⁴⁶ათ⁵⁴⁷ თ⁵⁴⁸ქ⁵⁴⁹
ქ⁵⁵⁰სანს⁵⁵¹ თ⁵⁵²ქ⁵⁵³ათ⁵⁵⁴არ⁵⁵⁵ის⁵⁵⁶,
თ⁵⁵⁷რ⁵⁵⁸ათ⁵⁵⁹ თ⁵⁶⁰ქ⁵⁶¹ქ⁵⁶²სანს⁵⁶³ თ⁵⁶⁴ქ⁵⁶⁵
ათ⁵⁶⁶არ⁵⁶⁷ის⁵⁶⁸ თ⁵⁶⁹რ⁵⁷⁰ათ⁵⁷¹ თ⁵⁷²ქ⁵⁷³
ქ⁵⁷⁴სანს⁵⁷⁵ თ⁵⁷⁶ქ⁵⁷⁷ათ⁵⁷⁸არ⁵⁷⁹ის⁵⁸⁰,
თ⁵⁸¹რ⁵⁸²ათ⁵⁸³ თ⁵⁸⁴ქ⁵⁸⁵ქ⁵⁸⁶სანს⁵⁸⁷ თ⁵⁸⁸ქ⁵⁸⁹
ათ⁵⁹⁰არ⁵⁹¹ის⁵⁹² თ⁵⁹³რ⁵⁹⁴ათ⁵⁹⁵ თ⁵⁹⁶ქ⁵⁹⁷
ქ⁵⁹⁸სანს⁵⁹⁹ თ⁶⁰⁰ქ⁶⁰¹ათ⁶⁰²არ⁶⁰³ის⁶⁰⁴,
თ⁶⁰⁵რ⁶⁰⁶ათ⁶⁰⁷ თ⁶⁰⁸ქ⁶⁰⁹ქ⁶¹⁰სანს⁶¹¹ თ⁶¹²ქ⁶¹³
ათ⁶¹⁴არ⁶¹⁵ის⁶¹⁶ თ⁶¹⁷რ⁶¹⁸ათ⁶¹⁹ თ⁶²⁰ქ⁶²¹
ქ⁶²²სანს⁶²³ თ⁶²⁴ქ⁶²⁵ათ⁶²⁶არ⁶²⁷ის⁶²⁸,
თ⁶²⁹რ⁶³⁰ათ⁶³¹ თ⁶³²ქ⁶³³ქ⁶³⁴სანს⁶³⁵ თ⁶³⁶ქ⁶³⁷
ათ⁶³⁸არ⁶³⁹ის⁶⁴⁰ თ⁶⁴¹რ⁶⁴²ათ⁶⁴³ თ⁶⁴⁴ქ⁶⁴⁵
ქ⁶⁴⁶სანს⁶⁴⁷ თ⁶⁴⁸ქ⁶⁴⁹ათ⁶⁵⁰არ⁶⁵¹ის⁶⁵²,
თ⁶⁵³რ⁶⁵⁴ათ⁶⁵⁵ თ⁶⁵⁶ქ⁶⁵⁷ქ⁶⁵⁸სანს⁶⁵⁹ თ⁶⁶⁰ქ⁶⁶¹
ათ⁶⁶²არ⁶⁶³ის⁶⁶⁴ თ⁶⁶⁵რ⁶⁶⁶ათ⁶⁶⁷ თ⁶⁶⁸ქ⁶⁶⁹
ქ⁶⁷⁰სანს⁶⁷¹ თ⁶⁷²ქ⁶⁷³ათ⁶⁷⁴არ⁶⁷⁵ის⁶⁷⁶,
თ⁶⁷⁷რ⁶⁷⁸ათ⁶⁷⁹ თ⁶⁸⁰ქ⁶⁸¹ქ⁶⁸²სანს⁶⁸³ თ⁶⁸⁴ქ⁶⁸⁵
ათ⁶⁸⁶არ⁶⁸⁷ის⁶⁸⁸ თ⁶⁸⁹რ⁶⁹⁰ათ⁶⁹¹ თ⁶⁹²ქ⁶⁹³
ქ⁶⁹⁴სანს⁶⁹⁵ თ⁶⁹⁶ქ⁶⁹⁷ათ⁶⁹⁸არ⁶⁹⁹ის⁷⁰⁰,
თ⁷⁰¹რ⁷⁰²ათ⁷⁰³ თ⁷⁰⁴ქ⁷⁰⁵ქ⁷⁰⁶სანს⁷⁰⁷ თ⁷⁰⁸ქ⁷⁰⁹
ათ⁷¹⁰არ⁷¹¹ის⁷¹² თ⁷¹³რ⁷¹⁴ათ⁷¹⁵ თ⁷¹⁶ქ⁷¹⁷
ქ⁷¹⁸სანს⁷¹⁹ თ⁷²⁰ქ⁷²¹ათ⁷²²არ⁷²³ის⁷²⁴,
თ⁷²⁵რ⁷²⁶ათ⁷²⁷ თ⁷²⁸ქ⁷²⁹ქ⁷³⁰სანს⁷³¹ თ⁷³²ქ⁷³³
ათ⁷³⁴არ⁷³⁵ის⁷³⁶ თ⁷³⁷რ⁷³⁸ათ⁷³⁹ თ⁷⁴⁰ქ⁷⁴¹
ქ⁷⁴²სანს⁷⁴³ თ⁷⁴⁴ქ⁷⁴⁵ათ⁷⁴⁶არ⁷⁴⁷ის⁷⁴⁸,
თ⁷⁴⁹რ⁷⁵⁰ათ⁷⁵¹ თ⁷⁵²ქ⁷⁵³ქ⁷⁵⁴სანს⁷⁵⁵ თ⁷⁵⁶ქ⁷⁵⁷
ათ⁷⁵⁸არ⁷⁵⁹ის⁷⁶⁰ თ⁷⁶¹რ⁷⁶²ათ⁷⁶³ თ⁷⁶⁴ქ⁷⁶⁵
ქ⁷⁶⁶სანს⁷⁶⁷ თ⁷⁶⁸ქ⁷⁶⁹ათ⁷⁷⁰არ⁷⁷¹ის⁷⁷²,
თ⁷⁷³რ⁷⁷⁴ათ⁷⁷⁵ თ⁷⁷⁶ქ⁷⁷⁷ქ⁷⁷⁸სანს⁷⁷⁹ თ⁷⁸⁰ქ⁷⁸¹
ათ⁷⁸²არ⁷⁸³ის⁷⁸⁴ თ⁷⁸⁵რ⁷⁸⁶ათ⁷⁸⁷ თ⁷⁸⁸ქ⁷⁸⁹
ქ⁷⁹⁰სანს⁷⁹¹ თ⁷⁹²ქ⁷⁹³ათ⁷⁹⁴არ⁷⁹⁵ის⁷⁹⁶,
თ⁷⁹⁷რ⁷⁹⁸ათ⁷⁹⁹ თ⁸⁰⁰ქ⁸⁰¹ქ⁸⁰²სანს⁸⁰³ თ⁸⁰⁴ქ⁸⁰⁵
ათ⁸⁰⁶არ⁸⁰⁷ის⁸⁰⁸ თ⁸⁰⁹რ⁸¹⁰ათ⁸¹¹ თ⁸¹²ქ⁸¹³
ქ⁸¹⁴სანს⁸¹⁵ თ⁸¹⁶ქ⁸¹⁷ათ⁸¹⁸არ⁸¹⁹ის⁸²⁰,
თ⁸²¹რ⁸²²ათ⁸²³ თ⁸²⁴ქ⁸²⁵ქ⁸²⁶სანს⁸²⁷ თ⁸²⁸ქ⁸²⁹
ათ⁸³⁰არ⁸³¹ის⁸³² თ⁸³³რ⁸³⁴ათ⁸³⁵ თ⁸³⁶ქ⁸³⁷
ქ⁸³⁸სანს⁸³⁹ თ⁸⁴⁰ქ⁸⁴¹ათ⁸⁴²არ⁸⁴³ის⁸⁴⁴,
თ⁸⁴⁵რ⁸⁴⁶ათ⁸⁴⁷ თ⁸⁴⁸ქ⁸⁴⁹ქ⁸⁵⁰სანს⁸⁵¹ თ⁸⁵²ქ⁸⁵³
ათ⁸⁵⁴არ⁸⁵⁵ის⁸⁵⁶ თ⁸⁵⁷რ⁸⁵⁸ათ⁸⁵⁹ თ⁸⁶⁰ქ⁸⁶¹
ქ⁸⁶²სანს⁸⁶³ თ⁸⁶⁴ქ⁸⁶⁵ათ⁸⁶⁶არ⁸⁶⁷ის⁸⁶⁸,
თ⁸⁶⁹რ⁸⁷⁰ათ⁸⁷¹ თ⁸⁷²ქ⁸⁷³ქ⁸⁷⁴სანს⁸⁷⁵ თ⁸⁷⁶ქ⁸⁷⁷
ათ⁸⁷⁸არ⁸⁷⁹ის⁸⁸⁰ თ⁸⁸¹რ⁸⁸²ათ⁸⁸³ თ⁸⁸⁴ქ⁸⁸⁵
ქ⁸⁸⁶სანს⁸⁸⁷ თ⁸⁸⁸ქ⁸⁸⁹ათ⁸⁹⁰არ⁸⁹¹ის⁸⁹²,
თ⁸⁹³რ⁸⁹⁴ათ⁸⁹⁵ თ⁸⁹⁶ქ⁸⁹⁷ქ⁸⁹⁸სანს⁸⁹⁹ თ⁹⁰⁰ქ⁹⁰¹
ათ⁹⁰²არ⁹⁰³ის⁹⁰⁴ თ⁹⁰⁵რ⁹⁰⁶ათ⁹⁰⁷ თ⁹⁰⁸ქ⁹⁰⁹
ქ⁹¹⁰სანს⁹¹¹ თ⁹¹²ქ⁹¹³ათ⁹¹⁴არ⁹¹⁵ის⁹¹⁶,
თ⁹¹⁷რ⁹¹⁸ათ⁹¹⁹ თ⁹²⁰ქ⁹²¹ქ⁹²²სანს⁹²³ თ⁹²⁴ქ⁹²⁵
ათ⁹²⁶არ⁹²⁷ის⁹²⁸ თ⁹²⁹რ⁹³⁰ათ⁹³¹ თ⁹³²ქ⁹³³
ქ⁹³⁴სანს⁹³⁵ თ⁹³⁶ქ⁹³⁷ათ⁹³⁸არ⁹³⁹ის⁹⁴⁰,
თ⁹⁴¹რ⁹⁴²ათ⁹⁴³ თ⁹⁴⁴ქ⁹⁴⁵ქ⁹⁴⁶სანს⁹⁴⁷ თ⁹⁴⁸ქ⁹⁴⁹
ათ⁹⁵⁰არ⁹⁵¹ის⁹⁵² თ⁹⁵³რ⁹⁵⁴ათ⁹⁵⁵ თ⁹⁵⁶ქ⁹⁵⁷
ქ⁹⁵⁸სანს⁹⁵⁹ თ⁹⁶⁰ქ⁹⁶¹ათ⁹⁶²არ⁹⁶³ის⁹⁶⁴,
თ⁹⁶⁵რ⁹⁶⁶ათ⁹⁶⁷ თ⁹⁶⁸ქ⁹⁶⁹ქ⁹⁷⁰სანს⁹⁷¹ თ⁹⁷²ქ⁹⁷³
ათ⁹⁷⁴არ⁹⁷⁵ის⁹⁷⁶ თ⁹⁷⁷რ⁹⁷⁸ათ⁹⁷⁹ თ⁹⁸⁰ქ⁹⁸¹
ქ⁹⁸²სანს⁹⁸³ თ⁹⁸⁴ქ⁹⁸⁵ათ⁹⁸⁶არ⁹⁸⁷ის⁹⁸⁸,
თ⁹⁸⁹რ⁹⁹⁰ათ⁹⁹¹ თ⁹⁹²ქ⁹⁹³ქ⁹⁹⁴სანს⁹⁹⁵ თ⁹⁹⁶ქ⁹⁹⁷
ათ⁹⁹⁸არ⁹⁹⁹ის¹⁰⁰⁰ თ¹⁰⁰¹რ¹⁰⁰²ათ¹⁰⁰³ თ¹⁰⁰⁴ქ¹⁰⁰⁵
ქ¹⁰⁰⁶სანს¹⁰⁰⁷ თ¹⁰⁰⁸ქ¹⁰⁰⁹ათ¹⁰¹⁰არ¹⁰¹¹ის¹⁰¹²

შენი სიწმინდის მოკითხვის წი-
გნი მივიღეთ, ღმერთს მაღლი შე-
წირეთ და გავიხარეთ რომ შენ,
უფალო, ყოვლადწმინდა სამების
დაცვით მრთელად ხარ.

რაც მოგიწერია ჩვენი სიმდაბ-
ლისათვის, მრავალგზის მაღლო-
ბით და ნაყოფიერი კურთხევით
იყო ზღვებული. წერილი, რომე-
ლიც გვთხოვეთ კათალიკოსად
წოდებულისა და იმ ქვეყნის სხვა
მთავართა მიმართ. დაწვერეთ,
როგორც ღირსი იყო. მაგრამ, რო-
მელიც ყრმისათვის [ჯასატანებ-
ლად] იყო დაწერილი, ჭერ ერთი,
გულნაკლულობისა და, მეორეც,
ღროის სიძნელის გამო შესაძლებ-
ლობა არ მოგვეცა, რომ გამოგვე-
გზავნა. უფალო, ბრალს ნუ მდებ.
დაე შენმა ყრმამ მოიტანოს პასუ-
ხი. რათა ჩვენ იმის მიხედვით შე-
ვიტყოთ, რომ თუ მოჰმადლა
ყოვლადწმინდა სამების მოწყალე-
ბამ და მაგ წერილთაგან მშვი-
ლობა იქმნა, როგორც გვაქვს კი-
დევაც იმედი, კარგი იქნება, თუ
თქვენ თქვენს წმინდა ეკლესიას
მიადწვეთ ბრწყინვალე სახელით;
ხოლო. თუ გაგრძელდება უარის-
ძყოფელთა შეუპოვრობა, უბრძო-
ნე თქვენს ნაცნობ და საყვა-
რელ მთავრებს, მოსწერონ ჩვე-

¹ ივენი B. ² დღე A. ³ ივე L A] ივე ლე თანსათობსანს და თანსათობსანს D. ⁴ ხა
თთ B. ⁵ თრნათობსანს B. ⁶ ყათათობსანს სეროქოქსანს B. ⁷ მქ... ნათობსანს
ანს B. ⁸ მანსათობსანს B. ⁹ განსათობსანს B. ¹⁰ თრნათობსანს B. ¹¹ ხა
— B. ¹² თანსათობსანს B. ¹³ თრნათობსანს A.

*ერამანთა სიყვამ, ხ თაღნასკანთ-
 ქხამარ ჴრჩხათიხი მსათაბიჯ¹
 ქანგიქმანსამდ², ლ³ ვი ვაზ ქოგ-
 ვაქჩანი: მკაჲ ქტ ქათნ ქაგომ
 მსგაყ მსრიყ ვნასკათასკან ხ
 ვღნვიქმანს ჲათანტ ქსიქ, ვიოიქ
 იოიყ მსრიყ ხ ჲიოთა ქთაქთ-
 თსამდ, ხ ქაგაყთ ავიქ აქათნათი
 ტ ვი ანმსგაყრქსიქ ქსათიბიქ ხ
 ხ მარეკანტ ქჩხამდ⁴: მკქ ქს⁵
 ხ ტქრ⁶:*

ნი ქვეყნის დიდებულ მთავრებს,
 რომ ჩვენ თვითონ წამოვიღეთ
 ამათი ბრძანებით და ქრისტე
 ღმერთის შეწევნით ვამხილოთ,
 რათა გამოსწორდნენ. ხოლო, თუ
 ჩვენი მრავალი ცოდვის გამო სა-
 წინააღმდეგო და საცილობელი
 მოაღწევს სპენად. ჩვენ ფერხთა
 მტვერს მათ მივაუკრით და ამის
 გამო შენდობილნი ვიქნებით
 ღმრთიანა და კაცთაგან. მრთელად
 იყავ უფლისა მიერ.

**X. სხაღონ ვხსრწოთი ქ
 ქრქმანსიტ**

**უფალ პეტრესი
 მრთანენისგან**

*ჴათაღორხიქი სხათნ ვსარი-
 თი მსითთაბაღანორე აუთათაღ⁶
 აუაქბათაუესიქი, ხ ქრქმანსიტ⁷ ხ
 ხ მქარანთასკან⁸ სრწიქ⁹ სკსკს-
 ვლიქ აუაღთათსტქიქ სხერამარ იგ-
 ეიქნი:*

*ზრტ სრანსიქი თათგხაღნ¹⁰ ირ
 ჲანგსკდხაღნ ლრ ქჩხსიყ. ქტ
 ლსრბათაბდ ქჩხსიყ სნ ხ მსგ, ხ
 ირ ღნთიქრდნ¹¹ სნ სრსსიგქნი: ლო-
 თდ ქაგაყთ აუათათასკანთქსან
 დო, სქტ: ჲათანბათაბიქ ხა ხ სი-
 რთად ღამარქათ ჲათათიქ. ვი ირ-
 აუტა ქათაღაღიქნი სრანსიქი ჲაქრათ-
 ასკან მსრ მწიქს: ვრხაყ ქაღ-
 ხათარგ ჲსითანაქ ხ მწიქსიქ ლსაქი-
 თსიყათაღნ¹² ქათრქთიქსანსყ. თათ-
 ს. სქაღიქნი ხა აუარათამდ თათს-
 გსქ¹³ ქანთარტნი ბიგიიქიქ ჴაგისგ-*

ღმრთივემომადღებული პატი-
 ვით გაბრწყინებულ დიდებულ
 უფალ პეტრეს, ვრთანესისა და
 ერთობილი წმინდა ეკლესიის მსა-
 ხურთაგან უფლისმიერი მოკო-
 თხვა.

წერს ნეტარი მოციქული [იმას],
 რაც მოსალოდნელი იყო, რომ მო-
 ხდებოდა: „რამეთუ წვალებანიცა
 ყოფად არიან თქუენ შორის, რაჲ-
 თა რჩეულნი იგი თქუენ შორის გა-
 მოჩნდენ“-2. გვესმა შენი პატიოს-
 ნების შესახებ. რომ ქომაგი და
 მოყვარული ხარ ჰეშმარტი სარ-
 წმუნოებისა. როგორც წინათ ჩვენ-
 მა ნეტარმა მამამთავარმა მო-
 სემ³ მისწერა მაგ ქვეყანას, რომ
 განეშორეთ ხუეიქ⁴ არაგებისკო-
 პოსიან⁵ სიცრუესო, უფრო მე-

¹ მსათიბიქი + მსრ: იქ. ² ქანგიქმანსამქი + ვნითა მ. ³ ლ— მ. ⁴ ქაგაყთ...
 ქჩხამდქი მსრ თმსკაღიქიქ ქხვიქ მსათიბიქი ხ ხ მარეკანს მ. ⁵ მკქ... მსქ—ა.
⁶ აუთათაბდქი აუარესარ ა. ⁷ ქრქმანსიტ ა. ⁸ მქარანი მ. ⁹ სარქ მ. ¹⁰ თათ-
 თსანსიქი · ქ ვიგთ მ. ¹¹ ღნვიქრდნ ა. ¹² სკსკსიყათიქ მ. ¹³ თათსიქი — ა.

თქმის საინიუიტებისა. ვი ჩააღ-
 თარ ჩრტობხან¹ է. ვორ ჩამაღ-
 ჯაქორთხიქ აქამ სჩაა მსე ქხე-
 ქტ ქაქორჩიქ დხრომ მსტარ-
 ანა მათოცონხნ ძივივიქ
 აქორქი². ქასან იროქ სკჩიქ-
 აქო მქ³ აქორჩიქ ქაქორ-
 თასქან გნაგსაქ է, ვკოთხ ზ
 ვანროქქქქქქ ქქორთხოქქქ⁴ ძი-
 ვივიქ აქორქიქ ღანაგქქქიქ სჩიქ⁵
 ირქქსა რჩქაქქაქ ვნაქასანძ სს-
 თოთიქ ქანძქნა ძხი, აქჩიქ კა-
 ვტქ მქჩიქს ქ კათაროქ ვი-
 ძიქ, ვქ ზ აქორქსაგნ სჩქსა-
 ლორაგ არქანქ ქჩქქქქქ⁶, სჩიქქ
 არარაქ ქასან ვორქჩ ქრაგ ვკა-
 ქქორქქიქ⁷ ზ ვაქქ ქქქანაგ⁸,
 ვქ სორიქადხოქქქქ ჩხ⁹ ჩაა-
 თოქ მქ სქქქქ ქ მქ სჩქოგ აქ-
 ქორჩაგა, ზ მქ ააოთაროქქქ
 ჩიქქორ ზ მარქანაორ სჩიქქ ქო-
 სიქქ აქათათქანხოქქქქქ ქოქ,
 ირქქსა სქქქ ქსქ ასაქქქქან ოქ-
 ვაქქათ ჩააათოქ¹⁰, ვორ ქ ძსიქ
 არქქქქ სჩიქქორქ ჩაოთასაგ ქა-
 ვოქ აქანაქქაქვიქქქქქქქქ¹¹
 სქქ სსათოქ ქაქქორჩიქ¹², სსო-
 სქქაქქქქ ქოთაქოქქქქან აქა-
 თათი ქს, ვქ სორიქადხოქქქქქ
 იქ ითოქქქქქქქ ქ აქანოქსაქ¹³
 კორქქქ, ზ ღქმაროთქქქქქ ჩა-
 თათსიქქ, ზ სჩქასქქ სკქქქ-
 აქოთ, იქ ღქმარქათ ჩააათოქ წა-
 ქათანძაოქქ¹⁴, ქ ოსქქქ ქქქ ვარძ-

ტალ გემართებს უსჯულო ქალკე-
 ლონის კრების გინებათაგან გაქ-
 ცევა, რადგან ურიობის თანასწო-
 რია. სასვენად უსიამოვნო ამბავმა
 მოაღწია ეხლა ჩვენამდე, რომ
 თქვენს ქვეყანაში განადიდებენ იმ
 კრებას, რის გამოც მაგ ქვეყნის
 ერთი ეპისკოპოსი ლტოლვილი
 წავიდა, იმ კრების მწარე და უქუ-
 რნებელი წყლულება რომ შეი-
 ტყო. ხოლო, როგორც მიიღუთ
 ღმრთის ქომაგობა თქვენა
 თავზე, [საქვე] მტკიცედ იდექით
 მაგ საქმის აღსრულებამდე, რათა
 ღირსი შეიქმნეთ ზეციურ ნიჭთა.
 მივწერეთ მაგ საქნეების გამო მაგ
 კათალიკოსსა და სხვა მთავრებს,
 რომ არ იყოს ახალსახიობა რამ
 სარწმუნოებშია ამ ორ ქვეყანა-
 ში და ნუ მიიჩნევს წენი პატიოს-
 ნება სულიერი და ზორციელი სი-
 ყვარულის უცხოობას. როგორც
 მასპინძელი იყავ მართლმადიდე-
 ბელი სარწმუნოებისა, რომელიც
 დაამტკიცა ამ ქვეყანაზე უფალმა
 ღმერთმა წმიდა გრიგოლის მიერ
 მრავალი სასწაულით, [ისე] უმე-
 ტესად შეიქენ მშვიდობის მიზე-
 ზი, რათა ის ახალსახიობა, რომე-
 ლიც შემკულია სიკრუით, მოის-
 პოს, ქეშმარიტება დამყარდეს
 და ეს სიწმინდისმოყვარე ეპის-
 კოპოსი, რომელიც ქეშმარიტი
 სარწმუნოების ქომაგია, თავის

¹ ჩრხორქსანგნ B. ² ძივივიქ აქორქიქ ანარქოქ ძივივიქ აქქქქ B. ³ მქ] --A. ⁴ ვანქქქქქ B. ⁵ ქქორქქქ B. ⁶ ირქქსა... ქჩქქქქქ—B. ⁷ ვკაქორქქქქქქ აქ კაქორქქქქქ B. ⁸ ვაქქ ქქქანაქ] აქ ქქქანაქ B. ⁹ ჩხ] — B. ¹⁰ მქ აა-
 თორქქქქქ... ჩაათოქ] აქქ კაქვექ მჩოთქ B. ¹¹ სჩქანაქქაქვიქქქქქქ B. ¹² ქაქქქქქქქ] — B. ¹³ ვქ სორიქადხოქქქქქქ იქ სთორქქქქქ ქ აქანოქსაქ] ვქ
 სთორქქქ B. ¹⁴ სჩქასქქ... წაქანძაოქქ B.

ეტი, ვიქმნე აქი¹ აქყაყა² იჯ ქი-
 ნიქ ქაჩიონსაკანს ქენამანი³
 მანან⁴ ხიქრაქ აქქარჩი⁵ იჯ
 სქტ ხიქანს ვრჩი⁶ ნაკათა-
 კოქჩინ⁷ ჯქათი⁸, ვრჩე⁹
 ათ ქარაღორჩაქ ქქათი¹⁰ აქქარ-
 ჩი¹¹ მსრიქ, იქ ვმს¹² აქქარ¹³
 კინ¹⁴, ხი აქყა¹⁵ ქინი¹⁶ იქყა¹⁷
 კათათ¹⁸ კამჩი¹⁹ იქქ²⁰ ქ²¹

ადგილზე დაბრუნდეს. თუ ეს ასე
 არ მოხდება, საუკუნო განება
 დარჩება მაგ ქვეყანაზე. უკეთუ
 თქვენი წერილით ცილობა არ
 აღიფხვრება, მოსწერეთ ჩვენი
 ქვეყნის დიდებულ მთავრებს, რომ
 მანდეთ გამოგვიშვან და იყოს
 ისე, როგორც ღმერთს ნებაეს.
 მრთელად იყავ.

XI. ვსაღის ხიქიქსიქ
ქქქქქქქ

უფალ კირონსი
მრთანენისგან

სრრრრრრ რრრრ რრრრრრ
 ქქქქ ქქქქქქქქქქ, ხი ქქქქქქ-
 ქქქ² ხი ქქქქქქ, ხი რქქქქქ¹⁰ ქქ-
 ქქქქქ, ხი ქქქქქქქქქ¹¹, ხი ქქქ-
 ქქქქქ აქქქქქქქქქ იქქქქ ქქქქ-
 ქქქქქ¹⁸ სქქქქქ იქქქქქ:

სიწმინდისმოყვარე უფალ კი-
 რონს ქართლის კათალიკოსს და
 მთავრებს ატარებდა². ვაჰანა და
 ბზმირკს³, ვრთანენისა და ჩვე-
 ნი წმინდა ეკლესიის ერთობილ
 მსახურთაგან უფლისპიერი მო-
 კიოხვა.

მათაღაღიქ ათ იქათიქა-
 ნაქქქქქ დსრ ვრჩი⁶ სრანსქქ
 ჯქქქქქქქქქ მსრ ქქქქქქ ქქქ-
 ქქქქქ მთქქქ ქქქქქქქქქქ¹² ქქ-
 ქქქქქქქქქ¹³. ვიქ ქქქ ქქქქქქქქქ-
 ქქქქქქქქქქ ხი ქქქქქქ¹⁴ ხი მქქ
 სქქქქქ აქქქქქქქქქ, იქ სრანსქ-
 ქქ ხიქქქქქქქქქქქქქქ¹⁵
 ქქქქქქქქქქქქ ხი ქქქქქქქქქქ-
 ქქქქქ¹⁶ ქქქქქქქქქ¹⁷, სქქქ¹⁸ იქ
 ქქქქქ ხი სსათორქქ ქქქქქქქ
 იქქქქქქქქქქქქქქქქქქქქქ
 იქქქქქქქქქქქქქქქქქქქქქ
 იქქქქქქქქქქქქქქქქქქქქქ
 იქქქქქქქქქქქქქქქქქქქქქ

წინათ თქვენს პატიოსნე-
 ბას მოსწერა ჩვენმა ნეტარმა
 მამამთავარმა ნოსემ ეპისკოპოსად
 სახელდებული ხუეიკის სიცრუ-
 ის შესაზებ, რომ არ იყოს ჩვენს
 ორ ქვეყანას შორის ახალსახიობა
 სარწმუნოებისა, რომელიც საკ-
 ვირველი უფემდებლობით დაე-
 ნერგა უშიშარი და მხნე მოღვაწის
 უფალ გრიგოლისგან. მცნება
 გვაქვს მამათა და ჩვენ მართლ-
 მადიდებელ მოძღვართაგან, არა-
 თუ მხოლოდ ნესტორის ცომისა-
 გან⁴ განვეშორით და დავწყე-

¹ რ-ნამქიქ B. ² მნანქ B. ³ ვრჩქქქქ B. ⁴ ქათიქ B. ⁵ ვქქქ B. ⁶ აქქქ-
 ქქქქქქქქქ B. ⁷ იქქქქქქქქქ B. ⁸ იქქქქქქ — A. ⁹ ხი ქქქქქქქქქქქქქქქქქქქქქქ
 სქქქქქ B. ¹⁰ რქქქქქ B. ¹¹ ქქქქქქქქქქ A. ¹² სქქქქქქქქქქქ B. ¹³ ქქქქქქქქქქ B.
¹⁴ ხიქქქქქქ B. ¹⁵ იქქქქქქქქქქქქქქქქქქქქქქ B. ¹⁶ სსათიქქქქქქქქქქქ B. ¹⁷ რქქ-
 ქქქქქქ B.

ოსაწიამდ ზანთი ქრისლ მათო-
 ძიო, სრჟ¹ ვი ხი ქსრქინ ძამა-
 ზაკა სმტ² ჯიო ჯომსტ³ ქრისლ
 ქსრქრაჟა. ს⁴ ვი ზაქა თაყთაამ-
 რიქქინს ზ ვაქიო⁵ სრანსიქ ათა-
 ჳსაქს თათიანს, ზ ქაქაჟა ზი-
 რინ, ზიქს ზინს ზანთიქაქიან
 ათათაქიანს, სქტ⁶ იტ თსქქ
 ზინს თსთარანსაქტ ძსკ⁷ ქან
 ვორ თსთარანსეაღნ⁸ ვაქი ზი-
 ქსაქ ქიქი; ში ჳნჟ ამსნაქი თი-
 ჳსრა ქსქსღსქი თიქიქათათაჟ,
 ქათ ჳსქსინსიქ ვაქორ⁹ თსთა-
 რანს, ირ ხი სქქია თარამანსეაღ
 თორ ზათათ¹⁰ თსსმტ¹¹, იქ სქტ
 ვ¹² თსქსღსინსიქ თიქიქიქს ზაქიქი-
 ქინს, თაქა სქტ თიქაქა ზ, იქ
 თარაქამდ ვამორ ვეანსი ზათ-
 თიქ მსრიქ ქორამათს, ვი ირ
 ჳსქტ ვეანსი¹³ ზარჟტ¹⁴ ᳚ნათ თს.
 ვორს რიქიქ, ზ ირ ვქტ ვქტმ,
 თქსინს ᳚ნათათათიქინს¹⁵ ჳმ-
 რით ზათათიქ, ვანძნ ქორ ჳორი-
 თანს; სრჟ¹⁶ თარათ ზ თათოთა-
 ქანთიქსანს ᳚სრით ზათანსძა-
 თორ ქრისლ ჳმარით ზათათიქ
 ზარჟნ ირ სღანსქსსაღ ზ თა-
 თათაძანთორ თარჟსაღ თარამ-
 თათაჟ.¹⁷ ქაქსარჩია მსრით, სქ
 სქტ ზ ზინს ჳსქრაქსქინს ხ
 მქათა ძხრ ზ ჳამქტ ვიქორძ თ-
 თიქ ქაქაჟა თიქორჩი, ვრს-
 ექტ თი მქარათ თათათორჩაქ
 ხქსანს¹⁸ მსრიქ¹⁹, ირ ვამტ თიქი.
 ზ თიქაქა ხ ჳთათათანს; სქქქიქ
 თათათამათ²⁰ სიქიქაქა ქანსქამან²¹

ხოა და განშორებული მართლმად-
 იღებელი სარწმუნოებისაგან,
 ეინაიდან სარწმუნოებით ვაწავ-
 ლობთ, როგორ მოვეწონოთ
 ჳმერთს. ხოლო, რადგან აღსასრუ-
 ლის ეამა ვართ. ნურავის ექნება
 ექვი. რომ ჭერ უნდა მოხდეს არე-
 ულობა - გვასწავლის ნეტარი
 მოციქული. და ამიტომ თვითვე
 შეათფერისაღ პაუხობენ: -დაღ-
 ცათუ ჩუენ. გინა თუ ანგელოზი
 ზეცილ განაჩებდეს თქუენ გარე-
 შე მისსა, რომელი-იგი განაჩე
 თქუენ. შეჩუენებულ იყავნ¹⁰.
 მთელ ქვეყანაზე მართლმადიდე-
 ბელთა ეკლესიებში წმინდა სახა-
 რების წაკითხვის შეპლდე. ნიქეას
 რომ განისაზღვრა, იმ წმინდა
 სარწმუნოებას ვაზობთ და არა
 ქალკედონის კრების გმობას.
 ხოლო თუ ასეა, უნდა დავარ-
 ჳვოთ ჩუენი წმინდა სარწმუ-
 ნოების მაგარი ზღუდე, რად-
 გან -დაპარლუეელსა ლობი-
 სასა უბინოს მას გუელჟან¹¹; და
 -რომელი აგორვებდეს ლოდსა-
 ებე იგი ქეშჟარტი სარწმუნოე-
 ბის სიმტკიცეს—თავი თვისი წარ-
 წყმდღოს¹². ხოლო თქუენი პატი-
 თანება ქოჟაგი უნდა იყოს
 მაჟათა ქეშჟარტი სარწმუნოე-
 ბისა, რომელჟაც საკვირე-
 ჳებოთ და ჳმრთეჟოჟადლებუ-
 ჳლი ნიქით ფესვი გაიდგა ჩუენს
 ქვეყანაში. უკეთუ რაიმე ექვი
 გაქვთ გულში და მის შესახებ

¹ სრჟი — B. ² თსქქ B. ³ სქ — B. ⁴ ძსკ — B. ⁵ ვი თსთარანსეაღ — A.
⁶ ვთორქ — B. ⁷ თსსმტ + თქი B. ⁸ ვეანსი + თარქსქ B. ⁹ ვსქარათორჩ B.
¹⁰ თათათათი B. ¹¹ ხქსანსი + თარქორჩ B. ¹² მს B. ¹³ თსიქქსანსი B.

„ქლავით მხამრ ვრთე სრრთე ქაქანსი
ათნსამ¹ ობზამართო მხინ რა-
ხეყია: იღე ქსრო²“:

გსურთ გამოიკელით, მოსწერეთ:
ჩვენი ქვეყნის დიდებულ მთავ-
რებს ერთად, რათა მოვიდეთ
მანდ და როგორც შორიდან წერი-
ლის მცნებით, ეგრევე წმინდა
წერილის პირისპირ მოწმობით,
ჩვენი სიტყვების ქეშპარიტება:
ცხად-ვეოთ. იყავით მრთელად.

XII. ზოილა ხერხირი მოიღო- სი სეფი-სიფიფიფი და ქრისტესი მხერხი

მოსა ეპისკოპოსის მისამე ეპისტოლე მრთანის ქარდოლს

სერასირი მსათნ ქრისტესი,
ქ მოიღეს³ ანარ-თან, მხერამრ
სეფიფი:

მქოიქსან ვორ ვრსეჯ⁴ ათ ლა-
ქოიქსიან ანთანსალ⁵ და ათ აქ
ქქიანსი აქიარანს, სოთ. თონსი
მანსკან ხამი, და აქამ სსი, რაქ
ქაქიანთო მხინს აქვი ოჯ ლარაყ
ვალ და მსე ვეოქვი თაქ⁶. მქ ორ-
აქსი ნახი⁷ ქანექიანსი ხსი⁸ ოფ
ქქიანსი თანსი ქქოიქსი ლაქო-
იქსიან ანთანს. თაქა მქაქს⁹
ქქიქვი თარანს, ქქსქსიანსი მქე-
ქიქსი, თაქ, ქ ათათიქ რარქო-
ქსინ ჯარმსალ, ვაქრავსალ სრთი
და სეძსალ ვიანთი ვარქსი ვა-
ათბაყ¹⁰, სეფიქვი და მქსამანსი,
თაქ, ვქაქათათანსი, და მქე-
ქიქსი თათათათანსი ოჯ ხსინ არ-
არ და ოჯ აქიქვი¹¹ სო თონსი,
მათი ქქიქსი თაქ ათ ლარათსა
ქათაქსინ თამ თანსი, თაქ, ორ
ათათათათანსი თონსი: რაქვი თა-

სიწმინდისმოყვარე უფალ
ერთანესს უღირსი მოსესგან უფ-
ლისპიერი მოქითხვა.

წერილი, რომელიც მისწერეთ
კათალიკოსად წოდებულს და იმ
ქვეყნის სხვა მთავრებს, გაუბატ-
ნე ჩემს ყრმას და ეხლა მოვიდა.
მაგრამ დაღლალოპია გამო
მანდ ვერ შეძლო წამოსვლა და
თქვენთან ამბის მოატანა, თუ რო-
გორ ჯერ ვერკინ შეძლო მიეტა-
ნა წერილი კათალიკოსად წო-
დებულის წინაშე, შემდეგ თუმ-
ცაღა ბოლოს მიუტანეს, წიგნის
კითხვისას აღიძრაო სასტიკი რის-
ხვით გამძვინვარებული გულით
ფერშეშლილი სწეულივით წყე-
ვლიდა, აგინებდა და ათრევდა
სომხეთს და წერილის პასუხი
არც თვით დაწერა, არც სხვებს
დააწერინაო. ამჟამ იერუსალემს ქა-
ლაქის მამამთავართან წაქაღები-
ნებ, რომ პასუხი გასცესო. მაგრამ

¹ თანსამ მ. ² ოფ ქსროქ—A. ³ მოიღეს A. ⁴ კოქსათათქსინს... თაქი კოქ-
სათათქსინს თა მსე ქლარაყ ვალ და ვრთე თაქ მ. ⁵ ნახი—B. ⁶ ხსი—B.
⁷ რქსი—B. ⁸ ხსი—B. ⁹ თაქსამ მ.

აღთარაყოფანიოვ და კირსათასკან
ანსარქნ ძიოვიქიწი წაგქსივიქიწი¹.
ვირ ხრარბ ჰ მქვიოვ რარსკაჯან
ღსნიწ მქსიორქჱ მქქიქიწი. და ქსთ
ხორა² ხორქს აანამანხი ნახიან-
დათორ სეხელი³, ვანსკაქსნი არსკა-
სკაგ და მარქვიანს ანსათასქას⁴,
არქ აქსაქსა იღსი აქსამოქქი-
ანსა⁵ აქსორქსი აქსათდათს:

წანქი ქსთ ქიქსიქიქი ქანსარასთ
და ქსთთობანანდათი კხნიავ აქსან-
ქსთთქსნიანს აქსორქსი ხრანსიქი
ქაჯ ანსიანს⁶ ანსათასქას, მისაქსნი
ანსიანს კაქსა ვქსაქორ-
ქსიქსნი ქქსიანთქსნიანს, აქს
ქანქ⁷ და ანსარქსნი, თორ ქარქსაქ
ქორ აქსანქიქსნი სხსთორქსი და ქსნიქსნი⁸
ქანსქსაქს და ნასთათსაქს⁹; ხორა
ქსაქსორქსიქსნი¹⁰ დათ ვანსკაქს-
სანი¹¹ ანსნიქსნი და კანსიქსაქსათ-
რასთ სეხელიქი მანსაქსანი ქორქორ-
ქსნი, აქსიქსნი არარ ქქსანიანსიქსნი,
ანსიანთქსიქსნი კიქსიქიქიქი ვქსანიანს
და ქსთთაქსანიქსნი ქსაქსორქსნი¹² ვქს-
ნიანს და ვქსანიანსათს; სდა ვქსნიქს-
ანიქსნიქსანიქსნი ვქსთქსანიქსნი¹³
და ვქსთიქსნიქსნი წაგქსივიქიქიქი, ნრამანს¹⁴
თაქსიქსნი ვქსანიანსიქსნი ქქსნიქსნი
ქსთთაქსანიანსთ და ანსიქსნიქსნი
ქქსანიანსთ. სქსნი იქსნი
ნამარბანსიქსნიქსნიქსნიქსნი კაქსი ქს-
აქსორქსნიქსნი ნრამანსთ, არიქსი თქს-

ვექსელი პატიოსნების თხოვნის
გამო იმ მიზეზების შესახებ, რის
გამოც ხელახლა დაამტკიცეს
განმაშორებელი და წარმწყემდი
უსჯულო ქალკედონის კრება,
რომელიც აღფხვრა კეთილმსა-
ხურმა ზენონმა შემაერთებელი
წერილით და ამის შემდეგ იმ
განსაზღვრებისათვის თავი გამო-
იღო ანგელოზთა და კაცთა საწა-
დელმა ანასტასიომ. ასეთია ამ ის-
ტორიის მიზეზნი.

უბიწო და ღმრთის სათნო მწი-
რობის ცხოვრებიდან ნეტარისა-
და ფრიად განთქმული ანასტასის
მიცვალების შემდეგ ხელმწიფო-
ბა დაიძვედრა საძაგელმა
და უსჯულო კაცმა, იუსტი-
ნედ² წოდებულმა, რომელიც გან-
სწავლული იყო ნესტორის წვა-
ლებით და მისგან თუო შემწიკვ-
ლული და განმტკიცებული. გამე-
ფებისას. თავისი სურვილისაებრ
და სიკვდილისმთესველი ზრახვის
წინასწარგამზადებით სათავე და-
ულო გინებას და ერეტეოსებს
ეძახდა. კეთილისმსახურ და მშე-
ლობისმოყვარე მეფეებს ზენონსა
და ანასტასის. უბრძანა ენციკლი-
კური წერილით ამაყ და უწყალო
მთავეებს, რომ მაშინვე დაემტკი-
ცებინათ მათგან დარღვეული ლე-
ონის ტომარნი და ქალკედონის
კრება; თუ კი ვინმე გაბედავდა
მეფის ბრძანებას წინააღმდეგო-

¹ წაგქსივიქიქი B. ² ნორი] + ქ B. ³ სეხელი B. ⁴ ანსათას B. ⁵ აქსამოქქი-
ნი B. ⁶ ვანსანი B. ⁷ ქანი B. ⁸ ქსნიქსნი — B. ⁹ ნასთათსაქსი] + ქსნი B.
¹⁰ ვანსორქსიქსნი B. ¹¹ ვანსიქსნიქსნი] კონსტიანტინოპოლის B. ¹² ვთქსანი B. ¹³ სქს-
ნი B. ¹⁴ ნრამანს A.

հրամանի թագաւորին հասանէր
ի զորս խցկանն երանելոյն Մի-
մհոնի: Իսկ նորա յառաջագոյն
ժանոցեալ զգալուստն, հրամայէ
սպասաւորայն յարգելանոցն
զինքն ի խոնարհ իջողանել և
հրատ լուցեալ. վասն որոյ լոյժ
զարմացեալ սպասաւորոցն, եթէ
զինչ լինիցի ասն, և իսկոյն սե-
ղեկութիւն տուեալ երանելոյն, թէ
ոմն ի թագաւորէն եկեալ՝ ինզրէ
սեասանել զքեզ: Եւ նորա հրաման
տուալ, թէ վասն այգորիկ իսկ
եկի ի ասդս յայս, և մտեալ ի
ներքս թէ ոգորիտուս, բազում բա-
նիւք թախանձանս մասայանե-
լով ադաչէր ձեռնարկ ասնել և
հաւանել ասաջիկալ լինել սահ-
մանին: Փանգի ամենեկին ի մարդ-
կանէ յայսպիսի իմն պործաղաց
և ոչ ասն ասնալ զիտէր երեսաց,
վաղվաղակի զգրեալան լինքն
տուալ ի վատեալ հրասն ընկնոյր.
Նզովելով վարկիտնոս և զմող-
ոյն և զհաւանեալան ասնմ սահ-
մանի. և ասելի ինչ քան զայդ
ոչ պասնես ասէ. ո՛վ թագաւոր:
Իսկ թագաւորին թիլլ տուեալ աս
ժամն լսու՞ լինելով, հրամայէ ի
միում ասորց մակուկալու ուղ-
ղկանացու թեամբ ի Քաղկիդոն²
ելանել սակաւուք արամբք, և
մտեալ ի վկայարանս սրբոյն Լե-
փիմեալ՝ ստիպեն³ զսպասաւորն
բանալ զապայան ոսկերացն պարա-
բանի: Իսկ նա ասէ. ո՛վ գուք որ
զայդ համարծակիք գործել, պոր
ոչ՞ ուրուք արարեալ ի մարդկա-

ճեղնիս սեղանիս յարչի. եւ լոկ ման
աւրջ Միւրցոյ միսի մոսեւա, շտր-
ժանա մեանդրեքն սեղեկուան ժոհ
համոյցեանատ և պետոտ յոլոնու.
Ամիս ցամո տրուալ ցալոլոնոն մե-
նդրեքն, տղ րա արն ցեւ և մե-
Մինցե պեւոնքն նեղարս. րոմ յին-
մե քեղեսիցան մոսլուի ոտնոցն
Մենս նախասո. եւ լոկ ման ծրժա-
նա. րոմ մացիտոյն մոլեւի մ
աւղիւնո. Մեւիւա Մեցնիտ տղ-
լորիտե և իցեքնա-մլաւորն
մրաւալի սիտցա միարտոյ: քեւ-
րա, րոմ եղի զաւրտ և զա-
մորիլեքն և Մարձցեւիլ ցան-
նաշլեքն. րաւքանայ անիւրաւ
մոլքեւ յայտա ՄինաՄե [սիմեոն: Մ]
Սիրտերոն ար ոլոկ, սանքր-
տոլ ալոկ նաքրեքն տոտ և
մշտրեւալ յոլոնու հաւցո.
Մեւելիւա մարկանց, քրեքն և
[մատ], ոմ ցաննաշլեքն յինց
զաւմորիլ. մագաք Մեքեքնս յ
քր ուոցի, մեղո. եւ լոկ մեղեք
այւա, զրոքնիտ ցալքեւ և յ
զլեքն շտրժանա Մաշլեւցեւն և
քեքն պեւոտ յալքեւլոնիսքն մ-
քլոկոտ՞ րամեւնիք յայտ. Մեւել-
նոն Մինալ քեքնիս սամարտիլե-
Մի և ալքեւն մեանդրեքն, րոմ
քալոտ ժեւիս-սալայ յոլոն-
նի. եւ լոկ ման տքե: Սո.
տքեքն, րոմեւնից քեւալո հա-
լոնոտ, րալ արսալ յեւնիլա յայ-
տեան. Միւրցոյ րա Մեւաւալ
տոտմքրոնքեւ մեղեք, մեքե-
ւալ ցալո ոցի. ցամալա յլամ-
իլ և ծրժանա, րոմ հալքոն ոմ

¹ օրցեքն B. ² Քաղկեդոն D. ³ ստիպել D. ⁴ ոչ չէ B.

ნტი, *ლ. ჰამყისაჲ დამათ¹ ქნტნა-*
კაჲ ქაყაიორქინ² ქაყაიყაყსქ
რანაჲ ნამ³, ლ სიქისაჲ ეტყა-
მქმ⁴, ზრამაჲ: ენჯქაყრა სარქიჲ
ანჯერ ზანსქ, ლ თაჲ ვაყაყა-
ლორან. თჲ ჴ⁵აჲ ქნჯ ქ ზსერჲ. ლ
ნა თაჲ. თჲ იქნჯ⁶ ეოჲ ამნს-
ლქამ⁷, ლ ზაქსენსაჲ ქაყაიორქინ
თსთანსერ ქნტნ ქსქ. ექ თჲ⁸ ქნჯ
ოჯ ვიქრი: ჴიყი⁹ ზანსაჲ¹⁰ ძხძქერ
ენსაყთან, თაყაჯაღსქოჲ ლ იორა-
ქოჲ ეთორქ ლ ესერანსქი ჴიქიღან.
იერქ ქაყაყა იღეყაყთან¹¹ ლ ნქამ-
ქით ზაღათოქინ ზაქაძსენან ლ
თყანან, ლ ქიორიორქ არარქსაჲ
ენჯ მსტამსტა ქერ¹² რათნაჲ¹³ ქ
მქეოჲ ესარმან ზიორეჲმსოქს-
ან¹⁴ ძიეიქიქინ ჴაეღსქენქი¹⁵, ლ
ეჲყაეღენჯიქინ ქათაეღსქიქინ ლ თო-
ერქ¹⁶ ზარენ ეტარქიღსაქინ ზათათ-
თსქ, ლ ქსქიქინ ზასსაჲ ნამამარ
ეაღეყსქან. იერაქს¹⁷ რაეღამე
რან ლ, ქ ნამქინ მნაე ქათაჯა-
ეიქინ ეორქსენსაქინ¹⁸, ლ ეო. მქ'
ეარქამანარ. ი¹⁹ქ ზაქთანძალოერქ
ლსათოღაძაქინიქინ, ქტ ლეღქ²⁰ რ თო-
ეღსაე იღეყაყათოქსქანს ლ ეარ-
ეაეჲსაჲ ძაღსქსენა ზრქსქან
თარათსქიქინ ზაქიქოქსქანს, ჴსან
ექ ქ ქსთქინ ძამანსაქს სმქ. ლ
ეარქორსაჲ²¹ ჴასქაძხმქ, ქტ ქ
მსქ ქსქ თლორა ზათეღ ჴათათ-
რამ: ლ ეანექი რაეღომ ქნჯ ხე-
საჲ ლ ქ ზჯანსაე, აყართ ლ ლ
თქემ ქნსქ. ეორ ქანსქოღ ეოღა-

ნეშტი წმინდანისა და უთხრა მსა-
 ხურთ: არის სხვა რამ შიგ? მან
 მიუგო: სხვა სრულიად არაფე-
 რია. მიმოიხედა მეფემ და
 დაინახა თავისი თავი, ხო-
 ლო სხვა არაა იყო. მოითქვა
 სული და იცემდა შუბლზე, ნა-
 ნობდა და გოდებდა წმინდა და
 ნეტარ მწყემსებს, რომლებიც
 მართლმადიდებელი და ქეშმარი-
 ტი რწმენის გამო იღევნენ და
 ამოწყდნენ. ეთათბირა [მეფე] თა-
 ვის დიდებულებს, რომ აღმოფხვ-
 რან ქალკედონის კრების ახალსა-
 ხიობის განსაზღვრება და წი-
 ნანდელ მოციქულთა და
 წმინდა მამათა ქადაგებანი
 დაამტკიცონ. მაშინვე ეწია მა:
 მზაკერობით სიკვდილი, როგორც
 მრავალნი იტყვიან, ისევე ღარჩა
 აღრე ნაქმნარი. და შენ, ნუ გაჰ-
 კვირდები, ჰოი, საღმრთოს ქო-
 მაგო, თუ რისთვის შემციარდა
 მართლმადიდებლობა, განვითარ-
 და და მოეფინა ქვეყანას ურთუ-
 ლი საშინელი გინება. ეამის აღ-
 სასრულსა ვართ და შეშინებული
 ეგონებთ, რომ ჩვენსავე დღეებ-
 ში შოაწევს აღსასრული. რად-
 გან სასწაულთაგან მრავალი რამ
 ყოფილა, ჴერ-იყო ეგეც მომხდარ-
 რიყო, რაც აღრე წინასწარმეტყვე-
 ლებით გაგვაფრთხილა ნეტარი მო-
 ციქულის სიტყვამ. და რომელია
 იგი? პირველად მოვაო განდგო-

1 ემქოთ II. 2 ნამა — II. 3 ვრაეღამქონ B. 4 ექსქი ე2 B. 5 ამნსქინ B.
 6 თჲ — B. 7 ეიეე B. 8 იღეყაყათოქსქან B. 9 რათნაჲქ B. 10 ზიორეჲმსო-
 ქსქ B. 11 ძიეიქიქინ ჴაეღსქენქი] ნათათაჲ. ეორ თანამანსაჲ ისქქინ რეიქინ
 ჴაეღსქენქი B. 12 ქ სოერქ II. 13 იერაქსა] ირ B. 14 აქ წყლება II.

ქსაყ რანზ სრჯანხიკნ ათადხლიქ
სა ოქ ჩუტ აქს. საჭი სქსაუტ,
ასტ, საყასაამროქჩინზ კ საყას
ქაქონხაუჩი მარჯზ ანსარქნო-
ქსანს ორჯჩნ ლორასანს; საყას-
თამროქჩინს ასათ ოჯ სქტ ყსრ-
კრალორ ქოყალორაყი დასქათათ-
მართიქუ ჩნჯ ასტ, ყჩ აქქ ჩ ქაყრნ-
ჯოუ ყალა სოქოროქჩინს. აქქ ჩ
ნჯმარჩით ნასათოქნ ჟაქსიქოყნ, კ
აქსათნ მთოროქსანს ყნსო სრ-
ქსაყაყენს, ასტ, რასო აქნმ სქტ
ჩ ქამანსაქა ქსოქინს ჟაქსიქოყნ
თმანჯ ჩ ნასათოყ; სკ ყჩ ოქქ
ნოთაყოთნჯ მნსაქოყ სნ ანრჩბ კ
სქსოყთანოქ ნასათოქნ აყაჯოთ-
ნსაქქ ჟრქჩინ მსროქ კ მსათნ,
ნასანხსოთსუტ ყდსყ ანჯოჯო
რანზ, ყორ ჩ ყტამ მსო ორაქსა
ოქბაქოქქ მან ნათსაყ. ჩსქ ორჯჩნ
მარჯოქ, ასტ, სქსაქ ყოთანჩუტ⁶
არჯსჯ ნასათო ქსრქჩი; ქსანს
აქნორჩქ ქაყქაყაყაქჩი ყაქქოყჩს-
ოყთანს კ თჩრქ ყსრადრჩითოთანს.
ყჩ ოოყჩყ ნანსაყარჩნზ ყმთორ-
საქნ ყჩსრალ ღმრინსიქოქ, ქაქქ-
ოთაქტ ყაქქნ საყასქანჩქ, ს ქან-
საქს ყჯოქჩრა ბაქსაქოქმანზ ყო-
თო. ყმთქღმრარ ლორასანს; მას-
ყაყა ოროქყაროქ მსყ ყყოჯანსაქ
ს ანსათანსიქი აყანსქ ყანბჩინს
ჩ ქსროქ ნჯმარჩით ნასათოქ ჩ
მარჯარქჩინს თნსქსაქ. კ ჩ სჯანჯ-
სიქაყოქბ ათადხლიქოყნ ანსსესაქ,
კ აყოყარჩრსაქ. ოოთყმამოქ ჩ
სოქრქ ჯოყლოქნ. კ ჩ სოქრქ ნარჯნ
ყასანსაქ კ ნამათოთსოქსაქ მბ
კ ლ. ჩინს ჩ სჩქჩა, კ მშ, ჩინს ჩ
ქოთათანჯნოყაქსაქ. კ ሆ. ოყნ
ქსაქჩსოთ. ორჯ ჩ აყათქს ამსნა-

მიღებად და მერმე „კაცი იგი უს-
ჯულოებისად და შული იგი წარსა-
წყმედელისაჲ“⁵. განდგომილებას
აქ ქვეყნიერ მეფეთა ბრძოლებს
კი არ ეტყვის, რადგან ეგ აღრი-
თგანვე ჩვეულება იყო, არამედ
ქვეშაარტი სარწმუნოებისაგან ჩა-
მოცილებულთ და ამ ცთომილე-
ბის მიმდევრებს უწოდებს, მსგაე-
სად იმისა: „რამეთუ უკანაესკ-
ნელთა ეამთა გან-ვინმე-დგეს
სარწმუნოებისაგან“⁶; და რომ
ფრიად მცირენი დარჩებიან
უბიწონი და განმაცხოველებელ-
ნი სარწმუნოებისა, მსახურნი ჩვე-
ნი მაცხოვრისა და უფლისა,
დაგარწმუნოს შენ ქვეშაარტიმა
სიტყვამ, რომელმაც ჩვენ პი-
რში, როგორც ზმნობით⁷, გვითა-
რა: „ხოლო მო-რამ-ვიდეა“⁸ ე
კაცისად პოვოს-მეა სარწმუნოე-
ბად ქუეყანასა ზედა?⁸ ამისათ-
ვის მყისვე შეაცდენს და ეუფლე-
ბა ანტიქრისტე, რადგან აღვილაჲ
იქერს სწორა გზიდან აცდენი-
ლებს, იტაცებს მგელი იგი განმ-
რყენელი და გაახშირებს ჯოჯობე-
თური წარწყმედის გუნდებს მარ-
ცხენა მხარის დასისა. ამისათვის
უნდა გავუფრთხილდეთ და
ურყევად დაეცვათ ჩვენი თავი
ქვეშაარტი სარწმუნოებაზე. რო-
მელიც დანერგეს წინასწარმეტყ-
ველებმა, საკვირველმოქმედ მო-
ციქულთაგან აღმოცენდა და ნა-
ყოფი მისცა სული წმინდის მორ-
წყვით, წმინდა მამებმა აღიარეს
და მოკლედ გარდამოსცეს 318-მა
ნიკეას, 150-მა კონსტანტინეპოლს
და 200-მა ეფესოს, რომლებიც

ათორ სეროფეთქსანს ყათარხ-
ყანს; ის მქ იერ რანხილ ყამ ყორ-
ბილ ჟათხრქრხყყოქ ქ ჩსათო
ხოგა. ქქ ხ. ქ ყათოიოგ ჩნჯ ჩათ-
ყს ანხანხლ ხ მხრქანხლ ქ ყათ-
ოათგ ხრქრათორათგ, ყამ რანხქყ,
ყამ ყათყანხათგ მათონხლ; მოქოქ ხ
სყოქ ქათქართოქქამქ მათოთ-
ყოქ ვოყარანოგა მხრ, ვქ ათანგ
აქყო აათოთათანანოქ ხრქყ
ბოგოქოგა ანქხრქ ჩათათოქ ჩოთ-
თოქანოქქსანს¹ ანჩნარ ქ ჩანოქ
ქჩნხლ ქსათოქოქ. ვოროგ ვოქო-
ქჩინ ჩათათოგ, ხ იქ ქ ჴათყქსო-
ხქ აყათათამქსაქღნ ქქქხხქჩნ ქა-
ქანხათქს ჩარქოქს, აქ ქ ბათოქ
ვათყანათქს ხრქათ რხოქჩინს
ათსოქოქ ანქათანს ხ ანჩათოქ-
ოქქჩა, ჟათმანქქ ანგათამქრ,
ხ ვოქობ ხრქათანქქოქოგნ რა-
ბანხს ათან ქრქხჩქ ქანოქანქს-
ამქრ. ვქ ხ ვათათოქათქათქქქქქარ-
თარ მქათოროქქსანს ქათანოქმანს
ხ ჩათოქოქქჩინს თორანქ ხ
ქ რათგ რათანქ ჩნარხთყჩნ; 'ათან
ოროქ ყართ ქ ნანხაქლ აათოთათ-
ბოქოქქსანს ჟომ. ვქ ყათქ აქა
ჯარისათგ ხ ჩქმან მოქინს¹ მოგნ ხ
ქათხაროგნ, ირ ათ ათორ სერანხქქ
ათათქსოქღნ ქქ. ხ ბათქათანხლ
ნჯათათოქქსამქრ ჩხრბსაქ ქოქხოთ.
ვოქ ხ ქ ჩქნოქსათათანხსეროქოქ
სათქოქჩინს მხქხოქქსანს ბათო-
განხქ; აქა ყოქქქ ქ ჟათქ ბათო-
გოქმან ჟომ მოქოქქსანს; იოქ ქქ¹
ქ ნქქ მხრ¹;

ყოვლადწმინდა სამების პატივისა-
თვის შეიკრიბნენ. ნუეინ გავხრით
მათ კვალს სიტყვით ანდა საქმით,
ოუნდა პატივისაგან დაცემა და
ქვეყნიერ დიდებათაგან განძარ-
ვა, გინდა საპყრობილესა ან სა-
კვრელთ მიცემა გვეწიოს. სიყმი-
ლსა და მახვილს გულმოდგინე-
ბით მივეუშვიროთ ქედი ჩვენი,
რადგანაც ამ ღმრთის სათნო სამ
კრებათა გარეშე უსრულოქსა სარ-
წმუნოების აღსარება. შეუძლებე-
ლია სათნო ვეყოთ ღმერთს, რომ-
ლის სარწმუნოების დებულება
ვერც ქალკედონის განდგომილებ-
მა შესძლეს ცხადად ეგინებინათ.
არამედ თარულად და მალულად
ამბობენ ორ ბუნებას შეუტრევენ-
ლსა და შეუზიარებელს საწმინელი
გამოყოფით, ორთავე საქმეს
განაშორებენ ურცხვი თავხედო-
ბით, რომ საღმრთო ერთობის შე-
რევენისა და ზიარების უარყოფა
და აღფხვრა მოხერხდეს. ამის გა-
ბო ჳერ-არს იცოდეს შენმა
ღმრთისმოყვარეობამ, რომ ამ ბო-
როტების ანდერძი და საფუძველი
სიმონია—მოგვი და მისანი², რო-
მელიც წმინდა და ნეტარ მოცი-
ქულუბთან იყო და სასაცოლოდ
აგდებული განქიქებით ვანიპო და
მოისპო, რასაც მეთხუთმეტე
ფსალმუნის განშარტებაში ვვამც-
ნობს. ამ მცირეს ბევრიდან ვაცნო-
ბებ შენ სიწმინდეს. იყავით
მრთელად ჩვენი უფლის მიერ.

¹ იოქ... მხრ] — A.

ათქმამარ დაქმასიღესიოვანსიოქ-
პანერ დნნოქმანს სეჩეჩი. ხ ღაჯ
ტირპსაგნს. იოიოქ ვაყაჯქსარო-
ქმინს თალოქ ნამ ვქსაღორ ქარ-
გაყსაქს. მქნჯს სრქმამარ თქს-
ათსაგნს აყანსქ ვოივოქმანს, ხ სეი-
ქსიგნს: ვსრპბოაბნ დსინარქოქმს-
ამარ ქაროქ. თაყა ქქ: კამღ ქეგნს
ქაქმარეჩქოქსინს ამსნაქს სეჩსიკო-
ყოთაღ ზანგსრბ. ვნორსაგნს
ვაყათქს აქხოიგნ, რაქე ვეღომნ
ქაქეჩი ვამსნაქს თღორი სნსაგ
ქაროქ: სოქს სანონს ხ ღარანსაქეგნს
სეჩეჩი:

სქქ: იღ სსსაქ` კამაღორიქს-
ამარ ქსოთოიქანსიგნს ხ სეიქსიგნს
ვსრპბოაბნ დსინარქოქმამარ ქარ-
ოქ, ხ თაყა ანგერქს სრქმაქ, ქ
სოქს ქიქსაბ ვათნაქეჩ, ხ ვარ-
დსაქ აქარქს ვაქეჩ, ვაქსეჩქსინს
ქოქოთანგსაგნს რანსქღ ქარვა-
ყსოთოქსანს, ხ ქოთოაქოქს ვა-
ყაჯქსაროქმინს თალოქ ვქსაღ-
ორ ქარვაყსათქს: ჴაჯ კნსა-
ქმინს არააგნს ხ ქანგქმანსსა-
გნს. ვქ ხ აქქღნ სრქქეგნს. რაქე
ვაყათქს აქხოიგნ მქნს კამ სრ-
ქოქს მქ' ქქქისაგნს თაქ, რაქე
სქქ: სეიქსიგნს ხ სრანსა თოთ-
ქინოქმანს ვოიგნს ქანბქს ქარ-
ოქ ხ ამსნაქს სეჩსიკოყოთაგ
ქსიქეჩს კამღ:

სსქ ირღ იჯ სნს ზაეიორღ ღნგ
მსეკ ზაღათოქ, ხ თღორი ქ მქსა-
ქანსოქმანსქსა ქაქამანსქ, ხ ქ აყათ-
ნოთს ქნჯ აქხოიქეჩ ზათანქეგნს
თო მსეკ სეჩსიკოყოთაგ კამ ღარ-
ანოქღ, მქ' ირღ ქქქისაგნს ზაეიორ-
ქსქ კამ აყათოქს ღარანსაქა-
ქანს აყათოქ, აქქ ირქეჩს ვამქ

შეცდენისა, მძიმე გამოძიება. იქ-
ნეს და კარგად გამოიცადონ. მე-
ტი შენანება მისცენ მას — მთა-
ვარ მოძღვარს, იქამღე, რომ ფი-
ციოთ ალუთქეკას სისწორის დაცვა
და დაკვმოს წვალება თავისი
ხელრთვით. ხოლო თუ ინებებს
კათალიკოსი ყველა ეპისკოპო-
სთან ერთად, მიჰმადლოს პატი-
ვი საყდრისა, მაგრამ მოინანიოს
ყოველი ღღე თავისი ცხოვრები-
სა. იგივე კანონი იყოს მღვდელ-
თათვის.

უკეთუ ვინმე მოვიდეს, ნე-
ბსით აღიაროს და დაკვმოს წვა-
ლება თავისი ხელრთვით, მერე
იქვე წავიდეს, იმ ნარწყევს მიიჭ-
ეცს და კვლავ აქ მოვიდეს, იმნა-
ირი პვეემონ მოძღვრების სიტყვიოთ
და ფიცხელი წენანება ში-
ცენ მთავარ მოძღვარს. კარგად
გამოიკვლიონ და ამხილონ, რომ
სხვებიც შემინდნენ, მაგრამ ერთს
ან ორს ნუ ექნება საყდრის
პატივის მიცემის უფლება, თუ არ
აჩვენებს თავის თაქში სიმართლეს,
სათნო ქეცევას და არ იქნება ყველა
ეპისკოპოსის ნება.

ხოლო, რომელნიც ჩვენი მოზი-
არე არ არიან სარწმუნოებით,
უცხონი არიან ამ ჩვენი ძმობი-
საგან და რაიმე საჭიროების ში-
ზუზით მოვლენ ჩვენთან, ეპი-
სკოპოსნი ან მღვდელნი, ნუვინ
იკადრებს ეზიაროს ან პატივი
სცეს სამღვდელო პატივით, არა-

ქაჯბარზაკანთაგ ღნკაღყჩხ ქა-
ნასართქხამარ ხ აჲ ჯარყადღ:

ღაკა ქღ ოღ ვაღყღ ჭ ჭიასიო-
ქანთქქღნ ჭ ჭანანაღყღ, ოღსი-
ნარქთქქღნნ ათაღყ ჯაქსიღყიო-
ღნ არათაღყ` ჯორი ქღნკიქ კაღნ
კამღყღ. ხ მღ` ოღ ჭღწიანაღყ, ქა-
ნღყ ზრღყ ჯამ ჭანანაღ, ათანაღ
ჯაქსიღყიოღნ ჭღრი ღნღღნღ, ოღ
ქაღყაქსიანთაგ ღნსათთქქღნ ჯამ
ღ ჯაღღრიოქქღნ:

ღარღ` სქღ ოღ ჯამართქხამარ
ღნკაღყღ ოღანთინაღღან აარამანთ
მღრ ხ არათაღყ, აარღნსაღყ ჯიღ-
ღიღ ხ მარღმღიღ, ხ ჭ ჭნღღაღღღ
ღთარღანღსაღ რღრღრღსაღ. ხ ჭ ქაღ-
ღთღნღღ რარღან ქაღქღსაღ: ჭიღ
სქღ ოღ ოღ ჯიღყღ ხ ააღათამ-
რღსაღ ქათათამღანღიღ კღსიოღ-
ანთიღ აათთიღრანღს` ქღწიანთაღ
ჯამ ჭ ჭანანაღყღ, ჯამ ჭ ჭაქს-
იღყიოთაღ, ჯამ ჭ ოღღიღრღაღყა-
ნთაღ, ჯიღქღსაღ ჯიღიღიღ ხ მარ-
ღმღიღ ხ ამღნსაღნ კნღღაღიღ ჭღ-
რღანთ ხ ღნკაღყჩხ ოღთიღრღ
აათათღანთაგ ჯარღარ ოათათათან-
თაღნ ღსათთიღ თათ ხ ჭ ჯან-
ღღრღღღღღ:

მედ როგორღ ერთი ერისღაღთა-
განი ჭეიწუნარღ მასინღღღღღ
ღა სხვა მხრიღ.

ხოლო, უღეთუ ვინმე მღღღღღ-
თაგანი მღვიღღს აღსარებაზე და
ხელი დაღრთოს იმ ეპისღკოპოსის
წინაზე, რომღის მრეღღღი ყო-
ღნაღ უნდა, ნურაღვის ჭეიღღღღა,
მონასტრის წინამღღღარს თუ
მღღღღღს, თაღისი ეპისღკოპოსის
გარეზე რომ მიიღღს ვინმე ასეთ-
თაგანი მღღღღს ან ზიარებაში.

ხოლო ვინღ გუღღღღღღღღღ
ღეიწუნარება ჭვენ კანონიერ გან-
საზღღღღღს და აღასრულღღს,
იღურთოს სულით და ხორღით
ღა ამ ცხოვრებაში განცხრებო-
ღღს და იხარებაღღს, უღენი-
სამღე კეთიღღთ იშეებაღღს. ხოლო,
უღეთუ ვინმემ არ ისმინოს და გან-
ღღღს ღმრთის სათნო და მაღღღღ-
ღღღღღი მცნებისაგან მთავარ-
თაგანი თუ მღღღღღთაგანი, ეპის-
ღკოპოსთაგანი ან ერისღაღთაგანი,
წეღღღღღ იყოს სულით და ხორ-
ღით და მთელი თაღისი ცხოვრე-
ბით და მიიღღს უწყაღღ სასწე-
ღღ ღმრთის სამარღღღანი სამს-
ჯაღღღსაგან აქა და მერღღის.

ჯარმ კაფეთი. ზ კისალ ხ ზ მს-
ათანსკ რნფ ბსფ; მკაყა მქ ზარტ-
ოქსამაჲ ჩნჯ ზენს რანგაჲ მსრ.
ზღოქსალ სეჩეთი. ჯამსნასორი
ბერიოვოქსნტს;

სე კნტსეაჲ ვბსნარქა ეაჲს,
ხ სეაჲ ზ სორე სსეღეღოჲ 'თო-
ნაჲ; სო მანასტ მასსნოქ სეჩს-
სოჲს, ზმ აქოთასეაჲჲ ზან-
გბრბ, ორიგ ანთონტნ ზ ქსრიოქ¹
ჯქჯათასსალ სნ, ხ მძრათ 'ლქანს
მარეჲყანს, ხ ასრანსე ვჩსოორ,
ქარ სეფარაჲჲ ზანგბრბ, ათაჲქ
ამსსნასორი სეროქოქსსანს,
ზაქო სრთქარ მსრიოქ, ხ ააჲთ
მათონასარ მსრიოქ;

**XVI. მსბსმრჲ, ჯორ სჲოიზ
მორიღჲმორი ჲაგბიზ ჲოქოი-
ქიჲიოთი ბ მრამბორი-ბისმსს,
მბსმარჯიო ჲაგბიზ მბსოქი-
ორ ზის ჲს' ბბსმსოი-ბისმარ
ჯიბიოთი ბ ბოქოი-ბორი-
ბისმსს მრამბორი**

სე მს ო თანსსერიოქ ამქ მკყ-
რასლჲ² მბორიოქ არეოქიჲე არ-
ეოქი³, ზმ მერრანამო ჲაქიე ჲა-
ქოქიქიოქი ხ აქოთასეაჲჲ ზმეჲ,
მანასტქ მასსნოქ სეჩსსოჲსი,
ჭრისათაქორქ მჩანსეაჲ სეჩსსო-
ჲსი. მბოქანქიქი მამათონსეაჲ
სეჩსსოჲსი, ზრეჲოქი მსბსეაჲს-
ეაჲ სეჩსსოჲსი, მჩოქნქ⁴ ზოგ-
ქონს სეჩსსოჲსი, მზარონქ მს-
ნონსეაჲ სეჩსსოჲსი, სერატქი

ყევაღ ვეგოთ, რომ ვიცოცხლოთ
და მოვეკვდეთ თქვენთან ერთად.
ხოლო, უკეთუ ჩვენი სიტყვები
რაიმე სიცრუით იყოს [ნათქვამი].
შეჩვენებულ ვიქნეთ ყოვლადწმი-
ნდა სამებისაგან.

დავბეჭდეთ ხელწერილი. და
დავდეთ დვინის წმინდა ეკლესია-
ში მე, მანასე ბასეანის ეპისკო-
პოსმა ჩემ თანამოსაყდრებთან
ერთად, რომელთა სახელებაც ზე-
მთ მოხსენებულა, სმბატ ვრკან-
ის მარზპანმა და უფალთა მზე-
დარმა თავისი ძმებითურთ⁵ ყოვ-
ლადწმინდა სამების წინაშე ჭერ
ჩვენი გულით და შენდევ ჩვენი
ბეჭდებით.

ხელწერილი, რომელიც მის-
ცეს აბრაამ სომეხთა კათა-
ლიკოსს სომეხთა ეპეფნის
პრეპაზამ მათ, რომლებიც იუ-
ვნან რომაელთა ხელისუფ-
ლების ქვეშ მავრიკან კაის-
რობის დროს

მეფეთა-მეფის აპრევზ-ბოსროს
მეფობის მეჩვიდმეტე წელს ჩე. აბრაამ სომეხთა კათალიკოსის და
ჩემთა თანამოსაყდრეთა, მანასე
ბასეანის ეპისკოპოსის, ქრისტო-
ფორ სივნიეთის ეპისკოპოსის,
იოვანე ამბატუნთა ეპისკოპოსის,
გრიგოლ ანძეველთა ეპისკოპო-
სის, სიონ გოლთნის ეპისკოპოსის,
აარონ მეჰუნთა ეპისკოპოსის,
ნერსეს ბზუნთა ეპისკოპოსის,

¹ ქსრავიქი მ. ² მკსრეაქჲ A. ³ სერ... არეოქიქი -- B. ⁴ მჩოქნქ D.

ხეც სრქვამარ¹ ზანგებრბ სსხალ²
 კანჭქამან მსრ ვრარსაკაჯათო-
 ქჩან სითითიანსხეჩს, ზედიქლიქ
 ზოქნაბხა ღსა სრანსქჩ ზარყნ
 მხროვ ღამსნაქნ ზრბოთაძიგა.
 & ვლქითა, & ვლწასქიგინ, & ვზსა-
 ათორ, & ვსლთბრთა, & ვჯარ ბიგიღწ
 ჭაგქსიგინჩ, & ვაქიგბ თითმარნ³
 ლხინჩ; სლ აგაჯანსა მათთაგანს-
 ლიქ ათაჯქ მსრ, სანონსქ ვჩნგს-
 თანს ჩ მჩარანოქჩან სსქიგელქ
 ჳმარჩთა ზაღატჩს ჴრჩათითა. &
 თსაყჩინ მჩარანოქჩამარ ამს-
 ნსტისან. ქტ ვსითითიანოქჩან &
 ვსანამან⁴, ვორ ზასითათსეჩს სრ-
 ნსქჩ⁵ ზარგნ მსრ ანჯარბ აყანსა-
 ვა.რ არაჯქ მსათობიქ & ზიგსორ
 ზარანსეგ მსროყ, & ვსაყაჯჩარო-
 ქჩან ვორ თაქტ⁶, ქაღტაროქჩს-
 ამარ ქნგოჩჩამტ, & სამაღტ ქათა-
 რსამტ, & ჩ ზაგორიგოქჩსნტ ზედიქ-
 ლიყყ ამსნსჩს ზსათსამტ; სლ ქტ
 სარქოქჩან ჩნჯ ჩყტ ჩ სამა თრ-
 თა.რ, ზედიქსეჩ ზიყლიქ & მარბნოქ
 ქამსნათორ სერორიგოქჩსნტ;

სლ ღნსქაქსალ ვნითა თაყაჯჩა-
 როქჩამარ, რიღნ ჩნჯ & მსრ რათ-
 ნალიქ ვნოყა⁷, ღსა ვრსესლიამნ;
 ჴრჩხეალ ჳსანარქა თქა ჩ ზოყა-
 ნტნ ქანჭქამან მსრ ამსნსხეყნ,
 ვქაქოქჩსამარ თრქოქ სერორიგო-
 ქჩსანს⁸;

**XVII. ԱԻ ՄՐԱՍԷՐ ՏԷՐ ԱՐ-
 Ի ԱՀԱՄ Ի ՄՈՒՍԻՍԷ**

Սրբասիրի Տևտոն Աբրահամ
 Հայոց կաթաղիկոսի ի Մոյսիսէ՞

¹ სრქვანერ ნ. ² თითორნ ნ. ³ ვანამან + ნათათი ნ. ⁴ სრონსქი — ნ.
⁵ თაქქი მსრ ნ. ⁶ ვნთათ ნ. ⁷ სერორიგოქსანსქ-თორამ ქითაქ ქაქთოსანთ, ამსნ
 ნ. ⁸ მადქსალ ა.

ჩვენმა ნეტარმა მამებმა ყველა
 მწვალებელი: არიოზიც, მაკედო-
 ნიც, ნესტორიც, ევტიქეც, ქალ-
 კედონის ბოროტი კრებაც და
 ლეონის ბილწი ტომარიც. ვედრე-
 ბით მოგვემართეს, რომ შევეუერ-
 თოთ ისინიც ქრისტეს ჭეშმარი-
 ტი სამწყსოს² ეკლესიის ძმობას
 და თქვეს ერთპირად, რომ უც-
 ლელად დაეცავთ ღმრთისა და
 ჩვენ სულიერ მამათა წინაშე ალ-
 სარებას, რომელიც ჩვენმა ნეტარ-
 მა მამებმა დაამტკიცესო. შენაწე-
 ბას, რომელსაც გვაძლევთ, გულ-
 მოდგიენდ ვიღებთ, ნებისთ აღვა-
 სრულვებთ და წყეულებთან ზი-
 რებისაგან სრულიად განვეშორე-
 ბითო. [ჩვენს] ნებაში თუ სიცრუე
 იყოს საღმე, დავიწყებლოთ სუ-
 ლით და ხორციით ყოვლადწმინდა
 სამებებისაგანო.

შევიწყნარეთ ისინი სიხარუ-
 ლით და ტვირთი რაიმე ჩვენც
 აღვიკიდეთ მათთვის მსგავსად წე-
 რილისა. დაიბეჭდა ეს ხელწერი-
 ლი მათგან ჩვენ ყველას წინაშე
 წმინდა სამების მოწმობით.

**სიწმინდისმოყვარე უფალ აბ-
 რაამს მოსახებანი**

სიწმინდისმოყვარე უფალ აბრა-
 ამ სომეხთა კათალიკოსს უღირსი

ანარძანს რადომ ჩინარაოქს-
ამრ ხერყაყოქსინ. **ღმე** ირიქ
ხ ათადას ქვაროქსინს ძსრამ¹ იგ-
ჯონსი ზარეოქსინ²;

ლათქ, ზაქრ ყათათიასან³, ყაქ-
ბათათქსამრ გნორიოქსინ სრრ-
რიქ⁴ აქითიოქ **ს**სათნ **წ**რჩიორჩი,
ხ რადომ ჩინეოქსამრ **ღ**ყათ
ანბნ ხმ სათათახალ, ვჩ ხ ქა-
ყოფ **ღ**სათ ქათათახალ⁵ საყათქ
ლხლ **ღ**ყოქ; **წ**ანათანგ **ღ**სათთ-
ათათქრ ათაგჩინოქსინს⁶ ძსრამ⁷.
იორბამ **ღ**ლათქ, ირ ხ მანსოქსინ-
ს⁸, ქათნ ირიქ **ღ**სორსაგ ხსქ **ღ**ს-
ათათ, ხ ყარეგსაგ სათაგჩორე
ხ ქარეგათხთ აქსარჩი ხ სნე-
ოქსინს ძათანსაქი, **ღ**იქ ჩინგა-
ყაგ ხ იორახ სეაგ, **ღ**ანგჩი არა
არეგ⁹ ხსქ ატრნსაგ **ღ**სათათ
იორჩნ **ღ**რამ¹⁰ **ღ**აქსარჩი ზაქრ. ხ
ათსნაქნ რარსაგ **ღ**ჩინაგჩორ-
ქსინს სქიგჩნ ხ სათაგჩორე, **ღ**ე-
ქათანაგ **ღ**რადამბათანსაქლ¹¹
ღსათეხს¹² **ღ**აქსარჩს¹³, **ღ**ათბ-
ათესლ¹⁴ **ღ**ყათათიქრ ხ **ღ**ორიქს-
ამრ ქათათორაგ **ღ**იორჩნ **ღ**არბ¹⁵;
ღრრქ სქსეხსეიქ¹⁶ **ღ**ქინოქსინს ხ
ღსორიოქსინს აქსარჩი სქრქ-
ოქსინს **ღ**იქამანგ, **ღ**იქსორ ხ მარბ-
ნათორ ყათათათანს ანგჩნ მქ-
ათორიქსინს ხ იორყათ **ღ**ჩინს
რარს¹⁷ **ღ**სათ ხ ძსინ ძსრი¹⁸
არქოქსინს, **ღ**ლათამ¹⁹ **ღ**იქორამ-
ქსინ **ღ**ჩრჩათათი **ღ**სათათიქ **ღ**ყა-
თარათნ ხ **ღ**ლათათინს **ღ**ჩინს²⁰;

მოსესგან დიდი სიმდაბლით თა-
ყვანისცემა, რომელთან ერთადაც
უფრო მეტად თქვენი სიწმინდის
სიმრთელის მოკითხვა.

მესმა, მამაო პატროსანო, უფალ
გრიგოლის მაგ საყდრის ბრწყინ-
ვალეზით აღდგენა და სული ჩემი
საწყალობელი აღიესო დიდი
სიხარულით, რადგან აღრიდანვე
მოწადინებული ველოდი მესმინა
ეგ. მით უფრო თქვენი ღმრთის-
მოყვარე სათნოების [შესახებ]
ოდეს შევიტყე, რომ ყრბობითგან
[გაქეთ]. რისთვისაც აგირჩიათ
ღმერთმა და მოგანიჭათ ამ ქვე-
ყნის წინამძღვრობა და მოძღვრო-
ბა გაჭირვების ეამს, ფრიად მო-
ვილხინეთ და გავიხარეთ, რად-
გან, აჰა, უკვე აქურთხა ღმერთმა
სომეხთა ქვეყანა თქვენ ფერხთ
[ქვეშ] და ყოველი სიკეთის დაფუ-
ძნების დასაბამად და წინამძღ-
ვრად და მაგ მთავრების², მრავა-
ლი ხნის განმავლობაში განშო-
რებულების ამ ქვეყნისაგან, გაბ-
რწყინებულების მეფეთაგან პა-
ტივითა და მადლობით, აქეთ დაბ-
რუნების [მიზეზად გაგხადათ]. ამ
ქვეყნის ორივე მხარიდან მაგ ეკ-
ლესიის აღშენებასა და განახლე-
ბას სულიერი და ხორციელი გან-
ყოფის კვლავ შეერთება, როგორც
საფუძველი კეთილად დაედვა
თქვენი სიწმინდისაგან. ვესაუთ
ქრისტე ღმრთის წყალობას, რომ
უკეთესად დასრულდეს³.

¹ იგჯონსი ზარეოქსინ] იგჯონსანარეოქსინ B. ² ზაქრ ყათათიასან] გნაქ-
რათხათათან B. ³ სორრ B. ⁴ ქათათესლ A. ⁵ ლათ B. ⁶ მანგეოქსინს A.
⁷ იორჩნ რამ] რადამა რა B. ⁸ სქიგჩნ... მათათინ] — B. ⁹ აქსარჩი B.
¹⁰ არბ] + ხ B. ¹¹ სქსეხსეიქ] + სქიგჩ B. ¹² რარჩაგ A. ¹³ ძსრი] — B. ¹⁴ აქ
წყდება B XLI თავში და გრძელდება XLII-ში.

შრქათთა¹ ქტ ჩნბ ათთან ჳნორჳს
 აყო ჰ წსაანტ, ჰ ჳრაფ მჩნჳს
 ქაქტარან ლყოანხყ ჳაროღჳ
 ჳანღნჳჩან მსბოქჩან იათაყან
 შრქათთაჰ. ჰ ჳაქჯაჳი აღჳა ჳა-
 ნჳს ბნრ², ს შრქათთაჰ აჳათარა-
 ჳსაღ³; ჳნჳ იოიჳ ლჳტყჳ ქსჳ ჰ
 ჳრარჳან ჳრახჳრასან. ქტ მ-
 რჳ მჯაჳს ჰ ჳაღათარჳმ, ჳანღსრბ
 ჳნჳ ჳსჳ აათარჳჳ რარჳსჳამაღჳ
 ჰ ირჳსაღ ᳖ნჳაღჳ, ს⁴ჳ, მათ
 ქორჳსოქჳჩან წსათან ჳო, ჳნჳ
 ჳაქანხა ჳო, ჰ ჳნჳ აჳრჳქჳს ანთ-
 ან ჰმოჳ; ოსჳ სქტ ᳖ანარჳთ-
 ანოქჳნტა მსრმტ ჳარყანტჳ, ჰ
 ᳖ქჳანხაჳტ ჳსრჳოღტ ოსღჳსა-
 ჳაღჳ⁵. ჰ ანბნ ჰმ თათაყსაღ
 ჰ აქტარან მთორსაღ ᳖რჳოქჳსან
 ბსრამ ქანბნ ლჳტყოღჳ; სღ ᳖ოღ
 იოღ ᳖ს⁶რად შტჳ მსრ⁷;

თუ მე მომეცემა მადლი უფლის-
 გან, რომ ვიქადაგო ქართლიდან
 ალბანთა ქვეყანამდის გამოუკვ-
 ლეველი სიდიადე ქრისტეს დიდე-
 ბისა და ესოდენი ხალხი შეგძინო
 თქვენ და შევწირო ქრისტეს.
 ამასთან ისმოდეს მაწვეველი ხმა:
 „კეთილ მონაო და სააწმუნოო“
 შენი შემწე მეგობრუბიოურთ ჳა
 „ხსნილი გუნდით მოვედ და შე-
 ვედ სიხარულსა უფლისა შენისა-
 სა“⁸, შენი წინაპრებისა და ჩემი
 სახელის მოსიყვარულეებთან. ხო-
 ლო, თუ ჩვენი უღირსობის შე-
 სახებ იკითხავთ, ვრთანეს ქერ-
 ლოლისგან შეიტყობთ. ჩემი სა-
 ცოდავი თავიც და ის ცთუნე-
 ბული ქვეყანა თქვენთვის მომინ-
 დვია. მრთელად იყავით, უფალო
 ჩემო.

XVIII. ჳ Ⴀ Ⴀ Ⴀ Ⴀ Ⴀ Ⴀ Ⴀ Ⴀ

პასუხი

შრქათრჳ წსათან შოქჳსაჰ¹
 ჳაქჳსოთოთჳ ᳖შრჳრანამაჳ, ქტ-
 ატთ ჰ Ⴀჳ ჳამაღ² ჳაქოჳ ჳაქჳო-
 ჳჳსოთ შსრჳამჳ იოღოქჳ;

სიწმინდისმოყვარე უფალ მოსე
 ეპისკოპოსს აბრაამისგან სო-
 მებთა კათალიკოსისა, თუმცა-
 ჳა არა ნებით, უფლისმიერი მო-
 ცითხვა.

წსაჰ³ ᳖ჳჳ იოღოქჳ⁴, იო ᳖ჳ ჳჳ
 რაღჳთ ᳖ოთაქჳსამჳ⁵ ᳖ოიოჳრჳო-
 ქჳნანტან ᳖სათაბოჳ ჰ ᳖რჳჳანაღ-
 იო ᳖არჳნოქჳსამჳრჳ ᳖მსჳ ოსჳ-
 რჳოქჳნტ. ჳანს. არჳმანაღოჳ ᳖საჳ
 ᳖ანრჳაღჳსანოქჳჩან ᳖მ. იო ჰ
 ქანბნსტად ᳖სჳ ᳖არჳღჳარაღ-

ვნახე მოკითხვის წიგნი, რომე-
 ლიც აღსავსე იყო ჳმრთის მოწ-
 ყალების მრავალი მადლობით და
 ჩვენი უძლურების ნაყოფიერი
 კურთხევით. აგრეთვე ჳერ-არს
 ვთქვა ჩემი უძლურებაც, რომე-
 ლიც მივენღე ყოველ ნიჭთა მო-

¹ ბსჳ B. ² ᳖ათარაღჳ B. ³ Ⴀსღჳსანაჳქჳ ჩათჳსანაჳქჳ Ⴀსღჳსოქჳსამჳ B.
⁴ ხს ᳖ოჳრ... მსრ] — A. ⁵ შოქჳსაჰ A. ⁶ Ⴀსაჰქჳ + ᳖არჳოქჳსან ბსრჳ B. ⁷ ᳖ოღოქჳ
 B. ⁸ Ⴀრბნოქჳსამჳ B.

ჩინ რელიგიონზე უნორაზათივე
ქრისტიანული სეროქსანუ;

ისი ყათისკაქი და ყბანერ რს-
თანზე რათსაქი, არამ იჯ თნქჩ
ახს. ანგჩითსქი და ჩნბ ირყეს
რძრანსეჟი, და ჟამ ქქ ყრავამ-
ქსანს ჟამ¹ ჩ იქარანოქჩინ
ყალ: ჴანუქი ქქ ჩ იქროთთ ყარ-
ბიქჩი თამს, ყანსარქანოქჩინ
ქამ ყჩითსქი, ირ იჯ აქამ ასათ-
ნანსი ჴანსოქჩინ ვოყანსი, აქ
და იჯ იქრეყათსინ ჟანს ყათსა²
ყორ თნქჩინ, და სქქ ჩ იქრბო-
ქჩინ და ქრესიქს ამანსეჟი და
სათოთი. აქთ იქი³ იჯ თსანს
და ჩნბ. რაქქ სქქ ქსთ⁴ სათოთი
იქრქამსანს, ჩ ბერ სეროქსანს⁵
აჟაქსა⁶, სერ⁷ აჟაქსა და ბერ სერ-
ოქსანს, იჯ ჟაჟარს და ჟაჟანს
მათოყანს ათ ამანსეჟინ,
ყჩ თანს ჩნბ იქს ყაროქოქსანს
ღათ ქარს ჴანსიქი, ჟათარსეჟ-
ინს ვოყანსი ყნორანს თანსათ-
ქჩინ ათ მსრს სერქჩ. ჴანსა-
რარს⁸ და ათ აქსარს სქოთ და
სქოთანს, აქაქათთანს ჩ სქოთ-
თანს სათთანს⁹ და მარქთ ჴანს-
ათი ჩ ბინს მსრქ სოთათოქს-
ანს¹⁰, და ჟამქამ თარსქი ჩ ბერ¹¹
სეროქსანს, სქი ჟანსეჟი¹² ჩ
სორქ ჟათსქინ ყალ აქორ, ყჩ რაჟ-
მანს ქჩინს სქოქსანს და ყორბ და-
ყსორბ ათაჟი ქოქ¹³, სქინს და მქ-
სქრათ ათათს¹⁴ და, იქოქამს
ორი და და¹⁵ თარსანსა ჴანს ვაქქ

მნიშვნელს, რომ ვიყენეთ მადლის
მიმგებელი თქვენი სიწმინდისა.

არ მოველოდი საშინელისა და
მძიმე ტვირთის აკიდებას. ვაუგე-
ბარია ჩემთვის, როგორ შემოპყ-
რეს და ან როგორ შევეუთანხმდი
ხალხის ნებას. რადგან ზეგარდმო
რომ ეგონოს ვინმეს, დააკვირე-
ბა რა ჩემს უღირაებას. [მინდებ-
და]. რომ ამ ხარისხის შეუფერე-
ბელი ვარ, მაგრამ არც მათზე ნა-
კლები, რომლებიც ჰყავდათ, და
რომ ყველას საჩვენებლად და
გამოსაცდელად დადო ღმერთმა,
ამის იმედი არსაიდან მაქვს, თუ
არა ღმერთის მოწყალების შემ-
დეგ თქვენი სიწმინდის ლოც-
ვებითა. აწ ვევედრები თქვენს
სიწმინდეს, რომ არ დააცხროთ
ვედრების შეწირვა ყოველდღე-
ურის მიმართ, რათა მომცეს
მე ძალი შეძლებისა მისი ნე-
ბისაებრ, რათა სისრულით ვაჩვე-
ნოთ მისი განგება ჩვენი ქვეყნის
მიმართ, ასევე ქართლისა და ალ-
ბანეთის ქვეყნისაც. რომ ბრწყინ-
ავდნენ ქრისტიანი სარწმუნოე-
ბით ქრისტეს მიმართ ჩვენი სიმ-
დაბლის მეოხებით. მნებაეს კურ-
თხევა თქვენი სიწმინდისაგან. ნუ
დააყოვნებ მოსვლას ამ წმინდა
ზატის¹, რადგან მრავალთათვის
ეს შევბაა და სულიერი საქმე-
ნი წინ გვიდევს. სანამ უფა-
ლი სმბატ აქაა, ვინწრაფით. რომ

¹ ჟამ მ. ² ქარანოქჩინს ყალ... რაქქ და ქსთ—მ. ³ სეროქსანს სეროქსანს
მ. ⁴ აქოქსიქი მ. ⁵ მანსათიქი მ. ⁶ სათთანს მხათი მ. ⁷ სოთათოქსანს მ.
⁸ ბერქ მ. ⁹ ჟანსეჟინს მ. ¹⁰ ჟაქქ+სქოქსანს და სქოთ მ. ¹¹ ათ მ. ¹² და ქ—
მ.

ի գլխի տանել¹ շնորհին² Քրիստոսի Ասատույ մերոյ: Ողջ լս'ր³:

Իսկոյն սափութեամբ զեր յոյսով զՅիսուս Կրիստոսով զՅիսուս Կրիստոսով:

XIX. ԹՈՒՂԹ ԱՌԱՋԻՆ ՏԻԱՌՆ ԱՐՐՈՂԱՐՈՒ ԸՅՈՑ ԿԱԹՈՒՂԻԿՈՍԻ ԱՌ ԿԻՐՐԻՈՆ, ՎՐԱՅ ԿԱԹՈՒՂԻԿՈՍ

ՏՈՒՂԻԿՈՍ ԿԱԹՈՒՂԻԿՈՍ

Սրբապետի Տնան Կիւրոսի⁴ Վրաց կաթողիկոսի, և այլ կաթողիկոսաց աթոռակցաց քոյ. լԱՐՐԱՐԱՄԱՅ ԼԱՅՈՑ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԷ, և լայլ կաթողիկոսաց աթոռակցաց իմաց⁵. Տնարար ողջուն:

Սոցիալական շարժումները իրենց ինքնուրույն շնորհիվ չեն կարող հասնել իրենց նպատակին, եթե չեն կապուած ընդհանրական շարժումների հետ:

Յատուրագոյն երանելի հայրապետն մեր Մովսէս գրեաց այն ձեռք մեղադրութիւն լաղապարհապետի հոգեւորականի մեր ընդ աթոռակցի՝ ընդ որս չէր⁶ պարտ: Եւ ձեր պրով և պատգամատուրան⁷ լանձն էր տուտալ, չհուանալ⁸ ի միարանական հաւատով⁹ հոգեւորութենէ աշխարհիս մերոյ: Լիճմ գլխապետին և գծանրագոյնն¹⁰ նհաս մեզ լսել, զի գմիւնարութիւն հաւատով, և գասպնականութիւն գերկուցունց աշխարհաց Յարտաւալ եկեղեցին անշարժ միջնորդութեամբ պարտէր, ուստի սէր և խնամութիւնք¹¹ մարմնատուրականք և հոգեւորութիւնք հոգեւորականք կատարելին ցնծալից ուրախութեամբ: Աստի ի Մծխիթալի ի նաչն¹² գալով¹³, և այտի՝ ի Մարր կաթողիկէ:

Մինչդեռ իրենց ինքնուրույն շնորհիվ չեն կարող հասնել իրենց նպատակին, եթե չեն կապուած ընդհանրական շարժումների հետ:

¹ տանել | + մերով երամանու և գրով B. ² շնորհին B. ³ ողջ լսր — A. ⁴ Կիւրոսի B. ⁵ արտակցաց իմաց — B. ⁶ բնդ որս չէր | որ ոչ էր B. ⁷ պատգամատ B. ⁸ ոչ նհուանալ B. ⁹ հաւատով B. ¹⁰ գծանրականն B. ¹¹ սէր և խնամութիւնք | և մեր խնդուրին B. ¹² խաչք B. ¹³ գալով | գրով B.

მსანე. ი¹ რ რან რიქანუკსიყე
ვაყყყიქი აყეოს¹;

სამხეჯ² ხაქისიყიოსი³ ა:
დასიქ ათ აროქჩან ძსრ. ჰ
ყანოთი ყრიყ არიყ³, ძანოყა-
ნსი ყწანათათქიან ძიოიყი⁴
წაყიყიყი⁵ ჰ ყათამარქ⁵ ჰ
ნსი ჰ ვაყიყაყიყ⁶ ჰ ყოონსი ჰ ვან-
სორი ვარა⁷, ირ ქანანსი⁸ ჰ
ით ქაქიარა⁹, იათი ირი არა-
სიქ ხაქისიყიოსი¹⁰ ჰ
წაქი აყა ათამა აყათ¹¹
ღამარყაღ ნსიქ ი ძსი¹² აყათ-
ისიანი აყათ არანყ¹³, ქიქიქ
ღნიყი¹⁴ ი ძსი აყათასიანი.
ყი ჰ ხსი, ირ ჯათათაქ¹⁴ ხსი
ქისიყა¹⁵ მსყ. ყი¹⁶ ჰ
ქაყაიორიქი¹⁷ არ. ვაქიყ არ-
ვაქი ძათაქიყ სირიქ მხარა-
ნოქიანი ათსიქ ჰ ვანსიანი¹⁸
ღაყიყაყიყა¹⁹ ირი²⁰, ყარი
ხსი²¹ ყითარქი ჰ: იყ აყანსიყი
წარითთიქი. მათიძიქ მხრიქ²²
ჰ ვაყათასიანიქ ქიქიქი, ჰ
ვივიქი ძსრ ჯათ ჰანოქიქი მს-
ათიქ სიქიქი მსყ ქსი, ირ ათ-
ქიქი ჰ მხაროქიქიანი ჰ ქათაყ-
ქიქიანი;

იქნებით მიზეზი ერთმანეთის უც-
ხოღ მიჩნევისა, რომელმა სიტყ-
ვამ დაიტოოს ასეთი უბედურება?

გვესურდა თქვენ სიწმინდესთან
გამოგვეგზავნა ეპისკოპოსები და
წმინდა წერილთა მკოდნენი, რომ
გაეცნოთ თქვენთვის ქალკედონის
კრებისა და ლეონის ტომარის ვნე-
ბა, ბილწი სჭული და უწმინდუ-
რი ქცევა, რაც ამიერიდან შემო-
ვიდა ამ ქვეყანაში, რისთვისაც
სიწმინდისმოყვარე ეპისკოპოსი
ღევენილა. მაგრამ შესაფერისად
ვცანით ჯერ პატროსან აზნაურთა¹
ხელით წერილით მიგველო პასუ-
ხი თქვენგან, რადგან არის რაღაც,
რომელიც დაუჯერებლად გეჩვენ-
ნა: უცხო სამეფოსთან რომ შე-
ქმნა მეფეთა-მეფის მონათაგან-
მა სიყვარულის ერთობა და ბუ-
ნებით თანამოზიარეს გამორდე,
პართლაც რომ ძლიერ მძიმეა. სი-
მრთელით იქნით დაცული ჩვენი
ქრისტი ღმერთით და ჩვენი წერი-
ლის პასუხი და თქვენი მოკითხვა
ღმრთის სათნოებისაებრ იყოს
ჩვენდა დასამენად, რაც საბაბი [იქ-
ნება] ერთობისა და მშვიდობის.

¹ ირ რან... იყსიქი იქ ჰაქიყი ჰანსიყიქი აყიყიქი იყსიქი B. ² ყამსაყ
B. ³ იაქმანსი... ირვაქი იორაქიქი ათ ძსიქ ვაქიყიყიანი ჰ B. ⁴ ძიღვიქიქი აყან-
ყიქი B. ⁵ თანარქი B. ⁶ იყიქ B. ⁷ ვაქიქი + ნაყა B. ⁸ იანმანსიქი—B. ⁹ ია-
ქათანი A. ¹⁰ ხაქისიყიყი—მსიქი B. ¹¹ აყათაქიქი+ჰ ნანოქი B. ¹² ი ძსიქი+
ყსიქიქი სიქიყიყიყიქი ჰ B. ¹³ იყსიქი აყანსიყი აყათაყი B. ¹⁴ ჯათათაქიქი იყ
ნათათაქიქი B. ¹⁵ ხსიქი რისიქი: ვანსი B. ¹⁶ ყიქი ვანსიქი B. ¹⁷ რანსიყიყი-
სიქი B. ¹⁸ ვანსიქი B. ¹⁹ რანსიყიყიქი B. ²⁰ ირი B. ²¹ ხსიქი—B.
²² იყ... მხრიქი იყი-ყიქიქი B.

რად¹, **Այլ** **ჯირბამ** **ყრთაგაფ,**
ქტ **ზორა** **ყრთათიქანოქტანს**
ათოქტამარ **არარქნ** **և** **ანგრტნ**
ქარსანგ **ქ** **თქიქმნ** **ჯარიქხან**
ყარბსიქ **კორბანხეან,** **ზყაქსე-**
თქ **გნთა²,** **և** **ქ** **რავ** **ღნქსეგაქ³**
ქ **კოქთიქტ** **სქსეხეღიქ,** **և** **ქ** **მქნჯ**
ქრქათიქტქ⁴, **Աქქამ** **ზოგა** **იქქიქ**
იქ **ჯქქიქ⁵** **თაქ:**

სქ **იქ** **გრსაქ** **ქ⁶,** **ქტ** **ქასან**
ჩიქსორ **ჩაგორქოქტანს** **և** **მარქმნ-**
ლოქ **სქრქოქ** **სქსეღსექნ** **მორქთაქაქ⁷**
ჩაათათსაქ **ქ⁸** **ქ** **მქჯ** **სრქოქ**
აქქარქნგ, **և** **აქქამ** **მორქთაქაქ**
საქქსიქოქიქნ **ქასან** **იქქყაქათოქ-**
ქხანს **ჩაქაქბსაქ** **ქ,** **և** **ყაქაქათანს**
ჩაქქსქ⁹ **ქ⁸** **რავ** **ქოქსსაქ** **ქ¹⁰.** **მქ**
ყაქაქათანს **ჯქ¹¹** **ქოქსსაქ:** **ჩაქჯ**
ქ **იქ** **საქქსიქოქიქნ** **სეღ¹²** **ქ**
ოქრავქ **იქსოქმნ¹³** **ქ**
ჩაქ **ზოქჩაქქა¹⁴,** **և** **სრქოქ**
ქოქქ **ყაქროქტანქ** **ყაქაქ-**
თასანს **კათათქიქ¹⁵** **Այլ** **ქასან**
მორქთაქაქ **საქქსიქოქიქნ** **ჩაქაქბ-**
მანს **ყორბქ** **ქ**
ბანოქგანს **სქქ**
ქ **ქასან** **იქქ** **ჩრქქქ:**
ჩანქი **იქრაქქა** **և** **გრსაქ** **ქ,** **ქტ** **იქ**
იქრბქ: **ყქარ¹⁶** **ათიქ** **ღქიქ¹⁷,** **և** **იქ**
იქრბქ: **ღქქმარათიქქან¹⁸** **ყაქ** **ქ**
ქიქიქ: **სი** **გნა** **იქ** **ჩაქაქბსექ,** **აქქ**
ქ¹⁹ **ქ** **ქნჯ,** **იქ** **ქანქიქ** **ქასან** **ზორა**
ქათქნ **გორბიქ¹⁷,** **և** **კიქქქ¹⁸** **ათ** **ქ**
և **კოქმქქ¹⁹** **ჩორათ** **თაქ,** **և** **იქსოქ-**
იქანს **იქ** **იქრაქქა** **ყაქათ** **ქ²⁰** **აქაქსქ-**

რამ, როცა შევიტყუეთ, რომ მათ აღსარება სიცრუით ქმნეს და იქვე მათი უკეთურების წუშპეს მიიქტნენ — დავამხეთ, დავწყველეთ ისინი და გავაძევეთ კათოლიკე ეკლესიიდან და ჩვენგან, ქრისტეანეთაგან. ახლა ვერავინ იკადრებს მათ მოკითხვას.

და რომ ეწერა, ცურტავის ეკლესია დამტყციებულ იქნა ჩვენ ორ ქვეყანას შორის სულიერი ზიარებისა და ხორციელი სიყვარულისათვის და ეხლა ცურტავის ეპისკოპოსი მართლმადიდებლობის გამო დევნილია და სომხური მსახურება შეცვლილი, ჩვენ მსახურება არ შეგვიცვლია. ვინც ეპისკოპოსი გახდა, ქართული მოძღვრებაც იცის და სომხურიც აგრეთვე, მსახურება ორივე მწიგნობრობით სრულდება. ხოლო ცურტავის ეპისკოპოსის დევნის შესახებ მისი საქმეები გვამცნობენ წრფელი რწმენისათვის არის წასული, თუ სხვა რამ საქმეთა გამო რადგან, როგორც წერია, „რამეთუ რომელი იქმნ ბოროტსა, სძულნ ნათელი და რომელი ჰყოფნ ჰეშმარბიტებასა, მოვიდის ნათელსა“³. მე ის არ მიდევნია, არამედ იყო რაღაც, რაც შევიტყუე მის უღირს საქმეთა შესახებ, მოვეუწოდე ჩემთან, მინდოდა და-

¹ ქ ჯარიქსნქ... არარაქქ) ქ გეგაქმნ **և** ქაქაქაქსარიქქან **և** ქ ჩსქბიქბიქ ქ ჩოქსოქნქსექ) — **ბ.** ² გნთაქ) — **ბ.** ³ გნქსეგაქ) **კორბანხეგაქ** **ა.** ⁴ **კათოქიქტ** **և**... **ქრქსოქნქსექ**) — **ბ.** ⁵ **იქ** **ქქქსქ** **იქ** **იქ** **ქქქ** **ბ.** ⁶ **ქ** **ბ.** ⁷ **მორქთაქაქ**) — **ბ.** ⁸ **ჩაქ-** **რსნქ** **ბ.** ⁹ **ქ**) — **ბ.** ¹⁰ **ქ**) — **ბ.** ¹¹ **ქ** **ქ** **ბ.** ¹² **იქსოქმქ** **ჩაქსოქმქ** **ბ.** ¹³ **և** **ჩაქ** **ნაქ-** **აქქაქ**) — **ბ.** ¹⁴ **კათოქაქ** **ბ.** ¹⁵ **იქქიქ**) — **ბ.** ¹⁶ **ქანქიქ**... **ღქიქ**) — **ბ.** ¹⁷ **თქ** (... **გორ-** **ბიქ**) — **ბ.** ¹⁸ **კიქქსექ** **ბ.** ¹⁹ **კოქმქქ**) — **ბ.**

ათი ზისკ ნათ ქიმ კიჯ ჳსკნ¹, თქ
ფსკსფსფსნ სქთფ კ ქ ფქჳსრქ
ფთფთ ფნათფ

ზისკ თნ, თრ ქათან ზათათთფ კ
ქთფთქთნ კ თთქმარქნ ფრსაქ ჳრ,
კ ფათ² ფრსაქ ჳრ, ქჳ თრჳთქფ
არჳთქქ ღათთქქფ რნფ აათთარ ქათ-
ფათორათფ ღათთთქ ზათათქ ქ ფთ-
ფათფ თნსქ კ ფრნსკანს ზათფრფათ-
ქქფთ თორანსაქ³ ქთქ თანზნარქნ
ქათქ: ჳსრ კ ღსრ ზარჳნ თრჳთქქ
ქათრათქ ჳქნ, კ ფრათათ ფქრთათათ-
ფსქქ თნსქქნ: ს: მსკ კ ფთჳ ნთქნ-
თქს, ქჳთქთთ კ ღათთათქ თორათქფ
თრჳთქქ სქჳ, ფრათათ ფქრთათათ-
ფსქქ თნსქქჳ კ ლთქთთ: ჳქ ქჳ
ფათქმ ქთნთთთფ ჳქნ ჳსარჳ,
თქქმ თრჳთქ სს თათსქ სრანსქქ
სქჳ, თრჳ ქთრჳთქქფ თრჳთქქ ღათ-
თთქქსანს ზათსაქ სქჳ: ჳქ მქნჯ
სრქქნჳ კ სრქქრ ქსაქ ჳქნ, ჳქრ
სფსაქ კ თჯ მქ თქრ, თრ თამსნათქ
თქფქ ფქრ თარქნთ ქ ქსრათქ ქთფ-
საქ ჳრ, თრთქს თქს თქრ სქთფ, კ
მანსათანფ ფქსრ ფრქსთთნსქქფ
ზათათათ. ქისკ თქათთქ თქსარქქ
მქრთქ თსქქქ ჳთნ ფამსნათქ თჯ-
ქათრთთფ, კ რარქ თნსქქნთ ქთქ⁴
ქათათფთქნ ჳთნ ფამსნათქ რსქს-
რათფ ქთთფ: ს: თრჳთქქფ თრჳთქქ
ნთქნთქს თსქრ ჳ ჳთთთთფ, თრთქს
კ თქრნათფ თქსარქქ. ს ჳქ თქს-
თქს, თრთქს თთჳ ფრსფჳჳ, ქჳ
თრქჳ თრქჳ ქთფათორთქქნჳ სნ²:

მერთგებინა და მესწავლეებინა, რო-
გორც ჳერ-არს მოწაფისათვის.
ხოლო თგი თემს მოწოდებაზე არ
მოვიდა, არამედ ეკლესია მიატოვა
და ლამე მალულად წავიდა.

[ეხლა] ის, რაც სარწმუნოების,
ქრებისა და ტომარის შესახებ
ეწერა, და ისიც ეწერა, რომ მე-
ფეთა-მეფის მონათაგან უცხო მე-
ფის მონებთან საერთო სარწმუ-
ნოების ქონება და მკვიდრი თა-
ნამოაზრის უარყოფა ფრიად წარ-
მოუდგენლად მიმაჩნიაო. ჳვენიცა
და თქვენი მამებოც მეფის მონები
იყვნენ და იერუსალემის სარწმუ-
ნოება ქქონდათ. ჳვენც და თქვენც,
აგრეთვე, თუმცაღა მეფეთა-მე-
ფის მონები ვართ, სარწმუნოება
იერუსალემისა გვაქვს და გვექნე-
ბა. თუმცა აქამდე... იყვნენ უფ-
ალნი, ეხლა რაოდენ უფრო ნე-
ტარნი ვართ, რომლებიც მეფეთა-
მეფის სამსახურს ვეწიეთ. რად-
გან, რაც ცა და დედამიწა არსე-
ბობს, არ ყოფილა არც ერთი
უფალი, რომელსაც ყოველი ტო-
მისათვის თავისი კანონები მიენ-
დოს, როგორც ამ უფალმა მიანდო,
მეტადრე ჳვენი, ქრისტიანეთა სარ-
წმუნოება; ხოლო ჳვენ თავისუ-
ფალ ქვეყანას უფრო მეტად მი-
ანდო, ვიდრე ყველა სსხვა ქვე-
ყანას და თემ კეთილ თავს უმე-
ტესად, ვიდრე ყველა თემ მოყ-
ვასთ. მეფეთა-მეფე ისევე უფა-
ლია რომაელთა, როგორც არი-

¹ თრთქს... ჳსქქ --B. ²⁻³ კ ფათ ფრსაქ ჳრ... ჭათათორთქქნჳ სნ] კ ფარ-
მსაქ⁴ რქ რნფ თათრ ღათთქქფ თრჳთქქ თრჳთქქ მქათანსაქ. კ ფრსაქქთქს ქ რათ
რსქსნაქ. მსრ კ ღსრ ზარჳნ რნფ თრჳთქქფ თრჳთქქ ქქქათნორსათქრ ჳქნ, კ ზათ-

և ուր գրեալ էր¹, թէ կամէաք
 Լայխկուպուսանս² արձակել, որ
 դայիքն և ուսուցանէին. թէ կամիք
 արձակեցէք³, թող զի զան որ սու-
 սուցանեն և տասնին⁴, իսկ զ⁵ պարս
 էր ինձ, զի դայի⁶ և լաղուխս
 կայի⁷ ի սուրբ Եկեղեցիսդ և ի
 ձէնք աւրհնէի⁸. կամ արձակել
 զիմ աշակերտս, որ զողջոյն սրբո-
 թիանդ ձերոյ առ մեզ բերէին.
 Բայց մասն չար մամահակիս և
 աշխարհի կարևայ լսափաննկայք.
 Ի բնի մի անիք. Ողջ պահնս զիք
 Գրիստոսիս Աստուծով մերով. և
 զպատասխանի թղթոյս՝ ըստ հա-
 նայիցն Աստուծոյ և մեզ տացէ
 լսել ի ձէնք⁹:

**XXI. ԹՈՒՂԹ ՏԵՆԱԻՆ ՍՄԲԱ-
 ՏԱՅ ՎՐԿԱՆ ՄԱՐԶՊԱՆԻ
 ԱՌ ԿԻԻՐԻՈՆ ՎՐԱՅ
 ԿԱԹՈՒՂԻԿՈՍ**

Մրբասիրի Տևառն Կիւրոնի
 Վրաց կաթողիկոսի, և ուլ Լայխ-
 կուպուսաց աթուղայաց ձերաց, և
 իշխանաց աշխարհիւ. Ասորնե-
 րանի և ամենայն լաւաց, ի Սմրա-
 տայ Գորկան¹⁰ մարզպանէ և տե-

ւլտա⁴ լիւսնիս և աս զի արիս,
 րոգորս լիւսնիս մոլորեալ, րոմ
 սեղանսն զարիս սամբոնոս⁵.

րոմ մոլորեալ, գրեւոր զիս-
 կոմոսեք զամբոնոսն, րոտա
 մոլորեալն և զսեղանսն-
 տո, տո գրեւոր. զամբոնոսն.
 Լաւ մոլորեալն, րոմ գրեւոր
 և իսեղան. մաքրաւ մե շնա
 մոլորեալն և մեղոսն մա
 լիւսն և յեղանսն և լիւսն
 միմեղոսն կրտսեքն և զամբո-
 նոսն իմի մոլորեալն, րոմ լիւս-
 նի սիմոնի մոլորեալն իմեան
 մոլորեալն. մաքրաւ լիւսն
 րոմ և լիւսնի սաթուրեքն
 լիւսն... մոլորեալն իմեան
 և լիւսնի իմեան լիւսն
 և և լիւսնի սաթուրեքն լիւսն
 և լիւսնի սաթուրեքն լիւսն

**ՅՐԿԱՆԻ ՄԱՐԶԱՆԻ ՄԵԼ
 ՍԵՆԱԻՆ ԵՍԻՍԿՈՒՄԵ
 ԿՈՐՈՆ ՎԱՐՏՈՒՆ
 ԿԱՏՈՒՂՈՍ**

Սիմոնի մոլորեալն լիւսն
 րոմ Վարտոնի կատոլոսն, սեղ
 լիւսն տանաւորեալն յիսկոմ-
 սեքն և մտաքեքն մա լիւսն
 ս, արեւորեքն և զեղան լիւսն
 նեղան¹, սեղան լիւսնի մաք-

աս զԵրուսղեմիսն ունկն, և զոր և մեք Նոյնկ. և զարեւոյն արեւոյ տիրէ
 Նոյնիս և Արեւոյ (տիրեալ Ա) տաշտարին: և զ լիւսնիս՝ որպէս զոր զրեւոյ
 կիր, բէ ուրիշ բողոսարեւոյն են. զի Աստուծոյ փառաւորեալն զարեւոյ. զի Նա
 զիս փառաւորեալն B. ¹ զրեւոյ կիր B. ² Լայխկուպուսանիս լիւսն փարգաւորեալն B.
³ արձակեցէք լիւսն B. ⁴ որ ուսուցանեն և ուսուցին -- B. ⁵ Բայց -- B. ⁶ զի
 զայի զալ B. ⁷ յաղաւթ կայի աղբոս B. ⁸ Երեւոյ B. ⁹ Ի բնի մի... ի ձէնք
 Ողջ լիւսնի Սեր իմ Գրիստոսիս Աստուծով B. ¹⁰ Վրկան B.

რანყ ვჩნოორქ, & ჰ 'ჩიყაქ' ოაგ-
თქარანტ, & ჰ ქარყაყსოტ
ღაიყ ნარანაფორქ, & ქაქ აფათ
ორბოქ¹ ჰინაროქსამარ & აჩ-
როქ თვქიქ:

წანყჩ ქათაჯაფიქნ ჰარანყნ
მსრიყ & ბბრიყ² & ქარყაყსოთაყ
აქქარჩიქ მჩარანოქსამარ ვქს-
თქნ ჰარყა თმანყ & ვათსქჩ
ქარო ასოთაქ, ორ ანწმან &
ქჩარ³ ღ⁴ მსრ ჰაღათოქ, & ჰ⁵ ჰა-
წინაყ მჩრქსაქ ღ⁶ იწოთა ნყოქ-
ჩარ. ს. ქათნ⁷ ჰსოთოქსან
მსრ & ნოყა აქქარანო. & ოჯ
ჩიყდწ აწ თო ამწწსსან ჰ
მაჩ ღ⁸. რაქყ ათ ათქაღ თმანო
ჰათათათწ ჰაქოქ: ოსქ მჩწჯ მს-
ყაყ ქანაქათქჩწ ხყღ & ათ
მჩმწანა სწათ..... თაყათმარ-
აქღ ᰁ რწჩქ თსრანყა.....
ქათნ ჰაღათოქ ღ⁹, & ჰამ ქათნ
ქარ..... ქაროყ ნოყა, & ᰁოჯ
ჰ ქსრაქ ჰათაღ..... [ანწმანღ
& ქჩარღ ღჩწ ამწწსჩმარ მსრ
ქარ..... თქ თსიანწაღ & ქარ-
ჩაყ აქქარჩი ქრჩოთწწსაქღ
თ ვფაქათაღ ღჩწ. აწოქნ აყაქმან
მსრ & ბბრ ჰარანყნ & ნოყა.....
.... თყ აყათოქჩრანაღ: ᰁყა ათო-
სქ სი ჰათაღ ᰁ ქსრაქ, ქტ ᰁოჯ
ჰ მწწჯ ღჩწ & მჩარანსეჩწ რწყ
ნოთა აყაქათამჩოჯ & ქოქღ ᰁრ-
სამ ღჩწ ქათაღჩწოქსწ & ჰ ჰაღ-
ათოყ: ს. აქი აყათარაღმა, ᰁ
რწყ ჰათათათწნ & რწყ ქოქამ
ღ¹⁰, ჰარ & ᰁათნაფიქნ ქოქარ რან
ყამწწანა ჰარა: ს. ქოქამ მარ-

პანისგან და უფალთა მხედრის-
გან. გიგ დაშტკარანისგან, სომეხ-
თა მოძღვრის შარსალარისგან და
სხვა აზნაურთაგან სიმდაბლით და
სიყვარულით მოკითხვა.

რადგან წინათ ჩვენმა და თქვენ-
მა მამებმა და ამ ქვეყნის მოძღ-
ვრებმა ერთობით იხილეს ზოგი-
ერთთა უღირსი წესი და საძულ-
ველი ქცევა, რომელიც ჩვენ სარწ-
მუნოებას არ ჰგავდა და მრუდე
ყო. კანონთაგანაც განეკვეთათ
ისინი წუველით. ჩვენი და
მათი ქვეყნით სიშორის გამო არც
ეპვი ჰქონდა ყველას მიმართ,
მაგრამ ზოგიერთისადმი მტკო-
ცედ იყო, როცა იქმნა ცოდ-
ვათა გამრავლება. ერთმანეთს შო-
რის მოიწია..... განდგომილნი
მკვიდრ უფალთაგან..... სარწ-
მუნოებისათვის იყო..... ანღა.....
მათ ქცევათა გამო. კიდევ
უკეთესად შევიტყუეთ..... უწა-
გავსნი და მრუდე იყვნენ ყოვ-
ლაღვე ჩვენი..... არამედ: ვიბო-
ლეთ, რომ არიელთა ქვეყნის ქრ-
სტიანენი მართლმადიდებელნი
იყვნენ. იგივე პირობა. ჩვენი და
თქვენი მამებისა და შათი....
მცნებით. შემდეგ უფრო მეტად
შევიტყუეთ, რომ ჩვენთაგანნი, რო-
ბელნიც შეუერთდნენ იმ გონება-
ნაკლებებს, დახსნილნი იყვნენ
სათნოებისა და სარწმუნოებისა-
გან. ეს ბრძოლება, რომლებიც
მტკიცეთა და დახსნილებს შორის
ყო, უბოროტესად და უმწარესად

¹ ჰ 'ჩიყაქ' — B. ² აფათ თბხრაქ] კოყათაყ B. ³ ბბრ B. ⁴ ᰁ ჩიქ B. ⁵ სქ] —
ბ B. ⁶ ᰁ] — A. ⁷ & ქათნ] ᰁქ წვღბა B.

7. *դասէրն Աստուած ողորմեցաւ,*
և արքայից արքայ բարերարու-
թեամբ արար, և զմեզ լաշխար-
հարծակ հաւատոյ և եկեղեցեաց
կարդի աւելագոյն պատուէր ի
վերայ արար, զի ընդ միմեանս
իազգայութիւն եղիցի, քանզի էր
ինչ որ լուսւ։ և և մինչ բարեաւ
լաշխարհս հասաք, առաջնորդու-
թեամբ սուրբ Հովուին հայրապետ
կարգեցաւ, և այն ամենայնի¹ հա-
կատակութեան և թերութեան ող-
որութիւն եղև։ Քրիստոս Աստուած
փառաւորի, որպէս լատաղագոյն
ուսուցին մեզ քրանելի վարդա-
պետքն, և եղեաք² ամենեքեան
մի հաւատ, որ ընդ արքայից
արքայի իշխանութեամբ կմք։
Հնոյն³ հարկաւորեցաք զբել և
առ ձեր⁴ սրբապիութիւն⁵, զմերս
պատմել ձեզ, և զձեզ ընդ մեզ
միարանել⁶, որպէս և մեր հարքն
էին։ Քանզի⁷ միոյ իսկ վարդա-
պետի աշակերտ և վիճակ կմք,
կեալ⁸ և մեզ⁹ նովին հաստատի¹⁰
որպէս և հարքն մեր¹⁰, և զհաւատ
առ Աստուած ունել, և զսէր առ
միմեանս։ Բայց¹¹ է և ինչ լուր, որ
լաշխարհեանացս լուսյ և սա-
կայն շնաւատացի¹², իսկ հաւատ-
ութի¹³ լեպիսկոպոսէս, Յօրտաւալ
որ աստու է¹ լուսք և կարի գծու-
րացաք, քանզի մեր, և այլ աշ-

հանձն, զի ընդ արքայից արքայ
 լաշխարհս հասաք, առաջնորդու
 թեամբ սուրբ Հովուին հայրապետ
 կարգեցաւ, և այն ամենայնի¹ հա
 կատակութեան և թերութեան ող
 րորութիւն եղև։ Քրիստոս Աստուած
 փառաւորի, որպէս լատաղագոյն
 ուսուցին մեզ քրանելի վարդա
 պետքն, և եղեաք² ամենեքեան
 մի հաւատ, որ ընդ արքայից
 արքայի իշխանութեամբ կմք։
 Հնոյն³ հարկաւորեցաք զբել և
 առ ձեր⁴ սրբապիութիւն⁵, զմերս
 պատմել ձեզ, և զձեզ ընդ մեզ
 միարանել⁶, որպէս և մեր հարքն
 էին։ Քանզի⁷ միոյ իսկ վարդա
 պետի աշակերտ և վիճակ կմք,
 կեալ⁸ և մեզ⁹ նովին հաստատի¹⁰
 որպէս և հարքն մեր¹⁰, և զհաւատ
 առ Աստուած ունել, և զսէր առ
 միմեանս։ Բայց¹¹ է և ինչ լուր, որ
 լաշխարհեանացս լուսյ և սա
 կայն շնաւատացի¹², իսկ հաւատ
 ութի¹³ լեպիսկոպոսէս, Յօրտաւալ
 որ աստու է¹ լուսք և կարի գծու
 րացաք, քանզի մեր, և այլ աշ

¹ այն ամենայն] յայնմնեռ B (աճեման գանախ B). ² ամենայն... էկեար] ամենայն նակարեկուրին եղև և Քրիստոս Աստուած փառաւորեցաւ իրանելի հարքն մերս և սուրբ վարդապետացն հաւատն հաստատեցաւ և էկեար B. ³ զնոյն] արդ զայսուսիկ B. ⁴ ձեր] ձեզ B. ⁵ սրբապիւն] — B. ⁶ միարանեալ B. ⁷ քանզի] — ի B. ⁸ կեալ] լեալ B. ⁹ մեզ] — B. ¹⁰ մեր] + և զայս B. ¹¹ բայց] + արդ B. ¹² սակայն շնաւատացի] սակաւ ինչ նաստացի A. ¹³ նաստութի] հաստացի B.

ჟიარნი ადგათ ირხიო¹ ქტაქთ არ-
 ჰანს და ზარაყათოქჩინს ჰ მჩეჟი
 ჰყო, რაჟე ზათათოქჩინს და ძღა-
 თარ ქინს მსე, ირჟეს ქსეოამს
 ქინჯ. აჟე ათრე ძქაქარანს, ირ ჰ
 მორთოს, აყათოქჩინს სქსეჟეჟე
 ზათათოსეჟე, და აყაჟათანე და
 ჰარეჟე² ზაქსე³ ჰ მხე მჩეჟი ჰე,
 და ირხეჟე ქტანამოქჩინს⁴ ჰ მქე
 არქანსეჟე. მანათანეჟე ქტ და ქს-
 როქჩინს, არეჟი⁵ და მსე ათათ,
 ირჟე ჰამჩინ ჟოქ და სქსეჟეჟე
 არეჟე მსაქეჟე, და ირჟე მათანს,
 ირჟე აქათი ჟანს ჰ ათრე ჰამო-
 ეჟიქტ სქსეჟეჟე⁶, და ქაქე ძქაქარ-
 ანს ქოჟაქქსე; იქ აქამ⁷ მსძი
 აყარეჟი, ირ ქსათათი ათათ
 მსე და მსე, და ჰათანს⁸ ქტ ირ
 ქანსირათიჟე და ჰამ ჰ აყათაჟე
 ქინსე, მსე⁹ ათრე ჰე ჰრათსე
 ძარეჟაყანოქჩინს მრეჟაყანს
 და აყათოქჩინს, ირ ზაქათოქ-
 ჩინს ჰ მჩეჟი რათანსე. ქოქ ქტ
 მსე ათანსე ჟაქე, ირ ჰარე ანანს-
 რინს და¹⁰ ჰარ ჰე ჰამქაჟე ჰაქათ-
 ჰოყათანს ზანსეჟეჟე მქსეჟეჟე
 არძაქსე, ექსეჟე¹¹ ექსე¹² ექ-
 როქჩინს ზარძათიჟე, ირ ექსე ჰ
 ძქრეჟე ზათათანსე, რაჟე აყათ
 ათ მამა რათათანს ზამარსეჟე
 ჰ მსინ ადგათ არანსეჟე ზათი
 ქოქოქ ექამა მხე ექსე, ირჟე
 ქს'როჟ¹³,

კაცთაგან მესმა, მაგრამ არ დაე-
 ჯერე. ნამდვილი კი გავიგე სურ-
 ტავის ეპისკოპოსისაგან, რო-
 მელიც აქ არის, და ძლიერ დავეიმ-
 ძიძდა, რადგან ჩვენი და მაგ ქე-
 ყნის აზნაურებს შორის თუმცაღა
 სისხლით ნათესაობაც იყო, მა-
 რამ სიმტკიცე და მინდობა გვემა-
 რთებს] როგორც ფიცის მიმართ.
 ეგ წმინდა სამარტვილე, რომე-
 ლიც სურტაეშია, პატიოსან ეკ-
 ლესიად დაემტკიცა და სომხური
 მსახურება და წესი იყო თქვენში,
 ხოლო შეცვლით მტრობას აგ-
 დებთ [ჩვენ] შორის. ჰეტად კი ნაკ-
 ლოვანებას, რომ აქედან შევაფე-
 რხით ჩვენც, რომელთაც სურთ
 მოვიდნენ და თაყვანი სცენ მაგ
 წმინდა ჯვარს და არ შეჰოვუშვათ,
 რომელნიც მოდიან მანდედან
 წმინდა კათოლიკე ეკლესიაში, და
 სხვა სამარტვილოში ილოცონ. ამ
 დიდი ნიჭის, რომელიც ღმრთისა-
 გან მოგვეცა ჩვენ და თქვენც, ვინმე
 თუ იქნებოდა დამაბრკოლებელი
 უსწავლელთაგან და უმეცართა-
 გან, თქვენ უნდა გავეწრთვნათ
 ასეთნი მოძღვრებით და დაგესა-
 ჯათ, ცილობა აღგეფხვრათ მათ
 შორის, არამცთუ თქვენ გექმნათ
 ეგი, რაც ფრად შეუძლებელი და
 ბოროტია. გვსურდა ეპისკოპოსები
 ქერდოლებითურთ გამოგვეგზავ-
 ნა, რომ შეეტყოთ მწვალებელთა
 მოძღვრება და უკეთურება, რათა

1 თვითხეი B. 2 ზათათოსეჟე, და აყათანე და ჰარეჟე — B. 3 ნაქსეჟე
 ირ B. 4 ექანამოქჩინს ქტ B. 5 არეჟიქსე B. 6 თათი ეჟი B. 7 სქსეჟეჟე — B.
 8 აქამ B. 9 ჰამოქჩინს ქინს B. 10 მსეჟე B. 11 ს — B. 12 ექსეჟე ირ B.
 13 ექსე B. 14 ეჟე ქს'როჟ — A.

თქვენთვის შეეგნებინებინათ, მაგრამ ჯერ საკმარისად ვცანით აზნაურთაგან წერილით შეგვეტყოთ თქვენი ნება. იყავით მრთელად.

Φათალარხილი Σκλιον Μαρτασολ
Ήουρκλან² ძარყაყანხი ხ ასრანგ
ფხნოორხი. ხ 'ზიყაჲ' ზაჯოკარა-
ნხ³. ხ 'ლარყაყასიხ ჯაიყ ნარ-
ააფარხი. ხ თქ აყაა ირხილი
ჯაიყ აჯარარხიჲ' ჰ სრლი მ-
ჯტა⁴ აფაქტ. ხ ჰ 'ხიროფნ⁵
'სრაჲ კაქსოფიკიოი, ხ ჯამსნაჲ
ხაჲსიკიოიოთაჲ აქთიოკეჲჲჲ ჰიოჲ
ხ ჰეჲრანაჲჲ მარხსრასნ⁶ ხ
ქსჯოჯან⁷ ხ ჯამსნაჲ ჯაიოჲ
აჯარარხი⁸ 'სრაჲ' ჰინარ სრყ-
აყაჲოქსამარ ხ სხილი იფიოჲ:

ზინანამ ვამსნათორ სრირი-
ფაქსნ⁹, ირ ფხიქ სქრ. მარათ,
ჰ მამანახი ჯაიჲა ფირბოქსან
აყათრათსაჲჲ ჰ რარხიჲაჲო-
ქსან რარხარ ასრანგ¹⁰ ირ ფი
სნ ფრ¹¹, ხ სო მსყ, ფანფი აფ-
თიჲჲ დსრ ხ ფათო. იოოქსან მს-
ბოქსამარ ჯანფხრბ, იქ მქაჲ
ჯაიყ აჯარარხიჲ ჰინაჲქსან ს,
თქ ხ 'სრაჲ':

ქოფქა, ყირ აყოარსაჲ ჯრ¹² თხ-
აჲ. ხ ვიფიქნ დსრ ჰხილი ჰინაჲ-
ფაჲ¹³; სო ირ ფრსაჲ ჯრ, ქტ ჯა-
რანგნ დსრიჲ ხ მსრიჲ¹⁴ ყქსაჲ

დიღებულ უფალს სმბატ გურ-
კანის მარზპანს და უფალთა მზე-
დარს, გიგ დამტკარანს, სომებთა
მოძღვარს შარსალარს და მაგ სო-
მებთა ქვეყნის სხვა აზნაურებს,
წმინდა ჯვისაგან ლოცვა და
კირონ ქართლის კათალიკოსის,
ყველა თანამოსაყდრე ეპისკოპო-
სის და მთავრების — ატრნერსეს,
აშუმანისა² და ქართველთა ქვეყ-
ნის ყველა წარჩინებულისაგან
მდაბალი თაყვანისცემითა და სი-
ყვარულით მოკითხვა.

ვმადლობ ყოვლადწმინდა სა-
მებას, რომ შენ, უფალო სმბატ.
ამ განსაცდელის ჟამს განემზადე
შუამავლად ქველმოქმედ უფალ-
თა, რომელნიც მადლიერნი არიან
შენი და მოგვცა [უფალმა თქვე-
ნი თავი] ჩვენ, რადგან თქვენი
წარჩინებულება³ და დიდებულე-
ბა სიღიადესთან ერთად მხოლოდ
სომებთა ქვეყნის სიხარული კი არ
არის, არამედ ქართლისაც.

წერილი რომ მოვიწერათ.
ენახე, და თქვენი მოკითხვა რომ
შევიტყუოთ, გავიხარეთ. რომ ეწე-
რა, ჩვენსა და თქვენ მამებს ზო-

¹ ღრკან B. ² ზიყაჲ — B. ³ ზაჯოკარხი B. ⁴ ხაჯტა] ნუანსა P. ⁵ ხირო-
ფნ B. ⁶ ქსჯოჯანს] არ იკითხება A. ⁷ აჯარარხინ A. ⁸ ზინანამ... 'სრაჲ' — B.
⁹ ჰინაჲჲ B. ¹⁰ მსრ B.

ათ მხრ¹ ატე კაქთიყიკია² & ათ
 ღსე³ ატე⁴; სე ქაყაყა თსაან
 კაქთიყიკი⁵ ე: სრთი თსაან-
 თქინ. ყი თსიყსიყსაჲ & ს რი-
 ეანთჲს ი ქირაჲ ნასასაჲ. ქტ
 ეანს ღე ს სჲმ ყი ნაქათსიყაჲ;
 ნაჲე ეანს რი მსანს &⁶ კარქ
 თსაანთქინ & სრთი: 'ბიყე
 არღს.რ ამაყარქიო ქექთიყენ, ვორ
 ვრსაჲ ათ მხრ ქათათორთქინე,
 სრქათსიყიყ ხნე ეღსე; ნაჲე თს-
 აანს მხანსათქინ & იყორმ-
 ქსამარს მსათობი; ზტ &⁷ ი ნს-
 იათიყ თსიყა' ენსიქსანს'
 ხმქე ატეო. ღინ თსიყსიყსაჲ.
 ქიო ქტ, ირ⁸ კარქ ი მასათ⁹ &;
 ჯაჲ & 'ქიქე საანმანსიყიყ სნ
 მქმსანს, ჯათ ქაყათათე & ქი-
 ქიქე ი ჰინსიყსანაჲ¹⁰ თათი თსიყ-
 ნათანს, & თსიყ' აქარ¹¹. ქორიყ
 მარქ თსიყსიყსაჲ & ქტ არეარს
 აქიყეს ვითანქამ. ირყეს ათ
 მხრ ქათათორთქინე ვრსეა:¹²
 ი ნიეთანს. & სი აჲ თარაჲ
 ძანთეჲ ვქა¹³ მსი, & ვაქსაქიხი
 ქარეათსათ & ვქქიანს & ვაჯ-
 ქარს ქარსეჲ, აქათსიყსაჲ ვაქს¹⁴
 თრძან & თსიყ ი ქირაჲ ხმ,
 ვქ ირ ენე ხმ¹⁵ ნაქი, აჲ¹⁶
 ექარს ქარსი; ნაჲე ქტ ჟაჲ¹⁷
 ენსიყ ნრამაქს, ქათამ ქიქორ-
 მთქინს მქიითი¹⁸ მსათობი,
 ქტ ეამსიყსიყ რანს ქექთიყენ' ირ
 ეანს ხმ ვრსაჲ ს, თთ ვთან-

წოდებულს ჩენი უფალი კათა-
 ლიკოსისათვის და შენთვის, უფო-
 ლო. უფალი კათალიკოსის გამო
 არა ვარ გულნაკლული, რადგან
 შეიტყო და ყველაფერს მიხედა,
 თუ რატომ და რისთვის ვიღვენე.
 მაგრამ შენს გამო, უფალო, ძალი-
 ან მაკლია გულს. ეგების უღმრთო
 წერილებით, რომელიც მოსწერა
 თქვენს დიდებულებას, დაგაეჭ-
 ვათ თქვენ? ხოლო უფლის შემძ-
 ლებლობა ღმრთის შეწევნით
 არის. უშორეს ადგილებშიც რომ
 იყოს, გამოძიებით უნდა შეგეტყ-
 ყოთ, არამტყ. როცა ძლიერ
 ახლოა. სომხეთი და ქართლი ერ-
 თმანეთის მოსაზღვრენი არიან.
 აზნაურთაგან მრავალნი და ბევ-
 რნი გლეხთაგან აქედან იქ მიდიან
 და იქიდან აქ, რომელთაგანაც უნ-
 და შეგეტყოთ. და თუ მართლაც
 აგრე აღმოვჩნდებოდი, როგორც
 თქვენ დიდებულებას მათგან მო-
 ეწერა და მე სხვანაირად გაგაცან-
 ით თავი და ამგვარად მოძღვრები,
 მთავრები და ქვეყანა მოვატყუე,
 უნდა დაგესაჭეთ: რადგან, ის ვინც
 მე მაკვირდება. სხვის მოტყუებას
 ვერ შეძლებს. ხოლო, თუ დაწვრი-
 ლებით გამოძიებას ბრძანებთ, იმე-
 დი მაქვს ქრისტე ღმრთის მოწყა-
 ლებისა. რომ წერილთა ყველა სი-
 ტყუა, რომელიც ჩემს შესახებ ეწე-
 რა, ცრუ აღმოჩნდება. მეტადრე

1 მხრ] - ასათილთაყათი B. 2 ს[რ] + ხმ B. 3 კაქთიყიკი[სი] ; ეანს ხმ
 B. 4 ნაქათსეა B. 5 ს] - B. 6 რქ] & ღ B. 7 რნსიქს B. 8 სრ] - B. 9 მათ B.
 10 ხქქანსიყსაჲ B. 11 თარ] + ვან B. 12 ვრსეა] ვრსაჲ & B. 13 ვქა] - B.
 14 ვაქს] ვორ B. 15 ხს] რნე ხმ A. 16 აჲ] -; ვათ A. 17 ვაჲ] - B. 18 მქი-
 თსიყ] - B.

էք, ¹ և՛ մանաւանդ զի հայտնան-
 այն ժամ, զինն աւր ի Տփղիս²
 ի նորա դուրս³ կացի, և յանդի-
 ման չարտօր. և աշխարհն ամեն-
 այն զիտէր, զի չէր⁴ վասն այլ ինչ
 իրաց, բայց վասն հաւատոյ⁵, և
 յես ինն աւտօրն ինքն ի Մեխի-
 թայ⁶ դնաց. և⁷ ևս այսր լուսով
 դնացի, և ոչ ընդ իսաւար. որպէս
 նորայն գրեցին⁸, և⁹ որ աւր եթն
 էր ի սուրբ¹¹ Յովնանու վասն
 եկի¹¹. և չեմ աս Վարդամ երթե-
 ալ¹²; Լիլ և այսո¹³ ևս անդաման
 ատենեմ զՏէր, զի Վարդամայ¹⁴ աս
 իս զրեալ էր, թէ ի¹⁵ սրտի մեծ
 պոխտասութիւն և ձեր ի սրբոյ
 եկեղեցոյն նուանալոց. բայց մինչ
 դնացէք¹⁶՝ ճանապարհ աս մեզ
 պիտէր ունել¹⁶. զի և եկեղեցոյն
 մեծ բամին կալ ասո, որով զգիդ¹⁷
 յանձն ունել մարի էր: Ջայս
 թողի Տիտոն կաթողիկոսի ցու-
 ցեալ¹⁸ է, և ճեզ, Տիտոն, ցուցա-
 նեմ. և ևս անդրէն պատասխանի
 արարի: Լերդ¹⁹ ասեմ. ապա անտի
 զի դնացի²⁰, զի²¹ աս ձեզ զայի,
 զի հաւատ ձեր և նոցա մի է:

Իսկ²² որ վասն չար պործոցն
 զրեալ էր, թէ հայտնեցաւ ի ժա-
 ժակ՝ մարդ ճանն զիս մեղաւոր
 չմարիի լինել. զմեզս իմ զոր

զքեցնիս ճարտ, ցեռա ըլլե ըր-
 անիս միս յարս զըլլե ըս ար մի-
 թիլո. թողեմ յէլլեանամ ըլլոլա.
 արոմ լըս ար ըլլո նեքա արոմ լայ-
 թըտա ցամո. տը արա լարնթընոթե-
 լատընի. ցեռա ըլլի թըմըլը տըլ-
 տոն թըլլետա լարըլա, թը յի ըլլ-
 լոտ լարոլըլա ըլլետ և արա ըմթոտ,
 րոլորըլ թատ թողըլըրըս և արըլ
 ըլլեթի լարնըլա ըլլոնըս թըր-
 թի թըլլելա, յարարոտան ար լար-
 լըլար¹. ամիտըլ ցարնթընեթ,
 լըլալո. արոմ յարարթթա թողըլըր.
 արոմ ցըլլ ըլլալ ըլլալ լարըլ
 ըլլոնըլա ըլլըլըլըլըլըլըլ ցանթ-
 ըլլեթոտ, թըլլարթ լարնթ լարնեթըլ-
 ըլլեթ. ցըլ լարըլըլըլըլ լըլա ցըլըլըլեթ,
 արըլըլըլ ըլլըլըլըլըլ ըլլըլ լարըլըլ
 ըլլ արի. արոմըլըլըլ լըլա տըլըլ
 տըլթըլ արըլըլոտ. ըլ լարըլըլ
 լըլալ յարալըլըլըլըլըլըլըլ թըլլըլ-
 ըլլեթա և արըլ. լըլալո, ցարըլ-
 ըլլեթ. թը ըլլըլ յարըլըլ ցարըլըլ և
 ըլլըլըլըլ յարթթթ: թար ըլլըլըլ ար
 լարոլըլըլ, տը լարըլըլըլըլ թող-
 ըլլըլ. արըլըլըլ լարըլըլ և արա:
 լարնթըլըլըլըլ ըլլըլըլ.

Ելլո թողըլըլ լարըլըլ լարնեթ
 արոմ ըլլըլըլ, լարըլըլըլ ցանըլըլ-
 ըլլո, լարըլըլ լարըլըլ լարըլըլըլ յար-
 ըլլ ար լարըլըլըլըլ ըլլըլ. լարըլըլ լար-

¹ և) — B. ² Տփղիս B. ³ դուրս) զրուս B. ⁴ չէր) չար B. ⁵ հաւատոյ) + այլ
 ևս բազում բաներ ի ձեռն պատգամի յատեցայ ընդ նա, և ծանուցի նմա գամե-
 նույն, որ ինչ տեսնալ էր իմ գնտա և իմացեալ՝ այլնչ գոնդտացեալ գնմանէ:
 Իսկ նա ոչ ևս ինձ ոտառասխանի և ոչ յանդիման տարա զիս B. ⁶ Մեքիթա A.
⁷ և) — A. ⁸ նորայն գրեցին) և նայն գրեց B. ⁹ և) + յորժամ նորա գնացին B.
¹⁰ սրբոյ B. ¹¹ եկի) + ևս յուննն հոգւոյն B. ¹² երբեայ) + և ոչ նորա կացւոցանըլ
 կարեն զայդ B. ¹³ այսոլ) — B. ¹⁴ զՏէր, զի Վարդամայ) զՏէր զՎարդամ B. ¹⁵ ի)
 իմ B. ¹⁶ ունել) տունըլ B. ¹⁷ զգիդ) զմեզ B. ¹⁸ ցուցեալ) տեսնալ B. ¹⁹ արդ) և B.
²⁰ զնայի B. ²¹ զի) ըլ B. ²² իսկ) և B.

მსათობა მწიგნუნი ეწოდება და ხა¹,
 წიგნი წიგნის ეწოდება და ხა²,
 წიგნი წიგნის ეწოდება და ხა³,
 წიგნი წიგნის ეწოდება და ხა⁴,
 წიგნი წიგნის ეწოდება და ხა⁵,
 წიგნი წიგნის ეწოდება და ხა⁶,
 წიგნი წიგნის ეწოდება და ხა⁷,
 წიგნი წიგნის ეწოდება და ხა⁸,
 წიგნი წიგნის ეწოდება და ხა⁹,
 წიგნი წიგნის ეწოდება და ხა¹⁰,
 წიგნი წიგნის ეწოდება და ხა¹¹,
 წიგნი წიგნის ეწოდება და ხა¹²,
 წიგნი წიგნის ეწოდება და ხა¹³.

დღეები მხოლოდ ღმერთმა უწყის
 და მე. მაგრამ ცხადად და საკმა-
 რისად [მაგას] არ შეუძლია უჩვე-
 ნოს ჩემი უღირსობა ქვეყანას.
 მსახურებაც რომ შეცვალებს, ცხა-
 დია. არაეპისკოპოსი ნესტორია-
 ნი რომ დასვეს, ქართული მწიგ-
 ნობრობაც არ იცის რიგიანად,
 არამცთუ სომხური, ისიც ცხა-
 დია. მაგრამ თქვენმა დიდებუ-
 ლებამ იცოდეს, რომ მან ამნაი-
 რი უკეთურების მანქანება საკ-
 მარისად იცის; თქვენი დარწმუ-
 ნება უნდა და მაგ საქმის დაშლა,
 მაგრამ ღმერთისა და თქვენი სუ-
 ლისათვის ეცადეთ რამენაირად.
 ვინ იცის, [იქნებ] საცოდავი ქვე-
 ყანა იხსნას უფალმა ღმერთმა
 თქვენი დიდებულების ხელით,
 სასუიდელს ღმრთისაგან მიიღებთ
 და ქება-დიდება კაცთაგან გექ-
 ნებათ. ჩემი უღირსება კი, სანამ
 ცოცხალია, უფლისა და მისი
 შვილის სულიერ და ხორციელ
 ხსნას, როგორც ჩემი თავისთვის,
 ვითხოვ უფალი ღმრთისაგან. იყა-
 ვი მრთელად უფლისა მიერ.

XXIV. ღმრთისა და ხა

პასუხი

ღმერთი იღვინის იერუსალიმისა და¹⁴
 ენკლავა, და იქ წიგნისა და ხა¹⁵,
 იქ დახანს ქვეყნისა და ხა¹⁶,
 იქ დახანს ქვეყნისა და ხა¹⁷,
 იქ დახანს ქვეყნისა და ხა¹⁸,
 იქ დახანს ქვეყნისა და ხა¹⁹,
 იქ დახანს ქვეყნისა და ხა²⁰,
 იქ დახანს ქვეყნისა და ხა²¹,
 იქ დახანს ქვეყნისა და ხა²²,
 იქ დახანს ქვეყნისა და ხა²³,
 იქ დახანს ქვეყნისა და ხა²⁴,
 იქ დახანს ქვეყნისა და ხა²⁵,
 იქ დახანს ქვეყნისა და ხა²⁶,
 იქ დახანს ქვეყნისა და ხა²⁷.

მივიღეთ შენი სიწმინდის მო-
 კითხვის წიგნი და ქრისტეს მა-
 მართ გავიხარეთ. რომ გარე-
 ბულხართ იმ წერილის პასუხთა
 გამო, რომელიც ჩვენ ქართლის
 კათალიკოსმა მოგვეწერა, ჩვენ უფ-

¹ ხა] ხა A. ² ექ კარხ... ეხონიერქან] — B. ³ ეხუხსიყიფინ B. ⁴ ექონ B.
⁵ ნა] — B. ⁶ ანკლავი B. ⁷ ნაღვი B. ⁸ იქი ხ ლ] ჩნარ ე' B. ⁹ იქიფ] — B.
¹⁰ მქიქ] — B. ¹¹ ნაღვი B. ¹² ენკლავი] ენკლავი ქიქი B. ¹³ იქი... მქიქ] —
 A. ¹⁴ ექ] მქიქ B. ¹⁵ იქი... მქიქ B. ¹⁶ ექი... მქიქ B. ¹⁷ ექი... მქიქ B. ¹⁸ ექი... მქიქ B.
¹⁹ ექი... მქიქ B. ²⁰ ექი... მქიქ B. ²¹ ექი... მქიქ B. ²² ექი... მქიქ B. ²³ ექი... მქიქ B.
²⁴ ექი... მქიქ B. ²⁵ ექი... მქიქ B. ²⁶ ექი... მქიქ B. ²⁷ ექი... მქიქ B.

საკლავად¹ ქრისტიონე ყიფიანთ²
 ქადაგა ზორა. სქტ ვტარო ვაქს-
 აქსი მანარს რანს³ ათს
 ვრტ⁴ ათ მსყ. ხ ვაჟი ქანჭი-
 მანტ⁵ ჰ მტნუ. ხ ვტნუ, სქტ ვტ⁶
 ქანტნ ვტ⁷ ათათ ათათნორ⁸ ჰ
 მათ, ვტ⁹ ვტ ქაქ რარტ. ხ ვტ
 ქორტ¹⁰ ხ სქტ ათათ ათათ
 ქაქარან¹¹. ხ ვტნუ ხნტნორ¹²
 ქანჭიანტ¹³; სკა ღ რ ხ, თ
 ქათაქაქი ხს¹⁴ ქაქარანტან-
 ათ ქათაქ ღ ქაქათა სქტ
 ათან ბხორ, ხ აქტ ჰ სქტანტ
 ზსრტ; ათსქი თსტსკაქ.
 სქტ ოქტ ათსქტაქ ხ სქტ
 აქს. ხ მანათნუ ათან ზოქორ
 ჰრტ, ორამ სქტ¹⁵ სქტაქ
 ჰ აქრან ათსქტ ხ თსტსკაქ
 ხ ვტნუ ტსქტაქ; სქტ ათსქ
 ტნორსქტან ათსქტ ვტ¹⁶ აქტ
 ხნ; სქტ¹⁷ ვტ ათსქტ¹⁸ ათსქტ
 ვთნ ხნტსქტ ხ. ვტ ათ ათ-
 ათ, სქტ ვტ ათ არტაქტ არ-
 ტაქ, ორ რარსართსქტაქ რა-
 მან თაქ, ხ ორ სქტაქ ჰ რ
 სქტსქტნუ ზათი ხ ვტ ათათ
 ვტ ქოქოქორტ ონათ¹⁹; ო
 ათს, ხ²⁰ სქტსქტსქტ ხ სქტ-
 ათსქტ სქტაქ ხ²¹ სქტ²², ხ ოქ²³
 ათსქტ ხ ვტ ათსქტ სქტ
 სქტსქტ; სქტ²⁴ ორ ზოქ ხ ვტ
 ზათი ოქორსქტანს სქტაქ
 ქანტნ ქტ, ხ ათ ათსქტ სქტ-
 ოქტსქტ²⁵. სქტ ვტ ვტ სქტსქტ ხ

რო მეტად გაკვირებული დავრ-
 ჩით ორივე მხრისაგან: მის გა-
 მო, თუ როგორ მოგვეწერა ცრულ
 ასეთი მომაკვდინებელი სიტყვე-
 ბი, აღრევე იქნა ჩვენგან მხი-
 ლებული, თქვენ შესახებ კი, თუ
 აქ ახლოს თავს არ ენდობოდა,
 როგორღა იყო, რომ ჩვენ გვაშ-
 ხნებდა, წერილს გვაწერინებ-
 და იმ ქვეყნის მიმართ და თავის
 თავს თვითონ ეწინააღმდეგებო-
 და? აღრევე ერისკაცთაგან გვეს-
 მა რალაც თქვენი სიწმინდის შე-
 სახებ. ეხლაც ვრთანეს ქერდო-
 ლისაგან კიდევ უფრო შევიტყუთ,
 თუ როგორ იღვენეთ და აქ მოხ-
 ვედით; მით უმეტეს სულიერ
 საქმეთა შესახებ, რომელიც გაუ-
 გია უფალ კათალიკოსს, იცის
 და თქვენ შეგიწყნარათ. ჩვენ კი-
 დევ რომ ვიძიოთ, რა საჭიროა.
 ეხლა მე ფრიად საჩქაროდ კარზე
 მიწვევენ. წინ აღრეც გითხარი,
 რომ მიწვერა-მეთქი მეფეთა-მე-
 ფეს, რათა კეთილად ბრძანოს,
 რომ წახვიდე შენს ეკლესიაში,
 დაჯდე და შენი სარწმუნოებით
 იპყრა შენი ხალხი. შენ ამბობ,
 რომ ატრინერსეს და ვაპანის ძმე-
 ბის რა ვარ, რომ არ ავიღო მახ-
 ვილი და ყოველ ქართლს შევერ-
 კნო? ეხლა ეგ შენი სული და
 საქმე ჭერ ღმრთის წყალობას მი-
 ანდე და მერე უფალ კათალიკოსს.

¹ სკაქარ] სქტ B. ² ვტ B. ³ ათსქტ ქანჭიანტ] ვტ ათსქტანტ B. ⁴ სქტ
 ვტ] B. ⁵ სქტ] სქტ B. ⁶ ათათნორ] ათათნ ორ B. ⁷ ქაქარანტ B. ⁸ სქტსქტ
 B. ⁹ ქანჭიანტ] + ათსქტ B. ¹⁰ სქტ]—B. ¹¹ სქტ B. ¹² ათსქტსქტ B. ¹³ ოქსქტ
 B. ¹⁴ სქტ] სქტ B. ¹⁵ სქტაქ ხნ] სქტ ხ] სქტაქ ოქ ათსქტსქტ. სქტ ოქ ათსქტ
 სქტ B. ¹⁶ სქტ] + სქტ B. ¹⁷ სქტაქსქტსქტ] + ვტ ვტსქტ სქტ ათსქტ. სქტ
 ათსქტსქტ სქტსქტსქტ; სქტ ათსქტ

სრქეუ ანყამ, ა¹ ვჩან, ქიყ
 ვი² ყან ჯიგოქჩინ. აყაჲ ქქ³ ქ
 ზიქნ ჯამათოქსანს კან⁴, ვი ქ
 ზიოა ქ ქიქქინ ქიქ ალანსიქ ყრ-
 თქ⁵, თან⁶, ჯაუქნ მსრ⁷ & მსრ
 ვნროსათქმქ ჯალათან თნქქნ, &
 თორქნ ზრქვიო ვაქნ⁸ ხო ზიყა,
 & მსრ ვნიქნ თნიქმქ: სრქ⁹ აქ-
 ვიამ აყათასიანსქ სქრ¹⁰ კაქქო-
 ვიქიო თანქ, & ქქ¹¹ ქ ზიქნ ქს-
 ჯაგაროქსიანს კან & ქ მქარა-
 ზოქსინქ მსრქქ სიანან, ვარქინ
 ზიყა ქ ვქიოყ ქრქანსე ქანყრქ-
 ყქ სქ: სათო.ად, & მსრ ან-
 აყაროქ სიქიოქ: რაქე სასქაქნ
 ვქ¹² არქ ვიოქქ ქ ვქიქ სრქქაქ,
 ყრსექქ &¹³ თი ქა: მქ ვანჯნა-
 ყანსოქქსინქ სქს, & თაქ სქრ
 სათო.ად თამ ქაქიო, ა¹⁴ ვჩან,
 ქქ & თათქნ ქსქ რქვანსქ ჯა-
 თოთო.ამქ სქათო.თიქ ქ მსინ მარ-
 მნალოქ თსრანსე¹⁵: იქქ სქ¹⁶ რ
 სქრ¹⁷:

XXV. ოთიღო სრქიოქ
სქსო. სრქაღსოქ ჯსოი
სქსო. სრქიოქ. სრქ სქსო.
ქრსე სქსო. სრქიოქ

სრქათქრქ სქსანს სქსოქნს
 სქსე კაქქო.ვიქიოქ სქსრანა-
 მაქ ჯაქიოყ კაქქო.ვიქიოქ სქსრქრ
 იქქიქ¹:

ჯქრ იქქინარქ მსრქ სრქო-
 ქსანს² რქსქაქ. & ირ ვრქსაქ სქ³,
 ქქ რქ ზიოიო.ვიქსინ სრქიქ აქქო-
 იოქ სქსანს⁴ ზრქვიოქ ქიქ

დაე მისწეროს ორჯერ და სამჯერ.
 ვინ იცის, ეგების გამოსწორდნენ.
 ხოლო, თუ იმავე ჭიუტობას და-
 ადგნენ, რაც იმ წერილში ეწე-
 რა, რომ ჩვენსა და თქვენ მამებს
 იერუსალემის სარწმუნოება ჰქონ-
 დათ, წმინდა გრიგოლმა იგივე
 მისცა მათ და ჩვენც იგივე გვაქ-
 ვსო, ამაზე უფალი კათალიკო-
 სი მიუგებს. და თუ იმავე სი-
 ხელეს იქნებიან და ჩვენთან ერ-
 თობისაგან განეშორებიან, მა-
 თი სისხლი უფალმა ღმერთმა მა-
 თი თავისაგან მოიძიოს და ჩვენ
 უბრალონი ვიყოთ. მაგრამ მომ-
 წერეთ, თუ როგორ გათავდება ეკ-
 საქმე. თუ დაუმორჩილებლობის
 შესახებ შევიტყობთ და უფალი
 ღმერთი მარჯვე დროს მოგვეცემს,
 ვინ იცის, [იქნებ] აქვე მიიღებს
 საზღაურს ღმრთისაგან ხორციელ
 უფალთა ხელით. მრთელად იყავ
 უფლისა მიერ.

**სომეხთა კათალიკოსის უფ-
 ალ აბრაამის მიერ ეპის-
 ტოლს კირონს ქართლის კა-
 თალიკოსს**

სიწმინდისმოყვარე უფალ კო-
 რონს, ქართლის კათალიკოსს, აბ-
 რაამ სომეხთა კათალიკოსისაგან
 უფლისმიერი მოკითხვა.

თქვენი სიწმინდის მოკითხვის
 წიგნი მივიღეთ და რომ ეწერა
 უფალ გრიგოლის შაგ წმინდა სა-
 ყდრის განახლებამ ფრიად გაგვა-

¹ რიქ ვიქ რქ B. ² კანქ | თხვიოქ B. ³ თანქ რქ B. ⁴ სქ—B. ⁵ თსრანსე B.
⁶ იქქ... სქრ]—A. ⁷ სრქსათქრქ... იქქიქნ]—B. ⁸ სრქიქსანქ]—B. ⁹ სქრ B. ¹⁰ სქ-
 თანქ] სრქიქ B.

ქნაყვავა¹, **և** **ყანარამანთ-**
ქიანა მხრ არნსხაქ ტ² ჟრავ-
ყსაქ ვლსათობი³. ჯაყავა აქ-
ჟორიქ ჳნორარათიყე ლსათობ
სეჩიქი, ჳსათნე⁴:

ლს⁵ **ჟორ ჳნეჟქმა** **և** **ჟნაქა-**
თსაყ ვრსეჟქ, ძანსხაქ **և** **ყაქა:**
ლრჟ⁶ მსქ **ჟნაქათიქარანთქს-**
ან⁷ აყათათიქანსქან ქიოჟიჟქ. **ჟქ**
ჯჟრსმქ **ქ** **ქქნარანთქქს,** **აქქ**
ქოქსამქ⁸ ქ **სქ** **և** **ქ** **რათათ**
რავქსქი **მქათოქქსანს,** **և**
ჯქნეჟქმქ⁹ მქან **ჟანბქნ** **აქ-**
ჟოთ, **აქქ** **ჟრავქმავ,** **ჟქ** **აყრს-**
ექნ: **ლრჟ⁶ მქ¹⁰ აყაჯარსეჟიქ** **ქ-**
ქქ, **ქორმქ** **ოქჩნჯ** **თაჟქქმქ¹¹,¹²** **և**
მქ¹³ აყარბსეჟიქ¹⁴ მქან **რარჟა-**
ლანსაქ **և** **რავქსქი** **ანთამქ** **არქოქ**
ჟაჟავქჩნ **სქრათაჟქმქ,** **ქორმქ**
ვლსათობაქქნ **ქათინ** **ქოქიყან-**
თქ¹⁵ მსქაყთიექჩნ, **և** **ჟრათან**
ათარქსაქან **ჟსქბსაქ¹⁶ რარბქნ** **ქ**
რამანქნ, **և** **ქოქიქი** **և** **ჟანსაყან**
რსქბთობა **ქ** **რათათ** **և** **ქ** **ჟოქბა**
აჟანსეჟქნ **ქ** **რამ,** **ჟორ¹⁷ ჟოქ**
აქქმ **სა** **აყარბსეჟიქ** **ჟრსეჟქ¹⁸ თი**
მსქ, ქქ **რარყნ** **მსქოჟ** **և** **ბსქოჟ¹⁹**
ათორნ **ქრქჟორ²⁰ ჟქროთაჟქმქ**
რათათ **სო,** **և** **მსქ** **ჟნოქნ** **თნქ-**
მქქ: **ლრჟ⁶ ქოქ** **ჯნსხეჟქ** **և** **ქს-**
სქქ, ჟქ **ჟოქ** **և** **ქოქიქ²¹ აქქქ**
რანსეჟქბ **რნსაქჯაქ** **არქოქ** **ქა-**
ჟავქჩნ, **ქოქსეჟთქ** **ქანმანქ,**
აქქ²² ოქ **სქქ²³ ჟნოქნ** **თნქქ:** **ლსაქ**

ხარა და მადლიერი [ვართ] ღმრ-
თისა, რომ იკურთხა ჩვენი უღირ-
სობაო, ამისთვის ღმერთი იყოს
მადლის მომნიჭებელი თქვენთვის,
უფალო.

ხოლო, რაც საცილობელი და
საწინააღმდეგო მომწერეთ, გავე-
ცანით მასაც. ეხლა ჩვენ საწინა-
აღმდეგო პასუხს მივატოვებთ,
რადგან საცილობლად არ ვწერთ,
არამედ ვესწრაფით სიყვარულსა
და მამათა სარწმუნოების ერ-
თობას. სარგებელს ნხოლოდ ჩემ-
თვის კი არა ვთხოვთ, არამედ
მრავალთათვის, რათა გადარჩენ-
ნუ დაგვეუფლება ისეთი რამ,
რისგანაც არას ვირგებთ, და ნუ
ვიქადით მხოლოდ წმინდა ქა-
ლაქის — იერუსალემის დიდებუ-
ლი და საპატრიო სახელით, რომ-
მელსაც მოსძარცვენს ღვთიურა
დიდება, გააშიშვლეს, სამოციქუ-
ლო სარწმუნოება აღფხვრეს და
მრავალი სხვადასხვა წვალება
იქადაგეს სარწმუნოებითა და საქ-
მით. თქვენ ეხლა რომ ქადილით
მოგვეწერეთ ჩვენ, ჩვენსა და
თქვენ მამებს წმინდა გრიგოლმა
იერუსალემის სარწმუნოება მის-
ცა და ჩვენ იგეჟე გვაქვსო. აბა
კარგად გამოიძიეთ და ნახეთ, რომ
თქვენც, და სხვებიც მრავალნი.
წმინდა ქალაქის მკვიდრებთან ერ-
თად, შეიცვალებოთ მისგან, არათუ

¹ ქნაყვავაქ + რნე ნქნ B. ² ლქ B. ³ ვლსათობიქ + თიქ B. ⁴ ლსათობ...
თსანნქ] Sქ სეჩიქ ბსქ B. ⁵ ჟნაქათიქარანთქსან B. ⁶ რიოჟიქ... ქოქოქმქ] **և** **ჟქ-**
ნორანსარსანს **რიოჟიქ.** **և** **ქ** **ქავ** **რქსეჟიქ** B. ⁷ აქ ქნეჟქმქ B. ⁸ აქქ... თიქ-
ოქმქ — B. ⁹ აყარბსეჟიქ] + ქ B. ¹⁰ **և** **ქ** **ჟოქბა... ჟოქ]** **სა** **აჟანსეჟქნ**
აქქ **არქიქ** B. ¹¹ **ჟქ-** B. ¹² **ბსქ** B. ¹³ **ქრქჟორქთა** A. ¹⁴ **არქიქ** **և** B. ¹⁵ **ქოქიქი** — B
¹⁶ **აქქ]** **և** B. ¹⁷ **სქქ]** — B.

ქსარნა ათ წარყენდა¹ ჯაიყ ყა-
ქთიქიყთათა და ათ წარქიქიქ
ქრათ ყაქქთიქიქიქ, და მქარა-
ნთქსამარ ხაქიქიყიყათა და ად-
ათი ირსიქ², ნაქიქიქიქ და ქ რათ
ხსიათათან ქ მქარანთქსნქ მხ-
ძარათათათან ვქიქიქიქ და ვათ-
მარნ ხრქსათან და აქქამ ვრთქ
ყათიქ ათ მსკ: მრთ³ აქათქსმქ და
მსქ ვქსქ იქრთქქსნქ, მქ აქს-
ათანათ ქათათ იქრათიქათათან, ვქ
მქ⁴ ქსნქ ნითათ აქათქიქიქ⁵, და
მქ⁶ ქსნქ ნითქქსნქ ხარათ სქიქიქ⁷,
ვქ⁸ მქ ვქსნსნსნ მათანთქქსმქ⁹,
სს მქ¹⁰ ხანთიქ¹¹ ქქსამხათ ვქ-
ქრათათათან ქარქსნქიქიქ¹², და
ქანქქსნს აქანქათქსმქ¹³. ვქ მქ¹⁴
ანქქსნ და ანქქრათ სქსსიქსმქ,
ათქ ქქსნქ და ანქსნსნქ ათათქს-
ქსათან და ხაქ-ქსნქ ხანათათქ¹⁵ მათ-
ქსათქ¹⁶ და ხანქსნქ და ქათათქსნთ-
ქსნან ქსნქიქ. ვქ აქქანქ ქი-
ქს¹⁷ ხანათანქ, და აქარქათათან
ქრათათათქიქ ქ ქრქქსნ მქრქქ-
ქქრათათანქ მათათქიქ:

ქსიქ იქ ქათათათ იქრათქქ სქქს-
ქიქიქიქს მათრათათქ ვქრქქქქ.
ქსიქ ხანათქ სმქ ქ ქქრათქ იქრათ
ქარქსაქათათქსნან და ქანქსნან.
და ანქქიქ ქქსნქ იქ ქქსნქ: მათ
ქქ. ქ ქსნქ სქქრათქქსნქ ქ მქსათ
ქქიქ ქათან იქრათ, მქათქს ქან⁸
მქათათქქსნან ქათათათ იქრათ
ხანათათქ⁹ ვქრ¹⁰ ათ ქს, და ქს
ნქქს აქათათქ¹¹ ათ ქსნქ ქათან ან-
ქქიქ ქ ქქ¹² ათქანქ, ხამ ქ

თალიქოსისა³ და ვაბრიქლ ქართ-
ქელათ ქათალიქოსის⁴ დროს. ერ-
თობით ეპისქოპოსებმა და ახნაუ-
რებმა დაწყველეს და ვასცილდნენ
ერთობას იმ ქრების და ურიქული
ტომარის ვანქმადიქებლქებთან,
სრქქ ეხლაც წერიქლით არის და-
ქული ჩვენთან. აწ ვქველქებით
თქვენ სიწმინდეს ჩვენქ, ნუ დაავა-
დდებით უარქყოფელათ სნეულე-
ბით, რათათ მათთან არ დავესაქრთ
და არ ვიქრთ მამათა წყველის
ქვეშ, რათათ არ დავექკიქდროთ ვქე-
ნია. ნუ მივიჩნევთ დამრიგებლქს
მტრად და ნუ ვიამაქებთ ჩვენ-
და თავად! ნუ ვამოქჩნდებით
უგონოდ და უწრთენელად. არა-
მელ აღვიქსოთ და ავლორქინდეთ
სამოციქულოდ და მამათა სარწმუ-
ნოებით, ეჩქქართ, რომ ვქს-
წრთ სიქეთის ვქალს, რათათ
ლორსი შევიქნეთ და მივადწიოთ
ჩვენი მაცხოვრის ქრისტიქ ღმრთი-
საგან აღთქმულ ნიქს!

ხოლო სიწმინდისმოქყარე ქუ-
რტავის ეპისქოპოსის შესახებ
რომ მოგწერიქთ. ქარგად შევიტ-
ყეთ მისი ღმრთისმოსავობათ და
სიქეთე, მეტი მოწმე რათ სავიქრათ.
ხოლო, თუ რაქმე ვქვი ვაქქთ
გულში მის ვამო, მხოლოდ წმინ-
და სარწმუნოების ერთობისათ-
ვის მომწერიქ სიტყვა და მასთან
მაუწყე ადგილის შესახებ შენს სა-
ზღვარში, ვინდა ჩვენსაში, სადაქ

¹ ქარქსნან B. ² იქრათ ირსიქიქ აქათათათ B. ³ აქათქიქიქ B. ⁴ სქქიქ აქ
⁵ ვქიქ B. ⁶ მათანთქქსნს B. ⁷ მქ ხანქიქიქიქ აქქდან B-ს აქლიათ. ⁸ ქანქ გრქქლქ-
ქ: B. ⁹ ქათათათ ათქრქ ხანათათქიქ — B. ¹⁰ ვქქ B. ¹¹ აქათქს... რქ ვქ¹² ანქ
მქ ქ სანქმანს რქ B.

ხელი, *ღმთა պարտ էր ასსი, թէ ևս*
ի ձենք չարհնիմ, զի չէ[ք] աղղա-
հաւաս: Մինչ լայնժամ աւրհնե-
ցաւ ի մենք, արդ զի՞ պարտի
ղմիկ ըննել. մի՞թէ լիս այնր
ինչ փոխեսցաք դիտաւաս: և լա-
ուաք քան պաւ հայիսկոպոսոնք¹,
որ ի Յարաւս լիակ են, ի սրբոյն
Նուշանկանէ և այսր. Ասիոց, Գառ-
նիկ, Մահակ, Լեղիշաք², Յակոբր,
Յոհան³, Մակիանոս⁴, Լուայի,
Մամաիէլ, Մակիանոս⁵, Յոհան⁶,
և այլ հայիսկոպոսոնք ի հայոց
և՛ ոմանք ի վրայ⁷ էին ի հայս
ուսնայք, գիտանք և վարդապետք:
Նոքա և մեր վարդապետք ընդ
միմեանս խաղաղութեամբ կեցին.
ի միմեանց ուսանէին և զմիմե-
անս ուսուցանէին, և մեր քան
զմեր հարանցն ոչ թողեալ ինչ է,
և ոչ լաւելեալ ի հաւասուց: և
աղատ մարդիկն, որ ի Հայոց ի
Վերս խնամութիւն արարեալ էր,
ի սրբոյ Նուշանկայ պաշտաւնն
գային, և ի սուրբ Խաչա Մժիթի-
թայի աղաւթիւ և սուրբնայ հա-
ղորդէին: Նոյնպէս և որ աստի
այդր գային ի սուրբ Կաթողիկէ
և լայլ եկեղեցիսդ աղաւթն, ան-
խիղճ ի միմեանց սուրբնայ հա-
ղորդէին: և միարանութիւն էր
Վրայ և Հայոց ընդ միմեանս, և
ամենայն իսկ վիճակիս սրբոյ
ուստոն Իրիզորի միարանութիւն
էր ընդ հաւասուցն ևրուսողէմի,

ეთქვა: მე თქვენგან არ ვიკუր-
 თხვი. რადგან მართლმობრწმუნე
 არა ხართო. როცა იკურთხა
 ჩვენგან, ეხლა რაღა საჭიროა
 ჩვენი გამოძიება? ნუთუ ამის შე-
 მდეგ ვიცვალეთ სარწმუნოება?
 მაგაზე აღრე ეპისკოპოსები,
 რომლებიც ცურტავს იყვენენ
 წმინდა შუშანიკოდან მოყოლე-
 ბული: აფოცა¹. ვარნიკ, სპაკ,
 კლიმა², იაკობ³. იონ, სტეფან-
 ნოს, ესაი, სემუელ, სტეფანოს,
 იონე და სხვა ეპისკოპოსები,
 სომეხთაგან და ზოგნი ქართველ-
 თაგან, სომხეთში განსწავლული
 მეცნიერნი და მოძღვარნი იყე-
 ნენ. ისინი ღა ჩვენი მოძღვარნი
 ერთმანეთთან მშვიდობით ცხოვ-
 რობდნენ. ერთმანეთისაგან სწავ-
 ლობდნენ და ერთმანეთს ასწავ-
 ლიდნენ. ჩვენ ჩვენ შამებზე [მე-
 ტი] არა დაჯერტოვებია რა და
 არც შეჯერტოვებია სარწმუნოე-
 ბისათვის. აზნაურები, რომლე-
 ბიც სომეხთაგან ქართლს დამო-
 ყვრებულან. წმინდა შუშანიკის
 მსახურებაზე და მცხეთის წმინ-
 და ქვარს მღდიოდნენ, რომ მოე-
 ლოცათ და სჯულს ზიარებოდნენ.
 ასევე აქედან მანღ მღდიოდნენ
 წმინდა კათოლიკეს და სხვა
 ეკლესიებში მოსალოცად [და]
 უბიწოდ ერთმანეთს სჯულში
 ეზიარებოდნენ. ერთობა იყო
 ქართველთა და სომეხთა შო-
 რის და წმინდა უვლის გრიგო-

¹ Լეյիսկոպոս B. ² Լեղիայ B. ³ Յոհան — B. ⁴ Մակիանոս B. ⁵ միս Մոხ-
 փաննոս B. ⁶ Յովհաննէս B. ⁷ ի հայոց և] — B. ⁸ ի վրայ... Նուշանկայ և չէր ինչ
 հակառակուրդն լեալ ի մեջ երկուցուց կոյմանս. այժմ զի՞ հեկ, և մեր ոչ գի-
 տմբ B.

և մեղիք ե ծովը լինիմք իբրև
զքնածս, որ ոչ երբէք սխալին ի
ննջելոյ. և ոչ զմի ինչ չիործեմք
զայն, զոր դրեան է, թէ՛ Փորձե-
ցէք զամենայն ինչ, և զբարին
ընկալարուք, և լամենայն չարէ
ի բաց կացէք: Քանզի առաջնորդի
եկեղեցւոյ և զլսիւի կաղելոյ գրա-
ւականութիւն գիտութեան ի հարկե-
պիտի ստանալ և ուսանել, և այն-
պէս ապա. «լևսասոսած առաւել
սիրել քան զեզրայր և քան զոր-
դի և քան զալլ դամենայն սիրե-
լիս. և լայնժամ ապա ևնստուծոյ
արժանի լինի ուրեղորութեան. և
մանաւանդ զի վասն այլո, որ
սիրոյ հղբայրութեանդ քոմ աւել-
լի հասանէ ինձ ակն առնուլ, և
պատարտանին առաքելո՞ ի խո-
նարհ մնալ. այն որ ասէ, Հաս-
տատեցէ՛ք զմիմենաս և շինեցէ՛ք՝
գիրեհարս. և միոյն առաւելութիւն՝
զմիստին պակասութիւն լըցէ:
Բայց՝ այդ՝ մի՛ նեղգասացուք, գտե-
րըն հոգեւոր՝ որ կար ի մէջ եր-
կազ ազգացս՝ նորոգել, զայն՝ որ
ի միոջ աղերէն՝ ստեալ էր զվար-
դապետութիւն, որ նոսի ինքեանք
զկենդանութեանն լոյս ուրին՝, որ-
պէս տասցին՝ մարդարէքն և
առաքեալքն և ապա մեզ և ձեզ՝
հասարակ՝ սերմանեցին՝¹ զկա-
ստածապաշտութիւն նախ երա-
նակն սուրբն ՚Իրիցոր, և ապա

ազետ մատ ֆինաջ. հշն հաւար-
ընիլոյ յարտ յերոնարեմա զի և
սլեստնի և ժաշննի յարտ, յետար-
սա իմնարենի, րոմլընոյ սրա-
սոլըն ցամոգնիշոլընիան ժոլո-
սացան և սրս րանըն ցամոլընոլ
նս, րոզորոյ ֆորո, րոմ «սոլը-
լոլը ցամոլընոլըն և յէլընոլս
ոգո յէլընարնալըն. սոլընոլս
սալընոլս. ժորոլընոլ ցանլընոլ-
նոլ»². րալըն ֆոնալընարնա և
մընալընա յէլընոլս, րանալըն-
լընա. սալընա մընոլընա յընա
յէլընոլս. նսլընոլս և սոլ
լընարտոլ յընոլ յէլընոլս, յըն-
արն ժըն. յընարն ժը և յընարն
սնա յընա սալընարն և մաճն
լընարտոլ յէլընոլընոլս ընոլ
ոլըն, յընոլ մընալ յոլնոլս, րոմ
մալ յըն ժընոլս նոլընարնոլս
յընոլ միմալընոլ մը, րոմ մոլըն-
արտոլ և մոլընոլս մընոլս յը-
նոլըն մընալըն. նս րոմ սնոլըն:
«սնոլընոլս յընալընն-սոլընոլս
յընոլընալըն և սնալընընոլս
ոլընալընալընալըն և սնոլըն
և սնալըն և սնալըն և սնալըն
և սնալըն»³. մալընալընա
նս յընալընալըն, րոմ յընալըն
նսլընարտոլ նոլընարնոլս, րոմ-
լընոլս րոմ յընալընալըն և սնալըն
արտոլս, նս մոլընարնալըն. րոմ
լընարտոլս յընալընալըն. յըն

¹ լինիմք... գրեւոյն Լ. րե] արդ ոյս երից անգամ գրեցու առ ընդ, զի ի ը-
րանոյ երկուց և երից վկայց հաստատեցի ամենայն բան: Արդ՝ գրեալ Լ Բ.
Ի բանդի ստուգարդի... առարկայ — Բ. ² շինեցլը զննեցլը Բ. ³ լայն և Բ.
⁴ ազբարն Բ. ⁵ ~ առին զկենդանորիսն յոյս Բ. ⁶ ստուցին ի մեզ Բ. ⁷ ~ մեզ
և մեզ Բ. ⁸ առնարտի Բ. ⁹ սերմանեցին ի գուպոպատ Բ.

წაჯიბოვ¹, ხ აქამ აგაღებნაგო
ნოქიმრ ღალ მსგ², მჩხუხ ზი ვა-
ჯიასან მათობიო მსრიო მსაან
მჩიასი ზრჩისათი, ხ ანოქნ
რასათი ზმაროთქსან რხბაქს
ზმა, ღანოქი ხ აქრ ჯის აათოა-
ბაქინ აინ ზ³, ხ ჯაქ⁴ ქრჩიყხალ
მთაყ ზ რაყ იქიქს⁵ არბან ზ.
ოქნსა მქ აქამ ვოე ასტეო. მქ
მს.ე ვლარსნი თხმე ზასათ ხ
აქამ, მქ მქ ვლარსნი ზასათ
თხმე. მს.ე აქ ქინოქი ვჩ⁶ ზე, ხ
ქამ რხა ვაჯიასათქსან
ვქაი ვჩ⁷ ღამქარ თხანსქ, აქ
ვი ქიქსხვალქ ქანმანქ, ოსან
აქნოქიქ აქ სეროქ მოქ ვჩ-
ყაო ზ მქ აქ მს.ე სეროქქინე,
ღანოქი ვჩსაქ ზ. მს.ეოქ ხ ქრჩიყ
ქქაქიყ ზასათოსევი ამხანაქ
ქან, მქ ქათაქ მჩხუ ათარქინი
რარენ მს.ე აგვაგა სრჩიყანე,
ხ ირქ ქაქ ქქიანოქქინ ღარქს-
ოქ, ვოე აქამ მს.ე თხმე, ნო-
ქსა.ე ზანოქრბ მჩარანქინ ქა-
მხანაქ რარჩინ, ხ ვაოთყ ზი-
იანაქინ ქამხანაქ ზარქ. მოქ
ქინ მქ თსეხალ ზ მს.ე სერო-
ქქინე თქამ, ხ ქსეგხეოქ ათარ
ქსეროქვოქქინ ქათაოქიქ მს.ე
ოათვიქ ათარქსაქ⁸, ხ ირქ ზ
ნოქანქ ზმაროთქსამ რასან⁹,
ხ ზი თქ¹⁰ ათარ სეროქვოქქინ
მქროქ¹¹, ხ ვქოქი ქსეროქვოქქინ-
ქს მარმანაგხალ¹² მჩანსაქ¹³
მქ ქხალ ვაროქხექინ, ხ ვჩიქ

თვითონ მოიღეს ცხოვრების ნა-
თელი, როგორც ვეასწავლეს წი-
ნასწარმეტყველებმა და მოცი-
ქულებმა, და შემდეგ საერთო
ღმრთისმსახურება დაგვიტესეს
ჩვენ და თქვენ ჯერ ნეტარმა
წმინდა გრიგოლმა და შემდეგ
მაშტოცმა. და ეხლა ვილოცოთ
მითვე და ვივადგეთ ჩვენი ღმრთის
იესუ ქრისტეს მოსვლამდე და
იგივე ქეშმარიტების საჩუქნო-
ება მივუძღვნათ მას, რადგან
ღმრთეებრივი სიყვარული ის არის.
მაგ ცდუნებული გონებიდან ამო-
გდების ღირსია თუნდაც ის, ეხ-
ლა რომ ამბობთ, ჩვენ ეხლა
მამული საჩუქნოება გვაქვსო.
თუ მამული სჭული გაქვთ, ჩვენ
სხვა რა უნდა გვეძია? ან ეს მთე-
ლი შრომა რატომ ვინებთ. რომ
დაგვენახათ: თუ არა იმისათვის,
რომ იცვალეთ ჰისგან? იმისათვის
მოვეწერეთ ეს შესამე ეპისტოლე
თქვენს სიწმინდეს, რომ წე-
რია: „პირითა ორისა და სამისა
მოწამისათა დაემტკიცების ყო-
ველი სიტყუაჲ¹⁴. აღრე ჩვენი
ორივე ხალხის მოღვაწე მამები
და რომლებიც ამ სამწყსოში არ-
იან განწეაებულნი, ეხლა რომ ჩვენ
გვაქვს, მათთან ერთად ეზიარე-
ბოდნენ ყოველივე სიკეთეს და
ერთად განეშორებოდნენ ყოვე-
ლივე ბოროტს. მგონია, რომ ეს
თქვენი სიწმინდისათვის ცნობი-

¹ შაჯიბოვ + ხ ვეოქ ბანოქიქინ ზი ანოქიქინ ნათობიო A. ² ხ აქამ...
ქაქ მს.ე ხ ათარ ზ მს.ე ქხალ ნოქიმრ B. ³ ხ ვჩიქ... თქნ ლ]—B. ⁴ ქაქი ქაქი-
ქიქი B. ⁵ ქაქიქი ქაქიქი B. ⁶ თქმან ზ... თოქსოქქინ]—B. ⁷ ოსანქ—ხ მს.ე
ოათვიქ B. ⁸ ნოქინ]—B. ⁹ მქროქიქ მქროქიქ რათ ფრჩქინ რანჩინ B. ¹⁰ მარმან-
გხალ] + ხ B.

ინგ ნათეს ათადგას. თუ ეს
 არს ანა, ვი ჩუროქ მარამოქნი
 სრეთ კოთხს მათობადანს სათ¹
 მაროქ ჯ, ხ ჩუროქ მარამოქნი მათობად,
 ხ იჯ² სრისმს მაროქ ხ სრ-
 რისმს მათობად ჯ, შ³ ქუჩი. ჯგა-
 როდეს აქოაქ⁴, შიქსაქსა ხ სრ-
 ნსქი ჯარდნი, ირ ქ სქიქსაქ ძიოი-
 ექნი⁵, აქსაქსა ისოთქნი ესთ ათა-
 გსქიოგნი ქარეჯაქსათობსან⁶. ჯთ-
 ბობაქ, მასნი, ქ მქ მათობად ქ⁷
 ჯარე ამსნაქსა⁸, აქ იჯ სრქოს
 რნობქსანი, კამ სრქოს მრქი
 ასათქნი, აქ ვმქ⁹ შხათი შრქი-
 თობ¹⁰ ძნსაქ ქ ჯარქ ანნათა-
 რარ, ხ ვნიქნი მარმსაგსა¹¹, ხ
 მაროქაქსაქ, ხ ქათხაქ, ხ ქათ-
 რსაქ, ქაროქსაქ. ხ ვაქ ქ ვა-
 თსქ, იროქ ქათვათობსანს
 ქათხანს იჯ კაქ¹²; სი ქ სორე ჯთ-
 ექნი¹³ იროქ ქათხანს ათადგასქ
 ხ მარეჯარქნი; ჯათი კაქსა¹⁴
 ჯათათ ხსქიქსიქსი მათობიქ
 სრეთ ათადგასქ. ხ ათქიმქ აქარ-
 ბი ქ ქარქინს სრქოსაქქმ ძიოიქ
 ქინსქ;

ქსაქ ქ¹⁵ შადქსქიქსიქსი¹⁶ ძიოიქს-
 აქს¹⁷ ჯათათიქ¹⁸ ათადგასქიოგნი ხ
 სორე ძიოიქიქსი¹⁹, ქათათიქანს-
 ექნი სრქოს რნობქსანი²⁰ ასსქიქ²¹
 მქიქ შრქითათიქ, ქათქსიქ ვაქარ-
 ვამქათი, ხ ქიქსანსაქ²² სრქორ-
 ეთობსანს²³ ჯორქორქობქსანი
 გარ-
 როდეს²⁴. ქათსქიქსიქსი
 ნსქიმარქობქს-
 ანი რნობქსანი ხ ირქიოგნი სრქასქაქ,

რომ თავისი ხორცი წმინდა ქალ-
 წული ღმრთისმშობლისაგან მი-
 ილო: კაცია და თავისი ხორცით
 ღმერთი, და არა — ზოგჯერ კა-
 ცი და ზოგჯერ ღმერთი. ნუ იყო-
 ფინ, რომ ასე იქადაგონი ნეტარ-
 მა მამებმა, რომლებიც ნიქეას
 შეიქრიბნენ ასე გვასწავლეს მო-
 ციქულთა მოძღვრებისაებრ: ირ-
 წმუნეთო, ამბობენ, ერთი ღმერ-
 თი, მამა ყოვლისა მპყრობელი;
 და არა ორი ბუნება ან ორი ძე
 თქვეს, არამედ ერთი უფალი
 იესუ ქრისტე, შობილი მამისაგან
 გამოუთქმელად და იგივე განხო-
 რციელებული, განკაცებული,
 ჯვარცმული, დაფლული, აღდ-
 გომილი და მოვა, რათა საჯოს,
 რომლისა სუფევას არა აქვს აღ-
 სასრული; და სული წმინდა, რომ-
 ლისა მიერ იტყოდნენ მოციქუ-
 ლები და წინასწარმეტყველები. ეს
 სარწმუნოება იპყრა ღმრთის ეკ-
 ლესიამ წმინდა მოციქულებისა-
 გან და ამით იქადის, რომ კრება
 იქნება ზენა იერუსალემს.

ხოლო ქალკედონს შეკრები-
 ლებმა მოციქულთა და წმინდა
 კრების საწინააღმდეგოდ აღიარეს
 ორი ბუნება; ამბობენ რა ერთ
 ქრისტეს, აცთუნებენ გულუბრ-
 ყვილოებს და სამების ნაცვლად
 ოთხებას ქადაგებენ. უმატებენ
 განკაცების ბუნებას და ძეთა
 ორობას და ამნაირად ყბედობენ,

¹ ქი — B. ² აქსაქსა B. ³ ძიოიქსანი B. ⁴ ქარეჯათობსანი B. ⁵ ქი —
 B. ⁶ ამსნაქსაქ + ქარქიქ ხრქნი ხ სრქიქ. ხ მქ შრე შხათი შრქითათი B. ⁷ ვმქ
 + შრე B. ⁸ მარმსაგსაქ + ქ სრქიქ სრქიქ B. ⁹ კაქი ვი B. ¹⁰ კაქსაქ სრქ-
 სანი B. ¹¹ ქი + აქიქ ძიოიქ B. ¹² შადქსქიქსი B. ¹³ ნაქათიქსი + სორე B.
¹⁴ ძიოიქიქსი + სქიქსაქ B. ¹⁵ მასქ B. ¹⁶ ქათათიქსი + სორე B. ¹⁷ ქარეჯსქიქსი B.

և այլ նույնպիսիս რարբաჯեն, որ
 է ի սասանայի վարդապետութե-
 նէն¹, նույնպէս և ի ջնջեալ² սու-
 մարէն Լեոնայ այսպէս պատմէ³
 վասն Քրիստոսի Աստուծոյ՝ ասէ⁴,
 Ազգէ կերպարան երկայցոնց⁵
 բնութեանցն⁶ ընդ ընկերին⁷ շա-
 րախարսութեամբ, միտն գործել
 գաստուածայինսն⁸ որ ինչ Աստու-
 ծոյ⁹ վայել է, իսկ միւսովն գմար-
 ցկայինսն՝ որ ինչ մարդոյ ար-
 ժան է, և այլ ինչ բազումս այս-
 պիսիս¹⁰, Արդ՝ զայս լո՞րմէ: առա-
 քելոյ լուսն, և կամ ո՞ր նշմա-
 րիտ վարդապետ պատմեաց: և
 թէ նշմարիտ էր ասացեալ ի ժո-
 ղովոյն Քաղկեդոնի և ի Լեոնի
 սումարէն, ապա մինչ փաստ
 տան¹¹, զի՞ չասեն. Փառք Հաւր և
 Սրբուց երկուց բնութեանցն, և
 Հոգւոյն սրբոյ. և կամ ի մկրտու-
 թեանն, և թէ՛ Մկրտի այս անուն
 յանուն Հաւր և Սրբուց երկուց
 բնութեանցն և Հոգւոյն սրբոյ. և
 կամ ի ժամ պատարային, թէ
 Հալր սուրբ, Սրբուց երկու. բնու-
 թիւնքն սուրբ, և Հոգի սուրբ.
 ապա թէ չիշխեն ասել այդպէս,
 այլ Հաւր և Սրբուց, և Հոգւոյն
 սրբոյ փաստ տան. ապա ուրեմն¹²
 լոկ խոստրուեն լկատուծոյ ուսու-
 ցանեն ժողովն Քաղկեդոնի և սու-
 մարն Լեոնայ¹³:

Արդ՝ և թէ չէք փոխեալ ի հայ-
 րենի¹⁴ հաւատոյ¹⁵, որպէս բազում

րայ սաղանաս ժողովրդեանաւ
 ասեց լեոնիս աղեջրիլի շու-
 մարիսագան շրիստէ լմրտիս Մես-
 նեք ասց յոնրոքա: ջեքմեքոքն
 որտաջեք շենքեքիս սաքցէ ժոյցե-
 տան Մեյլլեքեքիտ. յերտիտ սալմրտ-
 տոս իրոք աջեքեքն, իրայ լմերտիս
 Մեյլլեքեքիս, իրոք ժեքորիտ յայ-
 շրիցէ, իրայ յայցիստեյիս Մեսաղե-
 իրա լա սնջա ժրաջալէս ասցեքն. յե-
 լա, յէս իրոքեյլի ժոյցիլլեքիսագան
 յայցէք, ան իրոքեյլա յեյլմարիքա
 ժոլմեյարժա ալլիլլա? տլ յալլեյ-
 լոնիս յրեքիսա լա լեոնիս շու-
 մարիսագան յեյլմարիքալ յոյր
 տլլեքլի. ժաՄին սանալ լիլլեքեքն
 ժիսլլեքեքն. իրալոք ար յիլլեքիան —
 լիլլեքա ժալլա լա որտա շենքեքա-
 տա ժէս լա սլլալա Մլլինլալ? ան
 նալոլիլլեքեքիսան — ժոլինալլեքա
 ժալանի սաքելոտա ժալլիսա լա որտա
 շենքեքալա ժիսա լա սլլալիսա Մլլ-
 նլիսա? ան յալլիս Մլլիլլեքիսան — ժա-
 ժալ Մլլինլալ, ժիսա որտա շենքե-
 շալ լա սլլալ Մլլինլալ? իրոք.
 տլլ ասց տլլա ար Մեյլլեքիլլալ, ար-
 ժեք ժալլալ, ժէս լա սլլալ Մլլինլալ
 ժիսլլեքեքն լիլլեքեքն, ժալլալալալալ,
 ժիլլալալ լմրտիսագան ժիլլալլեքեքն
 ասլլալլեքիս յալլեքլոնիս յրեքա
 լա լեոնիս շումարի.

յեքա. տլլ ժալլալալ սարլլեքլոյ-
 ժիսագան Մեյլլեքիլլիլլի արա իար, իր-

¹ յալլեքիան... վարդապետարեքեքն — B. ² ի ջնջեալ] անլիլլալ B. ³ այսպէս
 պատմէ] ասլր այսպէս, պորտ է ասլ B. ⁴ ասէ] — B. ⁵ երկուց B. ⁶ բնութեանք
 B. ⁷ ընկերին B. ⁸ գաստուածային B. ⁹ Աստուծոյ — B. ¹⁰ այսպիսի] + բարբա-
 ջեն B. ¹¹ արգ զայս... փառս տան] — B. ¹² ուրեմն] — B. ¹³ ուսուցանեն... Լե-
 ոնայ] — B. ¹⁴ հայրենի] մերց B. ¹⁵ հաւատոյ B.

ანგთმ ვრხეგრ¹ ათ მსე, ს'ყ, ზეიქსა' & ვლ² ვანხიძსაქ ძი-
 ეიქსა ზაღესეიონსი & ვაქიჲბ ით-
 ძორენ³ ლხინს⁴, ირაცსა ზაქინსინ
 ეი სრანხეიქს ზარრქლქ კაქსიჲ-
 ლიანს ႁრავ ზეიქსაჲ⁵ ენჲ სრ-
 ანსქი ზარანს მსრ ზანღესრბ აქი-
 თასყთაჲ ჯეიოქჲ, ირიჲ ანთან-
 გრს სნ აქიოქსქ. ირ ჯნტს ზარ-
 რქლქ სუქსიოთიას ႁვექსიქსაქ
 ანთანსი & ვაღყენ⁶ სუქსიოთიას
 ქაღაღარიქსანს ითანს, იექიასა
 სუქსიოთიას ႁამიორქაჲ⁷, ႁამი-
 ლქ სუქსიოთიას ႁამათაქ⁸, ზა-
 ლქ სუქსიოთიას ႁიღესი⁹, ႁაქი-
 რქ¹⁰ სუქსიოთიას ႁრათქ¹¹, ႁათ-
 იანთი¹² სუქსიოთიას ႁაქსაქ¹³,
 ႁანას სუქსიოთიას ႁიქესაჲ¹⁴,
 სეღაქსა¹⁵ სუქსიოთიას ႁანღეს-
 აჲ¹⁶, სნტს სუქსიოთიას ႁაროქ¹⁷,
 სეკსნტს¹⁸ სუქსიოთიას ႁამქსა-
 ყი¹⁹, ႁიქსაქ სუქსიოთიას ႁეათ-
 ლქ²⁰, ႁიქსაქ²¹ სუქსიოთიას ႁათ-
 ქსქ²², ႁიქსაქ²³ სუქსიოთიას ႁო-
 ლორიოქ²⁴, სერას სუქსიოთიას ႁი-
 ჲაქ²⁵, სნოქჲ სუქსიოთიას ႁი-
 ჲანთი²⁶, ႁიქსაქ სუქსიოთიას ႁი-
 ჲამიქ²⁷, ႁაღარ სუქსიოთიას
 ႁიღეღიქ²⁸, ႁიქსიოთიას სუქსი-
 თიას ႁიქსაქ, ႁაღარქსა სუქსი-
 თიას ႁათქსაქ²⁹, ႁიქსაქ სუქსი-
 თიას ႁანქსაქ³⁰, ႁანას სუქსი-

გორც მრავალგზის მომწერე. მო-
 ლი, დაგმე შენც ქალკედონის წყე-
 ული კრება და ლეონის ბილწი
 ტომარი. როგორც შენმა წინაპარ-
 ბა ნეტარმა გაბრიელ ქართლის კა-
 თალიკოსმა დაწყევლა ჩვენ ნეტარ
 შამებთან ერთად თავისი თანამო-
 საყდრეები თურთ, რომელთა სახე-
 ლებია ესენი: თეოდონ გაბრიელ
 ეპისკოპოსი მცხეთისა სახელოვა-
 ნი. პალგენ ეპისკოპოსი სეფე-
 სახლია⁸. ელიფას ეპისკოპოსი სა-
 შურიალი. სამუელ ეპისკოპოსი
 ტუმასუელი, დავით ეპისკოპოსი
 ბოლნისისა⁹. იაკობ ეპისკოპოსი
 ორტავეისა¹⁰. სტეფანოს ეპისკოპო-
 სი უსთავეისა. სამაქ ეპისკოპოსი
 ტფილისისა. ელაგეს ეპისკოპოსი
 შანგლისისა. ენეს ეპისკოპოსი
 მარუელი. ვეგენეს ეპისკოპოსი
 სამთაველი. იოსებ ეპისკოპოსი
 აღსუელი, იოვან ეპისკოპოსი სა-
 რუსთაიელი. იოსებ ეპისკოპოსი
 ეუზორდოსი. ეზრას ეპისკოპოსი
 კისდაღისა. ენოქ ეპისკოპოსი
 წილენისა, იოსებ ეპისკოპოსი მი-
 დამილი. ლაზარ ეპისკოპოსი
 ბოლდბილი, თეოდოროს ეპისკო-
 პოსი ფორთის, ზაქარია ეპისკოპო-
 სი კანდრელი. ფოკან ეპისკოპოსი
 ტსერბილი, ისაქ ეპისკოპოსი ქუ-
 ნანაკერტისა, თოშა ეპისკოპოსი:

¹ ვრხეგრ B. ² & ვლ² ენღონს B. ³ ითძორენ B. ⁴ ლხინსი ე. ი. ხინსი ნიქილ ს
 ვლ B. ⁵ ვეიქსაჲ ენთას B. ⁶ ვაღყენ B. ⁷ ႁათორქაქ B. ⁸ ႁიქსაქ B. ⁹ ႁი-
 გიქსა B. ¹⁰ ႁიქსაქ B. ¹¹ ႁიქსაქ B. ¹² ႁიქსაქ B. ¹³ ႁიქსაქ B. ¹⁴ ႁიქსაქ
 აჲ B. ¹⁵ სეღაქსა B. ¹⁶ ႁანღესაჲ B. ¹⁷ ႁაროქ B. ¹⁸ ႁიქსაქ B. ¹⁹ ႁიქსაქ
 აქ B. ²⁰ ႁიქსაქ B. ²¹ ႁიქსაქ B. ²² ႁიქსაქ B. ²³ ႁიქსაქ B. ²⁴ ႁიქსაქ B. ²⁵ ႁიქსაქ
 აქ B. ²⁶ ႁიქსაქ B. ²⁷ ႁიქსაქ B. ²⁸ ႁიქსაქ B. ²⁹ ႁიქსაქ B. ³⁰ ႁიქსაქ B.

ვაჟი ვეროთაოღებქ ჩაღსათნ თნტ-
 ჰქ, ხ არე ანქამე მხე ვაქნ¹ არ
 ქათთარქიონე დაროგხეაღ, ირყეს
 ხ ვრსაღ ზ, ქტე მარტნე ჰ შიონ-
 ხეცხნ², არ სნ ათაგხაღენ³ ში-
 ვიქსაღე ჰ აქრნათონნ, ხ ჩან
 მსათონ ქროთაოღებქ, ირ ზ ჩანნ
 მსათობ ზრქსათთ, ხ ვორ ჰ ნი-
 ვანტნ თათე, იარსამე ხ ია-
 ხსეთე მჩნე ქაქათსან, ხ აქ-
 ცი⁴ იათთარქამე მქ⁵ ქათორქ⁶
 ხ მქ⁷ ვაღსარ თათმნ თათნხე,
 ზანვქ ვაქა ვქთქე ვაღთთ
 ათაგხაღ, ვრქ⁸, ხქტე ჶარამ-
 ნამ, ვქ აქეყეს იაღეღაღაქი
 ფიფიქსჰ ქაღ აღსათარან⁹ არ
 იღ ვიქ თაღ აღსათარან. ხ იღ მქ-
 თაქნ სრთათაღებქ¹⁰, აქ ქტ¹¹
 სღ მხე, ათღ, ხ¹² კამ ნრქთაქ¹³
 ქრქნქ¹⁴ აღსათარანსაღ¹⁵ მღ
 აღსაღ¹⁶, ჶან ვორ ათტენ¹⁷, ნე-
 ვსაღ ქექ¹⁸, მნიონ ხ სთ ათხამ,
 ვორ ათაგხაღენ ათქნ¹⁹;

საღემის სარწმუნობე გქონდათ
 და აწ ჩვენ გვაქვს იგი, როქელიც
 იქაღაგე მოციქულთაგანო. რო-
 ჶორც წერია, რომ სჯული სიონი-
 დან გამოვარ¹⁴, რომელნიც
 მოციქულები არიან. შეკრებლინი
 ქორსა ზედა და იერუსალემიდან
 [გამოვე] უფლის სიტყვა, რო-
 მელიც არის სიტყვა-ღმერთი
 ქრისტე. რაც მათგან ვისწავ-
 ლეთ, ვიცავთ და დავიცავთ
 უკუნისამდე და სხვებაც ვაპ-
 ნებთ: ნუ შესცდებით და ნუ ის-
 წავლით უცხო მოძღვრებას, რად-
 გან ეს იცოდა პავლე მოციქულმა,
 [როცა] წერდა, რომ „მიკვრს. რა-
 მეთუ ესრეთ აღრე გარდაიქცე-
 ვით... სხუად სახარებად, რომელ
 სხუად არაა არს სახარებად“ და
 არა მხოლოდ იერუსალემელთა,
 არამედ „დაღაუათუ ჩუენ, გინა
 თუ ანგელოზი ზეცით გახარებდეს
 თქუენ გარეშე მისსა, რომელი-
 იგი გახარე თქუენ, შეჩუენებულ
 იყავნ“¹⁵. ამასვე გეტყვი მეც, რა-
 საც იტყოდნენ მოციქულნი.

ხოლო ცურტავის ეპისკოპო-
 სის შესახებ რომ მოგიწერიათ,
 როცა არ იცოდა ჩვენი მართლ-
 მაღიდებლობა, არ უნდა ცურტ-
 ხეულიყო ჩვენგანო, ფიცით და-
 ამტყიცა ეგ ადგილი, რომ არ ვი-
 ცოდით, მაგრამ ხელდასხმის შემ-
 დეგ შევიტყეთო, რაც ჩვენც
 ძლიერ სარწმუნოდ გვეჩვენა, რა-
 დგანაც მართლმადიდებელთაგან

ჩახ ვორ იათნ ხაქსელიყოთთ
 მორთაღაღ ვრხაღ ზრ¹⁵, ქტე ქორ-
 ძამ ვექთქ¹⁶ ვამხე იეღაფათათ¹⁷
 ჶქრ არძთან თარჩხიქ ჰ მტნე. ხრე-
 ძამე ჩანვქრბ ჩათათათხე
 ვაქე თხექ, ქტე ვექთქად, რაქ
 ვქ ქსთ მსონაეყოქხანნ ძანნ-
 ად. ირ ხ მხე კარქ ჩაღსათაქ¹⁷
 ქთხეაღ. ჶანვქ ვექთქე იღ ქაღ-
 ვაფათათე ათიქ¹⁸ აქეყეს: 'ლა-

1 სეცხნ B. 2 თქიღ D. 3 ქათორქი B. 4 ვრქ ხქ] არ ვრქ D. 5 აღსათარან
 — B. 6 ხრთათაღებქ] ქამექ B. 7 ხ] — B. 8 ნრქთაქ B. 9 ქრქნქ — B.
 10 აღსათარანს B. 11 ათსაღ — B. 12 ათტენ] აღსათარანსაღ D. 13 ქექ B.
 14 ათს B. 15 ვრსაღ ზ B. 16 აღ ვქთქ B. 17 ნათათარქამ D. 18 ათიქ] ი-
 ვაქე B.

შე აქო აარ იეორმოქსამარს ას-
ათობი და რან ვამხნაქს ხრქი
ქააჯაოქამ სმე მსე და იეყა-
ქათ, ქიე ქმე ჟან ვათქაო იმ-
ანა: მათაჯაიქს ჟან ვეხე, ირ
ქაიქ აქიო ნათერ ხრანსქის
წიქიქსა მსბ აქერ ჟერ ღნე ქა და
ღნე ნა: სე აყა ხეს ქამ მქ,
ეჩ ართი აყაქათოქსან ხეს ნო-
რა ღნე ქა, ქათან ვხსათორა-
ქანან ღნეოხსქიქ. აქი იე ხქმე
ქათან ზაღათიქ ხნე ვრსაეე აა
მსე, ქმე ჯნე იეეარაღათ, ირ-
ყქსა ვიქ ქაქ ვრსექქს: სე ქამ
ვხსათ ღნეოხსქს ქათან აქარ ქი-
აე ხეს, ეჩ ვქერსანე ვრსათან
და ვქრანან ნეიქსექს და ვქერს
ქათათქანსექს: სე ვქ ქათან ქ-
ერსანე ჯაღათქსან ვარქხაქ
ანექქს ქერსანე ვაროქქსან
ვარქხან, ნეიქსეეაქ, ირყქსა არ-
ქან ჟერ ვანზაღათი, და ქ მსერ
სქესეეიქ ქ რან ვანაქ: სე არე
მსე ჯნე არქან მქიქ ირსექ რა-
ნქს ქიქდაქ ქ მსერ ზაღათი, ვქ
მქსჯხ ვქსერ ზათანსქიქ ქამ ქ
ქაიქ ათერ აქიო მსერ და მსერ
ზაქათი მქ ჟერ, და ზაღათი ვამს-
ნაქს ქსერათაქსამე თხქარ და
თხქამე, ირყქსა და ვრსანქს ქსე ქ:
ქაიქ ვქსჯ ათათი ქსე: მარეიქ,
სქმე ვამხნაქს აყათიქრთანსა ჯა-
თარსაეე და მქიქ აყაქათი ვათანქ-
ეჩ. ათაქქს ამხნაქს აარქსანე
ქანეეაღოროქქსან: წქ მსბ აყა-
თიქრანანე მსერ აქი და, ვქ სქერ
მსერ მქათი მქრათი ვსერთი
ათათი, ქმე ვიქ კათქიქქე ქსქქქქ,
სექქქ ქათქსაქ ქსქქქსა: სქე
ანათათიქ მსე, ირ ქსეეეაქიო

გან დღეს, ღმრთის მოწყალებით,
მთელ ქვეყანაზე უფრო მოწონავე
ვართ და მართლმადიდებელი.
ვიდრე ცოტა ვინმე. თქვენზე აღ-
რე, როცა მაგ საყდარზე ნეტარი
მოსე იჭდა, ჩემსა და მას შორის
ღიღი სიყვარული იყო. ხოლო
ერთ დროს იგი ჩემზე ვულნაქ-
ლული იყო ნესტორიანთა შეწყნა-
რებისთვის. მაგრამ სხვა არაფერი
მოუწერია ჩემთვის სარწმუნეობის
შესახებ, რომ არა ხართ მართლ-
მორწმუნეო, როგორც თქვენ
გვეწერთ. მე ისინი იძის განა შევი-
წყნარე, რომ თავიანთი სარწმუნო-
ება და სჯული დაწყველეს და ჩვე-
ნი აღიარეს. და რადგან თავისი
უბედურების გამო ისე თავიანთ
ბოროტებას დაუბრუნდნენ. დაე-
წყველეთ, როგორც საქორი იყო,
ურწმუნოები და ჩვენი ეკლესიი-
დან განვაძევეთ. ეხლა არ გვაღ-
რებათ თქვენ, რომ ერთი რაღაც
სიტყვით შეიწყალოთ ჩვენი სარწ-
მუნოება, რადგან ვიდრე თქვე-
ნამდე მოაღწევდა მაგ საყდრის
[დაკავების] ეპი. ჩვენი და თქვენი
სარწმუნოება ერთი იყო და მთე-
ლი სარწმუნოება იერუსალიმიდან
გვემონდა და გვაქვს, როგორც
ეწერა. მაგრამ რა სარგებელი ექ-
ნება კაცს, თუ ყოველ მცნებას
აღასრულებს და ერთს დაკლებს.
მაშინ ხომ მთელი სჯული შეიშლე-
ბა. თქვენი ერთი ღიღი მცნებათა-
განი ეს არის, რაც უფალმა იესუ
ქრისტემ პეტრეს უთხრა: „რომე-
ლი შეჰყრა ქვეყანასა ზედა. კრულ
იყოს იგი ცათა შინა“. ანა, აწ
ჩვენ, რომელნიც მათ საყდარზე

ნათქმამ, ვიწიქსაჲ ვაჲ, որ
 აყაინათანთაჲ საქსიყოთა ან-
 თანს ნორათათ, კაყსეფად ზა-
 ლათიჲ ქმ მსრანიჲ და მანანან
 საქსიყოთათ, და ყოდ რხკალად
 ყრთა ირატა და ვრარსეფი იმს
 სრჲ სქტ მანთა რნჲ ეს ატრ კა-
 მალორთქსამ, ქტყტთ ალაგა-
 ქსამ, ქტყტთ კრასეროქსამ,
 ქტყტთ ქარყაყანთოქსამ, ქაქ-
 სრმ ზსატ ქათაჲ ვორ ვრტჲ¹ ქა-
 ვრქ² ათ ეს, ქტყტთ იფჲონქ³,
 ქტყტთ ქათან აქქ ქნჲ⁴ აქთოქჲ⁵,
 որ სქრთჲ⁶ მათამრ ტ რხჲონქ⁷,
 რაქჲ ქათან აქარ ვათათათანქ ათ
 ეს ალსქქ ქნჲ მქ ვრქ, და მქ აჲ-
 ქათ ქნქქ, ქტ იჲ⁸ აქთათსქანქ
 იჲ რხჲონქ:

იიჲ⁹ სქტ ვრათათ მსრ კამქ¹⁰
 კნქს და ვრქს, სათ. ქარყამ-
 ნს და რქრს ვფქრთა ჯორჲჲ ქოფ-
 ქოქს¹¹, ირთჲ ზოთმჲ ქარქს და ქ
 ათრქ მსათათ¹² და ქ ათრქ
 მქოქს¹³ ზოქს ქარქოქ. და სქ¹⁴
 კამქ¹⁵ იჲ და სქტ ჯკამქ¹⁶, ზა-
 ლათ მსრ თქს ტ¹⁷,

საქსიჲ, სქსქსქსქსქსქს

სათქმამ, ირ სჲქ ქ სქ-
 ქსა მქტ¹ ათრქ საქსიყოთათ²
 ქ ქარყათოქსანთ³ ითათანქ-
 თანთსქ მსქქ, საქსიყოთა ტრ ქ
 ზოთ მთქთ, ქსქტჲანთქრქათ⁴
 სქტჲანთქრთ, ქორთათქტ⁵ მ-
 კარქთათ⁶ ალათს აქთოქქ სჲქ ათ-

ვსხედვართ, ეგ მოსე, რომელიც
 მომიზეზებით თავს ცურტავის
 ეპისკოპოსს უწოდებს, კრულ
 ვყავით სარწმუნოებით ჩემი და
 ყველა ეპისკოპოსის პირით და
 თქვენ მიიღეთ იგი, ვითარცა კე-
 თილმოქმედი ვინმე. ეხლა, თუ
 ჩემდამი სიყვარული გაქვს, ნებ-
 სით ან უხუცესობით, უმრწემე-
 სობით ან მოძღვრებით, ამის შემ-
 დგ. თუ რაიმე წერილს მომ-
 წერთ — იქნება ის მოკითხვის,
 თუ სხვა რამ საქიროებისათვის —
 რომელსაც სიყვარულით ნაწი-
 ლობრივ შევიწყნარებ, ამ მსჯე-
 რის შესახებ ნულარას მომწერ და
 ნუ დაშვრები. თორემ პასუხს
 არ მიიღებ.

ხოლო, უკეთეს ვსურს გავი-
 ძიო ჩვენი სარწმუნოება და გა-
 იცნო, ვათარგმნინე და მოვატა-
 ნინე ოთხ კრებათა წიგნებ¹, რომ-
 ლებითაც რომაელნი ხელშეკრე-
 ლობენ და წმინდა ანატასა და
 წმინდა სიონიცი იგი იქადაგება.
 უნდა თუ არა ვისმეს ჩვენი სარწ-
 მუნოება ეს არის.

პირველი კრება

პირველი კრება 318 ეპისკო-
 პოსთა. რომელიც ნიკეაში იყო,
 მდებარე კონსტანტინე დიდის მე-
 უობაში². რომში ეპისკოპოსი იყო
 იულიან, ალექსანდრიის — ალექ-
 სანდრე, იერუსალემს — მაკარი.
 წმინდა კრება შედგა ამის გამო:

¹ ვაჲ ვრქჲ იჲქება B. ² ვრქჲ — B. ³ ათ მსქ ქათან იჲქონქ B. ⁴ ქნქ +
 ათათათსქ და B. ⁵ სქრთ B. ⁶ სქრქონქქ ქნქ⁷ ვრქსქ, რხჲონქჲ B. ⁷ სქქ იჲ
 B. ⁸ კამქ B. ⁹ ქარყამ B. ¹⁰ ალარ მსათათათათ A. ¹¹ მქოქს A. ¹² და სქ
 სქქ B. ¹³ კამქ იჲქ კამქ B. ¹⁴ ჯკამქ B. ¹⁵ ათქ სქ აქ წყდება B.

რე რ ძივიჲს. ღე იმს ქსეტკოანგ-
რქა ფოჲაჲქი, ირ ვანსიზ ჭარა-
ნაქოქსან ღე ვგხესაქ ხ ალთა-
რახესაქ ქ ნღმაროთქსნღნ ხ
თგჲქ ზაღათიფ, ირამ ანონს
ღე არქიო: ონაღღენს აქა ხ იფი-
მსქი ო-გ მთოჲქ გქმსაფ ზაქ-
ნოქს ვათორ ხ ვანსღმანსქი
ელქოქსან სერორგოქსანს, აასქ
ღმრგაოქ, ოქ: ვ: ათაგხსაღნ ზათ-
თარ ათაღღაქნი: ო, აან ირქ ქარს-
თი ქ ესრაქ ზორა თორე ძივიჲქ
საქსიქოქოთაჲს ხ ზეოქსექს ვნს
ხ მსგ ქაქანსექს ზაღათთ აქა-
ჲქს. ზაღათთაღ ქ მქ ოსოთ-
თაღ ზაქრ თამსნაქაქ, არარქე
სერქსეჲ ხ სერქსი, სერქსეჲს თამს-
ნაქსი: სღ ქ მქ Ꮜღე მქათთ
ჭერქათთაღ Ꮜრექ Ꮜათთაღი, მქ-
თაქ მნსაქ ქ ზაღრქ, ქათაღ ჭან
ღოამსნაქს ქაქოხანს. Ꮜსათთ-
აღი ნღმართქ მნსაქ ხ იღ არა-
რსაქ ზამან ზორ, ირქ თამსნაქს
სგხ. ირ ეთან მარეჲანს სხნაფ
ღე ქსრქსეჲ, მარმნაჲაღ ხ მარ-
ეჲაჲაღ ხ ჯა: ჯარსეჲაღ ხ მსოღ,
ქარსაღ ქსრორეჲ ათორ, ხ ზამ-
რარღაღ ქსრქსიო ხ ვაქოფ ღე ჲა-
თსქ ექსნეჲანქა ხ ეამნსაქა: სღ
ქ Ꮜორე ზეოქნი: Ꮜაქე Ꮜქ სნ, ირ
ასსნ ღე სერსმს, გქ იღ ღე, ხ
ქათაღ ჭან მნანსექს ვღე, ხ ჲამ
Ꮜქ ქეღნეღქ სგხ, Ꮜქჲქ: Ꮜოქამქ
ეაროქსნღ, Ꮜქჲქ: Ꮜქაქსნღ,
ჲამ ძივიჲქსიქ აასნ ვმრექს
Ꮜათთაღი ენთათ ზეოქქ: Ꮜაქს-
ექსქ ხ ათაგხსაქანს სქსეჲსექ
ათორ:

ქალაქ ალექსანდრიაში იყო ვინ-
მე, რომელიც შემოსილი იყო
მღვდლობის სახელით. განშორე-
ბოდა ქეშმარიტებას და წრფელ
სარწმუნოებას, რომლის სახელიც
იყო არიოზ. ამ უსაქულო და საწყა-
ლობელმა მეორე იუდაჲ მიმართა:
სამების წმინდისა და განუხრწნე-
ლი არსების გინებას: ძეზე ამ-
ბობდა, რომ მოვლინებული მო-
მავლინებლის თანაწმორი არ არი-
სო. ამისთვის აღუდგა მან ეპისკო-
პოსთა წმინდა კრება. დაწყველეს
იგი და ჩვენ სარწმუნოება ასე გა-
მოგვიცხადეს: გვრწამს ერთი
ღმერთი, მამა ყოვლისა მწყობე-
ლი: შემოქმედი ცისა და ქვეყა-
ნისა და ყოვლისა ბილულისა; და
ერთი უჟალი იესუ ქრისტე, ძე
ღმერთისა, მხოლოდშობილი მამი-
საგან უწინარეს ყოველთა საუ-
კუნეთა. შობილი ქეშმარიტისა
ღმერთისაგან და არა ქმნილი.
მსგავსი მანისა, რომლისაგან იქმნა
ყოველი, რომელიც გარდამოკრდა
კაცთა ცხვენებისათვის ზეცოთ.
განხორცულდა და განკაცდა. იე-
ნო და მოკვდა, მესამე დღეს
აღდგა და ამადღა ზეცად, მო-
ქველ არს განსაქად ცოცხალთა და
მკვდართა; და სული წმინდა. მაგ-
რამ, თუ არიან [ისეთები], რომ-
ლებიც ამბობენ, იყო ოდესმე,
რომ არ იყო და შობისა უწინა-
რეს არ იყო, ან კიდევ, არაჩინებან
იყო, თუ სხვა ძალისაგან, თუ არ-
სებისაგან, ან ცვალებადს იტყვიან
ღმერთისა ძეს, მათ წყველის წმინ-
და კათოლიკე და მოციქულებრივე
ეკლესია.

აქრარქნი, ხ მისისაქ ვანსარქნი
ქამათოქჩინ ზორა სორი ძიგი-
ქინ, ზეოქსეჟნი ხ ნაქამსეჟნი
ყოაქნი აყაქანქჳ ჰ ნალოქნი
ქრქათოთი, ხ ქოქონსეჟნი მსე ნა-
ლასი აქაქა. ზოქნი ჩნქნი ქსა-
თოთიქ ჳარქ რნიქსამარ ქრეჟი,
მქაქნი ძინსაქ ქსათოთიქ ჳარქ,
ქსათოთიქ ნქმარქთ ხ ქოქა ჰ ქო-
სოქ, ვიქქქქქქ მსე ამქსნეოთნი
აქათრათოსეჟ ჳაქნი. ქეჟნიქ,
მარქქნი, ვქსნიქ, მარქქანიქ,
ქორქარქიქ, მქსანიქ, ხ ქრქორქიქ
ქალორ ქონსიქ. ვქაქ ქოქსოქქა-
ნიქმქ ხ მსე ვქსათოთი, ხ ვქა-
რანიქნი მსეოქ ათაქნიქ, ხ ვქ-
თისქმ ნქმარქათაქა, ვქ მარქქნი
ვქსეჟთ. ჩანიქ ქსათოთიქ ხ მარ-
ქათაქ: ჩაქე იქ ასქმქ, ირქაქ
ქქ ჩანიქ ვქსოქქინიქ ქოქსნეჟ,
აქქ ჰ აქათიქსე მსე იქს ნარქნიქ
იქ ქრქოქ ქქ იქ ამქსნიქმარ მარქ
ქოქანქაქ ვქსეჟთ ნიქ იქ ხ მარ-
ქნიქ. იქ აქაქაქა. აქქ ქსერაქიქნი
ათაქსიქ ხი ნარქნი მსეოქ ქარ-
ქათქათოქჩინ, მარქქნი ნიქსიქ
ნანიქსექმ ათაქქნი ათნიქ, ნიქქ
ქსათონიქ მქალორქიქიქ რანიქ
ყაროქქსამარ ნანიქსექმ, ხ ქო-
ქქსამარ ვანქსნიქქინიქ ხ ვანქსათ-
ნიქქინიქ: იქქ მარქ ირქაქს ქამქ-
ნიქ, ხ ათნიქსეჟთ ირქქ მარ-
ქიქ: ქამქეჟთ ქრქოქ ვქმარქ
ვქსოქქინიქ რნიქსანიქნი ვქსოქს-
ანიქ მქალორქიქ, ჰ მქ მქალორქ-
ქსნიქ ქრქათოთი სქიქიქ. იქ ქქ
ქქრაქანქქქქ რნიქსნიქ: ათ
ქოქათნიქსნი. აქქ ათაქსიქ ქოქან-
ქაქსეჟთ ჰ მსე, მქ სქე, ხ მქ
ქრქათოთი, ხ მქ ქრქიქ, ათათიქ-

არ ინება, რომ სიქეთე აერქია.
იხილა რა მისი უსქელო ქოქტობა,
წმინდა ქრებამ დაწეველა და გა-
ნაქევა განქრქენელი მქელი ქრის-
ტეს სანქსოდან და გაქოქეიქსა-
დეს ჩვენ სარქწმუნობეა აქე:
[ვქრქამს] თეოთონ მანა-ლქრთისა-
გან ბუნებოთ ქე, მხოლოდწობილქ
მანა-ლქრთისაგან, ლქერთი ქემ-
მარქტი და ნათელი ნათლიანაქან,
რომელიქ ყველა ჩვენათევის შე-
ქქნა მამამ, რომ გარდამოსული-
ყო. ხორქი შეესხა, განქაქებულ-
იყო, ევენო, მომქვდაქიყო და მე-
სამე ღლეს აღმდგარქიყო. ამ სარ-
წმუნობეს ვალიარებოთ ჩვენქ და
ჩენი წინაპარი მამებეიქ და ვუ-
წეოთ ქემქარქტად, რომ ხორქი:
შეისხა ლქერთმა-სიტქეჟან და გან-
ქაქდა. მარქამ არ ვამბობოთ, რომ
სიტქეჟამ იქვალა ბუნება, არა-
მედ ხორქოთ ჩვენ ხატად შე-
იქქნა. არა იქე, თოქქოს ყოვლი-
თურთ ქაქი სრულად შეიქოსა
სულთ და ხორქოთ, არამედ უფ-
რო უზენაქსი ჩვენი მამების მოქ-
ლქრება [სქეთიქ]: ხორქი სულთან
ერთად არისო მქლებულიქ: მექქეჟე-
ლი სული შექერთა სიტქეჟოთ ძალ-
თან ერთად და არსობოთ გამოუ-
ძიებელი და მოქწედომელი [ქყო].
იქქნა ქაქი როგორქ ინება და ვქო-
და ქე ქაქისა. უნდოდა, რომ
გაქერთიანებინა ორი პირისაგან
ორი ბუნების არსება, და ერთი
ერთობისაგან ქრისტე მოსული ქე.
არათუ თეოთეული ბუნებისაგან
მიილო შერქენა, არამედ უფრო
განსრულდა ჩვენში ერთი უფალი
და ერთი ქრისტე და ერთი ქე,

ბაქიანს და მარგალიტს, որ ვან-
კენსისი ზოქიანს მის არაჲ, ირ
ქათაჲ ჳან ვკაცოხანანს ჳრ' და
მჩიო ჳნჲ ჳარ ი ვაგოთხანს
ბაბქსაჲ. აჲჲ ქანს მსრიჲ ქრე-
ლიქიანს მჩაღორხაჲ აროქიანს
იორა ვაღროქსამჲ რანგხიჲ და
ქათაღჲ. სჲ მარგოქ მარმნიჲ
ბნაჲ. სი კნიოჯ მარმნაღორ, იჲ
ქრეოქ ქჲ ქათაჯაგოქნ ოათასჲ
მარგ ბნაჲ, და აჲჲ სართ სნა
ქანს, ვაჲჲ ვქათაოჯჲ ჳსრ აჲრჲ,
ვქი ანამქანს სსათორქიო აჲჲჲჲ
ქამათონანაჲჲ. სჲჲჲ მსჲ რაღ-
ათამჲ სი ᳚ჲ მსრ ᳚ჲოთა ᳚ჲი-
ოთა ᳚ჲიჲ ᳚ჲათობიჲ, მქანს ბნ-
აჲ, ᳚ჲათობ ჲათარხაჲ და მარგ
ქათარხაჲ, სმანს ჳარ ᳚ათო-
ობოქიანმჲ, სმანს მსჲ სიჲ
ქნჲ და მარგლიქიანმჲ, ვქი ქსრ-
ლიჲ რნოქიანსჲ სჲჲ მჩაღორხაჲ,
ქანს ირიჲ მქ ᳚იქათოთა, მქ ᳚ი-
ქი, მქ ᳚ჲ, ვაჲჲ ᳚ოთათიქანსჲჲ
ანქათონანსისქი ქამანაჲჲ. ᳚ო-
თიქანსჲჲ, და ვათორქიანს ᳚ა-
რქამ ᳚ათობაჲჲ. ᳚ორმჲ ᳚ა-
თობიჲ ᳚ანს მარქიან სჲჲ და მარ-
ყოჲთა, და სი სმანსჲ' ᳚ი რნაქი-
ჲთაჲ სი სმა, და მჩაღორხაჲ ვქი-
რნს სი სმა' ვორ ვქსჲანს სი სმა-
სჲჲ ვოთანაჲ:

ვიოიორჲ ვაღკსოვისი ქორღიჲ

ვიორორჲ ᳚ოთიჲ, ირ სჲჲ სი
᳚აღკსოვისი სი ᳚ორჲ რარჲჲ ᳚. და
ს. ᳚იჲ სი ᳚აღკსოვისიანს ᳚არ-
ქიანსი: სჲჲსიჲთაჲ ჳრ სი ᳚ო-
ქიჲ ჳინს, ᳚ანსიჲჲ ᳚აღკსიანს,
სი ᳚ოთანსიჲთაჲჲ ᳚ანსიჲ,

ღმრთებდა და კაცობა, რომელმაც
გამოუძიებელი არსება ერთად ჳყო,
რომელიც უწინარეს საუკუნეთა
მუღამ მამასთან იყო იღუმალ და-
ფარული; ჳოლო ჩვენ სახსნელად
შეერთდა მისი სიწმინდე ძალით
და დღებითურთ და კაცის ბო-
ციო იშვა ბოციელი დედაკაცო-
საგან, არა როგორც ჳერ ლიტონი
კაცი იწვა და შეჲღეგ შეკიდა:
მასში სიჲჲჲ. ეს უწყოდეს
თქვენა სიჲჲჲჲ. რომ ეგუ-
ნური ᳚ესტორი ასე ბრძნობდა.
ლოლო ჩვენ გერწამს უფალი ჩე-
ნი იესუ ქრისტე, ძე ჳმრთისა,
მხოლოდღობილი. სრული ჳმერთი
და სრული კაცი, მსგავსი მამისა
ღმრთებდა. მსგავსა ჩვენი იმავე
კაცობით. რადგან ᳚რ ბუნება-
თაგან იყო შეერთებული; რის
განაც ერთ ქრისტეს. ერთ ძეს.
ერთ უფალს ვალიარებთ აღურე-
ნელი აზრით. ვალიარებთ წმინდა
ქალწულს მარიამ ჳმრთისმუ-
ბელს. რომლისგანაც ჳმრთის
სიტჲჲჲ ბოცი მიიღო. განკაც-
და მსგან. რომელშიც დაჲქვიღ-
რა, შეეერთა თავისი მას ᳚აჲ
შე-
იშობა მისგან ტაძარი.

ნაღმნა ვალაღმონის კება

შეოთხე კრება 630 წმინდა მ-
მათაგან შეღვა ქალკედონს მარ-
კიანეს შეფობაში. რომში ეპის-
კოპოსი იყო ლეონ. ანტიოქია—
მაქსიმე, კონსტანტინეპოლს —
ანატოლი, იერუსალემს — იუბე-

სრულსავედ' შორნაჲ, ქაღსტან-
ფრქა' შიხიყორთ, ქათხ ირთუ ზ
ბიგიიქუ ხაჲ ხეჲ, ზ ქათხ სლთი-
ტო' ჭორჩრეჲსანხი ზორა: Այս
სლთიქი ტარანაჲ ღერ ზ ქათხ-
ქანხ ი ზითათხეზოჲსაღსი. რაჲ
აღსართეხაღ ღერ ჯარეჲრ ზ ნღ-
მარქათ ზაღსათი: 'ღარეჲსაჲსათ-
ქიღს ხამხ ი მღ სერხ ქიღრი
მთაგხ სათათხაქსანაგ ზ სა-
აგ. მღ ჯარაღ ტან ჲმქარო-
ქიღს ხერქათ რნაქიღსა ხითათ-
ქანხამ ზრქათთი. ხაჲ ქსათ მქ-
აღორთქიღსანხ მქ, ქათხ ჲქ ი სღ-
რთი ჲოთღხ ი შარქათამაღ მარ-
მქხ იგ ჲღსეღა: სღ ჲაგჲაგჲ სე-
რქი რაგთამ ანგამ ქანჲქამანხ-
აღ ქიღღერ ი სერიჲ ბიგიიქი, ირ
ქითათიქანთიქიღს ხიღეღქი ი
ზამანღ სეჲსაღს. სქღ იგ ხითათ-
ქანხიჲსა ჲარაღ ტან ჲმქარო-
ქიღსანხ მქ რნაქიღსა Աსათიბი
რანხი, ხაჲ ქსათ მქაღორთქიღსანხ
სერქოთ ანჲიქიქიღსიქი ზ ანქათ-
ხიქი ზ ანქარამანხიქი, ზ სქღ იგ
ხითათიქანხი ჲღსათაღამბიღს
ზამან მსერ, ზ ი ზამანღ ᲁბხიღს
ზამან მსერ, მარეღიღსამარ ჲ-
ამხნაქიქი ზამან მსერ ათანგ მს-
ეჲს, ზ იგ ზეღიქიღსა ჲამხნაქი
ზერბოთამ მქათეჲსაღს ზ ხითიღ-
აღს, ზ იგ ზსოღანასა ჲამხნაქი
გარ ᲁარეჲსაჲსათიქსანაგ სათათ-
ხაქსანაგ, გონქიჲ ხეჯიღანთიქიღს
ბათათხეღს ᲁსეღეღსიქი ზრქათთი

ხაჲ იგიორმსიქი სლთიქი სათაგ-
ეღიქიჲს ხითათიქანხამ ზამან მსერ
ქიღსი, რაჲგ ჲმარამქიღს ზრქათთ-
ი ზამან მსერ ქიღსი გოღსამ ზ იგ
ზეღიქიღს: სეჲსა ჲარხაღ სათარ ბი-

ნაღი, აღექსანღრიღს — ღიოს-
კოგე, რომღის გამოც ღა მისი
თანამზრახვეღის ევტიქესათვის
შეღგა კრეღა. ეს ევტიქე მღღღე-
ღი ღა ბერი იყო კონსტანტინე-
პოღში, მგარამ მართაღსა ღა ჲემ-
პარიტ სარწუნოეღას განშორეღო-
ღა. რაღაღ მოღღერეღა შემოიღო
თავისი ეშმაკებრივი გონეღი: ღა
თქეა, რომ შეერთეღამღღე ქრის-
ტეს ორ ბუნეღას ვაღიარეღ, ხო-
ლო შეერთეღის შემღღე — ერთს,
რაღგან ხორცი არ შეიპოაა წმინ-
ღა ქაღწუღის მარიაღისგანო. ამის
გამო მრავალქერ იქნა მხიღღე-
ღი წმინღა კრეღისაგან, რომღე-
ბიღ მისგან ასეთ აღსარეღას ით-
ხოღღენ: თუ არ აღიარეღ შეერ-
თეღამღღე ღმრთის სიტყვის ერთ
ბუნეღას, ხოლო ერთიანობის შემ-
ღღე ორს შეუცვალეღღს, შეუ-
რეღენღსა ღა განუყოფელს; თუ
არ აღიარეღ ღმრთისშობეღს
ჩვენს მსგაეჲსაღ ღა მისგან შობიღს
ჩვენს მსგაეჲსაღ, კაცობით სრული-
აღ ჩვენს მსგაეღს ცოღღათა გა-
რეღე, ღა არ დაწყევეღი ყოველ
წვალეღას შეერთეღულთა ღა შე-
რეღენიღთ. ღა არ განეშორეღი
ყოვეღი ბოროტი სატანური მო-
ღღერეღისაგან, არა გაქეღს უფლე-
ბა, რომ დაიმკვიღრო ქრისტეს
ეკღღსიღა.

ხოლო საწყაღობეღმა ევტი-
ქემ თქეა: ქაღწუღს ვაღიარეღ
ჩვენ მსგავსაღ, მგარამ ქრისტეს
ხორცი ჩენი მსგავსი რომ იყოს,
არ ვიტყვი ღა არ ვწყევეღი. შემ-

ჩლიაგოვანზე; ის ქაან სრლიე
 რნოქსანენ ზრქათოთი ირე
 ქაანასკლ ზამარქნ, ზოგა რნე-
 ჯქანაჲ; ის ირე ქრქნქე აქა-
 ვღე ქნე ქნსკ ვქოქსანენ ასსნ
 ირ ქ მსღე თახკ ზიოგ, კ ჯბა-
 თოქოქსანე აქათსკრი არათრე
 აქათმსნ, ვნოთა ზაქაბქ; ის ირე
 სრქოთ რნოქქანსა ქათე ჟან
 ჯქათოროქქანს ვქნქოქსანს
 ათათქსქარანსნ, კ მქ რნოქქ-
 ენ ვქნქ მქანაქოქს ათათქს-
 ქარანსნ. ვნოთა ზეოქქ ათრე კ
 აქათარქი ბოქოქს; ის ქათათქ-
 ნქ მქ კ ვნოქს ზრქათოთს მრექ
 კ ჟქრ კ შქათქნ კ ქრქოე რნო-
 ქსანენ ანქათანსკი; ჟაქს არა-
 ლათქ არარსკ აქათათოქსამრ
 კ აქათსრადამკ, კ ამსნაქნ
 ზქამართოქსამრ ქათონსკე ათ-
 რრე აქათარათოქოქს; მქ ჟან
 ვაქს ალსქ ზალათთ ამსნსქნ იქ
 ქ აქართ ქ მქ რსრქ, კ ზამ
 ვრსქ, კ ზამ ქათასკ ზამ რანქ-
 ერე კ ზამ თათამრ; ის ირე
 ქანეჯქნ ვრსქ აქ ზალათთ, ზამ
 ქათე რსრქ კ ზამ თათეანსქ,
 აქნექქ ქქ ქენს ხაქსკოქოქს
 ზამ ჟარანაქქ, კ ზამ ათრქა-
 ლათქან, ალთარ სქქენს ხაქს-
 კოქოქს ქაქსკოქოქსოქსნ; კ
 ჟარანაქქნ ქ ჟარანაქოქსნ;
 ის ქქ მინაქნ ქექ კ ზამ ვქ-
 თორ, ზეოქსკ სქქენს ზიოგ;

მრე ვაქს ვრხეოქქ ქაან სქ-
 რიქ ბსრიქ, ვქ არეოქრ კ ვქამ-
 რქა ზალათთ აქარქექ კ ქსანს
 თანქქქ; ზქოქქექ, ვქ ანბამრ
 ქნე ვაქს იქ ვრსეაქ, აქ ქარ-
 ჟანქარ ბოქოქოქს ვრეოქ, კ ზა-

სამღედლო საქრებულოდან;
 წინააღედებთან მათ, რომელიც
 ქრისტეს ორ ბუნებას შერთულად
 მიიჩნევენ; რომლებიც ამბობენ,
 რომ არსება, რომელიც ზე-
 ცით [მოიტანა], სხვანაირი არისო,
 [ვიდრე] რომელიც ჩვენგან მი-
 ილო და მონების ხატს გარეშე
 აუწყებენ, მათ დევნის; რომელ-
 ნიც ორ ბუნებას მეზღაპრებენ
 საუფლო შვერთებამდე და ერთ
 ბუნებას მეზღაპრებენ შვერ-
 თების შემდეგ, მათ წყევლის
 წმინდა და მსოფლიო კრებ, და
 აღიარებს ერთსა და იმავე ქრის-
 ტეს, ძეს, უფალს და მხოლოდშო-
 ბილს და ორ ბუნებათაგან შეუ-
 რვენელს. აი, ეს შრომითა და
 ბრძოლით ქმნა და მთელი ქეშმა-
 რიტებით გაპოაცხადა წმინდა
 მსოფლიო კრებამ. ამას გარდა
 სრულიად არ შეიძლება სხვა რამ
 კიდევ საჩუქუნოების შემოტანა.
 თუნდა დაწერა, თუნდ თქმა. გინდა
 სიტყვით, გინდა სწავლებით. ხო-
 ლო, რომლებიც ბედავენ სხვა სა-
 ჩუქუნოების დაწერას. შეპოთავ-
 ზებას, ან სწავლებას, ესენი თუ იქ-
 ნებიან ეპისკოპოსნი, ან მოედლე-
 ბი, ან დიაკვნები, განიდევნონ
 ეპისკოპოსნი საეპისკოპოსოთაგან,
 მღვდელნი მღვდლობისაგან, უკე-
 თუ მონაზონი ან მხედარი იყოს,
 წყეულიმც იყვენ იგინი.

ეს დავწერეთ თქვენი სავა-
 რულისათვის, რათა მართალი და
 ქეშმარიტი საჩუქუნოება დაი-
 ცვათ და იცხოვროთ. იცოდეთ,
 რომ ეს ჩვენ თვითონ კი არ დავ-
 წერეთ, არამედ თვითეული კრე-

დათა იგიერთქსამარს მათობი
 ქ ძეღ ღე წიგნგა და ვაქა ამს-
 ნაქნ ქათან ბსრ ჯიხობსანს,
 ზრესაჲ ამსნაქნ ზღმარათიქს-
 ამარ, და იღ სქტ ასაკა ჭნობს-
 ამარ, აქ მსბაყღა აქითათესაჲ
 და ბანსაჲ, ვი აქი ღ ზღმარის
 ზათათ: სე ვოჲ ზღმარათიქს-
 ამარ ზადათაყღა ვარჯარ ზა-
 დათი ვაქა, და მქ¹ ვიგნსლიქ² ა³ და
 და ანჯი ანსკანსიქიჲ. ვისათყ⁴ ღ,
 ვი ქრატონსიქი⁵ იჲ ქ ძნუ ზა-
 მარი თათიჲ ხმჲ ვათათორის
 ქათორს მსბქ:

ბის წიგნიდან [ამოვიღეთ] და
 სარწმუნოება ღმრთის მოწყალე-
 ბით ჩვენშია. დაიბეჭდა ეს ყო-
 ველი თქვენი სიკეთისათვის⁶. დავ-
 წერეთ სრული ჭეშმარიტებით
 არა თუ მცირე გამოძიებით, არა-
 მედ ღიდად დავშვერიოთ და ვცა-
 ნით, რომ ეს არის ჭეშმარიტი
 სარწმუნოება. თქვენ ჭეშმარიტე-
 ბით ირწმუნეთ ეს მართალი სარ-
 წმუნოება და მერყეობით ნუ და-
 ვარდებით აქა-იქ. იცოდეთ, რომ
 თვითეული ჩვენგანი სიტყვას
 აგებს მსაჯულის წინაშე ღიდ
 ღლქ.

**XXIX. ღი-ღჲ ზრდობსამსა და
 სხობს ღორდაღობი ჯგობ
 ყლქობი-იოსი**

**უფალ აბრაამ სომხთა
 კათალიკოსის საყოველთაო
 ეპისტოლე¹**

საგნსი და ქ ვსრ ჭან² ვრანსი
 რსრმან აყარქ³ ვენორ⁴, ვორ ხო
 რანს მათობა არათანხაჲ მარ-
 ვიობსანს, აქით იანსი სრსნა-
 ქის ვათადესიქსან თანს, და ვნ-
 ვიონ⁵ ქავორჯაჲ. ირ და სე სრრა-
 ზამ თანარძან, სიღსეჲ ქაქით
 სრჯანსქს ზრთვირთ ქავორჯსენსიქ⁶
 მხბქ თათდესიქს მათქისი, მამს-
 ნსგანს ჯაჲსიჲ ღნჲ აქამ⁷ ზოქო-
 თსანს ქქსანობსამარ, თათჯორ-
 ვაჲ სქსგნსიქ, ქათანსი⁸ სრქსანსჲ,
 და ჯრანანსიქს, და იორქსადაჲ,
 და რნა. თქათი სქსგნსიქ⁹, ანა-
 აყათსკანსაჲ¹⁰ და მსნაჲსიქსი¹¹,
 ავათაჲ და ქანსკანსაჲ¹², და ზა-

საპატრიოა და სიტყვის ტარების
 ნიჭჲ უფრო მეტია მადლი. რომე-
 ლოქ მისცა სიტყვა-ღმერთმა ღირ-
 სეულ კაცთა და მათ მომდევნოთა,
 რომ ჭქონოდათ ზეცოური და მო-
 ციქულებრივი საყდარი, რომ
 მეც უღირსი აბრაამ ვიწოდე ღიდი
 მოციქულის თადეოსის² მემკვიდ-
 რის ნეტარი გრიგოლის საყდარს.
 ყველა ამ სამწყსო-ხელმწიფე-
 ბის ქვეშ მყოფ ეკლესიათა წი-
 ნამძღვარს, მონასტერთა ხუცე-
 სებს და მღვდლებს. ღიკენებს
 და ეკლესიის სრულიად ძმობას,
 მეუღაბნოეთა და განდევილთ, აზ-
 ნაურთა და გლეხებს, საზოგადოდ

¹ ვრთნ B. ² აყარქი B. ³ ვენორი—B. ⁴ ვნვიცნ B. ⁵ ქავორქსი B. ⁶ აქი
 B. ⁷ მანს B. ⁸ და რნა... სქსგნსიქ] ვათაჲ თორქ სქსგნსიქ B. ⁹ ანათა-
 თსკანს B. ¹⁰ მათანსიქსი B. ¹¹ ქანსკანსიქ ქქათანს B.

„მარტნი ძივიქიყიკანსაჲ, არანგ
և կանანს, იղვანხი և ჭაგაგო-
ქსამარნ **Քրիստოսի** **Աստուծոյ**
մերոյ, հասցի¹ ձեզ **զարգանալ,**
կարգ վարուց², և **յասսիճան** **իրա-**
կան կոչումն:

Մովորտիժին կալաւ պասսանկ
թէպէտ և մեծ անձանց յառաքի-
նսէտան, ալլ ոչ նուագ և դուզ-
նաքնալ յառաքինութեան և ի
զգաստալի խորականութիւնս, նա
և ի ըաց որոշալ ի նմանութե-
անցն ըարուք. **թէպէտ և** **երկուքն**
ի վերին անալութենէն ակնարկե-
տլք. և **մինն ի թոլլ տալոյ, որ-**
ոյ զպատճառսն ինքն միայն զի-
տէ, և **է մեզ խորշելի, մի ըստ**
զուզնաքնայցն ըմբոնեցաք և **մեք**
ակամալ ամենալք յաստիճանս **քա-**
հանալապետական ի կամողայն
զայս հրաժարեալք. զիտէ զամե-
նեցոս սիրտս ճանաչաւզն Քրիս-
տոս՝ զի ոչ ստեմք, և **զի՞նչ**
քան զբաւականսն զիմ զհաւա-
տացեալսն համարէի, և **արհա-**
մարհնելք, ցանկացաւզք տիրել
վիճակաց, նա և սոսկալի. մի՞ վա-
սըն զերամբարծ պահակցութեան
Աստուծոյ քահանալապետելոյ. և
երկրորդ՝ յազգա սոցալայնզ և
ըմպանակոտի մարդկային ընտ-
թեանս. զուցէ ժանրարեւնեալ ոչ
ակործակաւքն ըստ պատուի, և
կամ զվարդապետութեանն ընտ-
րութիւն առ արժանս ոչ բաւա-
կանել. և **թէ այսք ինձ առ նախ-**
սըն, քանի՞ք ևս առ արդեանս:
Բայց յետ ընձածգութեանս զի-

երისկատ, մամտա և Լըլատ, հը-
նի ըմրտիս յիւրեքս մոյոտեցոտ և
մժիւլոտոտ զընիւս տյէւն Մարմ-
տեբա Մեսիւր Ետոյրեբտա և
նամըլլ Եարիսեժ մոՄոլեբա.

Մեմտեյեւա մոմեյա, ըոմ Մեյ-
եյըրոլոլ տյեմԵա Լըլ Քիրեբս
մոլըւաՄետա Մորիս, մաքրամ არա
նալեբնի և մԵիրեւնի ոյեւն
սատոբեբաս և գոնիւրլ սիბրս-
նեՄի, աքրետյե գամորհիւլնի Յնե-
ոտոտ մնաչետաչան, տյեմԵա ըր-
ոյե Յեգարըմո մոնՄաչեբլոլ ոյե-
նե: Երտի — նեբարտյեւնսագան, ը-
ոմլնի միՅեժի մեոլլոլ ման ՄՄԵԵԵ
և հեյեգան არիս գանսալըլոլ,
[մեոլըլ] Երտի — մԵիրետա մի-
եյըլոլ Մեգեյմչրեյ և Մնեբլ-
րալ միգեյեւանե սամըլըլմաչ-
րա Եարիսեժ, ըոմըլոլ մեւրեյ-
լեբեբա միալոլեյ. ՄՄԵԵԵ Եյեւլս
գըլտա մեյնիւրմա յիւրեքեմ, ըոմ.
ար յԵրլոլ. Լըրեյլեբեժե մե-
լալ ըալ միւրիճեյըլ հեմըմի
ըՄմեյնեբլեբե. Մեւրալեյմչր-
եւնի, մոՄըրեւնի և աքրետյե
ՄեմաչրՄեյնեբլեւնի ըոմ Լաւթլե-
բոլընե սամՄԵԵԵԵ? Երտի տան-
մոսալըրեոմիսատյե Յեալմալե-
բլոլ ըմրտիս մըլըլըլտաչր-
ոմնա և մեոլըլ ՄեւրլըրՄեյնալ-
ոմնա և սաՅիՅըրոմնիսատյե կ-
լոմբրոյի ընեմնիս. Եգեբնի ԵԵ-
յիրտաչ არա տաչնի նեմոտ Քալ-
ոյի Մեյնալըրիսալ, աճ Լըրեյլըլալ
մոմըրեբեժեժ արհեյա ար Եյմարատ.
ևա տյե Եսենի մե Քիրեյլոլա

¹ հասցև. ² կարգ վարուց) այ վըլեբա Ե.

მყოფი ბნელი, ყოველ ქართველს
დასწრით ხელახლა დაიწყო, და
ყაფიანს წინააღმდეგობა უწევს
ქვეყნის, ამისთვის მარტო
დასწრით სხვადასხვა, თითქმის
ქვეყნის მარტო მარტო მარტო
ქვეყნის მარტო მარტო მარტო
ქვეყნის მარტო მარტო მარტო
ქვეყნის მარტო მარტო მარტო
ქვეყნის მარტო მარტო მარტო

მეტი ქვეყნის და მთელი ქვეყნის
დასწრით ხელახლა დაიწყო, და
ყაფიანს წინააღმდეგობა უწევს
ქვეყნის, ამისთვის მარტო
დასწრით სხვადასხვა, თითქმის
ქვეყნის მარტო მარტო მარტო
ქვეყნის მარტო მარტო მარტო
ქვეყნის მარტო მარტო მარტო
ქვეყნის მარტო მარტო მარტო
ქვეყნის მარტო მარტო მარტო
ქვეყნის მარტო მარტო მარტო

მიმართ [ეთქვი] რაოდენი [შეიქ-
ლება ითქვას] მომდევნოთა მი-
მართ? ხოლო ამ ძალადობის
შემდეგ წინააღმდეგობა უწევს
ქვეყნის მარტო მარტო მარტო
ქვეყნის მარტო მარტო მარტო
ქვეყნის მარტო მარტო მარტო
ქვეყნის მარტო მარტო მარტო
ქვეყნის მარტო მარტო მარტო
ქვეყნის მარტო მარტო მარტო
ქვეყნის მარტო მარტო მარტო

თქვეყნის დასწრით ხელახლა დაიწყო
დასწრით ხელახლა დაიწყო, და
ყაფიანს წინააღმდეგობა უწევს
ქვეყნის, ამისთვის მარტო
დასწრით სხვადასხვა, თითქმის
ქვეყნის მარტო მარტო მარტო
ქვეყნის მარტო მარტო მარტო
ქვეყნის მარტო მარტო მარტო
ქვეყნის მარტო მარტო მარტო
ქვეყნის მარტო მარტო მარტო
ქვეყნის მარტო მარტო მარტო

ათანსს ქლათობი, որაქა იგიყ-
დრს ხ მადრიდ¹, ანდრას ათანსს,
'ლათს ვქ ჯანათიქქლს ქსქს
ნსიქქლსანს ჯანსათათს ხ ქ ქა-
თანსთიქ ქ სსანსა, ჯათიქსა-
ქანს დქსიქქლს ქათათი ყიქქქ,
ქქათს ქქქს აქქსთიქ ყსიქქქლს-
ნქს ქქ სსიქქქქქ ხ ვქარქარქს,
ქქამ ქქქს ვქიქ. ქქამ ქქქს ვქს-
თარათსთიქ, იქ ჯ სსრქათობიქ.
თაქს ქქ ქქქს ვქქქსთიქსაქ'
სქრანსქქ ჯ აქსაქქქს, ვანსქქ
ათიქქქ ჯ მარქათქქს ქ ქარქი-
ქქსანს ვიქქქქქქს ქქქს, ხ სს-
თიქქსსქ ქიქქამ ვქანსანს ათ-
ნს ხ ქიქქიქ სანსს. ვქ იქაქს
სქქქარქქქქს სსამქქქქ თსაქს-
ქათანს ვქქქქქქსანს აქქათათანსიქ.
ქქანათსაქსანს' ვქქქქსთიქქქსაქ
ათს. აქსათანს, სს. ათსაქს' ქქქქქქ
აქსაქსს ხ მქქქქს სსარქქ, აქი-
თათქქსანს' ქ ქიქქიქქსანს სქქქქს
ქქარქამქქ, მქქსს ათიქქ.
ვქს. ვქსანს, სს. აქსაქს ხ მქქ ქ სს-
თიქ. ქქქსს ქიქქქქ სსარათს-
სსაქქქ ვქ. ქ ქარქქანსიქ ქს-
საქქსთიქ ხ ვქსათარქქ. . . . ვქანს
ქსათიქს: 'ქქამქქს ვქსიქქ ქარქ-
რათიქქ ათსქ ქ ქარქსაქსათსიქქ
ქსსქქს, მსაქქ ქ სარქქ² აქსათიქქ
ქქსთათობიქ³ სსქსიქსიქ სსარათს-
სსაქს⁴ სს. აქსათანსსაქსაქ' იქ ქ
'ქქანსქ'⁵ არქქსსაქ სქსსარქ. ჭო-
ქქსაქსაქ ვქქსათსიქქსანსქ ვქქქარქს-
რათსანს ქქქქქქს' ქ ვქქქსაქსიქქ-
ქქსანსიქ⁶ ვარქქქსიქსიქ⁷ ქ მარქს-
სსანს⁸ ქქქსამქქქს, ვქიქ ქქანსქარქ-

ვეთიშავენ, როგორც წრფელნი და
წმინდანი გვიცავენ დაურღვევ-
ლად. რადგან მსუბუქი ჰიროს სიბ-
შირე დაუმტკიცებელსა და წარმა-
ვალ ცხოვრებაში საუკუნო დიდე-
ბათა სიდიადეს ემსახურება, მხო-
ლოდ როგორც მეკლელ ჰიროს ნუ
შეიწყენარებთ ვნებას და [მიიღეთ]
ან როგორც მპარავი, ან როგორც
უცხოლმხედველი, რომელიც არის
მწველებელი; ხოლო, თუ ვითარცა
ქრისტეანეს — ნეტარია იმნარი.
რადგან ჩვეულებას, რომ კაცმო-
ყვარემ მრისხანებაში მოწყალეა
გაიხსენოს და აცხოვნოს, როდეს-
საც მისკენ მოიქცევიან და სულს
ითქვამენ. რადგან როგორც მიწის-
მოქმედი დაითმენს ცხელ მხურვა-
ლებას შრომისას, ვაჭარი შორი
გზის გაჰირვებას, მენავე ღელვისა
და გრიგალის წინააღმდეგ ბრძო-
ლას, სნეული განმკურნებელ კვე-
თასა და დაწვას, სანამ მიიღებდეს
[თავისთვის] საარგებელს, ასევე
ჩვენც გაჰირვებაში სწრაფად ნაღ-
ვაწთ... უზენაესისგან მივიღებთ
აღსრულებასაც... ივედის სიტყვი-
სა. ვესურდა, რომ ჩვენი სიტყვით
თქვენ კეთილმსახურთა სასმენი
გვეთქვა, მაგრამ იძულებით, ჩვენი
სრულიად სომხეთის ეკლესიის
(დვინში რომ არის) აგების საჰი-
როებათა გამო დავერკოლდით⁹.
ვისწრაფე, რომ გამეფრთხილები-
ნეთ ამ საყოველთაო ეპისტოლეთი
ხიბლევათაგან გამოფხიზლებული
სიკვდილისმთესველი მტრისაგან,

¹ ქ ნარქქქ ნიქქ სს. ² ქქსანსიქ სს. ³ სსარათსაქსაქ სსარათსაქსაქ სს. ⁴ 'ქქ-
ქს სს. ⁵ ვაქქარქქქქქსანსს სს. ⁶ ვარქქქქსანსსიქ სს. ⁷ მარქსაქს სს.

მჩიონს და მარშალსაჲრე ახიოთ-
ვისაჲს ი ნიონს ააყსრაქითრე სეჲს,
და ვიქრხოქჩანს იორეღიონს მათო-
ბიონს და ქათანს მარშალიონს იორე
აღაჲ-
თოქჩანს ღნე მსე, და ვმსე ი
ქსრ თათნიშს ი რარბროქჩანს სრ-
ქნიჲს სრქნი¹ იორანანს, ვი ქაქა-
აქისსაჲს იორეღაჲრე², ვღნათ-
ნიანს ზაღათიონს ღანაღსიონს, ი
აღათარ ინიღ ბაქნიღს იორაბხსაჲს³
ქაქაქაქაქს, იორაქსა ვაღსთოიონს⁴
ქსეჲსა, მსრ იორეღაჲსიონს⁵ქჩანსა;

იქ ქათაჲოიონს აღსთარანს-
აქსნი ქისეღრანს აქსანიათისაჲს
და ააქათათორაჲს რანსნი. და ი მარ-
ეარქიჲს ვიოღასიქსაჲს, ვიო მათ-
ათიჲსნი მსე. მ და ბ. ზარენს ბი-
ვიქსაჲს ი სქიქსა⁶, სიქიმე ღაჲ
ნიონათსაჲს Ⴚ. Ⴚ. ი იოთათან-
ენიოაქსაჲს. ვიო ბანსეჲს ვღიყს-
მაოთანს. იღ ი. იღენს ქსიქსა⁷
ეამარარქსა⁸ სსათორ. და იღს-
ანჲს იოთათიქსა⁹ქჩანს ათაღსიორე
ქაქანს⁷ ი ქსანს⁸ ქაქიქსნიჲს,
ვიო და ხა ვარანათათორაჲსნი და
მსქნიოაქსაჲსნი ქიღათასქსეჲს, და
ქსა;

ღაღათათ⁹ ი მქ მათათ¹⁰
ღაქრ ამსნასქაჲს, ავარარქს სრქნი
და სრქნი, სრქსიქსაჲს და ანსრქსიქს-
აჲს; იღ ი მქ Ⴚ. Ⴚ. მქათათ Ⴚ. Ⴚ. Ⴚ.
ათათ¹⁰ იორეჲს მათობიონს, ანსაჲს ქს-
ათობიონს ღაღარქს, მქათქსნი¹¹ აჲს ი
ავარარქსაჲს ვამ ზათათათსაჲს, ზა-
მაღიონს ღაღარ. აჲს იღ ქიღენს, ა
ავარარქს¹⁰ ამსნასქსნი¹¹ სრქსიქსაჲს

რომ გონებაჲლუნგნი და აე-
სორცინი იმავე უკეთურებით იე-
ნენ სნეულნი, ღმრთის ძისა-
გან ხსნას და მისი ანეულის შე-
რიგებას ჩვენთან და ჩვენს აყვანას
ცათა ზეცის სიმაღლეში უარყო-
ფენ, რათა გავეცალოთ ამნაირებს
და ვცნოთ სარწმუნოების საკუთ-
რება არა რაიმე უცხო სიტყვით
გამონახული სხვაგვარად, როგორც
გამთიშველები ენით, ჩვენი მო-
ძღვრება.

ხოლო უწინარეს გვახარეს და-
საბამითგანვე თვითმხილველებმა
და სიტყვის მსახურებმა და გვა-
ცნობეს წინასწარპეტყეულებმა ია-
რაც მოგვართვეს ნიქეს შეკრე-
ბილმა 318 მამამ. ნეჲღეგ მხნედ
მოღეაწე 150-მა კონსტანტინე-
პოლს წარწყმიდეს სულისმებრ-
ძოლნი და ორასა ეფესოს --
ულმრთო ნესტორი და თვისი
აღსარება იზარეს წინამძღვრად
საეკლესიო ცხოვრებაში, რომელ-
საც მე შემოკლებულად და განმა-
რტებით მოვიხსენიებ -- ეს არის:

მრწამს ერთი ღმრთი. ნამა
ყოვლისმპყრობელი. შემოქმედი
ცისა და ქვეყნისა, ხილულთა და
უხილავთა; და ერთი უფალი იე-
სუ ქრისტე, ძე ღმრთისა, შობილი
მამა ღმრთისაგან, მხოლოდშობი-
ლი და არა ქმნილი გინა დამტკი-
ცებული, ერთარსება მამისა და არა
არაარისგან, შემოქმედი ყოველ-

¹ სრქნი B. ² ქარეჲჲრ B. ³ ნორანს B. ⁴ ვამოიონს B. ⁵ სქიქსა B.
⁶ ვამოარქსონ A. ⁷ ქაქსა B. ⁸ ი სსონს | ვსსონს B. ⁹ ზათათარ B. ¹⁰ ავ-
არსა B. ¹¹ ამსნასქს B.

ქაგაღორთქსანს იჯ ვიქ ქაქი-
დან: *ქსქ ირქ ასსსს¹, ხქქ ღრ²*
ქორქამ იჯ ღრ, ხ ზაქი ჭან ვქი-
ზსქს³ ჳქრ, ხ ჸამ ვაქი ვარქიქ
ღიღიქს, ჸამ იქიქიქსქი, ხ ჸამ
აქქიქსქი, ხ ჸამ ქაქქმქ ჸიქს-
სქ ხ ჸამ ქ იქიქიქსსქ. ვაქსაქი-
ქსან ზვიქქ ჸაქქიქსქ ხ ათა-
ქსაქსან ხსქღსქი:

Այն է խոստումն նախասացի-
ալ ցուցակարէն երանութեանցն
պայծառութիւն, որ առ Թովմաս
ձայնն, և սովիմբ մկրտիալք պա-
հեցաք ի մեզ, և աւելի հաստա-
տեալք պահեսցուք. յորս գտեալ
Տևտոն մերոյ և Աստուծոյ, պա-
տուականս համարի յաջակողման
գաստն. և մի՛ երբէք ըստ հուս-
տոյն մասին մեղիցուք, ոչ և
ընդ ըստգտեալսն ամենևինք ոչ
հողորդել, որ կամակարն գյաւի-
տենական կորուստն հաւարակ
մառանդեցուցանէ: Լալլը կիցիին
կամք ձեր ըստ մարգարէիս րա-
նից, ասեկ ձեզ գծողովս չարե-
աց և ընդ ամարչտեալսն մի
նստել, և դճեառն, ատեխան ձեզ
կատարեալ թշնամիս գնել, որք
են յաշխարհիս մերոմ րազում
չարք, ըալլը ատասել երկարնակք⁴,
Քանգի յատրս Մարկիանոսի Լո-
ոմոց թագաւորի, որ գրեթէ⁵ ի
մամանակս Կասասայ Պարսից
արքայի, և կամ թէ փոքր ինչ

საჭოს ცოცხალნი და მეკდარნი,
რომლის მეუფებასაც არა აქვს
აღსასრული. ხოლო რომელნიც
იტყვიან, რომ იყო, როცა არ იყო,
ყოფამდე არ იყო, ან ამ სული
წმინდის შესახებ. — ან ცვალება-
ლია ან ქცევადი, ან სხვა არსებო-
სა, თუ ყოფიერებისაგანი, ასეთებს
წყევლის კათოლიკე და მოციქუ-
ლებრივი ეკლესია.

ეს არის აღთქმა ბრწყინ-
ვალებისა წინასწართქმული მასა-
ნინობელად ნეტარებათა, რომე-
ლიც სიტყვა იყო თომას მიმართ.
და ამით ნათელღებულნი შევინა-
ხებით ჩვენდათავად და უფრო
განმტკიცებულებში დავიცვათ. რა-
შიც გვპოვა ჩვენში უფალში და
ღმერთმა. პატრონად ითვლება
მარჯვენა მწეობრში, და არასოდეს
ვცოდით სარწმუნოების ნაწილი-
საებრ. სრულად არ ვეზიაროთ
ბრალდებულებს, რომელნიც ნებ-
სით აშკვადრებენ საზოგადორო
საუკუნო წარწყმედას. მაგრამ
იყოს ნება თქვენი წინასწარმეტყ-
ველთა სიტყვათა მიხედვით, რომ
მოძულეთ კრებანი ბოროტთა და
არ დასხდეთ უღმრთოთა თანა
და უფლოს მოძულენი თქვენს,
სრულ მტრად იქცით. არიან
ჩვენა ქვეყანაში მრავალნი ბო-
როტნი. მაგრამ უფრო მეტად
კი ორბუენებოვანნი. ვინაიდან
მარჯიანე რომაელთა მეფის ღროს.

¹ თსსსს) — ღრ H: ² სრქ ღრ] — ღრ D. ³ ვქსქსქს D. ⁴ თსქ] თქქ თსქ D. ⁵ ქოხოქო-
ნიქსქს D. ⁶ ნაქსასავსაქ... სრქოქსაქსქ] მქრ წანიქქმ ამსსსაქს მხოქსსაქს
სქრქოქქიქსამქრ მარგავსაქ] რსქსქს Աსთუծოქ: Իսქ წიქს ասქს ქნიქსქს მარ-
ქწავსსქს, րანქსქს Աსთუծოქ. ვიქ ს მსզ მქ՛ სრქქ Իქსქ ասქს: D. ⁷ ვქსქქ ღქ
ვქსაქ D.

ქარაფი, ძივიძისაღჲ ქი ჴაფიქსი-
 ნი, ქი ნუშარათქსნენ ქიქიყს-
 ეჩნ¹. ექი ხი ვნიქნი ქინი ქიქსიყს-
 იორნი ამსნაჯარ² ჴიამაფნი სის-
 თოქი მხარანსაჲ, ხი ძივიძისაღ-
 ჲენ³ ყქსთაორჲ ჴამაქიონსაჲ⁴
 ნამქნი, არბანს ჴაფიყსაღ ქიქს-
 თანუ ჴაროქიათოქსნან ყქსიყსნი
 ლსინი, ჴასათათსაჲ⁵ ყქსთა⁶
 ხეხაღ აფიანნი სისთორქი, ხი ჴამ
 ფხა⁷ ქიქსნაფიონიქნი ყქსამიოსა-
 ყლქნი⁸, ფიქს ჴაღთ ხ⁹ ჴაქსნი
 იორქნი¹⁰, მქორქნი¹¹ ფქიქიქ რქიქნი¹²,
 ჴანთიქნი ქქიქათოქსნი¹³ სისათორ
 ანთიონი რსინიქი. ქანთიქნი¹⁴
 აასქ სიქსი იორქსა, მქი ყქსიქსნი
 ლსინი, ხი მქი, ფიქს მქარქს-
 მაღ ბნსაჲ, მქაჲ იოსი, ხი თა-
 ნარ ქანნი, ხი ყქსიანთი ყნა ქი
 ჴიყსიქს იორქი ათიყსნი: ჴან-
 ფიქს მქარქსნი, ხი იქს ლსინი
 აასქ ყქსიქსნი, ხი მქარქს
 მსინსაღ ათქ, ხი იქს ჴიქსიქსნი
 ყქსათოქსნი რსნი¹⁵ ქიქსიქსნი
 იორქი ნიქსიქსნი, სისქიქსნი
 იორქი მქარქსნი¹⁶ სიქსიქსნი
 მქარქსნი¹⁷ რსთქსნი ყქსიქსნი,
 ფქარქსნი¹⁸, ფქარქსნი¹⁹ ქიქს-
 ნიქსნი²⁰, ფქარქსნი²¹ ქიქსნი²²,

რომელიც დაახლოებით კვად მე-
 ფის დროს [იყო]¹. ან ცოტა ადრე,
 შეიკრიბნენ ქალკედონს. გადაუხ-
 ვიეს ქვეშარიტებას. რადგან თვი-
 თონ მეფეც შეერთებოდა ნესტო-
 რის ყოვლად ბოროტ ნებას და
 მისმა თანამზრახველმა მთავარმა
 შეკრებილებმა ძველი აღუშარტეს
 ლეონის ავღიღებიან წერილს. და-
 ამტკიცა [მარკიანემ] წინათ ყოფი-
 ლი ნესტორის წვალება და უფრო
 მეტად სამოსატელის, რადგან
 თუმცალა სიტყვები სხვაობენ. აზ-
 რი იგივე აქვთ. უხსენებელი
 ნესტორი პირმოუკუშავად თავზე-
 დობს [და] ორ ძეს ამბობს: ერ-
 თი — ძე ღმრთისა და მეორე,
 რადგან მარკიანისგან იშვა, ლიტო-
 ნი კაცო ტამარი სიტყვისა და მის
 სული წმინდისგან გაქლიერებას
 ასწავლის. რადგან წმინდა ქალ-
 წულს კაცის შობელს და არა
 ღმრთისშობელს უწოდებს, კაცს
 მკვდრად იტყვიან და არ აღი-
 არებს სიტყვა-ღმერთს. [რო-
 მელმაც] ყოველივე თავისი სხუ-
 ლით იტვირთა. რისთვისაც დაიწ-
 ყველა [ნესტორი]. ხოლო ქალკე-
 დონს შეკრებილებმა ვერ გაბედეს
 იგივე ეთქვათ, ორი ბუნება დააკა-
 ნონეს [და] წმინდა მღვდელთმო-
 ძღვართაგან ორბუნებრიანებად და
 მგმობელებად იწოდნენ, რადგა-
 ნაც გამოპყოფენ ვნებებს. ერთ
 ბუნებას [მიაწერენ] შიმშილს,

¹ ქიქიყსანი მ. ² ჴარ მ. ³ ძივიძისაღჲ მ. ⁴ ჴამაქიონი მ. ⁵ ნიათათსიქსნი
 მ. ⁶ ფქარქსნი მ. ⁷ ფქსნი მ. ⁸ ყქსამიოსათიქსნი ა. ⁹ ხი — მ. ¹⁰ იორქსნი იქსიქსნი
 მ. ¹¹ მქორქნი იქსიქსნი მ. ¹² რქსნი მ. ¹³ ანქიქსათოქსნი მ. ¹⁴ ქანთიქსნი მ.
¹⁵ რსნი მ. ¹⁶ იორქსნი იქსიქსნი მ. ¹⁷ მქარქსნი მ. ¹⁸ ფქარქსნი მ. ¹⁹ ქიქს-
 ნიქსნი მ. ²⁰ ფქარქსნი მ. ²¹ ქიქსნი მ.

მსგ, ხ ზრამან ხოთნ¹ ირე არ-
 თო ქორეაყსათოქსამრ იჯ ვან²
 ვნითა მქ ლეონსქ ქ თონი ხ
 მქ იეღინ ასიქ³, ვქ მქ ზოყა
 მსეაგნ ლეიქქქქქ⁴, ლქქ რათ
 ათაქქიუნ ხ სრანსქქ მსქ ქარ-
 ჟაყსათაგნ ზრამანსქ⁵ ქათქქიუნქ
 ქ ზეიქსეღიუნ⁶, ხ ქ ზეიუნე
 გქქქათათანყსეიუნეიქ ქიქქ-
 მანგ⁷, ვამქქ⁸ ზაღათონ ვა-
 ისაქ⁹ ქ მსგ აყარსიქქ: ჴანგქ ხ
 გქ ირყქ აქრეგქსეღ ღარასქ
 ქმორ ზრბათბქ¹⁰, მქნჯ ვქ ხ
 ვქქქქ ქ საღამანსქქქ¹¹ ხ მქქქ
 ქარეაყსათოქსამრ ქოთათოქ-
 თაქ ძამანსე. ვქრეე თონ ხ
 ვქქათანსქ¹², ირე გქანათთ ასრ-
 მან¹³ ზათათაყსეღიუნ მსბარათ-
 ნაქ რსქაქსაქ ქჩრქსანს ზათ-
 თათსექნ, ვქათათაქაქათოქსე-
 მან ქიქ ვქსეყარანს ეთყანსეღქ
 აყარეათათე, ხ ირე თოქოქო-
 ქქან თნქნ ვქქარანსქ¹⁴ ენე
 ზითა. ხ ქ ვათოქსენს ქნქს-
 ნეგ ზამან¹⁵ ხ ვნითა ზითათ-
 ეთონს, ქათონ აქარ ზარქათორ
 ზამარსეაქ¹⁶ ვქსქ ქათეაქიუნ
 რან გქსე ლეღსაქქ ქათოქანსქ
 ლქქოქქქათოქსენს¹⁷ ქქეღანს.
 ქსქ მსქ ქ ქქრთ თო ქქქქქ¹⁸
 ირ ლქქოქქქათონ ანთათქ,
 ხ ზორქნ აქოთაქქეა: ჴანგქ
 ვსაქქიქათონ სქსეღსეღუნ მორ-
 თათე, ირ გქქქქორეაქქქან თნ-
 ღქ სქქოქ აქქარათე, ქაქაქა
 თეგათათ ზაღათოქ ზაქამანს

ელივე კაცისა იტვირთა, გარდა
 ცოდვისა და გვიბრძანეს, რომ ისი-
 ნი, ვინც ამ მოძღვრებით არ და-
 დიან, არ მივიღოთ სახლში და არ
 მოვიკითხოთ, რათა არ შევიქნეთ
 მათ ცოდვათა მონაწილე. ეხლა
 მოციქულთა და ჩვენი ნეტარო
 მოძღვრების ბრძანებნიანებრ გა-
 ვიქცეთ წყეულთაგან და მათი
 ჯოჯოხეთის დამავკიდრებელ-
 ნარწყევსგან, მივიღოთ ჩვენთან
 უბიწო საწმენოება და დავიც-
 ვათ, რადგან წვალების ცომი, ვრ-
 თარცა სირსვილი, ჯერაც ძოვს, ვი-
 დრეზღის თითქმის ამ მოსახლერე
 და ერთი საწმენოებით განათ-
 ლებულ ქვეყნებს არ მიწია —
 ქართლსა და ალბანეთს ვიტყვა.
 რომელთაც მყარალი თეალი ზემო-
 თქმულთა დიდებით შეიწყნარეს
 თვის შორის [და] დაამტკიცეს,
 ერთი ღმრთის მსახურებას მხო-
 ლოდ ხატო უჩვენეს გულუბრყვი-
 ლობს და რომელთაც ჩვეულებ-
 ბა ქმონდათ მათ შეერთებოდნენ,
 ძალით, თავის მსგავსად, მათაც
 განაშორებენ. ამისთვის ვალად
 მივიჩნიე: რომ მამეწერა (ჩემზე
 უწინარეს კათალიკოსობის ხარისხ-
 ზე მყოფებმა [მისწერეს] ალბა-
 ნეთს, სოლო ჩვენ — ქართლს) კი-
 რონისთვის, რომელიც კათალიკო-
 სად იწოდება და მისი თანამოსა-
 ყდრეებისთვის, რადგან ცურტავის
 ეკლესიის ეპისკოპოსი, რომელიც
 შეაპაველობდა ორ ქვეყანას შო-

1 თსქ| თოქ B. 2 სეიქქ ქჩრქქქ B. 3 გეღქქიუნ B. 4 ქათქქათონს B. 5 ვან-
 რქ B. 6 ვათხოქ ვათარხაქ B. 7 სქრბათბიყანს B. 8 თონათოქქქქქ მან B.
 9 ხ ვქქეღანსქ — B. 10 ახრმანს ზათონს B. 11 ვქქარანსქ B. 12 მწონს B.
 13 ზამარსეანს B. 14 სქქრთ B.

არარი, ¹ *և* *დაყაჯთაანს* *հაქირქს*²,
ყო *აროი* *ნოჯანსკან* *ტრ* *ყარ-*
ყათირსკა, *հასკათას* *მსყ* *ქირი-*
თაყსკა *ქ* *რან* *ქირისკა*³, *მ-*
ყაყი *არო* *ყრსყარ* *ყათსკა* *ქ*
ბჯამარქას *հადათს*, *և* *სკა* *հა-*
თათთს *ქადასიყაქსან* *ათარს-*
ქიყს, *არ* *ათას* *ქ* *ბსონ* *მხრ* *ქარ-*
ყათსკათაყს *և* *ნოყა* *ღიყიქმადეს-*
*კა*⁴ *ხრქიყი* *ანყამ* *ყნსკათოსქს*
ყრსყქს *ათ* *მსყ* *ჭანჭი* *ნოქყ*
ქას *ათათსონ*⁵ *საყსკა* *ყლოქ*
სსსღესყლოქს *ქარაყ*, *ქ* *ნამქს* *მ-*
ამანსკა *მთაროქო* *არარაქს* *ორ-*
ყლო *მარამაყიქ*⁶, *ქსსკაქსკა* *ქ*
სსსათორქ *თამანსქს* *საქსსკათაყი*
ყთსს, *և* *ქ* *ნოქს* *საქაროქო* *ქარყ-*
აქსთოქსან *ყქსქს* *თოსკა*. *ქ-*
თარ *ანსიქო* *ყჭარქსიქიქს* *სქსთს*,
თაყა *ქსკაქს* *և* *დაქს* *მხრძსკა*⁷
*ყორარ*⁸ *მსყარს*⁹ *ყათსყქს*, *և*
თამყსაყოქს *სა* *ყამაყარქო-*
ქსანს *ქარსანყ*, *ქარარო* *ყრქს*
ქსსკაქსკა, *և* *ყარბანსკა* *ქ* *ქირი-*
*თსკა*¹⁰, *იჯ* *ქოყო* *ყაყათსიყს*, *თქ*
և *ყმსკ* *სსქ* *ქარსანყ* *ქარსკა*
ქირიქორათს *თათყანს* *სკ* *ამარ-*
*ბასსსყარ*¹¹; *ქასან* *ორო* *և* *ყათ-*
არაყოქს *თანამანს* *ქარყათსკათაყს*
*მსრქ*¹², *ყო* *ქ* *ქსრას* *სოთმქს*
ნათქს, *և* *სყაყყ* *მქსჯს* *ყრან*,
ქს *იჯ* *ყარბიყქს* *ქ* *ბჯამარქანს*,
მსკ *ყთოქს* *ქ* *ქსრას* *ქარაყ* *არ-*
მოქსყარ. *ამსსსსსქარ* *მქ*¹³ *სყოქ-*
ყქ *ღს* *ნათა*, *მქ*¹⁴ *ქაყოქს*, *և*
*მქ*¹⁵ *ქ* *სქარსკათო*, *և* *მქ*¹⁶ *ქამაქსქს*,
*მქ*¹⁷ *ქ* *რარასკამოქსანს*, *მქ*¹⁸ *ქ*

რის, მართლმადიდებლური სარწ-
 მუნობისათვის ღვესა და წმინდ:
 შუშანიკისგან დადგენილი სომ
 ხური მსახურება, ჩვენს საწინააღ-
 მდეგოდ რომ აწხედრდა, შეცვა-
 ლა. ამისათვის მივწერეთ, რომ
 მოქცეულიყო ქეშმარტ სარწმუ-
 ნობაზე და მტკიცედ მდგარიყო
 მოციქულთა გარდამოცემაზე, რომ
 მელიც მოგვეცა ჩვენი მოძ-
 ლერებისაგან. ისინი წინააღვიდგ-
 ნენ დი ორგზის საწინააღმდეგოდ
 მოგვეწერეს, რადგან იმავე ცრუსა-
 ხელამ, ქართველთა ეკლესიის თა-
 ვად რომ დადგა ორმასდ მეფის
 ძის ხოსროს დროს, შეიწყნა-
 რა ნესტორიანული მოძღვრე-
 ბის ვილაც ეპისკოპოსი და იმა-
 ვე მაგინებელ მოძღვრებას თვი-
 თონაც მიეცა. წინ ჰქონდა რა ქალ-
 ეღონის სენი. შემდეგ თუმცაღა
 ან გაცი განიშორეს. ცოლვათა
 დეობთა დაიკეეს. კიდევ უფრო
 მეტად მათი უღმრთობება მესამე
 ეპისტოლეით შევიტყუეთ. სიქალუ-
 ლთ გაამაყებულებმა არ დატოვეს
 წვალება, არამედ ჩვენც თავის
 უკან მიგვედრიეს და უფსკრულის
 სწავლება გაბედეს. რისთვისაც
 უწინარესი საზღვარი ჩვენი მოძღ-
 ვრებისა, რომელიც რომაელთა მი-
 მართ დაადგინეს, დარჩეს აღსას-
 რულამდე. რადგან არ მოიქცნენ
 ზეშმარტებაზე. ჩვენც იჯრევე
 ებრძანეთ ქართველთა შესახებ:
 სრულიად არ ეზიაროთ მათ არც
 ლოცვაში, არც ემასა და სჰაში.

¹ ნოქსსქს ბ. ² ქარაქსსკა ბ. ³ მარაქქს ბ. ⁴ ქს მრირ ა. ⁵ მსყარსქს ქსოქს
 ბ. ⁶ ქირიქოთაქსკა ბ. ⁷ ნამარბასსსსკა ბ. ⁸ მარაქს ა.

ყასიქაქიან მქ' აგაიქიღ¹ სრ-
ქალოქ ი შაჯნ ირ ი შვესქაქი
თიგაჲნ ზამრათ. მქ' ი შანგ-
გისაჲ ქაჯნ² ხ მქ' ი მხრ სსსგს-
გია გნოთა ღნოთნს. აჲ ხ ამოა-
ნოქსამრ ამსნსქამრ³ სსოთნაჲ.
რაჲჲ მქაჲნ ანსქ ქნჯ, ხ ჸამ
გნოქ⁴ თაჲ ირაჲს ზრქიგ: ზოქ
რამათნ ხ ათანს სგოთნს ან-
ჯარქ კაგეჲ, გი ათოთკათისაჲ
გარბგინს ი ქიარ ღანთაყარჯნ:

ისქ მსგ იჯ იოსმგ ი ქირათს-
ლიქ ირჯათ ხ სმგ ი სსნეგაჲთ,
ხ ირგ გქსინს თოგაჯმგ ზათანს-
დაოთრ მსგ ქინსქ, აბსქ გნოთა
თოგოთქინს: ისქ ქარგისან ძა-
მანსაქის ირგ ზაგოიგბეჲან ღნგ
ქათაჲ ირჯსაქინს. ხ ჸამ ღნგ
ირა ი მჯნჯ, ჸამაჲ სქ ასქამაჲ,
ხ ჸამ ათქათოქსამარ, მარგარქ-
ინს დაქინსაქიჲ ქიქი აქინსაქინს
თოგაქიგ. სქ მმსგ მანსო-
ქსანს იმოქ ხ ყანთქათოქსანს მქ'
ქიჯს: სჲ აჲ ვგოჯაჲთქ ითაჲ კა-
ნინსაოთ რამათნქი მსოქი: სჲ
სქ ანქირათაროქ აქარსგქ იგ,
ზაგოიგსქიქ ქნჯ ზოთა, ხ ჸამა-
სქიჲ ქინსქინს აქოქოქსანს ზაღა-
თოგ ზოგა, აქინსაქიგ⁵ ზგოქსა-
გქ'ნ ზოგოქ, ზგოქსაჲქ'ნ მარშოქ
ხ ამსნსაქინს სსნეგაჲოქ ქარსანგ, ხ
ირიჯსაგქინს ი სოქიქ სსსგსაჲ
სსათოქი. ხ სოქიქინს ქოთარაჲ-
ნაჲგ ხ ქაქინსაქიჲ ზოქინს სხრ-
სოქი: ისქ სქ⁶ იგ ამრარათანს-
ნსაგქ არამარსქიქიქ ანგოქქიგ.

არც მეგობრობაში. არც დედა-
მძებეობაში, არც სალოცავად წა-
წვლით ჭვარში, რომელიც გან-
თქმულია მცხეთის მიდამოში, არც
მანგლიანის ჭვარში⁷ და ნურც ჩვენს
ეკლესიაში მიიღებთ მათ, არამედ
მათთან ქორწინებისაგანაც სრუ-
ლიად განეშორეთ, მხოლოდ იყი-
დეთ და მიჰყიდეთ ვითარცა ური-
ებს! იგივე ბრძანება უცვლელად
დარჩეს ალბანელთათვისაც, რათა
შერცხვეთ და მოიქცნენ შრუდე
გზოდან.

ჩვენ არ დავდუმდებით წვრთნა-
დარიგებაში, სანამ ცოცხალი ვართ
და ვინც ჩვენ შემდეგ [იქნება].
შევევედრებით, რომ მოგვბაძონ
და მოაქციონ ისინი სიძარტლეზე.
ხოლო, რომლებიც ეხლა ეზიარენ
წინათ განშორებულთ და ან, რომ-
მელიც ჩვენს შორის არიან ნებით
გინა უნებურად, ან უვიცობით, წი-
ნასწარმეტყველის თანახმა იყვენ
ასეთი ლოცვით: „ცოდვათა სიჭა-
ბუქისა და უმეტრებისა ჩემიანთა
სუ მოისხენებ⁸“. სხვაც გაფრ-
თხილდეს კანონიერი ჩვენი ბრძა-
ნების თანახმად. ხოლო, თუ უსწა-
ვლელად ვინმე ისე მოიქცევა, რომ
მათ ეზიარება და ერთნება
იქნება მათი სარწმუნოების სიბილ-
წისა, ასეთები წყეულომც იყვენ
სულით, წყეულომც იყვენ ხორ-
ცით და მთელი თავისი ცხოვრე-
ბით, განეშორონ ღმრთის წმინდა
ეკლესიას, იყვენ ბნელსდამკვიდ-
რებულნი და სამარადისო საზრდო
ცეცხლისა! ხოლო. თუ ვინმე გაამ-

სათან] — D. ³ თმსნსქინს B. ⁴ ჸამ გნოქ]

¹ აგოქსმგ B. ² ირ ი შვესქაქი...
სს.ი.ე წყდება B.

ყიოთაფე აქნაქიან, ექ ქსო ზო-
ფხორ აუთოზნათი, ზ დმარზნო-
ორი აყათრათხმ.ქ ქ ქსოქ აბსქ

პარტევანდება და შეურაცხყოფს
წყევლას, უწყოდეს. რომ სული-
რი სასჯელის შემდეგ ვეცდებით
ხორციელსაც მივაწიოთ.

დამატება

I. **სიძულე სხვათა შიშობით ღმერთს უსძულეობით და სიძულეობით უსძულეობით**

სიძულეობით უსძულეობით და
სიძულეობით უსძულეობით და
სიძულეობით უსძულეობით და
სიძულეობით უსძულეობით და
სიძულეობით უსძულეობით და

მათაგანგან ქსელ მხნეგან ათ
მსგნ ზქრ ზისხეგან ღნე გხე
რან ზიყათთი ზ მხიქმართქსან.
ორაქს სირსქ სეგარ ზ აქთი-
სქიე ორაქს ზ სეგ. ზ სეგქს
არძანააქს ორსქ გხე ქ ნანა-
აყარა ოსან, ზ აყარსქ ყყა-
თიქრანს ზორს აორქ ორთქ ზ
თსქსქმადორ ზადათთი, ზ ოგო-
ჯანსქ ქ ომარს ზ ქ ონაყი, ზ რა-
ქიორ ზიქისქ ზ ზიქიოთაქსსქ, ზ
ყიქიქ ქსსქ ზადათიე ორ გხე ზა-
ათთთთ. ზ აქს ამსხნაქს აყა-
თიქრანს ოსანს ორ ქაქქ რან
რთქანგასქსს. ს. ოარძსაქ ონაქს
ყისქ ორსქ არძანააქს ქ ნა-
ნოაყარა ოსანს. ზ სრანსქი ქი-
სსქ რსთ მარყარსქს ზაქსქ, ზ ოგ
ყნაქ ქ ზორზორგა ამარაჯთათე,
ზ ქიქსქ ომანსაქს რან ოსათთ-
ათაჯთსს ზქს ზ ზორ ოთასქორა-
ნაყ, ორ აყათთიქსს მსგე აყა-
რსქ ყყათთიქრანს ოსანს ოგქი

მოსა სომეხთა კათალიკოსის ეპისტოლე კიროს ქართლის კათალიკოსს

კიროს ქართლის კათალიკოსს
და შენ თანამოსაყდრე სხვა ეპის-
კოპოსებს მოსე სომეხთა კათალი-
კოსისა და ჩემი თანამოსაყდრე
სხვა ეპისკოპოსებისგან სიყვარუ-
ლით მოკითხვა.

წინათაც, როცა ჩვენთან იყავი,
გითხარი წვრთნისა და ნუგეშის-
ცემის სიტყვა, რადგან საყვარელი
და თანამოსაყდრე იყავი. როგო-
რიც ხარ კიდევაც, [რომ] ღირსე-
ულად იარო უფლის გზაზე. დაი-
ვა მისი მცნება წმინდა გულით და
ქეშმარიტი სარწმუნოებით, გაფრ-
თხილდე ცხოვრებასა და სეგლაში,
კეთილად მწყემსო და უმწყემს-
მთავრო და გაუფრთხილდე მაგ
სამწყსოს, რომელიც შენ გერწმუ-
ნა. [დაიცვა] უფლის ყოველი მცნე-
ბა. რომელთაც ეგ სიტყვა შეიცავს.
კვლავ იმავეს გწერ, რომ ღირსეუ-
ლად იარო უფლის გზაზე და ნეტა-
რი იყო წინასწარმეტყველის სი-
ტყვის მსგავსად. არ იარო უღმრ-
თოთა რჩევით და მოიხსენიო ყო-
ველი სიტყვა წმინდა წერილთა,
ტველ და ახალ აღთქმათა, რომელ-
ნიც გვამცნებენ, რომ დავიცვათ
უფლის მცნებანი წრფელი გონე-

აქნითო, ზე დმასან ზიფა ენჟ. ან-
ზალასან ვიყე. ვი ზ ათადე ზ
თხვიან, ვორ აყათრათისაჲ ზ სა-
თანაჲსი ზ ზრესთასიყე ზორი:

სიჟ' ვიასმე, ვი ანჟითოქს-
ამე არათიჲ ვაჟი: სიჟ' ვარბი'რ
ღ აყაჯალს'ა ზანჟირბ აყაჯ-
ქითოქსამე. ზ ართათოადე
ასა' ვო ვმარეჲრქინ. მქე, მქ'
ქიქერი ემსჟა მანსიოქსანს ქმოღ ზ
ეღანჟითოქსანს. ზ აჲ მქ' ზს
თაჟსა თსიჲ რნაკოქსანს მთა-
ქინს აწთრქიქი მქე ზალათაჲსიჟი:
სი აყათოქრს'ა მსბალ საათიღ,
ვი მქ' თე ქიქისეღ: ენჟონსე ენთ
ქი ქარსი ზარ, ზ მქ' თთჲ ზმა თე-
ჯიქს ამსნსქინ, ზ მქ' თსიჲ რნა-
სიქიქი ზმა ენჟ ქიქითანოქსამე
ეიქი: სი ვარბსაჲ' მქ' სერქე თე-
ჯიქს თთჲ ზმა ქი ზალათაჲსიჟი
ეიჟ. აქანჟი ზრამანს ათთე ქათ-
თოლბაქინს აყათოქრანსე' აქს-
აქისხაჟს თეჯიქს თ'ჯ თთჲ: სიჲ ვო
თაყაჯალს'ა ზანჟირბ ართათო-
ადე ზ თეორმოქსამე რეჟათთაჟ,
ღ აყაჯქითარს'ა მსბალ ვეჟამამე.
ვი თაყაჯალსენ [ქ] ვაჟარსენ ქი
მსჟაჟს: მქი სქქ მსჟიჟს, ვარბ-
ჟიქს ათ. ზ სქქ თეჟსეჟს, ქი-
ქარ ბესეჟს. ზ ქორბამ ვარბჟს
ღ ქიქიჟ ზანსიჟს ზ ზსბსბიჟსი:
სიჟ' ვარბჟინს ათ სათოლბ' თრ
ქანჟინს ვნა, ვრსაჲ ლ: აქანჟი
ეჟარბს მქათანს ქანჟრქ სათოლბ.
ვარბთოლბ ათ ქს' ათ, ზ სს

ღა ევლავ: „განმეშორენით ჩემ-
გან უოველნი მოქმედნი ეგე უს-
ჯულოებისანი, რამეთუ არა ვიც-
ნი თქვენ“⁶. აგრეთვე: „ორგან
განკუეთოს იგი და ნაწილი მისი
დადვას ორვულთა თანა“, რათა
წარავლინოს ადგილსა მას, „რო-
მელი განზადებულ არს ეშმაკი-
სათვს და ანგელოზთა მისთა“⁷.

ვიცი, რომ უმეტრებით ჩაი-
დინე ეგ. მოიქეც სინანულით და
ცრემლით თქვი წინასწარმეტ-
ყველას [სიტყვები]: „უფალო, ნუ
მოიხსენებ ცოდვათა სიკბუჯისა
და უმეტრებისა ჩემისათა“⁸ და
ნულარ მისცემ სამკვიდრებელ ად-
გელს იმ ზუეკა მორწმუნეთა შო-
რის. ამენე დიდი მუქარით, რომ
არავინ გაბედოს მისი მიღება თა-
ვის ქერ ქვეშ და სრულიად არ
მოიკითხონ იგი: არ მისცენ დასამ-
კვიდრებელი ადგელი შენ სამუ-
ლობელოშა, და აგრეთვე არასო-
დეს მოიკითხონ შენმა მორწმუ-
ნეებმა, რადგან ბრძანება მივი-
ღეთ ღმრთებრეჲ მცნებათაგან,
რომ ასეთები არ მოიკითხონთ.
ხოლო შენ მოინანიე ცრემლითა
და გლახაკთა მოწყალებით, მო-
ინანიე დიდი სინანულით, რადგან
მონანიება [არის] დაცხრომა ცო-
დვათაგან. რამეთუ, უკეთუ სტო-
დო, მოიქეცო. და თუ გამოს-
წორდე, გაიმართო; რაჟამს მო-
იქეცე, სულთ-ითქვა და იყენე-
სო. ხოლო მოიქეცენ ღმრთის მი-
მართ, რომელნიც ეძიებენ მასო,
დაწერილია. რამეთუ მხოლოდ
მოქცევის ითხოვს უფალი: მო-
იქეცით ჩემდა, იტყვის, და მე

ვარბაქე ათ ძეგ: *ღრგ' მქ' ქიხირ*
ჯარქ ქიჯათას, ხ მქ' გოთქე ჯა-
რსაგ. ქაანგქ ონქა რაგომ
ყათათქრანსაგ ქიჯათას. ვარარქ
გორბიქ მქ' ყანგ ათხერი, ღრგ'
თქიბიქ გნგ ყათათქრ ი გრიგ
არრიგ. ვქ აქრსაგხა გღქრ ლა-
ათათ გრი. განგქ თქნ ლ ყა-
ათათქრანს ლათათიქ' ვქ აქრსაგ
გნა ი აორქ ართქ ხ ქანსქგბა-
ორ ზალათიქ. ვქ ვრსაქ ლ, მქრსა-
გნა გღქრ ლათათათ გრი ქამს-
ნაქნ ართქ გომმქ ხ ვარარქს-
ნქ, ხ ორ აქქნ ხა: ლქაქ ათაგქნ
ყათათქრანს. ხ ამქნაქნ ვქრგ
ათათათქრანს ქაქრ ქან რან რიქან-
გაქსნი: ღრგ' ყანას' ვანლასა ხ
ვქითათიქანთქრანს არრიგ ზარქნ.
ვორ ქნქსანგ ვანლანსგქნ, ხ
გნოქნ მსგ ალანგგგქნ ხრქრ ზა-
რქრ ათანს ხ ოქქნ' ორ ქ ზქ-
ქიქაქ, ხ ზარქრ ხ ქათანგნ' ორ
ქ ლათანგნოყანაქსნი, ხ სრქს-
ქრქნ' ორ ქიქსითა: ლმა ვანქ
ორ ქ ძამანსაქა ლათათაქ არ-
გაქიქ თრგაქი ქნგქრ სოქ გრნ-
ნოქსანს ზალათიქ. ხ ზოთქგ
გქანგქგნქნ ქნსქანს ვანლათათ.
ხ მსრ აქქათარა ხ ძსრ ზარ-
ძარსგქნ ხ ზნათგან. ხ ვქნ
ხა ვრიქ ლაქ ხ ყანაქ მსრ ხ ძსრ
მქარანთქრანს ზალათიქ: ღრგ'
მქ' ათსრ ოქითი ზარქნ მსრიგ'
ორ ხგქნ ქ მქქ ხრქიგონს. ხ მქ'
მსქსნი ქ მქარანთქრანს მსრ-
მქ. ხ მქ' ქიგორ ვოლანს მან-
სოქსანს. ხ მქ' მითანარ ვოქ-
ათქნ ათათათქრანს. ხ მქ' ძაქ-
ნაქიქ ქიხირ ზოთქიქ. ხ მქ'
ვანარ არათქგ გრი ქიქიქათათ.

მოვიქცე თქვენდა. ნუ იქნები ბო-
 როტის მოსახსენებელი, ნურცა
 ბოროტთა მკოვნილი, რადგან
 გაქვს მრავალ ცნებათა მოსახსენე-
 ბელი: ნუ ვარდახვალ კეთილ საქ-
 მეთაგან. ხოლო ეს [არის] შენ-
 თვის მცნება წმინდა წერილთაგან,
 რათა შეიყვარო უფალი ღმერთი
 შენი, რადგან იგია მცნება ღმრთი-
 სა, რომ გვიყვარს იგი წმინდა და
 წრფელი სარწმუნოებით, რადგან
 წერია: „შეიყუარო უფალი შენი
 ყოვლითა გულითა შენითა და ძა-
 ლითა“¹⁰. და ასე შემდეგ. ეს არის
 პირველი მცნება და ყოველი
 საღმრთო წიგნი ამას შეიცავს. აწ
 დიაცვი სარწმუნოება და აღსა-
 რება წმინდა მამათა, რომელნიც
 თვითონ აღიარეს და იგივე ჩვენ
 ვარდამოგვეცეს სამას თვრამეტ-
 მა, რომლებიც ნიკეას [შეიკრიბ-
 ნენ], ასორმოცდაათმა, რომელ-
 ნიც კოსტანტინეპოლს [შეიკრიბ-
 ნენ] და ორასმა, რომელნიც ეფე-
 სოს [შეიკრიბნენ]. სცან იგი, რაც
 კავად შეფეთა-მეფის დროს იქ-
 ნა — გამოძიება სარწმუნოებათა
 გამოკვლევისა: რომაელებმა
 ქალკედონის სარწმუნოება შე-
 იწყნარეს, ხოლო ჩვენი და თქვე-
 ნი ქვეყნები განდგნენ და გაშორ-
 დნენ. ჭერაც წერილით გვაყრია
 და იცვება ჩვენი და თქვენი სარ-
 წმუნოების ერთიანობა. ნუ ეც-
 რუები ჩვენს მამათა აღთქმას,
 რომელიც ჩვენ ორთავეთა შო-
 რის დადეს, ნუ განეშორები ჩვე-
 ნი ერთობისაგან, ნუ დაუტევებ
 ყრმობის სწავლას, ნუ დაივი-
 წყებ საღმრთო აღთქმას და ნუ

აქ ქიზნა' თაათი სიკრ ზიო
სიყაათოთ, ხ ზიოჲ: ესე გჳა-
რათნი ჲათი თანტნი ჴოთიოთ, ხ
ქ ჴარ ექრასიყათიოთ, ხ ქ ჲათი
ბათათიოქსნი. მქ' ქანჲქმანქრ
ქ მარყარტტნი, ქტ იე კაყქნი ჴო-
ტა ქოქათნი მსათნი, ხ ტათ ქრათ-
ანი ჴი ჴორა იე კამსიყანი ყნაქ; სე
აქლორ ქტ' ჲარბან სრათი.ე
ქრასანე ქიჲქათოთ; სრჲ' მქ'
ქსოთრ ქ გოყნი სეკიჲნი ქ ჴას-
ქოქსიანნი. ყი ქტ ქსოთოთ, ყნათ
იე სასკალ ათნიჲესა ანბქნი ტომ;
სქ' ტასქრ ყყანსკ ჲაქრსნი,
ჲორ ჲასათათსეჲნი სორრ ჲარტნი
ქქმათ.ე ჲათათოქ; მქ ირ ტასკ
ყყანსკ, ჲარტტ: ყნათ ანბ. ხ ირ
ქტ ქტ, ჲორათათ ანბქნი ქრქოქ ათ-
ნი; სრჲ' ჲათათათანი კაქ ყქოთ-
თიქანათქიან სრქე სორრ ტიჲო-
ქიჲნი. ჲორ ჲარტნი მსრ ხ მსრ მქ-
სათრასკანი ჲრქოქ ჲასათათსეჲნი ქ
მტე ქრასანე, ირ ყნი ხა კაქ; სე
ქასქიქ'რ ანჯაქი ჲათათრქოქს-
ამრ ქ აქიჲბ ტიჲიქიჲნი ჴაჲეს-
ჲიქი ხ ქანტნიჲოთსაქ თიქმარტნი
სნიქი. ხ ჴიქიქან' ყამსნიან ჲსრ-
ბათბიჲანი ყათაქქინანი ხ ჲქი-
ქინანი ხ ჲქიქიქინანი, ჲორ სორრ
ღარტნი ჴიქიქსეჲნი, ხ მს.ე ჴიქიქს-
მ.ე. ხ რარბ ყამსნიანქ ჴარ ქ
მქიქოქ; ჴასანიჲი ყრსაქ ტ, რარ-
ბტ'ე' თანტ' ყარანი ქ მქიქოქ მსრ-
მტ. სე ჲარბსაქ, იქტ სქტ'ე ქ
მქიქოქ ჴიოთ ხ მსქსნიყარო.ე, ხ ქ
აქიჲბთ მქ' მსრბსნიანქ. ხ ხა ტნი-
კაქლქე ებსე' თანტ ნტრ; სრჲ'
ყმთბქიქნი ჲანქ ჲაქბბხა' ქსრქრტ
ტომმტ ხ ქაქქიარტ, მქ' ჲარ-
ბსაქ არმათ ჲათნიოქსანი ქ ქსრ

იქნები თანახმა რომაელთა, ნუ
მიიქცევი შენი გულით ეგვიპტი-
საკენ. არამედ გაიხსენე, როგორ
გამოხვედი ახალი ეგვიპტიდან
და შენი მღვწეული ფარაონის
პწარე სახლიდან რომაელებსა.
ბოროტ ზედამხედველთაგან და
მწარე მონობისაგან;¹¹ ნუ იმბი-
ლები წინასწარმეტყველისაგან,
რომ არ იღვნენ ისინი უფლის
აღთქმაზე და მისი სამართლით
არ ისურვესო სვლა; სხვაგან [წე-
რია], რომ გულით ეგვიპტისაკენ
მიიქცნენო. ნუ დაეყრდნობი გა-
ტეხილ ლერწმის კვერთხს, რად-
გან უკეთუ დაეყრდნობი, არა
მცირედი ვნება მიაყენო შენს
თავს. ნუ დაარღვევ მაშათა ზღუ-
დეს, რომელიც დაამტკიცეს წმი-
ნდა მამებმა სარწმუნოების ლო-
ლებით, რადგან „დამარღვეველ-
სა ლობისასა უკბინოს მას გუელ-
მან“¹² და „რომელი აგორვებდეს
ლოდსა, წარწყმედს თავსა თვს-
სა“¹³. მტკიცედ იპყართ აღსარება
სამი წმინდა კრებისა, რომელიც
ჩვენმა და თქვენმა მამებმა საერ-
თო წერილით დაამტკიცეს, რო-
მელიც ჭერაც გვაქვს. გაიქეცი
უზომო სიშორით ქალეღონის
ბილწი კრებისა და შეუწყნარებე-
ლი ლეონის ტომარისაგან და და-
წყევლე ყველა მწვალებელი —
პირველი, სამუალო და უკანას-
კნელი, რომლებიც დაწყევლეს
წმინდა მამებმა და ჩვენც ვწყევ-
ლით. აღფხვერ ყოველივე ბო-
როტი [თქვენი] შორის, რადგან
დაწერილია: აღფხვერითო ბო-
როტი თქვენს შორის. და შემ-

რას, ხ მზათსნს მარჯუ იასილას-
ლორქ: სს ვარბსაქ, სქტ ათა-
ტსაგტ წტრ ქ აყათილ ჟი აზარ-
ყანსა, ხ ვფითოს რანგტ ქ ტტნ:
სს ვარბსაქ, სქტ იორბამ კა-
ათარსაგტ წტრ ათნსქ ვამსნათნ
ქნჯ, აბგტ ვბსინ ქარ ქ ებრაქ
მსბამათინ, ხ ირტ ვანბქინსა ათ
ქამათონს თნქინ, ხ ქიორსგანს
ქიორიორქ აქქ ი'ჯ წტრომარ:

სრგ' ვაქათასქქ ქ რაკომ ქლქ-
თაყ ხ ქ ნსგთქსნტ არათ ვრს-
გქ ათ ტბგ, ტანგქ სტრნ მსათი-
ბიქ ათიქტ ვმსქ ქოსსქ ვრანსა
ბქმარათქსანს' ირ ქთანს ნიროს:
იქქ ქბ'რ ქ წტრ:

სს ვაყათათქსანსქქ ქექქიქქ
ღათ კამაყ მსათობიქ სექგქ მსქ
ქახს: იქქ ქბ'რ ქ წტრ:

II. ვოსაძიხლსი ბუჭიონს სისაონ სილსისი ჯღიონ კლჭიბიჯიკიოსი ქ სიბიონსქ ქრამს კლჭიბიჯიკიოსქ

შროთარქი ხ აყათოლქანსქი წს-
ათნ ქამიქ შიქიბიქი ჯაქიყ კა-
ქიოქიქიბიქ' ხ ამსნათნ სექიბი-
ყიოსაყ აქიოლქყაყ ჟიგ' ქ სქა-
რინტ ქროყ კაქქიოქიქიოსტ ქიონარ
სიქიოქაყოქსამარ ხ სიბიქ იქ-
ჯიქნ, ხ ქამსნათნ აქიოლქყაყ
ქამიგ ჯექიბიქიოქიოსაყ' კრქინს ქი-
ნორბოქსამარ ხ სიქიოქაყოქს-
ამარ იქქიქნ ხ აქრწოქქინს ბსქ ქ
ათორქ მათჯა:

ღრთა და დარჩენენ კაცნი მცირე-
დნი. და კიდევე: მოგივლინოს შენ
უფალმან პატივად უპატიობა^ა
და დიდებანი წარიღოს შენგან.
და კიდევე: რაქამს აღასრულოს
უფალმან ქმნა ყოველივესი, მი-
წიოს ხელი თვისი გულზევიადთა
ზედა და რომელთაც თავი
ბრძნად მოაქეთ^ა და სხვა არ იზ-
რახონ ზრახვა უფლით.

ხოლო ეს დიდი გულისტკი-
ვილითა და წუხილით მოგწერე
შენ, რაღვან ღმრთის სიყვარული
მაიძულეგს, რომ ვითხრა სიტყ-
ვა ქეშმარიტებისა, რაც მის შე-
სახებაა. იყავი მრთელად უფ-
ლისა მიერ.

ღმრთის ნებისაებრ მესმას
მაგ წერილის პასუხი, იყავი
მრთელად უფლისა მიერ.

უფალ მოსა სომეხთა კათა-
ლიკოსის მინისტროს პასუხი
კირონ მართლის კათალიკო-
სისაგან

ქეშმარიტებისმოყვარე და
პატიოსან ჩემ უფალს მოსე სო-
მეხთა კათალიკოსს და ყველა შენ
თანამოსაყდრე ეპისკოპოსს კი-
რონ ქართველთა კათალიკოსისა-
გან ღრმა თაყვანისცემითა და სი-
ყვარულით მოკითხვა და ყველა
ჩემი თანამოსაყდრე ეპისკოპო-
სისაგან კვლავ მდაბლად და
თაყვანისცემით მოკითხვა და
კურთხევა თქვენ ამ წმინდა ჯვრი-
საგან.

მშვიდობა ძსრ' ვირ ყრსაქ ზქჲ' ლსკალად ხ ზასო სეად; სე ვყაათათამ' ვირ არორსაქ ზქჲ' ლსნვარ ლსქისკიოთისა. ხ ირ ვროქ ხ რანსი ზიოვასაქ ზქჲ ვმსე ლრათასკანს ქარეყაყსათასკანს რანსი, ზას ხ ლანდქამანსაქ ზქჲ ირატსა მქჲ ხ ქარეყაყსო ხ ზაქრ ზიოვასი, ირატს ხ ზქჲ ქსქ, ხრქირყაყი ხ ზსორასკაქ სეჲ ძსრ ზიოვასი სქროქ; მავრ ხს ზანდსრბ სექისკიოთისი ქმოდქ ხ ლასად აქქორასქის ლორორე არარქი ალქნას ზამარსიოქ იქ არყსიოქ ქ ვალიოქ ვამსნსისხანს ვაქსიოთისქ' ირქ ქ ვეღოქს ვანს ხ ლაყაქქისაროქქის; მასქ ლრს ქამავად ვნორო ზაროქქის, ვარბსაქ მსრქხვად ქ მქსუ ხ არეღსად ვმარეჲქ იქ თას იეღოქს ზამას; სე ირ ვრსაქს ზქჲ, მქ ზსრბოთბქ ვინს ქ ძსე' ხ მქრ იქ ზასათავად. ხ ვარბსაქ ზასათავად ლაყაყს ზასათარქამ ქლავქე. არას მხქ მსეღს მასქ ასათავად ვსეღსაქს ქ მქსუ; სე ირ ვქსასათავარეღსაქ არეღსაქ ქამანსაქს ზქჲ ვრსაქ, ვქოსმქ, ვქ აქსაქს ხეღს ირატს რაჲოქ ამ-ვაქმ ლსხაქ სმქ, ხ ირ ქთანს ზარეღს მსრ ხ ძსრ მქარანოქქსანს ხ იქსოქ ხ ზასათათოქქსანს ზასათოქ ზქჲ ვრსაქ, მხქ ანჯარქ იქსქმქ ვნინს; სე ირ ქთანს მსრ ხ ძსრ აქქორასე ზქჲ ვრსაქ ხ ასათავსაქ ლაყაყს მქარანოქქსანს' ვირ ქ მსროქმ ქამანსაქსაქს ლ, მსქ ქ ზიქსა იქსქმქ მქარანოქქის ხ ი'ქ ქოქსქმქ; მასქ ქთანს მსოქქის ზქჲ ზასათათხაქ ვნრას-

თქვენი წერილი, რომელიც მოგიწერიათ, მივიღეთ და გავიგეთ [რაც გვამცნეთ]. მოვისმინეთ ამ ეპისკოპოსისგან წერილით და სიტყვით, რომ ზრუნავდით ჩვენთვის მწვრთნელი სამოძღვრო სიტყვით, აგრეთვე გვამხილებდით როგორც უფალი, მოძღვარი და სულოერი მამა, როგორცა ხართ კიდევ; თავყანი-გეც და მალღიერი ვარ თქვენი სულიერი სიყვარულისა. მაგრამ მე ჩემ ეპისკოპოსებთან და ამ ქვეყნის წარჩინებულებთან მოვითათბირე [და] კანონიერად მივიჩნიე, რომ არ დამებრკოლებინა მოსვლისას ყველა ისინი, რომლებიც მოღიან სინანულით და მონანიებით. ხოლო, როცა შევიტყუეთ მისი ბოროტება, კვლავ განვიშორეთ ჩვენგან და ავუქრძალეთ ხალხს მისი მოკითხვა. რომ მოგიწერიათ, წვალებანი არიან თქვენთან და ჩვენ არ დავიჭერეთ, მაგრამ შემდეგ ვირწმუნეთ სანდო მოწმეთა გამო, ამა, ჩვენ თვითონ ვითხარით ქმნილნი ჩვენგან. კავად მეფეთა-მეფის დროის [შესახებ] რომ მოგიწერიათ, ვიცით, რადგან ისე იყო, როგორც მრავალჯერ გვსმენია. ჩვენი და თქვენი მამების ერთობის, აღთქმის და სარწმუნოების დამტკიცების შესახებაც რომ მოგიწერიათ, ჩვენ იგივე გვაქვს უცვლელად. ჩვენი და თქვენი ქვეყნების შესახებაც რომ მოგიწერიათ და ვითქვამთ ერთობის გამო, რომელიც ჩვენ დროს არის, ჩვენ იგივე ერთობა გვაქვს და არ შევიცვლითა

მანს ბბრ ყრიოქ ხ რანხი. ირყქუ
ყრსფად ქბრაფიქს, ქად მბრქს-
ფად ფნაო ქ მქნქ, ხ ზრამაქს-
ფად მბრიფ იქ ღნფანსქ ფნაო.
ლქქ მბქ ქამსნაქსქ ზნაფანფ
საქ ბბქ ხ ბბრიფ ზრამანაფფ.
მიქ ქბრა'ქ ქ ზქქ. ხ მბქ აფ-
აქქს არაქქ'ქ.

ხოლო ხუეიქის შესახებ რომ და-
ვიმტკიცებიათ ბრძანება წერი-
ლით და სიტყვით, როგორც ზე-
მთ მოგწერეთ, ადრევე განვი-
შორეთ იგი ჩვენგან და ვუბრძა-
ნეთ ჩვენებს, რომ არ შეიწყნა-
რონ იგი. ხოლო ჩვენ ყველა-
ფერში თქვენი და თქვენი ბრძა-
ნებების მორჩილი ვართ. იყავით
მრთელი უფლისა მიერ და ჩვენ-
თვის ილოცეთ.

8. გაძნეულა ქართულად გადმოღება სომხური სიტყვის *გოგარე* (გოგარე). თუ ჩავახშვილი მას „ენად“ (მზიან) თარგმნის, რაც ზუსტი არ არის, თუმცა კი შესაძლებელია კონტექსტს უდგებოდეს „მწიგნობრობა“ კი *გოგარე*-ის ზუსტი შესატყვისია და ზოგჯერ „მოძღვრების“ (მოსამართლ) სინონიმია. დაწერალებით ამ საკითხზე მსჯელობა გვექნება წიგნის II ნაწილში.

9. უბტანესის ქრონოლოგიით ეს უნდა მომხდარიყო 599/600 წლებში და მაშინ მოსე 30 წლის უნდა ყოფილიყო (უბტანესი, II, გვ. 7). რუს-ურბნისის ძეგლის-წერით საქართველოში ეპისკოპოსი მხოლოდ 35 წლის ასაკში შეიძლება დადგენილიყო (ქრონიკები, II, გვ. 62; ივ. ჯავახიშვილი, ქართული სამართლის ისტორია, II, ტფილისი, 1929, გვ. 9). ცხადია, უბტანესის ცნობა საინტერესოა უფრო აღრინდელი წესის გასარკვევად. „პიტაბშის“ შესახებ ლიტერატურისათვის იხ. ლ. ჯანაშია ლაზარ ფარაბეის ცნობები საქართველოს შესახებ, თბილისი, 1962, გვ. 168—179; ა. ბოგვერიძე, ქართლის პიტაბშა ხელისუფლებისა და ეპისკოპოსის საკითხისათვის, მასალები საქ. და კავკ. ისტორიისათვის, ნაკვ. 35, 1963, გვ. 55—69; Toumanoff C. *Iberia on the Eve of Bagratid Rule, Excursus A. The vilaxae of Gogarene, Le Muséon, LXV, 3—4, 1952.*

10. მოსე ცურტაველი გულისხმობს ნესტორიანების მოძღვრებას მართლმადიდებლობის შესახებ. ნესტორიანების მტკიცებით ღმერთმა-ლოგოსმა კერძო აღამიანის ხორცი შეისხა და მასში ჩასახლდა როგორც ტამარში. ამდენად, იესო ქრისტე ზვეულებრივი აღამიანია, ოღონდ საუკეთესო თვისებებით შემკული, რომელიც ჩასახლდებოდა აირანია ღმერთმა-სიტყვამ. ნესტორიანები მართლმადიდებლებს კი აღარ უწოდებდნენ, არამედ „*ქრისტიანთა*“ (აღამიანის შრომელი) და უკეთეს შემთხვევაში „*ქრისტიანთა*“ (ქრისტეს შრომელი). მონოფიზიტები ერთმანეთისგან აღარ განარჩევდნენ დიოფიზიტებს ორ შტოს — ნესტორიანებს და პალეოლოგებს და ღმერთის ძის უარყოფას ორივეს მაწყრდნენ.

11. მოსე ეპისკოპოსის მხედველობაში იქნეს „ახალი აღთქმა“, მათე, 21. 22.

12. შედგა 451 წელს ქალაქ ქალკედონში და ცნობილია IV მსოფლიო კრების სახელით. კრებამ დაგმო ეფესოს ე. წ. ყაზალური კრება და შეიმუშავა ახალი სარწმუნოების სიმბოლო, რითაც საბოლოოდ გაიმიჯნენ დიოფიზიტები და მონოფიზიტები.

13. იმდენად არის მოსე ეპისკოპოსი ნაწყენი კირონზე, რომ სახელით არააღარ იხსენიებს და ვეუღან „კათალიკოსად წოდებულს“ წერს. მოსე ამას სრულიად შეგნებულად აკეთებს და, როგორც ჩანს, უბტანესი ვერ მიმხედარა მის განზრახვას. კრიტიკის მისამართი რომ შეუმცდარი იყოს, უბტანესი ცდილობს თავის რედაქციაში შეიტანოს „კირონ“ სახელი, სადაც კი ამის საკიროება გაახსენდება. ამიტომ „*პისტოლეთა წიგნის*“ უბტანესიულ რედაქციაში კითხვობით: „როცა შევიტყე კირონისგან დიდების მიცემა...“ უბტანესის ასეთი დაუკვირვებლობის გამო ჩვენთვის ხშირად არავითარ სიძნელეს აღარ წარმოადგენს მის მიერ დამატებული წინადადებების გამოცნობა (იხ. შენ. I, 19).

14. იგულისხმება 604—607 წლები, როდესაც მოსე სომეხთა კათალიკოსი უკვე გარდაცვლილია, ხოლო აბრაამი ჯერ არ არის არჩეული. ს. კაკაბაძის აზრით, „მთელი ცნობა უბტანესისა, თითქოს მოსეს სიკვდილის შემდეგ აბრაამ კათალიკოსადის სამწიგნობროდ გაეცვალა, წარმომდგარი უნდა იყოს დაწერალობითი ხასიათის შეცდომისაგან, სახელდობრ, სიტყვების *ამ* (წელიწადი) და *ამამ* (თვი) ერთმანეთში აღრევისაგან (დასახლებულ იდეალს უნდა იყოს *გსქის ამქის*)“ (საისტორიო კრებული, II, გვ. 44; შტრ. M. Brosset, *Deux historiens...* p. 289). ასეთი მსჯელობის შემდეგ ს. კაკაბაძე იძლევა მოსე კათალიკოსის ზეობის სომხურ ისტორიოგრაფიაში მო-

არაფერი მიუწერია. უბტანესი იძულებულია ასეთივე ჩანართი გააკეთოს ვრთანესის პასუხშიც: „აგრეთვე კირონს და იმ ქვეყნის მთავრებს მიუწერთ ღმრთის წინამძღვრობით“ (გვ. 5). მოსე ეპისკოპოსი ვრთანესს მეორე წერილში სთხოვს მისწეროს კირონს და მის თხოვნას კათალიკოსის ადგილის მკველი იწყნარებს კიდევ.

20. წერილის ბოლოს მოკითხვის ფორმულა არსად არა აქვს შემონახული A რედაქციას. სამაგიეროდ მას თითქმის ყველგან იცავს უბტანესი.

ცხადია, უბტანესის რედაქცია უფრო ახლოს უნდა იყოს ორიგინალთან და ჩვენც ყველგან ძირითად ტექსტში შევიტანეთ.

II

3. 1 კორინთელთა 10. 33.

2. იქვე.

3. 1 კორინთელთა 10. 33.

4. უბტანესის დამატების შესახებ იხ. შენ. I. 19.

5. უნდა იგულისხმებოდეს 606 წლის დენისი კრებბათეის შზადება, რადგან ვრთანესის წერილი 606 წლის დამდევს არის დაწერილი. 607 წლის გაზაფხულზე შემდგარი კრება რომ იგულისხმებოდეს, რომელზეც კათალიკოსის არჩევნები წარმატებით დამთავრდა, ამ წერილის დაწერის თარიღად 607 წლის ზამთარი მაინც უნდა გვადგულისხმავს. მაშინ მოსეს ეპისტოლესა და მასზე პასუხს შორის მთელი წელი გვექნებოდა ინტერვალი.

III

1. იერემია 2. 8.

2. იერემია 23. 1—3.

3. „ეპისტოლეთა წიგნის“ ინტონიანთა ძმობისეულ ზელნაწერში იქ ნიჟნიჟიმსნი წერია. ასეთი სიტყვი სომხურ მწერლობაში საერთოდ არ გვხვდება. მუშბედაუდ ამისა, სტ. მალხასიანმა მაინც შეიტანა თვის განმარტებით ლექსიკონში, შეაბოლოა ექსპლანის (გაფანტვა, გაბნევა) სინონიმი იყოსო. „ეპისტოლეთა წიგნას“ უბტანესისეული რედაქცია კი გიჩიენებს, რომ საშუე ვადამწერლის შეუღღამაზან გვიქეს და ნიჟნიჟიმსნი-იამგიერ უნდა ეწეროს ქიიქსიიჟიმსნი.

4. ტიტუს ფლავიუს ვესპასიანე (39—81) რომის იმპერატორია 79—81 წლებში. ე. იუდეველთა ომის დროს (66—73) სარდლობდა რომის ჯარებს. 70 წელს აიღო და შემუსრა იერუსალიმი.

5. ბიზანტიის იმპერატორი 450—457 წლებში. საეკლესიო ისტორიაში სახელი გაითქვა მონოფიზიტების სასტიკი დევნით. თვითონ ესწრებოდა ქალკედონის კრების შექვესე სხდომას. მისმა ჯარებმა დიდი როლი ითამაშეს ქალკედონიანელთა წარმატებაში.

6. ქალიშვილი იმპერატორ არკალიუსისა, და თეოდოსი მეორისა, მეუღლე მარკიანესი. აქტიურად უქვრდა მხარს მარკიანეს ანტიმონოფიზიტური პოლიტიკის გარტარებაში.

7. კონსტანტინეპოლის პატრიარქი 428—431 წლებში. ნესტორიანთა სექტრის ერესიარზი. 431 წლის ეფესოს III მსოფლიო საეკლესიო კრებაზე მოიკვეთა.

11. ძველ ქართულ და სომხურ საისტორიო წყაროებში ბიზანტიელ ბერძნებს რომელები ეწოდებოთ. აქაც და სხვაგან ყველგან, სადაც რომელების შესახებაა ლაპარაკი, ბერძნები იგულისხმება.

12. „ყრპა“ აქ ეკლესიისადმი დამოკიდებულების აღმნიშვნელია. შეიძლება სხვა ქართული ტერმინი გვეხმარა — „საყდრისშვილი“.

13. ბიბლიის მიხედვით, იუდეველთა მეთხოვრებელთა მეფე. სახელი გაითქვა წინასწარმეტყველების დევნით (აწამა ესაია).

14. რომაელთა 9. 5.

15. 1 იოანესი 5. 20.

16. 1 კორინთელთა 2. 2.

17. 1 პეტრესი 4. 1.

18. საქმე შოც. 2. 31.

19. 1 იოანესი 5. 20.

20. მათე 18. 20.

21. სომხური **თხաւրկնաբան** (**თաւն + თաւრკնաբան**) ზუსტი გადმოცემა ბერძნული **οὐχαιολογία**-ს. არსენი იყალიბებდა ქართულად მის შესატყვისად „განგებულებას“ წერდა (ხელნაწერთა ინსტიტუტი, S—1463, 78v). მაგრამ „განგებულება“ ძველ ქართულ მწერლობაში სხვადასხვა მნიშვნელობით იხმარება. ამიტომ ექვთიმე ათონელი **οὐχαιολογία**-ს უფრო ზუსტ ქართულ შესატყვისის იძლევა „განკაცებისა განგებულება“ (ხელნაწერთა ინსტიტუტი, A—853, 43r. ცნობა მოგვაწოდა ფილ. მეცნიერებათა დოქტორმა თ. ჭყონიამ), ჩვენც ექვთიმე ათონელის გამოცდილება გამოვიყენეთ.

22. ეკლესიასტე 10. 8.

23. იგავნი 26. 27.

24. რომაელთა 16. 17.

25. ებრაელთა 13. 8. სომხურ ტექსტში წერია **մի դանդաღ**, რაც ქართულად ნიშნავს „ნუ იმერყევებთ“. ჩვენ ქართული „ახალი აღთქმიდან“ ციტატი უცვლელად დავტოვეთ.

26. ზოგჯერ ამ სახელით იწოდებოდნენ ნაბატეელები.

27. 1 პეტრესი 3. 15.

28. ებრაელთა 10. 31.

29. რომაელთა 12. 19.

30. ბიზანტიის კეისარმა ზენონმა (474—491) 482 წელს გამოსცა ერთიანობის აქტი, რომელსაც ქენოტიკონს (**ἕνωσις**) უწოდებენ. ქენოტიკონი ცდილობდა მონოფიზიტებისა და დიოფიზიტების მორღებებს და გაურბოდა ისეთ გამოთქმებს, როგორცაა „ერთი ბუნება“ ან „ორი ბუნება“.

31. მათე 20. 16.

V

1. შდრ. მათე 13. 23.

VI

1. გულისხმობს დეინის 506 წლის კრების გადაწყვეტილებ.ს. იხ. აბრამ სომენთა კათალიკოსის შესამე ეპისტოლე კიროსს, გვ. 97—99.

5. ხუციყი ეპისკოპოსის შესახებ შედარებით დაწერილებით მოგვითხრობს უხტა-
ნესი. მისი ცნობით, კირონის მიერ ხელდასმულ ხუციყ ეპისკოპოსს სახელად ეწო-
დებოდა კის. მოსული იყო „რომაელთა ქვეყნიდან, კოლონიის გავარიდან, სოფელ
ზუტარიმადან, [რომელიც] ნიკომოლისის მახლობლად [მდებარეობს]“. (II, გვ. 5).
არსიდან არ ჩანს, რომ კისი (უხტანესის განმარტებით „ფიცხს“ ნიშნავს) ხუზის-
ტანიდან იყოს. შესაძლებელია, ხუციყი მას ნესტორიანობის გამო ეწოდა.

XI

1. ქართლის კათალიკოსი 599—616 (?) წლებში. ქართულ წყაროებში მის შესახებ
ცნობები მეტად მწირად არის შემონახული. „მოქცევაჲ ქართლისაჲ“-ს ტექსტში კი-
რონი სრულიად არ არის მოხსენებული, ხოლო კათალიკოსების სიის მიხედვით VII
საუკუნის II ნახევარში აქვს ადგილი მიკუთუნებული (ძველი ქართული აგიოგრაფი-
ული ლიტერატურის ძეგლები. წ. I, ილ. ა ბ უ ლ ა ძ ი ს რედაქციით, თბილისი, 1963,
გვ. 97). „ქართლის ცხოვრების“ სომხურად მთარგმნელს ამ სიის კირონი სომხებთან
საეკლესიო განხეთქილების მოღვაწედ მიაჩნია და „ბილწს“ უწოდებს (ქართლის
ცხოვრების ძველი სომხური თარგმანი, გამოსცა ილია ა ბ უ ლ ა ძ ე მ. თბილისი,
1953, გვ. 261). იგი მართალი უნდა იყოს იმიტომაც, რომ საქართველოს ისტორიაში
სხვა კირონ კათალიკოსი ჩვენ არც ერთი წყაროთი არ ვიცით. კირონის შესახებ სულ
ორიოდე სიტყვაა ნათქვამი ისეთ ძეგლშიც კი, როგორც არის არსენი საფარელის
„განყოფისათჳს ქართლისა და სომხითისა“ (ქ რ ო ნ ი ე ბ ი, I, გვ. 320). სამაგიეროდ
კირონ ქართლის კათალიკოსი არ გამორჩენია თითქმის არც ერთ სომეხ ისტორი-
კოსსა და პოლემისტს, რომელიც კი ქართველ-სომეხთა საეკლესიო კამათს ეხება.

ქართულ წყაროებში კირონ ქართლის კათალიკოსის სახელი სულ ორჯერ
გვხვდება. ორგანვე იგი „კვირონ“- ფორმით არის დაწერილი. ვახუშტი ბაგრატიონი
თავის ისტორიაში სრულიად არ იხსენიებს ამ კათალიკოსს, მაგრამ როგორც ჩანს,
მის შესახებ რაღაც ცნობები აქვს და აქი ერთი ხელნაწერის არშიაზე შესატყვის
იდგილას მინაწერსაც აკეთებს: „ამ ეამებთა ცილება იქმნა ქართველთა და სომეხთა
შორის სარწმუნოებისათჳს. ხოლო კვირონ ანუ სვიმონ კათალიკოსმან ქართლისამან
განდევნა ცორტაჲს კათალიკოსი (პს) შუშანიის საფლავისაგან მწველებლობისათჳს
სომეხთა. და იქმნა უმეტესი განყრილებაჲ, ხოლო ჰერეთი იქმნა სომეხთა წვალებად
მიდრეკილი. ესრეთ სწერენ ეკლესიის მემატრიანენი ქართველნი“ (ტო-
მობა და შთამომავლობა ქართველთა, ხელნაწერთა ინსტიტუტი, A—756, გვ. 14).
ჩანს, ვახუშტის მხედველობაში აქვს არსენი საფარელის ტრაქტატი, რადგან მისი
ცნობის ფარგლებიდან არ გამოდის. თუ ასეა, უნდა ვივარაუდოთ, რომ არსენი სა-
ფარელის ტრაქტატის იმ ნუსხაში, რომელიც ხელთ მქონდა ვახუშტი ბაგრატიონს
(ის გარემოება, რომ ვახუშტი „ცურტაჲის“ მაგიერ „ცორტაჲს“ წერს. შეიძლება ამ
ნუსხის შემორჩენილებთან შედარებით სიძველეზე მიუთითებდეს) ქართლის კათა-
ლიკოსის სახელი წარმოდგენილი იყო „კვირონ“- ფორმით.

სომხურ წყაროებში ქართლის ამ კათალიკოსის სახელი ბევრჯერ გვხვდება და
ფორმები სხვაობენ. „ეპისტოლეთა წიგნის“ სათაურები და ტექსტი ამ მხრივ ღიად
განსხვავდებიან ერთმანეთისაგან. სათაურებში ყველგან გვაქვს **სქაქონ** (კვირონ),
ხოლო ტექსტში შეიღწერ გვხვდება **სქაქოჲ** (კვირონ), ერთხელ **სქაქონ** (კვირონ)
და ერთხელ **სქაქიჲ** (კვირონ). ვფიქრობთ, სურათი ნათელია: რედაქტო-
რის ხელთ იყო უსათაურო წერილების კრებული. ტექსტში (სწორედ იმ
ტექსტში, რომელიც VII საუკუნის დამდეგს იწერებოდა) ჩვენთვის საინტერესო სა-

ხელი მხოლოდ „კვროენ“ სახით იყო მოცემული. რედაქტორმა (თუ გადაწერმა) კეთილსინდისიერად გადმოიღო იგი. მაგრამ ორჯერ მინც წასცადა ხელი. ერთხელ დაწერა ისე, როგორც მის დროს იკითხებოდა „ოვ“ კომპლექსი და მოგვცა მართებული ფორმა „კვროენ“, ხოლო მეორედ იმპარა ის სახელი, რაც ზეპირად იცოდა და სათაურებშიც შეიტანა, მაგრამ „ოვ“ კომპლექსს გვერდი ვერ აუარა და მიიღო „კვროენ“. რაც შეეხება: სათაურებს, ისინი აშკარაა გვიანი ხანის რედაქციას ეკუთვნის (ცხადია: არა მიმოწერის ავტორ სომებს და ქართველ კათალიკოსებს). თუ „ეპისტოლეთა წიგნის“ სათაურებს შეუდარებთ უბტანესიული რედაქციის სათაურებს, ვნახავთ, რომ ისინი ერთმანეთისგან განსხვავდება და მსგავსება მხოლოდ ტექსტის შინაარსის სწორად ასახვით არის გამოწვეული. აშკარაა, რომ იმ უჩველეს რედაქციებს თუ ნუსხებს, რომლებიც უბტანესს ხელთ ქონდა, საერთოდ არ გააჩნდა სათაურები და თუ ქონდა, განსხვავდებოდა ჩვენამდე მოღწეული „ეპისტოლეთა წიგნის“ ნუსხის სათაურებისგან იმითაც, რომ მასში ერთადერთი ფორმა ქართლის კათალიკოსის სახელისა იყო „კვროენ“ (ან „კვროენ“). ასეთვე მდგომარეობაა ქ. კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ინსტიტუტის სომხური ხელნაწერების ფონდში (№ 63) დაცულ ფრაგმენტებშიც. ამ ხელნაწერის ტექსტში ერთადერთი ფორმაა „კვროენ“, ხოლო სათაურებში ყველგან „კვროენ“ გვხვდება.

განსხვავებულ ფორმებს გვიჩვენებენ მოგვიანო ხანის სომეხი ისტორიკოსები. იოანე დრასხანაკერტულს (Պատմութիւն Հայոց, წიგ. II. Էմբիქի, Մակուս. 1853, გვ. 38, 41-2), ასოლიკ (Պատմութիւն Խիչկիական, Ֆიქსი. 1887, გვ. 86) და ვარდანს (Հայաստանն պատմութեան, Վենետիկ, 1862, გვ. 58, 60) ნახვარ აქვთ ხან Կիլიქი (კვროენ), ხან Կիლიქი (კვროენ) ფორმა; იოანე იმეღკაერი იცნობს Կիლიქ (კარონ)-ს (Ա. Գ. Արրանյան, Հովհաննես Իմաստասերի մատենագրությունը. Մրկվան, 1956, გვ. 133); კორაკოზ განძაკელის სხვადასხვა ხელნაწერში გვხვდება „კვროენ“, „კვროენ“ და „კიროენ“ (Պատմութիւն Հայոց, աղխատասիր. Կ. Ս. Խիչիք-Յանյան, 1961, გვ. 44 — 46) და სხვა. ქართლის კათალიკოსის სახელს ერთადერთ ფორმით იცნობს უბტანესი. სათაურებშიც, თვის კომენტარებშიც და „ეპისტოლეთა წიგნიდან“ გადმოღწეულ წერილებშიც იგი ყველგან „კვროენ“-ს (Կիლიქი) წერს: ჩვენთვის ცნობილია, რომ უბტანესს ხელთ ქონია და ერთმანეთისთვის შეუდარებია „ეპისტოლეთა წიგნის“ მასწავლებელი არა ერთი ნუსხა. უნდა ვიფიქროთ, მის განკარგულებაში მყოფ „ეპისტოლეთა წიგნის“ ნუსხებში ქართლის კათალიკოსის სახელი სწორედ ამ ფორმით ეწერა. საგულისხმოა, რომ ნიკეის კრების მონაწილეთა სომხურ ნუსხაში გვხვდება ამ სახელის მატარებელი საეკლესიო მოღვაწე და აქაც ხელნაწერთა აბსოლუტური უტრავალესობა „კვროენ“ ან „კვროენ“ ფორმებს უკერს მხარს (Վանոնյան, 1954, გვ. 130). ამით, რასაკვირველია, იმის თქმა არ გვიწევს, რომ სახელი „კვროენ“ საერთოდ არ არსებობდა სომხურსა და ქართულ საეკლესიო წიგნებში. ასეთი სახელი ბერძნულ სამყაროში ცნობილია და ქართულად თარგმნილ ძეგლებშიც გვხვდება.

ამრიგად, ზემოთ მოტანილ ფორმათაგან ყველაზე უფრო ძველად მივაჩინია, ხელნაწერთა ჩვენებების მიხედვით, „კვროენ“. მოუხედავად თანამედროვე ისტორიოგრაფიის მტკიცე ტრადიციისა, ჩვენს თარგმანში ყველგან „კიროენ“-ს ვხმარობთ. რაც შეეხება სომხურ ტექსტს, იქ ყველგან ის ვითარება დავტოვეთ, რაცა გვაქვს 1901 წელს გამოქვეყნებულ „ეპისტოლეთა წიგნში“. (დამატებით იხ. ზ. ალექსიძე, „კვროენ“ სახელის ეტიმოლოგიისათვის, საქართველოს სსრ მეცნ. აკად. მოამბე, XI: 1, 1966, გვ. 251—256; შტრ. M. Brosset, Deux historiens..., გვ. 278).

2. ივარაუდება, რომ ქართულ საისტორიო მწერლობაში (მოქცევა ქართლი-საა, ჭუნაშვილის თხზულება და სუბმატ დავითისძის ქრონიკა) მცხეთის ქვის წარ.

წერებში და სომხურ წყაროებში („ეპისტოლეთა წიგნი“, მოსე კალანკატუელის „აღბანთა ისტორია“) მოხსენებული ატრნერსესი¹ადარნასე ერთი და იგივე პირია. ვრთა-ნესის ამ წერილში პარველად გვხვდება ატრნერსეს სახელი. წერილი დაახლოებით 606 წლის ზღვხულს უნდა იყოს დაწერილი. ამიტომ ატრნერსეს მოღვაწეობის ხანის მიახლოებით განსაზღვრისათვის მტკიცე თარიღი მხოლოდ ესა გვაქვს.

3. მთავრები ვაჰან და ბქუ²შმაირ (ტექსტის გვ. 35 ბქუ³რზმირჰი უფრო ძველი და სწორი ფორმაა, ვიდრე გვიან გავრცელებული ბუზმირი. იხ. გ. წერეთელი, უპველესი ქართული წარწერები პალესტინიდან, თბილისი, 1960. გვ. 23) სხვა წყაროებით არ არიან ცნობილნი. ნ. აკინიანი ვარაუდობს, რომ სპარსეთის მიერ ქართლში მთავრად დაყენებული Barsamoases (Theophanis Chronographia, I, 319) შესაძლოა ბქუ⁴რზმაირი იყოს. იხ. სიქაქიძე..., გვ. 32. შგნ. 1.

4. ხაზარ სიტყვა-სიტყვით „სომს“ (საფუარს) იწმინავს. ეს ორივე სიტყვა ძველ სომხურსა და ქართულ მწერლობაში წვალების აღსანიშნავად იხმარება.

5. ევტიქიანელთა მონოფიზიტური სექტის ერესიარზი. მისი მოძღვრებით ქრისტე ზორცის შესხმამდე იყო ორი ბუნების, ხოლო განხორციელების შემდეგ ერთი ბუნების დარჩა, რადგან ღვთაებრივმა შთანთქა კაცებრივი. კონსტანტინეპოლის 448 წლის საეკლესიო კრებამ ევტიქიანობა დაწყევლა და ევტიქე არქიმანდრიტობისაგან განთავისუფლა.

6. არიანული მიმდინარეობის უკიდურესი მემარცხენე სექტის ენომიანების ერესიარზი. გარდაიცვალა 395 წ. მისი სიკვდილის შემდეგ ენომიანების სექტა დაიშალა.

7. სევერიანთა ერესიარზი. ანტიოქიის პატრიარქი (512—538). იგი სათავეში ჩაუდგა მონოფიზიტთა უკიდურესად მემარცხენე ფრთას, რომელიც ყველაზე ახლოს იყო დიოფიზიტებთან და დაუპირისპირდა უკიდურესად მემარცხენე მიმდინარეობას ივლიანე პალოკარნასელის მეთაურობით. სევეროსს ივლიანეს სამირისპიროდ ქრისტეს სხეული ზრწნადად მიიჩნდა. იგი თვლიდა, რომ ღვთაებრივ ბუნებას არ შთანთქავს კაცობრივი. მაგრამ ეს უკანასკნელი ქრისტეში მხოლოდ სუბსტრატსმოკლებული ადამიანური განსაზღვრებების ქამია. საუფრადღებოა, რომ VI—VII საუკუნეების მიჯნაზე სომხური ეკლესიის მიერ დაგმობილ ერესიარზებს შორის ყველგან ვხვდებით სევეროსს, მაგრამ ივლიანე პალოკარნასელი არსადაა, რაც იმას მოწმობს, რომ სომხური ეკლესია, არსენი საფარელის მტკიცების საწინააღმდეგოდ, არ იყო იაკობიტური.

8. პონტოელი გემების მებატრონე. 140 წელს ჩაივდა რომში და სცადა ეკლესიის რეფორმის გატარება. განარჩევს ძველი და ახალი იდოქმის ღმერთებს. მისი მიმდევრები VI—VII საუკუნეებში დაუახლოვდნენ მანიქეიზმს. მათმა შენაერთმა მოგვცა პავლიკიანობა (VIII—IX სს.).

9. საბელიანელთა სექტის ერესიარზი. დაგმობილ იქნა 261 წლის ალექსანდრიის და 262 წლის რომის საეკლესიო კრებებზე.

10. გალატელთა 1. 8.

11. ეკლესიასტე 10. 8.

12. იგაენი 26. 27.

XII

1. მოსე ეპისკოპოსი გულისხმობს ტიმოთე ელურის ტრაქტატს „ქალკედონის კრების განსაზღვრების წინააღმდეგ“. შიქაქიძე იხ. ხაქიანიანი და ხაქიანიანი. ლიტონაო. პინს აა. თანამსახორნი ქიდილიან ჭიდილიან ჭიდილიან ჭიდილიან ჭიდილიან. ნოათ. 4. შიქი - შიქიოქიქსანიქსი. შიქი - შიქინათსანიქსი. სექიანიანი
144

ქნ. 1908 (ლოტერატურისათვის სხ. ლ. ოსტროვსკი-მსკ. ჟღერს ადგილობრივ ლიტერატურისათვის სხ. ლ. ოსტროვსკი-მსკ. 1934, გვ. 48).

2. ბიზანტიის იმპერატორი (491—518). ანასტასი მონოფიზიტების მხარეზე დედამით დიდი სიმპატიები მოიპოვა აღმოსავლეთის პროვინციებში (სომხეთი, სირია და ეგვიპტი).

3. სხ. ზენ. IV. 1.

XIII

1. ვრთანესის პასუხი მოსე ეპისკოპოსის მესამე ეპისტოლეზე უბტანესს ორ წერილად აქვს გაუფილი (გვ. 49, 50—53). პირველი ამ ადგილას წდება და მთავრდება გამოსათხოვარი ფორმული იღუქვი (იყავი ბრალად, უფალო წემო). ამის მომდევნო ნაწილი გარკვეული შემოკლებებით ცალკე წერილის სახით არის მოცემული. რომელი რედაქცია უნდა იყოს უფრო ადრინდელი? იგი ქვაბიშვილი ეპისტოლეთა წიგნს აძლევს უპირატესობას, რადგან მეორე ნაწილის დასაწყისში ვრთანესი კვლავ იმეორებს ცნობას წერილის მიღების შესახებ. ასეთი გაქვეორება კი სრულიად ზედმეტია, რადგან ადრესატი და ავტორი იგივენი დარჩნენ. იგი ქვაბიშვილს ვერ გადაუწყვეტია, ასეთი დანაწილება უბტანესის ხელიდანაა გამოსული, თუ უკვე იყო „ეპისტოლეთა წიგნის“ იმ ნუსხაში, რომელიც ხელთ ჰქონდა უბტანესს (История церковного разрыва... გვ. 439—439).

ფიქრობთ, ვრთანესის პასუხი უბტანესის გაუფილი არ არის და უკვე მის ხელთ არსებულ ნუსხაში (თუ ნუსხებში) ამ საბით იყო მოცემული. ჯერ ერთი, წერილის ასეთი დასოფა ისტორიკოსის რაიმე მიზანდასახელობით ვერ აიხსნება და მეორეც, უბტანესის მიერ მეორე ნაწილისათვის წამოღებული კონტრარიდან უკვლავური ცხადი ხდება: „წერს მას მისა მესამე წერილს პასუხს. რაც იმ დაწერათა შეუწყნარებელი წერილის შესახებაა და რომ ახლო დღეებში კათალიკოსი დაედგაო. და შემდეგ, რომ პასუხის შემდეგ სარწმუნოების სიმტკიცის სხვა წერილსაც წერს, რაც [მოხდა] მართლმადიდებელ მეფეთა ზენონისა და ანასტასის დროს“ (გვ. 50). ანუ, უბტანესს იმის თქმა უნდა, რომ ვრთანესმა მოსეს ორა წერილი გაუგზავნა ერთი ბიზანტიის ამხანაგის შესახებ და მეორეც დამატებით საეკლესიო ისტორიის გარკვეულ პერიოდის შესახებ. ეს ორივე წერილი, რასაკვირველია, ერთად იქნებოდა გაგზავნილი. გვიან, ალბათ, ორი რედაქციაც არსებობდა: ისეთი, სადაც ერთად იყო წარმოდგენილი და ისეთი, სადაც გაუფილი იყო ეს უკანასკნელი ჰქონდა, ჩანს, ხელთ უბტანესს, ან კიდევ ორი რედაქციიდან უპირატესობა ამას მიანიჭა.

2. ბიზანტიის იმპერატორი იუსტინე I (518—527). რომთან დაახლოების მიზნით 518—521 წლებში სასტიკად დევნიდა მონოფიზიტებს.

3. ბიზანტიის იმპერატორი იუსტინიანე I (527—565). ატარებდა მერყევ რელიგიურ პოლიტიკას: რომის პაპთან ურთიერთობის გაუმჯობესების მიზნით დევნიდა მონოფიზიტებს (536 წლის კონსტანტინეპოლის კრება). 553 წლის კონსტანტინეპოლის მსოფლიო კრების დადგენილება კი ფაქტურად მონოფიზიტებისთვის დათმობას ნიშნავდა (თეოდორე მოპსუესტელის, თეოდორიტი კვირელის და იბა ედესელის წარმომავლების დაგმობა).

4. მეორე ზომის ნაწი.

5. 2 თესალონიკელთა 2. 3.

6. 1 ტიმოთეს 4. 1.

ნის შესახებ თხრობა ორ ნაწილად აქვს გაყოფილი, თუმცა კი მეორის შესახებ თხრობას იქიდან იწყებს, სადაც პირველზე შეჩერდა. ნ. აკინიანს მთელი თავი აქვს მიძღვნილი სმბატ ერკანის მარზანისთვის, მაგრამ სადაეო საკითხს გვიჩვენებს უელის (ყიქიქი... გვ. 157—164).

ორი სმბატის იგივეობის დასაბუთებას სპეციალური წერილი მიუძღვნა რ. ჯანთოლა-დიანმა (ხაყრაი-ნაიამ შანსკის ირეჟი შარიათ ჩაფრათიანის ლ. შავსკაფი მსმმ ზეითაქიანის მსაყისთაჟი ლაქსკანს ფიქსაჟი, 1943, № 2, გვ. 49—54; P. M. Джанполадян, Сибат Хосров-шум Ба рштуш, Ереван, 1943).

სმბატ ბაგრატუნის შესახებ ცნობებს იძლევა VII—XIII საუკუნეების ბევრი საისტორიო წყარო: სუმბოსი (ვათამარქანი, გვ. 61—138), უხტანესის „ისტორია განყოფი-სა ქართულთა სომეხთაგან“ (II, გვ. 54—59, 92—101), იოანე დრასხანაქერტელი (ვათამარქანი, გვ. 69—73), ასოლიკი (ვათამარქანი, 1885, გვ. 85—86), სამოჯლ ანელი (ლაქარაქანი ქ ვრეჟი აჟათამაყრაჟ, ქლავარჯაჟათი, 1699, გვ. 76—77), მზითარ ანელი (ვათამარქანი, 1879, გვ. 33—35), ვარდან ბარბუტელი (ვათამარქანი, შანსკი, 1861, გვ. 84).

„ეპისტოლეთა წიგნი“ სმბატს ჩვეულებრივ „ერკანის მარზანი“ ეწოდება, მაგრამ გვხვდება „გურკანის მარზანიც“. ამთი შესატყვისი ძველი ქართული ტრადიციით იქნება „გურკანის მარზანი“. მიუხედავად ამისა, თარგმანში ჩვენ სომხურ ფორმებს ვინარჩუნებთ, მკითხველმა რომ დედნის ვითარება უკეთ გაითვალისწინოს. საყურადღებო ის გარემოებაა, რომ სმბატ ბაგრატუნს „ერკანის მარზანს“ მხოლოდ სომეხ პოლვაწივები უწოდებენ და ეს ფორმა საესებით შეესაბამება ძველი სომხური წყაროების ჩვენებს. თერთონ სმბატი თავის თავს, და კარონ ქართლის კათალიკოსის მას, „გურკანის მარზანს“ უწოდებს, ე. ი. ისეთ ფორმას იყენებს, რომელიც ქართული ტრადიციისთვის უფრო ბუნებრივია.

3. უხტანესი სათაურის განსხვავებულ ვარიანტს გვაძლევს: „ხელწერილი, რომელიც ითხოვა სმბატ ერკანის მარზანსა იმ ეპისკოპოსებისგან, რომლებიც მობრუნდნენ მისი ბრძანებით დონს, მოსეს სიკელიოს შემდეგ კათალიკოსი განაწესეს და თავისი ხელწერილი მისცა მათ“ (II, გვ. 57). უნდა ვთვარდეთ, რომ უხტანესის სტყუვლებში ვარძსაჟი სქინ „მობრუნდნენ“ იგულისხმება და არა „მოიქცნენ“ (სარწმუნოების თვალსაზრისით). მაშინ იგი შესატყვისი იქნებოდა „ეპისტოლეთა წიგნი“ ვარძსაჟი ძივიქყანის-ის (კვლეჟი შერკინენ). ასეთ გაგებას მხარს ის გარემოება უჭერს, რომ აზრამ სომეხთა კათალიკოსისთვის მიცემულ ხელწერილში ეს ეპისკოპოსები არ არიან მონათობობაზე მოკეულები. არამედ სხვები და სწორედ ისინი აზრამთან ერთად ამთ აძლევენ სიმტიკოს პირობას.

4. ეს სახელი უხტანესთან ერთგან „გევ“ ფორმით გვხვდება. მიცემით ბრუნვაში გვაქვს გივა (ჭიქაჟ, ჭიქაჟ). ა. ორმანიანი თელის, რომ შესაძლოა იგი „გრიგოლის“ შემოკლებული ვარიანტი იყოს, ისე როგორც „ნერსეს“—„ნერსეს“-ის და „მუმ“-„მუმელ“-ის (ქვლავარჯაჟათი, § 412). მაგრამ აშკარაა, რომ მ. ორმანიანის მიერ მოტანილი ეს მავალითები „გიგ“ და „გრიგოლ“ სახელების ნიშანების ანახსნელად არ გამოდგება.

შესაძლოა, „გიგ“ სახელი რაიმე კავშირში იყო სტეფანოს ორბელიანთან დამოწმებულ „გიგან“-თან (ვათამარქანი სქისოქანი, გვ. 21), მაგრამ ამ სახელის წარმოშობაზე სომეხი სპეციალისტებისათვის უცნობია. ერთი, რაც ცხადია, იგი არ არის სომხური ძირის (ღ. მსათაჟანი, თანამანისისქი... I, გვ. 470—471).

რაც შეეხება ზაჟოქარანის-ს (უხტანესთან ზაჟოქარანის, ზაჟოქიქინ). შესაძლოა, იგი მართლაც კომპოზიტი იყოს (გაჟოქარანის), როგორც ამას ვარაუდობს ნ. მარო (Армяпские слова в грузинских деяниях Пизата, Записки Восточного от-

დესპია იმპერატორ. Русского Археолог. Общества. 1913, XXVII, გვ. 026).
პირი აზრით, ღარან არის მოძღვრებითი ფორმა ღარან ზნისა (მღრ. ჭქჳანს-
ქქჳანს) და აღნიშნავს, ძველი ქართული რომ ეთქვათ, „ქელმწიფეა“. ს. მარი
თვლიდა, რომ „ქარანი“ ქართულში შემოსულია სომხურიდან. მაგრამ თვ-
რთონ სომხურში ამ სიტყვის ხმაზე დადასტურებულა მხოლოდ კომპოზიტ „დამტ-
ქარანი“. ბოლო ხანებში გამოითქვა მოსაზრება, რომ ქართული „ქარანი“ უშუალო-
და შეთვისებული ზერძულად და მომდინარეობს სიტყვიდან ἡ ἀρχαία (ე. ქ უ რ
ო ი კ ი ძ ე, ტერმინ „ქარანის“ განმარტებისათვის, ხელნაწერთა ინსტიტუტის შრომებ,
V, თბილისი, 1963, გვ. 17—21).

მ. ბროსეს ხელნაწერში სახელი და წოდება მიჩნეოდა ყოფილა ნაწილი (ისევე
როგორც ეს უხტანესის ისტორიის 1871 წლის გამოცემაში:) და სხვადასხვანაირად იყო-
თხებოდა: ღხათოქათოქარანი, ღსგოქათოქარნი, ღსგოქათოქარ ან მარტეოდ
ღათოქარნი. მ. ბროსე თავისებურად აღადგინს ამ სიტყვის (ღხათოქათოქარ) და
თარგმნის— „მდინარეთა და ველთა უფალი“ (maître des fleuves et des plaines). საგულს-
ბოა, რომ როგორც „დამტქარანი“, ისე „შარსალარიც“ მ. ბროსეს ცალკე პირებად
ყო არ მოაჩნია, არამედ სმბატ მარსხანის ტიტულებდა თვლის (Deux historiens, II,
310—311).

„დამტქარანი“ სომხ წარჩინებულთა გეარების სიტყვი გვხვდება 'ხათოქა-
რის (Մախիր ნაქსაკანი, VI, გვ. 36) და 'ხათოქარის (II, Արք, ՏՅօրու-
նի քրտ Վարձան, III, 1894, გვ. 58) სახით. ნ. მარსხანს, ასევე შექთვევებში სო-
ციალურ გუნდების შეცდომისთან გვაქვს სახე, რომელთაც წოდებდა ჯა გვარი ერთმანეთ-
სთან ვერ გაურჩევიათ (H. M. P. Arcaun, монгольское названіе христиан, Византийский Временник, 1905, XII, № 1—2, стр. 11).

5. უხტანესი თვლის, რომ ერთანეს ქერდოლი და შარსალარი ერთადერთად პირია
(მარი ბროსეს უხტანესის ჩვენება გუჯებობდალ მიხედვით, „შარსალარი“ სმბატის ტი-
ტულად თვლის და ასე შლის: արქ - ათოქარ | ათოქარ, ბოლო მისი
თარგმანი იქნება „მხედართმთავარი“ (chef de file). მ. ბროსეს აზრით სმბატის
თავის ქვეყანაში განაგებდა როგორც საერო, ისე საეკლესიო საქმეებს (Deux histori-
ens arméniens, გვ. 311). უხტანესი წერს: „მოვიდა ეს ერთანეს მთავარი სომხთა
შარსალარი სხვებთან ერთად და შეუერთდა წარწილით ხელწერილს“ (Սկսալ վարանս
սյս վարդապետ ձայնց Տարսապար այլք հանդիք. և միտոբსայ գրալն ձևնար-
լին...). უხტანესის ამ ჩვენებას სომხებ სპეციალისტთ: ერთი ნაწილი იხიარებს (პრ.
პ. არაბი, ნ. აიხიანი, ლეო). ე. ტერ-მინსიანცი თვლის, რომ აბრაამი კათალიკოსად
არჩიეს ერთანესის გარდაცვალებას შემდგომ. რადგან ეს უკანასკნელი არც კრებ-
აზე და არც მის მომღვწეო ხანებში აღარ ჩანს ასამარჯვ. ცხადია, აქედან გამომდ-
ინარე, ტერ-მინსიანცი არ თვლის ერთანესსა და შარსალარს ერთადერთად მოღვაწედ.
მაგრამ ტერ-მინსიანცი ერთში არ არის მართალი. აბრაამის კათალიკოსო ტახტზე
ასელის შემდეგაც ერთანესი ცოცხალია, ქვეყნის ცხოვრებაში მონაწილეობს. მონე
უპისკობის სწერს აბრაამ სომეხთა კათალიკოსს: „ხოლო, თუ ჩვენი უღარსობის შე-
სახებ იყოთხათ, ერთანეს ქერდოლისგან შეიტყობთ“ („ეპისტოლეთა წიგნი“, გვ. 64).
სმბატ ბერატუნის მოსე ტერტაველს სწერს: „ახლაც ერთანეს ქერდოლისგან კიდევ
უფრო შეუტანეთ, თუ როგორ იღვევთ და აქ მოხედით: მით უმეტეს სულიერ საქ-
მეთა შესახებ, რომელიც გუჯავი უფალ კათალიკოსს. იცის და თქვენ შეგვიყარათ“
(გვ. 23). „ეპისტოლეთა წიგნის“ იმ წერილებიდან, რომლებიც წინამდებარე გამოცემა-
ში არ შედის (გვ. 90—91), ჩანს, რომ ერთანეს ქერდოლს „სომეხთა მოძღვრისა და
უფალთა მოციქულს“ უწოდებენ, რაც ძალიან წაგავს შარსალარის წოდებას (სო-

2. შემონახულია კირონ ქართლის კათალიკოსისთვის რომის პაპის გრიგოლ პირველის მიერ გამოგზავნილი ეპისტოლე ლათინურ ენაზე. ამ წერილიდან ჩანს, რომ ქართლში მართლაც მრავლად ყოფილან ნესტორიანები და კიროსი ისინი შეეწყნარებოდა. ქართლში მომრავლებული ნესტორიანების მიმართ სანამ რაიმე ნაბიჯ გადადგამდა, კიროსმა რჩევა ჰქოთბა თავისი დროის განთქმულ საეკლესიო მოღვაწეს გრიგოლ ღიღას. უფრო ზუსტად რომ ვთქვათ, კიროსს გადაწყვეტილი ჰქონდა მათი შეწყნარება, მაგრამ არ იცოდა, მართა აღსარების მიღება იქნებოდა მათთვის საკმარისი, თუ ნათლისღებაც გახდებოდა საჭირო. პაპი პასუხობს: „იენე ნესტორის შცუთომილებისგან მოიქცევიან, თქვენი წმინდა კრებულის წინაშე აღიარონ მათ ქვეშაირიტი შობა და შეაჩვენონ ნესტორი, მისი მიმდევარნი და დანარჩენი შწვალელები. ეგრეთვე შეგპირდნენ, რომ პატრიუს სცემენ და შეიწყნარებუნ იმ ყველა კრებათ, რომელსაც მსოფლიო ეკლესია აღიარებს. შემდგომ, თინთერ სძინელსა. მიიღეთ ასეთი პირები თქვენს საზოგადოებაში და დატოვეთ იმ წესსა და ან ხარისხს, რომელსაც არიან. განაბნიეთ მათი შეცდომილებანი და აწყაულოთ ყველაფერი. რაც კი სპირაოა; სიტკობებით მოეპყარით. ნურაუთარ სინელეს ნე აღმოუჩნეთ მათი ხარისხის შესახებ, რათა იგინი თავიანთი მტრის ხელიდან დაეხსნათ“ (მ. თამარაშვილი, იატორია კათოლიკობისა ქართულთა შორის, ტფილისი, 1902, გვ. 24). როგორც კიროსის წინამდებარე წერილიდან ჩანს, მან ზუსტად აღსრულდა რომის პაპის რჩევა. ჩანდა, რომ პაპის ეპისტოლე დაწერილია 601 წელს. აშკარაა, რომ კიროსს ნესტორიანებთან ურთიერთობა მოსე სომეხთა კათალიკოსის დროს დაუწყებია.

3. იოანე 3. 20—21.

4. „ეპისტოლეთა წიგნი“ ამ აღვილას მცდარ წაკითხვას გვაძლევს: *Արևաց* -ის (არჩელთა) მაგიერ წერია *თქისաց* (ეფელა) და ახარ სრულიად გაუვებარა რჩევა. სწორი წაკითხვა მოცემული აქვს უხტანესს და ზღუდა მის ნიქლეუთა გაუმართავა წინამდებარე ტექსტი. (შდრ. И. Джавахон, История церковного разрыва, стр. 527; ს. კაკაბაძე, ძიებანი ქართველთა IV—VII სს ისტორიის შესახებ. საისტორიო კრებულო. 11, 1928, გვ. 46. შენ. 1).

5. უხტანესს კიროსის ეპისტოლეს საყმოდ დღა ნაწილი თავისებურად გადაუკეთებია: „და, კელ:ვ. მეფეთა-მეფის სხვა მონებს რომ შეუერთდი და თანარსს ვახროდი; ჩვენი და თქვენი შამები მეფეთა-მეფის მცლობლობის ქვეშ იყინენ და სარწმუნოება იერუსალემისა ჰქონდათ, თქვენცა და ჩვენც — აგრეთვე. ზეფეთა მეფე ფლობს რომაელთა და არჩელთა ქვეყანას და ისე არაა, როგორც თქვენ გეწერდით, რომ სხვადასხვა სამეფონი არიანო. დწერომა აღიჯოს მეფე. რადგან მან ნე განმადიდა“. აქ ორი მომენტია საგულისხმო: ერთი, უხტანესი ცვლილება. კიროსთან ერთად, კორექტივი შეიტანოს აბრამის სიტყვებში და ბიზანტია სპარსეთის ქვეშევრდომად გამოაცხადოს; მეორე, უხტანესი აკეთებს იმტრბოლიციას (აღმერთმა აღიჯოს მეფე, რადგან მან მე განმადიდა“-ო) და იგი ამას წინასწარი განზრახვით ჩადის. საჭმე ის არის, სმბატ მარზპანისათვის მიწერილ ეპისტოლეს უხტანესი ასეთავე მინაწერს უკეთებს. ოღონდ ახლა უკვე ბიზანტიის კეისარს მისამართით: „აღმერთმა აცოცლოს კეისარი, რადგან მან ჩვენი ქვეყანა აცოცხლა“. ასეთი ოპორტუნების მომდევნო ისტორიკოსი (უხტანესი) სრულ უფლებას იღებს გააკრიტიკოს კიროსის ორგული პოლიტიკა: „სმბატმა, რომლის შესახებაც გითხარით, რომ სომეხთა მარზპანი იყო. კაცი კეთილი და კეთილმსახური, სანდო და მტკიცე მართლმადიდებლურ სარწმუნოებაში. იცოდა ნება კიროსისა, რომ იგი თანახმა რომაელთა, ვერ შეძლო გაეფრთხილებინა კეისარი კიროსის ნაშოქმედართა გამო. მან ვერც მეფეს აცნობა, რადგან იცოდა, რომ სარგებელი არაფერი [იქნებოდა]. იმავე დროს კეისარს ნება შეეცყო, რომ კიროსის თანახმა და მისი ბრძანებით [არის] ეს ამბავი, რადგან გვაუკვეებს კი-

2. არშუშა (აშუშაი) ჰევმო ქართლის პიტიაშების საეკარეულო სახელი ჩანს. ვფიქრობთ, ეს არშუშან - არშუშა სწორედ ის პატარაშა უნდა იყოს, რომლის კარზე-
ც მოუხდა სიყრმის წლების გატარება ზონე ეპისკოპოსს (ეპისტოლეთა წიგ-
ნი, გვ. 1).

3. ტერმინი აფთხინ სომხურ მწერლობაში სხვაგან არ ჩანს. ნ. აკინიანი სპარ-
სულ azadeskari-ს უკავშირებდა, რაც „თავისუფალ“ ნიშნავს. ნ. აკინიანის ასეთ
ეტიმოლოგიას ხელს უწყობდა „ეპისტოლეთა წიგნი“ გამოცემაში ცოტა უფრო ჰევმოთ
ნახვარი აფთხინო. მაგრამ ტექსტი აქ გასასწორებელია და უნდა ეწეროს ვხ აფთხინ
ოპ ხ ხნა... (Հանդես Ամս., 1909, გვ. 220). ნ. ბუზანდაცი ცდილობს სირიული ეტი-
მოლოგია დაუძებნოს ამ სიტყვას, მაგრამ, ჩანს, უკლაზე უფრო სწორია სტ. მაღასიან-
ცი, რომელიც განმარტავს: აფთხინ (იგი. azikh, აფთხიოქსიმ, აფთხიოქსინოქსიმ),
აფსიოქსინოქსიმ. ჰართულად აფთხინ-ის შესატყვისად ვართოთ „წარჩინებულა“.

4. გამოთქმა კოქსაქსინოქსიმს ბუნდოვანი დარჩა ნ. აკინიანისთვის. იგი ცდილობდა
ჩანსა სოციალურა მიზეზები დაეხატა და აფთხინ-ის სინონიმად ჩაეთვალა (Կիսիქსინ...
გვ. 174, შენ. 4). ნ. ბუზანდაციმ საესებოთ აპარაღაღანაღ აჩვენა, რომ სავსე გვუქვს
კონსობიტან კოქსაქსინოქსიმს (იგი. azikh, აფთხიოქსიმ, 1909, გვ. 220).

5. მთელი აბსატი წარმოადგენს სმბ-ტ ბავრატუნის სიტყვების გამოტარებას.
ნ. აკინიანს კი შეუძლოდა კრონის სიტყვები გვინა და მ-ის ბიოგრაფიაში ერთ-ერთ
წიგნულს მთავრად შეიტანა, თუ როგორ დაბრუნდა ქართლში და დაამწეოდა
არეული ქვეყანა (Կիսიქსინ... გვ. 32, 173 — 174). ნ. ბუზანდაცის წყვილის მიღების
შემდეგ, სადაც მითითებული იყო ამ შეტყობაზე (Հանդես Ամს., 1909, გვ. 202),
ნ. აკინიანმა უკვე წიგნად გამოსულ „კირონ ქართველთა კათალიკოს-ს“ ბოლოს და-
რულ შეტყობების გასწორებაშია მოახერხა შენიშვნის შეტანა (გვ. 298).

6. ვაქარამ სხვა წყაროთი არ ეცნობო. მ. ბარსე (Deux historiens arméniens.
St. Pétersb., 1871, გვ. 336, შენ. 7), ნ. აკინიანი (Կիսიქსინ... გვ. 33—34, 209—209)
და პრ. აკინიანი (Անճառագրություն... გვ. 20) თუღან, რომ ვაქარამ სომხეთის პრინ-
ციპალი ნაწილის მთავარი იყო და ბოსრას გამაჰმადიან შუქდეგ ააღიკეო ჩაუღდა ანტი-
პარსულ მოძრაობას. (მ. სპინიანი ამ ვაქარამ თვითვედა ვაქარამ ჩუბრთან. იხ. История
грузинской церкви, 1877, გვ. 150). ამ სპეკულაციებისთვის ერთადერთი ამოკავლია
„ეპისტოლეთა წიგნი“. ჩენი აზრით, მხოლოდ „ეპისტოლეთა წიგნი“ მსჯელოთ გადაჭ-
როთ არაფრის თქმა არ შეიძლება. თუ ვაქარამ ბავრატური ირინტაციასა და ქალე-
კონსობიტანის მოხმარა. რატომ უხმობს თავითან მისე ეპისკოპოსს, ან რატომ მი-
უხნა ზიანი ქართლს. ან რატომ უჩივის კრონის ქალეკონტ მოღვაწეს მონოტეი-
ლის წინაშე. ერთი სიტყვით, „ეპისტოლეთა წიგნი“ მიხედვით არ არის ნათელი არც
ვაქარამის ბრწვმის, არც მისი პოლიტიკური ინტერესები და არც წარმოშობა.

7. „ეპისტოლეთა წიგნი-ს“ ანტონიანთა მშობის ნუსხაში გვუქვს ვაქარამი. რაც
ქართულად იქნება „ის ქალაქი“. ვფიქრობთ, ეხტანესის ვაქარამი, რომელიც შეტ-
ნილია ჩვენს ტექსტში. უფრო სწორი უნდა იყოს და ქართულად უნდა ითარგმნოს
„ეს ქალაქი“. მხელ სავსეელია, რომელი ქალაქი აქვს მხედველობაში კირონს. რად-
გან მისი რეზიდენცია ზბლისშია, შესაძლოა, იგი იგულისხმებოდეს.

8. შეიძლება სმბატის ქართლის კათალიკოსთან და მცხეთის ჭკართან ასეთი სია-
ხლოვით აიხსნას მცხეთის ჭკრის პოსტამენტის სომხური წარწერა ეს წარწერა და-
ვად დასინებულა და მხოლოდ ნაწილი იკითხება. საწმუხაროდ, არ იკითხება სწო-
რედ ის ადგილი, სადაც პირები უნდა იყვნენ მოხსენებულნი.

9. ვარზტიროცი, ჭკიტენ-ბოსროდ წოდებული. 628 წელს მამის სიკედილის
შემდეგ გახდა სომხეთის მარზპანი. გარდაიცვალა 645 წელს.

1. უბტანესი თავის კომენტარებში უფრო დაწერილებით ცნობებს იძლევა მოსე ცურტაველის სომხეთში გაქცევის შესახებ: „როცა მოკვდა მოსე სომეხთა კათალიკოსი, კირონი გულში ეკვობდა ცურტავეის ეპისკოპოსის გამო, რომ მან განაცხადა მისი ბოროტება. წარაელნა მასთან [მოციქული] და მოუწოდა თავისთან, რადგან განუზრახა იმ ქვეყნის მთავრებთან ერთად, რომ ბოროტი ეყო მისთვის. ხოლო მან შეიტყო კირონის მზაკვრობა და არ იყისრა წასვლა... აგოთავე აღთქმა დაედო გულში. რომ სულ არ ენახა იგი, რადგან განგმირული იყო ფარულად ნასროლი ისრით, რომელიც აძგერა იმ სიბნელეში [მათ]. კონც გულით წარფელნი არიან. ხოლო გულში ეს ჩაუდო, რომ. როცა აცნობებენ მას (კირონი) თავის ბოროტებას, ეგების მოიქცეს და შეინანოს, რადგან სტილიდა მის გამო იმიტომ, რომ ორივე მხარის სომეხთა და ქართველთა შორის სიყვარულის შუამავალი იყო“ (II, თავი 6). „ხოლო მერე წავიდა და თავისი აღთქმა დაარღვია... წავიდა კირონის შესახებდრად ქალაქს, რომელსაც ეწოდება თბილისი... რადგან იგი (კირონის სამყოფელი) წმინდა სიონის გალავანში იყო. რომელიც სამეფო სასახლის ახლოსაა. დანახეს იგი კირონის მსახურებმა და აცნობეს მას. ხოლო მან (კირონმა) მოუვლინა ერთი ვინმე მსახურთაგანი და განიშორა თავისი პარისგან. ხოლო იგი წავიდა სახლში ერთი მღვდლისა, რომელსაც სატლად იაკობს უწოდებდნენ. რომელიც წმინდა სიონთან ახლოს [ცხოვრობდა] და იდგა იქ ცხრადღეს. შეუთვალა იქიდან კირონს. ესაუბრა სამართლით და არ ეპიროდა მისი“... (II, თავი 7). „ეს უთხრა მან კირონს შეთვლილი სიტყვით. თაქონს სასიკვდილოდ ევრომალში სცათ... რისთვისაც ყველანი მტრებად იქცნენ - მთავარნი და მდაბურნი კირონთან ერთად. მაინც არ მისცა [კირონმა] პასუხი მას ასეთ მრავალ მხილებამზე. არამედ ვითარცა ექიდანსა და ჭარბს დაეხმო სასმენელნი. რათა არ ისმინოს ხმა გრძნეული ხელოვანისა. არც რამე ბოროტის თქმა ან ქმნა შეეძლო, რადგან გულში იცოდა: როცა კათალიკოსი დაქდება სომხეთს, კვლავ იქნება ჩემი საქმის გამოძიებაო. იქნებ შესძლოს რამენაირად სხვა რამ მოეფიქროს. რადგან ჭერაც ორივე ფეხით კოკლობს. ხოლო ნეტარი ეპისკოპოსი კეთილი ბრძოლით შეება, მრავალი სიტყვილი ამხილა იგი და ევრაფრის სარგებლობა შესძლო. შემდეგ დაბრუნდა თავის სამწყსოში, დიდად გაოცებული და მღრტვიანევი კირონის მოუქცევრობის გამო: მით უმეტეს, რომ ამჩნედა მას მზაკვრობას. მიანდო თავისი სამწყსო უფლის მადლს, დუტოვებდა იგი მას. რომელიც იცავდა ისრაელს; წავიდა დიდი წუხილით მონასტერს, რომელსაც იოანეს [სახელი] ეწოდება... ხოლო კირონმა ცურტავეის ეპისკოპოსის მიანგან წასვლა ასე განთქვა: ღამე ფარულად წავიდა ჩვენგან და ივტობდა... იგი ჩვენ არ გაგვირეგებია ჩვენი სამწყსოვნი. არამედ თვითონ წავიდა ღამე [და] გაიქცა თავის დანაშაულთა გამო“ (II, თავი 8). სხვაგან უბტანესი კიდევ უფრო ამუქებს სურათს: „იმის გამო, რომ ყოლისმყოფენ იყო სატანასი და კირონისა, მოძილეს იგი და გაძივეს ეკლესიადან. მტრად მოიჩინეს, რადგან სომარულე თქვა სიკვდილით ემუქრებოდნენ იმ ქვეყნის მთავრები, ერისთავები და კრელი მას... ასე მრავალი შეიწროებოდა და ენებით ღვენიდნენ მას: როგორც ვითხარით, სიკვდილით ემუქრებოდნენ და ამბობდნენ: მოდი მოკვლათ. რადგან ჩვენთვის არასასურველი შეიქნა“ (II, გვ. 27). ქართლისა და სომხეთის მესვეურთა შორის ჩვენამდე მოღწეული მიმოწერით, ცხადია, უბტანესი ასეთ სურათს ვერ წარმოადგენდა. იგი ან რაიმე ჩვენთვის უცნობი წყაროთი სარგებლობს. ან კიდევ თავის ფანტაზიის ორი საქანს აძლევს. სომეხი სპეციალისტების ერთი ნაწილი უბტანესის ცნობების კრიტიკულად შესწავლის გარეშე იმეორებს იმას, რაც ზემოთ მოვიტანეთ და ზოგჯერ საკუთარი ფანტაზიითაც ამძიმებს (მდრ. II. 0 p m n s a n. Ազգայულთათმ, § 404)

1. მოხსენებულია „შუშანიის მარტილობაში“ სხვადასხვა ფორმით: აფოცი აფუცი|აფუცა (იაკობ ურტაველი, მარტვლობა შუშანიისი, გამოსცა ილია აბუ-ლიძემ, გვ. 8, 26, 43, 45. შტრ. M. Brossel, Deux historiens arméniens, p. 325; L. Մևկիբեք-Բեկ. Վրաց ազգայնագիր... I, გვ. 12). პრ. აპარიანის აზრით, აფოცი ეპისკოპოსი იყო 480 წლის ახლოს (Անճնանուններ... I, გვ. 346). აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ აპარიანს ამ ეპისკოპოსებს შორის დროითი მანძილი დაახლოებით ათი წლით აქვს განსაზღვრული. ამასთან ყველა ეპისკოპოსი შეტანალი აქვს თავის „პირთა ლექსიკონში“, რითაც ან იმის თქმა უნდა, რომ ყველა მათგანი სომეხია (კირონის სიტყვების საწინააღმდეგოდ), ან კიდევ იმის, რომ მათ ვერ არჩევს ნაციონალობის მიხედვით. ს. კაკაბაძე აფოციის ეპისკოპოსობის თარიღად V ს-ის 60-იან წლებს მიიჩნევს (საისტ. კრებულო, II, გვ. 48).

აღსანიშნავია ერთი გარემოება. ივ. ჭავჭავაძის თეზისა, რომ ვახტანგ გორგასლის მიერ კათალიკოსობის დაწესების დროს ჭუანჭუჭყის ნიერ ჩამოთვლილა 12 ს-ეპისკოპოსო არ არის ქართლის საეპისკოპოსოთა სრული სია. წინააღმდეგ შემთხვევაში მასში დასახელებული უნდა იყოს ურტავეის ეპისკოპოსი, რომლის არსებობა „შუშანიის მარტილობიდან“ უპველად ვიცით. ამ მოსაზრებას არ იზიარებდა კ. კეკელიძე და წერდა: „კვირონ კათალიკოზი ერთერთს თავის წეროლში, სადაც წარმოღ-გენილა სია ეპისკოპოსებისა, რომელნიც ურტავეის ეპარქიას დაწავებდნენ. ამ სიაში იწყებს შუშანიის შემდეგდროიდან (წმ. შუშანიისითგან) და ურტავეის პირველ ეპისკოპოსად ასახელებს აფოცს ან აფუტს. ეს აფოცი-აფუტი შუშანიის მარტილობაში წარმოდგენილია, როგორც „ეპისკოპოზი სახლისა მის პიტიახშისა“. ამნაირად, იაკობ ხუციეი აფოცსა თელის შუშანიის თანამედროვე ეპისკოპოსად, კვირონს კი შუშანიის შემდეგდროინდელ მღვდელმთავრად მიაჩნია. აქ წინააღმდეგობა არ არის; შუშანიის სიციცხლეში აფოცი იყო სახლის ან კარის ეპისკოპოზი, ზოლო მისი გარდაცვალების შემდეგ, როდესაც ურტავეში ეპარქია დაუარსებიათ, გამაზღვრებულა ვარსკენისათვის კი ქრისტიანი სახლის ან კარის ეპისკოპოზი ზეღმეტი შექმნილა, ის გამხდარა პირველი ეპისკოპოზი ახლად დაარსებული ურტავეის ეპარქიისა“ (კანონ. წყობილება ძვ. საქართველოში, გვ. 318).

ვტიკრობთ, კ. კეკელიძის დაკვირვება არ უნდა იყოს სწორი. საქმე ის არის, რომ კვირონი საერთოდ პირველ ეპისკოპოსად კი არ ასახელებს აფოცს, არამედ — როგორც პირველ შუშანიიდან მოყოლებული. ზოლო შუშანიიდან იმიტომ, რომ საკმაოდ შუშანიის მიერ დაწესებული სომხური მღვდელთმსახურებაა გამხდარი. ამასთან, კარის ეპისკოპოსი და ეპარქიის ეპისკოპოსი (ყოველ შემთხვევაში, ურტავეში მანც) „ეპისკოპოლთა წიგნის“ ცნობებით სრულიადაც არ განსხვავდება ერთმანეთისაგან. ვის შეუძლია უარყოს, რომ მისე ურტავეელი ურტავეის ეპარქიის მღვდელმთავარი იყო. მაგრამ თვითონ მოსე ხომ წერს თავის პირველ წერილში ერთანესის მიმართ, რომ ვარდაპეტის შემდეგ იმ პიტიახშის სასახლის კარის ეპისკოპოსობას ვეწიო (გვ. 1). ამრიგად, ურტავეის ეპარქიის ეპისკოპოსი იმავე დროს პიტიახშის კარის ეპისკოპოსი იყო როგორც შუშანიიამდე. ისე VII საუკუნის დაბოლოებამდე (მოსე ურტაველი აფოციის შემკვიდრება). ივ. ჭავჭავაძის მართალი უნდა იყოს, როცა ჭუანჭუჭყის სიაში ურტავეის საეპისკოპოსოს ვერ ნახულობს და აქედან შესაბამის დასკვნას აკეთებს.

2. R რედაქციაში წერია სულ სხვა სახელი — შქიჟა (ელია). ეს სახელები ერთმანეთს ისე გვანან, რომ იბრუნება ცხადია, პალეოგრაფიულ ნიადაგზეა მომხდარი (წმ-ს ამოვარდნით). გადაწყვეტა, თუ რომელს მიენიჭოს უპირატესობა, ძნელია. ჩვენ

ტექსტში „ელიშას“ ვტოვებთ, რადგან ძირითადად ო რედაქცია მივიჩნევთ. პრ. აქარიანი რატომღაც ამ ფორმას სრულიად უგულვებელყოფს და პირთა სახელების ლექსიკონში (II, გვ. 104) მხოლოდ „ელია“ (სიქსა) შეაქვს.

3. იაკობი ცურტაეის ეპისკოპოსად 520 წლის ახლოს მიაჩნია პრ. აქარიანს. იგი მხედველობაში არ იღებს დვინის 506 წლის კრების მონაწილეთა სიას, სადაც იაკობიც არის დასახელებული. პრ. აქარიანის მოსაზრებასთან ახლოს არის ს. კაკაბაძის ვარაუდი. ს. კაკაბაძე ითვალისწინებს კრების მონაწილეთა სიას, მაგრამ თვითონ კრებას 522 წელს ჩატარებულად თვლის. ამდენად, მასაც იაკობი 520-იანი წლების მოღვაწედ მიაჩნია. ხოლო ეპისკოპოსებს შორის დროითი მანძილი 12 წლით აქვს გაზარდებული (საისტორიო კრებული, II, გვ. 48).

„შუშანიის მარტივობის“ ავტორ იაკობ ხუცესსა და „ეპისტოლეთა წიგნში“ მოხსენებულ იაკობ ეპისკოპოსს შორის იგივეობის ნიშანი პირველად დაქვა ილ. აბულაძემ (მარტვლობა შუშანიისი, გვ. 960). დღეს ეს ვარაუდი საყოველთაოდ გაზარებულია და იაკობ ხუცესს ცურტაელსაც უწოდებენ.

4. კ. კეკელიძის აზრით, კირონის პენტარქიულ შეხედულებას სომხებთან სიგელისაო განხეთქილებაში მთავარი როლი უნდა ეთამაშა. „მოსე კალანკატუელის ნიხეღვი“ უკვე VI საუკუნის დამლევს მაერიკე კეისარის მიერ მოწვეულ კრებაზე გონატანტინეპოლში ბერძნებმა პირდაპირ დაუყენეს საკითხი სომხებს: ემორჩილებიან თუ არა ისინი 5 პატრიარქიდან (რომის, კონსტანტინეპოლის, ალექსანდრიის, ანტიოქიის, იერუსალემის) რომელიმეს. ცხადია, კირონს ეცოდინებოდა ამ კრების ანბანი და ისიც, თუ რა საკითხები განიხილებოდა. ამიტომ არის, რომ მან თვითონაც გამოიყენა ეს არგუმენტი. სომხები არ ცნობდნენ ბიზანტიაში შემუშავებულ პენტარქიულ შეხედულებას და საკუთარი პატრიარქის დაყენებით ამას ხაზს უსვამდნენ. *eo ipso* იმერია უკველად უნდა ჩამოტივლებოდა მათ“ (იხ. კ. კეკელიძე, კანონიკური წიგნილება ძველ საქართველოში, ტფილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი ზეომები, I, 1930, გვ. 338—339).

5. 506 წლის დვინის საეკლესიო კრებას ესწრებოდა 24 ეპისკოპოსი (კათალიკონისა და სეფე-სახლის ეპისკოპოსის გარეშე ოცდამათხუთსი). სიმეონ ბეა-არშაშელის ცნობით, სწორედ იმ ხანებში ქართლში იყო 33 ეპისკოპოსი (*Assemani, Bibliotheca Orientalis, I, გვ. 555*). კ. კეკელიძე არ იზიარებს ბეთ-არშაშელის ცნობას და მონოფიზიტობის აპოლოგეტის მიერ გადაკარბებულ და გაზოგადებულ მოწმობად მიაჩნია. (იხ. კანონიკური წიგნ. გვ. საქართველოში, გვ. 321). 688 წელს საეპისკოპოსოთა რიცხვი უკვე 35-ს შეადგენდა. რომელი 2 საეპისკოპოსო დამატარებულ ქართლის სამწყსოს? ივ. ჭიკაბაძის, ეფიქრობთ, სამართლიანად ცდლობს ამ საკითხის გადაწყვეტისას მოაშველიოს იოანე დრასხანაეკრტელის ცნობა კირონის ქართლის გუგარქის და ეგრისის არქიეპისკოპოსად ხელდასმის შესახებ (ქართველ ერის ისტორია, I, გვ. 301).

6. უბტანესს არეული აქვს ტექსტი და შესაძლოა აქ უკვე თვითონ არის დამნაშავე და არა „ეპისტოლეთა წიგნის“ ის ნუსხები, რომელიც ხელთ მჭონდა (იხ. *И. Д ж а в а х о в. История перковного разрыва, гв. 439—440*) მთელი ეს ანბანი მის კირონის მეორე პასუხიდან გადატანილი აქვს შესაძლებელი. ბოლო წინადადება უბტანესის რედაქციაში საერთოდ არ არის (II, გვ. 81, 88).

XXVII

1. ს. ქვე მოციქულთა 20. 28.
2. 1 თუ, ალოხიკელთა 5. 21—22.

3. 1 თესლონიკელთა 5. 11.

4. 2 კორინთელთა 8. 14.

5. 2 კორინთელთა 13. 1.

6. 1 იოანე 5. 20.

7. ბარუქი 3. 38.

8. სპეციალისტთა დავას იწვევს „სამეფო სახლის ეპისკოპოსი“. ივ. ჭავჭავაძის თეოდია, რომ „აღმოს. საქართველოს მეფის პირადი, მისი კარის ეპისკოპოსი კი არ იგულისხმება, არამედ იმ მიწა-წყლის მღვდელთმთავარი, რომელიც მის უშუალო სამფლობელოს შეადგენდა“ (ქართული სამართლის ისტორია I, გვ. 141). ს. კაკაბაძის აზრით. „სახლი“ ამ გამოთქმაში სამეფო საგვარეულოს აღმნიშვნელია (ქართული სახელმწიფოებრიობის გენეზისის საკითხები, საისტორიო მოკვ. წიგნი I, 1924, გვ. 102). არც ერთ ამ მოსაზრებას არ იწყნარებს კ. კეკელიძე. რომლის თქმითაც „აღნიშნულ შემთხვევაში ჩვენ საქმე უნდა გვეკონდეს სწორედ სახლის ან კარის ეპისკოპოსთან. წინააღმდეგ შემთხვევაში რით უნდა ავხსნათ ის გარემოება. რომ ჰ. დვინის 506 წლის კრებას, როგორც ვიცით, დასწრებია „სამეფო სახლის ეპისკოპოსი“ (პალდენი) თავისთავად, და მცხეთის ეპისკოპოსი-კათალიკოზი (გაბრიელი) თავისთავად? ნუთუ უფრო საფიქრებელი არ არის, რომ მეფის უშუალო სამფლობელო მიწა-წყალს სწორედ ტფილისის ან მცხეთის რაიონი შეადგენდა? ყოველ შემთხვევაში, საყურადღებოა, რომ დვინის კრების აქტებში მაშინდელი იბერიის ყველა, გამოუკლებლოვ. ეკლესიისათვის ნაჩვენებია საკუთარი ეპისკოპოსი. მაშ რომელი „მიწა-წყალი“ (ივ. ჭავჭავაძის თეოდია) ან „ხევი“ (ს. კაკაბაძის) უნდა ვიგულისხმეთ „მეფის უშუალო სამფლობელოდ“, რომ აქ მისი „სახლის“ ეპისკოპოსი დაესვათ?“ (კონონიკური წყობილება, გვ. 318).

ამ საკამათო საკითხის განხილვისას, უკველია, უპირატესობა ივ. ჭავჭავაძის ვერსიას უნდა მივანიჭოთ. მან ჯერ კიდევ თავის აღრიხნულ ნაშრომში (Государственный строй древней Грузии и Армении, С. Петербург, 1905, გვ. 87—89) სათლად აჩვენა, რომ სომხური გამოთქმა *արքայნი* (*արքայարիხანი*) თან ძველი წყაროების მიხედვით აღნიშნავდა იმ ტერიტორიას, რომელსაც ფლობდა საკუთარი მეფის გვარი. არ არის მართალი კ. კეკელიძე, როცა თავისთავად გასაგებ ფაქტად მიიჩნია, თუ რა ტერიტორიას ფლობდა სამეფო გვარი და ასეთად მცხეთა-თბილისის მიდამოებს რგლის. დღეს ართულ ისტორიოგრაფიაში მიღებულია, რომ სეფე-ქვეყანას (*Տեփաթ*) შეადგენდა კახეთის ტერიტორია (Г. Мелюкшвили, К истории древней Грузии, Тбилиси, 1959, გვ. 423—424). არც მაშინ უნდა იყოს მართალი კ. კეკელიძე. როცა თვლის, რომ 506 წლის დვინის კრების აქტებში მოცემული საი ქართლის ეპისკოპოსებისა ფარავს მთელი „მაშინდელი იბერიის ყველა გამოუკლებლოვ. ეკლესია“. საქმე ის არის, რომ ბეთ-არშაშელის ცნობის მიხედვით, ამ სიას აქლია 9—10 ეპისკოპოსი, ხოლო 608 წლის ცნობასთან შედარებით 11—12 მაინც. ცხადია, ამ ეპისკოპოსებსაც ეკავათ რაღაც ტერიტორია იბერიის მიწა-წყალზე.

ამრიგად, ეფიქრობთ, პალდენ იყო „სეფე-ქვეყნის“ ეპისკოპოსი, თუმცა მაშინ საქრო ვახლება ახსნა იმ გარემოებისა, რომ „ეპისტოლეთა წიგნის“ ეპისკოპოსების სიაში ცალკე მოხსენებულია რუსთავის ეპისკოპოსი (რუსთავი ქართულ ისტორიოგრაფიაში მიჩნეულია „სეფე-ქალაქად“. იხ. ლ. ჰილავილი, ქალაქი რუსთავი, თბილისი, 1958, გვ. 46—47; Мелюкшвили, К истории..., გვ. 422—423).

9. დავით ბოლნისის ეპისკოპოსი მოხსენებულია ბოლნისის სიონის სარკმლის თავზე ამოკვეთილ წარწერაში. ივ. ჭავჭავაძის ვერსიით, წარწერაში მოხსენებული დავითი დი დვინის 506 წლის კრების სიაში მოხსენებული დავითი ერთი და იგივე პირია (ქართული პალეოგრაფია, 1949, გვ. 164—165).

11. როგორც სომეხურ ტექსტში, ისე ქართულ თარგმანში საეპისკოპოსოთა სია უცვლელად დატოვებთ მაშინაც კი, როცა უხტანესის რედაქცია უკეთეს წაითხვას აძლეოდა: მაგ. **მარსაქ—A = მარსაქ—B. იროსიქ—A = შარსიქ—B.**

უხტანესის საის სამი საეპისკოპოსო აკლია (კისდად, წილენის და მდამილ) და ეპისკოპოსთა საერთო ჯამია 21. თუ უხტანესისეულ რედაქციას უპირატესობას მივანებებთ, მაშინ საყურადღებო იქნება გ. ჩუბინაშვილის ცდა ქართლის ეპისკოპოსების საერთო რიცხვსა და აბრაამ სომეხთა კათალიკოსის მიერ დასახელებულ ეპისკოპოსებს შორის რაოდენობრივ სხვაობაში ჭუნაშვილის მიერ ჩამოთვლილი 12 საეპისკოპოსო ღაიანახოს (რამოდენიმე თავი ქართული ხელოვნების ისტორიიდან, თბილისი, 1926, გვ. 67), თუმცა, ზოგი კორექტივი მაინც საჭირო იქნებოდა. ყერ ერთი, 35 ეპისკოპოსი (როგორც სამართლიანად შენიშნა კ. კეკელიძე. იხ. კანონიკური წესები, გვ. 321—322) ქართლში იყო 608 წელს და არა 506 წელს, ხოლო VI საუკუნის დამდეგს ბეთ-არშამელის ცნობით, ქართლში იყო 31 ეპისკოპოსი; მეორედ საჭირო გახდება აბრაამის წერილში მოხსენებული ეპისკოპოსების ჩამოთვლაში უხტანესობა მიენიჭოს უხტანესის რედაქციას; მესამე, უხდა დამკამყოფილებლად აიხსნას, თუ რატომ მაინცდამაინც თორმეტი ეპისკოპოსი აკლია ღვინის კრების საის.

როგორც ტექსტადან ჩანს, საეპისკოპოსოთა სახელები შეტად დამახინჯებულია. ქვემოთ მოვიტანთ ივ. ჭავჭავაძის, კ. კეკელიძის და ს. კაკაბაძის ცდებს: ღვინისა (მ. ბროსეს ძლეერ დამახინჯებულთაგან რამდენიმეს აღდგენის ცდა აქვს მოცემული: ტიმუჯელ—თმოგველი, აღსუნელი—ატენის (?), ასურიალ—აწყურის (?), ტაროელი—თორის, ტარონის (?), ფორთ—ფოთი (?). იხ. *Deux historiens*— გვ. 328).

ივ. ჭავჭავაძის (ქართული ერის ისტორია, I, გვ. 300): მცხეთოს, სამიყო სახლის, ასურეთის, თმოგველი? (დმანელი?), ბოლნელი, ცურტაველი. რუსთაველის თბილისის, მანგლელი, მროველი, სამთავნელი, აქველი? წყაროსთაველი, კუმურდოელი. გიშისა? წინღველი? ბოდბელი, ბორტის, კარსნის, კერმელი, ხუნანის, ტამარის? ჯა ქორზანისა (ქორზანისა?).

ს. კაკაბაძე (საისტორიო მოამბე, I, გვ. 50—53): მცხეთის, ნეფეს კარს. სამთავრელი. დმანელი, ბოლნელი, ცურტავეის, რუსთავეის, თბილისის, მანგლესის, მროველი, სამთავეისის, აწყვერის, წყაროსთაველი, კუმურდოელი, ახიზის, წიღველი. ნინოწმინდელი, ბოდბელი, ბერთას (ხელეთი), კაწარელი, კერმელი, ხუნანის, ტარსის? ბორანთა (ბორანბუჭი).

კ. კეკელიძე (კანონიკური წყობილება, გვ. 320): მცხეთის, მეფეს კარის, სამთავრო, დმანელი, ცურტავი, რუსთავი, მროველი, აწყვერელი, წყაროსთაველი, კუმურდო, ახიზა, ნინოწმინდაშერთა, კაწარეთი, კერემი, ხუნანი, ნიქოზი? ქორზანენე (resp. ბორანთა, ბორანბუჭი).

ამ სიის ზოგი გეოგრაფიული სახელის (ურტავი, უსთავი, კუმბორდო, ფოდბილ) განმარტებისათვის იხ: აგრეთვე J. Markwart, *Die Bekehrung Iberiens, Caucasicca*, 1931, f. 7, გვ. 162—163.

12. „Город известный у греков под именем “Водова, у арабов—el Roha, у сирийцев—Othay (яков.—Uthou), у армян и грузин—Utha, считается одним из древних центров христианства на Востоке... Церковь Едесская до VII в. являлась крупнейшим центром восточно-христианской культуры“ (К. Кекелидзе, *Житие и подвиги св. Иоанна Урхайского, Христианский Восток*, т. II, вып. III, 1914, გვ. 301—302).

13. აბრაამ სომეხთა კათალიკოსის სიტყვებიდან ნათლად ჩანს და თვით ტექსტში მოხსენებულ საკუთარ სახელთა ფორმები ამტკიცებს, რომ ღვინის 506 წლის კრე-

ბის დადგენილების ნაწყვეტი სომხურ ენაზე თარგმნილია ბერძნულიდან (შტრ. *Н. Джавахов*, История церковного разрыва... გვ. 415; *И. Алоп*, Ампельний, епископ Херсонский, Христианский Восток, т. II, 1913, გვ. 181—182; ს. კაკაბაძე, ქართული სასულიეროებრიობის გენეზისის საკითხები, გვ. 50—53; *Л. Мелликсет-Бек*, Grasso-Byzantina в древнеармянском Liber epistolatum. Византийский вестник, т. XIII, 1957, გვ. 265). საინტერესოა, რომელი ენიდან არის თარგმნილი ბერძნულ ენაზე. სომხურიდან თუ ქართულიდან? აბრაამ კათალიკოსის სიტყვები: „მათაც (ბერძნებს) ჰქონდათ იგი ჩვენგან—ბერეს არათერს ვეულებზე: შესაძლოა იგი გულისხმობდეს ქართველებსაც და სომხებსაც. თუმცა კი შთაბეჭდილება მაინც ისეთია, თითქოს აბრაამს უნდა თქვას: „ჩვენგან ჰქონდათ თარგმნილი“—ო. ს. კაკაბაძე სამართლიანად შენიშნავს, რომ ეპისკოპოსების წოდებებს ზოგჯერ შენარჩუნებული აქვს ქართული დაბოლოება „-ელ“ და ასევე: „ბერძნულად კიდევ ეს სია გადატანილი იქნებოდა ქართულიდან“ (გვ. 52). მაგრამ ს:ქმე ის არის, რომ ზოგან ეპისკოპოსთა წოდებები საეკლესიო სომხურად არის გამართული. მაგ. *Տիպոսաց. Մանգղոսաց. Կատիրոսցի*. ექვს იწვევს ცურტაის შეკუმშული ფორმაც *Սրբասի*. რაც ისევე სომხურ ნიღაღზე შეიძლება აიხსნას, რადგან აბრაამს თვითონ არ ჰქონდა მზნად საეპისკოპოსოთა სახელების ქვეშარტი ფორმების აღდგენა, ცხადია, არმენიზებმა მას ვერ დაეწამებთ და ბერძნული დედნისეულად უნდა ჩათვალოთ.

ამრიგად, ეფიქრობთ, ვითარება ასეთი იყო: კრების შემდეგ ღიწერა „პირობის ფიგნი“ როგორც ქართული, ისე სომხური. სომხებმა სომხურ ენაზე თარგმნეს ქართული ტექსტაც და შეინახეს საკათალიკოსო სამდიონოში (შესაძლოა ასევე მოიქცნენ ქართველებიც). შემდეგში ორივე ბეგლი სომხურიდან ითარგმნა ბერძნულად. ბოლო დედნები დაიკარგა წინამდებარე ექსცერპტი კი თარგმნილია უკვე ბერძნულიდან. ცხადია, დამზარებთა თვითონ აცდნენ შეუძლებელი იქნებოდა.

14. შტრ. ესაი 2. 3.

15. გალატელთა 1. 6—8.

X XVIII

1. ნ. აკინანის ვარაუდით დაწერილია 608 წლის მის-ავვისტოში (*Ակինես* *ნ. Կիրქინ*... გვ. 47).

2. 1901 წლის თბილისის გამოცემას ჰქვამდა მოყოლებული ეფესოს კრების შესახებ პირველ სტრიქონამდე აქლია ნაკლებად ადგილი 1902 წელს ეურნალ „არარატიში“ გამოქვეყნდა. (*Էփէօք Իրադայ-ի Կախանճիր և Տրոնից Դուրս Մնացած Բզբըր. Արարատ*, 1902). ჩვენს გამოცემაში ნაკლებად ადგილი გადმობეჭდილია „არარატიდან“.

3. კირონის ეს სიტყვები ან დიპლომატიური მოსაზრებით არის გამოწვეული, ან კიდევ მას უბრალოდ ეშლება. აბრაამ სომეხთა კათალიკოსი არსად არ წერს, მოსე კათალიკოსმა არამართლადიღებლობა გიცივინათო. პირიქით, აბრაამის სიტყვებით „ნეტარმა მოსემ, რომელსაც ჩემამდე მოციქულებრივთა საყდარი ეკავა. არ მოგწერათ იმნაირად, რომ თქვენ არა ხართ მართლადიღებელი, არამედ არამართლადიღებლებს რად ეზიარეთო“ (გვ. 100).

4. მათე 16. 19.

5. ძველი ქართული შვერლობის ისტორიის შესასწავლად კირონ ქართლის კათალიკოსის ამ სიტყვებს განსაკუთრებული მნიშვნელობა აქვს. ვერ კიდევ მ. საბინინი ვარაუდობდა, რომ „*Кирион немедленно приказал своим ученым перевести*

все деяния четырех вселенских соборов* (История грузинской церкви до
 конца VI века. С. Петербург, 1877, гл. 176—177). ქ. კეკელიძემ თავიდანვე
 სექტრიკურად შეხედა საკითხის ასე დაყენებას. იგი წერდა: „გაუგებარია, პირველად
 ყოვლისა, რის გადმოთარგმნა უბრძანა კირიონმა, რას წარმოადგენდა ეს წერილი:
 რაიმე წერილს ან ტრაქტატს ოთხ მსოფლიო კრებათა შესახებ, თუ წიგნს, კრებულს.
 რომელშიც მოთავსებული იყო დადგენილებანი და აქტები ამ ოთხ კრებათა? წერს
 რა ენაზე ჰქონდა ეს „წერილი“ თუ „წიგნი“ კირიონს, ქართულზე თუ ბერძნულზე.
 ესე იგი რა ენიდან ათარგმნია იგი კირიონმა სომეხურად? ჩვენ გვგონია, რომ აქ იგუ-
 ლისხმება წიგნი, რომელშიაც მოთავსებული ყოფილა ოთხთა კრებათა დადგენილ-
 ბანი, მაგრამ არა ყველა, არამედ მხოლოდ დოღმატიკური ხასიათისა. ეგზეთიკულ-
 ბული სარწმუნოებრივ-აღსარებითი ფორმულები, ან სიმბოლო სარწმუნოებრივ-
 ზელიც სწორედ ოთხ კრებაზე ჩამოყალიბდა საბოლოოდ და რომელიც აღნიშნულ
 მომენტში შეადგენდა საცილობელ საგანს ქართველთა და სომეხთა შორის. ანეთი
 ფორმულები კი, რასაკვირველია, იმ თავითვე იქნებოდა ქართულად ნათარგმნი. მაგ-
 რამ ეს უფრო დოღმატიკური მწერლობის ძეგლია, ვიდრე კანონიკურია“ (ქართუ-
 ლი ლიტერატურის ისტორია, I, ტფილისი, 1923, გვ. 607—608). შემდეგ განიკუთმებ-
 ში ქ. კეკელიძემ გაიმეორა ყველაფერი ის, რაც ადრე ჰქონდა ნათქვამი და მის ერ-
 თი არგუმენტი კიდევ მიუმატა: „აქ რომ სწორედ სარწმუნოებრივ-აღსარებითი ან
 დოგმატიკური ფორმულები იგულისხმება, ეს ნათლად ჩანს სიტყვებიდან: „რომე-
 ლიც ანასტასიაწმიდასა და წმიდა სიონში იქადაგების“. ყველაფერი, რაზეც ჩვენს
 გწერთ, ამბობს კირიონი თავის წერილში, „კრებათა წიგნთაგან აპოლუტულია“-
 იგულისხმება „ძეგლის წერათა წიგნები“, მაგრამ არა კანონიკური ხასიათისა. რო-
 გორც აკად. ივ. ჭავჭავაძის მიაჩნდა, არამედ სწორედ სარწმუნოებრივ-აღსარებ-
 ლობითი ხასიათისა. დოგმატიკური ფორმულები“ (ქართული ლიტ. ისტორია, I, თბი-
 ლისი, 1960, გვ. 560—561).

თავის „სამართლის ისტორიაში“ სპეციალურად შეეხო კირონ ქართლის ეპი-
 სკოპოსის ამ სიტყვებს ივ. ჭავჭავაძის და დაასკვნა: „ამ სიტყვებიდან სრული
 უეჭველობითა ჩანს, რომ VI—VII სს. საქართველოს ეკლესიას მსოფლიო კრებუ-
 ლისწერათა წიგნი ჰქონია და ამგვარად ქართული კანონიკური მწერლობა; ამ
 შემთხვევაში მსოფლიო ეკლესიის კანონების თარგმანების სახით მანვე უკვე არ-
 სებობდა“ (ქართული სამართლის ისტორია, I, 1928, გვ. 26—28).

როგორც ეხედავთ, ქ. კეკელიძეცა და ივ. ჭავჭავაძეც ვერაუდობდნენ, რომ
 კირიონის წერილში გადმოცემული უნდა ყოფილიყო ოთხი კრების მიერ შემუშავე-
 ბული მრწამსები, მაგრამ აქედან ერთმანეთის საწინააღმდეგო დასკვნები გააყენეს:
 ქ. კეკელიძემ ჩათვალა, რომ ქართველებს შეიძლებოდა ხელთ ჰქონოდათ მხოლოდ
 დოგმატიკური ხასიათის კრებული, ხოლო ივ. ჭავჭავაძემა გადაწყვიტა, რომ ქარ-
 თულ ეკლესიას უკვე ჰქონდა მსოფლიო ეკლესიის კანონთა თარგმანები. როგორც
 ივ. ჭავჭავაძის, ისე ქ. კეკელიძის მოსაზრებები დამყარებული იყო „ეპისტოლეთა
 წიგნის“ ნაკლები ნუსხის მონაცემებზე, რადგან ისინი არ იცნობდნენ 1902 წელს
 ფურნალ „არარატში“ გამოქვეყნებულ დამატებას. დღეს „ეპისტოლეთა წიგნის“ წი-
 ნამდებარე გამოცემის საშუალებით საესეებით თამამად შეგვიძლია ვიმსჯელოთ, თუ
 რა გაუგებარეა კირონ ქართლის კათალიკოსმა აბრამ სომეხთა კათალიკოსს. ქართველ
 მეცნიერთა ვარაუდი გამართლდა: კირიონის ეპისტოლეში მართლაც მოტანილია ოთხი-
 ვე საეკლესიო კრებაზე შემუშავებული მრწამსი. მაგრამ მრწამსის გარდა იქ მოცემუ-
 ლა თვით კრებათა მოკლე ისტორია და უაღრესად ლაკონურად არის დახასიათებული
 თითოეული წვალეა და მისი მეთაური. ყოველივე ეს წიგნურ შთაბეჭდილებას ტო-
 ვებს (განსხვავებით აბრამის წერილებისგან). კირიონს ზუსტად აქვს დასახელებული

კრების მონაწილეთა რიცხვი, თარიღი, იმ ხანებში რომის, კონსტანტინეპოლის, ალექსანდრიის, იერუსალემის და ანტიოქიის პატრიარქთა სახელები, მწვალებელთა პოზიციები, კრების გადაწყვეტილება, სარწმუნოების აღსარება და მის დასაცავად კანონები. სავესებათ აშკარაა, რომ კირონს ხელთა აქვს მსოფლიო კრებების აქტები. მაგრამ კ. ეკელიძის არ იყოს, „რა ენაზე ქონდა ეს „წერილი“ თუ „წიგნი“ კირონს, ქართულზე თუ ბერძნულზე, ესე იგი რა ენადან ათარგმნინა იგი კირონმა სომხურად?“ კირონმა, უხტანესის მოწმობით, საუცხოოდ იცოდა ბერძნული ენა და შეეძლო მსოფლიო კრების აქტებს ბერძნულად გასცნობოდა. ქართლში სხვა მოღვაწეებიც იქნებოდნენ ისეთნი, რომელთაც შეძლებოდათ პირდაპირ ბერძნულიდან ეთარგმნათ სომხურად (ასეთი შეიძლებოდა ყოფილიყო თუნდაც მოსე ცურტაველის ადგილზე დამპული ეპისკოპოსი, რომელმაც „სომხური და ქართული მწიგნობრობა თანაბრად იცოდა“, ხოლო უხტანესის ცნობით ბერძნული განათლება ქონდა მიღებული). უურადღებას იქცევს სომხურ ენაზე გადმოცემული საკუთარი სახელები. ამთგან დიდ ნაწილს შენარჩუნებული აქვს ბერძნული დაბოლოება -*თა*, მაგრამ გვხვდება სავესებით ქართულად გაფორმებული სახელებიც (ჩქიჩი — „ტიპოთე“, სხიქო — „მელიტე“). ეს გარემოება მაინც იმაზე უფრო უნდა მიგვათითებდეს, რომ მთარგმნელს ხელთ ქართული დედანი ქონია.

6. ბიზანტიის იმპერატორი კონსტანტინე I (306—337), 313 წელს მილანის ედიქტით ქრისტიანობის თავისუფლად აღსარების უფლება სცნო. 325 წელს მისი მონაწილეობით შედგა ნიკეის პირველი მსოფლიო საეკლესიო კრება. გარდაცვალებას წინ კონსტანტინემ მიიღო ქრისტიანობა.

7. თეოდოსი I დიდი, ბიზანტიის იმპერატორი (379—395), გამოირჩეოდა რელიგიური შეუწყნარებლობით (სასტიკად დევნიდა როგორც ერეტოკოსებს, ისე წარმართებს). 380 წლის ედიქტით ნიკეის სარწმუნოების სიმბოლო კანონით დაამტკიცა. 381 წელს მისი ინიციატივით შედგა II მსოფლიო საეკლესიო კრება კონსტანტინეპოლში მაკედონიანთა წინააღმდეგ.

8. სიტყვა-სიტყვით სომხური *ქინდაქინ* ნიშნავს „აღშენებს“.

XXIX

1. ბერძნული *ἐπιτομή των κειμένων* სომხურად ითარგმნება, როგორც *բնագր յըջապայտական* (ჯეჯაქიანის). ამ ტერმინებს ძველ ქართულ ძეგლებში შეენაცვლება „საყოველთაო ეპისტოლე“ და „მრგვლივმოძველები ეპისტოლე“ (ი. ვ. ჭიჭიანი, ქართული სამართლის ისტორია, I, გვ. 6). „მრგვლივმოძველები“ კალია და ჩვენ მას „საყოველთაო“ ვარჩივთ; მით უფრო, რომ ეს უკანასკნელი შინაარსს უკეთ გადმოსცემს: ის ხომ ყველასათვის წასაკითხად და სახელმძღვანელოდ იყო განკუთვნილი.

2. ივ. ჭიჭიანიშვილის ვარაუდით, სომხური ეკლესია თავის განმანათლებლად თავდაპირველად მას თვლიდა. გარდა ამ ადგილისა გრიგოლს თადეოსის მემკვიდრე ეწოდება იოანე სომეხთა კათალიკოსის (548—557) მიერ სივნიეთის ეპისკოპოსისთვის მიწერილ ეპისტოლეში (ჩქიჩი 944, გვ. 78). შემდეგში, როცა თადეოსის სახელი მხოლოდ ნესტორიანულ ეკლესიას დაუკავშირდა, სომეხმა მონოფიზიტებმა საკუთარი განმანათლებელი გაიჩინეს (ძველი სომხური საისტორიო მწერლობა, გვ. 130—132).

3. წმინდა გრიგოლის საყდრის შესახებ ცნობას გვაძლევს სომეხი ისტორიკოსი სტეპანოსი: „და დასვეს მამამთავრის საყდარზე რშტუნეს ეპისკოპოსი აბრაამი. შემდეგ

ეკლესიასთვის საფუძვლის ჩაყრისას მან (აბრაამმა თუ სმბატ მარზპანმა? — ზ. ა.) შეკრიბა ქვეთხოვნი, დაუყენა მათ სანდო მსახური და უბრძანა სწრაფად დასრულება შენობისა. ციხისთავმა და მარზპანმა (არა სმბატმა -- ზ. ა.) მისწერეს მეფე-თა-მეფეს შესვენა, რომ [ეკლესია] მეტად აბლო ციხესთან და საფრთხეა მტერთა-ვან. მეფისგან მოაწია ბრძანებამ, რომ ღაინგრეს ციხე და ეკლესია იმავე აღვილის აღეშენოს* (Ս ե რ լ ի ս ի ს խ ի ս կ ի ս ա յ ի ս ի Պ ա տ մ մ ի խ ի ն, სერსკან, გვ. 65). როგორც სუბეოსის ცნობით ჩანს, აბრაამმა ვერ მოასწრო წამოწყებული მშენებლობის დასრულება. „იმავე წელს (ხოსროს 21-ე წელი — ზ. ა.) აღესრულა ნეტარი კათალიკოსი აბრაამ. მის შემდეგ საკათალიკოსო საყდარი დაიკავა კომიტასმა, ტარონის ეპისკოპოსმა, სოფელ აღციქიდან. მის დროს დასრულდა წმინდა გრიგოლის ეკლესია შენება“ (იქვე, გვ. 78—79).

ამრიგად, სუბეოსის ცნობით, აბრაამი გარდაიცვალა 610/611 წელს. ის გარემოება, რომ მან ვერ მოასწრო ტაძრის აშენება, შეიძლება მართლაც იმის მიუწყებელი იყოს (ზ. Ա կ ի ն ს ա ნ, სիրქიანი... გვ. 156), რომ იგი სულ რაღაც სამი-ოთხი წელი იყო კათალიკოსად.

4. აბრაამი ურეეს ქრონოლოგიაა. იგი, როგორც ჩანს, ზეპირად წერს და წიგნებში არ იყურება. მარკიანესა (450—457) და კეკელს (488—531) მთელი ოცდაათი წელი აშორებთ. ქალკედონის კრება 451 წელს შედგა ე. ი. კეკელის მეფობაზე მცირე ხნით წინ კი არა, არამედ ოცდაჩვიდმეტი წლით ადრე, მარკიანეს კეისრობის დროს.

5. 1 კორინთელთა 2. 8.

6. რომაელთა 5. 10 .

7. რომაელთა 9. 5.

8. იბ. Г. Ц у б н и ш в н и и н, З а м е т к и о М а н գ յ ս ս կ ո մ ք რ ա ս ե, სპარაუფლოს მუზეუმის მოამბე. 1921, № 1. გვ. 33—62.

9. ფსალმუნ 24. 7.

დამატება

I

1. შდრ. 1 კორინთელთა 11. 19: „რამეთუ წვალეპანიცა ყოფად არიან თქვენ შორის-“.

2. იოანე 10. 12.

3. იოანე 10. 10.

4. მათე 7. 15.

5. შდრ. იოანე 10. 11.

6. მათე 7. 23.

7. მათე 24, 51; 25. 41.

8. ფსალმუნ 24. 7.

9. შდრ. მალაქია 3. 7.

10. მათე 22. 37.

11. შდრ. 2 სჯელთა 13. 5: „რომელმან გამოგიყენა შენ ქუეყანით ეგვიპტო და გიქსნა შენ სახლისაგან კირთებისა“.

12. ებრაელთა 12. 15.

13. ეკლესიასტე 10. 8.

14. 2 კორინთელთა 6. 17

15. იგავნი 26. 27.
16. ესაია 24. 15.
17. ესაია 24. 6.
18. შდრ. ესაია 10. 16.
19. შდრ. ესაია 5. 21.

II

1. როგორც ჩანს, უბტანესის ინტერპოლაცია (იხ. შენ. XX. 1) კირონის ამ წერილის გავლენით არის გაკეთებული. უკვეელია, ეს წერილი არ იქნებოდა ერთადერთი კირონის მიერ მოსესთვის გაგზავნილი და მასში **ჰქქქნ** (ქელაე) უცნაურად არ გამოიყურება.

ქირონ ქართლის კათალიკოსი

ალ-მუჰამადისა და კირონ ფაზისელის იმინტაჰმადიის
პროგნოზთან დაკავშირებით

I

ქართული და სომხური წყაროები VII ს. დაგეგმს ქართლისა და ეგრისის საეკლესიო ერთიანობის შესახებ

„შენ ხარ შვილი თავთა მათ ქართლისათა, და შენ გმართებს უფლობა ჩემი“¹ - მიმართავს ქართლის პირველ მეფეს (ტრადიციით) ფარნაეზს ეგრისის ერისთავი ქუჩი. ფაქტურად ამ სიტყვებით იწყებს ქართლის სამეფოს ისტორიას ლეონტი მროველი, ამით გაპოხატავს თავის, როგორც ისტორიკოსის, პოლიტიკურ პროგრამას. ამ პროგრამას იზიარებს ჟუანშერიც: ფარნაეზიდან მოყოლებული არაბობამდე ქართული ქვეყნები მათთვის ერთ მთლიან პოლიტიკურ-ეთნიკურ ორგანიზმს წარმოადგენს და ცალკეული მათგანის გამოთიშვა დროებითი მოვლენაა, უცხო ძალის მიერ მიტაცების შედეგია. ადვილი არ არის ისტორიკოსების ასეთი თანმიმდევრულობის ახსნა: იგი არ უნდა იყოს თავისი ეპოქის სურათის ადრინდელ ხანაში გადატანის ცდა. ასეთ ერთიანობას „მოქცევაჲ ქართლისაჲ“-ს ავტორიც ხედავს, რომლისთვისაც. ს. ჭანაშიას სიტყვებით რომ ვთქვათ, „ქართლის“ პოლიტიკურ ცნებაში შედის არა მარტო კახეთი, არამედ ეგრისიც. „მოქცევაჲ ქართლისაჲ“ კი ხომ უეჭველად ბევრად ადრინდელია, ვიდრე საქართველოს გაერთიანების ხანა².

¹ ქართლის ცხოვრება, I, გვ. 22.

² ს. ჭანაშია, შრომები, I, გვ. 124.

როგორც ჩანს, საჭიროა გაირკვეს ყველა კონკრეტულ ეპოქაში ქართლისა და ეგრისის პოლიტიკური თუ საეკლესიო მთლიანობის რეალურობა; გაირკვეს ის საფუძველი, რომელზედაც ამენდა ქართველი მემკვიდრეების ნათელი კონცეფცია ერთიანობის შესახებ².

1

სომეხი ისტორიკოსი იოანე დრასხანაკერტელი წერს: „ამ მოსემ (სომეხთა კათალიკოსმა—ზ. ა.) ხელი დაასხა წმინდა საკრებულოს უხუცესს კირიონს ქართლის სამწყსოს, გუგარქის და ეგრისის არქიეპისკოპოსად“³. თუ იოანე კათალიკოსს სწორი წარმოდგენა აქვს ქრონოლოგიაზე, იგი 599 წელს უნდა გულისხმობდეს. ე. ი. X საუკუნის სომეხი ისტორიკოსის მიხედვით VI—VII საუკუნეების მიჯნაზე ქართლისა და ეგრისის ეკლესიები ერთი მწყემსმთავრის ხელქვეით გაერთიანებულია. ეს მწყემსმთავარია სომეხ-ქართველთა საეკლესიო განხეთქილების აქტიური მონაწილე, ცნობილი ქართველი მოღვაწე კირონ ქართლის კათალიკოსი.

ივ. ჭავჭავაძის სიტყვებით, „ეს ცნობა იმის მომასწავებელია, რომ ქართლის, ანუ მცხეთის კათალიკოსის სამწყსოს უკვე დსავლეთ საქართველოშიც ჰქონდა აპაარეზი მოპოვებული და საქათალიკოსო საზღვარი ლიხთ-იმერეთშიც იყო გადაწეული. ცხადია, იოანე კათა-

* აღნიშნული თვალსაზრისით უნიკალურად შეიძლება ჩაითვალოს ბიზანტიელი ისტორიკოსის მენანდრე პროტექტორის ცნობა, რომელიც ჭერ კიდევ არ არის სათანადოდ კომენტირებული. 562 წ. ბიზანტიასა და ირანს შორის საზავო ხელშეკრულების დადება სვანეთის საკითხმა გაართულა. პეტრე პატრიკიოსმა წინადადება მისცა ირანის ელჩებს ხელშეკრულებაში სვანეთი საერთოდ არ მოეხსენებინათ და საზავო მუხლო ასე გაეფორმებინათ: ირანი ბიზანტიას უბრუნებს ლაზიკას და იმ ხალხებს (ჭვეუნებს), რომლებიც ლაზიკას ემორჩილებიან. ბიზანტიელთა ვარაუდით, ასეთი ფორმულირების შემდეგ სვანეთი კვლავ ლაზიკას დაუბრუნდებოდა და კეისრის გავლენის ქვეშ მოექცეოდა. სპარსელთა ელჩი არ მოტყუვდა და ისეთი პასუხი გასცა, რომელიც ჩვენ დღეს განსაკუთრებული მნიშვნელობის გვეჩვენება: „შე რომ ეს ვქნა, შენ საშუალება მოგცემა იბერიის შესახებაც იღაეო. უფლების ძალით ილაპარაკებ, რომ ისიც ლაზთა ქვეშევრდომი იყო“ (გეორგიკა, III, 1936, გვ. 215—216). ამჟამად, სპარსელთა შეხედულებით ლაზიკა, სვანეთი და იბერია ერთმანეთს ჩამოცილებულია გარკვეული პოლიტიკური ვითარების გამო და სათანადო პირობები თუ შეიქმნა, მათი ერთიანობის დასაბუთება შეიძლება. სპარსელებმა, ჩანს, იცნან ის, რაც დღეს ჩვენ უკვე გვიჭირს წარმოვიდგინოთ: აღმოსავლური და დასავლური გაერთიანებების პოლიტიკური მთლიანობა რომელიც ხანში. ხაზს უესვამთ პოლიტიკურს, რადგან ეთნიკური მხედველობაში მოპოვებულ მხარეებს არცა აქვთ ალბათ. არც შეიძლება ჰქონდეთ.

3. იოანე დრასხანაკერტელი, სომეხთის ისტორია, ილ. აბულაძის თარგმანი, გვ. 10.

ლაკოსს ეს ცნობა რომელიმე წყაროდან ექნება აპოლეზული, მაგრამ საიდან მომდინარეობს ეს ცნობა, ამჟამად ამის გამორკვევა შეუძლებელია⁴. ჩვეულმა კრიტიკულმა სიფხიზლემ მეცნიერს ქვემოთ მაინც უფრო ფრთხილად ათქმევინა: „თუ მომავალში მისი უთუობა დამტკიცდა, მაშინ ცხადი გახდება, რომ იმიერ-ამიერ საქართველოს პოლიტიკურ გაერთიანებას წინ უსწრებდა და ნიადაგს გაცილებით უფრო ადრე მომზადარი საეკლესიო ერთობისა და მთლიანობის პროცესი უმზადებდა“⁵.

იოანე დრასხანაკერტელის ცნობა მხედველობიდან არც ს. ჯანაშიას გამორჩა. მისი დაკვირვებით, „ძალიან მნიშვნელოვანი იყო ის გარემოება, რომ საკმაოდ გრძელი პერიოდის განმავლობაში (დაახლოებით VI ს. სამოცდაათიანი წლებიდან VII ს. სამოციანი წლებამდის) თითქმის მიმდებარე (ან მცირე წყვეტილებით) ეგრისი და ქართლი ერთს საერთო საეკლესიო-რელიგიურ ფარვატერსა და ბიზანტიის ერთიანი პოლიტიკური ეგიდის ქვეშ ექცევიან. ისე როგორც უფრო ადრე ირანი, ეხლა ბიზანტიის მთავრობაც ეცდებოდა გარკვეული ორგანიზაციული თანხმობა დაემყარებინა ადგილობრივ ეკლესიებამ შორის. რა კონკრეტული სახით ხორციელდებოდა იგი, ამჟამად გადაჭრით ძნელი სათქმელია, მაგრამ რაღაც გავლენა საეკლესიო-კულტურული, უნდა გავრცელებულიყოს, სწორედ ამ დროს, ქართლიდან ეგრისში... ამ მხრივ, ძალიან საინტერესოა ერთი ძველი სომეხი ისტორიკოსის ცნობა, რომ კირიონი, რომელიც მეთაურობდა ქართლის ეკლესიის სრული დაშორების საქმეს სომხეთისაგან VII ს. დამდეგს, ქართველთა, გუგარელთა (გუგარეთი=ქართველთა საპიტიაზოსი) და მეგრელთა არქიეპისკოპოსად ყოფილა ხელდასხმული „პირვანდელ წესთა“ თანახმად. უეჭველია, პირვანდელ წესად ავტორი ხელდასხმის წესს გულისხმობს, ხოლო რაც შეეხება თვით იურისდიქციის ტერიტორიის განსაზღვრებას, აქ მერმინდელი ვითარების არქაიზაციასთან უნდა გვქონდეს საქმე (კირიონი ნაკურთხია თითქოს სომეხთა კათალიკოზის მოსეს მიერ, რომელიც მონოფიზიტად ითვლება, ეგრისი კი ამ დროს საეხებით მტკიცედ უქირავს ხელთ ბიზანტიას და მონოფიზიტების აგენტს, რა თქმა უნდა, იქ არ გააქაჟანებდნენ). თუ როდისმე შეიძლებოდა ანეთ კავშირს ადგილი ჰქონოდა, ეს მხოლოდ VII ს. პირველი ათეულიდან მოყოლებული იმავ საუკუნის შუა წლებამდის, როცა აქ ერთგვარი პოლიტიკურ-საეკლესიო პირობები დამყარდა“⁶ (ხაზი ჩენია — ზ. ა.).

⁴ ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, I, 1960, გვ. 301.

⁵ იქვე, გვ. 301—302.

⁶ ს. ჯანაშია, შრომები, I, გვ. 122-123.

სხვაგან ს. ჭანაშია კიდევ უფრო აზუსტებს ქართლისა და ეგრისის საეკლესიო ერთიანობის თარიღს. იგი ანალიზს უკეთებს „მოქცევაჲ ქართლისაჲ“-ს ცნობას—„თანა ჰყვანდა ალექსანდრეს მეფესა აზოა, ძმ არან ქართლისა მეფისაჲ და მას მიუბოძა მცხეთაჲ საჯდომად და საზღვარი დაუდვა მას ჰერეთი და ეგრისწყალი და სომხითი და მთაჲ ცროლისაჲ“⁷—და ამბობს „ამრიგად, ყოველ ექვს გარეშეა, რომ ავტორისათვის „ქართლის“ პოლიტიკურ ცნებაში შედის არა მარტო კახეთი, არამედ ეგრისიც. რაც არ უნდა გვიან გადმოიტანონ პატრიანის საბოლოო რედაქციის დრო, IX საუკუნეს იგი მაინც ვერ გადმოსცილდება; ე. ი. ეს ლიტერატურული ძეგლი ბევრად ადრინდელია საქართველოს გაერთიანების ხანაზე. მაშ როდის-ღა იყო შესაძლებელი „ქართლის“ ასეთი ფართო ცნების შემუშავება და ან რა ნიადაგზე უნდა აღმოცენებულიყო იგი? ყველაზე ბუნებრივი იქნებოდა ასეთ ხანად მიგვეჩინია VII ს. პირველი ნახევარი (იქნება უფრო ოცდათიანი ან ორმოცდაათიანი წლები), როცა ზემოაღწერილი კავშირი მყარდება ქართლსა და ეგრისს შორის, თვით კონსტანტინოპოლი-კი ჩაგვეთვალა უფრო საეკლესიო-კულტურულისა და საეკლესიო-ორგანიზაციული ერთობის ანარეკლად, ვიდრე პოლიტიკური მთლიანობის გამოხატულებად“⁸. როგორც ვხედავთ, იე. ჭავჭავაძის ფრთხილი ვარაუდი ქართლისა და ეგრისის ეკლესიების ერთიანობის შესახებ VII საუკუნის პირველ ნახევარში ს. ჭანაშიას შესანიშნავმა დაკვირვებამ კიდევ უფრო გააძლიერა. თუ იგი ჭერ აღნიშნული ერთიანობის თარიღად დაახლოებით 610—650 წლებს თვლიდა, შემდეგ 630—650 წლებზე შეჩერდა და ეტყობა, პერაკლე კვიციანის ლაშქრობის შედეგად მიიჩნია.

ქართლისა და ეგრისის ეკლესიები VII საუკუნის დაძვლებს ერა-ორგანიზაჲდ თუ არა, მჭიდროდ ერთმანეთთან დაკავშირებულად მაინც წარმოუდგენია სომეხ ისტორიკოსს ჩამჩიანს. იგი წერს: „როცა კირიონმა ქართველ მღვდლებს, ეპისკოპოსებს, მთავრებს და აგრეთვე მეგრელებს ლეონის ტომარი გააცნო, მაშინვე ქალკედონის კრება შეიწყნარეს“⁹.

ს. ჭანაშია ყურადღების გარეშე არ ტოვებს აღმოსავლეთ-დასავლეთის პოლიტიკური კავშირების შესახებ ცნობებსაც. იგი ხედავს უმეფობას ეგრისში, ხედავს, როგორ ადვილად ჩაიგდო ხელში იგი აფხაზთა მთავარმა, ანგარიშს უწევს ქართული წყაროების ჩვენებებს: და ცდილობს ამ რთულ ვითარებაში გარკვევას: „ჩვენ სხვა მოსაზრებე-

⁷ ს. ჭანაშია, შრომები, 1, გვ. 124.

⁸ იქვე.

⁹ შამქელასი ლ. შ., მათეოპიქსი ჰაიფი, ნოპ. 1, გვ. 301.

ბითაც იძულებული ვართ ვიფიქროთ, რომ რომელიღაც პოპენტში VI—VII სს. სიგრძეზე უნდა მოსპობილიყო, ცხადია, ბიზანტიელების წყალობით, მეფობა ეგრისში. ეს უნდა მოხდარიყო VI ს. დამლევს, ან VII ს. ოცდაათიან წლებში, პერაკლე კეისრის ლაშქრობის შედეგ და შედეგად. სხვაგვარად ძნელი იქნებოდა აგვეხსნა, მაგ. ის ფაქტი, რომ VIII ს. დამლევს აფხაზეთის მთავრებმა ერთი დაკრით გაანადგურეს ეგრისის საჰეფო... ანალოგიურია ქართ. მატიაწეებში წარმოგენილი სურათიც. თუმცა მისი ქეშმარიტების ფარგლების გარკვევა ამჟამად ძნელია. **ქუანშერიით VIII ს. დამდეგს ეგრისში ადგილობრივი დინასტია სულ არ ჩანს და მთელი ქვეყანა აფხაზეთის სამთავროს საზღვრამდის ქართლის ერისმთავრებს ეკუთვნის.** უეჭველია, ამ შეხედულებასაც ისტორიული მარცვალი უდევს საფუძვლად, სახელდობრ მერმინდელი გამომახილი იმ მდგომარეობისა, როდესაც ეგრისის მეფეების უპატრონოდ დარჩენილ (როგორც ადგილობრივ სამეფო დინასტიის გადაშენების, ისე ბიზანტიის დასუსტების წყალობით) მემკვიდრეობის ხელში ჩაგდებას ცდილობენ მეზობელი ფეოდალური მფლობელები: **ქერქართლის ერისმთავრები, ხოლო შემდეგ, აფხაზთა მთავრები**¹⁰.

2

ქუანშერს სრულიად ჩამოყალიბებული წარმოდგენა აქვს VI—VII საუკუნეების მიჯნაზე ქართლის პოლიტიკური ორგანიზაციის ცვლილებების შესახებ. მისი სქემა ასე გამოიყურება: ბაქურ მეფის გარდაცვალების შემდეგ „დარჩეს შვილნი მისნი წურილნი, რომელნი ერ იპყრობდეს მეფობასა“¹¹, ხოლო ქასრე ამბარეუშმა (ხოსრო ფარეიშმა) „უწყო ზრახვად ერისთავთა ქართლისათა: აღუთქუა კეთილი ღიდი, დ დაუწერა საერისთაოთა მათთა მამულობა შვილითი-შვილამდე. და ესრეთ წარიბირნა ლიქნითა, და განდგეს ერისთავნი და თვს-თვსად ხარკსა მისცემდეს ქასრე ამბარეუშს“¹². შესანიშნავად დანახული სურათია: ქართლის ერისთავები დამოუკიდებლად ამყარებენ პოლიტიკურ კავშირს უცხო სახელმწიფოსთან. სპარსეთს არ მორჩილებს მხოლოდ კლარჯეთი და ჭავჭავთი, ერთი მხრივ და კახეთი, მეორე მხრივ. ეს არის სპარსთა წარმატების ხანა. როდესაც ბიზანტიამ სპარსეთზე უპირატესობა მოიპოვა და ქართლი დაიკავა, „შეითქუნეს

10 ს. ქანაშია, I, გვ. 88—90.

11 ქართლის ცხოვრება, I, გვ. 217.

12 იქვე.

ყოველნი ერისთავნი ქართლისანი, ზემონი და ქუემონი, და წარგზავ-
ნეს მოციქული წინაშე ბერძენთა მეფისა, და ითხოვეს, რათა უჩინოს
მეფე ნათესავთაგან მეფეთა ქართლისათა და რათა იყვენ ერისთავნი
იგი თვს-თვსა საერიათაოა შეუცვალებლად¹³.

ქართლის გაერთიანების საქმეში წამყვანი ძალა საგარეო ფაქტო-
რია: ბიზანტიამ მთლიანად ქართლის დაპყრობა მოახერხა და განმგებ-
ლად თავისი კაცი გუარამ კურაპალატი უჩინა, „მოსცა მეფედ“. მაგრამ ქვეყნის აღდგენა არ მომხდარა ანტიკური ქართლის დონეზე. ერისთავებს ხელთა აქვთ „სიგელნი მკვდრობისათვის საერისთვოთა მათთა“¹⁴ და გუარამმა „ერისთავნი ქართლისანი ველარ სცვალნა საერისთვოთაგან მათთა“¹⁵.

გუარამ კურაპალატის ძე სტეფანოზი უკვე ქართლის ერისთავთა მთავრის სახელს ატარებს. ჟღანშერს სჯერა, რომ სტეფანოზი მეფეთა თავისი მდგომარეობით (ამას ხელს ვერ შეუშლის ერისთავთა „სიგელნი მკვდრობისანი“), მაგრამ „მეფობისა სახელი ვერ იკადრა სპარსთა და ბერძენთა შიშისაგან“¹⁶. ასეთივე განწყობილება ასურელ მამათა ცხოვრებაში, სადაც სტეფანოზი ავბობს: „მეფეთა საყდარსა ვზიო“. საერთაშორისო აპარეზზე ცვლილება ხდება. შავრიკე კეისარი დამხობილია და მის მაგიერ ტახტს ფოკა იკავებს. სპარსეთსა და ბიზანტიას შორის ზავი ირღვევა. სპარსეთი ღიღ წარმატებას აღწევს და „სტეფანოზ, მთავარი ქართლისა, შეუშინდა მეფესა სპარსთასა, განუდგა ბერძენთა და მიექცა სპარსთა“¹⁷. სტეფანოზი „ურწმუნოა და უშიში ღმრთისა“. ჯვრის ეკლესიას მიანიძნა დემეტრე აშენებს. საერთაშორისო მდგომარეობა კვლავ მკვეთრად იცვლება. პერაყლე კეისარი სასტიკად ამარცხებს ხოსროს. „ამან სტეფანოზ არა ინება განდგომა სპარსთაგან“¹⁸. იგი თბილისშია ჩაკეტილი და ბრძოლაში იღუპება. სტეფანოზით მთავრდება ქართლის ერისმთავართა ბაგრატიონული შტო. „კეისარმან ჰოუწოდა ძესა ბაკურიასა, ქართველთა შეფისსა, ნათესავსა დაჩისასა, ვახტანგის ძისასა, რომელი ერისთავობდა კახეთს, რომელსა ერქუა ადარნასე, და მისცა მას ტფილისი და მთავრობა ქართლისა“¹⁹. სტეფანოზის ძეებ კლარჯეთი არ დაუქარვავთ („დაჩიეს კლდეთა შინა კლარჯეთისასა“). აქედან კარგად ჩანს, რომ გუარამისა და სტეფანოზის მეფობისა თუ ერისმთავრობის ხანაში კლარჯე-

¹³ ქართლის ცხოვრება, I, გვ. 217.

¹⁴ იქვე, გვ. 221.

¹⁵ იქვე.

¹⁶ იქვე, გვ. 222.

¹⁷ იქვე, გვ. 223.

¹⁸ იქვე, გვ. 224.

¹⁹ იქვე, გვ. 225-226.

თი მათი საქმლობელი იყო. „სხუა ყოველი ქართლი და-
იპყრა ადარნასე, ბაკურის ძემან მთავრობით, და მეფობისა სახელი
ვერცა მან იკადრა. და ერისთავნი იგი თჳს-თჳსსა საერისთოსა შინა
მკჳდრობდეს შეუცვალებელად და მორჩილებდეს ადარნასე მთა-
ვარსა“²⁰.

ადარნასეს შემდეგ ქართლის ერისმთავარი ხდება მისი ძე სტეფან-
ნოზი. სტეფანნოზიდან მოყოლებული თხრობაში ხშირად იჩენს თავს
ეგრისი. შთაბეჭდილება ისეთია, რომ ჭუანშერს ეგრისი ქართლის
ნაწილად მიაჩნია. სტეფანოს II-ის ძეებს მირს და არჩილს უკვე მეფე-
ები ეწოდებათ. ისინი ქართლიდან არაბთაგან დევნილნი ეგრისში
იმყოფებიან. სიკვდილის წინ მირი ანდერძს უტოვებს არჩილს, გაუყოს
„ქუეყანანი ქართლისანი“ მის ასულებს: „ნახევარი შენ და ნახევარი
მათ. ხოლო საუხუცესოდ რომელ მქონდა, მომცემია შენდა, და
გქონდეს საუხუცესოდ: ეგრისი, სუანეთი, თაყუერი, არგუეთი და
გურია“²¹. აშკარაა, ჭუანშერს VII ს. მეორე ნახევარში ეგრისი ქართ-
ლის შემადგენელ ნაწილად მიაჩნია. იმის თქმა, რომ ჭუანშერს მექა-
ნიკურად გადააქვს გვიანდელი ვითარება ადრე ხანაში, არ იქნებოდა
გამართლებული. იგი კარგად ხედავს, რომ აფხაზთა მთავარს ჭერ
კიდევ არ დაუბყრია ეგრისი; აქ არც ბიზანტიის ხელი მოჩანს. ჭუან-
შერი არც გვიანდელ ნოჰენკლატურას ხმარობს. ასე რომ, იმისგან
დაპოუცილებლად, რამდენად შეესაბამება რეალურ ვითარებას ჭუან-
შერის მიერ აღწერილი სურათი, ის მაინც აშკარაა, რომ ისტორიკოსს
იგი სწორედ ადრინდელი ვითარების ამსახველად მიაჩნია.

ამრიგად, ჭუანშერის მონათხრობიდან ასეთი ვითარება წარმო-
ვლადგება: ბიზანტიის პოლიტიკური უფლების ქვეშ
გუარამ კურაპალატის მთავრობით (თუ მეფობით)
ერთიანდება ქართლი და აღდგება ლეონტი მრო-
ველისაგან აღწერილი „ყოველი ქართლის“ ფარგ-
ლებში (დაახლოებით იმ რვა საერისთავოს ფარგ-
ლებში, რომელიც ფარნავაზმა „განაჩინა“). ქართლის
ერისთავთა მთავრობა თანდათან კვლავ მეფობაში გადაიზრდება (მი-
რი, არჩილი). ეს ხდება მაშინ, როცა სპარსეთიცა და ბიზანტიაც არაბ-
თაგან დაუძლურებულნი არიან²².

²⁰ ქართლის ცხოვრება, I, გვ. 226.

²¹ იქვე, გვ. 241.

²² ს. ჩანაშაის შესანიშნავად აქვს ნაჩვენები, თუ როგორ „შეკრბა“ VI საუ-
კუნის მეორე ნახევარში ქართლი (ფეოდალური რევოლუცია საქართველოში,
შრომები, I). აღნიშნულ საკითხზე მსჯელობისას, ძირითადად, მისი ნაშრომიდან
ამოვდივართ.

„მოქცევაჲ ქართლისაჲ“ და სუმბატ დავითის ძე VI—VII სს. მიჯნაზე მოღვაწე ქართლის ერისმთავრების შესახებ შედარებით ძუნწ ცნობებს იძლევიან. ქართლის გაერთიანება მათთვისაც გუარამ ეურაპალატის ზეობაზე მოდის. ჭუანჭერის ერისმთავრებს „მოქცევაჲ“-ს ავტორი და სუმბატ დავითის ძე ყველგან ერისთავებს უწოდებენ, ოღონდ აშკარად განასხვავებენ რიგითი ერისთავებისაგან.

„ქართლის ცხოვრების“ ჩანართებიდან მოჩანს, რომ ქართლისა და ეგრისის ეკლესიების ერთიანობის შესახებ ტრადიცია ცოცხალი ყოფილა გვიანაც. ბროსესეული, ბარათაშვილისეული და ფალავანდიშვილისეული ნუსხეზის ჩანართები მოგვითხრობენ: „იქმნა კრება მეექვსე... ამის კრებისა მიერ ბრძანეს ესრეთ წმიდისა ეკლესიისა საქართველოსთვის, რომელ არს წმიდა მცხეთა, რათა იყოს სწორ პატრივითა ვითარცა წმიდანი სამოციქულო კათოლიკე ეკლესიანი, საპატრიარქონი. და იყოს კათალიკოსი ქართლისა სწორი პატრიარქთა თანა, და აეურთხევდეს, ნწყუიდეს და განაგებდეს სიმაართლით მთავარეპისკოპოსთა, მიტროპოლიტთა და ეპისკოპოსთა და სამწყსოსა თვისსა ქართლისა, გაზოღმა-გაღმა კახეთსა, შაქსა, შირვანსა და მადგვით-წამოვლით მთისა ადგილისათა, სუანეთისა და ჩერქეზის საზღვრამდის, სრულიად ოვსეთსა და ყოველსა ზემო-ქართლსა სამცხე-საათაბაგოსა“²³. თეიმურაზისეული ნუსხის ჩანართი კიდევ უფრო საინტერესო სურათს გვაძლევს და ქართლის ეკლესიის საზღვრებს „პონტოს ზღვიდამ დარუბანდის ზღვამდე“ დებს. აშკარაა, რომ ნომენკლატურა გვიანდელია. შესაძლოა საზღვრების აღდგენაშიც ბევრი შეცდომა იყოს დაშვებული, მაგრამ ჩანართი რომ სრულიად უსაფუძვლოდ და ტენდენციურად იყოს გაკეთებული, მისი ავტორი რაღა არაბობის მძიმე ხანას აირჩევდა ეკლესიის ერთიანობაზე სასაუბროდ. ამასთან ორი ჩანართი ერთი და იმავე მოვლენის შეჩახებ, ჩანს, სხვადასხვა ცნობით სარგებლობს ამ ჩანართების ავტორების თუ რედაქტორების ისტორიული მასალის ცოდნა განახლებულია. ბროსესეული და მისი მიმყოლი ნუსხები ქართლის ეკლესიის საზღვრების დამდგენად (უკეთ, არსებული ვითარებინ ფიქტორად) VI მსოფლიო კრებას ასახელებენ, თეიმურაზისეული — არა. მაგრამ რაღა VI მსოფლიო კრებას (680—81) მიაწერეს და VII საუკუნით განსაზღვრეს ერთიანობის პერიოდი? უეჭველია, სწავლულ კაცთა კომისია, „მოქცევაჲ ქართლისაჲ“-ს კათალიკოსების ნუსხის მიხედვით, ამ ფაქტს გარკვეული კათალიკოსის ზეობას უკავშირებდა. „მოქცევაჲ“-ს მიხედვით კი ამ ხანებში კირონი უნდა ყოფილიყო ქართლის კათალიკოსი. პ. კარბელაშვილს იგი კირონი II ჰგონია და ამბობს: „ამის დროს VI მსოფლიო კრებამ დაამტკიცა დამოუკიდებლობა

²³ ქართლის ცხოვრება, I, გვ. 231—232.

მცხეთის კათალიკოსისა „პონტოს ზღვიდამ დარუბანდის ზღვამდე“²⁴. დასკვნა ერთია: ქართულ საისტორიო წრეებში ყოფილა ზეპირი თუ წერილობითი ტრადიცია, რომლითაც VII საუკუნეში ქართული ეკლესია მთლიანად, აღმოსავლეთ-დასავლეთის მომცველად იყო წარმოდგენილი და ეს ტრადიცია ერთიანობას უკავშირებდა კირონ კათალიკოსს, რომლის მოღვაწეობისა და ცხოვრების შესახებ ხეირიანად აღარავინ იცოდა რამე. შესაძლოა, სწორედ ასეთ წყაროზე მიუთითებდა ვახუშტი ბაგრატიონიც, როცა წერდა: „ამ ეამებთა ცილება იქმნა ქართველთა და სომეხთა შორის სარწმუნოებისათვის. ხოლო კვირონ ანუ სვიმონ კათალიკოსმან ქართლისამან განდევნა ცორტაის (sic) კათალიკოსი (sic) შუშანიკის საფლავისაგან მწველუბლობისათჳს სომეხთა და იქმნა უმეტესი განყრილებაჲ, ხოლო ჰერეთი იქმნა სომეხთა წვალებისად მიდრეკილი. ესრეთ სწერენ ეკლესიის მემბრტიანენი ქართველნი“²⁵.

ასეთი ვარაუდი მით უფრო სარწმუნო მოგვეჩვენება. თუ ი გავიხსენებთ, რომ სომხური საისტორიო მწერლობა (იოანე დრასხანაკერტელი) ერთიანობის ტრადიციას იცნობს და სწორედ კირონ ქართლის კათალიკოსის სახელს უკავშირებს.

3

ქართულ-სასანური დრამები დიდი ხანია მკვლევართა ყურადღებას იპყრობს²⁶. ბედი აქვთ VI—VII საუკუნეების მიჯნაზე პოლუაწე ქართლის ერისმთავრებს: წყაროების ასეთი სიძნელის პირობებში მართიანებშიც ყველაზე უფრო მეტი ადგილი მათ აქვთ დათოლი. ეპიგრაფიკაც მათ შესახებ ლაპარაკობს და ნუმისმატიკაც. მაგრამ ბედი, რასაკვირველია, არაფერ შუაშია და ჩანს, თვით ქართლმა

²⁴ პ. კარბელაშვილი, იერარქია საქართველოს ეკლესიისა კათალიკოსნი და მღვდელმთავარნი, თბილისი, 1900, გვ. 41—42.

²⁵ ვახუშტი ბაგრატიონი, ტომობა და შამომავლობა ქართველთა, ხელნაწერთა ინსტიტუტი, A—756, 14 რ.

²⁶ Баратаев М. П. Нумизматические факты грузинского царства, СПб. 1844; Пахомов Е. А. Монеты Грузии, т. I, С.-Петербург, 1910. და კაპანაძე, რამდენიმე შენიშვნა ე. წ. ქართულ-სასანური დრამები 'ქართული მცენიერებათა აკადემიის მოამბე, VI, № 1, 1945; მისივე, ქართული მცენიერებათა, თბილისი, 1950; D. M. Lang, Notes on Caucasian Numismatics. Numismatic Chronicle, XVII, 1957; Toumanoff C., Iberia on the Eve of Bagratid Rule, Excursus C. Coins of the Princes of Iberia, Le Muséon, LXV, 1952.

მიადწია ისეთ პოლიტიკურ დონეს მათი ზეობის ხანაში, რომ წყაროებსაც მათ შესახებ მეტი აღმოაჩნდათ სათქმელი.

ქართულ-სასანური დრამები დაახლოებით VI საუკუნის უკანასკნელ 30 წელზე და VII საუკუნის პირველ 30—40 წელზე მოდის, ე. ი. სწორედ იმ ხანაზე, რომელშიც თავსდება ქართულ-სომხური ტრადიციით აღმოსავლეთ-დასავლეთ საქართველოს ერთიანობის პერიოდი. უეჭველია, საკუთარი მონეტის მოჭრა ქვეყნის საერთო პოლიტიკურ აღმავლობაზე მიუთითებს. დრამების გარეგნული სახეც ფრიად საინტერესო ვითარებას გვიჩვენებს: აშკარად ორმიზდ IV მონეტების მიბაძვით და ორმიზდისავე გამოსახულებით მოჭრილი ქართული ფულის ერთ ჯგუფს ზედ ჯვარიცა აქვს გამოკვეთილი. ცხადია, აქ საქმე გვაქვს ისეთ სახელმწიფო ორგანიზაციასთან, რომელიც მთლიანად აღარც სპარსეთს ემორჩილება და არც ბიზანტიას. თუ ასეთი ვითარება მართლაც შეიქმნა ქართლში (და რომ შეიქმნა, მონეტებიც ამაჲ მოწმობენ), მაშინ უსაფუძვლო აღარ იქნება ქართველ მემკვიდრეთა მტკიცება „ნელად-რე შეკრბა ქართლიო“. რა ერთეული იყო ის ქართლი, „ნელად-რე“ რომ „შეკრბა“ და რა უნდა ყოფილიყო ის სახელი, რომლითაც ცნობილი იქნებოდა ეს ჯერ კიდევ, შესაძლოა, არამყარი პოლიტიკური ორგანიზმი? ჩვენს ყურადღებას იპყრობს მცხეთის ჯვრის პოსტამენტის წარწერა.

წარწერა დაზიანებულია და აშკარად იკითხება მხოლოდ შემდეგი:

. ად სტეფა . . . ს პატრიკი . . . სა, დემეტრ . . . ატოსისა, ა . . . ერსე ჯბა . . . სა, სოვლ . . . და ჯორცთ . . . ათთა მეო . . . და ყლისა ლისა მცე დ

მცხეთის ჯვრის პოსტამენტის წარწერამ გ. ჩუბინაშვილის, ა. შანიძისა და აღ. კალანდაძის აღდგენების შედეგად ასეთი სახე მიიღო:

„[ესე ჯუარი მცხეთისაჲ შევაამკვეით სალოცველ] — ([შეწევნითა ღმრთისაჲთა აღხემართა ჯუარი ესე სალოცველ])—ად სტეფანო[ს] პატრიკი[ოსის]სა, დემეტრ[ე] ჯპატოსისა, ა[დრ]ნერსე ჯბა[ტოსის]სა, სულ[თა] და ჯორცთ[ა] მ[ა]თთა მეო[ხად] და ყოვლისა [სახ]ლისა მცველად“¹⁷.

ყველაზე უფრო მნიშვნელოვანია წარწერის ბოლო სტრიქონის წაკითხვა. კერძოდ, რამდენად სწორად არის აღდგენილი გამოთქმა „ყოვლისა სახლისა მცველად“. როდესაც ამ წარწერის წამკითხველები ქვაზე დარჩენილ მარცვალს „—ლისა“-ს „სახ“-ს უმატებდნენ, ცხადია, მათ მხედველობაში ჰქონდათ „სახლი“ „გვარის“ მნიშვნელობით და წარწერა ასე ესმოდა: „შეწევნითა ღმრთისაჲთა აღხემართა ჯუა-

¹⁷ Г. Чубинашвили, Памятники типа Джвари, стр. 82—83.

რო ესე სალოცველად სტეფანოს პატრიკოსისა, დემეტრე ჯპატოსისა, ადრნერსე ჯპატოსისა, სულთა და ჯორცთა მათთა მეოხად და ყოვლისა გვარისა მკველად“. ჭუანშერის მიხედვით სტეფანოზი და დემეტრე ძმები არიან, ხოლო ადარნასე სრულიადაც არ არის მათი გვარის წარმომადგენელი. ე. ი. ერთი მხრივ სტეფანოზი და დემეტრე, მეორე მხრივ ადარნასე სხვადასხვა სახლის წარმომადგენლები არიან²⁸. მხოლოდ სუმბატ დავითის ძეს მიაჩნია სამივე ეს ერისმთავარი ერთმანეთის მამა-შვილად, მაგრამ იგი ტენდენციურია, ყველა ერისმთავარი ბაგრატიონთა ჩამომავლად უნდა გამოაცხადოს და ნღობა ძნელია. „მოქცევაჲ ქართლისაჲ“—ს მიხედვით გუარამ კურაპალატის მომდევნო ერისთავია მისი ძე სტეფანოზ I, რომელიც ჭვარს აშენებს. რა ნათესაურ დამოკიდებულებაშია სტეფანოზთან მისი მომდევნო ერისთავი ადარნასე, არ ჩანს, ხოლო სტეფანოზ II უკვე ადარნასეს ძეა. უეჭველია, „მოქცევაჲ“—ს ავტორს სტეფანოზსა და ადარნასეს შორის მემკვიდრეობის ხაზი გაწყვეტილი აქვს, თორემ სხვაგან იგი ყველგან ხაზს უსვამს ნათესაურ დამოკიდებულებას. ჩანს, სუმბატ დავითის ძე არ არის მართალი, როცა ადარნასეს სტეფანოზის ძედ აცხადებს. ამრიგად, გამოთქმა „ყოვლისა სახლისა“ არ შეიძლება გულისხმობდეს მთლიანად ერთ საგვარეულოს და რეალური ვითარება რომ შევინარჩუნოთ, მასში ორი სახლი მაინც უნდა გავარჩიოთ. ამასაც რომ თავი დაეანებოთ, გამართული ტექსტის მისაღებად ნაცვალაახელი „მათისა“ აუცილებლად დაგვკირდებოდა, ისევე, როგორც ზემო სტრიქონში გვაქვს: „სულთა და ჯორცთა მათთა მეოხად“²⁹. ამრიგად, თუ „ლისა“

²⁸ ჭვარის პოსტამენტის წარწერაში „ყოვლისა სახლს“—ს ამოკითხვამ დაარწმუნა გ. ჩუბინაშვილი, რომ სტეფანოზი, დემეტრე და ადარნასე ძმები არიან (Памятники типа Джварил, გვ. 114). ე. ჭობაძის შეხედულებითაც ამ წარწერის მთავარი ღირსება ის არის, რომ სტეფანოზს, დემეტრესა და ადარნასეს ერთგვარს წარმომადგენლად აცხადებს (Oriens Christianus, B 44, 1960, გვ. 123).

VI—VII სს-ის მიჯნავ მოღვაწე ქართლის სამი ერისმთავრის—სტეფანოზ I, ადარნასე I და სტეფანოზ II — ქრონოლოგია და საქმიანობა დღემდე არ არის ნათელი. საცილობელია მათი რელიგიური მრწამსი, პოლიტიკური პროგრამა, წარმომავლობა და მოღვაწეობის თარიღები. უკანასკნელ ხანებში ე. თუმანოვმა საკითხი ისეც წარმოადგინა, თითქოს მცხეთის ჭვარის ბარელიეფებზე გამოსახული ყოფილყვენ სტეფანოზ II, დემეტრე — სტეფანოზ I-ის ძმა, ადარნასე II და მისი ძმა სტეფანოზი (C. Toumanoff, Iberia on the Eve of the Bagratid Rule, Muséon, 65, 1952, p. 205). ისეთი იდენტიფიკაციით მცხეთის ჭვარის ცხადდებოდა უფრო გვიანი ეპოქის პროლეტარად (VII სუჯ. შუა ხანები), ვიდრე ეს დღემდე იყო მიღებული. ე. თუმანოვის არგუმენტაცია საკვალურად განიხილა და დაწერილებით უბასუბა ე. ჭობაძემ (Oriens Christianus, B 44, გვ. 160, 117—127). კრიტიკა იძენდა ამომწურავა, რომ დამატებით ილარაფრის თქმის არ შთითხოვს.

²⁹ რომ „მათისა“—ს გარეშე ტექსტი არ არის გამართული, გამოჩნდა ე. ჭობაძის ინგლისური თარგმანიდან. მთარგმნელს მოუხდა წარწერის ტექსტის თარგმანში ამ ნაც-

მარცლის წინ „სახ“-ს აღუადგენდით, უპრიანი იქნებოდა მთელი ტექსტი ასე გაგვემართა: „შეწვენითა ღმრთისაჲთა აღხეპართა ჭუარი ესე სალოცველად სტეფანოს პატრიკიოსისა, დემეტრე ჯპატოსისა, ადრნერსე ჯპატოსისა, სულთა და ჭორცთა მათთა მეოხად და ყოვლისა სახლისა მათისა მცველად“.

ახლა ვნახოთ, რა შეიძლება იგულისხმებოდეს VII საუკუნის დამდეგს თუ VI საუკუნის დასასრულს ტერმინ „სახლში“. ივ. ჭავჭავაძის განმარტებით „წა“ შუშანიკის მარტვილობა ამტკიცებს, რომ უკვე V საუკუნეში საქართველოში „სახლი“ მარტო საგვარეულოს და გვარს კი არ ნიშნავდა, არამედ ერთ-ცოლქმრობაზე დამყარებულ ოჯახსაც (იხ. ქ-ლი ერის ისტ. I, 232). შემდეგში ხომ ამგვარი მნიშვნელობა უფრო და უფრო უნდა განმტკიცებულიყო. ასეც მომხდარა. იოანე საბანიძეს მაგ. იქ, სადაც აღნიშნული აქვს, რომ ნერსე ერისმთავარმა თავისი ოჯახობა აფხაზეთში გახიზნა, ასე უწერია: წარგზავნეს... დედა და ცოლი და შვილნი და მონაგები და ყოველნი სახლისა მისისანი“..... მაგრამ „სახლის“ თავდაპირველი მნიშვნელობა აქა-იქ მაინც შერჩენილია და ზოგჯერ წინანდებურად გვარსა კნიშნავს³⁰. ამრიგად, VI—VII საუკუნეების მიჯნაზე „სახლი“ მხოლოდ გვარს აღარ ნიშნავს და უპირატესად „ოჯახის“ მნიშვნელობით იხმარება. ზოგჯერ „სახლი“ ფეოდალური სენიორიის აღმნიშვნელიცაა³¹. თუნდაც რომ „სახლში“ გვარი ვიგულისხმოთ, მცხეთის ჭვრის ტაძარი ისეთი მნიშვნელობის ძეგლი იყო და ისეთ ადგილზე იდგა, რომ ვეჭვობთ, მხოლოდ ერთი, ან თუნდაც ორი, რომელიმე გვარის „მცველი“ ყოფილიყო. ესეც არ იყოს, ჭვრის ტაძარი „ყოველი სახლის მცველად“ რომ იყოს აღმართული, მაშინ სამივე ბარელიეფზე ვედრება ჭვრის მიმართ იქნებოდა. ამ დროს ჭვარს ავედრებენ მხოლოდ ქართლის პატრიკიოზს, ხოლო დემეტრესა და ადარნასეს მეოხად მიქელ და გაბრიელ მთავარანგელოზები არიან მოხმობილნი.

სულ სხვა პოლიტიკურ შინაარსს შეიძენს მცხეთის ჭვრის კვარცხლბეკის წარწერა, თუ „ყოვლისა [სახ]ლისას“ მაგიერ „ყოვლისა [ქართ]ლისა“-ს ამოვიკითხავთ. მაშინ წარწერა ასეთ სახეს მიიღებს: „[შეწვენითა ღმრთისაჲთა აღხეპართა ჭუარი ესე სალოცველად სტეფანოს]

ვალსახელის შტაჲ: «[This Mtkheta Cross was erected] in prayer for Stephanos Patrikios, Demetre Hypatos, and Adrnerse Hypatos to save their souls and bodies and to protect their whole houses». W. Djobadze, The Sculptures on the Eastern Façade of the Holy Cross of Mtkheth'a, Oriens Christianus, B 44, 1960, გვ. 123.

³⁰ ივ. ჭავჭავაძის ი. ქართული სამართლის ისტორია, II, ნაკვ. I, გვ. 24—25.

³¹ ს. ჭანაშვილი, ფეოდალური რეველუცია საქართველოში, 1935, გვ. 9.

კატრიკი [ოსი]სა, დემეტრიე ჰ[ატოსის]სა, ა[დრნ]ერსე ჰა[ტროსი]სა, სო-
ლ[თა] და ჯორცთ[ა მ]ათთა მეო[ხად] და ყოვლისა [ქართ]ლისა მც[ე]-
ლა[დ]³².

ვიმედოვნებთ, რომ ჩვენს მიერ შემოთავაზებული წაკითხვა მცხე-
თის ჯვრის კვარცხლბეკის წარწერისა ლოგიკურია. მას არც სტრიქო-
ნებში დატეულ ასოთა რაოდენობა უშლის ხელს, მაგრამ მაინც მიუაქ-
ცეთ ყურადღებას, რომ აღსადგენი სიტყვის თავზე გაირჩევა ქაჩაგმის
ნიშნის ნაშთი. „სახ“- მარცვლის დაქაჩაგმება აქ არ არის მოსალოდნე-
ლი, სამაგიეროდ „ქ-რთლისა“ საესებით ბუნებრივად გამოიყურება და
დადასტურებას პოულობს სხვა ქართულ ძეგლებში.

მაგრამ იყო კი რეალური ნიადაგი VI—VII საუკუნეების მიჯნაზე
ივართო მნიშვნელობით „ყოველი ქართლის“ აღსადგენად? ჩვენ ზემოთ
შევეცადეთ გვეჩვენებინა, რომ ქართული წყაროების მონაცემები საე-
სებით შესაძლებელს ხდის ამ ხანაში ასეთი შემკრებლობითი ტერმინის
არსებობას (აღარ ელაპარაკობთ იმაზე, რომ ორდინალური შინაარსით
გამოთქმა „ყოველი ქართლი“ ყველა ეპოქისათვის ბუნებრივი უნდა
ყოფილიყო). შეიძლება ამასვე ადასტურებდეს „ეპისტოლეთა წიგნში“
შენახული წერილი სმბატ გურგანის მარზპანისა მოსე ცურტაველი-
სადმი: „შენ ამბობ, მე ატრნერსეს და ვაჰანის ძმების რა ვარ, რომ
მახვილი არ ავიღო და ყოველ ქართლს შევერკინო“³³.

იგივე ადგილი უხტანესს უკეთესი რედაქციით აქვს შემონახული:
„შენ ამბობ, რომ ატრნერსეს, ვაჰანს და მათ ძმებს არ უქნიათ, გამოლი
და წინააღმდეგ განეწყვე. მე არ ძალმიძს ავიღო მახვილი და ყო-
ველ ქართლს შევერკინო“³⁴.

ჯვრის კვარცხლბეკის წარწერასა და სმბატ ბაგრატუნის ამ წე-
რილს სულ რაღაც ათიოდე წელი შეიძლება ამოკრებდეს. აქაც „ყო-
ველი ქართლი“ პოლიტიკური ცნება და VI—VII საუკუნეში რეალუ-
რად არსებული ტერმინი უნდა იყოს. შესაძლოა, ასეთივე მნიშვნელო-
ბით იყოს ნახმარი ეს ტერმინი ასურელ მამათა ცხოვრებაში. სტეფან-
ოზ I (სწორედ ის სტეფანოზი. რომელიც ჯვრის ტაძრის ბარელიეფ-

³² შეუძლებელია არ გავახსენდეს პეტრე იბერის ცხოვრების ქართული ვერ-
სიის სიტყვები: „ვბაძევეთ... შოდღარსა პეტრეს, სამკაულსა და სიქადულს:
ქართულთასა და მეოხსა ყოვლისა სოფლისასა“ (H. Marr, *Житие Петра Ивера, Палестинский сборник*. т. XVI, вып. II. С.-И., 1896, გვ. 52).
მკობხველის ყურადღება გვინდა მიუძღვიოს იმ განუზომელ რელიგიურ-პოლიტი-
კურ ეფექტზე, რომელსაც ქართველ კაცზე მოახდენდა მცხეთის ჯვრის მდებარე-
ბა და ასეთი დანიშნულება.

³³ ეპისტოლეთა წიგნი, გვ. 83.

³⁴ 'ხა თახა' ძე მორჩხოსნი ა 'სანონაი ხ ზერარენ თე არარხაჲ. ს'ყ
ენე ეღმ კაჲ. ხა თე ჯორხმ თარ თანიჲ, ს ენე თმ ხნათენ 'ქრთს ჯრისქ'
H. J. Thomson, II, გვ. 101—102.

ზეა გამოსახული და კვარცხლბეკის წარწერაშიც მოიხსენება) კათალიკოს ბართლომესთან ერთად მიდის „მღვმედ, თაყუანისცემად ნეტარისა შიოძსა“. მონასტრის მსახურნი უდიდესი პატივით შეხვდებიან კათალიკოსს და ერისთავთა მთავარს უყურადღებოდ დატოვებენ. „განრისხნა გულისწყრომითა სტეფანოზ მხილებათა მათთვის და მისტაცნა ორნი აგარაქნი და თქუა: არა მივსცე შეურაცხის-მყოფელთა მამული ჩემი“. დაიწყო მონასტერსა და მთავარს შორის ბრძოლა მიწებისათვის. საქმეში თვითონ შიოც ერევა სასწაულებით. მთავარი მარცხდება და არამტუ უკან უბრუნებს მონასტერს წართმეულ ორ აგარაქს, არამედ „მოუწოდა უკუე სტეფანოზ მწიგნობარსა თვისსა და უბრძანა მას, რაჟთა დაწერნეს ორნი დაბანი დაბათაგან სამეუფოთა ურჩეულენნი“... „დაამტყიცა უკუე ქელით წერილი იგი ქელითა თვისითა და წარსცა ყოველსა შინა ქუეყანასა ქართლისასა, რაჟთა ყოველნი ეკლესიანი განთავისუფლნენ მძლავრებისაგან და ხარკის მიქდისა“³⁵.

ივ. ჭავჭავაძის დაკვირვებით, „ამისთანა შემთხვევებში, როდესაც სიტყვას „ქართლი“ ფართო და საზოგადო მნიშვნელობა ჰქონდა, უმატებდნენ ხოლმე „ყოველი“, ან „ერთობილი“ და ამბობდნენ ხოლმე: „ყოველი ქართლი“, „ერთობილი ქართლი“³⁶.

4

მარტო ჭერის ტიპის ნაგებობების გათვალისწინება კმარა, რომ თვალწინ დაგვიდგეს საეკლესიო-იდეოლოგიური ერთიანობა „ყოველი ქართლის“, თანაც იმავე ფარგლებში, როგორც ფარნავაზის დროს გვამცნობს ლეონტი მროველი. მცხეთის ჭვარი შენდება კახეთისა და ქართლის საზღვარზე; აშენებენ კახეთის, შიდა ქართლისა და კლარჯეთ-ჭავჭავეთის პატრონები. შიდა ქართლში — ატენი, კახეთში — შუამთა, ეგრისში — მარტვილი. ყველა ეს ძველი სულ ოცდაათობით წლის პროლექტია და დაახლოებით 600 - 630 წლებში ვტივა³⁷. აღნიშნული წლები კი სტეფანოზ I და ადარნასე ქართლის ერისმთავრების ზეობაზე მოდის. ჩვენ ქვემოთ ვაჩვენებთ, რომ აღნიშნული 30 წელიწადი ზუსტად კირონ კათალიკოსის მოღვაწეობის ხანაა, სწორედ იმ კირონის, რომელიც იოანე დრასხანაკერტელის ცნობით იყო ქართლის, გუგარქის და ეგრისის არქიეპისკოპოსი.

³⁵ ასურელ მოღვაწეთა ცხოვრების წიგნთა ძველი რედაქციები. გამოსცა ილია აბულაძემ, თბილისი, 1955, გვ. 205.

³⁶ ქართველი ერის ისტორია, II, გვ. 26.

³⁷ ივ. გ. Чубиниашвили, Памятники типа Джвари, Тбилиси, 1948.

VII საუკუნის დამდეგი ქართლის შინაპოლიტიკურ ცხოვრებაში ეროვნული მოძრაობის ძლიერი აღმავლობით გამოიჩინება. ღვთისმსახურება ხდება ერთი უძლიერესი ფაქტორი „ყოველი ქართლის“ განაპირა პროვინციების გაქართველებისა და მათში ქართული სახელმწიფოებრიობის დამყარება-განმტკიცებისა³⁸. სწორედ კირონ ქართლის კათალიკოსი ხვდება პირველად (რასაკვირველია, მომწიფებული პოლიტიკური პირობების კარნახით), რომ აუცილებელია მღვდელთმსახურებაში ქართული ენის ყველგან დამკვიდრება „ყოველი ქართლის“ შემომტკიცებისათვის და მთლიან ორგანიზმად შესაყარავად. მან შეძლო, სომეხი ისტორიკოსის ლეოს სიტყვებით რომ ეთქვათ, „რკინისებური სიმტკიცით გაეტანა თავისი“³⁹ და ყველაზე უფრო კრელი მოსახლეობის მქონე ცურტავის ეპარქიაში ქართული სავალდებულო ენად დაემკვიდრებინა. მართალია იგივე ისტორიკოსი, როცა ამბობს: „კირონმა წარმატებით გაიტანა დაწყებული საქმე და სრული უფლება მიიღო, ეწოდოს თავისი ხალხის ერთ-ერთი დიდი შვილი“⁴⁰. ცურტავის ეპარქიაში ქართული მღვდელთმსახურების გაბატონება იყო სრულიად შეგნებული პოლიტიკა, წამოწყებული კირონ ქართლის კათალიკოსის მიერ; პოლიტიკა, რომელმაც შემდეგში გიორგი მერჩულეს საშუალება მისცა ეთქვა: „ქართლად ფრიადი ქუეყანა აღირაცხების, რომელსა შინა ქართულითა ენითა ეამი შეიწირვის და ლოცვაჲ ყოველი აღესრულების“⁴¹. არაბობა რომ არა, როგორც ჩანს, ამ ბრწყინვალე ეროვნულ-პოლიტიკურ ფორმულას უფრო ადრე იტყოდა რომელიმე გონიერი ქართველი მოღვაწე.

ქართლში ქრისტიანობა სახელმწიფო სარწმუნოებად გამოცხადდა. „ნათელიეს ყოველმან ერმან და სიმრავლემან ქართლისამან, თვნიერ ხოლო არა ნათელიეს მთეულთა კავასიანთა, არცა მოვიდეს მოფენასა მას ნათლისასა, არამედ დაადგრეს ბნელსა ეამ რაოდენმე“ (ქართლის ცხოვრება, I, გვ. 116). „არა ნათელილო ფეროზ, საძემან მირიან მეფისამან. არცა ერმან მისმან ნათელილო, არამედ ჭორციელ ოდენ მსახურებდა მირიან მეფესა“ (იქვე, გვ. 117). განრისხდა მირიანი. განუცხადა წმინდა ნინოს და ეპისკოპოსს: „მნებაეს ესრეთ, რათა იძულებით მახვლითა მოვაქციენეთ მთეულნი და სიძე ფეროზ, და დაეპონნეთ ძესა ღმრთისასა და ეათაჟუანნეთ პატრიოსანსა ჭჯარსა“ (იქვე, გვ. 125). ამით დაუშალეს მეფის მახვილის ხმარება და მოუწოდეს ჭკრითა და სახარებით უჩვენოს „გზა ჭეშმარიტი“ და „მადლმან ღმრთისამან განანათლოს ბნელი იგი გულითა მათთა“. მეფემ არ დაიშალა. სვეტებისოდ ერისთავი და მხედრობა გაიტანა ნინოსა და ეპისკოპოსს. მეფე მირიანი შარტო არ არის. მას მხარში უდგას ერისთავი (ერისთავნი) და მხედრობა. ფეროზთან ერთად კი აღმდგარა რანის მოსახლეობაც. მთიელთაც „განუყარ-

³⁸ კ. კეკელიძე, ქართული ლიტერატურის ისტორია, I, 1960, გვ. 574.

³⁹ ლ. ი. ბ. ჯაქიფ იუსიომიოქიონ, II, სრქსიან, 1947, გვ. 237.

⁴⁰ იქვე.

⁴¹ ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები, I, 1963, გვ. 290.

ნეს თავნი და პირნი გარე მიჰქცევენს და იღრპენდეს კბილთა“ (მოქცევაჲ ქართლისაჲ, გვ. 89). რატომ ასე უწყვეტ წინააღმდეგობას მთიელნი (ქართალებნი, წილკანელებნი, ფხოველებნი) ქრისტიანობას? მხოლოდ იმიტომ, რომ მათი სოციალური განუყოფარების დონე არ შეესაბამება ახალ რელიგიას? მაშ, ფეროზი რანის მოსახლეობასთან ერთად რატომ არ „იღებს ნათელს“? აქ ხომ იქნებოდა ისეთი ფენები, სადაც ქრისტიანობა ფეხს მოიკიდებდა? რატომ არის ასე დაინტერესებული შირიანი მთიელთა და რანის მოქცევით? რატომ მიყვება ნინოს და ეპისკოპოსს მხედრობა ერთსაერთო სათავეში? იმიტომ, რომ ქართლის მესვეურნი ქრისტიანობის სახელით დიდ სახელმწიფოებრივ ნაბიჯს დგამენ. მთიელთა და რანის მცხოვრებთაგან გაქრისტიანებაზე უარის თქმას და „კბილთა ღრპენას“ ამათი დამოუკიდებლობის შენარჩუნებისკენ მისწრაფება უღვეს საფუძვლად. ეტყობა, შირიანი ხელაუდა, რომ პერიფერიების შემოსაზღვრეულად არც მხოლოდ ქვარი იქნებოდა საქმარისი და არც ცალკე აღებული მახვილი იკმარებდა. იმიტომ, „ერისთავმან მეფისამან მციარედ წარმართა მახული მათ ზედა და ძლეუით შემუსრნა კერპნი მათნი“ (ქართლის ცხოვრება, I, გვ. 125). იმ დონისძიებამაც რომ არ იკმარა, „დაუძმძიმა მათ მეფემან ხარკი“ (იქვე, გვ. 126). გადაუკდო ერთმანეთს საერო და საეკლესიო მიზნები. გამომვლანდა ქრისტიანული რელიგიის კლასობრივი არსი მისი ოფიციალურად აღიარების პირველსავე წელს. ქრისტიანობა ქართლის ცხოვრებაში გამოჩნდა როგორც ფეოდალური საზოგადოების რელიგია და მათონვე აღმავეალი ფენის სამსახურში ჩადგა. ამ გარემოებამ განსაზღვრა ქართული ეკლესიის, როგორც ფეოდალური ორგანიზაციის მომწიფების უაღრესად სწრაფი ტემპი. მაგრამ კლასობრივი მომენტი არ არის მოთხოვნილის შესაფასებლად ერთადერთი ამოსავალი. ეს ერთი შეხედრით უწყალო პოლიტიკური აქტი („წარმართა მახვილი მათ ზედა“), ქართლის ცხოვრებაში უდიდესი მნიშვნელობის მოვლენად გვეჩვენება. როგორც ჩანს. ამასევე გულისხმობს ლეონტი მროველის სიტყვები: „ეთთარ აღასრულა ესე ყოველი ღმრთიარჯანობილიმან შირიან ზეფემან. განამტკიცა ყოველი ქართლი და ქერეთი სარწმუნოებასა ზედა სამებისა წმიდისასა, ერთარსებისა ღმრთისა დაუსაბამოსასა დამხადებელისა ყოველისასა, და განმტკიცდეს სრულსა სარწმუნოებასა ზედა“ (არ. 128). შირიანი მშენებრად გაერკვა, რომ ერთი ღმრთის აღიარება მკიდროდ დააკვეშირებდა პერიფერიებს ცენტრთან. შირიანის „ქორციელ ოდენ მსახურებიდან“ სულიერ მსახურადაც აქცევდა. ცალკეული, საკუთარი სარწმუნოების მქონე. რომთა ფსიქიკური წყობის ნიველირებისათვის არ შეიძლებოდა ამ ნაბიჯს დიდი მნიშვნელობა არ მქონოდა. მეტსაც ვიტყვით: შირიანის ნაბიჯში უნდა მხანანოს ფეოდალური საქართველოს („ყოველი ქართლისა“ მანც) ჩამოყალიბების მანგრძობე პრიციპის ერთი ერპამ. იმისათვის, რომ ჩამოყალიბდეს შინაგანად მთლიანი ერთეული („ყოველი ქართლი“), საქმარისი არ არის მცირე ჯგუფების (ქართლებნი, კახლებნი, მთიელნი და სხვა) ეთნიკური წარმოშობის ერთიანობა (ზოგჯერ ხომ ესეი არა გარჯეს, ან კიდევ ასეთი ერთიანობა ძალზე ბუნდოვანია). ამ ელემენტების „გაქართველებისათვის“, „ყოველი ქართლის“ ისეთ შეგნებულ მთლიანობად ჩამოსაყალიბებლად, რომლის წვევრებსაც შეუძლიათ უშეცდომოდ უწოდონ თავიანთ თავის „ჩვენ“. საჭიროა სხვა მეზობელი ერთიანობებისგან განმასხვავებელი კიდევ მრავალი ნიშნის შექმნა. ქრისტიანული რელიგიის პერიფერიებში გატანით ქართლის სამეფოს მესვეურებმა მთიელნიც ამ „ჩვენ“-ს აზიარეს. ამიერკავკასიის ტერიტორიაზე ქრისტიანობის ხელშეწყობით კიდევ უფრო „მკვეთრად შეიკრა ერთი ბანაკი (ქართლი, სომხეთი და ალბანეთი) და გაეძიქნა „მათ“ (ირანი).

მემღვდელე პერიოდი არის მზადება მეორე დიდი დაყოფისათვის VII საუკუნეში, როცა ქართლი და სომხეთი ერთმანეთს განასხვავებენ რელიგიურადაც. მთელი საუკუნენახევრის განმავლობაში სარწმუნოებრივად ერთი საზოგადოება ამ ნიშნითაც შევეთრად იმოქმედებდა. ეს არის კანონზომიერი პროცესის ლოგიკური დასასრული: VI—VII საუკუნეების მიწანზე აღდგება „ყოველი ქართლი“, რომელიც იქნეს ისეთ არსებით ნიშნებს, რომელთა არევა სხვა ორგანიზაციებისათვის დამახასიათებელ ნიშნებში აღარ შეიძლება: ჩამოყალიბდა ისეთი „ჩვენ“, რომელსაც გადაკვეთის წერტილები არცერთ „მათ“-თან აღარ აქვს. ამ პროცესში მტრე როლი არ უთამაშია სარწმუნოების ენას.

მთელთა და ქერთა მოქცევის ნიშნო ფიქრობს „სახარებითა და ქუართთა პეტროსანთა“. სახარება, ალბათ, ქართულ ენაზე იქნებოდა დაწერილი. ნიშნო და ეპისკოპოსი მიდიან მთაში და ლოცვა ქართულად უნდა აღასრულონ. შეუძლებელია არ გაგვასხენდეს განთქმული „ქართლად ფრადი ქუყენაჲ აღიარაცების...“ როგორც „ყოველი ქართლის“, ისე „ყოველი საქართველოს“ შექმნა პირველად ქართულმა ეკლესიამ შენიშნა და ეს არ იყო შემთხვევითი. იგი სამწყსოს გაფართოებისათვის იბრძოდა და ეს ბრძოლა (სამეფო ხელისუფლებასთან კავშირში) ობიექტურად პროგრესული აღმოჩნდა.

„და დაქდა მეფედ ძე მისი (მამარ მირიანის ძისა—ზ. ა) შირდატ, და მეფობდა დიდსა სარწმუნოებასა შინა და ყოველნი დღენი მასიანი უმფოთველად აღასრულნა სარწმუნოებასა შინა დიდსა“ (ქართლის ცხოვრება, I, გვ. 131). „ხოლო მეფობდა ვე თრდატ მოხუცებულე გეილად, იყო კაცი შორწმუნე, ბრძენი და განიერი... მეფობდა უმფოთველად და მოკულდა სარწმუნოებასა შინა დიდსა“ (იქვე, გვ. 137). ნორდატი და თრდატი არ ეწოდნენ აქტიურ საგარეო პოლიტიკას და ლეონტი პროველც მათ შესახებ ირიოლედ უფერულ წინადადებას იმეტებს. ისტორიკოსს სხვა რიგის მეფეები უფრო აინტერესებს: „ესე ვარაზ-მამარ მეფე იყო კაცი ურწმუნო და მოძულე სჯულისა, და ვერ იყარებდა ერისაგან განცხადებულ სჯილას სიძლოლოს, რამეთუ მოქცეულ იყო ქართლი და დიდსა სარწმუნოებასა შინა იყენეს აზნაურნი და ყოველი ერი ქართლისა. და ვარაზ-მამარ შიშისა მათისაგან ვერ განაცხადებდა დატყუებასა სჯულისასა“ (იქვე, გვ. 135—136). მის მეფობაში ქართლმა დიდი მარცხი განიცადა გარეშე მტრისაგან. ისტორიკოსი საქმოდ ვრცელად ჩერდება ვარაზ-მამარის მეფობაზე და არ ძუნწობს ფერების ხარჯვაში მის ღრუბრითად წარმოსადგენად. ამასთან ხაზს უსვამს, რომ მეფე დამარცხდა, გინჯიდან „იქყოდა ყოვლითავე უსჯულად“, რამეთუ იყო იგი ჩუქენი დემონი“.

ესე ფარსმან იყო კაცი შორწმუნე, მკედარი შემმართებელი. „ზრახა მეფესა ბერძენთასა და ითხოვა მისგან შეწყება: და აღასრულა თხოვრა მისი კისარმან. მაშინ განდგა და ირდარა მისცა სპარსთა ხარკი“ (იქვე, გვ. 138). სარწმუნოებითა და მხნეობით შემკულ მეფეს საგარეო ფრონტზე გამარჯვება მოუპოვებია და „ურწმუნო“ ვარაზ-მამარის დროს სპარსთაგან დადებული ხარკის ძლევა შეუწყვეტია. ამ იდეალურ მეფეს, ლეონტი პროველც თვალსაზრისით, არ დიდალა შემდგომი საქმიანობა. „მცირედემ მეფობდა და მოკულდა“. მაგრამ რაში მდგომარეობს ფარსმანის პოლიტიკის წარმატების გასაღები? განსხვავებით სხვა „უმფოთველი“, მაგრამ „შორწმუნე“, ან „ურწმუნო“, მაგრამ „მოშიში“ მეფეებისგან, ფარსმანი არის „შორწმუნეთა“ და „მკედარი შემმართებელიც“, ე. ი. აქტიურ საგარეო პოლიტიკის ეწევა და ამ პოლიტიკის გასატარებლად თავის რელიგიურ მრწამსსაც იყენებს: „უზრახა მეფესა ბერძენთა“, რომ ლეონტი პროველის თვალში ბერძენთან პოლიტიკური კავშირი და ამ კავშირის გამოხატულება, მტრის შორწმუნეობა, აქტიურ საგარეო პოლიტიკასთან ერთად ქვეყნის წარმატე-

ბის საწინდარია, ცხადი ხდება ისტორიკოსის მიერ ფარსმანის მომღვენო მეფის მირდატის დახასიათებით.

ესე მირდატ კაცი ქუელი, მკედარი შემმართებელი, ურწმუნო და უშიშო ღმრთისა, ლლი და ამპარტავანი, და მინდობილი მკედრობა-სა თუსსა (იქვე, გვ. 138). ფარსმანის მსგავსად მირდატიც „მკედარი შემმართებელია“, მაგრამ მისგან განსხვავებით „ურწმუნოა“. „სოლოთა მისითა მტერ ექმნა ბერძენთა და სპარსთა. ბერძენთაგან ეძიებდა კლარჯეთს, საზღუარს ქართლისასა, ხოლო სპარსთა არა მისცემდა ხარკსა“ (იქვე, გვ. 138). ისტორიკოსს ისე მიჰყავს თხრობა, რომ აჩვენოს: მირდატის ეს ნაბიჯი და ორ ფრონტზე ბრძოლა მისთვისვე გახდა საბედისწერო და ჩვენც არა გვაქვს საბუთი არ ვერწმუნოთ მროველს. გადამწყვეტ ბრძოლაში „იოტეს და შეიპყრეს სპარსთა; მოვიდეს ქართლად, დამპყრეს ქართლი და განჩაყუნეს ეკლესიანი“ (გვ. 138). ასეთ იყო ბედი იმ სხელმწიფო მოღვაწის, რომელიც მამაცი მხედართმთავარი კი იყო, მაგრამ ბეცი საშინაო და საგარეო პოლიტიკის გამო „ურწმუნო“ და ბიზანტიელთა მტერი გამხდარა.

ამრიგად, ლეონტი მროველი, მირიანიდან მოყოლებული ვახტანგ გორგასალამდე, მეფეებს ოთხ ჯგუფად უფოს: 1. „მორწმუნენი“ და „უშფოთველად მცხოვრებნი“. 2. „ურწმუნონი“ და „მოშიშნი“. 3. „ურწმუნონი“ და „მკედარნი შემმართებელინი“. 4. „მორწმუნენი“ და „მკედარნი შემმართებელინი“. ამ უკანასკნელი ტიპის მეფეთა იდეალური სახეა ვახტანგ გორგასალი (ამ მხრივ „გორგასალის (ცხოვრება“ შეტად ბუნებრივად აგრძელებს „მეფეთა ცხოვრებას“). ლეონტი მროველის სიმპათიები ამკარად მათ მხარესაა. ისტორიკოსი კარგად აჩვენებს, რომ „ურწმუნობა“ მეფეს აზნაურებს უბირისბირებს და ქვეყნის ზურგს მნიშვნელოვნად ასუსტებს. ამიტომ იყო, რომ „უარაზ-ბაქარი შიშისა მათისაგან ვერ განაცხადებდა დეტეებასა სჯულისასა“. მეორე მხრივ, მეფის „ურწმუნობა“ ბერძენებთან და მეზობელ სომხებთან პოლიტიკური კავშირის შესუსტების მოწმობა იყო. „ამაინ სომეხთა მოგზავნეს ვარაზ-ბაქარისსა მოციქული და რქუეს, რათა შეკრბენ და მოიერთონ ძალი ბერძენთაგან“. მან „არა ისმინა არცა სომეხთა, არცა წარჩინებულთა თუსთა“ (გვ. 136). მეფემ ვერ გაიგო ძალთა დაჯგუფების კანონზომიერება და სასტიკად დამარცხდა. ქართლისათვის ყველაზე დიდ და საგანგებო საფრთხეს სპარსეთი წარმოადგენდა და მისი შეკავება ამიერკავკასიის ხალხთა მკიდრო კავშირითა და ბერძენთა ძალისა და ინტერესების გონივრული გამოყენებით შეიძლებოდა. ასეთ პირობებში ქვეყნის მესვეურთა მრწამსი სახელმწიფოს პოლიტიკის გამოხატულება იყო და პროგრესული აღმოჩნდებოდა ის მეფე, რომელიც იქნებოდა „ამოცი მორწმუნე და მკედარი შემმართებელი“.

სპარსეთის მეფეს ინდოეთს სილაშქროდ მიჰყავს ბერძენთა და ქართველთა წარი. ქართველებს, ვახტანგ გორგასალის სარდლობით, სინდეთის მეფე ილყამ მოუქცევიათ. ჭანშერი გიმოგვეცემს ვახტანგსა და სინდეთის მეფეს შორის გამართულ პიექრობას (ჩვენთვის სულერთია, რამდენად „სტენოგრაფიულია“ იგი), სინდეთის მეფე უსაყვედურებს ვახტანგს, რომ მას თავისი ქვეყანა დაუტოვებდა და სპარსელებს ეხმარება „რათამცა განძლოერდეს, და მოიწყუნეს და წარგწყობილ შენ და ქვეყანა შენი, და დაიპყრეს წარსაწყმედელად ყოველთა ჭურის-მსახურთა“ (ქართლის ცხოვრება, I, გვ. 191). ძნელია შეედავო სინდეთის მეფეს. მისი არგუმენტი საკმაოდ ძლიერი და დამაჯერებელია მიუხედავად ამისა, ვახტანგ გორგასალი სრულიად მოულოდნელ და თანაც ისეთ პასუხს აძლევს, რომ გვიპირს ჭანშერის შეთხზულად ჩავთვალოთ: „დადათუ არა კემშარიტსა სჯულსა ზედა არიან სპარსნი, არამედ მეცნიერნი ირიონ ღმრთისა დამხადებ“

ლისანი, და რწამს ცხოვრება სულიერა, ბოლო თქვენ სრულიად უმეცარნი ხართ ღმრთისანი, და უგულისხმო, ვითარცა ცხენი და ქორი" (გვ. 193). ეს შეპირისპირება ვახტანგის ეპოქის ანარეკლია. სწორედ მაშინ განსაკუთრებით მწვავედ უპირისპირდებიან ქართლში ზორაოსტრიზმი, ქრისტიანობა და კერძოაზვანისმცემლობა ერთმანეთს. ვახტანგმა კერძოაზვანისმცემლობასთან შეღავათობით უპირატესობა მახლენობას მიანიჭა, თუმცაღა ჰეშმარიტ რჩულად არც ის მიიჩნია, რაშია საქმე? საქმე ის არის, რომ მახლენობა სასანიანთა ხანაში სერიოზულ ცვლილებებს განიცდის, ერთღმერთიანობის უაღრესე ეწყობა და მნიშვნელოვნად ემსგავსება ქრისტიანობას. როგორც ჩანს, მახლენობა ცდილა ახალ ურთიერთობას შეგუებოდა. ის სხვა საქმეა, რომ მან ეს ვერ მოახერხა და იძულებული გახდა აშკარად ფეოდალური საზოგადოების შესაფერა სარწმუნოებისათვის, ისლამისთვის დაეთმო ასპარეზი. მაგრამ ფაქტია, რომ ფეოდალურ ურთიერთობაზე გადასული სპარსეთისათვის ერთი ღმერთის აღიარება ისევე აუცილებელი გამხდარა, როგორც ქართლში კერძოა დღენეა და „ქრისტეა ნათლისცემა“. ისტორიკოსის ილომ ქუანჭერს ეს გარემოება გაახანჯინა და ისეც დავანახა, რომ ვახტანგ გორგასლის ეპოქაში ქართლის მესვეურთა ესმოდათ, თუ რა უპირატესობა ჰქონდა სახელმწიფოებრივი თვალსაზრისით „ღმრთის ჰენეოქებას“ „უგულისხმობასთან“ შეღავათობით. კერძოაზვანისმცემლობასთან შეღავათობით მახლენობისათვისაც კი უპირატესობის მიანიჭებით ქართლში დადასტურა ჰენე საზოგადოებასთან სოციალურად გამიჯნა, ქრისტიანულ რელიგიას ამ გენეოქენიე ვითრე როლი არ უთამაშია. ახალ საზოგადოებრივ ძალას სპარსელებოდა ის აშკარა განმისხვეცებელი ნიშანი, რომლიც საშუალებითაც განეყოფოდა ძველს. ქრისტიანობა (ერთი ღმერთის აღიარება) ასეთი ნიშანი აღმოჩნდა.

განასრულნა (ღამიმ) ზღუდენი ტფილისისანი, და ვითა ებრანა ვახტანგს, იგი შექმნა სახლად სამეფოდ. და მოკუდა პეტრე კახალიკოსი და დაქდა სამოელ. და შეფემან მას მიათუალა მცხეთა, რამეთუ ეგერე უბრძანა მეფესა ვახტანგს" (გვ. 205). როგორც ჩანს, სამეფო ხელისუფლებას მცხეთაში საკათალიკოსო სავანაგობო დოქტრინები და ეს ნაბიჯი საერთო მნიშვნელოვან განხორციელებას ემსახურებოდა: 1. თავიდან იქნებოდა აცილებული ძველი რელიგიის მიმდევართათვის წარმოართული საკულტო ადგილების დატოვების სპირიტუა. 2. ტრადიციების დამცველი ხალხი თავს სწორედ ჩვეულ ადგილას მოიყრიდა. ქრისტიანული იდეოლოგიის ცენტრად მცხეთის დატოვება ჰენე მოსახლე ძველ საზოგადოებრივ ფენებთან ბრძოლის გონიერული ხერხი ჩანს. ქრისტიანული სარწმუნოების ხმლით გავრცელების პოლიტიკამ თავისი როლი შეასრულა. შემომტკიცა დამოუკიდებლობის ტენდენციების ჰქონე პერიფერიებში. ამის შემდეგ უკვე შეეძლო (ცენტრალურ ხელისუფლებას „ქრისტეს ნათლის" შვიდობიანი ქადაგებით თავისი პოზიციები კიდევ უფრო განმტკიცებინა. დამწყო ფართო საგანმანათლებლო მოძრაობა, რომელიც მჭიდვრ სამეფო სახლის სამსახურში ჩადგა. ასრულე მათა ქადაგებას უდიდესი სახელმწიფო მნიშვნელობა რომ ჰქონდა, ამას ვახტანგ VI-ის სწავლულ კაცთა კომისიაც კარგად მიმხედარა. კომისიის სომ სავანეებო მიხანი ჰქონდა („ეკლესიის მტრანეს შეამოკლებს და სამოქალაქოს მოგვითხრობს შესხვით და ვრცლად"). თუ „ქართლის ცხოვრებას" თვალს ვადრავებთ, ვნახებთ, რომ ჩანართიდან ყველაზე მეტი ასრულე მათა მოღვაწეობაზე მოდის. მათ მოღვაწეობას, ჩანს, გარკვეული სახელმწიფოებრივი მნიშვნელობა ჰქონდა და შეფერხმად იყო მათი ქადაგებით დაინტერესებულა. იოანე ამოვიდა მცხეთას, და ბრძანებითა შეფისათა და კურთხევიითა კათალიკოსისათა. აღვიდა მათას ზედა ზადენსა, და მუნ დემეკვდრა დაუღებით" (ქართლის

ცხოვრება, I, გვ. 208). „ხოლო ესე იმისთვის ყო ღმერთმან, რამეთუ პირველად სძაჟულ ექმნა ეკლესიათა და გარემო ქართველთა ერთა, და მეორედ ამისთვის დაეკუდა ადგილსა მას, რამეთუ გოდოლი აღეშენა წარმართთა... და რაათა აწცა ლოცვითა წმიდისა მის ბერისაათა განიწმინდოს ადგილი ესე“ (ასურელ მოღვაწეთა ცხოვრების წიგნთა ძველი რედაქციები, გვ. 26—28). იმ რთული და ბუნდოანი საკითხების გარეშე, რაც ასურელ მამათა მრწამსის, ქადაგების მიზნების და ეინაობის შესახებ წამოჭრილა, ცხადი გვეჩვენება, რომ მათი მოღვაწეობა ქვეყნის სოციალურ ცხოვრებაში მნიშვნელოვან როლს თამაშობდა და სამეფო ხელისუფლების ინტერესებს ემსახურებოდა.

ამრიგად, ქრისტიანულმა რელიგიამ და ეკლესიამ გარკვეული როლი ითამაშა ახალი ქართული ეროვნულ-პოლიტიკური ერთიანობის ჩამოყალიბებაში, მის ახალ სოციალურ საწივებზე გაფორმებაში. VI—VII საუკუნეების მიჯნაზე „ყოველი ქართლის“ „შეკრება“, VII საუკუნის დამდეგს მისი გამიჯვნა სპარსელთა პოლიტიკური ბატონობის იარაღისგან („სომხური სარწმუნოება“) და ქვეყნის ყველაზე უფრო ეროვნულად ქრელ კუთხეში (ეურტავის საპიტიახშო) მღვდელთმსახურებაში „ქართული მწიგნობრობის“ დამკვიდრება, IV—VI საუკუნეების მანძილზე მიმდინარე პროცესის ლოგიკური განვითარება იყო. არაბობამ არ მისცა საშუალება „ყოველ ქართლს“ მტკიცედ დამდგარიყო ფეხზე და სულ ცოტა ორი საუკუნე შაინც დასჭირდა ქვეყანას, რომ კვლავ დაეწყო „ანლაღ-რე შეკრება“.

5

VII საუკუნის დამდეგს „ყოველი ქართლი“ მკვეთრად გამოირჩევა საერთაშორისო ასპარეზზე. საუკუნეთა მანძილზე იღგა არჩევანის წინაშე ბიზანტიისა და სპარსეთს შორის. პოლიტიკური ვითარების ცვლასთან ერთად კურსს ხან ერთისკენ იღებდა, ხან მეორისკენ. ძნელად როდისმე ისე მჭიდროდ შერწყმოდა რელიგია და პოლიტიკა ერთმანეთს, როგორც მაშინ. ბიზანტიასა და სპარსეთს შორის მოქცეული ქვეყნებისათვის ქრისტიანული რელიგია პოლიტიკური სიმპათიების საფარველად იქცა. საკითხს ახლა ქრისტიანობაში ორი ძირითადი მიმდინარეობა კი აღარ წყვეტდა მხოლოდ. დიდი ძალა შეიძინა მათ შიგნით არსებულმა უამრავმა სექტამ, რომლებიც პატარა ქვეყნების ნაციონალური პოლიტიკის საყრდენი შეიქმნენ. ზედიზედ ცდილობენ სპარსეთის შემწეობით და ნაციონალური (ნესტორიანული, იაკობიტური, იელიანიტური თუ სხვა) ეკლესიების საშუალებით ბიზანტიის პოლიტიკური უფლებიდან გამოსვლას სომხები, კობტები, სირიელები, ეგვიპტელები და სხვანი. სპარსეთი მფარველობს ანტიქალკედონიტ ქრისტიანებს, სარგებლობს მათი დაპირისპირებით კონსტანტინეპოლის ეკლესიასთან. დიდი ხანია ქართლი გადაჭრით ვერ დამდგარა

ერთ რელიგიურ-პოლიტიკურ პოზიციაზე. ხან გმობს ქალკედონის კრებას, სოლიდარობას უცხადებს სომხებმა და სირიელებს, თავს მეფეთა-მეფის მონად აცხადებს, ხან კი ფარულად თუ აშკარად ცდილობს გამოვიდეს ამ გავლენიდან და ბიზანტიის ეკლესიას დაუახლოვდეს. შიგ ქართლში საეპისკოპოსოები ზოგი ქალკედონიტურია, ზოგი ნესტორიანული, ზოგი მონოფიზიტური და ზოგი კი, ვინ იცის რა სექტის მიმდევარი. ასეთი გაყოფა იდეოლოგიისა და მას უკან ამოფარებული პოლიტიკური პროგრამისა ასუსტებს ქვეყნის დამოუკიდებლობისათვის მებრძოლ ძალებს. საცაა თავის სათქმელს იტყვიან ისლამიც. დროა ქვეყანა გაერთიანდეს ერთი მრწამსის ქვეშ. დროა ქვეყნის მესვეურებმა ერთი საგარეო პოლიტიკური გეზი დასახონ და ერთი პროგრამა შეიმუშაონ. ცხადია, ასეთი ამოცანის დღეს წესრიგში დასმა მხოლოდ შინაგანად ერთიან ქვეყანას შეუძლია, მხოლოდ აღდგენილ „ყოველ ქართლს“ ძალუძს. ამიტომ, ის რაც VII საუკუნის დამდეგს კირონ ქართლის კათალიკოსის მეთაურობით შესაძლებელი გახდა, უეჭველია, ამ ხანში ქართლში შექმნილ შინაპოლიტიკურ ერთიანობაზე მიუთითებს. ალბათ, სწორედ ამას გულისხმობს უბტანესი, როცა გვაუწყებს: „რა უამს მიაღწია კირონმა თავისი სამთავრო სამწყვსოს და თავის ქალაქს, რომელსაც მცხეთა ეწოდება, წეკრაბა თავისთან ეპისკოპოსები, იმ ქვეყნის წარჩინებულნი, მთავრები, ერისთავები და დაიმორჩილა მათთან ერთად სრულიად მთელი ქვეყანა თავისი ხელმწიფობის ქვეშ“⁴². ერთიანი რელიგიური და საეკლესიო პოლიტიკა ქვეყნის ერთიანობას გულისხმობს. საკვირველი ის არის, რომ სწორედ ხოსრო II წარმატებების ხანაში, როცა მავრიკე კეისარი ტახტიდან ჩამოგდებულა, ფოკას წაგებული აქვს კავკასიის ასპარეზზე სპარსეთთან ცილობა დიპლომატიურად და პოლიტიკურად, როცა აღმოსავლეთის ქრისტიანი ქვეყნები, და მათ შორის სომხეთი, ირანის მხარეს იკავებენ, ქართლი გაბედულ ნაბიჯს დგამს: კურსს იღებს ბიზანტიისკენ და დასტურად ქალკედონის კრებას აღიარებს. მაგრამ ქართლის რელიგიურ-პოლიტიკური დიპლომატია მოქნილია და მას მანევრირების საშუალებას საკმაოდ აძლევს. ძნელი სათქმელია, რამდენად შორსგათვლილი მიზნები ამოძრავებდათ ქართლის მესვეურებს, როცა თავისი არჩევანით სახტად დატოვეს სომეხთა კათალიკოსიც კი და შეძრწუნებულს ათქმევიანეს: „დაუჭერებლად გვეჩვენა, რომ უცხო სამეფოსთან შექნა მეფეთა-

⁴² «ის ქაქამ სნაჲ სიქონი ქ ქინას ქიქი ქქსანისქსანს ს ქ რაგაქნ სიქსანს» იო კიაქი სეჩესქაქ. ძიფიქლ არ ქნენ ესსიქსიქაიქიქიქინ წანსქრქ ქლსოქ აქქორქინ ს ვიქქანს ს ვნაქაქაქაქი. ს წანსქ წიქოქ წანსქრქ აქნაქაქოქ ვამსნაქან აქქორქინ ვნე ქიქიქ ქქქსანისქსანქ. ი. ს. თ. თ. გ. ს. II, გვ. 4.

მედის მონათაგანმა სიყვარულის ერთობა⁴³. ეს კია, რომ VII საუკუნის დამდეგს არჩეული გეზიდან ქართლს აღარ გადაუხვევია. სწორედ ამანაც მისცა საშუალება შემდგომში, ერთადერთს აღმოსავლეთის ქრისტიანულ ქვეყნებს შორის, ძლიერების ზენიტზე მყოფს, თავი ბიზანტიის ეკლესიურ-პოლიტიკურ მემკვიდრედ გამოეცხადებინა.

II

ქართული წყაროები ქირონ ქართლის კათალიკოსის შესახებ

VII საუკუნის დამდეგს ქართლის სახელმწიფო და საეკლესიო ცხოვრების მეთაური ჩანს კირონ მცხეთელი, ქართლის კათალიკოსი. აი, ამ მოღვაწის შესახებ მრავლისმეტყველად დუმს ქართული წყაროები და საქმე სრულიადაც მათ ნაკლულებაში არ მდგომარეობს. „მოქცევაჲ ქართლისაჲ“-ს ავტორი, ჭუნაშერი და სუმბატ დავითის ძე ხომ ვალდებულნი იყვნენ, სხვებს რომ თავი დაეანებოთ, ერთი სიტყვით მაინც მოეხსენებინათ იგი. იქ, სადაც „მოქცევაჲ ქართლისაჲ“-ში და „ქართლის ცხოვრების“ ტექსტში ლაპარაკი უნდა ყოფილიყო კირონის კათალიკოსობისა და ადარანასეს ერისმთავრობის შესახებ, ჩამხულია კათალიკოსი ბართლომე და ერისმთავარი (ერისთავთა მთავარი) სტეფანოზ I. ამათი ხელმწიფობა კი, სულ ცოტა, 30 წელი მაინც გრძელდება. „მოქცევაჲ“-ში ყურადღებას იხერხებს ცნობა იმის შესახებ, რომ ჰერაკლე კეისრის ლაშქრობის დროს ერთხანს კიდევ ესენი განაგებდნენ ქართლს: „ერისთავობდა ი გ ი ვ ე დიდი სტეფანოზი და კათალიკოზი იყო ბართლომე მ ე რ ა ე დ“⁴⁴. მემბტიანე აქ ან რაღაცას გვიმაღავეს, ან თვითონაც დაბნეულია. რატომ გვარწმუნებს, იგივე სტეფანოზი ერისთავობდაო? ან კიდევ, ბართლომე მეო-

⁴³ ებსტოლუთა წიგნი, გვ. 68. ვ. ვარდიანიანს სპეციალური ნაშრომი იქვე მოძღვნილი ქართლისა და სონხეთის ეკლესიებს შორის მონღღარი განხუთქილების პოლიტიკური საფუძელის შესწავლისათვის (ი. ბ. ი. ს რ ი ა ნ ე ა ნ, აკა-სკრავაიჩან ნაჩარსკრავაიჩანნიერ VII ფორქი ნაქორეაქსინ. აშშმ ზქოთორეანინიქი მქაღვანქო, მხლქსაფქრ. 1964, მხ 11, გვ. 87—96). ჩვენს პრინციპულად პოლუბლად მიჯავანია მასში წამოყენებული დებულებები და მათ განხილვას ცალკე წერილში შევცდებით.

⁴⁴ ძველი ქართული იგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები, I, გვ. 96.

რედ დაქდა კათალიკოსადო? ხომ არ უნდა ვიფიქროთ, რომ მასზე ადრე იყო ვიღაც სხვა კათალიკოსი (და მართლაც იყო კირონი) და მატრიანედან მისმა ამოშლამ გამოიწვია ეს გაუგებარი სიტყვები? ჩვენ „ქართლის ცხოვრებისა“ და „ეპისტოლეთა წიგნის“ ცნობების შეჩერებით ისიც ვიცით, და სრულიად ლოგიკურად მიგვაჩნია, რომ ჰერაკლე კეისარმა ქართლის ერისმთავარად სტეფანოზის შემდეგ ხელახლა დასვა ადარნასე. ყურადღებას იქცევს „მოქცევაჲ ქართლისაჲ“-ს ბოლოში დატოვლილი კათალიკოსების სია, სადაც კირონი ცხრაცოლოსან კათალიკოსს შორის არის დასახელებული. ამრიგად, კირონი არ არის მოხსენებული იქ, სადაც უნდა იყოს და როდესაც მისი არსებობა დანამდვილებით ვიცით სომხური წყაროებით და შეტანილია ცოტა უფრო მოგვიანებით მოღვაწე კათალიკოსებს შორის. შეიძლება ორი ვარაუდი ვაგვიჩინდეს: 1. სიაში მოხსენებული კირონი და სომხური წყაროებით ცნობილი კირონი ერთი და იგივე პირია და ავტორს რიგი აქვს არეული. შესაძლოა, მან რაღაც მიზეზებით ქართული წყაროებიდან ამოშლილი კირონის სახელის კვლავ შეტანა სცადა მატრიანეში IX—X საუკუნეებში სომეხ-ქართველთა საეკლესიო განხეთქილების საკითხებისადმი ინტერესების ხელახლა გაღვივებასთან დაკავშირებით, მაგრამ სათანადო ადგილი ვეღარ მოუწაა და სადღაც მეორე ადარნასეს გვერდით (კირონ-ადარნასეს წყვილის არსებობა, ეტყობა, იცოდა) მოათავსა. 2. „მოქცევაჲ“-ს და „ეპისტოლეთა წიგნის“ კირონი სხვადასხვა პირია. VII საუკუნის მანძილზე ყოფილა ორი კირონი ქართლის კათალიკოსი (ასეც არის მიღებული თანამედროვე ქართულ საეკლესიო კალენდრებში პ. კარბელაშვილის მიხედვით). აქვე ვჩქარობთ მეორე ვარაუდის მოხსნას: სახელი კირონი იშვიათია ქართლის კათალიკოსებში და ადრე ხანაში საერთოდ არ გვხვდება. ქართულ და სომხური წყაროები არ იცნობენ მეორე კირონს. „ქართლის ცხოვრების“ ძველ სომხურ თარგმანს ამ სიის კირონი სწორედ ქართლისა და სომხეთის საეკლესიო განხეთქილების დროის მოღვაწედ მიაჩნია და ბილწს უწოდებს (*ჩიქრიან შიქი*)⁴⁵.

აღნიშნული სიის გარდა, კირონის სახელი ძველ ქართულ წყაროებში გვხვდება არსენი საფარელის ნაშრომში „განყოფისათჳს ქართლისა და სომხეთისა“⁴⁶. მოსალოდნელი იყო, რომ ამ თხზულებაში მაინც, რომელიც სპეციალურად ქართლისა და სომხეთის საეკლესიო განხეთქილების საკითხებისადმი მიძღვნილი, შედარებით ვრცლად იქნებოდა ლაპარაკი კირონ ქართლის კათალიკოსის ღვაწლის შესახებ სწორედ იმ საქმეში, რამაც აღნიშნული ტრაქტატის დაწერა გამოიწ-

⁴⁵ ქართლის ცხოვრების ძველი სომხური თარგმანი, გამოსცა ილია აბულაძემ, თბილისი, 1953, გვ. 261.

⁴⁶ თ. ეორდანიანი, ქრონიკები, I, გვ. 320.

ვია. მაგრამ აქაც მხოლოდ ორიოდ სიტყვით არის აღნიშნული, რომ მოსე ცურტავის ეპისკოპოსი გააძევა და ამ ნიადაგზე აბრაამ კათალიკოსთან უთანხმოება მოუხდა. ნაშრომის დანარჩენი ნაწილი სომხეთის ეკლესიის ისტორიას გადმოსცემს. კირონის შესახებ ქართული მასალა არსენის ან უკვე აღარა აქვს ან კიდევ განზრახ ჩქმალავს მას. მოსალოდნელი იყო, რომ კირონი არსენი რაიმე ეპითეტით შეამკობდა, ან მართლმადიდებელს მაინც უწოდებდა. იგი თითქოს იმსახურებდა ამას, მონოფიზიტების წინააღმდეგ ბრძოლის მედროშე იყო! მაგრამ არა. არც ერთი სიტყვით არ აღუნიშნავს მისი დამსახურება არსენის და არც ღვაწლის შემკობას ფიქრობს. საინტერესოა: თუ სომხური მასალით სრულიად უქოქმანოდ ვიცით, რომ საბოლოო განხეთქილება ქართველებსა და სომხებს შორის აბრაამ სომეხთა კათალიკოსისა და კირონ ქართლის კათალიკოსის ზეობაში მოხდა, აჩენი სწორედ კირონსა და აბრაამს ტოვებს, მთავარ მოქმედ პირებად მოსე და კომიტას კათალიკოსებს აცხადებს. სომხურ საისტორიო და საეკლესიო მწერლობაში კი ძნელია კირონზე უფრო პოპულარული პიროვნება მოიძებნოს, თუმცა ეს პოპულარობა ნეგატიური ხასიათისაა. კირონი იმდენად ფართო მასშტაბის მოღვაწე ჩანს, რომ მისი კვალი ლათინურ მწერლობაშიაც შემორჩენილა⁴⁷. ქართული მწერლობა კი დღეს. ასეთ ვითარებაში, იძულებული ვართ ქართულ წყაროებში კირონის კვალის წარხოცვა თუ მიჩქმალვა თვით წყაროების ნაკლებებას კი არ მივაწეროთ, არამედ გარკვეული და შეგნებულ რელიგიური პოლიტიკის შედეგად მივიჩნიოთ.

ამრიგად, კირონ ქართლის კათალიკოსის შესახებ ჩვენ უკვე ვიცით:

1. ძველ ქართულ მწერლობაში მისი სახელი წარხოცილია. უკვეელია, კირონი ისეთი ქრისტიანული სექტის მიმდევარი იქნებოდა. რომელიც გვიან წვალებად გამოცხადდა. ამასთან დაბეჭდვით ვიცით სომხური წყაროებით, რომ იგი ქალკედონის კრებას აღიარებდა. მაშ. რა სახის უნდა ყოფილიყო ის წვალება, რომელიც ქალკედონის კრებას აღიარებდა, ანტიქალკედონიტებს (სომხებს) უპირისპირდებოდა და მაინც არ სცნო ქალკედონურმა ეკლესიამ? VII საუკუნის ოციანი წლებიდან VI მსოფლიო კრებამდე (680 წ.) ასეთი ერესი მხოლოდ ერთი ვიცით: ესაა მონოთელიტობა. ქვემოთ ჩვენ ვნახავთ, რომ კირონ ქართლის კათალიკოსი სხვა მონაცემებითაც შესაძლებელია მონოთელიტად მივიჩნიოთ.

⁴⁷ ბ. თამარაშვილი, ისტორია კათალიკოსისა ქართველთა შორის, 1902, გვ. 189.

2. ქართლის კათალიკოსის როგორც სომხური, ისე ქართული წყაროებით ერქვა „კჳრონ“⁴⁸.

3. სახელი „კირონ“ იდენტურია იმავე ძირიდან ნაწარმოები ბერძნული სახელისა „კიროს“. მოსალოდნელია, რომ ქართლის კათალიკოსი კირონ ბერძნულ მწერლობაში „კიროს“ სახელით იქნებოდა ცნობილი⁴⁹.

4. სომხურ საისტორიო მწერლობაში (იოანე დრასხანაკერტელი) დაცულია პირდაპირი ჩვენება იმისა, რომ კირონ ქართლის კათალიკოსი იყო ეგრისის არქიეპისკოპოსი, ანუ ლაზიკის მიტროპოლიტი. ქართლისა და ეგრისის ეკლესიების ერთიანობის შესახებ კირონის კათალიკოსობის ხანაში შედარებით უფრო ყრუდ მიუთითებს ქართული წერილობითი ტრადიცია.

III

სა და მხეთისა და ფაზისის ეკლესიების ერთიანობის დათარიღებისა

როდის შეიძლებოდა ისეთი პირობები შექმნოდა ქართლის საკათალიკოსოს, რომ ეგრისის (ფაზისის) სამიტროპოლიტო შეერთებინა? ს. ჭანაშია ვარაუდობს, რომ ასეთი ვითარება მხოლოდ ჰერაკლე კეისარის ლაშქრობათა შემდეგ და შედეგად შეიძლება შექმნილიყო. მაგრამ მაშინ აზრს დაკარგავდა ჩვენ მიერ ზემოთ მოტანილი ცნობები კირონის ეგრისის არქიეპისკოპოსობის შესახებ, რადგან 630-იანი წლებიდან ასეთი პირი აღარც ქართლში მოიძებნებოდა და აღარც ეგრისში. ზედმეტია ლაპარაკი რაიმე ერთიანობის შესახებ 616 (614?)—628 წლებს შორისაც, როცა ქართლი და ეგრისი სრულად გარკვევით არის გაყოფილი სპარსეთსა და ბიზანტიას შორის როგორც პოლიტიკურად, ისე ეკლესიურად. რჩება ის წლები, როცა კირონის შესახებ ყველაზე უფრო მეტი ვიცით სომხეთის მესვეურებთან მისი მიმოწერის შედეგად.

600—602 წლებში ჯერ კიდევ მაგრძედა ბიზანტიის კეისარი და ამიერკავკასიაში ძალების წონასწორობა მთლიანად მის მხარეზეა. პა-

⁴⁸ იხ. კომენტარები, XI, 1. სიმარტივისათვის სხვაგან ვერც „კირონ“-ს.

⁴⁹ ზ. ალექსიძე, „კჳრონ“ სახელის ეტიმოლოგიისათვის, საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის მოამბე, XLI:1, 1966, გვ. 253—255.

პის გრიგოლ დიდის ეპისტოლედან მოჩანს, რომ უკვე ამ ხანებში კირონი ქალკედონურ განწყობილებას ამკლავებს. ამასვე უკვირებს მოსე ცურტავის ეპისკოპოსი და შემდეგში უხტანესიც. სავსებით შესაძლებელია, კირონის პრობიზანტიური პოზიცია უანგარო არ ყოფილიყო და მისთვის ლაზიკის მიტროპოლიტობის მინიჭებას მოჰყოლოდა. „ეპისტოლეთა წიგნი“ არსად არ იხსენიება ეგრისის არქიეპისკოპოსად კირონი და მას მხოლოდ ქართლის კათალიკოსს უწოდებენ სომხეთის მესვეურნი. მხოლოდ იოანე კათალიკოსი ასახელებს მის სამწყსოში ქართლთან ერთად გუგარქსა და ეგრისს. მაგრამ იმ გარემოება, რომ კირონის ტიტულატურაში ეგრისი არ გვხვდება მიმოწერაში, ურყევი საბუთი ვერ იქნება. მასში ხომ არც გუგარქია ცალკე დასახელებული, მაგრამ ჩვენ უეჭველად ვიცით, რომ იგი კირონის სამწყსოა.

607—610 წლებში, როცა სომხეთისა და ქართლის მესვეურებს შორის პოლემიკა მიმდინარეობდა, ქართლს ერთხელ კიდევ შეექმნა ხელსაყრელი პირობები დამოუკიდებელი პოლიტიკა გაეტარებინა. როგორც ჩანს, ქართლი ამ დროს საკმაოდ ანგარიშგასაწევ პოლიტიკურ ძალასაც წარმოადგენდა. სამწუხაროდ ჯერ კიდევ არა გვაქვს საკმაო მასალა ასეთ საკითხებზე გაბედული მსჯელობისათვის, მაგრამ „ეპისტოლეთა წიგნი“ და უხტანესის ისტორია მაინც ერთგვარად გვიმსუბუქებს მდგომარეობას.

კირონის მიერ აბრაამ სომეხთა კათალიკოსისათვის მიწერილი წერილიდან ჩანს, რომ 607—610 წლებში სპარსეთის სამეფოს კავკასიაში გარკვეული უპირატესობისათვის მიუღწევი: „ჩვენიცა და თქვენიც მამებიც მეფის მონები იყვნენ და იერუსალემის სარწმუნოება ჰქონდათ. ჩვენც და თქვენც, აგრეთვე, თუმცა მეფეთა მეფის მონები ვართ, სარწმუნოება იერუსალემისა გვაქვს და გვექნება. თუმცა აქამდე... იყვნენ უფალნი, მაგრამ ეხლა რაოდენ უფრო ნეტარნი ვართ, რომლებიც მეფეთა-მეფის სამსახურს ვეწიეთ. რადგან რაც ცა და დედამიწა არსებობს, არ ყოფილა არც ერთი უფალი, რომელსაც ყოველი ტომისათვის თავისი კანონები მიენდოს, როგორც ეს უფალმა მიანდო, მეტადრე ჩვენი. ქრისტიანეთა სარწმუნოება. ხოლო ჩვენ თავის უფალ ქვეყანას უფრო მეტად [მიანდო] ვიდრე ყველა [სხვა] ქვეყანას და ჩემ კეთილ თავს უმეტესად, ვიდრე ყველა ჩემს მოყვასს. მეფეთა-მეფე ისევე უფალია რომაელთა, როგორც არიელთა ქვეყნის“⁵⁰. კირონის წერილიდან მოტანილი ეს ნაწყვეტი დიდი პოლიტიკური მნიშვნელობის შინაარსით არის დატვირთული. ირკვევა: 1. საერთოდ ქართლი სპარ-

⁵⁰ ეპისტოლეთა წიგნი, გვ. 71—72.

სეთის ბატონობის ქვეშ ყოფილა ისტორიის მანძილზე. 2. ამ წერილის დაწერამდე გარკვეული ხნით აღრე ქართლს ყოლია სხვა უფლებიცი. 3. წერილის დაწერის ძომენტში ამიერკავკასიაში ბიზანტია ეკვე დამარცხებულია და სპარსელთა ბატონობა კვლავ აღდგენილია. 4. ბიზანტიას მარცხი უკვე განუცდია არა მარტო კავკასიაში, არამედ თავისი ტერიტორიის დიდ ნაწილზეც (შესაძლოა უკვე დაკარგა სომხეთის ნაწილიც. სმბატისათვის ნორთმეული ეპისკოპოსთა ხელწერილიც ამის ნიშანია), იმდენად, რომ კირონს უფლება აქვს მიქვას: „მეფეთა-მეფე ისეთივე უფალია რომელთა, როგორც არიელთა ქვეყნის“. 5. სპარსეთის მეფეს ახლად დაპყრობილ ქვეყნებში რელიგიის თავისუფლება უცენია. 6. სპარსეთის ხელშეკით მყოფ ყველა ქვეყანასთან შედარებით კირონს ქართლი ყველაზე უფრო თავისუფლად მიაჩნია, სადაც რელიგიის საქმეები გადასაწყვეტად მის შესევეურებს აქვთ მინდობილი.

ამრიგად, კირონის სიტყვებიდან ჩანს, რომ სპარსეთში მართალია უკვე გაიმარჯვა ბიზანტიაზე კავკასიაში, მაგრამ თვით აღგილობრივი ქვეყნები (ვერძოდ, ქართლ, და სომხეთის ნაწილი) ჯერ კიდევ მთლიანად არ დაუმორჩილებია. ამ პოლიტიკურ სიტუაციას მშვენივრად იჭერს და შესანიშნავ ისტორიულ ალღოს თუ წყაროების ცოდნას ამჟღავნებს უხტანესი: „სმბატმა... იცოდა კირონის ნება, რომ თანახმაა რომაელთა და ვერ შესძლო გაეფრთხილებინა კენსარი კირონის ნამოქმედართა გამო. მან ვერც მეფეს აცნობა, რადგან იცოდა, არაფერი სარგებელი [არ იქნებოდა]. იმავე დროს კენსარის ნებაც შეეტყო, რომ თანახმაა კირონის და მისი ბრძანებით არისო ეს ამბავი, რადგან გვაქვებს კირონის ის სიტყვა, რომელსაც თავის წერილში წერს აბრაამს და სმბატს: აცხოვნოს ღმერთმა კენსარი, რადგან მან ჩვენი ქვეყანა აცხოვნაო. და შემდეგ: აღიღოს ღმერთმა მეფე, რადგან მან აღიდა ჩვენი ქვეყანაო. ნამდვილად ასეთი იყო, კირონი, რადგან უყვარდა კაცთა დიდება უფრო მეტად, ვიდრე ღმრთისა და მიენდო თავისი მკლავის ძლიერებასი“.

კირონის ზემოთ მოტანილ სიტყვებს ამგვრებს უხტანესის ის ციტატი, რომელიც ახლა წარმოვადგინეთ. სპარსეთის მეფეს, მართ-

11 იმროთნი... გიორი გყამი სიციონის' სრტ ბაქსიისქე სეღ ჰოთიმიე, აუ კაროგ გყაფიციანსქ კახახე გესხასუ ქ სიციონს. ნაა ა აუ იაროთქ ბანიიე. რან-ფი გიორი' სრტ აჯინე იფთი. მქანგყამაყან ს ხამესსოქ სსქ ღე გყამა კახახე. სრტ მქაყანს ზ სწე სიციონის' ს სერო ნრომონ' იასლ' გიორბს აყან. რანგი კარბისოთი მზე რონს სიციონის' ვი რხე რიფსან გრლ იოი სყარანამ ს თო მქაყო. რტ კსეფიასეს სსოთიას გყაყარნი. გი ნო ვაჯსარანს მსე კსეფიე: სე გარბსსოქ. რტ სსოთიას ითოთიორისეფ ვაროყო. რანგი ნო ქათოთიორხაყ. ვი არიარის თენესე სეღ სიციონს. გი სიხესაყ გყაყაბ მაროქსან თოთასქ რან გყაყაბ სსოთიასე. ს თოთაყესსოქ სეღ ქ გიორიქსან რიფსი სიციონი: ნი სოთანსეა. II, გვ. 17.

ლაც, ჭერ არ ჰქონია ქართლში საკმარისი უფლება მოპოვებული; რომ საკითხი გადაეწყვიტა სომხეთის მესვეურთა სურვილისამებრ. უხტანესი სხვა, არანაკლებ მნიშვნელოვან საკითხსაც აყენებს. მისი რწმენით, კირონის რელიგიურ პოლიტიკაში ჩარეულია ბიზანტიის კეისარი და ყველაფერი მისი ბრძანებით ხდება. უხტანესი სხვაგანაც აღნიშნავს კირონის პრობიზანტიურ პოზიციას: „დაეტოვებინა ღმერთი და მინდობოდა კაცთ—რომაელთა მეფეს და იერუსალემის მამამთავარს“—⁵³, ხაზს უსვამს იგი. უხტანესის ეს ბრალდება გვიან გაჩენილი არ არის და უკვე მაშინ აფიქრებდათ სომხეთის მესვეურებს. აბრაამი კირონის მიერ ქალკედონის კრების აღიარებაში პოლიტიკურ მომენტს, ბიზანტიისაკენ გზის აღებას ხედავს და მიმართავს ქართლის კათალიკოსს: „დაუჭერებლად გვეჩვენა, რომ უცხო სამეფოსთან შექმნას მეფეთა-მეფის იონათაგანმა სიყვარულის ერთობა და ბუნებით თანამოზიარეს გაშორდეს“⁵⁴.

კირონი არ უარყოფს ამ ბრალდებას და საოცრად ბუნდოვან დიპლომატიურ პასუხს აძლევს: სპარსეთის მეფე უფალია როგორც რომაელთა, ისე არიელთა ქვეყნის და ამიტომ, რომაელთა სამეფო უცხო არ არის ჩემთვისო. კირონი სხვა ადგილასაც არ ცდილობს თავისი კავშირი ბიზანტიასთან დამალოს და თუმცა პირდაპირ არა, მაგრამ მაინც საკმაოდ ნათლად აღიარებს: „მართლმადიდებელი ეპისკოპოსები, რომელნიც ურიცხვნი არიან, მეფენი, მთავარნი და მთელი მართლმადიდებელი ქვეყნები, ყველა ესენი როგორ უნდა მივატოვოთ და თქვენ შეგიერთდეთ?“⁵⁴

გასაგებია, რომ „მართლმადიდებელ ქვეყნებში“ პირველ რიგში ბიზანტია და „მეფეებში“ კი ბიზანტიის კეისარი იგულისხმება.

საინტერესოა, რომ აბრაამი და სმბატი ნათლად ხედავენ კირონის ნაბიჯის პოლიტიკურ მხარეს და მთელს მის მოღვაწეობას საერო მმართველის შესაფერის მოქმედებად თვლიან. აბრაამი წერს კირონს: „მხედართაგანი ვინმე რომ ყოფილიყო ასეთი განხეთქილების და ბოროტი შფოთის მიზეზი, თქვენი სიწმინდე მოვალე იყო ეზრუნა და მშვიდობის მიზეზი გამხდარიყო. ხოლო, უკეთუ თქვენ იქნებით მიზეზი ერთმანეთის უცხოდ მიჩნევისა, რომელმა სიტყვამ დაიტოოს ასეთი უბედურება?“⁵⁵

ქართლსა და სომხეთს შორის გაჩაღებული რელიგიური კამათი იმდენად აშკარა გამოხატულება იყო საგარეო პოლიტიკისა,

⁵³ Թողալ գլխուთա՛ն ի մարդիկ ստաւիւնիր ի բազաւորն ձուռմաց ի նայրապետն Սրբաժողիւնի: Ու խոսանէս, II, გვ. 47.

⁵⁴ ეპისტოლეა წიგნი, გვ. 68.

⁵⁵ იქვე, გვ. 90.

⁵⁶ ეპისტოლეა წიგნი, გვ. 67—68.

რომ სომხეთის მესვეურებმა სცადეს სპარსეთის ძალაც გამოეყენებინათ. სწორედ ამ მიზნით იქნა ჩაბმული ცილობაში სმბატ მარზპანი, სწორედ ამიტომ ცდილობდა მოსე ცურტაეის ეპისკოპოსი სმბატის შეგულიანებას ქართლზე სალაშქროდ. მაგრამ, როგორც ჩანს, ასეთი გაბედული ნაბიჯის გადასადგმელად ჯერ კიდევ არ იყო დრო მომწიფებული და სმბატი პასუხობს: „მე არ ძალმიძს მახვილი ავიღო და ყოველ ქართლს შევერკინო“. მაგრამ საბოლოოდ ქართლის დასჯაზე იგი ხელს არ იღებს და ამ საქმეში სპარსეთის მეფის იმედი აქვს: „თუ იმავე სიხელეს იქნებიან და ჩვენთან ერთობისაგან განეშორებიან, მათი სისხლი უფალმა ღმერთმა მათი თავისგან მოიძიოს და ჩვენ უბრალონი ვიყოთ. მაგრამ მომწერეთ, თუ როგორ გათავდება ეგ საქმე. თუ დაუმორჩილებლობის შესახებ შევიტყობთ და უფალი ღმერთი მარჯვე დროს მოგვცემს, ვინ იცის, იქნებ აქვე მიიღოს (კირონმა — ზ. ა.) საზღაური ღმერთისაგან ხორციელ უფალთა ხელით“⁵⁸.

დავასკვნით: ქართლიდან ბიზანტიელები უკვე განდევნეს სპარსელებმა, მაგრამ აქ მათ თავისი ხელისუფლება ჯერ კიდევ მტკიცედ არ დაუმყარებიათ. კირონ ქართლის კათალიკოსი, რომელიც ფაქტიურად განაგებს მთლიანად ქართლის ცხოვრებას, იძულებულია რთული და მოქნილი პოლიტიკა გაატაროს ბიზანტიასა და სპარსეთს შორის. იგი კურსს ბიზანტიისაკენ იღებს, მაგრამ ისე, რომ სპარსეთს მკვეთრად არ დაუპირისპირდეს. ქართლს შეექმნა დამოუკიდებელი პოლიტიკის წარმოების საშუალება. VII საუკუნის პირველ ათეულში ქართლი ძლიერი სახელმწიფოა და მასზე ხელი არ მიუწვდება არც ბიზანტიას და არც სპარსეთს. გასაგებია, რომ ეს პერიოდი შეიძლება ხელსაყრელ ხანად ჩაითვალოს ქართლის ეკლესიის მიერ ეგარისის ეკლესიის შესაერთებლად.

აქ ყურადღებას მივაქცევთ კიდევ ერთ გარემოებას: „ეპისტოლეთა წიგნში“ კირონი გამოხატავს გაჩეხვას კათალიკოსად იწოდება. მოგვიანო ტრადიცია კი მას კათალიკოსთან ერთად ხან არქიეპისკოპოსს უწოდებს, ხან კი მიტროპოლიტს. კირონს არქიეპისკოპოსად იხსენიებს უხტანესის მიერ მოთხრობილი ერთი ლეგენდა ქართველთა და სომეხთა საეკლესიო განხეთქილების შესახებ, ხოლო

⁵⁸ ეპისტოლეთა წიგნი, გვ. 81. არსენი საფარელის თხზულებიდან ჩანს, რომ სომხეთის მესვეურნი არა მარტო ამუჭრებოდნენ, არამედ „მიზინ სომეხთა შეასმინეს ქართლი მეფესა თანა სპარსთასა“ (ქრონიკები, I, გვ. 319. შტრ. ივ. ქიეზიხივილი, ძველი ქართული საისტორიო მწერლობა, გვ. 90).

მეორე გადმოცემა ამავე საკითხზე მას მიტროპოლიტს უწოდებს. ზემოთ ჩვენ ვაჩვენეთ, რომ იოანე დრასხანაკერტელიც მას არქიეპისკოპოსად თვლის. ამ გარემოებას ახსნა ჭირდება და, რასაკვირველია, მხოლოდ სომეხი ისტორიკოსების ცდით, დაამცირონ კირონი, ვერ მოეველება. იგივე უხტანესი ხომ სხვა ადგილას ყველგან კათალიკოსს უწოდებს მას! ცხადია, სომხურ წყაროებში კირონის არქიეპისკოპოსად და მიტროპოლიტად მოხსენიება რეალური ვითარების ამსახველია. იოანე კათალიკოსის ცნობით, კირონი იყო ეგრიისის არქიეპისკოპოსი და ბერძნულ წყაროებში ეგრიისის არქიეპისკოპოსს ლაზიკის ან ფაზისის მიტროპოლიტი ეწოდება.

ანრივად, იოანე კათალიკოსი პირდაპირ მიუთითებს კირონის მიტროპოლიტობაზე, ხოლო უხტანესის მიერ შემონახული ლეგენდების მიხედვით სომხურ სამღვდელოებაში დამკვიდრებულია ტრადიცია, რომ კირონი მიტროპოლიტი ან არქიეპისკოპოსი იყო. „ყოველი ქართლის“ კათალიკოსი კირონი ლაზიკის მიტროპოლიტის ხელს ითავსებდა.

ზემოთ ვაჩვენეთ, რომ კირონსა და აბრაამ სომეხთა კათალიკოსის მიმოწერის პერიოდში ქართლი მნიშვნელოვანი რელიგიურ-პოლიტიკური თავისუფლებით სარგებლობდა საერთაშორისო ასპარეზზე. „ეპისტოლეთა წიგნის“ და უხტანესის ამ ცნობას სავსებით ამართლებს სებეოსი. ბიზანტიაზე გამარჯვების პირველ ეტაპზე. სებეოსის მიხედვით, ხოსროს დაპყრობილი ქვეყნებისათვის მართლაც მიუცია რელიგიის თავისუფლება და „ხორციელი სამსახურით“ დაკმაყოფილებულა. მაგრამ იერუსალემის „წარტყვევის“ შემდეგ ხოსრომ რადიკალურად შეიცვალა პოზიცია და ე. წ. „სპარსული კრება“ სწორედ ამიტომ მოიწვია⁵⁷. „სპარსული კრების“ განხილვის საგანი იყო სპარ-

⁵⁷ „კავად მეფემ და მისმა ძემ ხოსრომ გასცეს ბრძანება: თითოეულმა თავისი სარწმუნოება იპყრას და ნურავის ექნება სომეხთა შევიწროების უფლება. ყველანი ჩვენი მონები არიან ზორციით, ხოლო სულთა შესახებ მან უწყის, ვინც სულს განსჯის. ხოლო ხოსრო ორმიზდის ძემ იერუსალემის წარტყვევის შემდეგ უბრძანა აღმოსავლეთისა და სირიის ყველა ეპისკოპოსს. რომ სამეფო კარზე შეკრებილიყვნენ“. *Պատմութիւն Մեծի Տանն Եկեղեցւոյն*, გვ. 195. სებეოსისა და ისოლიკის (*Պատմութիւն տիգրանի*, გვ. 93—94) ცნობებზე დაყრდნობით „სპარსული კრების“ თარიღს 616 წლით განისაზღვრავენ. ვ. ტერ-შინასიანი არ იზარებს ამ თარიღს და სირიულ წყაროების ჩვენებათა მიხედვით 613 წელს ვარაუდობს იხ. *Նրուսանդ Կ. աբդալას*, *Այսպէս Կալուստ* *Պարսից ժողով*, *Արարատ*, 1907; მისივე, *Կնիք հաւատայ և ձայն Եկեղեցւոյն*, *Գլխի Զ. և Է. դարերում*, *ამონაბეჭდი*, გვ. 266—267. ასეთივე, ყველა მონაცემით „სპარსული კრების“ თარიღი 613—616 წლებით განისაზღვრება. რადგონაც ორივე ვარაუდს საკმაოდ მყარი დოკუმენტაციის მოშველიება შეუძლია, ჩვენ მაინც ტრადიციას მივდევთ და „სპარსული კრების“ თარიღად 616 წელს ვისახვლებთ, მით უფ-

სეთის სახელმწიფოს ხელქვეით მყოფი ქრისტიანი ქვეყნის და ტომების აღსარების საკითხი. კრების ზედამხედველობა დავალებული ჰქონდა სმბატ ბაგრატიუნის. კრებას სომხეთიდან ორი წარმომადგენელი ესწრებოდა: კომიტასი—მაპიკონიანთა ეპისკოპოსი, მათეოს—ამატუნთა ეპისკოპოსი. გასაგებია, რომ ამათი ზრუნვის ძირითადი საგანი ქართლი და ალბანეთი იქნებოდა. სებეოსს მოაქვს ნერსე სომეხთა კათალიკოსის წერილი კონსტანტინე კენისრისადმი, სადაც დაწვრილებით არის მოთხრობილი კრების მსვლელობა⁵⁸. ნერსეს წერილში კრებაზე დამსწრეთა ორი ბანაკია გარჩეული: 1. ისინი, რომლებიც თავიდანვე სპარსეთს მორჩილებდნენ — ირანის კათალიკოსი, სირიელი, არვასტანელი, ზუეისტანელი და სხვა ეპისკოპოსები. ამათ მიმართ ხოსრო არავითარ დათმობაზე არ მიდის. 2. ისინი, რომლებიც ქალკედონიანობას აღიარებდნენ, ბიზანტიელთაგან იყვნენ დამორჩილებულნი და ეხლა თავისი ნებით მოვიდნენ სპარსეთის სამსახურში. ამათგან პირველ რიგში დასახელებულია ალბანელთა კათალიკოსი ეირო. გასაგებია, რომ მესამე ბანაკს შეადგენდნენ ისინი, ვინც კრებაზე საერთოდ არ გამოცხადდნენ და არ ფიქრობდნენ დამორჩილებას. ქართლის კათალიკოსი არ ჩანს არც იმ პირველ ორ ჯგუფში და არც იმ პერსონალურ სიაში, სადაც კრების დადგენილები უყოყმანოდ მიმღებები არიან ჩამოთვლილნი. უჭვევლა, კირონ ქართლის კათალიკოსი კრებაზე არ გამოცხადებულა, სპარსული ორიენტაცია არ აუღია და ქალკედონის კრებისთვის აღარ უღალატია. რა უნდა მოყოლოდა ანეთ პოზიციას შედეგად? კრების დადგენილების საფუძველზე ხოსრომ გამოსცა ბრძანება: „ყველა ჩემმა ქვეშევრდომმა ქრისტიანმა უნდა მიიღოს სომხური სარწმუნოება“⁵⁹. მაგრამ ეს ბრძანება სრულიადაც არ იყო ლმობიერი. ძალაში შედიოდა ქართლისთვისაც ის, რაც ფრიალ ლაკონიურად გვაუწყვა „პატიმოთინმა“: „და დაიპყრა ხუასრო მეფემან სომხითი და აბრამცა კათალიკოზად დაიდგინა და აიძულა შეჩუენებად კრება ხალკიდონისა ანუ წარსვლა მუნით“⁶⁰. განა საეჭვოა, რომ კირონ ქართლის კათალიკოსს, სომხებთან საეკლესიო განხეთქილების მეთაურს, ქალკედონობის მედროშეს და პრობიზან-

რო, რომ აღრე თვით ტერ-მიანსიანი 615 ან 616 წელს მიუთითებდა (ხრილანგი 'I. თარიყახო. შონთიგხროთი 726-ქ ძიდიქი სუქსილიოთინხერი და სიარაქიქ შარე-მანეტი ქიჯლად სუქი დათარაქან ქანერერი. შიროთო. 1907, ამონაბეჭდი, გვ. 5.

⁵⁸ შათამიქისნ მსრქიასი ხუქისკიოყასი. გვ. 194—200.

⁵⁹ შანსთაინ რქითონხხაქი' თი რნიქ ხაძიქ ხქითანირსთაქ სნ. რათათა გლოყ-თინ ხაქციქინ: შათამიქისნ მსრქიასი. გვ. 200.

⁶⁰ La Narratio..., გვ. 412. ჰრონიკეზი, I, გვ. 340.

ტიური პოლიტიკის თავგამოდებულ გამტარებელს მართლაც მოუხდებოდა „წარსულა მუნით“? კირონის გზას უნდა დასდგომოდა მისი ერთგული თანამოსაგრე ადარნასე ერისმთავარიც. თავშესაფარად გამოდგებოდა მხოლოდ ორი მხარე: ეგრისი — აღმოსავლეთ საქართველოს სახელმწიფო მოღვაწეთა ეს ოდინდელი ნავთსაყუდელი და კახეთის საერისთავო, რომელიც გადაურჩა სპარსელთა ბატონობას. და თუ ექვს არ შევიტანთ იოანე კათალიკოსის ცნობაში — კირონი ეგრისის ეპისკოპოსიც იყო — ცხადია, არც ის დაგვაეჭვებს, რომ ქართლის კათალიკოსი გეზს ფაზისისაკენ აიღებდა; იქით, საითაც რამდენიმე ათეული წლის წინ გაქცევა მოუხდა გურგენ ქართლის ერისმთავარსა თუ მეფეს⁸¹. ადარნასე ქართლის ერისმთავარი, რომელიც კახეთის ერისთავობასაც ითავსებდა, რასაკვირველია, თავშესაფარად თავის სახელს აარჩევდა.

ამრიგად, პირდაპირი თუ არაპირდაპირი საშუალებებით უკვე ვიცით, რომ კირონი ყოფილა ლაზიკის მიტროპოლიტი და 616 წლის შემდეგ ქართლიდან გადახვეწილა. ხომ ბუნებრივია, რომ ასეთი პიროვნება ვეძიოთ VII საუკუნის პირველი ნახევრის ლაზიკის მიტროპოლიტებს (ფაზისელებს) შორის? ჩვენ იმის დასაბუთებაც ვცადეთ, რომ სახელები კირონი და კიროსი იდენტურია და შესაძლებელია ერთი პირის აღმნიშვნელი ყოფილიყო.

ფაზისის მიტროპოლიტების შესახებ საერთოდ ცოტა რამ ვიცით. საბედნიეროდ, სწორედ VII საუკუნის I ნახევარია, რომ უფრო მეტი გვაქვს ცნობები. ხოსრო II წარმატებების პერიოდში ბერძენ მემკვიდრეთა მხედველობის არეს გარეშე რჩება ლაზიკა, რომელიც არ გახდა ინტერესების ჭიდილისათვის ასპარეზი. VII საუკუნის 20-იანი წლების დამდეგიდან ჰერაკლე კეისარი საოცრად გაბედულ და სარისკო გზას ადგება. სპარსელები კონსტანტინეპოლამდე მისულან და კეისარი საომარი ასპარეზის გადატანას მტრის ზურგში აპირებს. მისი საყრდენი და მნიშვნელოვანი მოკავშირეა ლაზიკა. აქ ამ ხანებში არ ჩანს არცერთი საერო მოღვაწე და, როგორც ჩანს, მთელს საეკლესიო და საერო საქმეებს კიროსი ფაზისელი განაგებს. სწორედ ეს კიროსი ფაზისელი, ლაზიკის მიტროპოლიტი, ანუ ეგრისის არქიეპისკოპოსი იპყრობს ეხლა ჩვენს ყურადღებას. კიროსი ფაზისელი და კირონი მცხეთელი ერთი და იგივე პირი უნდა იყოს⁸².

⁸¹ ს. ჟანაშია, შრომები, I, გვ. 105.

⁸² წინამდებარე ნაშრომზე გადაცემული იყო საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის გამომცემლობაში, როცა, სრულად შემთხვევით, დ. ჟანაშიელის წიგნის „ისტორიული სურათები“ (გორი, 1914) გადათვლიერებისას აღინახეთ, რომ აღნიშნული პირების იდენტიფიკაციაში პრიორიტეტი ამ ჩვენ-

როდიან ჩანს პიროსი ფაშისის მიტროპოლიტად

681 წლის 22 მარტს VI მსოფლიო კრების XIII სხდომაზე ქართველთა გიორგიმ წაიკითხა კიროს ფაშისელის მიერ ზუსტად

თვის უნობ ავტორს ეკუთვნოდა, მიუხედავად იმისა, რომ დ. ჭანაშვილი დიდ შეცდომებსაც უშვებს, მისი მსჯელობა მაინც ლოგიკურია და მკითხველს განსასჯელად მას შთლიანად მოუხტანთ: „სამცხე-ჯორჯეთის ეპისკოპოსი იყო კირი, რომელიც ირაკლი იმპერატორის დროს ცხოვრობდა, მისდევდა მონოფიზიტების მწვალებლობას და ჰქონდა დიდი გავლენა საეკლესიო და დოქტრინულ საგანთა გადაწყვეტილებაზე. ჩვენ არა გვაქვს საბუთი ეთქვათ, რომ ეს სახელოვანი ეპისკოპოსიც ქართველი იყო; მაგრამ უადგილო არ იქნება ვიკითხოთ: საქართველოს ქათალიკობი კირიონი და ეს კირი ეპისკოპოსი ერთი და იგივე პირი ხომ არ იყო? ამ კითხვას მით უფრო უმეტესად აქვს ადგილი აქა, რომ ქათალიკობს კირიონსა და სომხების ქათალიკობს აბრაამს ამ დროს ჰქონდათ ერთმანეთსა ბაძას სარწმუნოებაზე. საეკლესიო კრება, რომელიც მოახდინეს სომხებმა წინაა და ქართველებს შუა სარწმუნოებრივი განხეთქილების გამო, იყო 596 წელს; ზოლო ირაკლი იმპერატორი, ჩვენი ქათალიკობი კირიონი და სამცხე-ჯორჯეთის მღვდელმთავარი კირი მოქმედებდნენ ერთსა და იმავე დროს. საქართველოს და სომხების ისტორიკოსები ამბობენ, რომ იმპერატორებმა მაერიკომ და ირაკლემ ამ ხალხთა შესარიგებლად მოახდინეს კრებაო, მაგრამ სომხები მაინც ვერ დაარწმუნეს, რომ ირინი სცდებიან სარწმუნოების დოქტრინების განხილვაშიო. ამ სახით, ჩვენ უკვე შეგვაქვს, რომ თუ მაერიკი მოკვდა 602 წ., ირაკლი მეფობდა 610 წლამდე და 643 წლებს შუა და 596 წლის შემდეგ საქართველოს ქათალიკობის კირიონის დახმარებით მათ მოახდინეს კრება, მაშ უნდა ვიფიქროთ, რომ საქართველოს ქათალიკობი კირიონი და ირაკლი იმპერატორის დროს მყოფი კოლხიდის ეპისკოპოსი კარა სხვადასხვა პირნი არ უნდა იყვნენ. პლ. იოსელიანი საქართველოს ეკლესიის ისტორიაში შენიშნავს, რომ ეპისტოლეთა შორის რომის პაპის გრაგორისა არაჲ შენახული ერთი ეპისტოლე, რომელიც მოუწერიათ საქართველოს ქათალიკობის კირიონისათვის 603 წელსაო. მივიღებთ რა ყოვლ ამას მხედველობაში, ჩვენი ვგონებთ, რომ ეპისკოპოსი კოლხიდის ანუ სამცხე-ჯორჯეთისა კარა არის ის კირიონი, რომელიც საქართველოს ქათალიკობად იყო იმპერატორის ირაკლის დროს. მით უფრო მართლდება ეს ჩვენი აზრი, რომ ჩვენი შემოტანილები ამბობენ, ქათალიკობმა კირიონმა სთხოვა იმპერატორებს საეკლესიო კრება მოეხდინათ ქართველებსა და სომხებს შორის განხეთქილების მოსასამბლადო. ამავე დროს მსოფლიო საეკლესიო ისტორია მოგვითხრობს: იმპერატორი ირაკლი და კოლხიდის ეპისკოპოსი კირი შეცდინებდნენ მონოფიზიტებისა და მართლმადიდებელთა შერიგებასაო. მართლაც 630 წლის წინად ირაკლიმ ჩააბარა ამ კირს, გამოლაპარაკებოდა ყველა საქრისტიანო მწვალებლების წარმომადგენლებს და მოეხდინათ შერიგება. ამ აზრით 633 წელს კირმა გამოაცხადა 9 სარწმუნოებითი მუხლი, რომ ამათზე ყველანი დათანხმდებულნი იყვნენ. რადგანაც ეს მღვდელ-მთავარი ერთგულად შემწეობას უწევდა ირაკლის, იმპერიის ხალხთა სარწმუნოებრივი განხეთქილების მოსასამბლად, ამისათვის

56 წლის წინ სერგი კონსტანტინეპოლელისადმი მიწერილი წერილი⁸² მაშასადამე, ეპისტოლე დაწერილია 625 წლის დასაწყისში⁸⁴. წერილში კიროსი მოუთხრობს სერგის, რომ საუბარი ჰქონდა პერაკლე კეისართან ქრისტოლოგიის საკითხებზე. ყველა ცნობით პერაკლემ პირველი ლაშქრობა დაიწყო 623 წლის აპრილს და დაბრუნდა პონტოში მხოლოდ 625 წლის მიწურულს⁸⁵. ცხადია, ლაშქრობის პერიოდში იგი ფაზისში ვერ იქნებოდა და ვერც საუბარი ექნებოდა კიროსთან. ეს შეხვედრა 623 წლის აპრილამდე უნდა მომხდარიყო. 624 წლის გაზაფხულს პერაკლეს ლაშქარს ლაზები და აბაზგები შეუერთდნენ. უნდა ვიფიქროთ, პერაკლესა და კიროსს შორის საუბრის ძირითადი თემა მაინც მოკავშირე ჯარების გამოყენების საკითხები იქნებოდა, რის შესახებაც მათ ლაპარაკი უნდა ჰქონოდათ ლაშქრობის დაწყებამდე. ჩვენს დაკვირვებას ამაგრებს სერგი კონსტანტინეპოლელის ეპისტოლე რომის პაპის კონორიუსისადმი მიწერილი⁸⁶. სერგის მონათხრობიდან ირკვევა, რომ პერაკლეს 622 წელს სომხეთში სევერიანელთა პარტიის წარმომადგენელ პავლესთან ჰქონია კამათი ქრისტოლოგიის საკითხებზე. რამდენიმე ხნის შემდეგ პერაკლემ გაიხსენა პავლესთან კამათი ლაზთა ქვეყანაში კიროს ფაზისის მიტროპოლიტთან საუბარში, რაც 623 წლის დამდეგს თუ მოხდებოდა.

ამრიგად, 623 წ. არის თარიღი, რომელზე უფრო გვიანაც პერაკლე კეისარის ლაზიკაში ყოფნას და კიროსთან საუბარს ველარ გადავწყვეთ. ცხადია, კიროსი ფაზისის მიტროპოლიტია 623—4 წლებში. სერგი კონსტანტინეპოლელის პასუხში კიროსის წერილზე, რომელიც 625 წლის ახლოს უნდა იყოს დაწერილი, კიდევ ერთი საინტერესო მომენტის ამოკითხვა შეიძლება: ირკვევა, რომ ადრე კიროსი და სერგი ერთმანეთს პირადადაც შეხვედრიან და შესაძლოა არა ერთხელ („პირველივე უშუალოდ შეხვედრისას გამოირკვა სულიერი სიფხიზლე შენი სიწმინდისმოყვარეობისა და ეხლა წერილმა კიდევ უფრო დაგ-

საქართველოდან ის გადაიყვანა პატრიარქად ალექსანდრიაში (ეგვიპტეში). ჩვენთვის დიდად შესანიშნავი არ არის — კირი ქართველი იყო თუ არა; აგრეთვე კირი და კირონი ერთი და იგივე პირია, თუ სხვადასხვა. კირის მოქმედების მოხსენების მიზეზი მხოლოდ ის არის, რომ გესურს გამოვხატო იმდროინდელ სასულიერო წოდების ქვეყანების მდგომარეობა“.

⁸² Деяния Вселенских соборов, VI, Казань, 1882, стр. 193.

⁸⁴ ჩვენთვის არ არის ნათელი, რატომ ათარიღებენ 626 წლით ამ წერილს. ი. G. Owspejan, Die Entstehungsgeschichte des Monothelismus, Leipzig, 1897, გვ. 16; V. Grumel, Recherches sur l'histoire du monothélisme, Echos d'Orient, Paris, 1828, 27, გვ. 258.

⁸⁵ Я. А. Манандян, Маршруты персидских походов Ираклия, Византийский Временник, II, 1949, გვ. 131, 146.

⁸⁶ Деяния, VI, გვ. 180—181; Mansi, XI, 529.

ვარწმუნა“)⁶⁷. ამრიგად ჩანს, კიროს ფაზისელი VII საუკუნის ოციანი წლების დამდეგიდან მაინც უკვე რეალური პიროვნებაა.

დასკვნა: კირონ ქართლის კათალიკოსს უნდა დაეტოვებინა ქართლი 616 წელს. კიროს ფაზისელი ჩანს, სულ გვიან, 623 წლიდან მაინც. ამ ორ პიროვნებას ერთმანეთს აშორებს დაახლოებით 8 (ან შესაძლოა უფრო ნაკლები) წელიწადი. ცხადია, თარიღებში ცარიელი ადგილი მათი იდენტიფიკაციისათვის გადაულახავი დაბრკოლება არ არის. 616—622 წლები სპარსელთა განუყოფელი წარმატებების ხანაა და ლაზიკა სრულიად ჩამოცილებულია საომარ თეატრს. 622—3 წლებიდან პერაკლე კეისარი შავი ზღვის სამხრეთ-აღმოსავლეთ სანაპიროს გაიხდის სპარსეთზე სალაშქრო ბაზად და კიროს ფაზისელი კამოჩნდება საერთაშორისო ასპარეზზე.

V

კიროს ფაზისელის სამწყსო

ადრეული ქრისტიანობის ხანაში შავი ზღვისპირა ქალაქების უმაღლესი სამღვდლოების ნაციონალობა დღემდე ბუნდოვან საკითხად რჩება. არც ის არის ნათელი, რომელ მოსახლეობას ემსახურებოდნენ ისინი⁶⁸. VII საუკუნის დამდეგს ფაზისი ლაზიკის სამიტროპოლიტოს ცენტრია და ოთხი ქალაქის ეპისკოპოსი ექვემდებარება⁶⁹. ესენი უკვე ქვეყნის შიგნით მდებარე ქალაქებია და რასაკვირველია, სამწყსოს ძირითად კონტიგენტსაც ადგილობრივი მოსახლეობა შეადგენს. ამას ნათლად მოწმობს ის წოდებები, რომლითაც VI მსოფლიო კრების ოქმებში კიროს ფაზისელი აღინიშნება. მას ფაზისის მიტროპოლიტის (ეპისკოპოსის, არქიეპისკოპოსის) გარდა არა ერთგან ეწოდება „ლაზიკა ქვეყნის მიტროპოლიტიც“⁷⁰. მაგრამ ყველაზე უფრო საყურადღებო ის არის, რომ ამავე ოქმებში მას პირდაპირ „ლაზების ეპისკოპოსიც“ ეწოდება⁷¹. აქედან, ცხადია, კიროსის სამწყსოს ძირითად ბირთვს შეადგენს არა ლაზიკის ბერძნული კოლონიები, არამედ

⁶⁷ Деяния, VI, гл. 178; Mansi, XI, col. 525.

⁶⁸ გეორგიკა, I, 1961, გვ. 1—10.

⁶⁹ გეორგიკა, IV, ნაკვ. II, 186—193.

⁷⁰ Деяния, VI, гл. 180; Mansi, XI, 525.

⁷¹ Деяния, VI, гл. 188; Mansi, XI, 545.

სწორედ ადგილობრივი ლაზური მოსახლეობა, ამიტომ არ მიგვაჩნია სწორად ვ. ბოლოტოვის ვარაუდი, თითქოს კიროს ფაზისელი წარმოშობით ეგვიპტელი იყოს⁷².

აქ გასათვალისწინებელია ის ფრიად მნიშვნელოვანი მომენტიც, რომელიც სპეციალურ შესწავლას თხოულობს: ნ. მარისა და ივ. ჭავჭავიძის ვარაუდით, დასავლურ ქართულ ენობრივ ერთიანობაში VI—VII საუკუნეებიდან იწყება ქართული (აღმოსავლეთ ქართული) ელემენტის შეჭრა⁷³. ცხადია, ეს დაკვირვებები მხარს უჭერს ცდას, VII საუკუნიდან ძლიერი კავშირი ვივარაუდოთ (პოლიტიკური თუ საეკლესიო) ქართლსა და ეგრისს შორის. ისიც ცხადია, რომ ეგრისის მიტროპოლიტის საყდარზე ქართველი კაცის ასვლამ კი არ უნდა გაგვაკვიროვოს, არამედ უპირატესობაც უნდა მიეცეთ ბერძენთან ან სხვა რომელიმე არაქართული მოდგმის წარმომადგენელთან.

VI

კიროს ფაზისელის დამოკიდებულება ქართლთან

სულ ახლო იყო კიროს ფაზისელისა და კიროს ქართლის კათალიკოსის იდენტიფიცირებასთან ბოლოტოვი, რომელმაც კიროსის საგარეო რელიგიურ-პოლიტიკურ პროგრამაში კიროსის საქმის გაგრძელება დაინახა. იგი წერდა: „კიროს ფაზისელი ისტორიაში ერთი ყველაზე საინტერესო და შესაძლოა მითიურ ფიგურათაგანიც კია. მის

⁷² „Судя по имени „Кир“, он мог быть человеком египетского происхождения. При этом предположении перемещении Кира на кафедру александрийскую представляется тем более мотивированным“. Болотов В. В. К истории императора Ираклия (ცალკე ამონაბეჭდი), გვ. 5. კიროსი რომ ბერძენად არ უნდა ყოფილიყო, ჩანს მის მიერ 641 წლის 8 ნოემბერს ირანთა ჭარბის სახლად ამრთან აღექმანდრიის კაპიტულაციის შესახებ დადებული ხელშეკრულებიდან. ხელშეკრულება ითვალისწინებდა ბერძენთა გასახლებას აღექმანდრიიდან 642 წლის 17 სექტემბერამდე. თვითონ კიროსს კი ეს მუხლი არ ეხებოდა და პატრიარქად რჩებოდა. С. И. Беккер. The Cambridge Medieval History, II, 1913, გვ. 350.

⁷³ ივ. ჭავჭავიძე, ქართველი ერის ისტორია, I, ტფილისი, 1913, გვ. 56—57; Н. Марр, Грамматика Чанского (лазского) языка, СПб, 1910, გვ. XV; ი. ბ. ჩიქოლაია, კანურის გრამატიკული ანალიზი, თბილისი, 1936, გვ. 4—9; გ. შაჰავაჩიანი, საერთო-ქართველური კონსონანტური სისტემა, თბილისი, 1965, გვ. 55.

შეხვედრაში იმპერატორთან (პერაკლე კეისართან — ზ. ა.) ყველაფერი შემთხვევითი არ არის. იმპერატორთან შეხვედრამდე ცოტა ადრე ადგილი ჰქონდა კირონის მოძრაობას, რომელიც სომხეთის კათალიკოსის უფლებიდან სამწყსოს ერთი ნაწილის გამოყოფით დამთავრდა. კიროსისათვის ნათელი იყო, რომ გარკვეულ პირობებში სომხებთან ბევრი რამის მიღწევა შეიძლება, მათ შორის მართლმადიდებელ ეკლესიასთან შეერთებაზე დაყოლიებაც კი⁷⁴. როგორც ვხედავთ, ბოლოტოვმა ნათლად დაინახა უწყვეტი ხაზი ამ ორი მოღვაწის საქმიანობაში, მაგრამ უფრო შორს აღარ წასულა. როგორც ჩანს, ამიერკავკასიის, განსაკუთრებით სომხეთის, რელიგიურ-პოლიტიკური ვითარების საკითხებში პერაკლე კეისარის მრჩეველი კიროსი იყო. ეზრა კათალიკოსიდან მოყოლებული VI მსოფლიო კრებამდე სომხეთში მონოთეოლოტ კათალიკოსებს ვხედავთ; ბოლო მონოთეოლოტობის ერთი შემოქმედი და ყველაზე თავგამოდებული გამტარებელი სწორედ კიროსი ეგრისის მიტროპოლიტია.

კიროსი ჩარეული ჩანს ქართლის საკითხებშიც. უფრო სწორად, ქართლის ბედი აწუხებს და დიდ მონაწილეობას ღებულობს პერაკლეს ლაშქრობებში. თუ ორივე ლაშქრობის არა, პერაკლე კეისარის მეორე ლაშქრობის (სწორედ ქართლში ლაშქრობის). ბაზაა ფაზისი და აქ იგი მკვიდრო ურთიერთობაშია კიროსთან. ეგრისში კიროსის გარდა სხვა მმართველი (საერო) არ ჩანს და ეტყობა მოკავშირე ქარების (მეგრელთა, აფხაზთა) გამოყენებაში სწორედ იგი მონაწილეობს.

პერაკლე კეისარის ლაშქრობებს ამიერკავკასიაში დიდი პოლიტიკური მნიშვნელობა ჰქონდა ახლო აღმოსავლეთში ბიზანტია-სპარსეთს შორის ცილობის გადასაწყვეტად. ამ ლაშქრობათა შეფასებას და მარშრუტებს დიდ ადგილს უთმობენ სპეციალისტები თავიანთ გამოკვლევებში. ამთგან ყურადღებას იპყრობს ე. გერლანდისა და ი. მანანდიანის სპეციალური წერილები⁷⁵. თავის ნაშრომში ი. მანანდიანი ცდილობს დაადგინოს, რომ ფაზისი არ იყო პერაკლე კეისარის არც ერთი ლაშქრობის ბაზა. ჩვენ აქ გვერდს აუუვლით პირველ ლაშქრობას, თუმცა კი ი. მანანდიანის არგუმენტაცია აქაც საკმარის არ გვეჩვენება (დამაჯერებლად არ არის მოხსნილი იმ წყაროების ჩვენებები, რომლებიც პერაკლეს ლაშქრის მარშრუტს ლაზიკაზე უჩვენებენ; გათვალისწინებული არ არის პერაკლეს კონტაქტი ფაზისის მიტროპოლიტთან; მიმოწერა კიროსი ფაზისელის, სერგი კონსტანტინეპოლელის და რომის პაპის ჰონორიუსისა; არ არის ახსნილი, თუ

⁷⁴ В. В. Болотов, Лекции по истории древней церкви, IV, Петроград, 1918, стр. 453.

⁷⁵ E. Gerland, Die persische Feldzüge des Kaisers Heracleios, Byzantinische Zeitschrift, III, 1894. Я. А. Манандян, Маршруты персидских походов Иракия, ВВ, II, 1949.

როგორ გაჩნდნენ ჰერაკლეს ლაშქარში მოკავშირეები აბაზგებისა და მეგრელების სახით).

ჰერაკლე კეისრის მეორე ლაშქრობის მარშრუტის გარკვევისას ი. მანანდიანი ასე მსჯელობს: თეოფანე ბიზანტიელის ცნობით, ჰერაკლე კეისარმა ახალი არმია შეადგინა და 626 წელს ლაზიკაში ჩავიდა. ამ ცნობას მხარს უჭერს მოსე კალანკატუელის ცნობა ჰერაკლეს ჩასვლის შესახებ ზღვით სამეგრელოში⁷⁶, რომელიც შეცდომით პირველი ლაშქრობისთვის მიუწერია. ბიზანტიის იმპერატორის ლაზეთზე გავლის შესახებ ლაპარაკობს ნიკიფორე კონსტანტინეპოლელიც⁷⁷.

ბერძნული და სომხური წყაროების ასეთ საეკებით არაორაზროვან ჩვენებებს ი. მანანდიანი უპიროსპირებს ქართულ ცნობებს:

1. „თხრობაჲ მარგებელი...“: „ხოლო ერაკლე მეფემან ისწრაფა... წარემართა სიმრავლითა ურიცხვთა ნავეებისაჲთა. და ჰყვა მის თანა ცოლი თვისი, და მიიწია რაჲ ტრაპეზუნტედ სანახებთა მათ სამეგრელოჲსათა, უშვა ძმ, რომელსა უწოდა ერაკლე და მიერ წარავლინნა მოციქულნი ძღუნითა მრავლითა მეფისა მიმართ თურქთაჲსა. ხოლო მეფემან თურქთამან დიდად შეიწყნარნა მოციქულნი ერაკლესნი და მოსცა მას აღთქმაჲ ერთობისაჲ, ვინა-ცა ერაკლე წარვიდა თურქეთს“⁷⁸.

2. „ქართლის ცხოვრების“ ძველი სომხური თარგმანი: „ერაკლემ, მავრიკეს ნათესავმა, მოკლა ფოკასი და გამეფდა საბერძნეთს. მოიყვანა დასაველეთიდან თურქთა ფრიად მრავალი ჭარი და წარვიდა უფლის ჭვრის საძიებლად. გზა სომხეთზე დაიდვა, მოვიდა ბზუნის და იქიდან გადავიდა ტფილისს“⁷⁹.

პირველ ცნობაში თავიდანვე საკამათო იყო გამოთქმა „ტრაპეზუნტედ სანახებთა მათ სამეგრელოჲსათა“. მოსე ჭანაშვილი თვლიდა, რომ ეს ადგილი რუსულად ასე უნდა გადაითარგმნოს: „...в пограничный город Мишгрелли“⁸⁰. ნ. მარი სხვაგვარად თარგმნის: „Ираклий достиг Трапезунда, в пределах Мишгрелли“⁸¹.

⁷⁶ Մ Պ Վ Ս Լ Ա Կ ա դ ա ն Կ ա տ ա ռ ո ս յ ի . Պատմութիւն Աղուանից աշխարհի. 1913, გვ. 148.

⁷⁷ Никифора патрнарха константинопольского Краткая история со времени после царствования Маврикия, ВВ, III, 1950, гв. 355.

⁷⁸ გეორგია, IV, ნაკვ. II, 1952, გვ. 422. Я. Манапдзян, маршруты... гв. 147.

⁷⁹ ქართლის ცხოვრების ძველი სომხური თარგმანი, გვ. 187. Я. Манапдзян, Маршруты..., гв. 147—147.

⁸⁰ М. Джанашиян, Осада Константинополя скифами, кои суть русские и поход императора Ираклия в Персию. Сборник материалов для описания местностей и племен Кавказа, XXVII, 1900, гв. 49.

⁸¹ Н. Марр, Литнох Стратиг, Пленение Иерусалима иерсами в 614 г. 1909, гв. 25.

ბ. მარის ინტერპრეტაციაზე დაყრდნობით ი. მანანდიანი ასკვნის, რომ „Под Егерней — Лазикой, откуда Ираклий прибыл в Тифлис, следует подразумевать не нынешнюю Мингрелию в Западной Грузии, а „землю лазов“ в Траpezундской области“⁸². ამის შემდეგ ი. მანანდიანი გადამწყვეტ ხმას აძლევს „ქართლის ცხოვრების“ ძველი სომხური თარგმანის ცნობას და მასში გარკვეული კორექტივის შეტანის შემდეგ ასკვნის: „При этом новом толковании свидетельства Джужаншера путь Ираклия в Тифлис можно было бы предложить не из бассейна р. Фасиса-Риона через Сурамский перевал, а из Траpezундской области — через Ерзингли — в Вазану, лежащую на берегу Евфрата южнее Котура, и Котура, и оттуда через области Карши, Ванаид и Ширак в Тифлис“⁸³.

ვფიქრობთ, ი. მანანდიანის ვარაუდი არ არის მართებული. პირველ ქართულ ცნობას გამოყენებამდე სჭირდება სერიოზული კრიტიკა, რაც ჯერ არავის უცდია. საქმე ის არია, რომ მეორე ლაშქრობისას ტრაპიზონს არ ახსენებს არც ერთი სხვა წყარო და ნიკიფორე კონსტანტინეპოლელი და მოსე კალანკატუელი ზოგადად ლაზიკაზე (სამეგრელოზე — მოსე კალანკატუელი) მიუთითებენ. პერაკლეს ტრაპიზონში ჩასვლის შესახებ ლაპარაკობს ევტიქე, მაგრამ მას პირველი ლაშქრობა აქვს მხედველობაში და თანაც აღარ ახსენებს ლაზიკას. ასე რომ, ქართული ძეგლის წყარო, მართალია არის ნიკიფორე კონსტანტინეპოლელის თხზულება, მაგრამ ტრაპიზონი საიდან აქვს დასახელებული უცნობია (შეიძლება აერთიანებს ევტიქესა და ნიკიფორეს ცნობებს). ამასაც რომ თავი დავანებოთ, ქართული ცნობა ტრაპიზონს პერაკლონას დაბადების ადგილად აცხადებს და შემდეგ კვლავ მისდევს ნიკიფორე კონსტანტინეპოლელის ტექსტს. ხომ შეიძლება, რომ პერაკლონა ტრაპიზონში დაბადებულიყო, ხოლო კეისარს გზა უფრო ჩრდილოეთით განეგრძო?

რაც შეეხება მეორე ცნობას, ი. მანანდიანი მცდარად მიაწერს მას ქართულ წყაროს. ის, რაც „ქართლის ცხოვრების“ ძველ თარგმანში იკითხება, სრულიადაც არ მოიპოვება ორიგინალში, ქართულ „ქართლის ცხოვრებაში“. პერაკლე კეისარის ლაშქრის სომხეთზე გამავალი გზის ჩვენება მთლიანად სომეხი მთარგმნელის შემოკმედების შედეგია. შევადაროთ „ქართლის ცხოვრებისა“ და მისი სომხური თარგმანის ცნობები ერთმანეთს:

⁸² Я. А. Манаңдян, Маршруты... გვ. 148.

⁸³ იქვე.

„...ხოლო შემდგომად ამისა რაოდენთამე წელიწადთა გამოჩნდა კაცი ერთი საბერძნეთს, თვისი მავრიკ კეისრისა, სახელით ერაკლე. ამან მოკლა ფოკას კეისარი და იპყრა საბერძნეთი, განძლიერდა იგი და მოიყვანნა დასავლეთით თურქნი, და შეკრება სპანი ურიცხუნი, და წარმოემართა სპარსეთად ძებნად ძელისა ცხოველისა და მოვიდა პირველად ქართლს“.

„ერაკლემ, მავრიკეს ნათესავემ, მოკლა ფოკასი და გამეფდა საბერძნეთს. მოიყვანა დასავლეთიდან ფრიად მრავალი ჯარი და წავიდა უფლის ჯვრის საძიებლად. გზა სომხეთზე დიდი იქნა, მოვიდა ბზუნის და იქიდან გადავიდა ტფილქს“⁸⁴.

ამრიგად, ჩვენ არ გვგონია, რომ ი. მანანდიანმა შესძლო გაებათილებინა ვარაუდი იმ სპეციალისტთა, რომელთაც ფაზისი მიაჩნათ პერაკლე კეისრის თბილისში ლაშქრობის ბაზად. პერაკლე კეისრის ფაზისში ყოფნა და თათბირი კიროს ფაზისის მიტროპოლიტთან თანადროული დოკუმენტების მიხედვით რომ ექვს გარეშეა, ზემოთ ვაჩვენეთ. კიროსი ჩაჩეული ჩანს პერაკლე კეისრის მოლაპარაკებაში: ხაზარებთან თბილისზე სალაშქროდ (ზემოთ განხილული ქართული ცნობებიდან კი ისეთი შთაბეჭდილება რჩება, თითქოს პერაკლე ხაზარებს დაუკავშირდა ტრაპიზონიდან). უფრო მეტიც, კიროსი მონაწილე უნდა იყოს ხაზართა ხაკანისათვის პერაკლეს ქალიშვილის ევდოკიას შეთავაზებაში ცოლად პოლიტიკური კავშირის განსამტკიცებლად. ნიკიფორე კონსტანტინეპოლელი წერს: „შემდეგ ირაკლის ეშინოდა რა თურქთა ბატონს სწორედ იგივე ავართანაც არ ექნა (ე. ი. არ შეკავშირებოდა) და რათა იმის მხრით გულდაქვრებული ყოფილიყო, მასთან კიდევ უფრო მტკიცე კავშირი შექრა. უჩვენა მას თავისი ქალიშვილის, ევდოკიას, სურათი და უთხრა: „ჩვენ ღმერთმა შეგვავერთა, შენ კი ჩემ შვილად დავსახა. აი, ეს ჩემი ასულია და რომაელთა ავგუსტა. თუ მე შემეწყვეი და მტრების წინააღმდეგ მომეხმარები, ამას ცოლად მოგათხოვებო“. ხოლო იგი (თურქთა ბატონი) სურათის

⁸⁴ ქართლის ცხოვრების ძველი სომხური თარგმანი, გვ. 187. შესაძლოა მთარგმნელი იცნობს მოსე კალანკატუელის ცნობას, სადაც ლაპარაკია ეგრისიდან პერაკლეს სომხეთში გადმოსვლის შესახებ და მას იყენებს. ი. მანანდიანისგან განსხვავებით მოსე კალანკატუელის ცნობა ჩვენ (მის ავტორთან ერთად) პირველ ლაშქრობაზე მიმართიებული გვგონია.

სილამაზითა და შემკობილობით გატაცებული, პირველსახისადმურფობით განიმსჭვალა და კიდევ უფრო მეტად მოინდომა ბრძოლა⁸⁵.

კიროსი რომ ამ დიპლომატიურ საქმეში ჩარეული უნდა ყოფილიყო, ჩანს უფრო გვიან ეგვიპტეში არაბთა შეჭრის დროს მომხდარი ამბებიდან. კიროსმა, რომელიც ახლა უკვე ალექსანდრიის პატრიარქი იყო და აფრიკაში კეისრის ნაცვლობასაც ითავსებდა, ზუსტად ასეთივე რჩევით მიმართა ჰერაკლე კეისარს⁸⁶. უეჭველია, კიროსს ახსოვდა, რომ კავკასიაში ჰერაკლე ამ გეგმას მტრულად არ შეხვდა. მაგრამ ალექსანდრიის პატრიარქი იმაში მოტყუვდა, რომ შეცვლილი საერთაშორისო ვითარება კარგად ვერ ასწონა. ამიერკავკასიაში ლაშქრობების დაწყების წინ ჰერაკლე სპარსელთაგან სასტიკად იყო დამარცხებული და მტერი კონსტანტინეპოლს მოსდგომოდა. კეისრის განზრახვა საომარი ასპარეზი მტრის ზღრვში გადაეტანა, თავზე ხელაღებული სარდლის გადაწყვეტილებას ჰკავდა და მისი წარმატებით განხორციელება მხოლოდ ძლიერი მოკავშირის და დიდი არმიის საშუალებით შეიძლებოდა. ასეთ ვითარებაში ჰერაკლე მზად იყო დაეთრგუნა სიამაყე და „უსჯულოს“ დამოუკრებოდა. სულ სხვა იყო არაბთა დაპყრობების დასაწყის პერიოდში ბიზანტიის კეისრის განწყობილება. სპარსელებთან ძლივამოხილი ომის გადახდის შემდეგ ჰერაკლე საერთაშორისო ასპარეზზე სერიოზულ მოწინააღმდეგეს ველარ ხელაღვდა და არაბთა წარმატება დროებითად მიაჩნდა. ასეთ ვითარებაში ბიზანტიის კეისარმა კიროს ალექსანდრიელის (ყოფილი ფაზისელის) წინადადება დალატად მიიღო და უწინ საუყარელი და საიმედო თანამოსაგრე სასტიკად დასაჯა. ასე იყო თუ ისე, ჩანს, ჰერაკლე კეისრის ქართლში ლაშქრობის სამზადისი კიროს ეგარისის არქიეპისკოპოსის საბრძანებელში და მისი შემწეობით მიმდინარეობდა. ვისგან, თუ არა კიროსისგან, იცოდა ჰერაკლე კეისარმა, ვინ იყო მისი მომხრე ქართლში. ქართლის კამპანიის წარმატებით დასრულების შემდეგ, ჰერაკლე კეისარმა ორი პიროვნების ღვაწლი დააფასა ფრიად: კიროს ფაზისელს ალექსანდრიის პატრიარქობა და აფრიკის გამგებლობა უბოძა, რითაც ერთბაშად გაიყვანა იგი მაშინდელი მსოფლიოს ყველაზე უფრო დიდ სახელმწიფო მოღვაწეთა შორის, და ადარანასე

⁸⁵ ალ. გამყარელიძე, ნიკეოროე კონსტანტინეპოლელის ცნობები ირაკლი კეისრის საქართველოში ლაშქრობის შესახებ. მასალები საქართველოს და კავკასიის ისტორიისათვის, ნაკვ. 31, 1954, გვ. 223—224. იხ. აგრეთვე, გეორგიცა, IV, ნაკვ. II, 1952, გვ. 207—208.

⁸⁶ A. Butler, *The Arab Conquest of Egypt and the Last Thirty Years of the Roman Dominion*, Oxford, 1902, p. 264; F. Nau, *Politique matrimoniale de Cyrus (Le Mocaucas)*, Le Muséon, 1932, XLV, გვ. 1—8.

კახეთის ერისთავი გადმოიყვანა „ყოველი ქართლის“ ერისმთავრად⁸⁷. განა შეიძლება, ამის შემდეგ აზრად არ გაგიჩნდეს ამ ორი პიროვნების — კიროსისა და ადარნასეს — ერთმანეთთან დაკავშირების სურვილი? არ გაიხსენო, რომ ქართლის პრობიზანტიური ორიენტაციის მეთაურები იყვნენ კირონ მცხეთელი კათალიკოსი და ადარნასე ქართლის ერისმთავარი? ადარნასემ დაიბრუნა ერისმთავრობა, ხოლო კირონი (კიროსი) უფრო შორს წავიდა და ბიზანტიის იმპერიის ყველაზე უფრო სერიოზულ უბანს, ბიზანტიის „ბელელს“, აფრიკას ჩაუდგა სათავეში.

ზემოთ ჩვენ ვაჩვენეთ, რომ ჯვრის ტიპის ნაგებობები გვაქვს როგორც აღმოსავლეთ, ისე დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიებზე, ყოველ შემთხვევაში, ქართლში, კახეთში და ეგრისში ხომ უუკველად. ისიც ვთქვით, რომ გ. ჩუბინიშვილის მიხედვით, ყველა ეს ძეგლი დაახლოებით 30 წლის მანძილზეა აშენებული და თარიღდება 600—630 წლებით. უეკველია, ასეთი მთლიანობა საშენებლო პროგრამაში, ამ მხარეების რაღაც ერთიანობას გულსხმობს, ან კიდევ, ერთი მოღვაწის ხელი მოჩანს. თუ კიროს ფაზისელი და კირონ მცხეთელი ერთი და იგივე მოღვაწეა, მაშინ ჯვრის ტიპის ტაძრების მშენებლობა ზუსტად მისი მოღვაწეობის ფარგლებზე მოდის. კიროსი ქართლის კათალიკოსი ხდება 598/9 წლებში. ეგრისის მიტროპოლიტობიდან ალექსანდრიის პატრიარქის ტახტზე გადადის 630/631 წლებში. ან ს ა ო ც ა რ ი ა დ ა მ თ ხ ე ე ვ ა გ . ჩ უ ბ ი ნ ი შ ვ ი ლ ი ს დ ა კ - ვ ი რ ვ ე ბ ა ს ა დ ა ჩ ე ე ნ მ ი ე რ წ ა მ ო კ რ ი ლ ი დ ე ნ ტ ი ფ ი კ ა ც ი ა ს შ ო რ ი ს, ან კ ი დ ე ვ, უ ბ რ ა ლ ო დ, კ ი რ ო ნ ქ ა რ თ ლ ი ს კ ა თ ა ლ ი კ ო ს ი დ ა კ ი რ ო ს ე გ რ ი ს ი ს ა რ ქ ი ე პ ი ს კ ო პ ო ს ი ე რ თ ი მ ო ღ ვ ა წ ე ა. ახლა ისიც გავიხსენოთ, რომ კიროსი მონოთელიტი მოღვაწეა, ჯვარი „ყოველი ქართლის მცველად“ არის აგებული და სიმბოლოა „ქართული სარწმუნოებისა“ და დავრწმუნდებით, რომ საქმე გვაქვს რაღაც ერთნაირ რელიგიურ პოლიტიკურ ხაზთან.

⁸⁷ „მაშინ კეისარმან მოუწოდა ძესა ბაქურისსა, ქართველთა მეფისასა, ნათესავსა დაჩისასა, ვახტანგის ძისასა, რომელი ერისთაობდა კახეთს, რომელსა ერქუა ადარნასე. და მისცა მას ტფილისი და მთავრობა ქართლისა“ (ქართლის ცხოვრება, I, გვ. 225) „დიდად პატიოსანი კაცი აღრნერსე მთავარი იმ ქვეყნისა, რომელსაც სამმაგი პატივი ჰქონდა რომაელთა მეფობისაგან“ (წ. ყ ა თ ნ ქ ა თ ო ა ს ა ე წ ი. გვ. 204).

კირონ ქართლის კათალიკოსის წარმოშობა და განათლება

I. ნიკოპოლისში

კირონის გაიგივება კიროს ალექსანდრიელთან გაძნელებდა, თუ არ დავამტკიცებთ მისი ფართო განათლება და ბერძნული ენის ცოდნა მშობლიური ენის მსგავსად. წინააღმდეგ შემთხვევაში მისთვის შეუძლებელი იქნებოდა ალექსანდრიის საპატრიარქოს მართვა და თეოლოგიაში შემოქმედებითი საქმიანობა. ჯერ არც ის გვიჩვენებია წყაროების მიხედვით, რომ კირონი ნამდვილად ქართველი იყო ნაციონალობით.

X საუკუნის სომეხი ისტორიკოსის უხტანესის ცნობით, კირონი იყო „ქვეყნით და ტომით ქართველი, ჯავახეთის გავარიდან. სოფლიდან, რომელსაც სკუტრი ეწოდება“⁸⁸. მის ქართველობას ხაზს უსვამს მოსე სომეხთა კათალიკოსიც კირონისადმი მიწერილ ეპისტოლეში: „მაგ ქვეყნის (ქართლის — ზ. ა.) წინამძღვრად დაგაყენეთ, რადგან, თუმცა ტომით და მკვიდრობით ხართ მაგ ქვეყნიდან...“⁸⁹. სადღეისოდ არ ხერხდება სოფელი სკუტრის მდებარეობის დადგენა ან სხვა წყაროებში მისი დადასტურება. რაც შეეხება უხტანესს, მისთვის ასეთი ადგილი უცხო სრულიადაც არ უნდა იყოს, თორემ ამას აუცილებლად აღნიშნავდა, ან ისეთსავე ისტორიულ ასპექტში ისაუბრებდა როგორც ცურტავის შესახებ ლაპარაკობს.

უხტანესის ცნობით უკვე თავის სამშობლოში მიუღია კირონს ქართული და სომეხური სწავლა-განათლება (*ინტერგუარაქტის ქაინ ლკაფი ჯ ჯაიფი*). ჩანს, კირონი ჯერ კიდევ ყრმა იყო, როცა ჯავახეთი დატოვა და სომეხეთის ბერძნულ ნაწილში მოხვდა. ამას ადასტურებს მოსე კათალიკოსის წერილიდან ერთი ადგილი: „თუმცაღა იყავ ტომით და მკვიდრობით მაგ ქვეყნიდან, მაგრამ ადრევე განშორებოდით და გაუცხოვებოდით რომაელთაგან მართულ ქვეყანაში“⁹⁰.

⁸⁸ *Սա էր աշխարհաւ և ազգաւ ի Վրաց՝ ի գաւառէ Զաւսխաց՝ ի գեղէ՛ որ կայի Սկւտրի: Ու ի ս տ ո Ն Լ ա. II, გვ. 3—4. Լ. Թելոխտ-ბევი ვარიუღոն, რომ უხტანესი კიროնს სკუტრელს იղდა ისպիրიტელთან მისამსგავსებლად უწოდებს. օձ. Մ Լ-ի ի բ ու ի - Ռ Ե Կ. Վրաց աղբյուրներ..., I, გვ. 17.*

⁸⁹ *Եპისტოლეთա Գեռնի, დამატება, გვ. 128.*

⁹⁰ *օ ქ ე ე, გვ. 128.*

რადაც წერილობითი ან ზეპირი გადმოცემაც არსებულა. რისი კვალიც სტეფანოზ ორბელიანმა შემოინახა: „წასულა კოლონიას დიაკვნად, უცხოვრია ერთ ორბუნებოვან ხუცესთან და შეუფერებია წვალება“⁸⁴.

ამრიგად, ყველა წყაროს ერთხმა ჩვენებით სომხეთის ბიზანტიურ ნაწილში (მცირე სომხეთში) კირონმა ფართო განათლება მიიღო. უემკველია, რომ ქართულთან და სომხურთან ერთად ბერძნული ენა მისთვის ახლა მშობლიურ ენასავით მახლობელი გახდებოდა. ნ. აკინიანის აზრით, კირონი იყო თავისი დროისათვის გასაოცრად განათლებული ადამიანი⁸⁵; ხოლო ჩამჩიანი და ზარაბანალიანი თელიან, რომ ქართულის, სომხურისა და ბერძნულის გარდა სპარსულიც იცოდნენ⁸⁶.

ის გარემოება, რომ ტყვედ ან მძევლად წაყვანილ კირონს უცხო ქვეყანაში სწავლის საშუალება ჰქონდა და საეკლესიო ხარისხსაც ეწვია, ეპისკოპოსს გვაყენებინებს ნ. აკინიანის ვარაუდს კირონის დაბალი სოციალური წრეიდან (გლეხური) გამოსვლის შესახებ⁸⁷. ჭერ ერთი, ჩვენ გვგონია, რომ კირონი წაყვანილი იყო სწორედ მძევლად და არა ტყვედ. ძნელი წარმოსადგენია ტყვეს ასეთი პირობები შექმნოდა სწავლა-განათლებისა და საქმიანობისათვის. მეორეც, კირონმა, ქართლში დაბრუნდა თუ არა, დაიკავა საკათალიკოსო საყდარი. რა სოციალური წრის წარმომადგენელს შეეძლო ქართლში: კათალიკოსი განხლარეო VI საუკუნის ბოლო? საყურადღებოა „ქართლის ცხოვრების“ ცნობა: VI საუკუნის შუა ხანებში „ფარსმან მეფემან დასუა საბა. აწათგან არღარა მოიყვანებდეს კათალიკოსსა საბერძნეთით, არამედ ქართველნი დასხდებოდეს, წარჩინებულთა ნათესაენი“⁸⁸. კიდევ უფრო მრავლისმეტყველია „მოქცევაჲ ქართლისაჲ“-ს ცნობა სწორედ იმავე ფარსმანის ხელმწიფობისას „აქამთგან ორთა სახლთა აღიღეს კათალიკოსობაჲ, მცხეთელთა მკვდრთა“⁸⁹. აშკარაა, რომ არც „მოქცევაჲ“ და არც „ქართლის ცხოვრება“ კერძო შემთხვევას არ გულისხმობენ. ქართლის წარჩინებულთაგან ეკლესიის ხელში ჩაგდება სრულიად კანონიერი და ლოგიკური მომენტია ქვეყნის საერთო განვითარებისა და ასეთი სიმპტომები აღრეც იყო (გლონქორ-ერისთავი და მთავარეპისკოპოსი). რა სახლები (გვარები) უნდა ჰქონდეს მხედველობაში „მოქცევაჲ-ს“ ავტორს? „ქართლის ცხოვრების“ მიხედვით VI საუკუ-

⁸⁴ ზნაფხაჲ ჯუ ქ საარქალოფიარხანნ ქ ლიფინქო ლ ქნასქლოჲ აო სრქოქნასქ ხქიქო. აქ ქ ნხქსქოჲ კოფინენ: შო. იქქქსქსან. ჳათმარქან ნანანქინ შქსასქონ. შქქქქს. 1911. გვ. 104.

⁸⁵ ნ. ჩქქქსქსან. ჳქქქინ..., გვ. 172.

⁸⁶ შოქქანთქქან ზ., ლოქქქან ნქნ იქქქქან ოქთმარქან, ჳ.ს.სქსქქ. 1897. გვ. 397. შოქქსან შ., ჳათმარქან ლოქქ, გვ. 301.

⁸⁷ ნ. ჩქქქსქსან. ჳქქქინ..., გვ. 166.

⁸⁸ ქართლის ცხოვრება, გვ. 207.

⁸⁹ ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები, გვ. 94.

ნის მეორე ნახევარში მხოლოდ ორი სახლია (გვარი) საზოგადოებრივ ცხოვრებაში წინა პლანზე; ვახტანგ გორგასლის ჩამომავალნი—შვილნი დაჩისნი და შვილნი მირდატისნი. სპარსეთის მიერ ქართლის დაპყრობის შემდეგ „შვილნი ბაკურისნი დარჩეს მთელეთს კახეთისასა; და ნათესავნი მირდატისნი, ვახტანგის ძისანი, რომელნი მთავრობდეს კლარჯეთს და ჭიკაბეთს, ივინი დარჩეს კლდეთა შინა კლარჯეთისათა“¹⁰⁰. სავსებით შესაძლებელია, რომ ერისმთავრების მსგავსად, კათალიკოსებიც ამ გვარებიდან გამოდიოდნენ¹⁰¹. კირონი წარმოშობით ჭავჭავთიდანაა და შესაძლოა, მძევლად წაიყვანეს ბერძნებმა 570-იანი წლებიდან წარმოებული ომების დროს. 591 წლის ზავამდე ქართლში ბერძენთა და სპარსელთა პოზიციები მერყევიდა. მაგრამ ბიზანტიელთა უპირატესობა მაინც იგრძნობა. ასეთ ვითარებაში ბიზანტიელებს მდგომარეობის განსამტკიცებლად თავისი კაცის დასმა ჰქონდათ. „ესრეთ რა უცალო იქმნეს სპარსნი, მაშინ შეითქუნეს ყოველნი ერისთავნი ქართლისანი, ზემონი და ქუემონი, და წარგზავნეს მოციქული წინაშე ბერძენთა მეფისა, ითხოვეს რათა უჩინოს მეფე ნათესავთაგან მეფეთა ქართლისათა... მაშინ კეისარმან აღასრულა თხოვა მათი, და მრაცა მეფედ დისწული ნირდატისა, ვახტანგის ძისა, ბერძნის ცოლისაგან, რომელი მთავრობდა კლარჯეთს და ჭავჭავთს“¹⁰². აი, სწორედ ამ დროს იქნებოდა საჭირო მძევალი და აშასთან, გუარან კურაპალატის ოჯახიდან. სავსებით შესაძლებელია, სწორედ კირონს დაკისრებოდა ამ მძიმე და საპატიო როლის შესრულება. ვეარაუდობთ: კირონი ქართლის წარჩინებულთა იმ შტოს ეკუთვნოდა, რომელსაც ჯუნშერი და სუმბატ დავითის ძე ბაგრატიონებს უწოდებენ¹⁰³.

ამრიგად, როგორც წარმოშობით, ისე მიღებული თეოლოგიური განათლებითა და ენების ცოდნით, კირონი სავსებით შესაფერისი კანდიდატურაა კიროს ალექსანდრიელთან (ფაზისელთან) გასაუგებებლად.

¹⁰⁰ ქართლის ცხოვრება, გვ. 217.

¹⁰¹ ქართლში კათალიკოსობის მემკვიდრეობითი ხასიათისთვის არა ერთ სპეციალისტს მიუქცევია ყურადღება. განსაკუთრებით საინტერესო დაკვირვება აქვს კ. კეკელიძეს, რომელიც პარალელს ატარებს სომხეთში IV—V სს-ში შექმნილ ვითარებასთან. აქაც ორ სახლს (გრიგოლისა და ალბიანესი) ეპყრა საკათალიკოსო ტახტი. იხ. ეტიუდები, IV, გვ. 341—342; Н. А. Адоиц, Армения в эпоху Юстиниана, стр. 352—353.

¹⁰² ქართლის ცხოვრება, გვ. 217—218.

¹⁰³ მკითხველი ნუ გაეკვივება ისე, თითქოს კირონს ბაგრატიონად ვთვლიდეთ. ჩვენ მხოლოდ იმის თქმა გვინდა, რომ კირონი, შესაძლოა, ეკუთვნოდა ქართლის ერისმთავრების კლარჯულ-ჭავჭავურ საგვარეულოს. იყენენ თუ არა ქართლის ერისმთავრები ბაგრატიონები, ცალკე საკითხია.

მოსე ელივარდელის წერილში კირონისადმი განსაკუთრებულ ყურადღებას იპყრობს ერთი მომენტი. როგორც ჩანს, კირონს უკვე დღეინში პრეტენზია ჰქონია ქართლის კათალიკოსის ტახტზე. იქნებ მას დღეინში გადმოსახლება, გამონოფიზიტება და სომხეთის კათალიკოსისათვის ერთგული სამსახურის გაწევა ასეთი აღზევების გზადაც მიაჩნდა! ქართლის ეკლესია მაშინ მონოფიზიტური იყო და კათალიკოსის ტახტის დასაკავებლად გზა მხოლოდ ასეთი ჩანდა. ყოველ შემთხვევაში, მოსე კათალიკოსს სცოდნია კირონის სურვილი ქართლის კათალიკოსის ტახტზე ასვლისა. იგი წერს: „ჩვენც, დანდობილებმა შენს ცხოვრებაზე და სიყვარულზე, აღვასრულეთ შენი ნება და მაგ ქვეყნის წინამძღვარად დაგაყენეთ“¹⁰⁹.

არაფერია გასაკვირი, რომ კირონს, ამ მეტისმეტად თავის თავში დაჯერებულ და ძლიერ პიროვნებას, ფართო პოლიტიკური აზროვნების და განათლების მქონე მოღვაწეს, ადრევე დაესახა მიზნად აღზევება. მან კარგად იცოდა თავისი ფასი და აკი, ეს უაღრესად მოქნილი დიპლომატი და საჭიროების დროს თავმდაბალი კაცი, წარბშეუხრელად სწერდა შემდეგში აბრაამ სომეხთა კათალიკოსს: „ჩემით უფალმა ჩვენმა ღმერთმა ჩვენი ეკლესია კიდევ უფრო განაბრწყინვა, ჩვენი სარწმუნოება უფრო განამტკიცა, მეფეთა-მეფის დიდებათაგან მეც განმადიდა და წარმატებულ მყო უფრო მეტად, ვიდრე ჩემი მამები და მით უფრო, ვიდრე ყოველი ჩემი ამხანაგი“¹¹⁰. გასაგებია, რომ ასეთი მოღვაწეობისათვის აირაჩატის გავარის ქორეპისკოპოსობა შესაფერი სამოღვაწეო ასპარეზი არ იქნებოდა. არც ის უნდა გაგვიკვირდეს, თუ ასეთ პიროვნებას ალექსანდრიის პატრიარქის ტახტზე დავერჩავით.

VIII

მონოთელიტიზმა და კირონ ქართლის კათალიკოსი

კიროს ფაზისელი სერგი კონსტანტინეპოლელთან და თეოდორე ფარანელთან ერთად მონოთელიტთა ერთ-ერთ ერესიარხად ითვლება¹¹¹. VI მსოფლიო კრებაზე წაკითხული ეპისტოლეებიდან (სერგი

თვალშისაცემ წინააღმდეგობას. თავის კომენტარებში ხომ წერს იგი, რომ ყრმობისას კირონი ქალკედონიანი იყო.

¹⁰⁹ ეპისტოლეთა წიგნი, დამატება, გვ. 128.

¹¹⁰ ეპისტოლეთა წიგნი, გვ. 90.

¹¹¹ მონოთელიტიზმა და მისი ერესიარხების შესახებ იხ. შემდეგი ძირითადი ლიტერატურა: В. В. Божогов, Лекции по истории христианской церкви, IV;

კონსტანტინეპოლელს, ჰონორიუსს, კიროს ფაზისელ-ალექსანდრიელსა და სოფრონ პალესტინელს შორის) ჩანს, რომ იღეა ქრისტეს ერთი ენერგიისა და ნების შესახებ ჰერაკლე კეისარს ეკუთვნის, ხოლო მისი ცხოვრებაში გატარება და დოგმატურ ფორმულად ქცევა კიროს ალექსანდრიელის (ყოფილი ფაზისელის) საქმეა. კიროსი იყო ერთადერთი ზოღვაწე, რომელმაც ამ ფორმულას არ უღალატა უკიდურესად დაძაბულ მომენტშიც კი, როცა ჰერაკლე კეისარი და სერგი კონსტანტინეპოლელი უკან იხევდნენ და ბუნდოვანი გამოთქმებით სურდათ შეენელებინათ სოფრონ პალესტინელის მომხრეოა შემოტევა. მონოთელიტების საქმიანობა მთელი ათი წლის მანძილზე (631—641 წწ.) კიროს ალექსანდრიელის მეთაურობით, იმის მანიშნებელია, რომ შემთხვევით არ გადაწყდა ერთი ენერგიისა და ნების საკითხი ფაზისში. დღის წესრიგში იღეა სამეხთა საკითხი და, უეკველა, ჰერაკლეს დოგმატიკით ასე დაინტერესებაში კიროს ფაზისელის ხელი ერია. სწორედ ამიტომ იყო, რომ სამხეთში სარწმუნოებრივი საქმეების წარმატებით გადაჭრის შემდეგ ჰერაკლე კეისარმა უნიონალური პოლიტიკის ხორცშესახშმელად კიროსი მონოფიზიტთა ცენტრში. ალექსანდრიაში. გადაისროლა.

რაში მდგომარეობდა მონოთელიტობის ან მონენერგეიზმის არსი? მონოფიზიტები აღიარებდნენ, რომ ქრისტეში ღვთაებრივი ბუნება სუბსტანციაა, ორი ბუნების შესახებ მხოლოდ ხორცშესხმამდე შეიძლება ვილაპარაკოთ. განკაცების შემდეგ ღვთაებრივი შთანთქავს კაცებრივ ბუნებას იმდენად, რომ ამ უკანააქნელს მხოლოდ პრედიკატის ნიშნები რჩება. ქრისტეს ადამიანური ქმედება მხოლოდ მისი ღვთაებრივი ნების გამოვლენაა.

დიოფიზიტები ცდილობენ ქრისტეში ორი ბუნება — ღვთაებრივი და კაცებრივი — თანაბრად და ორივე სუბსტანციურად წარმოიდგინონ. თვითეულ ბუნებას თავისი ნება და ენერგია შეესაბამება. ქრისტე ეწამა როგორც ადამიანი და ამაღლდა როგორც ღვთაება.

მონოთელიტები შეეცადნენ ამათ მორიგებას. ბუნების საკითხებში ისინი კვლავ დიოფიზიტებად დარჩნენ, მაგრამ ქრისტეს ნებისა და ენერგიის შესახებ წარმოდგენა მონოფიზიტებისგან აიღეს. მივიღეთ ფო-

А. И. Лебедев, Вселенские соборы VI, VII и VIII веков, СпБ, 1904; А. Гарнак, История догматов, Общая история европейской культуры, VI, отд. II; Робертсон Дж. С., История христианской церкви, т. I, СпБ, 1890; Hefele, Konzillengeschichte, III, 1877; G. Owsseian, Die Entstehungsgeschichte des Monothellismus, Leipzig, 1897, V. Grumel, Recherches sur l'histoire du monothellisme, Echos d'Orient, 27 (1928), 28 (1929), 29 (1930); M. Cozens A Handbook of Heresies, London, 1945; Hayward F., Les conciles oecuméniques, Paris, 1961.

რმულა: ქრისტეში თანაბრად მოცემულია ორი ბუნება — ღვთაებრივი და ადამიანური, ხოლო ნება და მოქმედება მისი ერთია — ღვთაებრივი.

მონოთელიტების დოგმატური ფორმულის მიზანია უნია დიოფიზიტებსა და მონოფიზიტებს შორის, ბიზანტიის იმპერიისათვის აღმოსავლეთის პროვინციების შემომტყიცება იდეოლოგიურად.

სად და როგორ შეიძლებოდა დაბადებულიყო უნიონალური პოლიტიკის გატარების ასეთი იდეა? ადრეც ხომ იყო უნიის ცდები მაგრამ დოგმატური ფორმულის შემუშავება ვერ შეძლეს; რატომ მოხდა, რომ მონოთელიტური ეკთეზისები მონოფიზიტებმა საკუთარ გამარჯვებად ჩათვალეს?

მონოთელიტებს ოთხი ლიდერი ჰყავდათ: სერგი კონსტანტინეპოლელი — წარმომობით სირიელი, აღზრდით მონოფიზიტი იაკობიტი; თეოდორე ფარანელი — ფარანის მონოფიზიტი ეპისკოპოსი; ჰერაკლე კეისარი — სიკაბუკე გაატარა სომხეთის ბიზანტიურ ნაწილში, სადაც მამა მისი სარდლობდა ბერძენთა ლაშქარს. ამიტომ წყაროები მას სომხური წარმომობისად თვლიან. სწორედ ეს გარემოება მიაჩნია ბოლოტოვს ჰერაკლე კეისარის უნიონალური განწყობილებისა და მონოფიზიტური მიდრეკილების ამხსნელად. დარჩა ერთი კიროს ფაზისელი, რომელსაც ნაციონალიზმა და ფაზისელობამდე მრწამსი დღემდე გაურკვეველია. ამიტომ არის, რომ ზოგი მკვლევარი ნესტორიანს უწოდებს, ზოგი მონოფიზიტს და ზოგი ქალკედონიანს. ერთი რამ აშკარაა: ჰერაკლე კეისართან თათბირის დროს იგი ქალკედონიანი დიოფიზიტია. ისიც აშკარაა, რომ იგი მეტად სწრაფად დაეთანხმა ერთი ენერჯის იდეას (შესაძლოა მისივე კარნახით ნათქვამს), რაც იმას უნდა მოწმობდეს, რომ მისთვის მონოფიზიტური განწყობილება უცხო არ უნდა ყოფილიყო. მონოთელიტთა ყველა ლიდერს ახალგაზრდობა მონოფიზიტურ (სირიულ-სომხურ) წრეში გაუტარებია. მხოლოდ კიროსია, რომ ფაზისის ეპისკოპოსად ვიცნობთ, ხოლო ლაზიკაში მონოფიზიტობის კვალის შესახებ არავითარი ცნობა არა გვაქვს. კ ი რ ო ს ფ ა ზ ი ს ე ლ ი ს მ ო ნ ო თ ე ლ ი ტ ო ბ ა ს ი ს ე ვ ე რ ა ვ ხ ს ნ ი თ, კ ვ ლ ა ვ კ ი რ ო ნ ქ ა რ თ ლ ი ს კ ა თ ა ლ ი კ ო ს ს თ უ ა რ მ ი ვ უ ბ რ უ ნ დ ე ბ ი თ.

მონოთელიტობის ისტორია მოკლედ ასეთია. 622 წელს ჰერაკლე კეისარი შეხვდა სომხეთში კვიპროსელი მონოფიზიტების (სევერიანები) ლიდერს პავლეს და კამათი ჰქონდა მასთან დოგმატიკის საკითხებზე. პაექრობის დროს თავი იჩინა ქრისტეს „ერთი მაცხოვრებელი მოქმედების“ (μία ἡμεῶν τὴν φύσιν) საკითხში. ჩანს, ჰერაკლე კეისარი მაშინვე მიხედა, რომ წააწყდა ისეთ იდეას, რომელიც შეიძლებოდა ამოსავალი გამხდარიყო მონოფიზიტების შესაერთებლად. მაგრამ ასეთი იდეის დოგმატურ ფორმულად ქცევა შეიძლებოდა მხოლოდ დიოფიზიტი უმაღლესი სამღვდელთა მხარდაჭერითა და ცდით. რამდენიმე ხნის შემდეგ

(ლიტერატურაში ჩვეულებრივ 626 წელს ასახელებენ) პერაკლე კეისარი ფაზისში შეხედა ლაზიკის მიტროპოლიტს კიროსს და აღნიშნული იდეა მასაც გააცნო. კიროსი ფაზისელი ფრთხილი და გამოცდილი დიპლომატი აღმოჩნდა. მან კეისარს პირდაპირი პასუხი არ მისცა და უფლება დაიტოვა დაკავშირებოდა კონსტანტინეპოლის პატრიარქს სერგის, რომელთანაც ადრევე მკიდრო ურთიერთობა მქონდა დამყარებული (კიროსისა და სერგის ურთიერთობა ცხადად გვიჩვენებს, რომ კიროსი არ შეიძლებოდა ყოფილიყო არც მონოფიზიტი და არც ნესტორიანი). სერგი კონსტანტინეპოლელი მზად აღმოჩნდა ასეთი საკითხისათვის. მან მხარი დაუჭირა ერთი ენერგიის იდეას და კიროს ფაზისელს ოფიციალურ საყრდენად მინა (მენა) კონსტანტინეპოლელის ეპისტოლეტ გუგუზაენა, სადაც მოტანილი იყო მოწმობები წმინდა მამების თხზულებებიდან ქრისტეს ერთი მოქმედებისა და ერთი ნების შესახებ. მას შემდეგ, რაც იმდროინდელი მსოფლიოს ყველაზე ავტორიტეტული მოღვაწეების პოზიციას შეიტყო და მათგან ოფიციალურა მხარდაჭერაც მიიღო, კიროსი ფაზისელი გახდა მონოთელოზებისა და მონენერგეიზმის ყველაზე უფრო თავგამოდებული გამტარებელი და დამცველი. მონოფიზიტებთან უნია მისი სასიციოცხლო პროგრამა გახდა. პერაკლე კეისარმა ქართლი დაიბრუნა. 630 წელს მიადგინა უნიას სომეხთა კათალიკოს ეზრასთან. ჩანს ამ საქმეებში იმდენად დიდი იყო კიროს ფაზისელის დამსახურება, რომ პერაკლე კეისარმა იგი ალექსანდრიის პატრიარქად და ეგვიპტის განმგებლად გადაიყვანა. პირველ ხანებში კიროსმა დიდი ენერგიით მოქიდა ხელი უნიის საქმეს. იგი არ ერადებოდა ყველაზე უფრო მეტად საშუალებებსაც მონოფიზიტების დასაყოლებლად და გაითქვა სახელი, როგორც ფიცხმა, უღმობელმა იდამიანმა. 633 წელს კიროსი ალექსანდრიელმა გამოაქვეყნა 9 თავისაგან (Xფძღკად) შემდგარი მოძღვრება წმინდა სამებისა და განხორციელების შესახებ. მეცხრე თავში ჩამოყალიბებული იყო ფორმულა ქრისტეს „ღმერთაეული მოქმედების“ შესახებ. ამავე წელს ეგვიპტელმა თეოდოსიანებმა მიიღეს კიროს ალექსანდრიელის მოძღვრება, ეზიარნენ მას და შეუერთდნენ მართლმადიდებლურ ეკლესიას. ეგვიპტელმა მონოფიზიტებმა მონოენერგეისტ მოღვაწეთათვის სრულიად ნოულოდნელად უნია ეკლესიის გამარჯვებად მიიჩნიეს. ასევე უყურებდნენ ამ საკითხს შემარცხნე ქალკედონიანები. მონოენერგეიზმის წინააღმდეგ ბრძოლას სათავეში ჩაუდგა იოანე მონსიის მეგობარი და მოწიფე სოფრონ პალესტინელი. 634 წელს სოფრონი იერუსალიმის პატრიარქი გახდა და კიდევ უფრო აქტიურად იწყო მოქმედება კიროს ალექსანდრიელის წინააღმდეგ. რომის პაპმა პონოროუსმა და სერგი კონსტანტინეპოლელმა ამ ბრძოლაში მხარი კიროსს დაუჭირეს. სოფრონ პალესტინელის მომხრეთა რიგები გაიზარდა. პერაკლე კეისარი და სერგი კონსტანტინეპოლელი შეფიქრიანდნენ და 638 წელს გამოცეს ცნობილი „სარწმუნოების გარდამოცემა“ (Xფთიჯ ეჩე პისიხაჯ). აიკრძალა კმათი ქრისტეს ერთი ან ორი მოქმედების შესახებ. წინა პლანზე წამოიწია ერთი ნების (მე მღჟიად) საკითხმა. 642 წელს უკვე აღარ იყო ცოცხალი მონოთელიტური მოძღვრების შემოქმედთა და მათ მოწინააღმდეგეთა პირველი თაობა; პერაკლე კეისარი, რომის პაპი პონოროუსი, სერგი კონსტანტინეპოლელი, კიროსი ფაზისელი და სოფრონ პალესტინელი. ბრძოლა გაჩაღდა. ახალი თაობის წარმომადგენელთა შორის (პიროს კონსტანტინეპოლელი და მქსიმე აღმსარებელი). 680—681 წლებში VI მსოფლიო საეკლესიო კრებაზე მონოთელიტობა წყალბუბად გამოცხადდა და მისი ერესიარხები დაიწყველნენ. ყველა მონოთელიტური განწყობილების თხზულება დაწვეს.

კირონ მცხეთელს სომეხი საეკლესიო მოღვაწენი ნესტორიანობას სწამებენ, მაგრამ ნესტორიანობაში ისინი, ჩვეულებრივ, ზოგადად

დიოფიზიტობას გულისხმობენ. ძირითადი ბრალდება კირონის მიმართ ნესტორიანების შეწყნარების გარდა არის ქალკედონის კრებისა და ლეონის ტომარის მიღება. მაგრამ ამათი ცნობა ჯერ კიდევ არ ნიშნავს თანმიმდევრულ ქალკედონიანობას. მონოთელიტები ერთსაც აღიარებდნენ და მეორესაც, მაგრამ მაინც ერეტიკოსების რიცხვში მოხვდნენ.

ვნახოთ, როგორ წარმოუდგენიათ კირონის მრწამსი მონოფიზიტ მოღვაწეებს. მოსე ცურტავის ეპისკოპოსი პირველსავე წერილში ვრთაწეს ქერდოლისადმი, ცდილობს გაერკვეს ქართველთა მრწამსის საკითხში, მაგრამ, ჩანს, მის შესახებ ბუნდოვანი წარმოდგენა აქვს:

„ეხლა-ღა მიეხვდი, რომ ქართველთ მხოლოდ მწვანით შემოსილი ფოთლები ჰქონიათ და აქეთ კი უნაყოფო რტონი მსგავსად ხშირ-ფოთლოვანი ლელვისა, რომელზედაც უფალმა ფურცელს გარდა ვერ იპოვა ნაყოფი. ასევე ესენიც კაცთა მოსაწონისად ცდილობდნენ მთელი მსახურება სრულად და სავსედ წარმოედგინათ. ხოლო როცა შევიტყუეთ ქალკედონის კრების ურიული განსაზღვრების განდიდება და გინება ღმრთის ძის მიმართ, აღარც მწვანე ფოთლები აღმოაჩნდათ მაშინ“¹¹².

დამაფიქრებელია, რომ მოსემ ვერაფერი შეატყუო ქართველთა აღსარებას, სანამ ქალკედონის კრების განდიდება არ შეიტყო. მისი სიტყვებიდან ჩანს, რომ ქართველებს „მწვანით შემოსილი ფოთლები“ ჰქონიათ და მათი ორბუნებიანობა ასე იოლად არ მოჩანდა. „კაცთა მოსაწონისად მსახურებაც სრულად და სავსედ ჰქონდათ წარმოდგენილი“ — უმატებს მოსე. ეტყობა არც საწესო რიტუალის აღსარულებაში შეიძლებოდა ქართველთა ორბუნებიანობის დანახვა. შეიძლებოდა მოსეს ასეთი რელიგიური სიბეცე გაგვეკვირებოდა და ამით დაეკმაყოფილებულიყავით, მაგრამ ჰეშმარიტება ისევე კირონის მრწამსში უნდა ვეძიოთ: იგი, როგორც ჩანს, იმდენად თავისებური იყო, რომ ქრისტეს ბუნებისა და ნების მიმართ მისი პოზიცია ერესების ნიუანსებში დიდად გაწერთნილი პირისთვის თუ იქნებოდა ნათელი.

საინტერესოა, რომ სომეხთათვის მთლად ნათელი არ ყოფილა, უკვე გაჩაღებულ კამათში რა მრწამსს აღიარებდნენ ქართველები. სმბატ მარზპანი სწერს კირონს:

„გვსურდა ეპისკოპოსები ქერდოლებითურთ გამოგვეგზავნა, რომ შეეტყუათ მწვალებელთა მოძღვრება და უკეთურება, რათა თქვენთვის შეეგნებინებინათ“¹¹³.

¹¹² ეპისტოლეთა წიგნი, გვ. 2.

¹¹³ ეპისტოლეთა წიგნი, გვ. 75—76.

როგორც ვხედავთ, მათ ჯერ კიდევ არ იციან ზუსტად, რა სახის „მოძღვრება და მწვალებელთა უკეთურება“ შეიქრა ქართლში. მაშასადამე, სომეხ ზოლვაწეთა თვალში იგი განსხვავდება სხვა მანამდე ცნობილ წვალებათაგან და გამოძიება სჭირდება.

ერთადერთი, რაც ნათელი გახდა სომხეთის ეკლესიის მეთაურთათვის ისაა, რომ კირონი აღიარებს ქალკედონის კრებას და ლეონის ტომარს (საგულისხმოა, რომ ამის შეტყობამდე კირონის მრწამსს მონოფიზიტურად თვლიდნენ). უხტანესის დროს ეპევი არ ყოფილა, რომ კირონი ქალკედონიანი გახდა:

„ასე მეუღლე იყო კირონი ქალკედონის ურწმუნო კრებისა, ჰქონდა რა დაუარული თავის თავში მათი სარწმუნოება, აღრევე შეფერილი ორბუნებიანთა ფერით“¹¹⁴.

საინტერესოა, თუ როგორ უყურებს თვითონ კირონი თავის სარწმუნოებას. იგი არსად არ ცდილობს დაუმტკიცოს მონოფიზიტებს ქალკედონიანობის უპირატესობა და საერთოდ სარწმუნოების საკითხებზე ვრცელ მსჯელობას ერიდება. კირონი უარყოფს მონოფიზიტების ძირითად ბრალდებას, რომ მან შემოიტანა სარწმუნოებაში „ახალნერგობა და ახალმორწმუნეობა“ და, ისე როგორც ყველა ქრისტიანული სექტის წარმომადგენელს, თავისი სარწმუნოებელს აღსარება მოციქულთაგან გადმოცემულად მიაჩნია. იგი საყვედურით სწერს აზრაამს:

„თქვენ ისე გვწერთ ჩვენ, როგორც ახალნერგსა და ახალმორწმუნეს და ისე არ გვწერთ, როგორც შეჰფერის პატიოსანს და მარად მართმადიდებელს; რადგან დღეს, ღმრთის მოწყალებით, მთელ ქვეყანაზე უფრო მოწინავე ვართ და მართმადიდებელიო“¹¹⁵.

რას ნიშნავს „ახალნერგი და ახალმორწმუნე“? ხომ არ არის ეს რაიმე ახალი წვალება „ორბუნებიანთა ფერით შეფერილი“, როგორც სომხები აღნიშნავენ? ან რას გულისხმობს კირონი, როდესაც ამბობს: „მთელ ქვეყანაზე უფრო მოწინავე ვართ და მართმადიდებელიო“? სავსებით შესაძლებელია კირონს მხედველობაში ჰქონდა რაიმე ახალი დოგმატური ფორმულა, რაც ყველა მანამდე არსებული ფორმულაგან განსხვავებული იქნებოდა და კირონს ათქმევინებდა: „ყველაზე მართმადიდებელი ვარო“. იქნებ ამასვე გულისხმობდა კირონი, როცა აბრაამ კათალიკოსს მეორე წერილზე პასუხს აძლევდა: „ჩემსობას

¹¹⁴ ს. თანჯაძე ქაძაჩე ქსაქ სიყრინქი თანაოთაოიქსან ძიოიქიან ჭიოქიქი-ნიქ იანხიქიქი ბოთიქიქი ქინენ ქინესან ნათანოიქსამქ დნათათა ნავთ. ქაქი-ქსან ნიქიქსაქიქი ქიქინ ხიქიქინაქსაქინ: მ. ქიქი თანქსა. II, გვ. 5.

¹¹⁵ ეპისტოლეა წიგნი, გვ. 100—101.

ჩვენმა უფალმა ღმერთმა ჩვენი ეკლესია უფრო გააბრწყინვა და ჩვენი სარწმუნოება უფრო განამტკიცა“¹¹⁶.

საყურადღებოა, რომ სომხეთის ეკლესიის მეთაურები კირონის პოზიციას რელიგიის დარგში „ახალსახიობას“ უძახიან¹¹⁷. ამ დროს ნესტორიანობას და ქალკედონიანობას უკვე ორი საუკუნის ისტორია აქვს და გასაგებია მათი „ახალსახიობად“ ჩათვლა აღარ შეიძლება. უხტანესი ცდილობს დაახასიათოს კირონის მრწამსი:

„ჩვენი მართმადიდებლობის საცაე და უნაკლო სარწმუნოება, რომელიც წრფელი გარდამოცემით გადმოგვცეს ჩვენ წმინდა მამებმა, მან (კირონმა — ზ. ა.) სხვაგვარად უქადაგა მათ, სხვანაირად ასწავლა უცხო აზრით გინება, რომელიც მიემართება ღმრთის ძეს. გამოუყოფელი ერთიანობით განხორციელებულ ღმერთ-სიტყვაში განჰყო რა, შემოიტანა წყევლა, იქამდის, სანამ საერთოდ ყველა არ შეიღებნენ ორბუნებიანობის ფერით: ეპისკოპოსები, მღვდლები, მთავრები, მხედართმთავრები და მხედრობა“¹¹⁸.

უხტანესი ხაზს უსვამს, რომ კირონმა სომხური ძველი გარდამოცემა სხვაგვარად იქადაგა, სხვანაირად ასწავლა და ქრისტეს ერთიანობა იქამდე განყო, რომ ორბუნებიანობის ფერით შეიღებნენო. ვფიქრობთ, აქედან აშკარაა, რომ კირონს რაღაც ახლის ქადაგება, რაც მონოფიზიტობასა და დიოფიზიტობას შორის იქნებოდა, უცდია — მონოფიზიტობა დიოფიზიტობის ფერით შეუღებავს. მოსე ცურტაველს კირონის დოგმატური პოზიცია იქნებ ვერც კი გამოეცნო ბოლომდე, მას რომ ნესტორიანებთან და ქალკედონიანებთან ზიარება არ დაეწყო. სწორედ ეს მიზანი ამოქმედებდა კირონს, ცდილობდა მონოფიზიტობის, ქალკედონიანებისა და ნესტორიანების გაერთიანებას ქართლში. ჩვენ არ ვიცით, შემუშავებული ჰქონდა თუ არა კირონს რაიმე მტკიცე დოგმატური ფორმულა ამ დროისთვის დასახული მიზნის განსახორცი-

¹¹⁶ ეპისტოლეთა წიგნი, გვ. 90.

¹¹⁷ როგორც ჩანს, ყველა ახალ წვალებას ძველ ქართულ მწერლობაში „ახალსახიობა“ („ახალსახეობა“) ეწოდებოდა. ამას ცხდაყოფს არსენი საფარელის ტრაქტატიდან ერთი ადგილი: „ვითარ ყოველთა კრებათა იპოვის ვინმე თითოა წინა აღმდგომი საქმითა საეშეაკოთა და აზმნის ახალსახეობითა ღლყაძლი წვალებისა“ (ქრონიკები, I, გვ. 214). ამით არსენის იმის თქმა უნდა, რომ ყოველ მსოფლიო საეკლესიო კრებას ახალი წვალების საკითხი ჰქონდა გასარჩვეი.

¹¹⁸ ჭანჭი ნო ექსი ხ დანერქი ჩალათ იდეჟაქათიარსან მხრიჟ, ვერ იდეჟე ჟალანიერხამქ თალსიგხეჩინ მზეჟ თიერ ჩორენ მსრ. ნა ქაქაყახეჟ ქარიჟთაქოხთაჟ ნიჟა. ხ თაქადეჟ ქამ იასაჟ თარ ქიარერიჟქ. ვჩაქანიჟიარქან' თე ქირიქინ მათიბიჟ' ქ მთარქანასაქ ჩან მათიბიჟ ანქამთხიქ მქალირიქსამქ' ნა რუქამხიქ ქ ხერიჟ რხიქ ვჩაქანიჟიარქან. მქნეჟქ ამქნხერსან თანათარაქ ნხრქსვან ქ ვიქნ ნირა სრქანქსიარქან. სექსიჟიჟიჟ, ხ ვანანსაქ. ქექსანქ, ვერქანქ: მქსთანქსი, II, გვ. 38.

ივლებლად. ის კი ცხადია, რომ ყველა გზას ასეთი ფორმულის შექმნის აუცილებლობისაკენ მიჰყავდა.

„ეპისტოლეთა წიგნში“ დაცულია კიდევ ერთი უაღრესად საინტერესო ცნობა, რომელმაც შეიძლება ჩაგვაფიქროს. ერთანეს ჭერდოლისა და მოსე ტურტაველის წერილებიდან ჩანს, რომ ერთანესისათვის ქართლის აზნაურთა ერთ ნაწილს გამოუგზავნია ეპისტოლე. ამ ეპისტოლეს ჩვენამდე არ მოუღწევია, მაგრამ ერთანესის წერილიდან მისი შინაარსის შესახებ ზოგ რამეს ვგებულობთ: „ზოგიერთებმა აზნაურთაგან რომ მომწერეს, ისეთია, როგორც რაღაც სნეულებაში ბოდვით ჩავარდნილებისა, რომელთაც არ იციან, რას ლაპარაკობენ. ამბობენ: ჩვენ ეს სარწმუნეობაც გვაქვს და ეგეცო; სჯულს აქაც ვეზიარებით და მანდაცო“¹¹⁹. მაშასადამე, ქრისტიანები, რომლებიც ქალკედონის კრებას აღიარებენ, უთვლიან მონოფიზიტებს: ჩვენ თქვენ აღსარებასაც ვცნობთ და ჩვენსასაცო. საე-სებით ვასაგებია გაოცება ერთანესისა, როცა ქალკედონიტები დიოფიზიტობას აღიარებენ და მონოფიზიტობაზეც ხელს არ იღებენ. განა ცხადი არ არის, რომ კირონ ქართლის კათალიკოსის საეკლესიო პოლიტიკა ამ ორი ქრისტიანული მიმდინარეობის გაერთიანებას ითვალისწინებდა და ამისთვის საყრდენს ეძებდა?

კირონის მრწამსის ამოსახსნელი ვასალები, ბუნებრივია, მის შესამე პასუხში გვეძებნა, სადაც სარწმუნოების აღსარებაა გადმოცემული, თუმცა ფრთხილი კირონი მხოლოდ ოთხი საეკლესიო კრების სიმბოლოს გადმოსცემს და აცხადებს: ესაა ჩვენი მრწამსიო. მაგრამ აქ ერთი გარემოება იპყრობს ჩვენს ყურადღებას. თავის მესამე წერილში, როდესაც ქალკედონის კრების განსაზღვრებას ამხილებს, აბრაამი სპეციალურად ჩერდება ქრისტეს ნების საკითხზე. ჩვენ ვიცით, რომ ქრისტეს ერთი ნებისა თუ ორი ნების საკითხი VII საუკუნის პირველ ნახევარში წამოიჭრა ძლიერად და მთელი მსოფლიო საქრისტიანო აზრი მოიცვა. მანამდე ეს საკითხი არ იდგა მწვეავედ. ეხლა, როცა აბრაამმა ორი ნების კრიტიკა დაიწყო კირონისადმი წერილში, ჩანს, რაღაც მოტივები ჰქონდა ამისთვის.

„ლონის აღფხვრილი ტომარისაგან ქრისტე ღმრთის შესახებ ასე ითხრობა: გვამცნობს ორთავე ბუნების სახეს მოყვასის შეუღლებით. ერთით საღმრთოს რომ აკეთებს, რაც ღმერთს შეშვენის, ხოლო მეორით — კაცობრივს, რაც კაცისთვის შესაფერია და სხვა მრავალს ასეთს. ეხლა, ეს რომელი მოციქულისგან გაიგეს, ან რომელმა ჰუმარიტმა მოძღვარმა აუწყათ?“¹²⁰.

¹¹⁹ ეპისტოლეთა წიგნი, გვ. 45.

¹²⁰ იქვე, გვ. 96.

თუ კირონი ქალკედონიანობის თანმიმდევრული დამცველია, იგი ვალდებული იყო ამ სპეციალურად ხაზგასმულ საკითხზე ეპასუხა, მით უმეტეს, რომ ქალკედონის მრწამსის გადმოსაცემად მას საგანგებო ქვეთავი აქვს დათმობილი. არაფერი ამის მსგავსი. კირონი სწორედ ამ საკითხს ტოვებს უპასუხოდ. რაშია საქმე? სიმპტომატურია ის, რომ აბრაამმა საუბარი დაიწყო იმ საკითხზე, რომელიც მსოფლიო ეკლესიაში ჯერ არ იყო საცილობლად გამხდარი, ხოლო კირონმა ყური მოიყრუა. ვფიქრობთ, კირონს ქრისტეს ნების საკითხებზე ორბუნებიანთაგან განსხვავებული შეხედულება ჰქონდა. ჩვენ ვგვონია, რომ სწორედ ეს მომენტი შეიძლება გამხდარიყო ის საყრდენი, რომელზედაც კირონი ქართლში არსებულ სხვადასხვა აღსარებათა გაერთიანებას ფიქრობდა.

არის კიდევ ერთი გარემოება, რომელიც კირონის უნიონალურ და აღსარებათა შემწყნარებელ პოლიტიკაზე უნდა მიუთითებდეს. საქმე ის არის, რომ არც ერთ მის წერილში ხსენება არ არის ქალკედონური ან თუნდაც მონოფიზიტური ეკლესიის მიერ ერესიარხებად მიჩნეული საეკლესიო მოღვაწეებისა. სულ სხვა მდგომარეობაა სომეხ მოღვაწეთა ეპისტოლეებში, სადაც არც ერთი ასეთი ერესიარხი არ არის დარჩენილი დაუგმობლად. ცხადია, კირონის მსოფლმხედველობისა და პოლიტიკის შესაფასებლად ამ გარემოების უყურადღებოდ დატოვება არ შეიძლება. კირონის შემწყნარებლობას უსვამს ხაზს სომეხი მცენიერი ერვ. ტერ-მინასიანიც. იგი წერს: „რასაკერეულია, კირონი ნესტორიანი არ იყო, მაგრამ მისი რწმენის შემწყნარებელი პოლიტიკა (ხაზი ჩვენი — ზ. ა.) ნესტორიანობის მიღებით კარს ღიას ტოვებდა ქალკედონიანობისთვის“¹²¹.

გავიხსენოთ კვლავ კირონის მიერ ყრმობის პერიოდში მიღებული განათლება და ქართლში მოსვლამდე მისი ბიოგრაფიის ძირითადი მომენტები.

სომხეთის ბიზანტიური ნაწილის ოფიციალური აღსარება ქალკედონურ-ქრისტიანულია, განსაკუთრებით მის დასავლეთ ნაწილში, სადაც ნიკოპოლისი და კოლონია მდებარეობს. ამ გარემოებას ანგარიშს უწყევს უხტანესიც, სწორედ კირონის თხუთმეტი წლის განმავლობაში ნიკოპოლისში ცხოვრებას და წვრთნას აბრალებს მისგან „ბოროტხელოვნების“ — ქალკედონური მრწამსის დაუფლებას. მაგრამ ანგარიში უნდა გაეწიოს იმ გარემოებასაც, რომ ბიზანტიის სომხეთი მაინც აღმოსავლეთია, სადაც ძლიერია მონოფიზიტური გავლენა. მცირე

¹²¹ ბ. რ. შტერ-შტინდლ ა. ნ. სსსრ-ის სახელმწიფო უწყისო მუშაკთა კონფერენციაში, 1946 ი. § 5. სსსრ-ის სახელმწიფო უწყისო მუშაკთა კონფერენციაში 6-ე და 7-ე კვადრანტის და 1-ე კვადრანტის მუშაკთა კონფერენციაში. გვ. 235.

სომხეთი, უკვე მონოფიზიტური კამათის დასაწყისში ამ უკანასკნელი-
 სადმი სიძველეთაგან აქედან და აქედან პელიტენელი უკიდურეს
 კირილუანულად გვევლინება. რასაკვირველია, ნესტორიანებიც ჰაყ-
 პაოდ იქნებოდნენ აქ თეზმოკიდებულნი. ამიტომ, ძნელი სათქმელია,
 რა წრეში მოქცეოდა კირონი ახალგაზრდობისას. ის კია, რომ მონო-
 ფიზიტთაგან ამ მხარეში უფრო სევეროს ანტიოქელის მიმდევარნი
 ჩანან, რომლის მოძღვრებაც, ყველა მონოფიზიტურ ერესთან შედა-
 რებით, უფრო ახლოა ქალკედონიანობასთან. გასაგებია, რომ ამ წრე-
 ებში უნდა ყოფილიყო უნიონისტური განწყობილებები. ზემოთ აღვ-
 ნიშნეთ, რომ ბოლოტოვი ბიზანტიის კეისართა უნიონალური სწრაფ-
 ვის ახსნას (ზენონის პენოტიკონი, პერაკლეს მონოთელიტობა) ამ მზა-
 რეებიდან მათ წარმოშობაში ხედავს. ამ მხრივ, მართლაც: განსაკუთრე-
 ბით საყურადღებოა პერაკლე კეისრის აღზრდა და მისი პოზიცია სა-
 რწმუნოების საკითხში: „В указанном происхождении Ираклия мо-
 жет быть и лежит ключ к разгадке его унииональной миссии“¹²².
 პერაკლე კეისარი გაიზარდა სომხეთის ბიზანტიურ ნაწილში, სადაც
 მის მამას მმართველის პოსტი ეკავა. სწორედ აქ, თავშესაყარში ქრის-
 ტიანულ სექტებისა, შეიძლებოდა დაბადებულყო ის უნიონალური
 განწყობილება, რომელმაც VII საუკუნის 30-იან წლებში მონოთე-
 ლიზმისა და მონენერგეიზმის სახით იჩინა თავი. აქ გაატარა ყრმობის
 თხუთმეტი წელი კირონმაც, ის წლები, რომელთაც არ შეიძლებოდა
 მის შემდგომ აზროვნებაზე კვალი არ დაემჩნიათ. კირონი გადადის
 სომხეთის სპარსულ ნაწილში და დვინში (სომხური საეკლესიო ცხოვ-
 რების ცენტრში) სამღვდლო ხარისხს აღწევს, უახლოვდება თვით
 მოსე კათალიკოსს. რა მოხდა კირონის ცხოვრებაში? რამ აიძულა და-
 ეტოვებინა ბიზანტიური ნაწილი? არაფერი ვიცი. ერთი რამ კი ცხა-
 ღიაა: ი ს ა რ წ მ უ ნ ი ბ ე ს ა ლ ს ა რ ე ბ ა შ ი რ ა ლ ა ც ც ვ ლ ი-
 ლ ე ბ ა უ ნ დ ა მ ო მ ხ დ ა რ ი ყ ო .

საინტერესო ეხლა ის არის, თუ რა იდეოლოგიური განწყობილე-
 ბა დახვდა კირონს დვინის წრეებში. კარგა ხანია, სპეციალისტები ვერ
 შეთანხმებულან VI—VII სს. სომხური მრწამსის საკითხში. საქმეს ის
 ართულებს, რომ თითოეული სპეციალისტი, რომელიც ამ საკითხის
 შესწავლას ჰკიდებდა ხელს, თვითონ იყო რომელიმე ქრისტიანული
 მიმდინარეობის წარმომადგენელი და ცდილობდა თავისი პოზიციიდან
 შეეხედა საქმის ვითარებისთვის, რაც ობიექტური სურათის წარმოდ-
 გენას აძნელებს. ჰარნაკის შეხედულებით, სომხურმა ეკლესიამ „შეინა-
 რჩუნა კირილეს და კირილემდელი ხანის გაურკვეველი დებულებე-

¹²² Болотов В. В., Лекции по истории..., IV, стр. 442—443.

ბი¹²³, ამ მხრივ ახლოს დგას სევერიანობასთან. დაახლოებით ასეთსავე პოზიციას იკავებს კ. ტერ-მკრტიჩიანი *Կնիք հասարակ-*ს წინასიტყვაობაში და უარყოფს კირილესი განწყობილების ყოველგვარ განვითარებას უკიდურესი მონოფიზიტობისაკენ. მისი აზრით, სომხებს მონოფიზიტები არც კი უნდა ეწოდოთ, რადგან წმინდა სახის ალექსანდრიული სკოლის მიმდევრები არიან. წინააღმდეგ შემთხვევაში მონოფიზიტად უნდა ჩავთვალოთ თვით კირილე ალექსანდრიელი¹²⁴. პირველად ამ პოზიციის გაკრიტიკება სცადა ე. ტერ-მინასიანმა. მას ამ საკითხში ხელი შეუწყო „ეპისტოლეთა წიგნის“ გამოქვეყნებამ. ტერ-მინასიანი ცდილობს აჩვენოს, რომ სომხურმა ეკლესიამ კი მიიღო სრული სახით კირილე ალექსანდრიელის მოძღვრება, მაგრამ მასთან ერთად გაიარა განვითარების ყველა ის საფეხური, რაც მონოფიზიტობამ და ქრისტეს სხეულის ხრწნადობის საკითხში ივლიანე პალიკარნასელის მიმდევარი გახდა¹²⁵. მართლაც შეუძლებელია შეედავო ე. ტერ-მინასიანს. „ეპისტოლეთა წიგნის“ არა ერთი ადგილიდან ჩანს, რომ სომხური ეკლესია VI—VII სს. მიჯნაზე მწვალებლების რიგში ასახელებს სევეროსს და ქრისტეს სხეულის უხრწნადობას აღიარებს. მაგრამ რეზონს მოკლებული არაა კ. ტერ-მკრტიჩიანის შენიშვნაც, რომლის მიხედვით „სომხური ეკლესია გაემიჯნა სევერიანულ მოძღვრებას არა პალიკარნასელის ან ფილოქსენის მიმდევრობის გამო, არამედ იმიტომ, რომ საწინააღმდეგო იყო კირილეურ-ფევსური მრწამსის საფუძვლის შემქმნელი ხსნის იდეისა“¹²⁶. არც ის გარემოებაა მხედველობიდან გასაშვები, რომ სომხები ამავე ხანაში წყევლოან მონოფიზიტების ყველა ერესიარხს და მათ შორის თვით ევტიქესაც. ისიც საგულისხმოა, რომ VII საუკუნის დასაარულსა და VIII საუკუნის დასაწყისში, როცა სომხები სირიელ იაკობიტებს უახლოვდებიან, მწვალებელთა სიაში ივლიანე პალიკარნასელიც შეაქვთ. ყველაფერი ეს იმას მოწმობს, რომ ყველა სპეციალისტს აქვს გარკვეული საფუძველი თავისი პოზიცია დაიცვას (იმათაც კი, რომელთაც სომხები იაკობიტურ-სევერიანული მოძღვრების მიმდევრებად მიაჩნიათ — ვ. ბოლოტოვი, ი. ტროიცი). სომხური სარწმუნოების აღსარება VI—VII სს. მიჯნაზე ქრისტეს სხეულის შეფაქების საკითხში აშკარად ივლიანიტურია, მაგრამ საერთოდ მისი რომელიმე ერთი სექტის მიმდევრად გამოცხადება ძნელდება. ერთი რამ კი ცხადია, ღვინში კირონს მოუხდებოდა ქალკედონის კრების დაგმობა და ქრისტეს ხორცის უხრწნადობის აღი-

¹²³ Гарнак А., История догматов, Общая история европейской культуры, т. VI, гл. 353.

¹²⁴ Կնիք հասարակ. გვ. LXXXIII.

¹²⁵ ხ. Յէր-Միմոսխանց. Հայոց եկեղեցւ... გვ. 88.

¹²⁶ Կնիք հասարակ. გვ. LXXXV.

რება. მრწამსის დანარჩენ საკითხში მას შესაძლებლობა ჰქონდა სევე-
რიანულ-იაკობიტური ორქოფული პოზიცია დაეკავებინა. კირონის
მრწამსის მოქნილობაზე და მისი აშკარად რომელიმე სექტისადმი და-
უმორჩილებლობაზე ისიც ლაპარაკობს, რომ მოსე კათალიკოსს ეპვიც
არ შეპარვია მის მიერ სოქხური აღსარების ცნობაში. ასე ხუთ
წელზე მეტ ხანს „ინახავდა“ კირონი თავს სომხურ ეკლესიაში. ქალ-
კედონიანობა მეტად ახლოს არის იაკობიტობასთან. კირონს დაჭირდე-
ზოდა განსხვავებაზე გაჩუმებულიყო ან ყური წაეყრებინა, მრწამსი
ბუნდოვნად გამოეთქვა და მისი განწყობილების გამოცნობა მეტად
ძნელი იქნებოდა. ვასაგებია, რომ მისი შეხედულებები დოგმატიკის სა-
კითხებში საკმაოდ თავისუფალი და ტევადი იქნებოდა. კირონისათვის
ადვილი ყოფილა სხვადასხვა ეკლესიის მოთხოვნებს შეგუებოდა. აი,
ასეთი მოღვაწე მოდის ქართლში და სწრაფად აღიარებს თუ უბრუნ-
დება ქალკედონის კრებას და ლეონის ტომარს. უკვე აქ უნდა დაბა-
დებულყოფი ცდა რაღაც საერთოს გამონახვისა ამ ორ აღსარებას შო-
რის. ასეთ ვითარებაში, სავსებით შესაძლებელია, კირონმა გამოიმუ-
შავა ახალი რელიგიური პლატფორმა, რომელზე დაყრდნობითაც შე-
ძლებდა სხვადასხვა აღსარების მქონე ეკლესიების გაერთიანებას. ზე-
ნოთ ჩვენ მიერ მოტანილი ნაწყვეტი აბრაამის წერილიდან, სადაც
წაბოქრილია ქრისტეში ენერგიების საკითხი, და მის შესახებ კირო-
ნის საეპეო დუმილი, შესაძლოა იმაზე მიუთითებდეს, რომ ეს პლატ-
ფორმა მონოთელიზმისა და მონენერგეიზმის ნიშნებს შეიცავდა. იქ-
ნებ ამიტომაც უკიეინებდნენ სომხური ეკლესიას მესვეურები არა მარ-
ტო ნესტორიანებთან და ქალკედონიანებთან ზიარებას, არამედ „ახალ-
სახიობას“, „ახალერგობას“ და „ახალმორწმუნეობას“. რასაკვირველია,
ასეთი დოგმატური ფორმულა ჯერ არ იქნებოდა ჩამოყალიბებული,
მაგრამ შესაძლოა ჩვენ მის გენეზისთან გვაქვს საქმე.

1. ურთიერთობა ნესტორიანებთან

კირონის მოქმედება ქართლში სრულიადაც არ გავს ჩვეულებ-
რივი ტოლერანტული განწყობილების მქონე მოღვაწის საქმიანობას.
იგი სხვადასხვა აღსარების მხოლოდ შემწყნარებლობის გზას კი არ
ადგას, არამედ მათ დაახლოებას და გაერთიანებას ცდილობს, რასაც
ცხადად გვიჩვენებს მისი ურთიერთობა როგორც ნესტორიანებთან,
ისე მონოთელიზმებთან.

რომის პაპის გრიგოლ დიდის მიერ კირონ ქართლის კათალიკოსის-
თვის გამოგზავნილი ეპისტოლედან ჩანს, რომ ქართლში მრავლად
ყოფილან ნესტორიანები და კირონს ისინი შეუწყნარებია. ქართლში

მომრავლებული ნესტორიანების მიმართ სანამ რაიმე ნაბიჯს გადადგამდეს, კირონი რჩევას ჰკითხავს თავისი დროის განთქმულ საეკლესიო მოღვაწეს გრიგოლ დიდს (ასევე მოიქცა კიროს ფაზისელი, როცა ქრისტეს ნებისა და მოქმედების შესახებ სერგი კონსტანტინეპოლელს დაეკითხა). ზუსტად რომ ვთქვათ, კიროსს გადაწყვეტილი აქვს მათი შეწყნარება, მაგრამ დაატური უნდა; თანაც არ იცის, ნესტორიანთაგან ქალკედონის სარწმუნეობის აღსარების მიღება იქნება საკმარისი, თუ ნათლის-ღებაც გახდება საჭირო. პაპი პასუხობს: „ვინც ნესტორის შეცთომილებიდან მოიქცევიან, თქვენი წმიდა კრებულის წინაშე აღიარონ მისი ქვეშარიტი შობა და შეაჩვენონ ნესტორი, მისი მიმდევარნი და სხვა დანარჩენი მწვალებლები. ეგრეთვე შემოგპირდნენ, რომ პატივს სცემენ და შეიწყნარებენ იმ ყველა კრებათა, რომელსაც მსოფლიო ეკლესია აღიარებს. შემდგომ თვინიერ რამ სიძნელოსა, მიიღეთ ესრეთი პირნი თქვენს საზოგადოებაში და დატოვეთ იმ წესსა ანუ ხარისხში, რომელშიც არიან. განაბნიეთ მათი შეცთომილებანი და ასწავლეთ ყველაფერი, რაც კი საჭიროა; სიტყვებით მოეპყარით. ნურავითარ სიძნელეს აღმოუჩენთ მათი ხარისხის შესახებ, რათა იგინი თავიანთი მტრის ხელიდან დაიხსნათ“¹²⁷.

კირონმა თავისებურად გაიგო გრიგოლ პირველის რჩევა და ნესტორიანთა სამწყსოს ნესტორიანივე ეპისკოპოსი უჩინა. ამითი მან გვერდი აუარა თავის მოძღვარს მოსე ელივარდელს და მისი საწინააღმდეგო პოლიტიკის გატარება იწყო. მოსესა და კიროსს შორის ურთიერთობა მაშინ შეირყა, როცა მოსემ მცხეთის კათალიკოსის საქმიანობა შეიტყო. იგი წერს კიროსს: „ერთი ხუეიკი კაცი ნესტორიანი მოვიდა შენთან და შენგან მიიღო ეპისკოპოსად ხელდასხმა. ფრიად განცვიფრდი, რადგან ასეთი არათუ პატივისცემის ღირსი იყო, არამედ განპატივებისა და მორწმუნეთა შეკრებულებაში შეუწყნარებლობისა“¹²⁸. თავის კომენტარებში უხტანესი ამ საკითხის შესახებ უფრო ვრცლად წერს და დეტალების უკეთ ცოდნას ამჟღავნებს, ვიდრე ჩვენ „ეპისტოლეთა წიგნიდან“ ვიცით: „ხელი დაასხა ეპისკოპოსად ერთ ხუეიკ ნესტორიანს, რომელსაც სახელად კისი ეწოდებოდა, რაც სისასტიკეს ნიშნავს, რადგანაც მკაცრი იყო და სისასტიკით მიმართა უფლის მხარეს და სიფიცხითა და მძინეარებით განაჩისხა უფალი. იგი მასთან მივიდა რომაელთა ქვეყნიდან, კოლონიის გუვარიდან, იმ სამყოფელი სოფლიდან, ნიკოპოლისის მახლობლად, რომელსაც ზუტარიძა ეწოდება ორივე გაილ მდინარის ნაპირზე მდებარეობს... ვფიქრობ, რომ არი მხოლოდ თანაგუვარელნი და გინდაც თანასოფლელნი, არამედ თანაბ-

¹²⁷ მ. თამარაშვილი, ისტორია კათოლიკობისა, გვ. 24.

¹²⁸ ეპისტოლეთა წიგნი, გვ. 124.

წვალებელნიცა და ბოროტი სწავლის ბოროტ მოძღვართაგან ერთად მოსწავლენიც იყვნენ. ხელი დაასხა მას უცხოთა ზედამხედველად, ე. ი. მწვალებელთა ეპისკოპოსად და შეერთებამდენ... ასე მოზიარე იყო კირონი ქალკედონის ურწმუნო კრებისა, ჰქონდა რა დაფარული თავისთავად მათი სარწმუნოება, ადრევე შეფერილი ორბუნებიანთა ფერით, თუმცაღა ხუეიკისაგან კვლავ განაახლა. ხოლო, როგორც ვთქვით, ხელი დაასხა იმ ხუეიკ ეპისკოპოსს მოსე სომეხთა კათალიკოსისაგან ფარულად¹²⁹.

არ ვიცით, რა ცნობით სარგებლობდა უხტანესი. ის კი ცხადია, რომ კირონისა და კის ეპისკოპოსის დაახლოების სათავეები მას სომხეთის ბიზანტიურ ნაწილში ეგულება. უხტანესს, სრულიად სამართლიანად, არსად არ ავიწყდება ის წრე, სადაც აღიზარდა და განათლება მიიღო კირონმა. ჩვენთვის ისიც ცხადი უნდა იყოს, რომ მისი მარჯვენა ხელი ამ საქმეში ის უნდა გამხდარიყო, ვისაც მსგავსივე აღზარდა ჰქონდა მიღებული. მაშასადამე, ან უხტანესს სანდო ცნობები აქვს ხელთ, ან კიდევ სამამაგალითოა მისი დაკვირვების უნარი.

არსაიდან ჩანს, თუ რომელი საეპისკოპოსო ჩააბარა კირონმა კისს. ის კი საფიქრებელია, რომ ამ სამწყსოში ნეტორიანებს ისეთი უპირატესობისთვის მიუღწევიათ, რომ მათთვის თავისი მწყემსის განწესება საჭირო გამხდარა. სომხეთის ეკლესიის მესვეურებს მთელი კამათის მანძილზე არ ავიწყდებათ კირონისაგან ნეტორიანი ეპისკოპოსის ხარისხზე აყვანა და ყოველ წერილში უკვირებენ: „წინათ თქვენს პატროსნებას მოსწერა ნეტარმა მამამთავარმა მოსემ არაეპისკოპოსი ხუეიკის სიცრუის შესახებ, რომ არ იყოლო ჩვენს ორ ქვეყანას შორის ახალახიობა სარწმუნოებისა“¹³⁰. „წინათ ჩვენმა ნეტარმა მამამთავარმა მოსემ მისწერა მაგ ქვეყანას, რომ განემორეთ ხუეიკ არაეპისკო-

¹²⁹ მხინაოერქ ხუეიკიყიყიყი მქ სიძიქი ნსთორიყიყი. ირიძ ანიან სქი კი-
 ჯარ, ირ ლ ჯსთორიყინ: ჴანიქ ლ ლი ჯიქ ჯიქთო, ლ ჯსთორიყამქ ქარხეოლ ჯ
 ოხთონიქიყინ კიყი, ლ ჯ ფანიორიყინ ფანიამქ ფორიყიყიყი გმღი: შა სსსაქ
 თა ნო კარქორინ ლილიამი' ჯ ვალიანქ კილინსაქ' ნთილიყიყამქ ჯ გღღენ' ირ
 კიქი ღილიორიყამქ. მხრძ ჯ სქილიყიყი. ლ ნს სრქორხან კიყი ჴიქი გხთიყ...
 ჴორძმ' აქ მქიყი ვალიამიყიყი მქმხნეი ქხაქ კამ გხვლიყიყი, აქიხ ადანიყიყიყი
 ლ ილიამიყიყიყი ჴორ ილიამნი ჯ ჴორ ქორიყიყიყიყი. ლ მქანიორქ გნი ოთორი-
 ოხთიყ' ოქიქინქ ადანიყიყიყი ხუეიკიყიყი. ლ მქანიანხაქ რნი ოქ' მქამანიყ...
 შა ანიყიყი ქხაქიყი ქხაქ სქორინქ ანიამთორიყისან ძიღიქიყი ჴორიყიყიყი' ინი-
 ჴიქ ჯ ბოხიქი ქინქი ჯინესან ჩალიამიყიყიყი გნიამთი ნიყი, ქორიყიყინ სსსს-
 აქ ჯ გინ ხრქარნიამიყინ, რიყი ლ ჯ [] სიძიქინ ორქიყიყი ნორიღიამ სსს: ორ
 ძხინაოერქ გხიამიყინ ვანი სქილიყიყი' ირიყი ათიყიყი' ვანიქიყიყი ინილიყი
 ჯ შიქიყი ჯ ჴიყიყი კაროიყიყიყი: ინი თ თნი ს. II, გვ. 5.

¹³⁰ ეპისტოლეთა წიგნი, გვ. 40.

პოსის სიცრუესო. უფრო მეტად გემართებს უსჯულო ქალკედონის კრების გინებათაგან გაქცევა, რადგან ურიობის თანასწორია¹³¹.

მოტანილი ციტატებიდან აშკარად ჩანს, რომ სომეხი მოღვაწეები კირონს ნესტორიანობას არ სწამებენ. ისინი ხედავენ, რომ კირონი ნესტორიანი არ გამხდარა, მაგრამ გრძნობენ, რომ მას ნესტორიანებთან რაღაც კავშირის შექერის ინტერესი ამოძრავებს, ცდილობს ნესტორიანობა დაუახლოოს ქალკედონიანობას. ამ გარემოებაზე უნდა მიუთითებდეს აბრაამ სომეხთა კათალიკოსიც თავის ენციკლიკაში: „იმავე ცრუსახელამ (კირონმა—ზ. ა.), ორმაზდ მეფის ძის ხოსროს დროს, შეიწყნარა ნესტორიანული მოძღვრების ვილაც ეპისკოპოსი და იმავე მაგინებელ მოძღვრებას თვითონ მიეცა, წინ ჰქონდა რა ქალკედონის სენი“¹³².

როგორც ჩანს, მოსე სომეხთა კათალიკოსს ცნობა მხოლოდ ერთი ნესტორიანი ეპისკოპოსის შესახებ მისვლია. ამიტომ მიუთითებს კირონს: „ნუღარ მისცემ სამკვიდრებელ ადგილს იმ ხუეიკს მორწმუნეთა შორის. ამცნე დიდი მუქარით, რომ არავინ გაბედოს მისი მიღება თავის ჰერქვეშ და სრულიად არ მოიკითხონ იგი, არ მისცენ დასამკვიდრებელი ადგილი შენ სამფლობელოში და აგრეთვე არასოდეს არ მოიკითხონ შენმა მორწმუნეებმა“¹³³. კირონი ასეთ პასუხს აძლევს მოსეს: კანონიერად მივიჩნიე, რომ არ დამებრკოლებინა მოსელისას ყველა ისინი, რომლებიც მოდიან სინანულით და მონანიებით. ხოლო, როცა შევიტყუეთ მისი ბოროტება, კვლავ განვიშორეთ ჩვენგან და ავუკრძალეთ ხალხს მისი მოკითხვა... ხოლო ხუეიკის შესახებ რომ დაგიმტკიცებიათ ბრძანება წერილით და სიტყვით, როგორც ზემოთ მოგწერეთ, ადრევე განვიშორეთ იგი ჩვენგან და ვუბრძანეთ ჩვენებს, რომ არ შეიწყნარონ იგი“¹³⁴.

ამრიგად, მოსე კათალიკოსსა და კირონს შორის მიმოწერაში სადავოა მხოლოდ ერთი ნესტორიანი ეპისკოპოსის საკითხი, მაგრამ ჩანს, რომ მის უკან სხვა ნესტორიანებიც დგანან. ამიტომ უხდება კირონს თქვას: „კანონიერად მივიჩნიე, არ დამებრკოლებინა ყველა ისინი, რომლებიც მოდიან სინანულით“-ო. ამასთანავე კირონი ხაზს უსვამს, რომ ნესტორიანები მოსეს წერილის მიღებამდე განკვეთა. შესაძლოა, ეს უკანასკნელი მომენტი კირონის დიპლომატიური ნაბიჯი იყოს: იგი ემორჩილება თავის მოძღვარს, მაგრამ არა იმიტომ,

131 ეპისტოლეთა წიგნი, გვ. 38—39.

132 ოქვე, გვ. 121.

133 ეპისტოლეთა წიგნი, დამატება, გვ. 125.

134 ოქვე, გვ. 130—131.

რომ ის მასზე უპირატესია და ჯერ არს მისი ბრძანების შესრულება, არამედ იმიტომ, რომ მოსე მართალია. იქნებ სწორედ ამიტომ უსვამს ხაზს „ადრევე განვიშორეთო“. ყოველ შემთხვევაში მეტად დამახასიათებელია კირონის პასუხი აბრაამ სომეხთა კათალიკოსისადმი: „სანამ კურთხეული მოსე ცოცხალი იყო, მომწერა, რომ არ შეიძლება ზიარება ხუეიკებთანო და ვიცი, რომ მართალია. მისი ბრძანებისამებრ განვიშორეთ ისინი ჩვენგან“¹³⁵.

კირონის პასუხებიდან ვხედავთ, რომ იგი ნესტორიანების საკითხში სწორედ ისე მოქცეულა, როგორც გრიგოლ დიდმა მიუთითა: დაკმაყოფილებულა მხოლოდ აღსარების მიღებით და ხელმეორედ მონათვლა აღარ მიუჩნევია საჭიროდ. როგორც ზემოთ დავინახეთ, წათი საეპისკოპოსო ხარისხამდე აღზევებაც არ დაუბრკოლებია და პირიქით, ხელიც შეუწყვია. საყურადღებოა ის გარემოებაც, რომ კირონი სომეხებთან პაექრობაში არსად არ ამხელს რომის პაპის წერილს, თუმცა იგი უკვე მიღებული აქვს. წას არ სურს ურთიერთობა გაამწვავოს სომეხ მონოფიზიტებთან და აშკარად აღიაროს თავისი ქალკედონიანობა (ასეთი ნაბიჯი კირონმა მხოლოდ უკანასკნელი წერილით გადადგა). ცხადია, რომ საქმე ეხება ყველგან ნესტორიანებს და არა საერთოდ დიოფიზიტებს. როგორც არ უნდა აიგივებდნენ მონოფიზიტები ამ ორ ქრისტიანულ მიმდინარეობას, თვითონ კირონმა ზომ კარგად იცოდა, თუ ვისთან ჰქონდა საქმე.

ყურადღებას იპყრობს ის გარემოება, რომ ნესტორიანთა საკითხი კირონს ერთპიროვნულად და მხოლოდ სამღვდელოებაზე დაყრდნობით არ გადაუწყვეტია. მას მოუწვევია დიდი კრება („მაშინ ვიზრახეთ ჩემი თანამოსაყდრე ეპისკოპოსებით და წარჩინებულებით ქვეყანასთან ერთად“¹³⁶) და მხოლოდ საპოქალაქო ხელისუფლების თანადგომით გადაუდგამს ნაბიჯი. ცხადია, კირონს ნესტორიანებთან დამოკიდებულების საკითხი დიდი სახელმწიფოებრივი მნიშვნელობის მქონედ მიუჩნევია და სიფრთხილით მოჰკიდებია. ეტყობა, კირონს უკვე შედგენილი აქვს ფართო რელიგიურ-პოლიტიკური პროგრამა და ქვეყნის ძლიერებისათვის იდეოლოგიური ერთობის მნიშვნელობა კარგად ესმის. ჩანს, პირველ ხანებში კირონის ვარაუდი მთლად არ გამართლდა: ნესტორიანების ერთი ნაწილის შენარჩუნება მან ვერ შესძლო და ირწმუნება, ასეთები განვდევნე ქართლის ეკლესიიდანო. უბტანესი თავის კომენტარებში ბევრგან უკვირებს კირონს, რომ მას ნესტორიანებთან კავშირი არ გაუწყვეტია და „ხუეიკი ეპისკოპოსი დამალული იყო ვითარცა გველის წიწილი

¹³⁵ ეპისტოლეთა წიგნი, გვ. 88.

¹³⁶ იქვე, გვ. 69.

კლდის ხერელებსა და ნაპრალებში¹³⁷. უხტანესის ბრალდება უსაფუძვლო არ უნდა იყოს. კამათის მეორე ეტაპზე, მოსე ცურტაველის ქართლიდან გაქცევის შემდეგ, კვლავ წამოიჭრა ნესტორიანი ეპისკოპოსის საკითხი. სომეხ მოღვაწეებს მიაჩნიათ, რომ კირონის მიერ ცურტავის საეპისკოპოსო საყდარზე მოსეს მაგიერ დასმული პირი ნესტორიანია, რასაც არსად არ უარყოფს კირონი: „არაეპისკოპოსი ნესტორიანი რომ დასვეს, ქართული მწიგნობრობაც არ იცის რიგიანად, არამც თუ სომხური, ისიც ცხადია“¹³⁸.

ამრიგად, მოსე სომეხთა კათალიკოსის დროს წამოჭრილი კამათი ხუეიკი ეპისკოპოსის გამო განხეთქილებით არ დასრულდა. მოსე საესეებით დააკმაყოფილა კირონის პასუხმა. მას კირონის მონოფიზიტობაში ეჭვი არ შეჰპარვია და მხოლოდ მწვალებლებთან ზიარებას უკიუინებდა. ეს ამბავი კარგად იცის აბრაამ სომეხთა კათალიკოსმაც და წერს კირონს: „ნეტარმა მოსემ, რომელსაც ჩემამდე მოციქულებრივი საყდარი ეკავა, არ მოგწერათ იმნაირად, რომ თქვენ არა ხართ მართლმადიდებელი, არამედ არამართლმადიდებლებს რადეზიარეთო“¹³⁹. ამასვე იმეორებს თვითონ კირონიც, როცა თავს იცავს აბრაამის ბრალდებისაგან: „ერთ დროს ივა (მოსე — ზ. ა.) გულნაკლული იყო ჩემზე ნესტორიანთა შეწყენარებისთვის, მაგრამ სხვა არაფერი მოუწერია სარწმუნოების შესახებ, რომ არა ხართ მართლმორწმუნე“¹⁴⁰.

ამრიგად, როგორც მაშინ სომეხი საეკლესიო მოღვაწეებისათვის, ისე დღეს ჩვენთვისაც, ვფიქრობთ, ნათელია, რომ კირონი თვითონ არ გამხდარა ნესტორიანი და არც თავისი სამწყსოს განესტორიანება უტღია, მაგრამ ნესტორიანების დაახლოება კი ჰქონდა ფიქრად. ქართლში უკვე დაწყებული იყო მნიშვნელოვანი რელიგიური რეფორმა, რასაც ქვეყნის ერთ იდეოლოგიაზე გადაყვანა და ამით შინაპოლიტიკური მდგომარეობის განმტკიცება ჰქონდა მიზნად დასახული. ნესტორიანებთან შეთანხმება ამის გამოვლენა იყო.

¹³⁷ Քաղապետայ Լր Իբրև ԳԿԻՐԻՆ ԻԺԻ Ի ԽԱՏԻ Խ Ի ԽԵՐԿԱՅ ՎԻՄԱՅ: ՈւՄԻՍԻԱՆԵՆԼԱ, II, 33. 15.

¹³⁸ ეპისტოლეთა-წიგნი. გვ. 82.

¹³⁹ იქვე. გვ. 100.

¹⁴⁰ იქვე გვ. 101.

2. ურთიერთობა მონოფიზიტებთან

მოსე ცურტავეს ეპისკოპოსი

უბტანესის ცნობით, მოსე ცურტაველმა საეპისკოპოსო ტახტზე ასვლის მეორე წელს შეიტყო, რომ კირონმა კავშირი დაამყარა ნესტორიანებთან და კისი ეპისკოპოსად დასვა. მოსე „აღენთო სული წმინდის ცეცხლით, წინააღმდეგ კირონს ერთხელ, ორჯერ და სამჯერ ცალკე და მოწმეთა წინაშე“¹⁴¹. უბტანესის აზრით, კირონი ექვობდა, რომ მოსე ცურტაველმა ყოველივე ეს მოსე სომეხთა კათალიკოსს (ელივარდელს) შეატყობინა. მოსე ელივარდელი რომ გარდაიცვალა, კირონმა დრო უპოვა ცურტაველს, მოითათბირა ქართლის წარჩინებულებთან და მისი დასჯა გადაწყვიტა. „ეპისტოლეთა წიგნის“ ცნობები და უბტანესის მონათბრობი ერთმანეთისაგან განსხვავდება. წერილებში არსად არა გვაქვს პირდაპირი მითითება იმის შესახებ, რომ მოსეს კირონის შესვენა ბრალად ედებოდა. არც ის დასტურდება, რომ მოსე ცურტაველმა კირონი „ცალკეც ამხილა და მოწმებთან ერთადაც“. კირონი და მოსე ერთმანეთს შორის განხეთქილების სხვადასხვა მიზეზს ასახელებენ. მოსე არწმუნებს ერთანეს ქერდოლს, რომ იგი „მტერი შეიქმნა კათალიკოსად წოდებულის და იმ ქვეყნის ყველა მთავრისა“, იღვენა კიდევ კირონის მიერ ქალკედონიანობის აღიარების მხილების გამო. კირონი კატეგორულად უარყოფს ამ ვერსიას და წერს: „ცურტავეს ეპისკოპოსის შესახებ მისი საქმენი გვამცნობენ წრფელი სარწმუნოებისათვის არის წასული, თუ სხვა რამ საქმეთა გამო... მე ის არ მიღვენია. არამედ იყო რაღაც, რაც შევიტყე მისი უღირსი საქმეების შესახებ და ვუბმობდი ჩემთან, მინდოდა დამერიგებინა და მესწავლებინა, როგორც ჯერ-არს მოწაფისათვის. ხოლო იგი ჩემს მოწოდებაზე არ მოვიდა, არამედ ეკლესია მიატოვა და დამე ფარულად წავიდა“¹⁴².

მოსე ცურტაველი ამ მომენტს სულ სხვაგვარად აღუწერს სმბატ ბაგრატიუნის: „ღვენის დროს ცხრა დღე თბილისში მის კარზე ვიდექი და არ მიბილო. მთელმა ქვეყანამ იცოდა, რომ სხვა რამ საქმეთათვის არ იყო, თუ არა სარწმუნოების გამო. ცხრა დღის შემდეგ თვითონ მცხეთას წავიდა, მე კი აქეთ დღისით წამოვედი და არა ღამით, როგორც მათ მოგწერეს“¹⁴³. ძნელია გარკვევა საქმის ნამდვილ ვითარებაში. ის კი ცხადია, რომ, თუ უბტანესის ცნობებს თავს დავანებებთ

¹⁴¹ վարդապետ Բրիգ Վազկան սրբոյ. և յոնդիսանէր գկիւրն միանգամ և երկիցս. և երկիցս առանձին և առաջի վկայից: Ս ի խ ո ս Ե Է Ե. II, ԳՅ—39.

¹⁴² ეპისტოლეთა წიგნი, ԳՅ. 70—71.

¹⁴³ იქვე, ԳՅ. 81.

(როგორ გააგდეს სიონიდან კირონის მსახურებმა, როგორ გადაწყვიტეს წარჩინებულებმა მისი მოკვლა და სხვა), „ეპისტოლეთა წიგნში“, თვით მოსეს წერილებშიც კი არაფერია ნათქვამი დენის შესახებ. ის გარემოება, რომ კირონმა მოსე ცხრა დღის განმავლობაში არ მიიღო, რასაკვირველია, დენნაზე არ მიუთითებს. პირიქით, კირონს ხომ შეეიღო მიეღო და პერე დაუსაჯა, როგორც სურდა. უთანხმოების ძირითადი მიზეზი კი მაინც სარწმუნეობის შესახებ დავა უნდა ყოფილიყო. კირფნი თვითონ აღიარებს, რომ მოსემ მის მართლმადიდებლობაში შეიტანა ეჭვი: „მაგ მოსეს, ვიდრე ცურტავის ეპისკოპოსად დავადგენდით, უნდა ეთქვა: მე თქვენგან არ ვიკურთხვი, რადგან მართლმორწმუნე არა ხართო. როცა იკურთხა ჩვენგან, ეხლა რაღა საჭიროა გამოძიება? ნუთუ ამის შემდეგ ვიცვალეთ სარწმუნეობა?“¹⁴⁴

როგორც ვხედავთ, კირონი ცდილობს დაარწმუნოს აბრაამ სომეხთა კათალიკოსი, რომ მის მრწამსში ცვლილება არ მომხდარა. აბრაამი თავის მხრივ უმტყიცებს კირონს, რომ მოსემ მისი მონოფიზიტობიდან გადადგომა მხოლოდ ხელდასხმის შემდეგ შეიტყო: „ცურტავის ეპისკოპოსის შესახებ რომ მოგიწერიათ, როცა არ იცოდა ჩვენი მართლმადიდებლობა, არ უნდა კურთხეულიყო ჩვენგანო, ფიცით დაამტყიცა ეგ ადგილი, რომ არ ვიცოდით, მაგრამ ხელდასხმის შემდეგ შევიტყუეთო, რაც ჩვენც ძლიერ სარწმუნოდ გვეჩვენა“¹⁴⁵.

მოსე ცურტაველი სმბატ მარზპანს არწმუნებს, რომ თბილისიდან პირდაპირ სომხეთისაკენ გაეშურა და შეიღ დღეში ჰოვანავანქს ჩავიდა¹⁴⁶. უხტანესი განსხვავებულ ცნობას გვაწვდის და რადგან მისი შეთხზვის საჭიროება არ ჩანს, შესაძლოა, მართალიც იყოს. მისი მტკიცებით, მოსე ჭერ ცურტავეში (თავის საწყისოში) დაბრუნებულა, ხოლო აქედან უკვე სომხეთის გზას გასდგომია¹⁴⁷.

ჩვენ ბევრგან აღვნიშნეთ, რომ კირონი ცდილობდა მონოფიზიტებთან მორიგებას. იგი მოსეს დარიგებასა და შეგონებასაც კი ლამობდა. მაშ რა მოხდა? რატომ მიმართა ასეთ რადიკალურ ნაბიჯს. ფრთხილმა პოლიტიკოსმა? საქმე ის არის, რომ მოსე ეპისკოპოსი სრულიად გარკვევით მონოფიზიტური ეკლესიის აგენტის როლს ასრულებს მეზობელ ქვეყანაში. სომხეთის ეკლესიის შესვეურები არა ერთგზის აღნიშნავენ, რომ ცურტავის ეკლესია და მოსე ეპისკოპოსი ჩვენ ორ ქვეყანას შორის შუამავალიაო. თუ რას ნიშნავს ეს „შუამავლობა“ კარგად ჩანს თვითონ მოსეს წერილიდან აბრაამ

¹⁴⁴ ეპისტოლეთა წიგნი. გვ. 88—89.

¹⁴⁵ იქვე, გვ. 99.

¹⁴⁶ იქვე, გვ. 81.

¹⁴⁷ მ. ს. ხ. თ. ს. II, თავი VIII.

სომეხთა კათალიკოსისადმი: „თუ მე მომეცემა მადლი უფლისგან, რომ ვიქადაგო ქართლიდან ალბანთა ქვეყანამდე გამოუკვლეველი სიდიადე ქრისტეს დიდებისა და ესოდენი ხალხი შეგძინო თქვენ და შეეწირო ქრისტეს“¹⁴⁸. როგორ შეეძლო სომხურ ეკლესიას, მხარი არ დაეჭირა ასეთი მოღვაწისათვის, ან როგორ შეეძლო ქართულ ეკლესიას არ შებრძოლებოდა მას. მოვლენების განვითარება კიდევ უფრო ნათლად გვიჩვენებს, რომ მოსე ეპისკოპოსი რთულ ინტრიგას ეწეოდა და მრწამსის საკითხი მისთვის გადაწყვეტი არ იყო. კირონი აცნობებს სმბატ მარზპანს: „გულს ერთი დიდა [რამ] მკლია, [რომ] ერწმუნებით სიტყვებს კაცისა, რომელსაც თავისი თავის არ სჯეროდა, არა თუ ჩვენი. რომელიც თავისი ბოროტ საქმის გამო თარულად ღამე გაიქცა და წავიდა. გაემართა განდგომილებაში ვაპრამთან და ისეთი უკეთურებით აცნობა. რომ ცოტადა აკლდა, კინაღამ ეს ქალაქი ააღებინა და არიელთა ქვეყანას დიდი ზიანი მიაყენა“¹⁴⁹.

მოსე ეპისკოპოსი ცდილობს უარყოს ვაპრამთან კავშირი, მაგრამ ერთადერთი რის უარყოფასაც ახერხებს, ესაა მისი პირადად ხილვა. მიმოწერა ვაპრამთან მას ნამდვილად ჰქონია: „მე დღისით წამოვედი აქეთ და არა ღამით, როგორც მათ მოგწერეს და შეიძღ დღეში წმინდა იოანეს მონასტერში მივედი. ვაპრამთან არ წავსულუარ. ამითაც გარწმუნებ, უფალო, რომ ვაპრამმა მომწერა გულს დიდად გვაკლია თქვენი წმინდა ეკლესიისგან განზარებითო, მაგრამ სანამ წახვიდოდეთ, გზა ჩვენსკენ უნდა გქონდეთ, რადგან ეკლესიის დიდი ნაწილი აქ არის, რომელიც უნდა თავის თავზე აგდოთო. ეს წერილი უფალი კათალიკოსისათვის მიჩვენებია და შენც, უფალო, გაჩვენებ. მე უკვე პასუხი გავეც და ეხლაც ვაპბობ: მამ იქიდან რად წამოვედი, თუ თქვენთან მოვიდოდი, რადგან თქვენი და მათი სარწმუნოება ერთია“¹⁵⁰.

მართალია, „ეპისტოლეთა წიგნის“ მიხედვით ვაპრამის მრწამსისა და პოლიტიკური ორიენტაციის საკითხი ნათელი არ არის, მაგრამ ჩვენ თვით ასეთი ბუნდოვანი ვითარებაც შემთხვევითი არ გვგონია: მოსე ქალკედონიტს უწოდებს კირონს; მიდის (თუ წერილს სწერს) ვაპრამთან და განაწყობს კირონის წინააღმდეგ ისე. რომ იგი ქართლს დიდ ზიანს მიაყენებს; არ რჩება (თუ არ მიდის) ვაპრამთან, რადგან მასაც კირონის მსგავსად ქალკედონიტად მიიჩნევს; კირონი შესჩივის პონოფიზიტ მოღვაწეს ქალკედონიტის მიერ „არიელთათვის“ ზიანის მიყენების გამო. როგორ ახერხებს ასეთი დახლართული ქსელის გაბმას მოსე ცურტაველი, ან რატომ რჩება ეს საკითხები დღემდე

148 ეპისტოლეთა წიგნი, გვ. 64.

149 იქვე, გვ. 78.

150 იქვე, გვ. 81.

ასეთი ბუნდოვანი? ხომ არ უნდა ვიფიქროთ, რომ ის მრწამსი, რომლის დანერგვაც იწყო კირონმა, რაღაც მომენტით განსხვავდებოდა ორთოდოქსალური ქალკედონიტობისგან და მონოფიზიტობისკენ იხრებოდა? ამ კითხვაზე პასუხი იქნებოდა სწორედ ის, რასაც აქამდე ვეძებთ.

მას შემდეგ, რაც მოსეს კავშირი ვაპრამთან ჩაიშალა და ეს კავშირი სმბატის წინაშე გამომჟღავნდა, მოსემ სასწრაფოდ იცვალა სამოქმედო გეგმა (უფრო ზუსტი ვიქნებით, თუ ვიტყვით, რომ თავიდანვე ორ ფრონტზე მოქმედებდა). მოსე ცურტაველმა ქართლზე სალაშქროდ სმბატ მარზპანის შეგულიანება იწყო. არ ვიცით, ის წერილი, სადაც მოსე სმბატს ქართლზე გალაშქრებას ურჩევს, დაიკარგა, თუ სწორედ ჩვენთვის საინტერესო ადგილია ამოღებული. თვით სმბატის პასუხიდან კი ჩანს, რომ ამ მხრივ მოსეს ცდა არ დაუკლია. სმბატი უარს ამბობს ქართლთან შებრძოლებაზე, მოსეს ბედს ღმერთს ანდობს და თუ ესეც არ უშველის, მხოლოდ ამის შემდეგ იქადის ხორციელ სასჯელს¹⁵¹.

ამრიგად, მოსე ეპისკოპოსი ახერხებს, რომ ქართლის ეკლესიის გადადგომა მონოფიზიტობიდან სომხეთის (უკეთ, სპარსეთის) პოლიტიკური წრეების ზრუნვის საგანი გახადოს. სმბატ მარზპანი კპირდება მოსეს, რომ შეატყობინებს ყოველივეს სპარსეთის მეფეს: „შენ აღრეც გითხარი, რომ მიეწერ-მეთქი მეფეთა-მეფეს, რათა სახიერებით ბრძა-

¹⁵¹ სმბატ ბაგრატიონის ბიოგრაფიის შესწავლისათვის საყურადღებოა კარონ ქართლის კათალიკოსის სიტყვები. იგი მიმართავს სმბატს: „ხოლო თქვენ მას (მოსე ცურტაველს — ზ. ა.) ერწმუნეთ, მისი სიტყვით დაიშალეთ ჩემთან მოსელა და თაყვანისცემა მცხეთის პატიოსნისა და ცხოველყოფელი ჭერისთვის, რომლის თხოვნით მიენიქე შესს ბაჰასა და ღელას, მის წინაშე აღიზარდე და სიკეთეს ეწიე. თუმცაღა თქვენ არ მოხვედით თაყვანისსაცემად, მაგრამ ჩვენ მუდამ ლოცვებში გიხსენიებთ ამ წმინდა ჭერის წინაშე. ჩვენმა უფალმა იესუ ქრისტემ წმინდა ღმერთისშობლისა და პატიოსანი ჭერის მეოხებით შენი სურვილის ნისალწევად და უმეტესი სიკეთის შესასრულებლად უკვდავ-ჰყოს მეფეთა-მეფე, და უფრო შიალწიოს ნებას. და შენ, უფალო, მათი მადლობით დიდხანს გაცოცხლოს შენი შეიღით და მიგაწიოს სურვილთ — მოხვიდეთ უახლოეს დღეებში და თაყვანისცეთ წმინდა ჭერას“ (ეპისტოლეთა წიგნი, გვ. 79). კირონის სიტყვებიდან ჩამდენიმე მომენტი საესებით ნათელაა: 1. სმბატი აღზრდილია (იქნებ დაბადებულიც) ქართლში. 2. მას წესად ჰქონია მცხეთის მონასტრი და ქართლის კათალიკოსი ეპისკოპოსისა მას იხსენიებდა. 3. ქართლის კათალიკოსი ზრუნავს არა მხოლოდ სმბატის, არამედ მისა წამოშავლობისთვისაც. გაეხსენოთ ახლა ერთი ადგილი სმბატის წერილიდან მოსესათვის: „შენ ამბობ, მე ატრნერსეს და ვაჰანის ძმების რა ვარ, რომ არ ავილო მახვილ და ყოველ ქართლს შევერკინო“ (ეპისტოლეთა წიგნი, გვ. 83). ამ ბუნდოვანი წინადადებიდან სხვა თუ არაფერი, ის მაინც კარგად ჩანს, რომ სმბატი ქართლის ერისმთავრებთან რაღაცნაირად დაკავშირებულად გრძნობდა თავს და მათ წინააღმდეგ საომარი მოქმედებისაგან ჩამდენადაც შეეძლო თავს იკავებდა.

ნოს, რომ წახვიდე შენს ეკლესიაში, დაჯდე და შენი სარწმუნოებით იპყრა შენი ხალხი“¹⁵².

პოვანავანქში ჩასულმა მოსემ მაშინვე გაუგზავნა ეპისტოლეები ვრთანეს ქერდოლსა და თავის სამწყსოს ცურტავეში. მალე სომხეთის საკათალიკოსო საყდარზე აირჩიეს აბრაამი, რომელიც დაუყოვნებლივ ჩაება კირონთან პაექრობაში.

ცურტავის სომხურენოვანი სამწყსო

რა პოზიციას იკავებს ქართული ეკლესია ცურტავის მონოფიზიტური სამწყსოსა და მისი მწყემსის მოსესადმი? როგორც „ეპისტოლეთა წიგნიდან“ ჩანს, კირონს მოსე არ განუდევნია. იგი მან მხოლოდ არ მიიღო და თავის კარზე თბილისში ცბრა დღეს აღლოდინა. კირონი ირწმუნება, მისი განდევნა კი არ წინდოდა, არამედ სწავლება, როგორც მოსწაელეს მოძღვრისაგან შექვერისო. იმის შემდეგაც, როცა უკვე მოსემ სრულიად გაიტება სახელი ქართლის მესვეურთა წინაშე (აამხედრა ვრთანეს ქერდოლი და ვაპრაბი), წარჩინებულები მაინც თანახმა არიან დაბრუნდეს იგი თავას საყდარზე გარკვეული პირობის დაცვით: „მოსე, თუ სურს, მოვიდეს, ჩვენს კათალიკოსს დაემორჩილოს, რადგან ჩვენ ეს გვეამება და თავისი ადგილი დაიკავოს“¹⁵³.

რას ნიშნავს დამორჩილება? თუ ეს ქალკედონიანობის აღიარებას გულისხმობს, რატომ არსად არ არის აღნიშნული, ან მაშინ მოსეს უბრალოდ შეეცლა უფრო მარტივი ღონე არ იქნებოდა? როგორც ჩანს, კირონი თავიდანვე რაღაც შეთანხმებას ეძიებდა მონოფიზიტებთან. ჩვენი ვარაუდი რომ მართალი უნდა იყოს, ანკარად გამოჩნდა კირონის შემდგომი საქმიანობიდან ცურტავის საეპისკოპოსოში. მოსეს ცურტავიდან გაქცევის შემდეგ საკაპითო გახდა ცურტავის ახალი ეპისკოპოსისა და წესის აღსრულების საკითხი. მოსე ეპისკოპოსო სმბატ ბაგრატიუნის სწერს, რომ მის მაგიერ ეპისკოპოსად დასვეს ნესტორიანი, რომელმაც არც ქართული მწიგნობრობა იცის და არც სომხური: „არაეპისკოპოსი ნესტორიანი რომ დასვეს, მწიგნობრობა ქართულიც არ იცის, როგორც წესია, არამცთუ სომხური“.

მეორე საცილობელი საკითხია შუშანიკისგან დადგენილი სომხური მსახურების შეცლა. აბრაამი თავის საყოველთაო ეპისტოლეში აცნობებს თავის სამწყსოს კირონის შესახებ: „ცურტავის ეკლესიის ეპისკოპოსი, რომელიც შუამავლობდა ორ ქვეყანას შორის, მართლმადიდებლური სარწმუნოებისათვის სდევნა (კირონმა — ზ. ა.) და წმინ-

¹⁵² ეპისტოლეთა წიგნი, გვ. 83.

¹⁵³ იქვე, გვ. 43.

და შუშანიკისაგან დადგენილი სომხური მსახურება, ჩვენს საწინააღმდეგოდ რომ ამხედრდა, შეცვალა“¹⁵⁴.

აქ ჩვენ მივადექით უთანხმოების ყველაზე უფრო რთულ საკითხს. ივ. ჯავახიშვილი თვლის, რომ კირონმა ცურტაეის ეკლესიაში სომხური ენის გარდა მღვდელთმსახურების ქართულად აღსრულებაც შემოიღო და კამათში ეროვნული ელემენტი შემოიჭრა¹⁵⁵. მოსე ეპისკოპოსის პირველივე წერილიდან ცხადად ჩანს, რომ მან ცურტაეშა ყრმობის ასაკიდანვე აითვისა ქართული მწიგნობრობა და ამასთან თვითონ გამონაკლისი არ არის. ცურტაეის საეპისკოპოსოში ასეთი წესი დიდი ხანია დამკვიდრებული ყოფილა: „მომიხდა სიყრმის დღეებში მივხულიყაე ცურტაეის საეპისკოპოსოს, რომლის მოწაფე ვიყაე იმ ეკლესიის წესისამებრ, სადაც აღვიზარდე და ვისწავლე სომხური და ქართული მწიგნობრობა“¹⁵⁶.

სხვაგან კირონი უმტკიცებს აბრაამ კათალიკოსს, რომ მოსეზე ადრე ცურტაეის ეპისკოპოსად მყოფთაგან ზოგნი, ქართველები იქნებოდნენ თუ სომხები, სომხეთში მიდიოდნენ სასწავლებლად: „მაგაზე ადრე, ეპისკოპოსები, რომლებიც ცურტაეს იყენენ შუშანიკიდან მოყოლებული: აფოცი, გარნიკ, საპაკ, ელიშა, იაკობ, იოან, სტეფანოს, ესაია, სამუელ, იოანე და სხვა ეპისკოპოსები სომეხთაგან და ზოგნი ქართველთაგან სომხეთში განსწავლულნი მეცნიერნი და მოძღვარნი იყენენ“¹⁵⁷.

რის თქმა უნდა კირონს? იმის, რომ ცურტაეი ქართლის მხარეში შედის. ქართული ენის ცოდნა არავისთვის არ არის გასაკვირი და თავისთავად იგულისხმება, ხოლო ქართველს და სომეხსაც კი, თუ მას საეპისკოპოსო ხარისხის დაკავება სურს, სომხური მწიგნობრობის დაუფლება სჭირდება. ამრიგად, მოსე ეპისკოპოსი თვითონ იყო ცურტაეის საეპისკოპოსოს წესისამებრ აღზრდილი და სომხური და ქართული მწიგნობრობაც იცოდა. რაღა საჭირო იყო მისი ამ მხრივ შეცვლა? როგორც ჩანს, ცურტაეის ეპისკოპოსებმა ქართული ენა კი იცოდნენ და მისი ცოდნა მათთვის აუცილებელიც იყო, მაგრამ მღვდელთმსახურებას სომხურ თემში მაინც სომხურად აღასრულებდნენ. კირონი უცხადებს აბრაამ კათალიკოსსა და სმბატ მარზპანს: „ჩვენ მსახურება არ შეგვიცვლია. ვინც ეპისკოპოსი გახდა, ქართული მოძღვრებაც იცის და სომხურიც. მსახურება ორივე მწიგნობრობით აღსრულდება...“¹⁵⁸ „ეპისკოპოსმა, რომელიც დავადგინეთ, ქართული

¹⁵⁴ ეპისტოლეთა წიგნი, გვ. 120—121.

¹⁵⁵ ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, I, გვ. 385—386.

¹⁵⁶ ეპისტოლეთა წიგნი, გვ. 1.

¹⁵⁷ იქვე, გვ. 89.

¹⁵⁸ იქვე, 70.

და სომხური მწიგნობრობა თანაბრად იცის და სამსახურს ორივე მწიგნობრობით აღასრულებს¹⁸⁹.

რა იგულისხმება ამ სიტყვებში? მხოლოდ ქართულ-სომხური ენა და მწიგნობრობა, თუ დოგმატიკური მომენტიც? ყოველ შემთხვევაში, სომხები ლიტურგიკის შეცვლას უკეიფებენ, ეპისკოპოსად ნესტორიანის დასმას. ასე რომ, დოგმატიკური მომენტი მათ მხედველობიდან არ რჩებათ. მოძღვრება (*მარაზ*) შესაძლებელია მრწამსს, დოგმატს გულისხმობდეს. გამოთქმა — „სომხური სარწმუნოება“ — არაეის გააკვირვებს, რადგან იგი ყველა მონოფიზიტური სექტისაგან განსხვავებული ჩანს, სებეოსთან და *წმკჲ რაღაათიჲ*-შიც ცნობილია. იქნებ ქართლშიც იქნება ისეთი აღსარება სარწმუნოებასა, რომელიც ყველა დიოფიზიტური სექტისგან განსხვავდება? იქნებ ამიტომ უწოდებენ მას სომხურისაგან განსასხვავებლად „ქართულ მოძღვრებას“? როგორც უნდა იყოს, ქართლის კათალიკოსის პოზიცია მეტად საინტერესოა: ეპისკოპოსად დასვა ისეთი პირი, რომელიც შეძლებს დააკმაყოფილოს არა მხოლოდ ორ ენაზე მოლაპარაკე, არამედ ორი — მონოფიზიტური და ქალკედონიანური (იქნებ ნესტორიანულიც) — აღსარების მქონე მრევლი. რა არის ეს, თუ არა ცდა იმ განსხვავებული აღსარების მქონე ეკლესიების თუ სამრევლოების მორიგებისა? იქნებ მოსე ეპისკოპოსი არ დაეთანხმა ამ თავისებურ უნიას (მან ქართული კარგად იცოდა და მღვდელთმსახურების აღსრულება შეეძლო), იმიტომ იდევნა და არა მონოფიზიტობისათვის? აკი კირონი დაეინებით იმეორებს მრწამსის გამო არ მიდევნიაო!

მეტრე ეპისკოპოსი

მოსე ცურტაველი ქართლში ერთადერთი მონოფიზიტი ეპისკოპოსი არ უნდა ყოფილიყო. სომხეთის ეკლესიის მეთაურთა იმედები მაპყრობილია პეტრე ეპისკოპოსისადმი, რომელიც მათ მონოფიზიტად მიაჩნიათ. ვრთანეს ქერდოლის წერილიდან პეტრესადმი ჩანს, რომ მისი მრწამსის შესახებ სომხებს ექვიც არ ეპარებოდათ: „გვესმა შენი პატიოსნების შესახებ, რომ ქომაგი და მოყვარული ხარ ქვეშარიტი სარწმუნოებისა“¹⁹⁰.

ვრთანესი სთხოვს მას დაეხმაროს კირონის მოქცევაში და ქართველთაგან კვლავ მონოფიზიტობის აღიარებაში: „როგორც მასპინძელი იყო მართლმადიდებელი სარწმუნოებისა, რომელიც დაამტკიცა ამ ქვეყანაზე უფალმა ღმერთმა წმინდა გრიგოლის მიერ მრავალი სასწაულით, ისე უმეტესად შეიქენ მიზეზი მშვიდობისა, რათა ის ახალსა-

¹⁸⁹ ეპისტოლეთა წიგნი, გვ. 78.

¹⁹⁰ იქვე, გვ. 38.

ხიობა, რომელიც შემკულია სიცრუით, მოისპოს და ქეშმარიტება დამყარდეს¹⁶¹. პეტრე ეპისკოპოსის საქართველოში ფრიად გავლენიანი მოღვაწე უნდა ყოფილიყო. თუ უხტანესის მოწმობა სწორია, იგი იყო სწორედ ის ქართველი ეპისკოპოსი, რომელიც მთავრებთან ერთად ჩავიდა ღვინში კირონის ქართლში ჩასაყვანად¹⁶². გასაგებია, რომ ამისთანა საპატიო საქმის შესასრულებლად ეპისკოპოსთაგან პირველი უნდა შეერჩიათ. მაშ რომელი საეპისკოპოსოს მწყემსი უნდა ყოფილიყო პეტრე? საყურადღებოა, რომ პეტრე ახლდა თბილისში კათალიკოსს, როცა ამ უკანასკნელმა ვრთანესისაგან ეპისტოლე მიიღო. განრისხებულმა კირონმა, უხტანესის თქმით „არათუ მხოლოდ თვისთა და მთავართ დაუშალა პასუხის გაცემა, არამედ პეტრესაც, რადგან იგი მოშურნე იყო საღმრთო მცნების და დამცველი მართლმადიდებელი სარწმუნოებისა და სარწმუნო ჩვენი მხარისა, თუმცაღა თვითონ ტომით და ქვეყნით მათთაგანი იყო“¹⁶³.

რადგან კათალიკოსის კარზე სპეციალური თავყრილობა არ იყო, უნდა ვიფიქროთ, პეტრე იმყოფებოდა კათალიკოსთან იმის გამო, რომ მისი საეპისკოპოსოც იქვე იყო. ამიტომ გვგონია, რომ პეტრე თბილელი ეპისკოპოსი უნდა ყოფილიყო. მართლაც, ქართლის გამგებელ მთავრებთან ერთად ისიც წყვეტს უმნიშვნელოვანეს რელიგიურ საკითხებს კათალიკოსის კარნახით. ამრიგად, განხეთქილებამდე ქართლის ორი უდიდესი საეპისკოპოსოს—ცურტავისა და თბილისის(?) — მეთაურები მონოფიზიტები უნდა ყოფილიყვნენ. რა პოზიცია დაიკავა პეტრე ეპისკოპოსმა? საყურადღებოა, რომ არც კირონის ხანაში და არც უფრო მოგვიანო საუკუნეებში (უხტანესის დროს) სომხურ-საეკლესიო წრეებში არ ყოფილა ცნობა პეტრეს ქალკედონიანობაზე გადასვლის შესახებ. გასაგებია, რომ ასეთ საცილო საკითხს მაშინვე და შემდგომშიც მოუხსენებლად არ დატოვებდნენ. პირიქით, მოსე ეპისკოპოსი და გვიან უხტანესიც პეტრეს გამართლებას ცდილობენ — კირონმა პასუხი არ დააწერინაო. უხტანესს მაინც გაპკრავს ეპკვი, მართალია, კირონს დავაბრალეთ პასუხის დაშლა, მაგრამ „ვეგონებ. სრულიად არ აღმოჩნდა ჩვენთვის სასარგებლო რამ დაწერილი“ პეტრეს წერილში და იმიტომ არ შეიტანეს „ეპისტოლეთა წიგნშიო“.. მაგრამ თუნდაც სომხეთისათვის საზიანო მიეწერა პეტრეს ვრთანესის-

¹⁶¹ ეპისტოლეთა წიგნი, გვ. 39.

¹⁶² *Առաք զնա ի ձեռն Պետրոսի Լեւիսկոպոսի՝ որ էր ի Ղրաց աշխարհն՝ և այլ նախարարաց Լկնալ ընդ նա մեծաւ պատուով: Ու խ տ ա Ն Լ ա. II, զՅ. 4.*

¹⁶³ *Ոչ միայն զյարն և զխաչաւնուց խաչաւնալ պատուխաւնի, այլ և զՍտորսին. զի նա նախանձախոյր էր Աստուածային պատուխաւնին, և ջատագով ուզողսնա նաւատոյ, և նաւասարիւմ մերոյ կողմանս, իսկ լուսինին ի նոցանէ էր ազգու և աշխարհու: Ու խ տ ա Ն Լ ա. II, զՅ. 46.*

თვის, უხტანესის ღრმა რწმენით, მაინც პეტრე არ იქნებოდა დამნაშავე, „რადგან უშლიდნენ მათი ურცხვობისა და განდგომის შესახებ დაწერას“. მაშასადამე, ცხადია, რომ პეტრე ეპისკოპოსი მხარს უჭერს კირონს, მაგრამ სომხები მის მხილებას ქალკედონიანობის გამო ვერ ახერხებენ. ეტყობა, კირონის პოლიტიკა ითვალისწინებდა მონოფიზიტების, ნესტორიანების და ქალკედონიტების გაერთიანებას და არა მათ შორის დაპირისპირების გამწვავებას. ეს გაერთიანება ურთიერთ შორის დათმობების გარეშე ვერ მოხერხდებოდა.

ასეთი დაკვირვების შემდეგ საინტერესო ხდება კირონის მიერ აბრაამისადმი მეორე წერილზე მიწერილი პასუხის ის ადგილი, სადაც ლაპარაკია ქართლის საკათალიკოსოს ეპისკოპოსების სარწმუნოებზე: „ქართლში სულ 35 ეპისკოპოსია. ეგ მოსე საიდან აღმოჩნდა მხოლოდ [ერთი] მეცნიერი და მართლმადიდებელი და სხვა ყველა მწვალებელი?“¹⁸⁴.

ზემოთ დავინახეთ, რომ კირონის მიერ დასახელებული 35 ეპისკოპოსიდან მოსე ცურტაველი და პეტრე ეპისკოპოსი ნამდვილად მონოფიზიტები იყვნენ. თუხდაც მხოლოდ ამის გამო შეიძლება დავასკვნათ, რომ კირონი მოსეს გაამტყუნებლად დასახელებულ ეპისკოპოსებში აუცილებლად ქალკედონიანებს არ გულისხმობს. ამას გარდა, 506 წლის დვინის კრებაზე 24 აშკარა მონოფიზიტი ეპისკოპოსი ესწრებოდა ქართლიდან. მთელი VI საუკუნის მანძილზე ქართლში არ ვიციტ არც ერთი ისეთი ტეხილი რელიგიურ განწყობილებაში, რომ ქალკედონიანებს აბსოლუტური რაოდენობითი უპირატესობა მოეპოვებინათ. ამასთან ქართლში ისე ხშირად იცვლება პოლიტიკური სიტუაცია და ისე ხშირად გადადის ხელიდან ხელში უფლება ბიზანტიასა და სპარსეთს შორის, რომ ძნელია ვივარაუდოთ VII საუკუნის დასაწყისისათვის, სწორედ მაშინ, როცა ქართლში სპარსეთი იმარჯვებს, ქალკედონიანებს ასეთი გადაამწყვეტი რაოდენობრივი უპირატესობა მოეპოვებინათ. ვფიქრობთ, ქართლის 35 ეპისკოპოსიდან მოსე ცურტაველის გარდა სხვანიც იქნებოდნენ მონოფიზიტები (ნესტორიანებიც), მაგრამ ისინი კირონის რელიგიურ პოლიტიკას მხარს უჭერდნენ (პეტრე და კის ეპისკოპოსების მსგავსად) და კათალიკოსის გარშემო ჯგუფდებოდნენ.

ყურადღებას იქცევს ისიც, რომ კირონს სომხურ მონოფიზიტურ ეკლესიასთან ურთიერთობა თავისი ინიციატივით არ გაუწყვეტია. იგი მთელი მიმოწერის მანძილზე ცდილობდა ძველი ურთიერთობის შენარჩუნებას, თუმცა კი თავისი ქვეყნის შინა რელიგიურ ცხოვრებაში ჩარევის უფლებას არ აძლევდა მათ. კირონის დამოკიდებუ-

ლება მონოფიზიტური ეკლესიებისადმი გვიჩვენებს, რომ იგი, მართალია, გადაუდგა მონოფიზიტობას, მაგრამ მონოფიზიტებთან კავშირის გაწყვეტის პოლიტიკას არასოდეს დასდგომია და პირიქით, ცდილობს იზინი დაიახლოვოს. მაგრამ ვინც წინ აღუდგება სხვადასხვა აღსარების მქონე სამწყსოების დაახლოების ამ ცდას, კირონის სახით შეეყრება მრისხანე, შეუპოვარ მოწინააღმდეგეს და იძულებული იქნება გაიქცეს ქართლიდან (მოსე ეპისკოპოსი), ან მზჯი იყოს გასაქცევად (ცურტავის საეპისკოპოსოს სომხურენოვანი თემი). ან კიდევ პასუხად მიიღოს ისეთი მკაცრი და ლაკონიური სიტყვები, როგორის წაკითხვაც მოუხდა აბრაამ სომეხთა კათალიკოსს.

საგულისხმოა ისიც, რომ ერთდროულად მონოფიზიტებთან და ნესტორიანებთანაც კავშირის დამყარება ქალკედონიანი მოღვაწისათვის შესაძლებელი იქნებოდა მხოლოდ მონოთელიზმზე დაყრდნობით. მონოთელიტობის გარშემო ამტყდარი სასტიკი კამათის დროს 645 წელს აფრიკაში ერთმანეთს შეეჯახნენ ქალკედონიანობის თავგამოდებული დამცველი მაქსიმე აღმსარებელი და მონოთელიტობის გამტარებელი პიროს კონსტანტინეპოლელი. მაქსიმეს არგუმენტებზე, რომ ქრისტეს ერთი პირის გაყოფაა თუ არ იწვევს მისი ორბუნებიანობა, ვერ გამოიწვევს ვერც ორნებიანობა და ორმოქმედებიანობა, პიროსი მას ნესტორიანობას სწამებს: „ნესტორის მოძღვრებით მოქმედებებს შეესატყვისება პირები; ამიტომ თქვენ ორი მოქმედების ქადაგებით ნესტორიანობაში ვარდებით“. მაქსიმე აღმსარებელი პასუხობს: „პირველყოლისა ნესტორი ქრისტეს ორი პირის დაშვებისას უშვებდა ერთ ენერგიას“¹⁶⁵. ეს ჩვენთვის უაღრესად მნიშვნელოვანი შენიშვნაა. შეიძლება გასაგები გახდეს კირონის კავშირი ნესტორიანობასთან. ქალკედონიანურ სამყაროში გაზრდილი კირონი სამღვდელთმსახურო ხარისხს აღწევს მონოფიზიტურ წრეში, შემდეგ გადმოდის ქართლში, სადაც მჭიდრო ურთიერთობა აქვს ნესტორიანებთან. ცდილობს მათ მორიგებას: უკავშირდება ნესტორიანებს, იწყნარებს მონოფიზიტებს, აღიარებს ქალკედონის კრებას. დაიმორჩილა ქართლიო, წერს უხტანესი. ზემოთ ისიც აღვნიშნეთ, რომ ქალკედონის მრწამსის გადმოცემისას მხოლოდ ორბუნებიანობის საკითხზე ჩერდება და სხვა საკითხებზე (ნება, ენერგია) სიტყვას არ აგრძელებს, თუმცა აბრაამი სპეციალურად სვამს სადავოდ ასეთ საკითხს. ასეთ ვითარებაში მისი მრწამსი მიიღებდა შემდეგ სახეს: ქალკედონიანთა მსგავსად აღიარებს ორ ბუნებასა და ერთ პირს, ნესტორიანთა მოსაწონისად — ორ ბუნებასა და ერთ ენერგიას, ხოლო მონოფიზიტებთან ერთად — ერთ ნებასა და ერთ პირს. ეს არის გზა მონოთელიტობის

¹⁶⁵ Лебедев А. П., Всеякские соборы VI, VII и VIII веков, СПб, 1904, стр. 88.

წარმოშობისა და იგი სწორედ ქართლის პირობებსა და კირონის ბიოგრაფიის მქონე ადამიანის გონებაში შეიძლებოდა დაბადებულიყო¹⁶⁶.

თუ კირონი ქალკედონიანი კათალიკოსია, მაშინ უნდა ვიფიქროთ, საქართველოსა და კერძოდ, ქართული ეკლესიის ისტორიაში მას უდიდესი როლი უთამაშნია. მაშინ, როდესაც ბიზანტიის სახელმწიფოს გავლენიდან ზედიზედ გამოდიან მონოფიზიტური ქვეყნები კოპტების, სირიელების, სომხების სახით, აი, ამ მომენტში ერთადერთი ქვეყანაა ქართლი, რომელიც ორიენტაციას ბიზანტიისაკენ იღებს. ამ დროიდან ქართლის იდეოლოგიაში განუყოფლად ბატონობს ქალკედონიანური მრწამსი, რამაც მთელი საქართველოს ისტორიის განვითარების გზს გარკვეული კვალი დააჩნია. მაშ რას უნდა ვეძიებდეთ ქართულ ფეოდალურ ისტორიოგრაფიაში და სასულიერო მწერლობაში? ექვს გარეშეა, კირონის დამსახურების სათანადო დაფასებას და ასეთი დიდი მოღვაწის შესაფერ შემკობას, მაგრამ ისეთ ვრცელ ნაწარმოებშიც კი, როგორც არის არსენი საფარელის „განყოფისათჳს ქართლისა და სომხითისა“, სადაც უდიდესი ნაწილი კირონს უნდა დათმობოდა, ქართლის ეკლესიის ეს მეთაური მხოლოდ გაკვრითაა ხსენებული და განხეთქილების ამბებიც მიჩქმალულია. რა უნდა ვიფიქროთ, თუ არა ის, რომ VI მსოფლიო კრებაზე 680—681 წლებში კიროს ალექსანდრიელის ნაშრომთა დაწვა და მისი ერეტიკოსად გამოცხადება ქართლის ეკლესიისთვისაც კანონის ძალას ატარებდა. შესაძლოა, სწორედ ამიტომ არ მოაღწია ჩვენამდე (არა მარტო ჩვენამდე, არამედ ადრეულ შუა საუკუნეებშიც არ ჩანს) კირონ მცხეთელის ეპისტოლეებმა სომეხთა ეკლესიის მესვეურთადმი ქართულ ენაზე. შეიძლება ამითვე აიხსნას ის, რომ კირონის მიმოწერის ქართული ვარიანტები X საუკუნეში საკათალიკოსო სამდივნოში იღარ იყო, ვინმე სომეხ მღვდელს ჩაუარდნოდა ხელში. სავსებით მართალი იყო კ. კეკელიძე, როდესაც

¹⁶⁶ შეიძლება სწორედ კირონის ასეთივე სწრაფვით აიხსნას ის გარემოება, რომ სომეხებთან კამათისას იგი ხუთივე საპატრიარქო საყდრის (რომი, კონსტანტინეპოლი, იერუსალემი, ალექსანდრია, ანტიოქია) ავტორიტეტს იშველიებს. საქმე ის არის, რომ VII საუკუნეში ანტიოქიის სამწყსო უკვე ყარაგა ხნის გაყოფილი იქნა ნესტორიანებსა და მონოფიზიტებს. ანტიოქიის კათედრას ამის გამო ქალკედონიანებში ერთი ხანია ავტორიტეტი დაკარგული იქვს. მიუხედავად ამისა, კირონი უთელის აბრაამ სომეხთა კათალიკოსს, ამ ხუთ საპატრიარქოს ვერ მიეატოვებო (ეპისტოლეუთა წიგნი, გვ. 90). დამახასიათებელია, რომ უფრო გვიან ხანის ქართულ პოლემიკურ ტრაქტატში უკვე ოთხი საპატრიარქოს შესახებაა გარკვეულ სიუბარო: სომეხები „განდგეს ისრაელებიდან წმიდისა კათოლიკე ეკლესიისა და განეყენეს ოთხთა საპატრიარქოთაგან“ (არსენი საფარელი, განყოფისათჳს კირონიეები, I, გვ. 319).

წერდა: „მონოფელიტობის ისტორია რამდენადმე დაკავშირებულია ჩვენ ქვეყანასთან, კერძოდ, ლაზიკასთან ან დასავლეთ საქართველოსთან, სადაც ერეკლე იმპერატორმა პოვა მხურვალე თანამოაზრე, თანამგრძნობი და ცხოვრებაში გამტარებელი თავისი უნიონალური პოლიტიკისა, — ფაზისის მიტროპოლიტი კვიროსი, შემდეგ ალექსანდრიაში პატრიარქად დანიშნული, და სადაც დალია უკანასკნელი დღეები მონოფელიზმის წინააღმდეგ თავგამოდებულმა მებრძოლმა მაქსიმე აღმსარებელმა. ამიტომ ქართულ ენაზე უთარგმნიათ, რასაკვირველია, შემდეგ დროში, მნიშვნელოვანი ნაწილი ანტიმონოფელიტური მწერლობისა“¹⁶⁷.

ვიმეორებთ, სავსებით მართალია კ. კეკელიძე, მაგრამ მისი სიტყვები მაშინ უფრო მეტ ძალას შეიძენს, თუ კიროს ფაზისელში დავინახავთ ქართველ და არა ბერძენ ან ეგვიპტელ მოღვაწეს, ხოლო ქართლისა და ეგრიისის ეკლესიებს მთლიან ერთეულად წარმოვიდგინთ მონოფელიტობის გავრცელების ხანაში. მხოლოდ მაშინ ექნებოდა აზრი იმ მნიშვნელოვანი რაოდენობის ანტიმონოფელიტურ თხზულებათა თარგმნას ქართულ ენაზე, რომელთაც ჩამოთვლის კ. კეკელიძე. მხოლოდ მაშინ ექნებოდა აზრი ქართლის ეკლესიის მიერ ასე თავგამოდებით შეყვარებას მაქსიმე აღმსარულელებისა, რომელიც მონოფელიტებმა ლაზიკაში გადმოასახლეს და აქვე დაიღუპა.

ჩვენი დასკვნა ასეთია: კიროს მცხეთელი ქართლში ერეტიკოსად ჩაითვალა, მისი ნაწერები განადგურდა და კვალი ისტორიიდან ამოიშალა იმიტომ, რომ VI მსოფლიო კრებამ კიროს ალექსანდრიელი (ფაზისელი) განკვეთა.

საინტერესო ის არის, რომ ზოგჯერ ქართული ძეგლებიდან ამოღებულია არა მხოლოდ კიროს ქართლის კათალიკოსის სახელი, არამედ კიროს ფაზისელისაც (ალექსანდრიელის). ამ მხრივ მეტად საყურადღებოა არსენი ვაჩეს ძის დოგმატიკონში მოთავსებული ანტიმონოფიზიტური ტრაქტატი „თავნი სომეხთა წვალებისანი ოცდაათნი“ და მისი სომხური თარგმანი *Պատասխանի սոս Հայս* („სიტყვისგება სომეხთა მიმართ“¹⁶⁸). ჩვენ შემთხვევა გვქონდა გვეცადა დაგვესაბუ-

167 კ. კეკელიძე, ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორია, I, გვ. 484.

168 იხ. კ. კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ინსტიტუტი A—205, 64; S—:463, 401; H—601, 985, Q—51; ქუთ. № 24. სომხური ტექსტისათვის იხ. მატენადარანი № 5859, 63, 5495, 103. ერთი ხელნაწერი გამოქვეყნებულია ეურნალ *Լուս*—ში 1905—1906 წწ. ჩვენს მიერ ქართული ძეგლი და შესატყვისი სომხური თარგმანი მომზადებულია გამოსაქვეყნებლად. გამოკვლევა ამ ძეგლების შესახებ წაკითხულია ხელნაწერთა ინსტიტუტის ძველი ქართული ფილოლოგიის განყოფილების სხდომაზე. იხ. აგრეთვე ი. ლ. აბულაძე, მხითარ გოშის ტრაქტატი „ქართველთათვის“ და მისი ლიტერატურული წყაროები, თსუ შრომები, VII, 1938,

თებინა, რომ „თავნი სომეხთა წვალეებისანი ოცდაათნი“ შექმნილია ბერძნულ ენაზე VIII საუკუნის შუახანებში კონსტანტინეპოლის VI მსოფლიო კრებისა (680—681 წწ.) და ტრულის (692 წ.) კრებების შთაბეჭდილებით, მათი კანონების გავლენით. „თავნი ოცდაათის“ პირველივე და დოგმატიკისადმი მიძღვნილი, ფაქტიურად, ერთადერთი რუსული წერს: „პირველად უკუე იტყვან ყოვლად ბოროტნი სომეხნი, ვითარმედ ძესა ღმრთისასა შემდგომად განწორციელებისაჲა ერთი ბუნებაჲ და ერთი ნებაჲ და ერთი მოქმედებაჲ აქუს შეზავებული. რომელ ესე არს სარწმუნოებაჲ სერგისი, პიროსისი და პავლესი და სხვსა მის კრებულისა მათისაჲ, რომელნი იგი კონსტანტინეპოლეს შეკრებილმან წმიდამან მეექუსემან კრებამან წმიდათა ასსამეოცდაათთა ღმერთშემოსილთა მამათამან შეაჩუნნა“. როგორც ვხედავთ, „თავნი ოცდაათნი“ ასახელებს მონოთელიტიზმის სამ ერესიარხს: სერგი კონსტანტინეპოლელს, პიროს კონსტანტინეპოლელს და პავლე კვპრელს. ამათგან სერგი და პავლე მონოთელიტიზმის შემოქმედებად არიან მიჩნეულნი, ხოლო პიროსი მათი მომდევნო თაობის წარმომადგენელია. მონოთელიტიური მოძრაობის გაცხოველება, მაქსიმე აღმსარებელთან პაექრობა და ლაზიკაში გადმოსახლება მისი დამსახურებაა. მაგრამ არც ერთმა მოღვაწემ (მით უფრო პავლე კვპრელმა) იმდენი ამაგი არ დაადო მონოთელიტიზმს, რანდენიკ კიროს ალექსანდრიელმა. მან ხომ ერთადერთმა არ დაიხია უკან სოფრონ პალესტინელის შეტევისას, იგია აუტორი ერთადერთი, 9 მუხლისაგან შემდგარი თანმიმდევრული მონოთელიტიური ტრაქტატისა. მაგრამ მისი სახელი გამოტოვებულია „თავნი“ში. ვფიქრობთ, იგი გამოტოვებულია ქართულ თარგმანში, რადგან სხვა არავის შეიძლებოდა ჰქონოდა ამის საფუძველი. შესაძლოა, მთარგმნელმა იცოდა ვისთან ჰქონდა საქმე და ავის თქმას სულ გაიხუმება არჩია.

ქართლი ის ქვეყანაა, რომელსაც საუკუნეების განმავლობაში უხდებოდა მერყეობა ბიზანტიასა და სპარსეთს შორის. გამუდმებით იდგა არჩევანის წინაშე მონოფიზიტობასა და დიოფიზიტობას შორის. მაშინაც კი, როცა 506 წლის დვინის კრებაზე გაბრიელ ქართლის კათალიკოსის მეთაურობით მხარი დაუჭირეს მონოფიზიტობას, ზოგი საეპისკოპოსო ქალკედონური დარჩენილა. ასეთ პირობებში, როცა ქვეყანას საგარეო ორიენტაციის აღება უჭირდა, მუდმივი მანევრირება უხდებოდა და საეპისკოპოსოებს შორისაც ერთსულოვნება არ იყო, გასაგებია გონიერ ქართველ მოღვაწეებს მუდამ ექნებოდათ აზრად ამ ორი მიმართულების მორიგების სურვილი, ქვეყანაში ერთიანი რელიგიური ხაზის გატარების წადილი. სწორედ ქართლი უნდა გამხდ-

გვ. 97—108; მისივე, რუსთაველის ხანის ქართულიდან ნათარგმნი ძველი სომხური შწერლობის ძეგლები, ენიშკის მოამბე, III, 1938, გვ. 123—124.

რეიო წყარო უნიონალისტი მოღვაწეებისა და, როგორც ჩანს, ასეც მოხდა. შეიძლება არ იყო შემთხვევითი, რომ ზენონმა თავისი უნიონალური პოლიტიკის გასატარებლად (ზენონის პენოტიკონი) პეტრე იბერს მიმართა. მართალია, პეტრე იბერმა უარი განაცხადა, მაგრამ აშკარაა, მისი განწყობილება ცნობილი ყოფილა ბიზანტიის მმართველი წრეებისათვის¹⁶⁹. იქნებ არც ის არის შემთხვევითი, რომ მონოთელიზმის ძირითადი იდეა $\mu\acute{\iota}\alpha$ $\mu\epsilon\alpha\upsilon\theta\epsilon\alpha\chi\eta$ $\lambda\epsilon\gamma\epsilon\acute{\iota}\varsigma$ დიონისე არეოპაგელისგან არის აღებული¹⁷⁰. უფრო მეტიც, დიონისე არეოპაგელის ეს ფორმულა პირველად სწორედ კიროს ალექსანდრიელმა გამოიყენა თავისი ცნობილი $\kappa\epsilon\phi\acute{\alpha}\lambda\alpha\iota\sigma\upsilon$ -ის მეშვიდე თავში ($\alpha\alpha\iota$ $\tau\epsilon\upsilon$ $\alpha\theta\tau\epsilon\upsilon$ $\lambda\epsilon\chi$ $\Delta\rho\iota\tau\epsilon\upsilon$ $\alpha\alpha!$ $\omicron\iota\beta\upsilon$ $\lambda\epsilon\gamma\epsilon\alpha\iota\sigma\upsilon\tau\alpha$ $\tau\chi$ $\mu\epsilon\alpha\iota\pi\epsilon\alpha\pi\eta$ $\alpha\alpha!$ $\delta\upsilon$ - $\mu\theta\rho\alpha\pi\iota\varsigma$ $\mu\epsilon\chi$ $\mu\epsilon\alpha\upsilon\theta\epsilon\alpha\chi\eta$ $\lambda\epsilon\gamma\epsilon\acute{\iota}\varsigma$, $\kappa\alpha\tau\alpha$ $\tau\epsilon\upsilon$ $\lambda\epsilon\gamma$ $\acute{\alpha}\gamma\iota\omicron\iota\varsigma$ $\Delta\iota\omicron\upsilon\sigma\iota\sigma\upsilon\upsilon$)¹⁷¹. ამ არგუმენტს არ გვინდა გადამწყვეტი მნიშვნელობა მივანიჭოთ. მით უმეტეს, დიონისესა და პეტრე იბერის იდენტიფიკაციის საკითხებში ჩარევას ვერ ვიკისრებთ, მაგრამ ერთი კია: ერთი მხრივ, პეტრე იბერისა და კიროს ალექსანდრიელის კავშირი უნიონალურ პოლიტიკასთან, მეორე მხრივ, არეოპაგიტულ და მონოთელიტურ განწყობილებებს შორის სიახლოვე, ფრიად საყურადღებო ჩანს და შესაძლოა, სპეციალური ძიების საგანი გახდეს. ვფიქრობთ, ბევრის მთქმელია ის ფაქტი, რომ როგორც ზენონის, ისე ჰერაკლე კეისრის დროს მონოთეიზიტებისა და დიოთეიზიტების შესარიგებლად საქართველოდან იქნა კაცი მოხმობილი. ერთმა (კიროსმა) იკისრა, მეორემ (პეტრემ) უარი თქვა. უეჭველია, ქართლი ისტორიულად ისეთი ქვეყანა იყო, რომელსაც შეეძლო ასეთი ტენდენციებისა და ამგვარი მოღვაწეების წარმოშობა.

IX

პირონ ქართლის კათალიკოსის მოღვაწეობის მასშტაბები და ალ-მუჰაჰასის პირობლება

უკვე ვთქვით, რომ კიროსი ფაზისის მიტროპოლიტობიდან ალექსანდრიის პატრიარქად გადაიყვანა ჰერაკლე კეისარმა. ამიერიდან კი-

¹⁶⁹ შ. ნუცუბიძე, ქართული ფილოსოფიის ისტორია, I, გვ. 147.

¹⁷⁰ Hefele, Konzillengeschichte, 1877, გვ. 127; А. Гарнак, История догматов, გვ. 353; A Patristik Greek Lexicon, edited by Lampe, F. 3. Oxford, 1964, გვ. 615.

¹⁷¹ Mansi, XI, 563.

როს ალექსანდრიელის სახელი მკიდროდ უკავშირდება აღმოსავლეთის ისტორიაში გახმაურებულ პრობლემას — ესაა ალ-მუკავკასის (მუკავკასის) პრობლემა. ა. ბატლერის თქმით „ეგვიპტის ისტორიაში არ არის ფიგურა ერთსა და იმავე დროს უფრო ცნობილი და უფრო საიდუმლოებით მოცული, ვიდრე ის, რომელიც არაბული ტიტულით ალ-მუკავკას ან ალ-მუკავკასის სახელით არის ცნობილი. რომ მან ბერძენთა მხრივ წამყვანი როლი ითამაშა არაბთა მიერ ეგვიპტის დაპყრობაში, რომ ეგვიპტის დამორჩილებაში მთავარი პასუხისმგებელი ისაა, ყველა თანახმაა. მაგრამ აქ თავდება ყოველგვარი შეთანხმება. მისი ვინაობა, მისი სახელი და ეროვნება, სახელო (office), რაც მას ეკავა; მისი საქმიანობა და იმ ტიტულის მნიშვნელობა, რომელსაც იგი ატარებდა, დებატებისა და დისკუტების საკითხია“¹⁷². ასევე აფასებს ამ პრობლემას „შუა საუკუნეების კემბრიჯული ისტორიაც“, სადაც ნათქვამია: „მუკავკასის პრობლემა ერთი ურთულეს პრობლემათაგანია. ეგვიპტის დაპყრობის ისტორიაში“¹⁷³. მართლაც, 13 საუკუნის განმავლობაში იდუმალებით იყო მოცული მუკავკასის სახელი. ბიზანტიელი, კობტი, არაბი, ეთიოპი ეპატიანეები ვერ გარკვეულან მის მრწამსში, ნაციონალობაში, სახელში. მხოლოდ XIX საუკუნის მეორე ნახევრიდან დაადგინნ ევროპელი სპეციალისტები სწორ კვალს. მუკავკასი აერთიანებდა ორ ხელს: საეროს და საეკლესიოს. იგი იყო ბიზანტიის კეისრის ნაცვალე ეგვიპტეში, როგორც უწოდებენ სპეციალისტები, ფინანსთა მინისტრი და ალექსანდრიის პატრიარქი. XX საუკუნის დამდეგს აღმოსავლეთის ისტორიისა და ეკლესიის ორი გამოჩენილი მკვლევარი ბოლოტოვი და ბატლერი ერთმანეთისგან დამოუკიდებლად მივიდნენ იმ დასკვნამდე, რომ ალ-მუკავკასი და VII საუკუნის I ნახევრის მოღვაწე, მონოთელიზმის ერთ-ერთი შემოქმედი და უნიონალური პოლიტიკის გასატარებლად ყველაზე უფრო თავგამოდებული მებრძოლი, კაროს ალექსანდრიის პატრიარქი, ყოფილი ლაზიკის მიტროპოლიტი, ერთი და იგივე პიროვნებაა. ბატლერმა 1901 და 1904 წლებში გამოაქვეყნა ამ ვარაუდის დასასაბუთებლად სპეციალური ნაშრომები¹⁷⁴. ამ დროს უკვე გარდაცვლილი იყო ბოლოტოვი, რომლის არქივშიც აღმოჩნდა და 1908 წელს გამოქვეყნდა იმავე დას-

¹⁷² A. Butler, The Arab Conquest of Egypt. Appendix C: On the Identity of Al-Muqawkas, გვ. 508.

¹⁷³ The Cambridge Medieval History, II, The Rise of the Saracens and the Foundation of the Western Empire, Cambridge, 1913. (C. H. Becker, The Expansion of the Saracens — The East, გვ. 350.

¹⁷⁴ Butler A. J., On the Identity of „Al Muqawkas“ of Egypt. Proceedings of the Society of Biblical Archeology, XIII, 1901, გვ. 275—290. იგივე წერილს შესწორებებით გადაბეჭდილია მის წიგნში The Arab Conquest of Egypt.

კენების შემცველი ნაშრომი¹⁷⁵. გასაგებია, არცერთს არ შეეძლო ერთმანეთისაგან ესარგებლა და იდენტიფიკაცია კიდევ უფრო დამაჯერებელი გახდა, თუმცა მათი წინამორბედი მეცნიერებისაგან უკვე იმდენად იყო ნიადაგი შემზადებული¹⁷⁶, რომ სპეციალისტებს არ გაუჭირდათ ამ იდეის შეწყნარება. ისეთი გამოჩენილი ეგვიპტოლოგი, როგორც იყო მასპერო, სრულიად დაეთანხმა ბატლერს, როგორც ეს ირკვევა მის ხელნაწერებში აღმოჩენილი და გვიან გამოქვეყნებული რამდენიმე, შენიშვნებით სავსე გვერდიდან¹⁷⁷. დღეისათვის ბატლერ-ბოლოტოვის პოზიცია ძირითადად გაზიარებულია დასავლეთის სამეცნიერო წრეებში, სადაც არა ერთი ნაშრომი ეძღვნება კიროს ალექსანდრიელის (მუკავკასის) მოღვაწეობას¹⁷⁸.

შეიძლება თუ არა აღნიშნული იდენტიფიკაციის პრობლემა საბოლოოდ გადაჭრილად ჩაითვალოს? ვფიქრობთ, არა. საქმე ის არის, რომ დღემდე თვით კიროს ალექსანდრიელის (ფაზისელის) ბიოგრაფია არ ვიცით ზეირიანად. შემთხვევითი არ იყო, რომ ბოლოტოვი წერდა: „კიროს ფაზისელი ისტორიაში ერთი ყველაზე საინტერესო ფიგურათაგანია და იქნებ მითითრიც“-ო¹⁷⁹. ამ პიროვნებათა გაიგივებით ჩვენს წინაშე აღიმართა უდიდესი სახელმწიფო და საეკლესიო მოღვაწე. შეიძლება ითქვას, რომ იმ ხანებში ბიზანტიის იმპერიაში ჰერაკლე კეისრის შემდეგ კიროს-მუკავკასს ტოლი არ ყოლია და საერთაშორისო მდგომარეობაზე ასეთი კვალი არაეის დაუტოვებია. კითხვის ნიშნებს კი კითხვის ნიშნები მიემატა. ამ კითხვებზე პასუხის გაცემის ცდას კავკასიური (უკეთ ქართულ-სომხური) სამყაროსკენ მივყევართ და კი-

¹⁷⁵ Болотов В. В., К истории императора Ираклия, Византийский Временник, 1907, т. XIV, 1(1908). გამოქვეყნებულია ცალკე.

¹⁷⁶ E. Amelineau, Fragments coptes pour servir à l'histoire de la conquête de l'Égypte par les arabes. Journal Asiatique, Ser. VIII. Bd. XII, 1888, გვ. 361—410; F. M. Esteves Pereira, Vida do Abba Samuel do mosteiro do Kalamon, Lissabon. 1894, გვ. 41—53.

¹⁷⁷ Histoire des patriarches d'Alexandrie, par Jean Maspero, Paris, 1923, Appendice I, გვ. 363.

¹⁷⁸ აღმუკავკასის პრობლემის შესახებ სრული ლიტერატურისა და წყაროებისათვის იხ. A. Grohmann, Al-Muḳawḳas, Al-Muḳawḳis — Enzyklopaedie des Islam, III, Leiden und Leipzig, 1936, გვ. 769—772. დამატებით იხ. G. Graf, Geschichte der christlichen arabischen Literatur, I, Citta del Vaticano, 1944, გვ. 280—281, 468—470; E. Littmann, Muḳawḳis im Gemälde von Kusair 'Amra, ZDMG, 105(1955), გვ. 287—88; C. Dellef, G. Müller, Benjamin I, Patriarch von Alexandrien, Le Muséon, LXIX, 3—4, Leuven, 1956, 320—321; Précis de l'histoire d'Égypte par divers historiens et archéologues II: L'Égypte byzantine et musulmane, par Henri Numier et Gaston Wiet, Caïre, 1932, გვ. 68, 110.

¹⁷⁹ Болотов, Лекции по истории древней церкви, III, стр. 453.

როს-მუკავასის პრობლემის კვლევაში კირონ ქართლის კათალიკოსის შეყვანით ბევრ გაუგებრობას ვიცილებთ თავიდან.

ცხადია, ის პიროვნება, რომელიც კიროს-მუკავასთან გაიგივებას იყისრებდა, ფართო საერთაშორისო ხედვით, მოქნილი დიპლომატიით, საერო და საეკლესიო საკითხებში თანაბრად გარკვევის უნარით უნდა ყოფილიყო დაჯილდოებული. იყო ასეთი კირონ მცხეთელი? უეჭველად.

1

საკათალიკოსო საყდრის დაკავებისთანავე კირონმა ფართო საგარეო პოლიტიკის გატარება დაიწყო. მან მაშინვე დაამყარა კავშირი ისეთ დიდ საპატრიარქო ცენტრებთან, როგორც იყო რომი და იერუსალემი. სამწუხაროდ, ამ პატრიარქებთან მიწერილი წერილები არ შენონახულა, მაგრამ რომის პაპის პასუხში ზოგი საინტერესო ფაქტიური მომენტის ამოკითხვა მაინც კიდევ შეიძლება: „ამ წიგნის მომტანმა, რომელიც აქ მოციქულთა მთავრის წმიდა პეტრეს საფლავის სალოცავად მოვიდა, დაგვარწმუნა, რომ ჩვენთვის წიგნი გამოგიგზავნიათ, მაგრამ ამას სხვა ნივთებთან ერთად იერუსალემში დაუკარგავს“¹⁸⁰. ირკვევა, რომ კიროსს მოციქული გაუგზავნია როგორც რომში, ისე იერუსალემში. „ეპისტოლეთა წიგნიდან“ ჩანს, რომ კიროსს უმოქმედია სწორედ რომის პაპის რჩევის მიხედვით ნესტორიანთა საკითხში. სამწუხაროდ, არ ვიცით, კირონის მოციქულმა რა მისია შეასრულა იერუსალემში, ჰქონდა თუ არა იქაც გატანებული ეპისტოლე. „ეპისტოლეთა წიგნიდან“ ჩანს, რომ კირონმა იერუსალემის პატრიარქთან საკმაოდ მჭიდრო კავშირი დაამყარა და მიწერ-მოწერაც ჰქონდა. როდესაც ვრთანესისგან მოწერილ წერილს გაეცნო, კირონი აღშფოთდა, პასუხი თვითონ არ გასცა და განაცხადა: „ამას იერუსალემს ქალაქის მამამთავართან წავალებინებ, რომ პასუხი გასცესო“¹⁸¹.

კირონის ეპისტოლარული მემკვიდრეობიდან ჩვენამდე მოაღწია სულ ხუთმა წერილმა. ამათგან სამი აბრაამ სომეხთა კათალიკოსისადმი მიწერილი, ერთი მოსე ელიზარდელისადმი და ერთიც სმბატ ბაგრატიუნისადმი. ამას გარდა დანამდვილებით ვიცით, რომ კიროსს წერილები მიუწერია რომის პაპის გრიგოლ დიდისა და იერუსალემის პატრიარქისადმი. ადრეც აღვნიშნეთ, რომ კირონი ზედმიწევნით განათლებული ადამიანი იყო. ამას იგი თვითონაც აღნიშნავს სმბატ ბაგრატიუნისადმი მიწერილ წერილში: „მეცნიერება, სიბრძნე

¹⁸⁰ მ. თ. მ. ა. რ. შ. ვ. ი. ლ. ი, ისტორია კათოლიკობისა, გვ. 24.

¹⁸¹ ეპისტოლეთა წიგნი, გვ. 43.

და სწავლა უფალმა ღმერთმა მრავალ [სხვაზე] უფრო მოგცა ჯერ შენ, უფალს და მერე მე¹⁸². ზემოთ ისიც ვთქვით, რომ კირონმა რამდენიმე უცხო ენა იცოდა ისევე, როგორც მშობლიური. ყოველ შემთხვევაში, ბერძნული და სომხური მისთვის არა ნაკლებ მახლობელი იქნებოდა, ვიდრე ქართული. ამიტომ უნდა ვიფიქროთ, რომ ეპისტოლეები მას თვითონ შეეძლო დაეწერა ბერძნულად და სომხურად ქართული დედნის გარეშე. მაგრამ უხტანესის მონათხრობიდან ირკვევა, რომ ყოფილა მიმოწერის ქართული ვარიანტიც. მაშასადამე, ეპისტოლეები იწერებოდა ორ ენაზე, ადრესატისა და ქართულ ენაზე, და გარკვეულ დრომდე საკათალიკოსო კანცელარიაში ინახებოდა. კირონის ეპისტოლეები დღემდე მოღწეულია მხოლოდ სომხურ ენაზე. ვფიქრობთ, საძიებელია ამ მიმოწერის ქართული და ბერძნული ვარიანტები. თავისი მიმოწერის ცალგზს, ბერძნულ ენაზე გადათარგმნილს, გააგზავნიდა ალბათ კირონი იერუსალემში, როგორც იმუქრებოდა¹⁸³. კირონის წერილები გამოირჩევა დიპლომატიკის ხელოვნების ცოდნით და იშვიათი ლაკონიურობით. ამ მხრივ მისი წერილები ანტიკური მოღვაწეების ეპისტოლეთა საუკეთესო ნიმუშებს მოგვაგონებს.

ერთი სიტყვით, კირონის მოღვაწეობა არ იყო შემოფარგლული ქართლით და იგი ფართო დიპლომატიური პოზიციონტის მქონე პირი იყო. რომის პაპი, იერუსალემის პატრიარქი, სომხეთის სახელმწიფოს მესვეურები — აი, კირონის ადრესატა, უეჭველია, არასრული ნუსხა. მათ შორის არ არის ბიზანტიის კეისარი და კონსტანტინეპოლის პატრიარქი არა იმიტომ, რომ კირონს მათთან ურთიერთობა არ ჰქონდა დამყარებული, როგორც ამას მიქელ თამარაშვილი ვარაუდობს, არამედ იმიტომ, რომ რთული საერთაშორისო ვითარების პირობებში ბიზანტიასა და სპარსეთს შორის ამტყდარი ახალი ომის დროს, როცა ბიზანტიის პოზიციები კავკასიაში შერყეულია, სპარსული ორიენტაციის მქონე სომეხ მოღვაწეებთან ამ კავშირის ჩვენება ვერაფერი მარჯვე დიპლომატია იქნებოდა. ისევ უხტანესი უნდა იყოს მართალი, როცა ფიქრობს, რომ კირონის ანტისპარსულ მოქმედებაში ბიზანტიის ხელი ურევია და იგი «თანახმაა ბერძენთა».

კირონის წერილებიდან ჩანს, რომ ყველაზე უფრო მჭიდრო ურთიერთობა მას იერუსალემის პატრიარქთან ჰქონდა. მთელი კამათის

¹⁸² ეპისტოლეთა წიგნი, გვ. 77.

¹⁸³ ბერძნულ ენაზე შემონახულია კირონის სამი წერილი, დაწერილი როგორც ფაზისელობის, ისე ილექსანდრიელობის ხანაში. სამწუხაროდ, ეს ეპისტოლეები არ არის პოლემიკური ხასიათის და სულ სხვა განწყობილების ვადმოცემად არის დაწერილი. ამიტომ მათი შედარება აგებულების თვალსაზრისით კირონ მცხეთელის ეპისტოლეებთან ავტორების იდენტიფიკაციის დასადგენად არაფერს გვაძლევს.

მანძილზე იგი იერუსალემის ავტორიტეტს ეყრდნობა. თვლის, რომ ქართველებს და სომხებს სარწმუნოება სწორედ იქიდან მიუღიათ. „ნუ იქადით მხოლოდ იერუსალემის სახელით“, უკვირებდნენ სომხეთის მოღვაწენი. და ბოლოს, კიროსს განზრახვა აქვს თვით ჩავიდეს „საღმრთო ქალაქში“ წმინდა ადგილების მოსალოცად და, უეჭველია, პატრიარქთან სათათბიროდ.

ამრიგად, კირონის მთელი მიზოწერა ცხადად გვაჩვენებს, რომ ჩვენს წინაა დიდად განათლებული, პოლიტიკური ინტუიციით აღჭურვილი, ფართო საერთაშორისო ინტერესების მქონე, გაპედული სახელმწიფო მოღვაწე და მოქნილი რელიგიური თვალსაზრისის მქონე კათალიკოსი.

2

კიროს ალექსანდრიელი (ალ-მუკაჯასი) ათავსებდა ერთმანეთთან ალექსანდრიის პატრიარქობასა და ეგვიპტის ფინანსთა გამგებლობას. ეგვიპტეში კეისრის ნაცულობას¹⁸⁴. ასეთი ფუნქციების შესრულება ყველა მოკვდავს არ შეუძლია და ცალკეულთა ხვედრია. კიროს ალექსანდრიელისა და კიროს მცხეთელის იგივეობის დასამტკიცებლად, ცხადია, მოგვიხდება შევამოწმოთ კირონის საერო ასპარეზზე მოღვაწეობის უნარი.

კირონის მთელი ცხოვრება მოწმობს, რომ საქმე გვაქვს მნიშვნელოვან ფიგურასთან საერო ცხოვრებაშიც. მისი ყოველი ნაბიჯი საეკლესიო სფეროში ქვეყნის პოლიტიკური ინტერესებით არის ნაკარნახევი და მასში ჩარეულნი არიან საერო ხელისუფალნიც. ავიდა თუ არა ქართლის კათალიკოსის ტახტზე, კიროსმა მამინევე გამოაჩინა თავისი ძალა: „რა უანს შიაწია კიროსმა თავისი მთავრობის სამწყსოს და თავის ქალაქს, რომელსაც მცხეთა ეწოდება, შეკრიბა თავისთაბებისკობოსები, იმ ქვეყნის წარჩინებულები, ერისთავები და დამოწმნილი მათთან ერთად სრულიად მთელი ქვეყანა თავისი ხელმწიფობის ქვეშ“¹⁸⁵.

¹⁸⁴ ორი უფლების გაერთიანების აღსანიშნავად კიროს ალექსანდრიელი სხვადასხვა ფერის ჩემებს იცვამდა — წითელსა და შავს. Ю. Кулаковский, История Византии, III. стр. 133; L. Bréhier, L'empire Byzantin sous les Héraclides, Journal des Savants, 1917, № 9, გვ. 451. G. Rouillard, L'administration civile de l'Égypte byzantine, Paris, 1928, გვ. 230.

¹⁸⁵ Երբ ժամ ենուս կխարն ի վիճակ խրոյ իշխանութեանն և ի բողոսն իրենց՝ որ կաչի Մեխեթայ. ժողովէ առ ինքն գեղիսպոստանն նանդիք լաւօք աշխարհն և գիշտնս և գնախարարս. և նուանէ նոքօք նանդիք առնասարակ գամենայն աշխարհն ընդ իրով իշխանութեամբ: ՌԱՄՆԵՆԻՍ. II, գვ. 4.

სის რეზიდენცია სამეფო სასახლის გვერდით ყოფილა¹⁸⁷. კირონი არც მცხეთას ჩანს მოწყვეტილი. საეცებით შესაძლებელია, რომ კირონისგან მუდმივ სამყოფელად თბილისის არჩევა ქვეყნის პოლიტიკური მდგომარეობით იყო გამოწვეული: ქართლში უმეფობაა. ერისმთავარი და ერისთავები მისი გავლენის ქვეშ არიან. კირონი განაგებს ქართლის საეკლესიო და საერო ცხოვრებას და საკათალიკოსო საყდარს სეფე-სასახლესთან გადააქვს¹⁸⁸.

კირონის მოღვაწეობაში საინტერესოა კიდევ ერთი გარემოება: სომხეთის სპარსულ ნაწილში საქმიანობის დროს იგი იყო დვინის კა-

¹⁸⁷ *ჩანგიქ ლ ნუ* (კირონი—ზ. ა.) *ქ ვაღაქ იქიან შიქინქ. იქ ლ მხარ კა-ყაყარანა არქინქ: 0 ქვე, გვ. 19.*

¹⁸⁸ აქ გვერდს აუვლით VI—VII სს. მქნაზე მოღვაწე ქართლის ერისმთავრების შესახებ ვრცლად მარჯლობს. ჩვენი პოზიციაა რომ ნათელი იყოს, ნოკლედ მაინც აღნიშნავთ: წინააღმდეგ ზოგი სპეციოლისტის მტკიცებისა, „ქართლის ცხოვრებაში“ სტეფანოზ I-ის „ურჩმუნოდ“ გამოცხადება მის ანტიქრისტიანობაზე კი არ მიუთითებს, არამედ—ანტიქალკედონობაზე. ანტომ სტეფანოზ I შეიძლება იყოს ყოფილიყო (და არის კიდევაც) მცხეთის წერის კტორი. აღარანაც ერისთავი არ არის სტეფანოზის ძმა ან მისი გვარის წარმოადგენელი. იგი გამოსახულია წერის ბარელიეფზე სტეფანოზთან და დემეტრესთან ერთად ამიტომ, რომ მცხეთის წერის აშენებს „ყოველი ქართლი“ ქართლისა და კახეთის საზღვარზე. ქართლის კათალიკოსის საყდარზე კირონის ასვლა მთლიანდ ცვლის ქვეყნის რელიგიურსა და საეკლესიო პოლიტიკას, სპარსულ-სომხური ორიენტაციის შქონე მონოფიზიტ სტეფანოზსა და კათალიკოს ბართლომეს უპირისპირდებიან ბიზანტიურ-ქალკედონური (უკეთ, შემართვებლური) პარტიის წარმომადგენლები—კირონი, აღარანაც და სხვები; უნიონალისტი მოღვაწეები იმარჯებენ და დაახლოებით 604 წლიდან ქართლის ერისმთავარი ხდება კახეთის ერისთავი აღარანაც. 614 თუ 616 წელს. ე. წ. „სპარსული ყრების“ შემდეგ, ხოსრო კვლავ აღადგენს მისი გავლენის ქვეშ მყოფ ქვეყნებში „სომხურ სარწმუნოებას“ (მონოფიზიტურს). ქალკედონიტი მოღვაწეები იძულებული არიან მიატოვონ თავიანთი ქვეყნები. აღარანაც გადადის კახეთში, რომელიც სპარსელთა უშუალო ბატონობას გადაურჩა. ქართლში კვლავ ბრუნდებიან სტეფანოზ I და კათალიკოსი ბართლომე (ბართლომეს შესახებ ამავე აზრს გამოთქვამდა თ. უორდინა, ქრონიკები, I, გვ. 58—59). სტეფანოზი და ბართლომეც ქრისტიანი („სომხური“ რელიგიის) მოღვაწეები არიან, ამიტომ ორმიზნის მონეტების მიმართ მორჩილი ქართული მონეტები, წინააღმდეგ დღეს გავრცელებული შეხედულებისა, შეიძლება მისი ერისმთავრობის მეორე პერიოდზე (616—629) მოდიოდეს და არ ეუთვნოდეს სტეფანოზ II-ეს (მის დროს ორმიზნის მონეტების მიმართ მხოლოდ გარკვეული ძალდატანებით შეიძლება მივიღოთ). 616 წლიდან 629 წლამდე (პერაკელს ლაშქრობამდე) ქართლის საეკლესიო რელიგია მონოფიზიტურ-ქრისტიანულია და ცხადია სტეფანოზსაც აღარაინ უწოდებს „ურჩმუნონს“. ეს ვითარება უნდა იყოს ასახული „შინის სასწაულებშიც“, რომლის მიხედვითაც სტეფანოზი თავგამოდებულ ქრისტიანს ხდება და ეკლესიებს შეუვლიან-საც კი ანიჭებს (სწორედ ამიტომ ორივე ჭგუფის ე. წ. სასაზღვრო მონეტები, რომლებიც 590—628 წლებში თარსდებიან, სტეფანოზ I-ის მოჭრილი გვეონია). პერაკელს კვისრის ქართლში ლაშქრობის დროს სტეფანოზი ბრძოლაში იღუპება და ქართლის ერისმთავარი კვლავ აღარანაც ხდება.

თოლივე ეკლესიის უზუცესი და აირარატის გავარის ქორეპისკოპოსი. თუ ქორეპისკოპოსს ტრადიციულად სოფლის ეპისკოპოსად ვა-
ვიგებთ, მაშინ კათალიკოსთან პირადად დაახლოებული და შვილად
მიჩნეული პირისათვის, რომელსაც მეტად მაღალი საეკლესიო თანამ-
დებობა ეკავა, რაღა ბედენა იქნებოდა აირარატის ქორეპისკოპოსო-
ბა. სამწუხაროდ, სომხეთში, ისევე როგორც ჩვენში, ქორეპისკოპოსე-
ბის სტატუსი დღეს შეუსწავლელია. მეტადრე კიდევ გაუთვალისწინე-
ბელია არსენი კათალიკოსის მნიშვნელოვანი ცნობა: „და კათალიკოზ-
ნი და ეპისკოპოზნი განდრკეს სიმართლისაგან; და კადნიერებაჲ მოი-
ლეს სპარსთაგან წინააღდგომად აზნაურთა. და ხარკსა სოფელთასა
თვთ გარდაქდიდეს, რამეთუ ეპისკოპოსთა და ქორეპისკოპოსთა მიან-
დევს ქუეყანაჲ, ვითარცა მორჩილთა სპარსთამასა“¹⁰⁹. მეტად საყურად-
ღებოა ცნობა ქორეპისკოპოსთათვის ქვეყნის საერო გამგებლობის მი-
ნიჭების შესახებ. ისინი თავიანთი გავარებიდან „ხარკსა სოფელთასა
თვით გარდაიქდიდეს“, ე. ი. ფაქტიურად განაგებენ ქვეყნის ფინანსებს.
თუ ასეა, კირონი უკვე სომხეთში ყოფილა მნიშვნელოვანი საერო და
სასულიერო ფუნქციების აღმსრულებელი, უკვე აქ მიჩვეულა „აზ-
ნაურთა წინააღდგომას“. საყურადღებოა, რომ კიროს ალექსანდრიელი
ეგვიპტეში ზუსტად ამავე ფუნქციებს ასრულებს, ოღონდ უფრო ფა-
რთო მასშტაბით. ამრიგად, ეპისკოპოსობისა და ფინანსთა განმგებლის
თანამდებობის შერწყმის იდეა დასაბამს თვით კირონის ქორეპისკო-
პოსობაში პოულობს (იქნებ სომხეთის ქორეპისკოპოსების შესახებ
არსენის ცნობა კახეთის ქორეპისკოპოსების გასახსნელადაც გაჰოდ-
გეს და პირიქით). „აზნაურთა წინააღდგომის“ ჩვევა კიროს სომხე-
თიდან ქართლში გადმოაქვს და აქედან ჭერ ეგრისსა და შემდეგ ეგ-
ვიპტეში შეაქვს.

X

კონკრეტული საკითხები ილენტიფიკაციისათვის

1

ყველა აღმოსავლური წყარო ერთხმად აღნიშნავს კიროს-მუკავ-
კასის მძიმე ხასიათს, მის სიფიცხეს და სისასტიკეს მოწინააღმდეგეებ-
თან ურთიერთობაში. კონკრეტური და არაბული წყაროები მოგვითხრო-

¹⁰⁹ ქრონიკები, I, გვ. 326.

ბენ არა ერთ ეპიზოდს მისი სიფიცხის დასასურათებლად და თვით კიროსს ათასგვარი ეპითეტით ამკობენ. მიუხედავად ასეთი დახასიათებისა კიროსი ფრიად თავშეკავებული დიპლომატი ჩანს. იგი ლობიერია მათ მიმართ, რომლებმაც უნია აღიარეს და მიიღეს მონოთელიტობა. ვინც კიროსს ქართლის კათალიკოსის შესახებ სომხურ მასალას გაეცნობა, ნახავს, როგორ წააგავს ამ ორი მოღვაწის ხასიათები ერთმანეთს¹⁹⁰.

ცურტავის სომხურენოვანი სამწყსო შესჩივის ვრთანეს ქერდოლს: „ჩვენთვის მანდედან (სომხეთიდან — ზ. ა.) დახმარებისა და ზურგის გარეშე შეუძლებელია ყოფნა — ისეთ მძლავრ ამასს, რომელიც მამა-ბიბივრად იწოდება, შეეყრვივართ. თუ არა, [უნდა] დავტოვოთ ეს ქვეყანა და წავიდეთ“¹⁹¹.

მოსე ცურტავის ეპისკოპოსის წერილებიდან ჩანს, რომ კიროსი მართლაც ფიცხი და მკაცრი ყოფილა. როდესაც განრისხდებოდა, შიშით ყველა ძრწოდა. კიროსის მძინეარებას მოსეზე ისეთი ეფექტი მოუხდენია, რომ იგი ვრთანესს მეტად მხატვრულად და ქეშმარიტი შეძრწუნებით აუწერს ვითარებას: „იგიც მაგ წმინდა საყდრის მოწაფეა ჩვენთან ერთად. თუმცაღა ეხლა ამაო დიდებისაგან, როგორც მდინარე წყალდიდობისაგან, აღმდგარია, ვითარცა მხეცი რამ უწყალო, კლანჭებითა და ბრჭყალებით, განრისხებულა“¹⁹².

როდესაც ვრთანესს ქერდოლმა მამხილებელი წერილა გაუგზავნა კიროსს, დიდხანს ვერავენ გაბედა მისთვის გადაეცა. წერილის წაკითხვის შემდეგ კიროსი დიდად განრისხებულა და დაუოკებელი სიფიცხე გამოუჩენია. მოსე ეპისკოპოსი ატყობინებს ვრთანესს: „წერილი, რომელიც მისწერეთ კათალიკოსად წოდებულს და იმ ქვეყნის მთავრებს, გავატანე ჩემს ყრმას და ეხლა მოვიდა. დაღლილობის გამო მანდ ვერ შეძლო წამოხველა და თქვენთან ამბის მოტანა, თუ როგორ ჭერ ვერავენ შეძლო მიერთმია წერილი კათალიკოსად წოდებულისთვის, მერე,

¹⁹⁰ ანჯარიშვასაწევია ის გარემოება, რომ არც კიროსისა და არც კიროსის დასახსიათებლად მისი მომხრეებრივი თითქმის არაფერი არ შემოგვრჩა. მათ შესახებ ყველაფერი დაწერილია პოლიტიკური თუ რელიგიური მოწინააღმდეგეების მიერ, ან კიდევ გვიანდელი ისტორიკოსები ასეთ წყაროებს ეყრდნობიან. ცხადია, ამ გარემოებას უნდა ანჯარიში გაეწიოს, როცა ასე მკვეთრად უარყოფითად განწყობილ ცნობებს კეთილშობილთ. კიროსის დასახსიათებლად იხ. A. Butler, *The Arab Conquest of Egypt, Chapter XIII: Persecutions of the Copts by Cyrus*, გვ. 168—193; C. D. G. Müller, *Benjamin I, Le Muséon*, 1956, LXIX, გვ. 3—4. წყაროების გაელვით გამსაჯურებთ მკაცრად ახასიათებს კიროსს C. H. Becker, *The Expansion of the Saracens, Camb. Med. Hist., II*, გვ. 349—350.

¹⁹¹ ეპისტოლეთა წიგნი, გვ. 34—35.

¹⁹² იქვე, გვ. 36.

თუმცა ბოლოს მიუტანეს, წიგნის კითხვისას აღიძრა სასტიკი რისხვით გამძვინვარებული გულით, ფერშეცვლილი სნეულივით წყევლიდა, ავინებდა და ათრევდა სომხეთს და წერილის პასუხი არც თვითონ დაწერა, არც სხვას დააწერინაო¹⁰³. მიუხედავად ასეთი ფიცხი ხასიათისა და სიმკაცრისა, დიპლომატიაში კირონი სამაგალითო თავშეკავებას და სიდინჯეს იჩენს. არც ერთი მისი წერილი, განსხვავებით აბრაამ სომეხთა კათალიკოსის ეპისტოლეებისაგან, აღუღებელი კაცის ნაწერს არ გავს, არსად გადაუხვევია ზრდილობისა და ტაქტის ნორმებისაგან.

როგორც ვხედავთ, კირონი მცხეთელია და კიროსა ფაზისელის (ალექსანდრიელის) იდენტიფიკაციას მათი ხასიათების მსგავსება აშკარად ხელს უწყობს.

2

მეცნიერთათვის დღემდე უცნობია მარონიტთა სექტის სახელწოდების წარმომავლობა. ცნობილია, რომ მარონიტები მონოთელიტური წვალების უკანასკნელი ნაშიერნი არიან და შემორჩნენ ლიბიასა და სირიაში¹⁰⁴. ფიქრობენ, რომ მათი სახელი შეიძლება უკავშირდებოდეს ანტიოქელ მოღვაწეს მარონს, რომელიც 400 წელს გარდაიცვალა. ცხადია, ამ ვარაუდს თვით მისი ავტორებიც კი ვერ დაუპერენ მხარს მტკიცედ. მონოთელიტური ერესი VII საუკუნის პირველ ნახევარში წარმოიშვა და IV საუკუნის მოღვაწე მისი ერესიარხი ვერ გახდებოდა. მთლად დამაჯერებელი არ ჩანს მეორე ვარაუდიც რომლის მიხედვითაც მარონიტების სახელი მომდინარეობს ანტიოქიის პატრიარქის—აჟიანა მარუნის—სახელიდან, რომელმაც, შესაძლოა, ლიბია მონოთელიტებზე მოაქციაო. საქმე ის არის, რომ აჟიანა მარუნის 707 წელს გარდაიცვალა და მისი მოღვაწეობის ხანაში (680 წლიდან) უკვე დაგმობილი იყო მონოთელიტობა. VI მსოფლიო კრების აქტები-

¹⁰³ ეპისტოლეა წიგნი, გვ. 43.

¹⁰⁴ The Encyclopedia Britanica. V. 17, London, 1926; F. Cross, The Oxford Dictionary of Christian Church, London, 1958; P. D'ib, L'Eglise maronite, vol. I, 1930; P. Pargoire, L'Eglise byzantine de 527 a 847, Paris, 1905, გვ. 167-170; G. Graf, Geschichte der christlichen arabischen Literatur. I. გვ. 65-68; J. B. Chabot, Les listes patriarcales de l'Eglise maronite. Etude critique et historique, Mémoires de l'Academie des inscript. et belles-lettres. 43, 1936; Kamal S. Salibi, The Maronite Church in the Middle Ages and its Union with Rome, Oriens Christianus, 42, 1958, გვ. 92-104, ბოლო ხაზებში არის მარონიტების მონოთელიტობიდან წარმომავლობის უარყოფის ცდა (იხ. W. Crawford, William of Tyre and the Maronites, Speculum, 30, 1955, გვ. 222-228), მაგრამ მას ქვრეურობით მომხრე არ ვაყვს.

დან და მონოთელიზმის ლიდერების (სერგი კონსტანტინეპოლელი, რომის პაპი ჰონორიუსი, კიროს ალექსანდრიელი) მიმოწერიდან და ნამდვილებით ვიცით, რომ ლიბია მონოთელიზმზე კიროს ალექსანდრიელმა მოაქცია. კიროს ალექსანდრიელის მიერ შედგენილი 9 მუხლიანი უნიონალური პაქტი სწორედ ლიბიელებს ეხებოდა.

ჩვენ უკვე აღვნიშნეთ, რომ სახელი „კირონ“ „კიროსის“ იდენტურია და დაბოლოება „-ონ“ შესაძლოა სირიული დიმიწუტივის აღმნიშვნელი ფორმანტი იყოს¹⁸⁵. მარონ სახელის „-ონ“ დაბოლოება ასეთივე სუფიქსი უნდა იყოს და ამის, ანალოგიები აღმოსავლელი კათალიკოსების სახელებში უაპრაევია რაც შეეხება სახელის ძირს „მარ-“. იგი ზუსტი თარგმანია ბერძნული ძირის „კირ-“. ბოლოტოვი აღნიშნავს, რომ სირიული კათალიკოსების სახელებში გავრცელებულია „მარ-“ ძირიდან ნაწარმოები სახელები და ეს უნდა იყოს ბერძნული „კიროს“ ტიპის სახელების სირიულად გადმოცემის ცდა. ვფიქრობთ, ასეთი მსჯელობის შენდევ შეგვიძლია გავაყეთოთ დასკვნა: 1. ლიბია მონოთელიტობაზე მოაქცია კიროს ალექსანდრიელმა (ფაზისელმა) და იგია მარონიტების ერესიარხი¹⁸⁶. ბუნებრივია ვიფიქროთ, რომ სახელსაც აღნიშნული სექტა მისგან მიიღებდა. 2. სახელი „მარონ“ ზუსტი ასლია „კირონ“ სახელის¹⁸⁷. 3. ჩვენ წამოვეყერით კიროს ალექსანდრიელისა და კირონ ქართლის კათალიკოსის იგივეობის იდეა და ვფიქრობთ, მარონიტების ერესიარხის სახელი „მარონ“ მხარს უჭერს ამ ცდას.

3

ზემოთ აღვნიშნეთ, რომ დღეს აღმოსავლეთმცოდნეობაში სადავო თითქმის აღარ არის კიროს ალექსანდრიელისა და აღმუჟავკასის იგივეობა. ამ დებულების დამამტკიცებელ ერთ-ერთ ძლიერ არგუმენტად, როგორც ბოლოტოვს, ისე ბატლერს მიაჩნიათ სწორედ წოდება

¹⁸⁵ იხ. კომენტარები XI, 1; ზ. ალექსიძე, „კირონ“ სახელის ეტიმოლოგიისათვის, სსრ მეცნ. აკად. შოამბე, XLI : 1, 1966, გვ. 252—256.

¹⁸⁶ კიროს ალექსანდრიელს (და საერთოდ მონოთელიტებს) მარონიტს უწოდებს თეოდორე აბუეჟრა. იხ. G. Graf, Die arabischen Schriften des Theodor Abu Qurra, Paderborn, 1910, გვ. 103—104, 117—120. ირანულ ხელნაწერებში რომ „მარონიტი“ ვწერა, გამომცემელმა ყველგან „მონოთელიტი“ შეცვალა. გ. გრაფს გერმანულ თარგმანში „მარონიტი“ აღდგენილი აქვს. იხ. ციტ. ნაშრ., გვ. 104, შენ. 2.

¹⁸⁷ „კირონ“ და „კიროს“ სახელების სირიულად „მარ“- ძირიდან ნაწარმოები სახელებით გადმოცემის შესახებ იხ. В. В. Болотов, Из истории церкви сиро-персидской, С. -Петербург, 1901, გვ. 125—126.

„მუკავკასი“. მათზე უფრო ადრე არა ერთი და ორი ვარაუდი წამოაყენეს სპეციალისტებმა ამ სახელის გასახსნელად, მაგრამ წარუმატებლად. ბოლოტოვმა და ბალტერმა კიროსის ფაზისთან კავშირი გაითვალისწინეს და „მუკავკასში“ კავკასია დაინახეს ასახული. ოლონდ მათი კონცეფციები მაინც განსხვავდებოდა ერთმანეთისაგან. ბოლოტოვს ვერ წარმოედგინა, რომ კიროსი შეიძლებოდა რომელიმე კავკასიური ტომის წარმომადგენელი ყოფილიყო. ამიტომ ცდილობდა „მუკავკასში“ გაკავკასიელებული დაენახა: კიროსი, სახელის მიხედვით ჩანს, რომ ეგვიპტური წარმოშობის იქნებოდა და კავკასიიდან დაბრუნების შემდეგ დაცინვით ალბათ „გაკავკასიელებულს“ ეძახდნენო¹⁰⁰. მისი აზრით „მუკავკას“ ბერძნული ბ *μακρυαχαινοειδ*-ის გადმოცემის ცდაა. ბოლოტოვის ვარაუდს რამდენიმე დაბრკოლება ედობება: ჭერ ერთი, სახელი „კიროს“ სრულიადაც არ მიუთითებს ადამიანის ეგვიპტურ წარმოშობაზე და მთელს ქრისტიანულ სამყაროში გავრცელებულია, მით უმეტეს ბიზანტიის იმპერიაში. მეორეც, შეუძლებელია ისეთი მსხვილი პოლიტიკური მოღვაწისათვის, როგორიც კიროსი იყო შეერქმიათ დაცინვით რაიმე სახელი და ისიც ისე, რომ თითქმის მის ერთადერთ სახელად ქცეულიყო. შემთხვევითი კი არ არის, რომ ზოგი სპეციალისტი ცდილობს „მუკავკას“-ში სრულიად საწინააღმდეგო (საპატიო) მნიშვნელობის ბერძნული სიტყვა *μακρυαχαι* ამოიკითხონ¹⁰¹. რასაკვირველია, არაბული „მუკავკასის“ კოპტური ფორმა „პკავკიოს“ სრულიადაც არ არის ახლოს ბერძნულ ბ *μακρυαχαινοειδ*-თან. ჩანს, ვაცლებით უფრო მართალია ბატლერი, როცა „მუკავკას“-სა და „პკაუკიოს“-ში ხედავს ბ *Καυκασιος*; ან *Καυκασιος*-ს (ნაკლებ სავარაუდოა ბატლერის მიერ წამოყენებული მეორე ფორმა ბ *Καλχιδος*)¹⁰². ჩვენ საცესებით ვიზიარებთ ბატლერის ვარაუდს, მაგრამ აქვე დაუვმატებთ: თუ კი ვინმე კოლხეთიდან ყოფილა ოდესმე ბერძნულ სამყაროში გადასული, ზედსახელად ან პონტოელი, ან ლაზი, ან ფაზისელი და მისთანები შერქმევია. იქნებ სახელი კავკასიელი უფრო უპრიანი იყო ისეთი ქართველი მოღვაწისათვის, რომლის ასპარეზი არც მხოლოდ იბერიით შემოიფარგლებოდა და არც ლაზიკით. ასეთი იყო სწორედ კიროს ქართლის კათალიკოსი და ეგრისის არქიეპისკოპოსი.

¹⁰⁰ К истории императора Иракла, გვ. 72—73.

¹⁰¹ იქვე, გვ. 69. ვ. ბოლოტოვი მოუთხოვს, რომ *μακρυαχαι* VII საუკუნეში არ იყო ცოცხალი სიტყვა და მას ვერავის შეარქმევდნენ.

¹⁰² A. Butler, The Arab Conquest of Egypt, გვ. 526.

იბნ აბდ-ალ ხაკამის ცნობით აღ-მუჟაჯვასს ყავდა ცოლი, განთქმული თავისი ვენახით და მისი მოვლა-პატრონობით²⁰¹. იაკუთი მოგვითხრობს ლამაზ ისტორიას მუჟაჯვასის ქალიშვილის არმანუშას შესახებ, რომელიც გაემგზავრა კესარიას ჰერაკლე კეისრის ვაჟთან კონსტანტინესთან საქორწინოდ. გზაში არმანუშამ შეიტყო, რომ კესარიას არაბთა ალყა ერტყა და უკან გამობრუნდა ეგვიპტისაკენ. ციხექალაქ ბილბაისთან მას არაბთა სარდლის ამრის ლაშქარმა მოუქწრო. დიდხანს იცავდა ულამაზესი ქალწული თავის ამაღასთან ერთად იარაღით ხელში ციხეს, მაგრამ ვერას გახდა. არაბებმა შეიპყრეს ხანგრძლივი გარემოცვის შემდეგ და ამრს მიჰკვარეს. ქალიშვილის სიმამაცითა და სილამაზით მოხიბულმა სარდალმა არმანუშა მთელი სიმდიდრითა და გადარჩენილი ამალით უვნებლად დაუბრუნა ალქსანდრიის პატრიარქს²⁰². ამ ორ საინტერესო გადმოცემას კიროს-მუჟაჯვასის ცოლისა და შვილის შესახებ ბატლერი არაბული ღამეების მიბაძვით შეთხზულ მითად თვლის: „სამწუხაროა — წერს იგი — რომ ეს მითები, რომლებიც ხშირად შთაგონებულია არაბული ღამეების თანტაზიით, უნდა განიღვევოს ისტორიის ფარგლებიდან“²⁰³.

ბატლერის ერთადერთი და უძლიერესი არგუმენტი ის არის, რომ კიროსი პატრიარქია და არ შეიძლება ცოლ-შვილი ყავდეს. მართლაც, უკვე იუპიტინე კეისრის დროიდან უმაღლეს საეკლესიო ხელისუფალთ ბიზანტიის იმპერიაში აღარ შეპფერიათ ცოლოსობა²⁰⁴, მაგრამ კიროსი ხომ მუდამ ალექსანდრიის პატრიარქი არ ყოფილა. ამასთან ეგვიპტე სრულიადაც არ არის განთქმული ვენახის გაშენების ოსტატობით და საერთოდ მევენახეობა აქ იშვიათი ხილია. სწორედ ამიტომ გახდა კიროსის ცოლის ნამოღვაწარი აბდ-ალ ხაკამისგან სპეციალური აღნიშვნის ღირსი. მაგრამ თუ გავიხსენებთ, რომ კიროსი ალექსანდრიის პატრიარქობამდე ფაზისის (ეგრიისის) მიტროპოლიტი იყო და იმასაც დაუმატებთ, რომ შესაძლოა, იგია ქართლოს კათალიკოსი კირონი, მისი ცოლის ასე გაწვრთნილობა მევენახეობის საკითხებში აღარ გაგვაოცებს. ბატლერის ურწმუნოება კიროსის ცოლოსობის შესახებ საერ-

²⁰¹ A. Butler, *The Arab Conquest of Egypt*, გვ. 216.

²⁰² E. Quatremère, *Memoires Géographiques et Historiques sur l'Egypte*, Paris, 1811, I, გვ. 53—54; Stanley Lane-Poole, *A History of Egypt in the Middle Ages*, London, 1901, გვ. 6—7; E. L. Butcher, *The Story of the Church of Egypt*, I, გვ. 359—360.

²⁰³ A. Butler, *The Arab Conquest...*, გვ. 216; სიფრთხილით მოკიდებასა და გამოყენებისას შემოწმებას მოითხოვს სტ. ლენ-პულიც. იბ. ზემოთ მით. ნაშრომი, გვ. 6—7.

²⁰⁴ Суворов, *Учебник церковного права*, Москва, 1913, гл. 357; Е. Смирнов, *История христианской церкви*, II, 1915, гв. 317.

თოდ უადგილო გამოჩნდება, თუ კი დავიჭერებთ კიროსისა და კირონის იგივეობას. კირონ ქართლის კათალიკოსი დასახელებულია „მოქცევაჲ ქართლისაჲ“-სთვის დართული სიის ცხრა ცოლოსან კათალიკოსს შორის²⁰⁶. ქართველმა მემკვიდრეებმა იცის, რომ ქართლის კათალიკოსები ყოველთვის ცოლოსნები არ იყვნენ და როგორც ჩანს, იმის ცნობებიც აქვს, თუ რომელნი იყვნენ ოჯახს მოკიდებულნი²⁰⁶. მაშასადამე, კირონ მცხეთელი ცოლოსანი კათალიკოსია და თუ იგი მართლაც კიროს ფაზისელია, შესაძლოა, ყოლოდა ლამაზი და მამაცი ქალიშვილი არმანუშა (Armanuşah). რაც შეეხება თვით სახელის ეტიმოლოგიას, უეჭველია, ფალაური არეალისკენ, უფრო კი სომხეთისკენ, მიგვაპყრობინებს ყურადღებას. „არმანი“ (armani) ან „არმენ“ სომეხთა ერთი ეპონიმი (სომეხებში ინდო-ევროპული ნაკადის ეპონიმი) და ფრიად გავრცელებული საკუთარი სახელია უძველესი ხანიდან. სახელი *Արմანი* ახლაც გავრცელებულია დასავლეთ სომეხებში და ითვლება *Արმენ + ანი* შედგენილად, რაც „არმენის ქალიშვილს“ ნიშნავს²⁰⁷. სხვა ეტიმოლოგია ამ სახელს არ ეძებნება და ბერძნული თუ ეგვიპტური სამყარო სრულიად გამორიცხულია. თუ კიროს ალექსანდრიელში კირონ მცხეთელს არ დავინახავთ, იძულებული გავხდებით ბატლერის მსგავსად წყაროების ცნობა კიროს-მუჟაკვასის ცოლ-შვილის შესახებ ლეგენდად ჩავთვალოთ და ამ უაღრესად საინტერესო მოღვაწის ბიოგრაფიის დასადგენად მეტად მნიშვნელოვანი ფაქტი უკუვაგდოთ. კირონ მცხეთელი ქართლში დაბრუნდა დაახლოებით 35 წლისა. სავარაუდოა, რომ ცოლს იგი სომეხეთში შეირთავდა და მისი ქალიშვილის სომხური ეტიმოლოგიის მქონე სახელიც ასე აიხსნებოდა. არც იმ გარემოება იქნებოდა უცხო, რომ კიროსს თავისი ქალიშვილისათვის ქართლში შეერქმია ფალაურ-სომხურად გაფორმებული სახელი. ასეთი სახელები ხომ ქართლშიც მრავლად იყო გავრცელებული.

5

კიროსი, სპეციალისტების აღნიშვნით, არაბულ წყაროებში მოიხსენება კიდევ ორი სახელით: „გიორგი მინას ძე“ და „გიორგი კარაბის ძე“.

²⁰⁶ ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები, I, გვ. 97.

²⁰⁶ საყურადღებოა, რომ 431 წლის ეფესოს მსოფლიო კრების შემდეგ საეკლესიო კრებების დადგენილებები ეპისკოპოსების ცელიბატის შესახებ სომხეთისათვის კანონის ძალას არ ატარებდნენ, რადგან მათი წარმომადგენლები ამ კრებებს აღარ ესწრებოდნენ. იხ. Y. Gulbekian, Clerical Celibacy and the Church of Armenia, London, 1966, გვ. 4-5.

²⁰⁷ 2. Ա Մ ա յ ա Ն, ԱՆՃԱՆՈՒՄՆԵՐԻ ԲՈՒՅԱԲԱՆ. I, გვ. 290.

განვიხილოთ ჭერ პირველი. ყველა მკვლევარს, ვინც კი აღმუ-
კავკასის საკითხს შეხებია, საგონებელში აგდებდა არაბულ წყაროებში

მისი მოხსენიება ḡurīḡ ibn mena-დ (جرى ابن مينا). ḡurīḡ-ს (جرى جرى)
ისინი „გიორგიდ“ იგებდნენ და ამ გამოთქმას ასე გაშიფრავდნენ ხოლ-
მე: გიორგი მენას ძე. მაგრამ ახლა თვითონ სახელი გიორგი იწვევდა
ეჭვს. თვლიდნენ, რომ არაბი ისტორიკოსები, ან მათი წყარო, ურევენ
მუკავკასის კირონის წინ მყოფ ალექსანდრიის პატრიარქ გიორგიში, ან
ქალაქ ბაბილონის ციხისთავში, ან კიდევ ერთ-ერთ ბიზანტიელ სარდალ-
ში²⁰⁰. მაგრამ ასეთი ახსნა იმდენ წინააღმდეგობას იწვევდა და იმდე-
ნად ნაძალადევი ჩანდა, რომ თვითონვე გაუბედავად აყენებდნენ ამ
მოსაზრებებს. საქმე ის არის, რომ არაბული ფორმა სახელისა — جرى

جرى²⁰⁰ სრულიადაც არ მიუთითებს მხოლოდ სახელ გიორგიზე.
არაბული დაწერილობით (მით უფრო გაუხმოვანებლად) ადრინდელი
ქრისტიანული ხანის ძეგლებში, სცდაც tašdid-ი ჩვეულებრივ არ აღი-

ნიშნება, გიორგი და ეთნიკური სახელი „ქართველი“ — كرجي, كرجي²¹⁰
—სავსებით იდენტური შეიძლება იყოს ერთმანეთის. ამას კარ-
გად ადასტურებს „ლიმონარის“ არაბულ ვერსიანი (X ს.) საკუ-
თარი სახელის „გიორგის“ დაწერილობა كرجي²¹¹. შეიძლებოდა
გვეფიქრა, რომ კოპტურ სამყაროში მუკავკასი ცნობილი იყო როგორც
ქართველი და ეს გარემოება ასახულია მის სახელებში თანადროული
წყაროების მიერ. შემდეგში მისი წარმომავლობა მივიწყებულ იქნა და
Al-Muḡawḡas-თან ერთად ḡurīḡ-იც წის სახელად იქცა გარკვეული დი-
მხინჯების შემდეგ. თუ ასეა, მაშინ კიროს-მუკავკასის კიდევ ერთი
სახელი იქნებოდა „ქართველი მენას ძე“.

რაც შეეხება „მენას ძე“-ს ვფიქრობ, არც აქ არის რაიმე გადაუ-
ლახავი დაბრკოლება (სპეციალისტებს აეჭვებდათ მუკავკასის ერთ-
დროულად ორი მამის სახელით „მენა“¹ „მინა“ (مينا) და „ქარკაბ“
(قرب، قرب) მოხსენიება). საქმე ის არის, რომ მონოთელიტე-

²⁰⁰ A. Butler, The Arab Conquest.... გვ. 517—522; В. Болотов, К исто-
рии... გვ. 68.

²⁰⁰ გვხვდება გადამწერლებისგან დამახინჯებული ვარიანტებიც: Al 'Uairij, Al 'Ugha-
lij. ეს ფორმები ისევე დაცოლულა „გიორგის“, როგორც „ქართველს“.

²¹⁰ შდრ. ი. აბულძე, ტერმინი „გურჯი“-ს ეტიმოლოგიისათვის, მარქსის-
ტული ენათმეცნიერებისათვის, 1934, გვ. 296.

²¹¹ აღბუსთან (X საუკუნის სინური ბელნაწერის მიხედვით), არაბული ტე-
ქსტი ქართული თარგმანითა და გამოკვლევით გამოსცა რუსულად გვარამიძე,
თბილისი, 1965, 297v, 299r, 298v, 298r, 325v.

ბი (სერგი კონსტანტინეპოლელი) ღმერთის ერთი ნებისა და ერთი მოქმედების დასაბუთებაში დასაყრდენად იყენებდნენ მენა (მინა) კონსტანტინეპოლის პატრიარქის წერილებს რომის პაპის ვიგილიუსისადმი. როგორც კი პირველად წამოიჭრა ერთი ენერგიის საკითხი, სერგიმ მინას წერილის ასლი გაუგზავნა კიროს ფაზისელს და ამიერიდან ეს უკანასკნელიც მონოფიზიტებთან (კოპტებთან) თუ ქალკედონიტებთან (სოფრონ პალესტინელი) კამათში მინას ავტორიტეტს ეყრდნობოდა²¹². ამასთან, საგულისხმოა ისიც, რომ VI მსოფლიო კრებაზე მინას აღნიშული წერილი ნაყალბევად მიიჩნია, რადგან იგი არ აღმოჩნდა მისი წერილების ოფიციალურ რეესტრში²¹³. რა გასაკვირია, რომ კიროსის მოწინააღმდეგეებს მისთვის მინას მიმდევარი ეწოდებინათ და ამგვარი სახელიც შეერქმიათ. შესაძლოა, არაბმა ისტორიკოსებმა ველარც გაარკვიეს თავისი წყაროების განზრახვა მინას იდეურ შთამომავლად გამოეცხადებინათ კიროსი და „იბნ მინა“ უწოდეს.

ზემოთ უკვე ვცაღეთ გვეჩვენებინა, რომ შესაძლოა *ḡurīḡ* (جرج) ქართველს გულისხმობდეს. გასარკვევია ახლა მისი მამის სახელი *Karkab* (كركاب, قرقاب). ბატლერის დაკვირვებით „კრკა“ ძირის სახელი გადამწერთაგან დამახინჯებული „კრკ“ (كرك) უნდა იყოს, ხოლო აბუ შალიხის ჩვენებით „კრკ“ მიღებულია *Gregorius*-იდან²¹⁴. „იბნ კარკარ“ უნდა ნაშნავდეს „გრიგორის ძეს“. ბატლერი მიუთითებს, რომ ეს სახელი დიდად გავრცელებულია სომხეთში და მას დღესაც შეესატყვისება კოპტურში ფორმა *Karkūr*. ამრიგად, ბატლერის აზრით, *Karkar* ფორმა კვლავ სომხურ სამყაროზე მიგვიითითებს²¹⁵. ჩვენი მხრივ, დაუმტკიცებლად ამავე სახელის ქართულ ფორმას „გრიგოლ“, რომელიც -ის ბერძნული დაბოლოების უქონლობით ახლოს დგას როგორც სომხურთან, ისე ზემოთ მოხსენებულ კოპტურ ფორმასთან მუკავას-კიროსის მამის სახელისა.

ამრიგად, თუ მისაღებია ბატლერის დაკვირვებები გარკვეული კორექტივებით, კიროს ალექსანდრიელი (ფაზისელი) კოპტურ-არაბულ სამყაროში ცნობილი უნდა ყოფილიყო რამდენიმე სახელით: ძ ე გ რ ი გ ო ლ ის ა, ქ ა რ თ ვ ე ლ ი ძ ე მ ი ნ ა ს ი და კ ა ე კ ა ს ი ე ლ ი.

²¹² Mansi, *Consliliarum*, col. 529.

²¹³ იქვე, col. 528.

²¹⁴ *Abū Ṣalīh, Churches and Monasteries of Egypt*, Ed. Evetts and Butler, Oxford, 1895, გვ. 156.

²¹⁵ A. Butler, *The Arab Conquest...*, გვ. 523.

იოანე ნიკიელის ქრონიკაში კიროსი უმეტესად (25-ჯერ) პაპად (bābā), ხოლო იშვიათად—(3-ჯერ) პატრიარქად (liqa pāpāsai) იხსენიება. ბოლოტოვის აზრით, ის ადგილები, სადაც კიროსს „პაპა“ ეწოდება, ნასესხებია ადგილობრივი ეგვიპტური წყაროებიდან, რადგან ალექსანდრიის პატრიარქს ბ პάპას აქ უწოდებენ. სადაც პატრიარქად არის წოდებული, იოანე ნიკიელი სარგებლობს ნახევრადოფიციალური ბერძნულ-ალექსანდრიული ჩანაწერებით²¹⁶. ბატლერი აჩვენებს, რომ ზოგ არაბულ წყაროში (ტაბარი) კიროსი კათალიკოსად არის წოდებული²¹⁷. ასეთი სახელით ეგვიპტურ-ბერძნულ სამყაროში პატრიარქი არ აღინიშნება. ბატლერი შენიშნავს, რომ ეკლესიის მწყემსმთავრები ასეთა სახელით ნესტორიანულ და სომხურ ეკლესიებში იწოდებიან და ხშირად გვხვდება სებეოსთან. ბატლერი ამ მოკლენის ახსნას ორგვარად ცდილობს: ერთი, რომ კათალიკოსის სახელის ქვეშ კიროსი კი არა ბენიანია (უკუილი მონოფიზიტი კათალიკოსი ალექსანდრიისა) იგულსხმება და მეორე, ტაბარი სპარსული წარმოშობის ისტორიკოსია და შეიძლებოდა ეს სიტყვა სცოდნოდა. ჩვენი მხრივ დავუმატებდით: ტერპიანი კათალიკოსი ისევეა გავრცელებული საქართველოში, როგორც სომხეთში²¹⁸. ქართლიდან წასულ კათალიკოსს ეს სახელი შეეძლო თან წაეღო და არაბულ წყაროებშიც ასე გაჩენილიყო.

7

ქართულ და სომხურ ეკლესიებს შორის მომხდარი განხეთქილების შემდეგ კირონის შესახებ ცნობები აღარა გვაქვს. ნ. აკინიანი ვარაუდობს, რომ კარონი ღრმად მოხუცი უნდა გარდაცვლილიყო და VII საუკუნის მეორე ნახევრამდე მიეწია²¹⁹. არ ვიცით, რას ეყრდნობა ნ. აკინიანი, როცა ამას ამბობს, მაგრამ კირონისა და კიროსის გაიგივებით კი სწორედ ასეთ თარიღს ვიღებთ. სომხურ საისტორიო მწერლობაში მხოლოდ ერთი ცნობა შემორჩა კირონის უკანასკნელი დღეების შესახებ. უბტანესი წერს, რომ ამბობენ, მძიმე სნეულება შეეყა-

²¹⁶ В. Болотов, К истории имп. Ираклия, гл. 104—105.

²¹⁷ A. Butler, The Arab..., гл. 513—514.

²¹⁸ კათალიკოსად ეკლესიის მეთაური იწოდება სირიაში, ჰართლში და სომხეთში. იხ. H. Gelzer, The Anfänge der armenischen Kirche, 1895, гл. 139; Н. Адоиц, Армения в эпоху..., гл. 367.

²¹⁹ ზ. Ակինյან, Կիւրիւն..., გვ. 260.

სიანი ბაზილიკის სახელით არის ცნობილი. იგი თარიღდება არა უადრეს IX—X საუკუნეებისა. ეკლესია აგებულია გამოუმწვარი აგურით და ხელოვნების თვალსაზრისით დიდ ღირებულებას არ წარმოადგენს, მაგრამ მისი გეგმა კი ინტერესს იწვევს. არქიტექტურული ფორმა, მონერე დე ვილარის აზრით, წარმოიშვა არა კონსტრუქციული საკითხების გამო, არამედ ნაკარნახევია ლიტურგიკის თავისებურებით. ეგვიპტეში არ არსებობს ორმაგი და სამმაგი სახელობის ეკლესიები; ასეთი ტიპის ეკლესიის წარმოშობა შეუძლებელი იქნებოდა აგვეხსნა კოპტური ლიტურგიკითაც. ამიტომ ავტორი თვლის, რომ ეს უცხო ტიპის ეკლესია შემოტანილია შემთხვევით ეგვიპტეში შემოსული ერთი ან რამდენიმე ქართველი ბერის მიერ. მონერე დე ვილარი გრძნობს ამ უკანასკნელი ვარაუდის სისუსტეს. მან კარგად იცის, რომ IX—X საუკუნეებში კოპტურ სამყაროში ქართველი ბერების ძებნა სასურველ შედეგს არ მოგვცემს და იძულებულია დაასკვნას: შესაძლებელია ქართველი ბერები სომხურ ახალშენებს შემოჰყვენენო.

მონერე დე ვილარის წერილს გამოეხმაურა ცნობილი ქართველოლოგი მ. თარხნიშვილი²²³. მან შამინვე შეამჩნია ვილარის სტატიაში სუსტი ადგილები. თარხნიშვილს ეჭვი შეაქვს ძეგლის დათარიღებაში და სავსებით კანონიერად გადაჭრით უარყოფს IX—X საუკუნეებში ეგვიპტეში ქართველი ბერების საამშენებლო მოღვაწეობას და მით უფრო, სომხურ ახალშენებში მათ მონაწილეობას. ვილარის თარიღის მოსახსნელად მ. თარხნიშვილი მოაქვს მეორე არგუმენტიც: IX—X საუკუნეებში ამ ტიპის ეკლესიებს უკვე საქართველოშიც აღარ აშენებდნენ და რა აზრი ჰქონდა მის აღდგენას ეგვიპტეშიო. მას საქართველოს ტერიტორიაზე სამეკლესიანი ბაზილიკის გავრცელების ხანად V—VII სს. მიაჩნია. თუ ასეა, მაშ როდის უნდა ყოფილიყო აგებული ეკლესია თებეს ნეკროპოლზე? მ. თარხნიშვილი ეყრდნობა ვილარის დაკვირვებას, რომ აღნიშნული ეკლესია ყველაზე მეტ მსგავსებას იჩენს უფლისციხის ეკლესიასთან, მაგრამ აქედან აკეთებს ვილარის სრულიად საწინააღმდეგო დასკვნას: უფლისციხის ეკლესია მსგავს ბაზილიკათგან (ბოლნის-ქაფანაქჩი, საგურამო, ქერემი და სხვა) უძველესია, ამიტომ მისი აშენების თარიღი VI საუკუნეზე ადრე უნდა ექნებოთ. ეკლესია აშენებული უნდა იყოს პეტრე იბერის მიერ V საუკუნეში, რასაც ადასტურებს მისი ცხოვრების ქართული ვერსია²²⁴. მ. თარხნიშვილმა იცის, რომ პეტრეს ბიოგრაფიის აღსადგენად მისი ქართული „ცხოვრება“ არ არის სანდო, ხოლო სირიული ტექსტი კი

²²³ Un vestige de l'art Georgien en Egypte, Bodi Khartihisa, 32—33, VI—VII, 1959.

²²⁴ იხ. გ. წერეთელი. უძველესი ქართული წარწერები პალესტინიდან. თბილისი, 1960, გვ. 5, შვ. 2.

პეტრეს აღმშენებლობითი საქმიანობის შესახებ ეგვიპტეში არაფერს ამბობს. ამიტომ შენიშნავს: არ ვიციტ ეს ცნობა ძველ წყაროზეა დამყარებული, თუ ქართველმა მთარგმნელმა დაუმატაო. ერთში მ. თარხნიშვილი უდავოდ მართალია: VII საუკუნის დამდეგიდან მოყოლებული მას ველარ წარმოუდგენია შუა მონოფიზიტურ სამყაროში ქართული ძეგლის გამოჩენა და ეგვიპტეში ქართველ ბერებსა და ეკლესიის აშენების თარიღსაც VII საუკუნეზე ადრე ხანაში ეძებს.

გ. ჩუბინაშვილი კახეთის სამეკლესიანი ბაზილიკების განხილვისას სპეციალურად აჩერებს ყურადღებას მონერე დე ვილარის წერილზე თებეს ქართული ეკლესიის შესახებ²²⁵. იგი არ მსჯელობს ძეგლის თარიღის შესახებ, უეჭველია იმიტომ, რომ ხელთ არსებულ მასალას არ თვლის საკმარისად. მაგრამ, როდესაც ვილარის არგუმენტაციას ლაპარაკობს, შენიშნავს მის უზუსტობას სამეკლესიანი ბაზილიკის უძველესი ნიმუშების დახასიათებისას. ვილარი მხოლოდ უფლისციხეს მიიჩნევს წმინდა სამეკლესიან ბაზილიკად, სადაც თითოეული ეკლესია სხვადასხვა სახელობისაა. გასაგებია, რომ ვილარი თებეს ეკლესიის განსაკუთრებულ მსგავსებას უფლისციხესთან სწორედ ამიტომ ხედავს და თარიღიც მისთვის IX—X საუკუნეებით განისაზღვრება.

რა დასკვნები შეიძლება გაკეთდეს? — 1. ვილარის თარიღი (IX—X სს.) არ ჩანს დასაბუთებულს. იგი არ აძლევს ზუსტ შეფასებას ბოლნის-ქაფანაქისა და საგურამოს ეკლესიებს და ამიტომ მეტ სიახლოვეს ხედავს უფლისციხესთან. 2. სავსებით გასაზიარებელია მ. თარხნიშვილის კატეგორიული მტკიცება, რომ IX—X საუკუნეებში (ფარგლები კიდევ უფრო მეტად შეიძლება გაიზარდოს — VII საუკუნის დამდეგიდან დღემდე) ქართველ დიოფიზიტ ბერებს არაერთი კონტაქტი არ ჰქონდათ სომეხ მონოფიზიტებთან, რომ მათ გაპყლოდნენ ეგვიპტეში. კობტურ სამყაროში VII საუკუნის მეორე ნახევრიდან ქართველი ბერების ძებნა და მათ მიერ ეგვიპტეში შექმნა ისეთი საკულტო ნაგებობის, რომელიც სრულიად არ ეგუება კობტურ (resp. მონოფიზიტურ) ლიტურგიკას — შეუძლებელი ჩანს. 3. ძნელია ვაზიარება მ. თარხნიშვილის ვარაუდისა იმის შესახებ, რომ ეკლესია აშენებული უნდა იყოს V საუკუნეში პეტრე იბერის მიერ. პეტრეს აღმშენებლობითი მოღვაწეობა V საუკუნის შუა ხანებს არ სცილდება. ამიტომ ქართლში V საუკუნის დასაწყისში უკვე უნდა ყოფილიყო გავრცელებული ამ ტიპის ეკლესია. იგი უნდა შექმნილიყო IV—V საუკუნეების მიჯნაზე მაინც. საქართველოში სამეკლესიანი ბაზილიკის

²²⁵ Г. Н. Чубинашвили, Архитектура Казетин, текст, Тбилиси, 1959, л. 142.

უძველეს ნიმუშად ითვლება ბოლნის-ქაფანაქჩი, რომელსაც გ. ჩუბინაშვილი VI საუკუნის ნახევრით ათარილებს და თვით ამ ტიპის ნაგებობასაც მაშინ წარმოშობილად მიიჩნევს²²⁶. პეტრეს ცხოვრების ქართულ ვერსიაში ეგვიპტეში საამშენებლო საქმიანობის შესახებ თხრობა შეთხზულის შთაბეჭდილებას ტოვებს. ცნობა არ მოიპოვება გაცილებით უფრო სანდო სირიულ ვერსიაში, ამასთან, ქართულ ტექსტში ლაპარაკია საეპისკოპოსო კათედრალის აღშენებაზე²²⁷. თებეს ეკლესია არ არის იმდენად მნიშვნელოვანი ნაგებობა, რომ კათედრალის პრეტენზია ჰქონდეს.

მაშ როდის შეიძლება იყოს აგებულიყო ქართული ტიპის ეკლესია ეგვიპტის მონოფიზიტურ საწყაროში? სამეკლესიანი ბაზილიკის წარმოშობის თარიღად VI საუკუნის შუა ხანებია მიჩნეული. ეგვიპტემდე ამ ტიპის ეკლესია VII საუკუნის დამდეგს თუ მიაღწევდა. ამასთან VI საუკუნის მეორე ნახევარში არა გვაქვს არავითარი ცნობა აქ ქართველთა მოღვაწეობის შესახებ. VII საუკუნის დამდეგიდან ქართლი კურსს ბიზანტიისაკენ იღებს და ქალკედონიანური ხდება. 610 წლიდან მოყოლებული 631 წლამდე ალექსანდრიის პატრიარქებს შორის მონოფიზიტებსა აქეთ უპირატესობა, მხოლოდ 631—642 წწ. ზის ძლიერი დიოფიზიტი (resp. მონოთელიტი) კიროსი. ამ ხანებში იქმნება უნია ქალკედონიანულსა და თეოდოსიანელებს შორის (633 წ.) და სწორედ აღნიშნული 10 წლის მანძილზე მოსალოდნელია უცხო ქალკედონიანი მოღვაწეების გამოჩენა ეგვიპტეში და მათთვის სპეციალური ეკლესიის აგება. მანამდე კი თვით ალექსანდრიაშიც მეტად მცირეა ქალკედონიანთა რიცხვი²²⁸. უეჭველია, კიროს ალექსანდრიელი მონოფიზიტებთან გარკვეული წონასწორობის დასამყარებლად მიიზიდავდა ქალკედონიანებს და მათ შორის სწორედ ქართველებსაც ეგვიპტეში.

განსაკუთრებულ ყურადღებას იპყრობს თვითონ ტაძრის გეგმის კავშირი ლიტურგიკასთან და სამეკლესიანი ბაზილიკის შექმნის იდეა, რომელსაც გ. ჩუბინაშვილი „სპეციალურად ქართულ გამოგონებას უწოდებს“. ამ ტიპის ეკლესიების შექმნა, მისი აზრით, გამოიწვია მღვდელთმსახურების გართულებამ და ერთსადიამავე საკურთხეველზე ეამის წირვის აკრძალვამ. ქართულმა ხუროთმოძღვრებამ პრაქტიკუ-

²²⁶ Церковь близ сел. Болнис-Капанакчи, Христианский Восток, т. V, 1916, Архитектура Кахетии, стр. 141.

²²⁷ „აღაშენეს ეკლესიაჲ და გარემოს მონასტერი, და მოიყვანეს ეპისკოპოსი და აკურთხეს ეკლესიაჲ“. ს. ყუბანეიშვილი, ძველი ქართული ლიტურჯურის ქრესტომათია, I, თბილისი, 1946, გვ. 262.

²²⁸ მაკრიზის ცნობით, მთელს ალექსანდრიის საპატრიარქოში ქალკედონიანთა რიცხვი 400 000-ს არ აღემატებოდა. იხ. A History of Alexandria, II, London, გვ. 72.

ლად გაიაზრა სამწავიანი ბაზილიკა და სამეკლესიანამდე მივიდა. თებეს ეკლესიის შესწავლისას ლიტურგიკიდან ამოსვლა სცადა მონერე დე ვილარმაც, მაგრამ კოპტურში ვერაფერი აღმოაჩინა ამ საკითხის ასახსნელად. სწორედ ამიტომ იყო, რომ მკვლევარმა თებეს სამეკლესიანი ბაზილიკა უცხო ტიპის ნაგებობად მიიჩნია და ეგვიპტეში ქართველი ბერებისაგან შემოტანილად ჩათვალა.

ვინაიდან ქართული ლიტურგიკა არ ამჟღავნებს ისეთ თავისებურებებს, რომელიც სპეციალური საეკლესიო ნაგებობის შექმნას გამოიწვევდა, ქართლში სამეკლესიანი ბაზილიკის შექმნის ასახსნელად შევეცდებით გამოვთქვათ შემდეგი ჰიპოტეზა: VI საუკუნის შუახანებიდან პერაკლეს ლაშქრობამდე აღმ. საქართველოს ტერიტორიაზე მრავლად ჩანს სხვადასხვა ქრისტიანული სექტის მიმდევარი თემები. განსაკუთრებით კი სწორედ იმ ტერიტორიაზე, სადაც ბოლნის-ქაფანაქჩი აშენდა. „ეპისტოლეთა წიგნის“ მიხედვით სავსებით ნათელი ხდება, რომ ქართლში არა მარტო მთლიანად საეპისკოპოსოები იყო განსხვავებული აღსარების (მონოფიზიტური, დიოფიზიტური, ნესტორიანული და სხვა, კიდევ უფრო ვიწრო სექტები რომ არ დავასახელოთ), არამედ ერთი საეპისკოპოსოს შიგნით სხვადასხვა თემებიც ერთიანდებოდნენ. „ეპისტოლეთა წიგნიდან“ ნათლად ჩანს, რომ VII საუკუნის დამდეგს ასეთი იყო ცურტავის საეპისკოპოსო, სადაც მღვდელთმსახურება აღსრულდებოდა ქართულ და სომხურ ენებზე და არა მარტო ენებზე, არამედ სომხური და ქართული „მოძღვრებით“, „აღსარებით“. უეჭველია, ასეთ შემთხვევაში საჭირო იქნებოდა მათი გამოიყვნა ერთი ეკლესიის შიგნითვე და გამოიყვნა ისე, რომ წირვის დროს ერთმანეთისთვის ხელი არ შეეშალათ. ასეთ შემთხვევაში კვლები, სამწავიანი ბაზილიკის სვეტების ნაცვლად, საუკეთესო გამოსავალი იქნებოდა. შემდეგში, როდესაც ქართული ეკლესია საბოლოოდ ქალკედონური გახდა, ასეთი ტიპის ეკლესია ალბათ ინერციით განაგრძობს არსებობას კიდევ ერთხანს (ამ ვარაუდს მხარს დაუჭერდა მონერე დე ვილარის ცნობა ეგვიპტის ერთი ეკლესიის შესახებ, რომელსაც სამი საკურთხეველი ჰქონდა: ერთი სომხებისათვის, მეორე კოპტებისათვის (მონოფიზიტები) და მესამე მელიქიტებისათვის (ქალკედონიანები).

შედეგები

1. კიროს და კირონ სახელები ერთი ძირიდან არის ნაწარმოები და ერთმანეთის იდენტურია.
2. სომხურ მწერლობაში არის ცნობა იმის შესახებ, რომ კირონი იყო ეგრისის მიტროპოლიტი.

3. გვიანი ხანის ქართულ საისტორიო მწერლობაში არის ცნობა იმის შესახებ, რომ კირონ ქართლის კათალიკოსის დროს ქართლისა და ეგრისის ეკლესიები ერთიანია.
4. კირონ ქართლის კათალიკოსისა და კიროს ეგრისის მიტროპოლიტის შესახებ ცნობები (სომხური და ბერძნული) ქრონოლოგიურად ერთმანეთს აგრძელებენ.
5. კირონ მცხეთელი დიდად განსწავლულია თეოლოგიასა და ბერძნულ ენაში.
6. კიროს ეგრისის მიტროპოლიტი ჰერაკლე კეისრის ლაშქრობების დროს ჩარეულია სომხეთისა და ქართლის საკითხებში.
7. კიროს ეგრისის მიტროპოლიტი მონოთელიტური მოძრაობის ერთ-ერთი ლიდერია. სპეციალისტების აზრით ყველა მონოთელიტი მოღვაწე სომხურ-სირიულ წრეშია გაზრდილი და ასეთი წარმოშობა ითვლება მათი მონოთელიტური განწყობილების წყაროდ. სომხურ გარემოში გაატარა სიქაბუჯის წლები კირონმა და ამასთან ისე, რომ ოცი წლის განმავლობაში ორჯერ გამოიცვალა მრწამსი.
8. მონოთელიტური მოძრაობა მოწოდებული იყო დიოფიზიტებისა და მონოფიზიტების შესარიგებლად. ამ ხაზს ატარებდა ეგვიპტეში გადასული კიროს ალექსანდრიელი და ასევე იქცეოდა ქართლში კირონ მცხეთელი.
9. კიროს ალექსანდრიელის (ფაზისელის) ხასიათი მეტად გავს კირონ მცხეთელისას.
10. მარონიტები მონოთელიტები არიან. მათი ერესიარხი კიროს ალექსანდრიელია და უნდა ვიფიქროთ, სახელი მარონ ამ სექტამ მისგან მიიღო. მარონ სახელი კი ზუსტი გადაღებაა სირიულად კირონ სახელისა. ბოლოტოვის ჩვენებით სირიაში გავრცელებული ყოფილა „კირ“ ძირიანი საკათალიკოსო სახელების სირიულად „მარ“ ძირით ნაწარმოებ სახელებად გადაკეთება.
11. ქართლსა და ეგრისში 30 წლის მანძილზე, 600—630 წლებში, ჯერის ტიპის ნაგებობები შენდება. ეს წლები ზუსტად ემთხვევა ქართლში კირონ მცხეთელის და ეგრისში კიროს ფაზისელის მოღვაწეობას.
12. კიროს ალექსანდრიელი არაბულ წყაროებში იწოდება კავკასიელად.
13. კიროს ალექსანდრიელი არაბულ წყაროებში ზოგჯერ კათალიკოსად იწოდება. პატრიარქის აღსანიშნავად ასეთი სახელი არ იხმარება ბერძნულ-ეგვიპტურ მხარეში და იგი სწორედ ქართულ-სომხურ არეალშია გავრცელებული.

14. კიროს ალექსანდრიელი არაბულ წყაროებში მოიხსენიება სახელით გურიგ (gurig), რაც შესაძლოა ქართველს აღნიშნავდეს.
15. კიროს ალექსანდრიელის მამის სახელი არაბულად იკითხება kirk (გახმოვანებით karkar), რაც სპეციალისტების აზრით შეესატყვისება Gregorius სახელის სომხურ (დაუუმატებლად ქართულს) ფორმას — „გრიგორ“.
16. კიროს ალექსანდრიელს ჰყავდა ცოლი და ქალიშვილი. სპეციალისტების აზრით არაბული წყაროების ცნობა კიროსის ცოლ-შვილის შესახებ ლეგენდაა, რადგან კიროსი პატრიარქია და არ შეიძლება იყოს ცოლოსანი. „მოქცევაჲ ქართლისაჲსთვის“ დართული კათალიკოსების სიიდან მოჩანს, რომ კიროს მცხეთელი ცოლოსანი იყო.
17. კიროს ალექსანდრიელის ქალიშვილის სახელი „არმანუშ“ აშკარად სომხური ეტიმოლოგიის მქონეა. კიროს მცხეთელი დაახლოებით 35 წლის ასაკში დაბრუნდა სომხეთიდან. მოსალოდნელია, ცოლსაც იქ შეირთავდა.
18. კიროსის ცოლი განთქმული იყო ვენახის მოვლა-პატრონობით. შესაძლოა, ესეც მის კავკასიურ წარმოშობაზე მიუთითებდეს.
19. კიროს ალექსანდრიელი არ იყო ბერძენი თუნდაც იმიტომ, რომ არაბებთან დადებული კაპიტულაციის აქტში შეიტანა მუხლი ზერძნების ქალაქიდან გასახლების შესახებ.
20. სომხურ მწერლობაში არის ცნობა, რომ კიროსს მძიმე სნეულეობა შეეყარა და ისე გარდაიცვალა. არაბული და კოპტური წყაროებით დაბეჭდვით ვიცით, რომ კიროს ალექსანდრიელი მწვავე დიზენტერიის მსხვერპლი გახდა.
21. ეგვიპტის ტერიტორიაზე აღმოჩენილია ქართული ტიპის ეკლესია, რომელიც მხოლოდ კიროსის იქ მოღვაწეობის ხანაში შეიძლება აგებულიყო.

დაეუქვროთ მცირე ხნით ავტორს, რომ კიროს მცხეთელი, კიროს ფაზისელი (ალექსანდრიელი) და ალ-მუკაფასი ერთი და იგივე პიროვნებაა და წარმოვადგინოთ მისი მოკლე ბიოგრაფია.

კიროს მცხეთელი დაბადებული უნდა იყოს VI საუკუნის 70-იან წლებში. წარმოშობით იგი უნდა ეკუთვნოდეს ქართლის ერისთავთა კლარჯულ-ჯავახურ შტოს. ყრობისას ბერძნებს იგი წაუყვანიათ (სოფელ სკუტრიდან?) მძევლად თუ ტყვედ და მოხვედრილა ქალაქ ნიკოპოლისში. აქ გაატარა კიროსმა თხუთმეტი წელი, მიიღო საკმაოდ ღრმა ბერძნულ-ქრისტიანული განათლება და შესაძლოა დიაკვნის ხარისხიც მიეღო. უკვე დავაუკაცებელი კიროსი სომხეთში გადმოვიდა და ქალაქ დვინში დასახლდა. აქ იგი მეტად დაუახლოვდა ძლიერ და ავტორიტეტულ სომეხთა კათალიკოსს მოსე ელივიარდელს, რომ-

ლის შემწეობითაც გახდა დენის კათოლიკეს უხუცესი და აირარატის
გავარის ქორეპისკოპოსი. კირონმა სომხეთის საეკლესიო წრეებში
მნიშვნელოვანი ავტორიტეტი და სახელი მოიხვეჭა. გავიდა ხუთი
წელი. ქართლში კათალიკოსი გარდაიცვალა. როგორც ჩანს, ქართლის
ეკლესიაში ოპოზიციები ძლიერი იყო და ეპისკოპოსებს შორისაც არ
აღმოჩნდა ისეთი კანდიდატი, რომელიც შეძლებდა შინაგანი წინააღ-
მდეგობის დაძლევას. ეკლესიამ და საერო ხელისუფლებამ მიმართო
თხოვნით მოსე ელივარდელს, დაეთმო მათთვის კირონი. თავის მხრი-
ვაც, ჩანს, კირონი ეძიებდა ქართლის კათალიკოსის ტახტს. ყველა
ამ მომენტმა შედეგი გამოიღო და კირონ სკუტრელი მცხეთელი —
ქართლის კათალიკოსი გახდა. კირონი გასაოცრად ძლიერი და მკაცრი
პიროვნება აღმოჩნდა. მან სწრაფად დაუმორჩილა მთელი ქართლი
(როგორც საერო, ისე საეკლესიო ხელისუფლებამ) კათალიკოსის ნებას
და თანმიმდევრული საშინაო და საგარეო რელიგიურ-პოლიტიკური
პროგრამის გატარება იწყო. ქართლის ერისთავები და ერისმთავარი მი-
სი უფლებას ქვეშ მოექცნენ (სპარსული ორიენტაციის მქონე მონოფი-
ზიტი ერისმთავარი სტეფანოზი კირონის ერთგულმა აღარნასემ შეეცა-
ლა). კირონმა კურსი ბიზანტიისკენ აიღო და ქართლი მონოფიზიტოზი-
დან ქალკედონიანობაზე მოაქცია. შეჰაძლოა, სწორედ ამ დროს, ბიზან-
ტიის მესვეურთა ხელშეწყობით ქართლის საკათალიკოსოს ფაზისის
(ეგრიისის) საარქიეპისკოპოსოც შეუერთდა. მართალია, ქართლის სა-
ხელმწიფო ნაწილის ქალკედონიანური გახდა, მაგრამ ეს იმას არ ნიშ-
ნავდა, რომ სხვა სექტები იღუპებოდა. ქართლში რჩებოდნენ მონოფი-
ზიტი ეპისკოპოსები და საეპისკოპოსოებიც კი (ან კიდევ, თემები ამ საე-
პისკოპოსოებში), საეპისკოპოსო საყდრებს იკავებდნენ ნესტორიანები.
ქართლის კათალიკოსი ტოლერანტული იყო ქრისტიანული სექტების
მიმართ და უნიონალური პოლიტიკის გატარებას ცდილობდა. ასეთი
პოლიტიკის დასაყრდენი შეიძლებოდა გამხდარიყო ქრისტეს ერთი
მოქმედებისა და ერთი ნების შესახებ დოქტრინა, რაც კირონ კათა-
ლიკოსს, შეიძლება ბუნდოვნად, მაგრამ უკვე ჰქონდა გააზრებული.
ქართლის კათალიკოსი შეუწყალებელი იყო მხოლოდ იმათ მიმართ,
ვინც უნიონალურ თუ ტოლერანტულ პოლიტიკას არ ემორჩილებოდა.
ძველი ქართლის სახელმწიფოს ფარგლებში აღდგენილმა ქვეყანამ
ეროვნული საკითხის მოწესრიგებაც დააყენა დღის წესრიგში: კირონ
ქართლის კათალიკოსი იწყებს ქართლის სახელმწიფოს ტერიტორიაზე
არსებული არაქართული თემების გაქართულებას, მათთვის სავალდებუ-
ლო სამღვდელმსახურო ენად ქართულის გამოცხადებით. მზადდება ნია-
დაგი იმისათვის, რომ ქართლად ის „ქვეყანა აღირაცხოს“, სადაც ლი-
ტურგია ქართულად სრულდება. მზადდება ნიადაგი იმისათ-
ვის, რომ პოლიტიკურად „ქართველი“ რელი-

გიურად და ნაციონალურად „ქართველადაც“
 იქცეს. ყოველივე ამის საფუძველზე იწყება კონფლიქტი ქართლის
 კათალიკოსსა და ცურტავის ეპისკოპოსს მოსეს შორის. პოლიტიკურ-
 რად „ქართველი“ მოსე (მისთვის სომხეთი „უცხო ქვეყანაა“) ცდი-
 ლობს შეუწინააღმდეგოს თავის თავსაც და თავის თემსაც რელიგიურ-ნა-
 ციონალური „სომხობა“ და კონფლიქტში ჩაითრევს სომხეთის ეკლე-
 სიისა და სახელმწიფოს მესვეურებს. კამათი იმდენად განსხვავებული
 საგარეო ორიენტაციის გამოხატულებაა, რომ არ შეიძლება განხეთქი-
 ლებით არ დასრულდეს. ასეც ხდება. მალე სპარსეთი ახერხებს ბიზან-
 ტიაზე გადამწყვეტი უპირატესობის მოპოვებას და თავისი უფლების
 ქვეშ მოქცეული ქვეყნების საქმეებში ჩარევას. 613 თუ 616 წლებში
 შედგება ე. წ. „სპარსული კრება“ და ქალკედონიან მოღვაწეებს წინა-
 დადება ეძლევათ ან მიიღონ სომხური სარწმუნოება, ან კიდევ დატო-
 ვონ თავიანთი სამწყსო და ქვეყანა. კიროს ქართლის კათალიკოსი
 ფაზისში გადადის და ამიერიდან ბერძნულ წყაროებში ცნობილია
 სახელით კიროს (უფრო ზუსტად, „კირ“ ძირიდან-ნაწარმოებ სახელ-
 თავან იმ ფორმით, რომელიც უფრო საცნაური და უფრო გავრცელე-
 ბული იყო ბერძნულ სამყაროში). კიროს ფაზისელი აქაც ახერხებს
 თავის ხელში ქვეყნის სადავეების (როგორც საეკლესიო, ისე საერო)
 თავმოყრას. ამიერკავკასიაში სალაშქროდ გამზადებული ჰერაკლე
 კეისარი ბაზად იხდის ფაზისს. კიროსს ახსოვს მცხეთის ჭვრისა და
 ატენის სიონის რელიგიურ-პოლიტიკური მნიშვნელობა და ჭვრის
 ტიპის ნაგებობა შენდება ფაზისის სამიტროპოლიტოშიც. კიროს ფაზი-
 სელი აქტიური მონაწილეა ხაზარებთან მოლაპარაკების. ალბათ მასვე
 გამოყავს აფხაზები ჰერაკლეს მხარეზე. მისივე მონაწილეობით თუ
 ჩნდებიან ჰერაკლეს ლაშქარში იბერიელებიც (ადარნასე ქართლის-
 ერისმთავარი ხომ მასთან ერთად იძულებული იყო „სპარსული კრე-
 ბის“ შემდეგ ქართლი დაეტოვებინა და სპარსეთის პოლიტიკურ ბა-
 ტონობას გადარჩენილი კახეთისთვის—მისივე სამფლობელოსთვის—
 თავი შეეფარებინა). ჰერაკლე კეისარი ფრიად დაინტერესებულია
 სომხებთან რელიგიური უნიის შეკვრით და ამისთვის საყრდენს ეძებს.
 კიროს ფაზისელი ამ საყრდენის (ერთი ნება და ერთი ენერჯია) ერთი
 უპირველესი ინიციატორი და შემქმნელია. ამიერკავკასიაში ჰერაკლე
 კეისარი ბრწყინვალე წარმატებას აღწევს: ქართლი კვლავ მის მხარე-
 ზეა, სომხეთი დაემორჩილა უნიას. დიდია ამ საქმეში კიროს ფაზისე-
 ლისა და ადარნასე კახეთის ერისთავის ღვაწლი. ღვაწლს დაფასება
 უნდა. ადარნასე ჰერაკლემ, სამმაგი პატივით დაჯილდოებული, კვლავ
 ქართლის ერისმთავარი გახადა. კეისარი გრძნობს, რომ კიროსი დიდი
 და მტკიცე სახელმწიფო მოღვაწეა. მას ჭერ არ ამოუწურავს თავისი
 შესაძლებლობები, ჭერ კიდევ არ ჰქონია სამოღვაწეოდ საქირო ასპა-

რეზი. 631 წელს ჰერაკლეს იგი ალექსანდრიის პატრიარქად და ეგვიპტის განმგებლად (კეისრის ნაცვალად) გადაჰყავს. აქაც ამ ერთი აღა-
 შიანის ხელში იყრის თავს საეკლესიო და საერო უფლება. კიროსი
 უდიდესი ენერგიითა და შეუპოვრობით შეუდგა უაღრესად ჭრელი
 რელიგიური განწყობილებების ეგვიპტეში უნიონალური პოლიტიკის
 გატარებას. 633 წელს გამოსცა 9 თავისაგან შემდგარი მონოთელი-
 ტური ტრაქტატი, რომელიც აღმოსავლეთის ეკლესიის გაერთიანების
 საფუძველი უნდა გამხდარიყო. თეოდოსიანელები ეზიარნენ ქალკე-
 დონობას მონოთელიტური რედაქციით. ბიზანტიის იმპერიის ნაციო-
 ნალური პროვინციების ერთი მრწამსის ქვეშ გაერთიანება თითქოს
 რეალური გახდა. მონოფიზიტები დაემორჩილნენ უნიონალურ პოლი-
 ტიკას, ოღონდ იმ პირობით, თუ ეს დამორჩილება მათ გამარჯვებულ
 ჩაითვლებოდა. მაშინ ჰერაკლე კეისარსა და კიროს ალექსანდრიელს
 წინ აღუდგნენ ორთოდოქსი ქალკედონიტები და იმ ხანებში ყველაზე
 განთქმული მოღვაწე სოფრონ პალესტინელი. ჰერაკლე კეისარმა და
 სერგი კონსტანტინეპოლელმა უკან დაიხიეს. კიროს ალექსანდრიელი
 ორმხრივი კრიტიკის ცეცხლში მოხვდა: უნიონალური პოლიტიკის
 საწინააღმდეგოდ განწყობილი ქალკედონიანებიც მის წინააღ-
 მდეგ იყვნენ და მონოფიზიტებიც. კიროსი შეუპოვრად განაგრ-
 ძობდა აღებული კურსით სვლას. ყველა სირთულეს დაემატა საგა-
 რეო საფრთხე. არაბები მოაღწვენ ეგვიპტეს. კიროს ალექსანდრიელი
 ქვეყნის გადასარჩენად ერთადერთ გზას ხედავს: გადაუხადოს არაბებს
 დიდი ფულადი კონტრიბუცია, შერთოს ამრს ცოლად ჰერაკლე კეის-
 რის ერთ-ერთი ქალიშვილი და არაბთა სარდალი ქრისტიანობაზე
 მოაქციოს. ჰერაკლემ კიროსსა გეგმა დაატად მიიჩნია და მოხუცი
 პატრიარქი კონსტანტინეპოლში გაიწვია მსჯავრის გამოსატანად (640
 წლის ბოლო). კონსტანტინეპოლში კიროს ალექსანდრიელს სახალხოდ
 წაუყენეს ბრალდებულ სახელმწიფოს დალატი. ჰერაკლე კეისარმა თა-
 ვის ყოფილ თანამებრძოლს „წაქმართი“ უწოდა (*Ἐλκυστὸν τὸν ΚΝιστὸν
 ἀπαχάλας*) და სიკვდილით დასჯით დაემუქრა. ბოლოს სიკვდილით
 დასჯა სხვა ფიზიკური სასჯელით შეუცვალეს და კონსტანტინეპოლი-
 დან შორს გაასახლეს. 641 წლის 11 თებერვალს ჰერაკლე კეისარი
 გარდაიცვალა. მისმა მემკვიდრეებმა (კონსტანტინე და ჰერაკლონა)
 ეგვიპტეში აწეწილი საქმეების მოსაგვარებლად აღადგინეს კირონი
 ძველ უფლებებში და დიდი ზემოთ დააბრუნეს ალექსანდრიაში
 (641 წ. 14 სექტემბერი). ქალაქის მოსახლეობა აღტაცებით შეხვდა
 მოხუც პატრიარქს, მაგრამ ხანმოკლე იყო ასეთი საყოველთაო ენთუ-
 ზიანში. ჯერ კიდევ ჰერაკლე კეისრის დროს განზრახული საზავო
 ხელშეკრულება დასდო კიროსმა ამრთან ქალაქის გადასარჩენად.
 ფაქტიურად კიროსმა ხელი მოაწერა ალექსანდრიის კაპიტულაციის

აქტს, რასაც მთლიანად დაუპირა მხარი მხედრობამ. კაპიტულაციის შესახებ ცნობამ საბრძოლველად განწყობილ მოსახლეობაში ისეთი საშინელი აღშფოთება გამოიწვია, რომ კიროსი ძლივს გადაურჩა ხალხის რისხვას. მხოლოდ ბრწყინვალე მკვერმეტყველებამ იხსნა პატრიარქი ჩაქოლვისაგან. ამავე ხანებში კონსტანტინეპოლში სახელმწიფო გადატრიალება მოხდა. კიროსის მფარველი ჰერაკლონა და მარტინა ტახტიდან ჩამოაგდეს. კვლავ გაისმა ხმები ალექსანდრიის პატრიარქის დალატის შესახებ: თითქოს მას სურდა ეგვიპტე ბიზანტიისთვის ჩამოეცილებინა არაბთა ძალის საშუალებით და სრული დამოუკიდებლობა მოეპოვებინა. აღარ დარჩა მას ერთგული მომხრეები აღარც კონსტანტინეპოლში და არც ეგვიპტეში. 642 წლის 21 მარტს კიროს ალექსანდრიელი მწვავე სნეულების (თუ საწყალების?) შედეგად გარდაიცვალა. კიდევ უფრო მძიმე აღმოჩნდა მისი ზვედრი ისტორიის სამსჯავროს წინაშე. მწვალებლად მიიჩნიეს როგორც დიოფიზიტებმა, ისე მონოფიზიტებმა. დალატი დასწამა როგორც ბიზანტიის ცენტრალურმა ხელისუფლებამ, ისე თვით ალექსანდრიის მოსახლეობამ, რომლის სიცოცხლის გადასარჩენადაც დადო ხელშეკრულება არაბებთან. უნიონალური პოლიტიკის გატარებისათვის თავგამოდებითა და ყველა საშუალებით ბრძოლამ დაუპირისპირა კიროს ალექსანდრიელს კოპტები. ყველაფერი ეს აისახა წყაროებში. დანარჩენი, რაც კი მის სასარგებლოდ ლაპარაკობდა, დაწვა მეექვსე მსოფლიო საეკლესიო კრებამ. ჩვენ თანადროულ ისტორიოგრაფიას ხელთ მხოლოდ მისი მაგინებელი მასალა აღმოაჩნდა და უკრიტიკოდ ერწმუნა. VII საუკუნის პირველი ნახევრის ერთი ყველაზე უფრო დიდი და რთული პიროვნების მოღვაწეობა ჯერ კიდევ ელის ობიექტურ მსჯავრს.

პირთა, გეოგრაფიულ და ეთნიკურ სახელთა საძიებელი

- აარონ ბექნუშთა ეპისკოპოსი** 53. 57. 59
აბაშ ალბანთა კათალიკოსი 063
აბაშეები 200. 204
აბას 60
აბდიშო (აბდიშო) 020. 141
აბელიანი მ. 045
აბრაამ რმეტუნთა ეპისკოპოსი 54. 57. 164
აბრაამ წმინდა კათოლიკე მონასტრის წინამძღვარი 60
აბრაამ ფარბის წინამძღვარი 60
აბრაამ სომეხთა კათალიკოსი 011. 012. 011. 016. 021. 022. 029. 030. 035. 036. 039. 039. 040. 041. 048. 049. 050. 056 -063. 065. 067. 068. 59. 61. 64. 66. 69. 84. 88. 91. 100. 111. 135. 136. 140. 141. 148. 149. 150-154. 161-163. 165. 190. 192-194. 196. 197. 199. 214. 219. 221. 225. 228. 229. 230. 232. 233. 235. 236. 239. 247. 250. 254
აბუ შალიხი 260
აბულაძე ილ. 014. 016. 044. 045. 053. 134. 142. 158. 159. 168. 180. 189. 212. 259
ადამი 012
ადარნახე (ატრნერხე, ადრნერხე) I. ბაკურის ძე 058. 35. 40. 60. 72. 76. 83. 144. 157. 172. 173. 176-180. 188. 199. 198. 207. 208. 234. 250. 251. 269. 270
ადარნახე II 177
ადხუელი (ადხუნელი) 97. 161
ადონცი ნ. 046. 053
აფანი 60
აფარი 205
აზო 170
აკაკიოს მულატენელი 223
აქინიანი ნ. 09-011. 036. 042. 052. 056. 057. 133. 134. 138. 141. 144. 146-150. 155. 157. 161. 210. 211. 213. 261
ალბანეთი (ალვანეთი, ალბანთა ქვეყანა) 036. 052. 36. 64-65. 120. 182. 197
ალბანელი 054. 064. 065. 32. 98. 122. 197. 233
ალბიანე 212
ალექსანდრე ალექსანდრიელი 102
ალექსანდრე მაკედონელი 170
ალექსანდრია (ალექსანდრიელთა ქალაქი) 15. 17. 18. 90. 102-105. 108. 139. 159. 164. 200. 202. 207. 209. 214. 215. 217. 241. 242. 244. 245. 249. 257. 259. 261. 262. 265. 271. 272
ალექსიძე ზ. 030. 143. 191. 255
ალიშანი ლ. 147
ალცი 60. იხ. ალცი
ამატუნნი 54. 57. 59. 197
ამიერკავკასია 010. 036. 053. 054. 065. 150. 152. 182. 184. 191. 193. 203. 207. 270
ამრი 202. 257. 271
ანასტასი წმინდა ეკლესია იერუსალემში 102
ანასტასი ანტიოქიის პატრიარქი 052. 053

ანასტასი ბიზანტიის კეისარი 010. 28.
 44. 46, 138, 145
 ანატოლი კონსტანტინეპოლელი 15. 107
 ანდრეასი 53
 ანტოქია 047, 052, 053, 056. 15, 17,
 48, 90, 104, 105, 107, 146, 155, 164,
 24i
 ანძველნი 54, 57. 59
 აპაუნნი 68
 აპრეზ-ბოსრო 57, 59
 არაგაწი 2
 არამუნნი 60
 არა5 ქართლი 170
 არაბები 173, 202, 207. 245. 257. 260.
 262, 268, 271, 272
 აირარატი 141. 150, 213, 214. 252. 269
 არგუეთი 173
 არეხტანელი 197
 არიელთა ქვეყანა 72. 73. 78
 არიელნი 192. 193. 194. 233
 არიოზი 53, 58, 61, 103. 104. 150
 არკადიუსი ბიზანტიის კეისარი 137
 არმანუშა 257. 258. 268
 არმან (არმენ) 258
 არსა 54, 57, 60
 არხენი ვაჩხვ ძე 212
 არხენი იუდათოელი 140
 არხენი ხაფარელი 08, 018, 020, 039,
 045, 048, 049, 050, 063, 064, 065, 066.
 142, 144, 150, 189, 190, 195, 220,
 241, 252
 არტავაზდის ქალატი 60
 არიჭი 60
 არიჭი გეორგე 60
 არწაფნი 60
 არწარუნნი 53
 ასეშანი 134
 ასოლიკი 045, 143, 148, 196 იხ. სტეფანე
 ტარონელი
 ასურეთი 161
 ასურელნი 034, 035, 172, 179, 180.
 185, 186
 ასურიალ 161
 ატენი 06, 161, 180, 270
 აფოც (აფუტ, აფუცა) 050, 89, 158, 236
 აფრია 207, 209, 240, 262
 აფხაზეთი 171, 178
 აფხაზნი 171, 173, 203, 270

აღმათანი 150
 აღუკი 165 იხ. ალუკი
 აშუშან (არშუშა) 76, 155
 აძველი 161
 აწუვერი (აწუური) 161
 აჟარიანი ბრ. 147, 149, 150. 158. 159
 ახიზა 161
 ახლო აღმოსავლეთი 203
 ბაგენ სომეხთა კათალიკოსი 065. 86,
 98, 141, 157
 ბაბილონი 259
 ბაბუღას (ბაბიღას, ბაბუღას) ორანე
 ნათლობელის მონასტრის წინამძღ-
 ვარი 3, 60, 136
 ბაგარანი 60
 ბაგრატიონი 60
 ბაგრატიონი 177, 212
 ბაქურ 111 171, 172, 208, 212
 ბართაშვილი 174
 ბართლომე ქართლის კათალიკოსი 179.
 188, 257
 ბანენი (ბახიანი) 53, 57, 59
 ბატლერი ა. 245, 246, 256, 257, 258.
 260, 261
 ბაქარ შირიანის ძე 183
 ბაქარძე დ. 031
 ბეთ-არშამელი იხ. სიკონ ბეთ-არშამ-
 ელი
 ბეი-შამიკონიანი გ. 033
 ბენიამინ აღუქმანდარიელი 261
 ბერთა 161
 ბერძენები 010, 014, 143, 159, 162, 172.
 183, 184, 198, 202, 210, 212, 216, 242.
 248, 262, 268
 ბერძენიშვილი დ. 134
 ბზუნნი 204, 206
 ბზუნნი 54, 57
 ბზუმშარის მონასტერი 09
 ბიზანტია 05, 054, 057, 137, 139, 140,
 141, 145, 147, 150, 152, 153, 159, 164,
 168, 169, 171—173, 176, 186, 187,
 188, 191, 193—196, 203, 204, 207, 208,
 216, 222, 223, 239, 241, 243, 244,

245, 246, 248, 256, 257, 262, 265,
269—272
მანანტიელი 140, 168, 171, 184, 195.
197, 212, 245
მანანტიის სომხეთი 222
მილხაი 257
მოდხელი 161
ბოგვერაძე ა. 135
ბოლდხილ 97
ბოლნელი 161
ბოლნისი 97, 160
ბოლნის-ქაფანაქში 263, 264, 265, 266
ბოლოტოვი ვ. 202, 203, 216, 223, 224,
245, 246, 255, 256, 261, 267
ბორტი 161
ბრეგაძე თ. 053
ბროსე მ. 05, 014, 031, 032, 057, 052,
149, 155, 161, 174
ბუზანდაცი ნ. 147, 155
ბუშირი (ბრშიბრ, ბშიბრ, ბურშიბრ)
35, 40, 058, 144, 157, 250

ვახრაიელ ქართლის კათალიკოსი 052,
87, 97, 157, 160, 243
ვაილ მღ. 210, 226
ვახრაიელიძე ალ. 207
ვარნი 60
ვარნიკ 89, 236
ვერლანდი ე. 203
ვარაშია რ. 259
ვიგ (ვიგ) დაშტკარანი 060, 57, 58, 60,
73, 76, 148, 149, 150
ვიორგი ალექსანდრეელი 259
ვიორგი არიკის წინამძღვარი 60
ვიორგი მინას ძე 258
ვიორგი შერჩულე 181
ვიორგი ქართველიაქში 199
ვიში 161
ვოლთნი 54, 57, 59
ვორგაძე ს. 031
ვრიგოლ ანძველთა ეპისკოპოსი 54,
57, 59
ვრიგოლ (ვრიგორიოს) განმანათლებელი
012, 022, 035, 036, 037—041, 048—

050, 064, 065. 1, 3, 5, 22, 30, 34, 36,
39, 40, 62, 69, 77, 84, 85, 90, 93, 111,
133, 148, 164, 165, 212, 237, 250
ვრიგოლ I რომის პაპი 153, 192, 199,
225, 226, 229, 247
ვრიგოლ კაიახერი 09
ვრიგორ 260, 268
ვუარამ კურაპალატი 05, 172, 173, 174,
177, 212
ვუგარეთი (ვუგარქი) 053, 159, 168, 180,
192
ვუგარელნი 169
ვურგანი (ვურკანი) 060, 72, 76, 149,
179, 198, 250 იხ. ერკანი
ვურიია 173

დავით ბოლნისის ეპისკოპოსი 97, 160
დავით ერუენის წინამძღვარი 10;
დავით რომის პაპი 104
დანიელ ასური 035
დარუბანდის ზღვა 174, 175
დატავანნი 60
დაშტკარანი გიგ იბ. გიგ დაშტკარანი
დაიხ 172, 185, 209, 212
დვინი 019, 020, 047, 53, 57, 59, 62, 64,
65, 114, 136, 137, 140, 141, 146, 148,
152, 157, 159, 160, 161, 213, 214, 223,
224, 238, 239, 243, 251, 262, 268, 269
დემეტრე უპატოხი 172, 176, 177, 178,
179, 251
დიოდორე ტარსელი 53, 146
დიონისე არეოპაგელი 244
დიოსკორე ალექსანდრეელი 15, 16, 17,
108, 109, 139
დიანელი 16!

ებრაელნი 140
ეგვიპტე 5, 127, 145, 165, 200, 207, 210,
217, 245, 249, 252, 257, 262—268,
271, 272

ეგვიპტელი (ეგვიპტელი) 186. 202. 217.
242
ეგრისი 053. 159. 167. 168, 169, 170,
171. 173. 174. 180. 191. 192. 195. 196.
198. 202. 203. 206—208. 242. 252.
256. 257. 262. 266. 267, 269
ეგრისწყალი 170
ეგვიპტის სამთავრო 97
ეგვიპტია 206
ეგვიპტის ნიკომიდიელი 53
ეგვიპტის 017. 41. 53
ეგვიპტე 017. 15. 41. 53. 58. 61. 108. 109,
144. 205, 224
ეგვიპტის კათალიკოსი 217
ეგვიპტის კისდადის ეპისკოპოსი 97
ეგვიპტის 245
ეგვიპტის მანგლელი 97
ეგვიპტის 51, 57, 60
ეგვიპტის 158
ეგვიპტის 60
ეგვიპტის სამურის ეპისკოპოსი 97
ეგვიპტის სურთაველი 89. 159. 226
ეგვიპტის მარული ეპისკოპოსი 97
ეგვიპტის წილანელი 97
ეგვიპტის (ერეკლე) ბიზანტიის კეისარი
204. 206. 242 იხ. ჯერეკლე. ირეკლე
ეგვიპტის 012. 014. 60
ეგვიპტის 94
ეგვიპტის სურთაველი 89
ეგვიპტის 140. 141. 166. 235
ეგვიპტის 018. 16. 41. 51. 105. 115. 126,
135. 137. 139. 162. 258
ეგვიპტის ქორზონის ეპისკოპოსი 98
ეგვიპტის სამარტალი. 48. 49
ეგვიპტის ანტიოქელი 054
ეგვიპტის მცირე 052
ეგვიპტის ათონელი 140
ეგვიპტის გრძელი 055
ეგვიპტის 141

ეგვიპტის 60
ეგვიპტის-ბაქარ 182. 184
ეგვიპტის (ეგვიპტის-სომხეთის) სომხეთის მარტანი, 155

ეგვიპტის დიდი (მარტანტალი) 045. 143.
148
ეგვიპტის ე. 188
ეგვიპტის 158
ეგვიპტის 047
ეგვიპტის 014, 213
ეგვიპტის ბეგრატონი 031, 142, 175.
ეგვიპტის გორგასალი 158, 172, 184. 185,
208, 212
ეგვიპტის VI 185
ეგვიპტის 058, 35, 40, 83, 144. 157, 179. 234.
250
ეგვიპტის 78, 81, 155, 233, 234, 235
ეგვიპტის მუხანი 155
ეგვიპტის რომის პაპი 260
ეგვიპტის ალბანელთა კათალიკოსი 197
ეგვიპტის 044
ეგვიპტის ქერდელი 010, 015. 017. 019.
021, 026—028, 030, 051, 057—059,
061, 063, 067, 068, 1, 3, 31—36, 38.
40, 43, 44, 64, 83, 133, 134. 136. 137.
138, 141, 144, 145, 149—151. 158.
218, 221, 221, 235, 237, 238. 247. 250.
253
ეგვიპტის 029. 57—60, 72, 148 იხ. გურგანი

ეგვიპტის 185
ეგვიპტის ე. 211
ეგვიპტის კახტალი 97
ეგვიპტის რიტორი 139
ეგვიპტის ბიზანტიის კეისარი 010. 29. 44.
46. 138. 140. 145, 223, 243. 244
ეგვიპტის 142. 226

ეგვიპტის (თაღობ) მოციქული 034. 111,
164
ეგვიპტის არნის ეპისკოპოსი 54. 57. 60
ეგვიპტის 173
ეგვიპტის მ. 153. 190, 226. 247. 248
ეგვიპტის მ. 017, 028, 049, 050, 263,
264

თბილისი (ტფილისი) 014-- 016, 018, 031, 068, 81, 97, 155, 156, 160 -162, 172, 185, 204, 206, 308, 231, 232, 235, 238, 250, 251

თეზე 262--266

თეოფულაქტე 052

თეოდორე აზუკრა 255

თეოდორე მოფხუბეტელი 055, 63, 145, 146

თეოდორე სამარტპეტოს ეპისკოპოსი 53
თეოდორე სეპუთა რაზმის ეპისკოპოსი 60

თეოდორე ფარანელი 216

თეოდორიტე კვირელი 018, 055, 16, 17, 26, 48, 49, 53, 145, 146

თეოდოროს ფორთის ეპისკოპოსი 97

თეოდოსი I 104, 164

თეოდოსი II 15, 105, 137, 139

თეოფანე ბიზანტიელი 204

თომა „ეპისტოლეთა წიგნის“ გადამწერა 09

თომას 117

თომას ტარსის ეპისკოპოსი 98

თორი 161

თრდატ 183

თუმანოვი კ. 177

თურქები 204, 206

თეოდორე ელივარდის წინამძღვარი 60

თეოდორე მოსკოველი 056, 90, 94, 236

თეოდორე მღვდელი 156

თეოდორე ცურტაველი (ზუცეხი) 89, 97, 158, 159

თეოდორე 257

თეო დეხელი 055, 145

თეორია 048, 159, 160, 168, 256

თეორიები 270

თეო აბდ-ალ ხაკამი 257

თეო კარკარ (კარკაბ) 259, 260

თეო შინა 260

თეორემა წინასწარმეტყველი 8

თეორუსაღმეი 035, 049, 050, 056, 057, 062, 064, 9, 15, 22, 43, 71, 78, 84—86, 90, 91, 95, 99, 101, 102, 104, 105, 107,

137, 153, 157, 159, 164, 192, 194, 196, 217, 241, 247—249

თეორია 150

თეოდორე 184

თეონე ცურტაველი 89, 236

თეონე დრახსანაერტელი 048, 051, 053, 054, 141, 143, 148, 159, 168, 169, 175, 180, 191, 192, 196, 198

თეონე ზედაზნელი 185

თეონე იერუსალიმელი 064

თეონე შაიუმელი 015

თეონე შახარებელი 13, 140, 165

თეონე მოხბი 217

თეონე ნათლისმცემელი 056, 90, 133

თეონე ნათლისმცემლის მონასტერი 2, 81, 233 იხ. ქოუნაეანქი

თეონე ნიკიელი 261, 262

თეონე ოძუნელი (იშახტახერი) 010, 055, 143

თეონე ხახანის ძე 178

თეონე სომეხთა კათალიკოსი 164

თეონე ცურტაველი 050, 89, 236

თეონე არტავეზლია პალატის წინამძღვარი 60

თეონე ელის ეპისკოპოსი 54, 57, 60

თეონე სარუსთიელი ეპისკოპოსი 97

თეონე ანატონი ეპისკოპოსი 54, 57, 59

თეონე არწრუნთა ეპისკოპოსი 53

თეონე მთავარეპისკოპოსი 28

თეონე ქართლის ეპისკოპოსი 053

თეონე ბიზანტიის კეისარი 199, 205 -ს. ჰერაკლე. ერაკლე

თეონეები 066

თეონი 066, 154, 168, 169, 182, 187, 197

თეონე აღსუელი ეპისკოპოსი 97

თეონე კუხორდოს ეპისკოპოსი 97

თეონე მიდამილი ეპისკოპოსი 97

თეონეიანი პლ. 199

თეონე ქუნანაერტის ეპისკოპოსი 97

თეონეიელ გარნის წინამძღვარი 60

თეონეიელ პროვანთა წინამძღვარი 60

თეონეიელ იერუსალიმელი 018, 15, 16, 18, 26, 86, 105, 108

თეონე იხარიოტელი 209

თეონეიელნი 137, 140

თეონეიელ შალაკარნახელი 07, 144, 224

თეონეიოს რომის პაპი 102

თეონეიოს ავანის წინამძღვარი 60

იუსტიანე I ბიზანტიის კეისარი 019, 46, 47, 145, 257
იუსტინიანე I ბიზანტიის კეისარი 064, 47, 145
იშოიაფა IV 134

კავად (კავატ) I სპარსეთის მეფე 024, 67, 118, 126, 130, 152, 165, 196
კავასია 041, 042, 045, 34, 192, 193, 187, 207, 248, 256
კავასიის შთა 016
კავასიელი 256, 260
კათალიკე მონასტერი ლეინში 60, 67, 70, 75, 128
კავახე ხ. 032, 047, 135, 136, 153, 157--162
კალანდაძე ალ. 176
კანანძე დ. 175
კარბელაშვილი პ. 174, 175, 189
კართაგენი 134
კარკაბ (კარკარ) 259, 260
კარხანი 161
კახდრელი 97
კახეთი 160, 167, 170--172, 174, 180, 198, 208, 212, 251, 261, 270
კახელნი 182
კელიხტინე რომის პაპი 105
კვეციანი კ. 033, 045, 047, 048, 050, 057, 158--161, 163, 164, 181, 210, 212, 241, 242
კეხარია 257
კიარკაზ მღვდელი 016
კიარკაზ განსაკელი 143, 213
კირ 199, 200 იხ. კირონ ქართლის კათალიკოსი
კირილე აღექსანდრიელი 15, 104, 105, 139, 223, 224
კირონ (კურონ, კურონ, კირონ, კვირონ, .იხ) ქართლის კათალიკოსი 07, 011, 013, 022, 025--030, 035, 038, 039, 048, 049 -- 054, 056--063, 067, 068, 40, 66, 69, 72, 76, 84, 88, 91, 100, 120, 123, 129, 133, 135, 137, 138, 140--143, 148, 151--156, 158, 159,

162--164, 166--170, 174, 175, 180, 181, 187--203, 208--214, 216--242, 244, 247--259, 261, 262, 266--270
კიროზი (კვიროზი) ქალ. 018, 16, 146
კიროზ (კვიროზ, კვროს) ფაზისელი, აღექსანდრიელი 167, 191, 198--203, 206--209, 212, 214, 218, 226, 241--247, 249, 252--258, 260--262, 265--268, 270--272
კის ხუციკი ეპისკოპოსი 142, 226, 227, 231, 239
კისდად 97, 161
კლარჯეთი 171, 172, 180, 184, 199, 212
კონსტანტინე ურლის წინამძღვარი 60
კოლონია 142, 226
კოლხეთი 256
კოლხიდა 199
კომიტას სომეხთა კათალიკოსი 311, 134, 165, 190, 197
კონსტანტინე I 102, 164
კონსტანტინე II 257, 271
კონსტანტინე III 197
კონსტანტინე ხუროი 052
კონსტანტინეპოლი 09, 047, 054, 056, 15, 41, 51, 90, 104, 105, 107, 108, 115, 126, 137, 139, 144, 145, 146, 150, 159, 164, 186, 198, 207, 217, 241, 243, 248, 260, 271, 272
კორაუნე 023--036, 041, 042, 014
კობტეხი 186, 241, 245, 260, 262, 266, 272
კუმურდო 161
კუბორდო 97, 161
ლაზარ ბოლდბილი ეპისკოპოსი 97
ლაზარე ფარბელი 035--037, 041, 042, 044, 046, 141
ლაზეხი 168, 200, 201
ლაზიკა 168, 191, 192, 196, 198, 203, 201, 203--205, 216, 217, 241--243, 245, 256
ლენ-ბული ხტ 257

ლეო 149, 150, 181
ლეონ I რომის პაპი 017—019. 021.
061. 15, 16, 18, 24, 26, 41, 46, 53.
58, 61, 67, 68, 96—98, 107, 118, 127.
139, 170, 218, 219, 221, 225
ლეონტი მროველი 031—033, 043, 053.
167, 173, 180, 182—184
ლიბანი 09
ლიხია 254, 255
ლიხთ-ამერეთი 168
ლუკა მახარებელი 056, 90, 141

მათე მახარებელი 140, 141, 165
მათეოს ამატუნთა ეპისკოპოსი 197
მავრიკ ბიზანტიის კეისარი 59, 147.
159, 172, 187, 191, 199, 204, 205
მათე მუორე არქის წინამძღუარი 66
მაკარი იერუსალიმელი 102
მაკედონი 58, 61, 104
მაკრში 265
მალაქია 165
მაღახიანცი ხტ. 137, 147, 155
მათეონიანი 197
მანანდიანი ი. 203, 204—205
მანაჭკერტი 043, 065
მანახე ბიბლ. 18
მანახე ბასიანის ეპისკოპოსი 53, 57, 59
მანგლისი 97, 122, 161
მანი 53, 146
მარი ნ. 032, 148, 149, 202, 204, 205
მარკვირტი ი. 147
მარკიანე ბიზანტიის კეისარი 018, 19.
10, 15—18, 24, 48, 49, 107, 117, 118.
137, 165
მარკიონ 017, 41, 53
მარკოზ მახარებელი 056, 90
მარონ 254, 255, 267
მარტვილი 06, 180
მარტინა 272
მარუელი 97
მასპერო ფ. 246
მაქსიმე ანტიოქიელი 15, 107
მაქსიმე აღმსარებელი 217, 240, 242.
243

მამტოცი (მასტოცი) 030—047, 93, 134
იხ. მესროპი
მაგვარიანი გ. 202
მაგვრელი 169, 170, 203, 204
მელიტე ანტიოქიელი 104
მელიქსეთ-ბეგი ლ. 011, 014, 015, 033.
044, 064, 209
მელიქ-ოხანჯიანი კ. 042—044
მეშუხი 262
მენანდრე პარტეკტორა 168
მესროპი 031—033, 035, 036, 045, 047
იხ. მამტოცი
მეზენკერტი 133
მეშენუნი 57, 59
მთუღლი 181
მთიულნი 181—183
მილაში 97, 161
მილანი 164
მინა (მენა) კონსტანტინეპოლელი 217
მინა (მენა) 258—260
მირდადი 053, 183, 184, 212
მირი 173
მირიანი 053, 181, 182, 184
მიქაელ ალციელი 262—264, 266
მოხ ელიფარდელი 015—018, 020 —
023, 025, 048, 051, 053, 054, 057.
058, 069, 38, 40, 45, 53, 57.
66, 69, 100, 101, 123, 129, 141, 148.
162, 166, 168, 169, 190, 209, 210.
213, 214, 223, 225—231, 247, 268.
269
მოხ კალანკატუელი 144, 204, 159.
205, 206
მოხ ცურტაველი 010, 018—021, 027,
028, 030, 049, 051, 057—059, 067, 1,
3, 4, 15, 29, 35, 37, 43, 44, 45, 61,
62, 64, 78, 79, 88, 90, 102, 133—
139, 141, 144, 145, 149, 151, 155, 156,
158, 164, 190, 192, 195, 210, 219,
220, 221, 230, 231—240, 253, 270
მოხ წინასწ. 25, 63
მოხ ხორენელი 035, 045, 046
მოხ ხორხორუნთა ეპისკოპოსი 60
მტკვარი 016
მუჯავახი (მუჯავიხი) 167, 244—247,
252, 255—260, 268
მურადიანი კ. 045
მუშელ 148

მცირე ხომხეთი 211, 213
მცირე აზია 210
მცხეთა 06, 66, 79, 87, 89, 97, 122,
152, 155, 160, 161, 168, 170, 174,
175, 185, 187, 191, 226, 231, 234,
249—251
მცხეთის ქვაბი 66, 75, 79, 89, 122, 143,
176—180, 234, 251, 270. იხ. ქვაბი
მხითარ აბრევიანელი 044
მხითარ ანელი 148

ნახატვეენი 140
ნათანელ 29
ნერსე I სომეხთა კათალიკოსი 053
ნერსე II სომეხთა კათალიკოსი 064,
065
ნერსე III სომეხთა კათალიკოსი 197
ნერსეს ბზუნთა ეპისკოპოსი 54, 57,
59, 60
ნერსე ერისმთავარი 178
ნესტორი 017—020, 9—11, 15, 16, 18,
19, 24, 32, 40, 48, 53, 58, 61, 105,
107, 118, 139, 153, 226, 240
ნექტარიოს 104
ნეკა 16, 20, 222, 23, 28, 41, 42, 51,
95, 102, 115, 126, 143, 150, 164
ნეაფორე კონსტანტინეპოლელი 204—
206
ნეკლოზ მისტიკოსი 054
ნეკოპოლისი 142, 209, 210, 222, 226,
262, 268
ნინო განმანათლებელი 181—183
ნინოწმინდა 161
ნიქოზი 161
ნოე ბიბლ. 29
ნუცუბაძე შ. 244

ნუჩანა შარუნ 254

ოვხეთი 174
ორდუკ 60
ორშანიანი შ. 027, 058, 146—148, 210

ორშიზდ (ორშაზდ) IV 121, 150, 176,
196, 228
ორტავი 97
ოქროშქედლიშვილი ილ. 031
ოშაკანი 60

პაულუ კვიციანი 200, 216, 243
პაულე შოიქული 13, 21, 24, 30, 31,
36, 63, 99, 119
პალაგ (პალაგინ) სეფენ-სახლის ეპისკო-
პოსი 97, 160
პატრიარქი ქ. 147
პეტრე ანტიოქელი 28
პეტრე ეპისკოპოსი 015, 017, 026, 027-
030, 058, 059, 35, 38, 141, 237—239
პეტრე იზერი 015, 179, 244, 263, 265
პეტრე მოციქული 056, 21, 26, 90,
101, 109, 140
პეტრე პატრიარქი 168
პეტრე ქართლის კათალიკოსი 165
პილატე პონტოელი 104
პიროს კონსტანტინეპოლელი 217, 240,
243
პიკეიონ 256
პოლქერიაზე (პულქერიაზე) 219, 10,
139
პონტო 200
პონტოს ზღვა 174, 175
პროტორე 18
ბტლავანი 60

ეროდანია თ. 020, 039, 045, 131, 151,
189, 251

რანი 181, 182
რაფაელ 29
რახხიშვანთა სამარტვილო 134
რახხიშვანთა მონასტერი 60
როსაქიმე ილ. 154
რომიელი კვეყანა 18

რომელები 67, 71, 90, 102, 117, 121, 126—128, 140, 142, 183, 192—194, 206, 206—210, 213, 226, 262
რომი 056, 15, 90, 102, 104, 105, 107, 137, 139, 144, 145, 153, 159, 161, 199, 200, 203, 229, 241, 247, 260
რუხი 135
რუხთავე 154, 161
რსტუნნი 51, 57, 150, 164

სამელოხი 41, 53
სამერძნეთი 035, C39, C50, C64, 204, 206, 211

სახილონი 051
სახინანი 8, 058, 155, 162
საგურამო 263, 264
სამარტეტო 53
სამეგრელო 204, 205
სამიედ ქართლის კათალიკოსო 125
სამიედ ანელი 142
სამოტ ბაგრატიანის წინამძღვარი 63
სამუედ ბაგრატიანი 153
სამუედ წმინდა ბივსენა წინამძღვარი 60

სამუედ ტუმბუელი ეპისკოპოსი 97
სამუედ ურტაველი 89, 235
სამურიალი 97
სამცხე 199, 174
სარუხთაველი 97
საქართველო 06, 011, C15, 031, 032, 034—036, 041, 050, C54, 135, 142, 160, 163, 167, 169, 170, 174, 178, 182, 199, 200, 237, 241, 244, 261—263, 176, აღმოსავლეთ საქართველო 198, 208, 266, დასავლეთ საქართველო 168, 176, 208, 241, უკველი საქართველო 183

სამაე სომეხთა კათალიკოსი 045, 047
სამაე ტფილელი 97
სამაე ურტაველი 89, 236
სებეოხი 147, 148, 154, 165, 196, 197, 237, 261
სევეროს ანტიოქელი 017, 47, 53, 144, 224

სევეროსი 262
სენ-მარტენი ე. 147
სერგი კონსტანტინეპოლელი 200, 203, 214—217, 226, 243, 255, 260, 271
სვანეთი (ხუაშეთი) 168, 173, 174
სვმიონ ქართლის კათალიკოსი 142, 175
სივნიეთი 57, 59, 164
სივნიელნი 064, 065, 53, 93
სიმეონ მებეატე 17, 48, 49, 139
სიმეონ შეთ-არშამელი 159, 160, 61
სიმონ მოგვი 52
სიმონ დატეანთა წინამძღვარი 60
სინდეთი 184

სიონ გოლანის ეპისკოპოსი 54, 57, 59
სიონი თბილისს 232, 250
სიონი იერუსალემს 22, 86, 99, 102
სირია 145, 196, 261, 267
სირიელენი 010, 186, 187, 197, 216, 224, 241
სკურტი 209, 210, 268
სმხატ ბაგრატიანი 028—030, 049, 060, 067, 57—60, 65, 72, 76, 79, 147, 148, 149, 155, 157, 165, 179, 193—195, 197, 218, 231, 232—234, 235, 236, 247, 250

სომეხთა (სომხთა) 02, C6, 09, 012, 034—036, 038, 039, 042—049, 050—052, 054—066, 30, 43, 80, 89, 91, 98, 114, 120, 134, 136, 138, 141, 142, 145, 147, 155, 156, 169, 170, 182, 183, 187, 188, 189, 190—195, 197, 200, 203—205, 209, 211—216, 219, 220, 222, 223, 227, 232, 234, 235, 237, 238, 241, 249, 250—254, 258, 260, 261, 267—270, გეოზბედი სომხთისაჲ 064

სომეხთა ქვეყანა 58, 62, 76
სომეხი 09, 011, 012, 013, 018, 020, 031, 033, 034, 036, 042—044, 047, 062, 067, 143, 168—170, 181, 196, 205, 210, 222, 236, 241

სომეხნი 06, 07, 011, 012, 014—016, 021, 022, 024, 028, 030, 034—036, 038, 039, 046—049, 051—057, 059, 060, 052—066, 2, 32, 53, 57—61, 64, 66, 69, 73, 76, 84, 86, 88, 89, 91, 98, 100, 111, 123, 129, 133, 125, 136, 138, 140, 141, 142, 148—154.

157—159. 161—164, 168, 169. 175.
184. 186. 187. 189, 190, 192, 195—
197, 199. 203. 209, 210, 215. 217.
219. 222. 224. 227 230. 236, 237,
239. 241—243. 247—249. 258, 264,
266, 268

ზოსტენი C55

სოფრონ პალესტინელი 215. 217. 243.
260. 271

სპარსეთი 05, 056, 057, 064, 141. 144.
147, 150. 153, 171—173, 176. 184 -
187, 191—197. 201, 203, 206. 212.
234, 239, 243, 248. 270

სპარსელი 052, 057, 141. 168, 171.
172. 183, 184, 186. 193. 195. 198.
201, 207, 212, 251. 252

სტეფანოზ I 176, 177—179. 180. 168.
189, 236, 251. 269

სტეფანოზ II 172, 173, 177, 180. 251

სტეფანოს ბაგრატიონის ეპისკოპოსი 60

სტეფანოს ორბელიანი 148. 211. 213

სტეფანოს ტარონელი იხ. ასოლოკი

სტეფანოს უსთავის ეპისკოპოსი 97

სტეფანოს I სურტაველი 89

სტეფანოს II სურტაველი 89

სუმბატ დავითის ძე 143, 174, 177, 188.
212

ტაბარი 261

ტარონი 161, 165

ტარხი 98, 146. 161

ტაშირი 133, 161

ტერ-შინახიანი (ტერ-შინახიანცი) ე. 07.
141, 149, 157, 196, 197, 222. 224

ტერ-შერტიანიანი კ. 064. 139. 224

ტიმოთე აღუქსანდრიელი 010. 28. 44.
104. 138, 144

ტიშუელი 161

ტიტუს (ტიტოს) ფლავიუს ვესპასიანი
9. 137

ტრაპიზონი (ტრაპეზუნტე) 204 206

ტროიკაი ო. 224

ტრული 243

ტერშილი 97

ტუმანუელი 97

ტფილისი იხ. თბილისი

ურბნისი 135

ურდი 60

ურიახტანი 29

ურტაე 161

ურმა 98

უსთაე 97. 161

უფლისციხე 263, 264

უბტანები 06--08. 012 --018. 020,
021. 025. 027—030, 039, 040, 046,
051. 052, 054, 057, 058. 060. 063.
067, 068. 133, 135—138, 141, 142.
145—154, 156. 157, 159. 161, 164,
166. 179. 187, 192—196. 209. 210.
213. 219. 220. 222. 226. 227. 229—
232, 238. 240. 248. 250. 261

ფაზისი 191. 195. 198—201. 203. 206.
215. 217. 242, 244. 256, 257. 259.
270

ფალავანდიშვილი 174

ფალავ 29

ფარანი 216

ფარნავაზი ქართლის მეფე 05. 031. 032.
167. 173. 180

ფარსმან IV ქართლის მეფე 183. 184,
211

ფეროზ რანის ერისთავი 181. 182

ფარაი 60

ფილოქსენი 224

ფლაზიანე კონსტანტინეპოლელი 26.
139

ფლაზიანე პალატის ეპისკოპოსი 15

ფოთი 161

ფოკა (ფოკას) ბიზანტიის კეისარი 172,
187. 204. 206

ფოკას ტსერგილი ეპისკოპოსი 97

ფოდდბილ 161

ფორთი 97, 161

ფაუხტოს ბუზანდი 053

ფხოელნი 182

კლკლდონი 017—021, 055—057, 061.
066, 2, 9, 15—19, 22, 24, 28, 22, 39,
41, 42, 46—50, 52, 53, 58, 61, 67,
68, 86, 95—98, 107, 118, 121, 126,
127, 135, 137—139, 144, 165, 170,
187, 190, 194, 197, 213, 218, 219,
221, 224—228, 240

კართველია ქვეუანი 76

კართველი 07, 09, 013, 015, 017, 020,
022, 027, 028, 032, 048, 052, 063,
065, 067, 143, 168, 176, 179, 181,
199, 200, 202, 209, 236, 238, 242,
256, 259, 262, 264, 268—270

კართველი 06, 07, 010, 014, 015, 016,
028, 033, 039, 043, 046—054, 057,
059, 060, 062, 063, 066, 2, 15, 32,
87, 89, 121, 133, 139, 142, 148,
154—157, 162, 163, 169, 169, 170, 175,
182, 184, 186, 189, 190, 195, 197,
208, 211, 218, 236, 243, 249, 260,
265, 266

კართლი 05, 06, 08, 010, 011, 014, 015,
018, 019, 022—024, 030, 033—036,
038, 039, 042, 043, 048—054, 056—
064, 066, 60, 64—66, 69, 72, 76, 79,
80, 82—84, 89—91, 97, 100, 120, 123,
129, 139, 142—144, 152—161, 163,
167—198, 201—203, 206—212, 214,
216, 217, 219—221, 225, 229—231,
233—243, 247—252, 256—258, 261,
262, 264—270, ზემო კართლი 174,
ყოველი კართლი 179—183, 186, 187,
195, 196

კახე ამბარევი 171

კორზონი (კორზანი, კორზანენე) 98, 161

კორკანი 161

კრისტაფორ აპაქუნთა ეპისკოპოსი 60

კრისტაფორ სენიელთა ეპისკოპოსი 53,
57, 59

ქუნანაკერტი 97

ქურციკიძე ც. 149

ქუჩი ვერისის ერისთავი 167

ქიკი 150

ყუბანიშვილი ხ. 265

ყუი ზღვა 201

შანიძე ა. 033, 176

შარხლარი 060, 57, 58, 60, 73, 76,
134, 149, 150, 174

შელი კართლი 180

შიო მღვიმელი 180, 251

შირვანი 174

შუამთა 06, 180

შუშანიძე 016, 050, 67, 89, 121, 124,
142, 158, 159, 175, 178, 235, 236

ჩაჩიანი შ. 170, 211

ჩელუთი 161

ჩერქეზი 174

ჩიქოზაია არნ. 202

ჩუბანიშვილი გ. 161, 176, 177, 208,
264, 265

ცაცაბიშვილი ე. 054

ცროლის შთა 170

ცურტავი (ცორტავი) 010, 016, 018—

020, 024, 050, 051, 1, 3, 5, 32, 66,

67, 70, 75, 78, 87—89, 99, 102, 120,

133, 136, 138, 139, 142, 151, 156,

158, 161, 162, 175, 181, 186, 190,

192, 195, 209, 210, 218, 230—232,

235, 236, 238, 240, 253, 266, 270

წათუბი 012

წერეთელი გ. 032, 046, 144, 152, 263

წილკანელი 182

წილკანი 97, 101

ღრტალა 055

კართაღელნი 182
კერეში 161, 263
კილაშვილი ლ. 160
კუონია თ. 140

ხაზარები 206, 270
ხაბაძე რ. 151
ხორანთა 161
ხორნახუჩი 161
ხორხორუნნი 60
ხოსრო I ანუ შირვანი 064
ხოსრო II ფარეზი 07, 121, 147, 150,
155, 171, 172, 187, 196—198, 229,
251 იხ. ქასრუ ამბარევი.
ხოსრო ოშაკანის წინამძღვარი 60
ხუზისტანი 141, 142
ხუნანი 161
ხუეიკი 016, 017, 020, 021, 023, 024,
051, 38, 40, 69, 88, 124, 125, 128,
131, 141, 227, 230, 142
ჩავახეთი 171, 180, 209, 212
ჩავახიშვილი ივ. 06, 07, 017, 018, 021,
025, 031—037, 041—046, 048, 051.

053, 054, 066, 135, 145, 154, 157—
161, 163, 164, 168—170, 178, 180,
195, 202, 236
ჩავიტან-ხოსრო იხ. ეარაბტიროცი
ჩანაშვილი დ. 198, 199
ჩანაშვილი შ. 031, 204
ჩანაშია ლ.-ნ. 034, 134, 135, 141
ჩანაშია ს. 033, 036, 043, 046, 056, 154,
167, 169, 170, 173, 178, 191, 198
ჩანფოლადიანი 148
ჩაღო 033
ჭვარი 172, 177, 180, 208
ჭონაძე ვ. 177
ჭოჭყე არაქუნთა წინამძღვარი 60
ჭუანშერი 05, 143, 158, 161, 167, 171—
174, 177, 184, 185, 188, 212

მარნაქი ა. 139, 223
მერაქლე ბიზანტიის კეისარი 170—172,
188, 199, 191, 198, 200, 201, 203—
207, 215—217, 223, 266, 244, 246,
251, 257, 267, 270, 271 იხ. ირაკლი.
მერაქლონა 205, 271, 272
მერეთი 142, 170, 175, 182
მერნი 064, 183
მოვანავანქი 010, 058, 133, 136, 232,
235 იხ. იოანე ნათლისმცემლის მო-
ნასტერო.

მროი 60
მწესკოან შ. 034, 045
მწილამბ ხქ. 045
მწიონამ მღვთარანსეხი 016, 029, 059,
60, 61, 64, 66, 69, 84, 88, 91, 100,
111, 193

მწიონამ მარგ. 29
მწიონამ მწიონისხე სუქ. 51, 57
მწიონამ სერგი ღვთისმცემლის ქაის. სენე
60
მწიონამიანს მ. ზ. 143.
მღიანე. ნ. 034

Աղսուկ (Աղսուենի) 97
 Ակիւնտն Ն. 09, 010, 014, 020, 042,
 052, 057, 133, 134, 138, 141, 146,
 150—152, 154, 162, 165, 210, 211,
 213, 261
 Անարոն Մենուենաց Եղ. 54, 57, 59
 Աղբասնորիս 15, 17, 18, 28, 90,
 102—105, 108
 Աղխարդա 60
 Աղուանր 064, 32, 36, 64, 65, 98,
 120, 122
 Աղսր 60
 Անտայսն Ն. 034, 053, 133, 134, 136,
 141, 148, 150, 157, 258
 Ամատուներ 54, 57, 59
 Այլի 147
 Այրաշատ 213
 Անատաս (Անատասայ) նիկ. 102
 Անատաս (Անատասիտս) Ռիգ. կայս.
 28, 44, 46
 Անտայի 15, 107
 Անդրևա 53
 Աննիսցի 54, 57, 59
 Անտիարիս (Անտիար, Անտիարայ) 15,
 17, 28, 48, 90, 104, 105, 107
 Աշաշան 76
 Այտնուներ 60
 Ապրուէ (Ապրուէզ) Եսսրայ 064, 57,
 59, 121,
 Ատու (Ատուճ. րուճ) 54, 57, 60, 147
 Անույտն 147
 Ատար 044
 Ատարիաղ 97
 Ատարմիղայ 97
 Ավրարկայան Ք. 034
 Ատուտ 045
 Ատրենրան 35, 40, 72, 76, 179, 83,
 157
 Արագածոտն 2
 Արամուսր 60
 Արևաց աշխարհ 72, 78, 153
 Արևգած 2
 Արին 60
 Արին միս 60
 Արիս 53, 58, 61, 103, 104
 Արծափր 60
 Արծրուներ 53

Արմանոյ 258
 Արմն 258
 Արտուագոյայ ապարանք 60
 Ասան 60
 Աշուրան 60
 Ախոց 89

Բարգեն (Բարկեն) 87, 98
 Բարեկաս (Բարիլաս) 3, 60
 Բողաբան (բագրան) 60
 Բադրուանդ 60
 Բասեն 54, 57, 59
 Բղունդր (Բոժուճ, Բժունդր) 54, 57,
 60, 146, 147
 Բիւզանդացի Ն. 146, 151
 Բողնիս (Բոյնիայ) 97
 Բրգմիճր (Բրգմիճ, Բրգմեն, Բգմիճ) 35,
 40

Գայրիկ 87, 97
 Գայրեյան Ն. 034
 Գայլ 210, 227
 Գաննի 60
 Գաննի 89
 Գիլ (Գիղայ, Գեղայ) Գաշուկարանի
 57, 58, 60, 73, 76, 148
 Գիթրիս 60
 Գիւլիանդանեան Ռ. 015
 Գոգրն 54, 57
 Գաբկան 72, 76, 79
 Գրիգոր (Գրիգորիս) Լուսասորի 037,
 038, 040, 1, 3, 5, 22, 30, 34, 36,
 39, 40, 60, 62, 69, 77, 84, 85,
 89, 92, 111
 Գրիգոր Աճնացեաց Եղ. 54, 57, 59

Դամասիոս 104
 Դաննի 044

Պաշտկարանի (Պաշտակարան, Պաշտկրին, Պաշտկարեն, Պաշտկարին, Պաշտկարունք) ա. Գիւք Պաշտկարանի

Գարունք 60

Գառաւան 60

Գաւիթ Երկ Երևանոյ 60

Գաւիթ Լոյ. Բողնիսի 97

Գիտօրէ 53

Գիտակորոս 15—17, 108, 109

Գաւիթ (Գիլիթ, Գրիլիթ) 064, 53, 57, 59, 114

Եզիպոս 5, 126, 127

Եղազէ 97

Եղի (Ելի) 54, 57, 60, 147

Եղիայ (Եղիշայ) 89, 158, 159

Եղիվարդ 60

Եղիվառ 97

Ենէա 97

Ենօվք 97

Եսայի 89

Եստօն 98

Երևմիտ 8, 94

Երևմյան Խ. 147

Երևան 60

Երուանդ Վարդապետ 196, 197 ա.
ՋԼԻ-Միլիտայան Ե.

Երուսաղէմ 9, 15, 18, 22, 43, 71,

72, 78, 84—86, 89, 90, 91, 95,

99, 101, 102, 104, 105, 194

Եզենէա (Եզինիս) 97

Եզոյիտ 53

Եւնոմոս (Եւնիմոս) 41, 53

Եւտիբոս (Եւփիթ, Եւտիբի) 15, 40, 53, 58, 61, 108, 109

Եւփիմեայ 49

Եւփետոս 16, 41, 51, 105, 115, 126

Զարբանուկան Գ. 211

Զարբարիտ 97

Ջեննի 28, 44, 46:

Չուտարիմայ 227

Ընթիւն Խ. 143:

Ընտնէլէ 98:

Թաղէս Աննայոյ Լոյ. 54, 60

Թաղէս սուր. 111

Թլոզա Մեծ 104

Թլոզոս Փոքր 15, 105

Թլոզարիտոս 16, 17, 25, 48, 49, 53

Թլոզորոս (Թլոզոս) Մարգրեւտական Լոյ. 53, 57

Թլոզորոս Սեպհական զնչիկ Լոյ. 60

Թլոզորոս Լոյ. Տարբայ 97

Թլոզորոս Մոպսուեստայի 53

Թարսյան Ն. 034

Թովմոս սուր.

Թովմոս Լոյ. Տարբի 98

Իսահակ 97

Իսմայէ 60

Իսրայէլ 60

Իւլ 60

Լեա 150, 181

Լեոն (Ղևոն) 15, 16, 18, 24, 25, 41, 46, 53, 58, 61, 67, 68, 86, 96—98, 100, 107, 118, 127

Լուս Մելս. 66, 67, 75, 76, 89, 129, 152

Լուս Մանգ. 122

Խոստովայնիք (Խոստովնիք) 60
Խոսրով տ. Ասրուզ Խոսրով
Խոսրով Երկ Աշահանու 60
Խուժիկ (Խուժիկք) 016, 38, 40, 69,
88, 124, 125, 127, 130

Միլիան 97
Մովսես 034

Կարարոս 24
ա. Կարուզիկ 89, 213
Կայի (Կայգի) 57, 60, 147
Կասպրացի (Կաստուցի) 97, 162
Կապուսիայ 34
Կաւառ 67, 117, 126, 130
Կելլատինու 105
Կիս 227
Կիրակոս 016
Կիսդադ 97
Կիբա 16
Կիբեդ 15, 104, 105
Կիբան (Կիբիոն, Կիբոն, Կիբիովն,
Կիբոն, Կիբովն, Կիբրիովն) 015,
016, 026, 027, 029, 2—4, 40, 63,
65, 66, 69, 72, 76, 83, 84, 88,
91, 100, 120, 121, 123, 129, 142,
187, 189, 193, 219, 227, 231, 249,
250, 262
Կողմնիայ 210, 211, 227
Կզզաս (Կզզ) 60
Կաստանդիանու 102
Կաստանդուպուլիս 15, 41, 51, 90,
104, 105, 107, 108, 115, 126
Կովկաս 016
Կոլասրույ 97
Կոմբուայ 97
Կուր 016

Հարկ 045
Հայաստան 30, 43, 58, 114
Հայք 015, 016, 044, 064, 2, 32, 53,
57—59, 61, 62, 64, 66, 69, 80,
84, 87—89, 73, 76, 89, 91, 100,
111, 123, 129, 149, 209, 227, 242
Հնարակերս 98
Հոցեկաց 045
Հովմ (Հոստ, Հոմ) 15, 90, 98,
102, 104, 105, 107, 121
Հոսոմք 064, 18, 59, 67, 71, 72,
90, 102, 117, 126—128, 193, 194,
210, 227
Հովմայեցիք 128
Հրեայք (Հրիկք) 19, 24, 122
Հրևաստան 29

Պողոս Գարուբեյ 044, 046
Պաղար եպ. Փոզգրիյ 97
Պափուպարյան Կ. 136
Ղազաս 90

Մակարիոս 102
Մակեդոն 58, 61, 104
Մայլն 60
Մանաս 18
Մանասկ եպ. Իսահնոյ 54, 57, 59
Մանդեկաց խոյ տ. Խաչ Մանդ.
Մանդղիս (Մանդլիս) 97
Մանի 53
Մաշտոց 037, 038, 040, 93 տ. ՄԼարույ
Մարկիանու 10, 15, 16—18, 24, 48,
49, 107, 117
Մարկիովն (Մարկիոն) 41, 53
Մարկոս 90
Մարուկ (Մարուելի) 97
Մարսիմոս (Մարսիմ) 15, 107
Մարիկ 59
Մելիտե 104, 164
Մելիք-Յհաննուսյան Կ. Ա. 143

Չամչեան Մ. 211
Զորքոյ շաք 064

Գազգէն (Գազգէն) 97
Գազոս առար. 13, 21, 24, 30, 31,
36, 38, 63, 99, 119
Գազոս Սամուտացի 53, 118
Գաւրկրիանէ 10
Գարսր 064, 17
Գիղաթառ Գոնուացի 104
Գեորգս Անտիոքացի 28
Գեորգս առար. 21, 26, 90, 101, 109
Գեորգս 016, 027, 35, 38, 68, 88,
100, 238
Գողայանք 60
Գողունք 60
Գրատորէ 18

Ջաւախք 202
Ջոջիկ Եղ. Արամունիք 60
Ջուռնէր 043

Ռափայնք 29
Ռշտունիք 54, 57
Ռազրատի 97, 161

Սարկիոս 41, 53
Սահակ շաքոյ կար. 044
Սահակ Եղ. Տփղեսց 97
Սահակ Եղ. Պարտաւի 89
Սամբաւոցի (Սամբաւի) 97
Սամոս (Սամաս) 60
Սամուկ (Սամուիկ) Երկց սրբ. Հովիւ.
60
Սամուիկ Եղ. Տամասուկ 97

Սամուիկ Եղ. Յարտաւի 89
Սամուրիոյ 97
Սահուտրիկ (Սահուտրի) 97
Սերէոս 154, 165, 196, 197
Սեւրոս (Սեիրոս) 53, 41
Սիմեոն (Սիմեոն) 17, 48
Սիմեոն Երկց Դառասանիք 60
Սիմեոն կախարդ 52
Սիւն Եղ. Գողրսն 54, 57
Սիւն (Սիւովն) Երուս. 22, 86, 99, 102
Սիւովն 251
Սիւնիք 064, 53, 57, 39, 98
Սկուարի 209
Սմբատ Բագրատունի 029, 57—60, 65,
72, 76, 79, 193
Սուրբ Անաստաս 102
Սուրբ Ըփիմեայ 48
Սուրբ Հովիթիմէ 60
Սուրբ Կարաղիկէ 66, 67, 75, 128
Ստեփանոս (Ստեփաննոս) Եղ. Բագրա-
տունայ 60
Ստեփանոս (Ստեփաննոս) Եղ. Ուսրաւի
97
Ստեփանոս (Ստեփաննոս) Եղ. Յար-
տաւի 89
Ստեփանոս Որբէլեան 211, 213
Սրբատի 97, 161, 162

Վախրիմ 045
Վահան 35, 40, 83, 157, 179
Վահրամ 78, 81
Վանանդ 60
Վարդան ՄԼԺ 045
Վարդանյան Վ. Ն. 188
Վարժիոյ 047
Վիրք 09, 016, 044, 064, 2, 15, 32,
36, 40, 64—66, 69, 72, 76, 79,
80, 82—84, 87—91, 97, 100, 120,
121, 123, 129, 139, 157, 179, 209,
238
Վրամշապուր 045
Վրթանէս 026, 027, 1—3, 31—36, 38,
40, 43, 44, 60, 64, 83, 149
Վրկան 029, 57—60, 72, 76

Յարուհ 045
Յարսի 98
Ջէր-Միհասյան (Տէր-Միհասոնց) Լ.
020, 144, 150, 157, 222
Տէր-Մկրտիչեան Գ. 141
Տէր-Մկրտիչեան Կ. 139, 144
Տիմոքէոս (Տիմոք) 44, 104, 138 144,
164
Տիմոէլ 97
Տիտոս 9
Տումասուէլ 97
Տակոբի 97
Տիգրիս (Տիգրիս) 016, 81, 97, 162

Յուրուս 1, 3, 5, 32, 66, 67, 70,
78, 87—89, 74, 75, 99, 102, 120

Փողկ 29
Փանկուսուպ 944

Абхазы 032
Авраам 026
Адонц Н. 046, 162, 212, 261
Аламы 032
Албания 042
Александрэ З. 030
Арабы 161
Армения 017
Армяне 026, 032, 053, 161

Փարպի (Ճարբ) 60
Փղարիանուս 15, 25
Փողբիղ 97
Փոկուս 97

Քաղկեդոն (Քաղկեդոն) 2, 9, 15—19,
22, 24, 28, 32, 35, 38, 41, 42,
46, 47—50, 52, 53, 58, 61, 67,
68, 86, 95, 96, 98, 97, 100, 107,
118, 121, 126, 127, 219, 227

Քաղկեդոն 97
Քարզնա (Քարզանայ) 98
Քունանակերտ 98
Քչիկ 150
Քրիստափոր Ապահուհեանց Եղ. 60
Քրիստափոր Սիւնեաց Եղ. 53, 57, 59

Օրմանեան Մ. 011, 150, 156, 157

Баратаев М. П. 175
Болотов В. В. 055, 131, 202, 203,
214, 246, 255, 259, 261

Вазан 205
Вананд 205
Вртисес 026

Гарнак А. 215, 224, 244
Грузия 017, 032, 042, Западная
Грузия 205
Грузины 026, 032, 161

Лазы 205
Лебедев 215

Джавлахшвили (Джавлах) М. А.
017, 018, 026, 045, 051, 153, 159, 162
Джанашвили М. 204
Джанашия С. Н. 042
Джанполадян Р. А. 148
Джуаншер 205

Манандян Я. А. 200, 203—205
Марр Н. 149, 179, 202, 204
Маштоц (Месроп) 032, 042, 044
Меликишвили Г. А. 160
Меликсет-Бек Л. 162
Мингрелия 204, 205

Егерия 205
Ерзингия 205
Евфрат 205

Никифор 204

Пахомоз Е. А. 175

Иракий 202, 204, 205, 223

Риони 205
Робертсон Дж. С. 215

Карни 205
Кекелидзе К. С. 045, 161
Кир 202
Кирия 026, 162
Кория 042 — 044
Котур 205
Кулаковский Ю. 249

Сабиния М. 058
Себеос 147
Сирийцы 161
Смирнов Е. 237
Суворов 257
Сурамский перевал 205

Лазарь Парбский 042
Лазива 205

Трапезунд 204, 205

Фасис 205

Ширак 205

Церетели Г. В. 045

Эмин Н. 151

Abū Sālih 260

Adnerse 178

Alloa 031, 032

Amelineau E. 246

Armanouah 258

Armenia Quarta 064

Assmani 134, 159

Demetre 178

Detlef C. 246

Dib P. 254

Djobadze W. 178

"Kōssa 161

Esteves F. M. 246

Parainjases 144

Becker C. II. 202, 245, 253

Bréhier J. 249

Drosset M. 014, 135, 143, 157, 158,
257Butler A. 207, 245, 253, 256, 257,
259, 260, 261

Garitte G. 133, 141

Gelzer II. 261

Gerland E. 203

Graf G. 246, 254, 255, 262

Gregorius 260, 268

Grohmann A. 246

Grumel V. 200, 215

Gulbekian Y. 258

Chabot J. B. 254

Cozeus M. 215

Crawford W. 254

Cross F. 254

Hayward F. 215

Hefele 215, 244

Lampe G. W. H. 244
Lang D. M. 175
Lane-Poole St. 257
Littmann K. 246

Quatremère E. 257
Qurnet Mur'at 262

Roullard G. 249

Mansi 260
Markwart J. 161
Maspero J. 246
Monneret de Villard U. 262
Al-Muḥawwās 259
Müller F. 034
Müller G. 246, 253

Saint-Martin J. 147
Stephanos 178

Nau F. 262
Numler H. 246

Tallon M. 09, 011, 014
Tamarati M. 048
Tarchnivill M. 026, 041, 048, 049
Toumanoff C. 135, 175, 177

Owsepian G. 215

Urha (Orhay, Urhoy, el-Roba) 161

Pargr.ure J. 254

Wiet G. 246

ს ა რ ჩ ე ვ ი

წინასიტყვაობა

05

ნ ა წ ი ლ ი პ ი რ ვ ე ლ ი

ქართულ და სომეხ მოღვაწეთა მიმოწერა VII საუკუნის დამდეგს

I. „ეპისტოლეთა წიგნის“ ხელნაწერები	09
1. „ეპისტოლეთა წიგნის“ პირველი ნ.წილი	110
2. „ეპისტოლეთა წიგნის“ პირველი ნაწილის ხელნაწერები	111
II. „ეპისტოლეთა წიგნის“ რედაქციები	012
III. A და B რედაქციების გამოცემები და თარგმანები	114
IV. უბტანესის ნიერ დამატებული ორი ეპისტოლე	015
V. „ეპისტოლეთა წიგნის“ ტექსტის კრიტიკისათვის	
1. შედგენილობის შესახებ	025
2. ცნობა მანტოკის მიერ ქართული და სომხური ანბანების გამოგონების შესახებ	030
VI. ქართული და სომხური ეკლესიების იერარქიული დამოკიდებულების საკითხისათვის	047

ბ ა მ ს ტ ი ს ა და თ ა რ გ მ ა ნ ი ს ა თ ვ ი ს

ბ ა მ ს ტ ი

I. შ.ი.ი. თითქმის ყოველ ვიზუალს, ქ. შაქარის სუბსიდიისა და ქ. შაქარის სუბსიდიის სუბსიდიის მიხედვით სხვადასხვა ქართული ეპისტოლე მისწერა მოსე ეპისკოპოსმა წმინდა გრიგოლის ადგილის მცველს ერთნაირ გერგოლს	1
II. შათაშაშის რედაქციის შაქარის ქ. შაქარის ერთნაირს პასუხს მოსე ეპისტოლეზე	3
III. შიდა რედაქციის შაქარის სუბსიდიის მოსე ეპისკოპოსის საყოველთაო ეპისტოლე	4
IV. შათაშაშის შ. შათაშაშის სუბსიდიის, შაქარის შ. შათაშაშის სუბსიდიის მიხედვით ორბუნიანთა ნეოსტე კრებისა. მოსე ქართველთა ნართლმადიდებელი ეპისკოპოსისა	15
V. შათაშაშის რედაქციის შაქარის სუბსიდიის მოსე ეპისკოპოსის ეპისტოლეს პასუხი	29

XX.	ვათაასიანის პასუხი	69
XXI.	ძაღვ თსიანს მწართოე ქრქიანს მარცოყანს ითა სიქრქინს ქრქანის მარხმანის უფალ სმბატის ეპისტოლე კირონ ქართლის კათალიკოსს	72
XXII.	ვათაასიანის პასუხი	76
XXIII.	სა თსრ მწართოე სწაქისა, უფალ სმბატს ნოსეკანს	79
XXIV.	ვათაასიანის პასუხი	82
XXV.	ძაღვ სრქორე თსიანს სწრთნამიო ზაიეე კარაიქიქისა თა სიქრქინს ქრქაე კარაიქიქისა სომეხთა კათალიკოსის უფალ აბრაამის მეორე ეპისტოლე კირონ ქართლის კათალიკოსს	84
XXVI.	ვათაასიანის პასუხი	88
XXVII.	ძაღვ სრქორე თსიანს სწრთნამიო ზაიეე კარაიქიქისა თა სიქრქინს ქრქაე კარაიქიქისა უფალ აბრაამ სომეხთა კათალიკოსთა მესამე ეპისტოლე კირონ ქართლის კათალიკოსს	91
XXVIII.	ვათაასიანის პასუხა	100
XXIX.	ძაღვ უფოყაიქისა თსიანს სწრთნამიო ზაიეე კარაიქიქისა უფალ აბრაამ სომეხთა კათალიკოსის ეპისტოლე	111

დაბატობა

I.	ძაღვ თსიანს მწაქისა ზაიეე კარაიქიქისა თა სიქრქინს ქრქაე კარაიქიქისა მოსე სომეხთა კათალიკოსის ეპისტოლე კირონ ქართლის კათალიკოსს	123
II.	ვათაასიანის პასუხი	129

კომენტარები

133

ნაწილი მეორე

კირონ ქართლის კათალიკოსი

ალ-მუჰაჰაკასინა და კიროს ფაზისელის იფაზირქიკაციის კროგლიმასთან დაკავშირებით

I.	ქართული და სომეხური წყაროები VII ს. დანდუგს ქართლისა დევრისის საეკლესიო ერთიანობის შესახებ	167
II.	ქართული წყაროები კირონ ქართლის კათალიკოსის შესახებ	199

III. ცდა შეხეთისა და ფაზისის ეკლესიების ერთიანობის დათარღობისა	191
IV. როდიდან ზანს კიროსი ფაზისის მიტროპოლიტად	199
V. კიროს ფაზისელის სამწესო	201
VI. კიროს ფაზისელის დამოკიდებულება ქართლთან	202
VII. კიროს ქართლის კათალიკოსის წარმოშობა და განათლება	202
1. ნიკოპოლისში	209
2. დვინში	213
VIII. მონოთელიტობა და კიროს ქართლის კათალიკოსი	214
1. ურთიერთობა ნესტორიანებთან	225
2. ურთიერთობა მონოფიზიტებთან	231
IX. კიროს ქართლის კათალიკოსის პოლუ:წეობის მასშტაბები და ილ შუაგვასის პრობლემა	244
X. კონკრეტული საკითხები იდენტიფიკაციისათვის	252

კირთა, გომგრაფიულ და ითნიკურ სახელდა საკიბალო 273

დაბეჭდა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის
„მეცნიერებათა აკადემიის“ საბჭოთა დადგენილებით

*

რედაქტორი ლ. ჯანაშია
გამომცემლობის რედაქტორი ე. თოღუა
ტექნიკური რედაქტორი ნ. ბოკერიძე
კორექტორი დ. დემურიშვილი

გაიბეჭდა წიგნობას 14.2.1967; ხელმოწერილია დასაბეჭდად 21.2.1967;
ქილაღდის ზომა 60X90¹/₁₆; ნაბეჭდი თაბახი 23,12; სალრიცხო-საგამომცემლო
თაბახი 22,37; უე 01229; ტირაჟი 1000; შეკეთა № 242.
ფასი 1 მან. 88 კაპ.

გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი, 60, კეტუზოვის ქ., 15
Издательство «Мешинереба», Тбилиси, 60, ул. Кутузова, 15

გამომცემლობა „მეცნიერება“ სტამბა, თბილისი, 60, კეტუზოვის ქ., 15
Типография Издательства «Мешинереба», Тбилиси, 60, ул. Кутузова, 15.

საქართველოს შესახებ არსებული უცხოურა წყაროების;
კომისიის გამოცემანი:

- წიგნი I: თ. კაუხჩიშვილი, პეროტე, თბ., 1960.
წიგნი II: ნ. კეჭალაძე, არიანე, თბ., 1961.
წიგნი III: ვლ. ფუთურიძე, სპარსული ისტორიული საბუთები, ნაკვ. I. თბ., 1961.
წიგნი IV: აღ. გამყრელიძე და ს. კაუხჩიშვილი, გეორგია, ტომი პირველი, თბ., 1961.
წიგნი V: ნ. შაშიაშვილი, გრიგოლ აკანელის მოისართა ტომის ისტორია, თბ., 1961.
წიგნი VI: ნ. ჯანაშია, ღაზარ ფარშევის ცნობები საქართველოს შესახებ, თბ., 1962.
წიგნი VII: ეთ. სისარულიძე, [აკუთის ცნობები საქართველოს და კავკასიის შესახებ, თბ., 1964.
წიგნი VIII: ი. ცინცაძე, ძველი რუსული წყაროები (XI--XVI სს.) საქართველოს შესახებ, თბ., 1962.
წიგნი IX: ბ. ბეღაშვილი, გიულჯენშტედტის მოგზაურობა საქართველოში, ტ. I, თბ., 1962.
წიგნი X: ვლ. ფუთურიძე, სპარსული ისტორიული საბუთები, ნაკვ. II. თბ., 1962.
წიგნი XI: თ. შიქვლაძე, ქსენოფონტის „ანაბაზისი“, თბ., 1967.
წიგნი XII: ს. კაუხჩიშვილი, გეორგია, ტომი მეხუთე, თბ., 1963.
წიგნი XIII: ნ. ჩაჩარეიშვილი, სიანე დრასისანაქერტელის „სომხეთის ისტორია“, თბ., 1965.
წიგნი XIV: ბ. ბეღაშვილი, გიულჯენშტედტის მოგზაურობა საქართველოში, ტომი II, თბ., 1964.
წიგნი XV: ს. ჯაქია, იბრაჰიმ ფაჩევის ცნობები საქართველოს და კავკასიის შესახებ, თბ., 1964.
წიგნი XVI: ს. კაუხჩიშვილი, გეორგია, ტომი მეორე, თბ., 1965.
წიგნი XVII: ნ. ლომოური, დიონ კასიოსი და მისი ცნობები საქართველოს შესახებ, თბ., 1966.
წიგნი XVIII: ს. კაუხჩიშვილი, გეორგია, ტომი მეექვსე, თბ., 1966.
წიგნი XIX: ვლ. ფუთურიძე, ჰასან რუმელის ცნობები საქართველოს შესახებ, თბ., 1965.
წიგნი XX: ს. კაუხჩიშვილი, გეორგია, ტომი მეშვიდე, თბ., 1967.

შვიდნობილი შვიდმოგზის ბასწორება

გვ.	სტრიქონი		არს	უნდა იყოს
	ზემ.	ქვემ.		
10	6	-	ნესტორისთვის	ნესტორისთვის
24	2-3		უსჯულო ქალკედონის კრების	უსჯულო [ქალკედონის] კრების
40	21-22		ეპისკოპოსად საბელღებულო	არაეპისკოპოსი
44		7	აქთთაქთან	აქთთაქთანი
44	16		წერილებმა სრულად	წერილებმა ნეტარ მოძღვართა სრულად
44	19		ორბუნოვანთა	ორბუნოვანთა
60	11		ეპისკოპოსი, კრისტაფორ	ეპისკოპოსი, მოსე ლორხორუბთა ეპისკოპოსი, კრისტაფორ
60	13		ურდასი	ურდის
60	25,		არვის	არვის
	26-27			
62		2	რამქიყ	რამქიყ
71		6	აქსაყ	აქსაყ
89		1	ქქსაქ	ქქსაქ
95	10		ნათათათ	ნათათათ
97		2	წიქთამქიქ	წიქთამქიქ
102		2	სწათათათათ	სწათათათათ
107	11		ათათ	ათათ

ზ. ალექსიძე